

В. Д. БАЗИЛЕВИЧ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ

Підручник

3-тє видання, перероблене і доповнене

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України*

Київ
"ЗНАННЯ"
2014

УДК 339.166.5(075.8)

ББК 67.93я73

Б17

Автор — *В.Д. Базилевич*, член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, декан економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України

Затверджено Міністерством освіти і науки України (лист № 14/18.2-1059 від 16 травня 2005 р.)

Рецензенти:

В.І. Міщенко — доктор економічних наук, професор, директор Центру наукових досліджень Національного банку України;

В.М. Тарасевич — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри політичної економії Національної металургійної академії України;

І.Ф. Радіонова — доктор економічних наук, професор кафедри макроекономіки та державного управління Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Базилевич В.Д.

Б17 Інтелектуальна власність : підручник / В.Д. Базилевич. — 3-тє вид., переробл. і доповн. — К. : Знання, 2014. — 671 с. ISBN 978-617-07-0123-7

У підручнику викладено теоретичні і практичні основи інтелектуальної власності в обсязі, передбаченому навчальною програмою відповідного курсу аудиторних занять для студентів, які опановують професії менеджера, маркетолога, економіста, підприємця, з метою формування відповідних фахових компетенцій. Розглядаються основи розвитку раціоналізаторства і винахідництва, технічної творчості, охорони об'єктів інтелектуальної власності в Україні, порядок проведення патентних досліджень та оформлення заявок на винаходи, промислові зразки, товарні знаки і заяв на раціоналізаторські пропозиції. Висвітлюються питання правових відносин авторів, патентування винаходів за кордоном, патентна документація та міжнародна класифікація винаходів. Наводяться зразки оформлення правових документів на об'єкти інтелектуальної власності.

Для студентів вищих навчальних закладів економічних факультетів, інженерних спеціальностей, а також науковців і новаторів та всіх, хто цікавиться економікою, маркетинговою діяльністю або підприємництвом і бізнесом.

УДК 339.166.5(075.8)

ББК 67.93я73

© В.Д. Базилевич, 2006

© В.Д. Базилевич, зі змінами, 2014

© Видавництво "Знання", оформлення, 2014

ISBN 978-617-07-0123-7

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ — ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	13
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження інтелектуальної діяльності	13
1.1.1. Сутність та характерні ознаки постіндустріального суспільства	13
1.1.2. Концепції інформаційного суспільства та інтелектуальної економіки (економіки знань)	20
1.1.3. Інформація та знання як визначальні чинники постіндустріального розвитку.....	34
1.1.4. Види та результати інтелектуальної діяльності	50
Навчальний тренінг	58
1.2. Інтелектуальний капітал в умовах інформаційного суспільства	61
1.2.1. Сутність та специфіка інтелектуального капіталу	61
1.2.2. Структура інтелектуального капіталу	67
1.2.3. Методичні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу	77
Навчальний тренінг	88

Розділ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ	91
2.1. Еволюція теоретичних уявлень про зміст та структуру відносин власності.....	91
2.1.1. Зародження теорії власності в епоху стародавнього світу і середньовіччя	91
2.1.2. Еволюція теорії власності в XVII—XIX ст.....	95
2.1.3. Сучасна теорія власності	111
Навчальний тренінг	124
2.2. Сутність та структура інтелектуальної власності	129
2.2.1. Економіко-правовий зміст інтелектуальної власності	129
2.2.2. Структура інтелектуальної власності	149
2.2.3. Суперечності інтелектуальної власності	161
Навчальний тренінг	167
Розділ 3. СИСТЕМА ВІДНОСИН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	171
3.1. Економіко-правові відносини щодо об'єктів патентного права.....	171
Навчальний тренінг	184
3.2. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг як важлива складова інтелектуальної власності.....	187
Навчальний тренінг	208
3.3. Особливості формування та розвитку авторського і суміжних прав.....	211
3.3.1. Сутність та специфіка авторського права.....	211
3.3.2. Особливості формування та реалізації суміжних прав.....	236
Навчальний тренінг	242
3.4. Відносини щодо нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності.....	245
Навчальний тренінг	258
Розділ 4. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТИМУЛИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	261
4.1. Сутність і механізм комерціалізації інтелектуальної власності.....	261

4.1.1. Комерціалізація інтелектуальної власності як ключовий елемент сучасного науково-технологічного обміну	261
4.1.2. Ліцензійні угоди, їх структура та класифікація	270
4.1.3. Ціна ліцензії та методи її визначення.....	284
Навчальний тренінг	295
4.2. Формування та розвиток ринку об'єктів інтелектуальної власності.....	298
4.2.1. Сутність та структура ринку об'єктів інтелектуальної власності	298
4.2.2. Сегментація ринку об'єктів інтелектуальної власності	304
4.2.3. Сучасний стан та проблеми детінізації ринку об'єктів інтелектуальної власності	311
Навчальний тренінг	320
4.3. Вартісне оцінювання об'єктів інтелектуальної власності в ринковій економіці.....	323
4.3.1. Необхідність і специфіка вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності	323
4.3.2. Методичні підходи до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності	339
Навчальний тренінг	356
Розділ 5. ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	359
5.1. Сутність та еволюція відносин у галузі охорони і захисту прав інтелектуальної власності	359
5.1.1. Необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності	359
5.1.2. Генезис охорони та захисту прав інтелектуальної власності	369
Навчальний тренінг	374
5.2. Сучасна система охорони та захисту прав інтелектуальної власності.....	377
5.2.1. Охорона та захист авторського і суміжних прав.....	377
5.2.2. Охорона та захист прав на об'єкти промислової власності	392
5.2.3. Охорона та захист прав на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, робіт і послуг	410
5.2.4. Охорона та захист прав на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності	417
Навчальний тренінг	422

Розділ 6. РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	426
6.1. Інституційні засади функціонування інтелектуальної власності у світовій економіці	426
6.1.1. Формування глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності	426
6.1.2. Регулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності	435
Навчальний тренінг	461
6.2. Міжнародне співробітництво у сфері інтелектуальної власності.....	464
6.2.1. Міжнародне співробітництво у сфері патентного права	464
6.2.2. Міжнародні аспекти охорони та захисту авторського і суміжних прав	481
Навчальний тренінг	488
6.3. Інтелектуальна власність в епоху Інтернету	492
Навчальний тренінг	510
Розділ 7. ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	513
7.1. Сучасний стан та проблеми розвитку інтелектуальної власності в Україні.....	513
Навчальний тренінг	535
7.2. Роль та значення інтелектуальної власності у формуванні національної інноваційної системи ...	539
Навчальний тренінг	559
7.3. Стратегічні пріоритети розвитку інтелектуальної власності в Україні	562
Навчальний тренінг	576
Глосарій	578
Додатки.....	614

ВСТУП

Довгострокова тенденція полягає в постійній активізації використання інтелектуальної власності. Це відображає розвиток економіки, заснованої на знаннях, у якій знання і освіта є центральними елементами економіки, розвитку і соціальних перетворень.

**Ф. Гаррі,
Генеральний директор
Всесвітньої організації
інтелектуальної власності**

Глобалізація світогосподарської життєдіяльності людства, системна трансформація суспільства та ускладнення механізмів функціонування вітчизняної економіки породжують нову якість економічного зростання та потребують концептуального усвідомлення інноваційної моделі розвитку, здатної забезпечити прогресивні структурні зрушення, поліпшення якості життя та досягнення високої конкурентоспроможності оборонної, технологічної та економічної безпеки України в постіндустріальному світі.

В умовах всеосяжної інтелектуалізації економіки інформація та знання перетворюються на рушійну силу інноваційного розвитку суспільства, творча розумова активність набуває статусу пріоритетної стратегічної діяльності, найважливішої передумови вилучення рентного доходу, фундаменту побудови інноваційних ланцюжків і створення конкурентоспроможної економіки, а проблеми стимулювання та захисту інтелектуальної власності стають першочерговими як для окремих держав, так і для світової спільноти в цілому. Найважливішими чинниками поглиблення цих новітніх процесів є такі:

— зростання ролі та значення нематеріальних, фізично невідчутних результатів інтелектуальної діяльності та заснованих на них майнових і немайнових прав у сучасному відтворю-

вальному процесі, перетворення інтелектуальних продуктів на найважливішу складову суспільного багатства. За експертними оцінками, понад 80 % вартості ринкової вартості таких відомих компаній, як “Walt Disney”, “Microsoft” та “P&G”, втілено в об’єктах інтелектуальної власності, якими вони володіють. Наприклад, фірма “Microsoft” за залишковою вартістю основного капіталу оцінюється у 90 млрд дол. США. Однак вартість її ринкової капіталізації становить майже 270 млрд дол. При цьому основна частина додаткових 180 млрд дол. формується за рахунок об’єктів інтелектуальної власності, включаючи знаки для товарів і послуг, патенти, секрети виробництва і ноу-хау¹;

— загострення глобальної конкуренції на ринках товарів та послуг, перетворення інтелектуальної власності на стратегічний чинник, підвищення конкурентоспроможності національних економік, провідних галузей та фірм, які використовують нематеріальні активи для блокуючого патентування, патентного прикриття при вторгненні в прибуткові ринкові сегменти, придбання виключних прав на перспективні технології, збільшення доходів від продажу ліцензій тощо;

— інтенсивний розвиток ринку прав на об’єкти інтелектуальної власності, що поступово набуває глобального характеру. За експертними оцінками, на зламі століть обсяг реалізованої на світовому ринку наукомісткої продукції, створеної з використанням об’єктів інтелектуальної власності, сягнув 2,3 трлн дол. на рік, а загальна вартість ліцензій на право використання цих об’єктів перевищила 50 млрд дол. на рік;

— перетворення системи ефективного використання інтелектуального потенціалу та інтелектуальної власності на провідний елемент національних економічних стратегій, вагомий характер макроекономічної рівноваги. Світовий досвід підтверджує, що глибока модернізація економіки нерозривно пов’язана із залученням у господарський обіг інтелектуальної власності, створенням сприятливих умов для її продукування, придбання, ефективного використання та охорони відповідних прав. Успішний розвиток провідних країн світу засвідчує, що міжнародний трансфер технологій у вигляді продажу об’єктів інтелектуальної власності, ліцензійних угод, наукомістких та технологічних послуг у рамках інжинірингу та консалтингу перетворю-

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 63.

ється за сучасних умов на перспективний та дієвий засіб зростання доходів і завоювання нових ринків;

— *загострення проблем розробки та впровадження ефективної міжнародної системи охорони, захисту та комерціалізації інтелектуальної власності* в контексті дисбалансу інтересів економічно розвинених та менш розвинених країн, власників прав інтелектуальної власності та суспільства в цілому.

Підкреслюючи вирішальний вплив науки на розвиток продуктивних сил суспільства, відомий англійський філософ Ф. Бекон писав про те, що знання — це сила. В умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства результати інтелектуальної діяльності людини постають не лише силою, здатною перетворити світ, а й багатством, яке за наявності певних умов набуває статусу інтелектуальної власності.

Складність економічної природи інтелектуальної власності, постійний динамічний розвиток її об'єктів та механізму комерціалізації привертають зростаючу увагу науковців та практиків, перетворюючи дослідження цього феномену в одну з найактуальніших економічних проблем. Водночас усе більш очевидним стає той факт, що формування нової парадигми цивілізаційного розвитку, що ґрунтується на використанні інтелекту та інновацій як стратегічних факторів соціально-економічного прогресу потребує *переосмислення низки фундаментальних теоретико-методологічних принципів та понять економічної науки, а саме:*

— *проблеми власності*, оскільки власність на визначальні ресурси постіндустріального суспільства (знання, інформацію) є обмеженою, умовною, адже вирішальну роль у суспільних взаємовідносинах відіграє не стільки право розпорядитися благом, скільки здатність ним скористатися;

— *традиційних вартісних оцінок*, оскільки сучасні високі технології “не вписуються” в традиційні ринкові схеми ціноутворення, а об'єкти інтелектуальної власності суперечливо поєднують безмежність із рідкістю, об'єктивний характер з ідеальною сутністю, невідтворюваність із можливостями необмеженого тиражування, неекономічні мотивації з економічними наслідками;

— *співвідношення факторів економічного зростання*, оскільки використання інтелектуальних ресурсів та інтелектуального капіталу, запаси яких фактично необмежені, перетворює якість, інновації та швидкість бізнесу на визначальні чинники глобального суперництва;

— *нової логіки суспільних взаємовідносин*, пов'язаної з технологіями мережевої взаємодії та поглибленням кластеризації еко-

номіки як ефективного механізму швидкої дифузії інновацій та стійкого динамічного розвитку тощо.

Вирішення зазначених проблем пов'язане з глибоким дослідженням економічної природи та рушійних сил інформаційного суспільства, насамперед інтелектуального капіталу та інтелектуальної власності. При цьому слід взяти до уваги, що відображення в категорії інтелектуальної власності економічних, правових та моральних взаємовідносин з приводу результатів інтелектуальної діяльності засвідчує її комплексний характер і передбачає використання міждисциплінарного підходу, передумовою якого має стати економіко-філософська рефлексія цього феномену, націлена на розкриття його онтологічних, гносеологічних та аксіологічних характеристик. Досить актуальними для сучасних дослідників є також проблеми інституційного забезпечення відповідних відносин, обліку, оцінки та аудиту об'єктів інтелектуальної власності, пов'язані з їхнім залученням до комерційного обігу.

У пропонованому підручнику відображено комплексний аналіз інтелектуальної власності як визначальної економіко-правової категорії інформаційного суспільства та економіки знань, обґрунтування наукового розуміння її сутності, генетичних зв'язків та закономірностей розвитку. Досягнення цієї мети пов'язане з вирішенням таких завдань:

— обґрунтуванням новітніх теоретико-методологічних підходів до аналізу економічної природи, видів та результатів інтелектуальної діяльності;

— дослідженням сутності та специфіки інтелектуального капіталу й інтелектуальної власності як визначальних економіко-правових категорій інформаційного суспільства;

— виявленням передумов та стимулів розвитку інтелектуальної власності, механізмів її комерціалізації, охорони та захисту в умовах ринкової економіки;

— аналізом сутності, структури та еволюції ринку об'єктів інтелектуальної власності, принципів та факторів його сегментації;

— розкриттям рушійних сил та напрямів розвитку інтелектуальної власності в умовах глобалізації економіки;

— висвітленням ролі та значення інтелектуальної власності у формуванні національної інноваційної системи;

— дослідженням проблем та перспектив розвитку інтелектуальної власності в контексті інноваційного поступу економіки України.

Структура підручника підпорядкована реалізації зазначеної мети та завдань і відображає внутрішню логіку навчальної дисципліни “Інтелектуальна власність”. *Перший розділ* присвячено висвітленню теоретико-методологічних засад дослідження інтелектуальної діяльності та інтелектуального капіталу як економічної основи інформаційного суспільства.

У другому розділі відображено еволюцію теоретичних уявлень про зміст та структуру відносин власності, висвітлено економіко-правовий зміст, сутність та структуру інтелектуальної власності. Значну увагу приділено аналізу суперечностей інтелектуальної власності як новітньої категорії постіндустріального суспільства.

У третьому розділі розкрито систему відносин інтелектуальної власності, в т. ч. сутність та специфіку економічних відносин щодо об’єктів патентного права, засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг, авторського й суміжних прав та нетрадиційних об’єктів інтелектуальної власності.

Аналізу передумов та стимулів розвитку інтелектуальної власності в ринковій економіці присвячено *четвертий розділ* підручника. Значну увагу приділено дослідженню сутності та механізму комерціалізації інтелектуальної власності, формуванню та розвитку ринку об’єктів інтелектуальної власності, їх вартісному оцінюванню тощо.

У п’ятому розділі відображено проблеми охорони та захисту прав інтелектуальної власності в контексті подальшої інституціоналізації відповідних відносин.

Шостий розділ підручника присвячено висвітленню питань розвитку інтелектуальної власності в умовах глобалізації економіки, зокрема формуванню глобального ринку прав на об’єкти інтелектуальної власності, розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері, проблем та суперечностей інтелектуалізації економіки в епоху Інтернету.

У заключному, сьомому розділі підручника розглядаються питання формування інституту інтелектуальної власності в Україні, його ролі й значення в становленні національної інноваційної системи та досягненні глобальної конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

У зв’язку з цим слід зауважити, що нині Україна переживає нелегкі часи становлення та розвитку інституту інтелектуальної власності, пошуку та запровадження ефективних механізмів охорони та захисту відповідних прав, підвищення ефективності процесу комерціалізації інтелектуального продукту. Водночас сьогодні існує значний розрив між наявними потенційними можли-

востями становлення інноваційної економіки та їх практичною реалізацією. Якщо в країнах ЄС обсяги нематеріальних активів у середньому становлять 50—80 % від балансової вартості підприємств та організацій, то в Україні вони не перевищують 1,5 % вартості основних засобів, тоді як, за підрахунками експертів, реальна вартість таких активів становить не менше 15 млрд грн, а їх потенційно можливі обсяги сягають 200 млрд дол. США¹. За цих обставин інноваційна модернізація економіки України не можлива без активного залучення інтелектуальних продуктів у господарський оборот та підвищення якості законотворчої роботи в цій сфері.

Підручник вирізняється лаконічним викладом матеріалу, інформаційною та змістовою насиченістю. Глибокому засвоєнню основних тем курсу сприяють *навчальні тренінги*, що завершують кожен розділ та містять контрольні запитання і завдання, перелік основних термінів та понять, сучасних літературних джерел, рекомендованих для опрацювання.

У додатках знайшли відображення основні нормативно-правові акти чинного законодавства України, найважливіші міжнародні договори, конвенції та угоди у сфері інтелектуальної власності, Національний стандарт та Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності, Концепція та Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки.

Грунтовний словник основних термінів та понять покликаний допомогти зорієнтуватися у вузлових проблемах курсу.

Автор складає щирі подяки офіційним рецензентам, усім, хто брав участь в обговоренні підручника на різних етапах його підготовки та висловлює впевненість, що запропонований матеріал стане у пригоді студентам вищих навчальних закладів, які цікавляться проблемами інтелектуальної власності; творчим працівникам, державним службовцям, зайнятим інтелектуальною діяльністю; підприємцям-новаторам та практикам.

¹ Біла книга-2. Інтелектуальна власність в інноваційній економіці України / О.В. Дем'яненко, А.В. Доровських, С.А. Кулаков, А. Лі (упоряд.). — К. : Парламент. вид-во, 2008. — С. 38—39.

Розділ 1

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 1.1.1. Сутність та характерні ознаки постіндустріального суспільства.*
- 1.1.2. Концепції інформаційного суспільства та інтелектуальної економіки (економіки знань).*
- 1.1.3. Інформація та знання як визначальні чинники постіндустріального розвитку.*
- 1.1.4. Види та результати інтелектуальної діяльності.*

1.1.1. Сутність та характерні ознаки постіндустріального суспільства

Ми живемо в справді цікаві часи, і це можна пояснити: ми живемо у столітті найбільшої бифуркації за всю історію людства.

Е. Ласло

Загально визнано, що ХХ ст. стало безпрецедентним у історії людства завдяки швидкому технологічному розвитку, перетворенню науки в безпосередню продуктивну силу, створенню і використанню нововведень як вирішального чинника суспільного прогресу та розширення творчих можливостей всебічно розвине-

ної особистості. Інтелектуально-інформаційні технології, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, які виникли на основі інтелектуальної праці, докорінно змінили роль людини в процесі виробництва. Масштабні структурні зрушення, які відбулися у розвинених країнах протягом останніх тридцяти років, знаменували перехід від “матеріальної” до “інтелектуальної” економіки, в якій освіченість, професіоналізм, наукові знання та унікальні навички їх носіїв виступають стратегічним чинником та визначальним джерелом соціально-економічного розвитку.

Феномен фундаментальних змін та досягнень нового етапу цивілізаційної еволюції людства знайшов відображення у **теорії постіндустріального суспільства**, обґрунтованій у працях відомих західних дослідників Д. Белла, М. Янга, О. Тоффлера, П. Друкера, Р. Хейлбронера, Т. Сакаїї, Р. Дарендорфа, Г. Кана та ін.

Як зазначає відомий російський дослідник В.Л. Іноземцев, витоки терміна “постіндустріальне суспільство” не можуть бути названі достатньо однозначно. Традиційно вважається, що це поняття було впроваджено в науковий обіг американським соціологом Д. Рісменом, який у 1958 р. використав його в назві однієї зі своїх статей. Проте ще у 1917 р. один з теоретиків англійського ліберального соціалізму А. Пенті виніс це поняття у заголовок однієї зі своїх книг. Водночас сам А. Пенті віддавав пріоритет у застосуванні зазначеного терміна А. Кумарасвами — автору ряду робіт, присвячених проблемам розвитку азійських країн. Водночас автори, які використовували поняття постіндустріалізму на початку ХХ ст. вкладали в нього зміст, відмінний від сучасного розуміння¹.

Це пов’язано з тим, що теорія постіндустріального суспільства постійно оновлюється і доповнюється новими напрямками наукових досліджень. На сьогодні загально визнано, що наприкінці ХХ ст. чітко виокремились три етапи історичного розвитку людства (табл. 1.1).

I. Доіндустріальне суспільство, започатковане аграрною революцією і переходом до осілого землеробства, в якому економічна діяльність спрямована на задоволення життєво необхідних потреб на основі взаємодії людини з природою.

II. Індустріальне суспільство, початок якому поклали промислова революція останньої третини ХVIII — початку ХІХ ст. і

¹ *Иноземцев В.Л. История и методологические основы постиндустриальной теории / В.Л. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 10.*

Таблиця 1.1. Порівняльний аналіз доіндустріального, індустріального і постіндустріального суспільств

Характерні риси	Етапи еволюції суспільства		
	Доіндустріальне	Індустріальне	Постіндустріальне
Провідна сфера виробництва	Видобувна	Виробнича	Обробна і переробна
Провідний принцип функціонування	Традиціоналізм, орієнтація на минуле	Економічне зростання, пристосування до поточних умов	Систематизація теоретичних знань, орієнтація на майбутнє
Стратегічний ресурс	Сировина	Енергія	Інформація
Базові технології, їх характер	Ремісничі, працездатні	Машинні, капіталомісткі	Інтелектуальні, наукомісткі
Переважаючий тип обміну	Матеріальний обмін	Енергетичний обмін	Інформаційний обмін
Базові професії	Ремісники, селяни	Інженери, робітники	Науковці, висококваліфіковані спеціалісти
Методологія	Здоровий глузд, досвід спроб і помилок	Емпіризм, експериментування	Абстрактні теоретичні моделі, системний аналіз
Визначальні об'єкти власності, їх найважливіша ознака	Земля, природні ресурси; утилітарність, матеріальність	Засоби виробництва, прибутковість	Інформація, знання креативність
Соціальний центр, основна соціальна одиниця	Сім'я, ферма	Підприємство, група (партія)	Університет, індивід (особистість)
Основа влади	Військова сила, власність	Власність, технічні навички, політичні організації	Знання, кваліфікація
Доступ до влади	Успадкування, присилування	Успадкування, підприємницькі здібності	Освіта, саморозвиток, самовдосконалення
Критерій оцінки бізнесу	Обсяг виробленої продукції	Отримані доходи	Здатність здійснювати інновації

перехід від ремісничої до машинної праці. Характерною ознакою цього суспільства є спрямування економічної діяльності в першу чергу на задоволення матеріальних потреб на основі взаємодії людини з перетвореною нею природою.

При цьому основним критерієм оцінювання ефективності роботи компаній є наявні фінансові потоки, а в обліку їхньої вартості домінують матеріальні активи, які формують оціночну ринкову ціну.

III. Постіндустріальне суспільство, започатковане у другій половині ХХ ст., пов'язане з інтелектуалізацією усіх сфер суспільного життя і особливою роллю знань та інформації як визначальних чинників розвитку економіки та суспільства. При цьому найважливішими критеріями оцінки діяльності компаній є показники, які визначають їхню конкурентоспроможність в довгостроковому періоді (знання та уміння персоналу, цінність бренда, лояльність споживачів тощо), а в обліку їхньої вартості значну роль відіграють нематеріальні активи.

Основоположником теорії постіндустріального суспільства вважається відомий американський економіст Даніел Белл, автор праці “Прийдешне постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування” (1973), який стверджував, що нове суспільство “не є проекцією або екстраполяцією сучасних тенденцій західного суспільства; це новий принцип соціально-технологічної організації і новий спосіб життя, що витісняє індустріальну систему, так само, як вона сама витіснила колись аграрну”¹.

Трактуючи перехід до постіндустріального суспільства як наймасштабніший, глибинний “поворот в історії людства”, зіставний лише “з першим розривом історичного континууму — перехоном від варварства до цивілізації”², сучасні дослідники акцентують увагу на втраті індустріальним сектором провідної ролі, перетворенні науки у безпосередню продуктивну силу суспільства, зміні характеру праці, трансформації сутності і масштабів економічної діяльності, створенні умов для всебічного самовдосконалення людини як творчої особистості, приході на зміну людині “економічній” людини “багатовимірної” тощо.

— *Основні риси постіндустріального суспільства за Д. Беллом*³:

¹ Bell D. The coming of Post-Industrial society / D. Bell. — N. Y. : Basic Books, 1974. — P. IX.

² Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. — N. Y., 1980.

³ Bell D. The coming of Post-Industrial society / D. Bell. — N. Y. : Basic Books, 1974. — P. LIV—CLIX.

— *провідна роль теоретичного знання*, що становить основу технологічних інновацій;

— *нова інтегральна технологія*, яка дає змогу знаходити більш ефективні підходи до вирішення технічних, економічних та соціальних проблем;

Інформатизація суспільства відбувається у рамках загального переходу від індустріальної до постіндустріальної фази розвитку, в якій головну роль будуть відігравати теоретичні знання.

Д. Белл

— *вирішальна роль “носіїв знання”* — технічних спеціалістів, професіоналів, які складають найчисленнішу соціальну групу;

— *перехід від виробництва товарів до виробництва послуг*, зокрема у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо;

— *утвердження нового характеру праці* як взаємодії між людьми;

— *зростання ролі жінок*, які отримують надійну основу для економічної незалежності;

— *акцент на теоретичні знання*, посилення ролі та значення науки, орієнтація на майбутнє;

— *зростання ролі та значення ситуацій*: функціональних (наукових, технічних, адміністративних, культурних) та інституціональних (підприємств, державних закладів, університетів, інженерно-дослідних центрів, армії) соціальних одиниць;

— *формування системи меритократії*, за якої соціальне становище людини обумовлюється виключно її інтелектуальним потенціалом і здатністю генерувати нові знання;

— *подолання обмеженості благ, нестачі товарів, послуг і виникнення нових дефіцитів*: часу та інформації;

— *формування економічної теорії інформації* на основі заміни трудової теорії вартості теорією цінності, заснованої на знаннях;

— *прихід на місце машинної “інтелектуальної технології”*, яка працює на основі алгоритмів та моделей, сприяючи вирішенню комплексних проблем.

Таким чином, на думку Д. Белла “постіндустріальне суспільство — це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень все більшою мірою залежить від досягнень теоретичного

знання. Постіндустріальне суспільство припускає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи”¹. Отже, перехід до постіндустріального суспільства посилює роль творчих сил особистості, перетворюючи інтелектуально-творчий потенціал та інформаційні ресурси на провідні чинники соціально-економічного розвитку.

Аналізуючи визначальні риси постіндустріального суспільства, відомий український вчений А.А. Чухно звертає увагу на те, що “досягнення високого рівня техніки і технології, зосередження переважної частини працездатних у сфері послуг, тобто у галузях, які виробляють знання та інформацію, забезпечують не лише небачений рівень добробуту, а й створюють умови для розвитку творчості людини, піднесення її ролі у виробництві і в житті суспільства. Це зумовлює характерну рису нового суспільства — основний імпульс надходить не від соціальної структури, а від окремої активної особи. Саме творча особистість, вільна індивідуальність людини зумовлюють активну діяльність, спрямовану на подальше вдосконалення і одночасно на вдосконалення суспільства”².

Юристи, лікарі, аналітики, консультанти, бухгалтери, інженери, комп’ютерні програмісти, професори коледжів — це приклади “золотих комірців”. Ці працівники завжди були нечисленні, щоб розглядати їх як окрему категорію у складі робочої сили, але зараз вони утворюють домінуючий вид зайнятих, змінюючи фермерів, “синіх комірців” і “білих комірців”, про що свідчить їх найбільша частка у складі робочої сили.

Р. Кроуфорд

На думку В.Л. Іноземцева, ідея постіндустріального суспільства залишається тепер досить популярною. Деякі дослідники конкретизують свої підходи, аналізуючи постіндустріальний капіталізм, екологічний, конвенціональний постіндустріалізм тощо. Водночас цій теорії притаманні відтінки технологічного детермінізму, що стало причиною критики її представниками концепції постмодернізму, яка набула поширення у 80-ті — на початку 90-х років ХХ ст. і займає нині скоріше оборонні позиції. Поряд із цими підходами з кінця 60-х років і дотепер розвиваються

¹ *Bell D. Notes on Post — Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. — 1967. — № 7. — Р. 102.*

² *Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. — К. : Логос, 2003. — С. 101.*

уявлення про сучасне суспільство як постбуржуазне, посткапіталістичне, постринкове, посттрадиційне і навіть постцивілізаційне, постісторичне. Однак ці “екзотичні поняття” не є достатньо поширеними в науковій літературі.

Водночас наприкінці ХХ ст. був започаткований підхід, прихильники якого намагаються визначити новий етап розвитку людства через аналіз його окремих ознак, явищ і процесів. Прикладом такого підходу є започаткована Ф. Махлупом (США) і Т. Умесао (Японія) концепція “інформаційного суспільства”, розвинена в подальшому М. Поратом, Й. Масудою, Т. Стоунером та ін. у руслі наукової традиції аналізу еволюції людства крізь призму прогресу знань. До цього напрямку приєднуються також концепції, які акцентують увагу на провідній ролі знань: “the knowledgeable society”, “knowledge society”, або “knowledgevalue society”¹.

Важливо зазначити, що в сучасній економічній літературі є *два підходи щодо застосування терміна “постіндустріальне суспільство”*:

— *заперечення доцільності вживання цього терміна*, оскільки поняття “постіндустріальне суспільство” характеризує хронологічний підхід до вивчення еволюції людської спільноти, не визначає сутності нового устрою, а лише вказує на його місце в історичному процесі (суспільство, що йде на зміну індустріальному, так само як індустріальне суспільство є постаграрним). Відтак висувається завдання пошуку більш адекватного терміна, здатного розкрити специфіку нового устрою та його глибинні якісні характеристики (інформаційне, інтелектуальне суспільство, суспільство знань, нова економіка тощо);

— *визнання доцільності вживання цього терміна* як такого, що позначає теоретико-методологічну основу широкого спектра сучасних наукових пошуків, спрямованих на виявлення принципових відмінностей нового устрою від попередніх етапів розвитку суспільства. Прихильники цієї думки виходять з того, що визначальні риси нового устрою не можна достовірно описати, поки сам цей устрій не досягне певної зрілості. На їхню думку, термін “постіндустріальне суспільство” є містким та багатоплановим і дає змогу дослідити новітні зміни, що відбуваються сьогодні в розвинених країнах світу.

¹ *Иноземцев В.Л. История и методологические основы постиндустриальной теории / В.Л. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 20—21.*

1.1.2. Концепції інформаційного суспільства та інтелектуальної економіки (економіки знань)

Душа економіки знань — безперервне прагнення до нововведень, а джерело її сили — освіта.

Лі Гейн

Засновник теорії постіндустріального суспільства Д. Белл найважливішою ознакою нового устрою вважав вступ людства в інформаційну епоху. Ще у 80-ті роки ХХ ст. він звернув увагу на розвиток та швидке поширення нових інформаційних та комунікаційних технологій як на третю технологічну революцію (першою була механізація, другою — електрифікація та хімізація виробництва). На думку дослідника, вирішальним для третьої технологічної революції став той факт, що вона охопила не лише вузьку високотехнологічну галузь, а й усі інші сектори суспільства. При цьому Д. Белл сконцентрував свою дослідницьку увагу на *концепції “інформаційного суспільства”*, що базується на “інтелектуальній технології”, зокрема на комп’ютері як інструменті для обробки інформації, на знанні як стратегічному ресурсі, джерелі економічної додаткової вартості, та на інформації, яка в ролі ресурсу посідає центральне місце в новому суспільстві¹.

У міру того, як ми наближаємось до кінця ХХ століття, стає усе більш очевидним, що ми вступаємо в інформаційну епоху. Це означає не просто розвиток способів комунікації, які існували раніше, а виникнення нових принципів соціальної і технологічної організації... Нова інформаційна епоха заснована не на механічній техніці, а на “інтелектуальній технології”, що дозволяє нам говорити про новий принцип суспільної організації і соціальних змін. Це також висуває на чільне місце теоретичне знання як джерело оновлення і змінює природу технологічного процесу.

Д. Белл

На основі цього вчений дійшов висновку, що в майбутньому найбільшого успіху досягнуть суспільства, здатні:

- інвестувати головним чином у науку та освіту;
- знаходити нові можливості застосування знань та перетворення їх у нові товари та послуги;

¹ *Кюблер Х.-Д.* Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 22.

— забезпечувати тісний зв'язок між університетами, іншими центрами вищої освіти, які є ключовими інститутами постіндустріального суспільства, та виробничою сферою¹.

Наприкінці 50-х — на початку 60-х років ХХ ст. американський економіст Ф. Махлуп та японський дослідник Т. Умесао, проаналізувавши еволюцію людства крізь призму прогресу знання, висунули тезу про становлення інформаційного суспільства. Трактуючи інформаційну діяльність як провідний сектор розвинених економічних систем, Ф. Махлуп включив до його складу освіту, право, видавничу справу, засоби масової інформації, виробництво комп'ютерів². У подальшому ці проблеми відобразилися у працях М. Пората, який виокремив:

— *первинний інформаційний сектор економіки*, що має певну ринкову вартість та піддається точному економічному оцінюванню;

— *вторинний інформаційний сектор економіки*, пов'язаний з інформаційною діяльністю всередині компаній і державних закладів, що важче піддається точному економічному оцінюванню.

На основі аналізу даних економічної статистики США вчений дійшов висновку, що американська економіка нині ґрунтується на інформації, відповідно “США є інформаційним суспільством, в якому головне місце займає діяльність з виробництва інформаційного продукту та інформаційних послуг, а також громадське та приватне (вторинний інформаційний сектор) діловодство”³.

Концепція інформаційного суспільства активно розвивалась у 70—80-ті роки ХХ ст. у працях відомих західних дослідників, які звертали увагу на велике поширення у розвинених країнах нових інформаційних технологій, виокремлення комплексу інформаційних галузей в окремий сектор, розвиток інформаційної індустрії, інформаційної інфраструктури, інформаційного бізнесу, електронної комерції тощо.

Так, японський вчений Й. Масуда визначив інформаційне суспільство як таке, в якому:

— інформаційні цінності є більш значущими, ніж матеріальні;

¹ *Bell D. The coming of Post-Industrial society / D. Bell. — N. Y. : Basic Books, 1974. — P. CXX—CXXI.*

² *Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States / F. Machlup. — Princeton ; N.J. : Princeton University Press, 1962.*

³ *Porat M. Communication Policy in an Information Society / M. Porat // Communications for Tomorrow / G.O. Robinson (ed.). — N.Y. : Prager, 1978. — P. 32.*

— економіка оцінює капітал, втілений у знаннях (knowledge capital) вище, ніж капітал, втілений у матеріальній формі.

Наочним підтвердженням зазначених тенденцій є те, що за темпами зростання міжнародної торгівлі ІТ-послуги випереджають світовий експорт товарів та інших послуг і належать до секторів світової торгівлі, які розвиваються найбільш динамічно. Так, у перше десятиріччя XXI ст. зростання світового експорту ІТ-послуг перевищило 45 %, випередивши світовий експорт усіх інших видів товарів і послуг (21 і 16 % відповідно). При цьому частка ІТ-послуг у світовому експорті послуг збільшилася з 3,5 у 2000 р. майже до 12 % у 2010 р. Найбільшими постачальниками ІТ-послуг у світовій економіці є Ірландія, Індія, США, Великобританія, Німеччина та Ізраїль, частка яких у світовому експорті ІТ-послуг перевищує 60 %. Характерною рисою сучасності стало зміцнення позицій ІТ-компаній з Індії, Ірландії, Ізраїлю, а також Китаю і країн Східної Європи. Слід взяти до уваги, що для таких країн-експортерів, як США, Великобританія, Південна Корея і Китай, характерний високий попит на ІТ-послуги на внутрішньому ринку, в той час як Індія та Ірландія більшу їх частку експортують. Найбільшими імпортерами ІТ-послуг є розвинені країни, зокрема Німеччина, США, Великобританія, Швеція, Нідерланди. При цьому США є нетто-експортером ІТ-послуг, а Німеччина — нетто-імпортером¹.

Аналітики все більше починають говорити про інформацію як про головну характерну ознаку сучасного світу. Нам кажуть, що ми входимо в інформаційну еру, що нові “способи інформації” преважують, що ми живемо в “електронному суспільстві” і підходимо до “віртуальної економіки”, рушійною силою якої стала інформація, що ми вже існуємо в умовах “глобальної інформаційної економіки”. Дуже багато експертів називають Сполучені Штати, Великобританію, Японію, Німеччину та інші країни з подібним рівнем життя інформаційними суспільствами. Ідея інформаційного суспільства припала до душі політикам і тим, хто політику визначає, а також провідним бізнесменам, тим більше, що Європейський Союз поспішає увійти в “глобальне інформаційне суспільство” за прикладом Японії, яка прийняла цю концепцію на початку 1970-х років.

Ф. Уєбсте

¹ *Абрамова А.В. Международный бизнес в отрасли информационных технологий : учеб. пособие для студентов вузов / А.В. Абрамова, Ю.А. Савинов ; под. общ. ред. Н.Н. Ливенцева. — М. : Аспект Пресс, 2010. — С. 48—49.*

Характеризуючи нове суспільство під кутом зору процесу інформатизації, відомий західний дослідник Х. Кібрідж виокремив такі його ознаки:

- зростання частки продукції інформаційного сектору в структурі валового національного продукту;
- розширення міждисциплінарної бази досліджень у галузі науки;
- витіснення ручних методів обробки інформації автоматизованими, впровадження безпаперових технологій;
- зміни в структурі інформаційного ринку, ускладнення попиту і пропозиції у зв'язку з появою нових технологічних можливостей;
- зміни в структурі матеріальних носіїв інформації на основі великого поширення електронних носіїв;
- зростання частки зайнятих в електронному бізнесі;
- розширення міжнародного обміну інформацією, загострення конкуренції на внутрішньому та міжнародному інформаційних ринках;
- розширення та полегшення доступу до інформації, зростання швидкодії комп'ютерних систем та підвищення рівня комп'ютерної грамотності населення¹.

На думку британського економіста У. Мартіна, інформаційним є суспільство, “у якому якість життя, так само як перспективи соціальних змін і економічного розвитку, все більше залежать від інформації та її використання. У такому суспільстві життєвий рівень, структура праці і відпочинку, система освіти і ринок суттєво залежать від прогресу в інформації та знаннях. Це очевидно, виходячи зі збільшення кількості інформаційно-насичених продуктів і послуг, що передаються через широкий набір способів, більшість яких є електронними”². Вчений звертає увагу на те, що в новому суспільстві якість життя, перспективи економічного розвитку та соціальних змін, форми зайнятості та відпочинку, система освіти та ринок перебувають під вирішальним впливом досягнень у інформаційній та науковій сферах. Завдяки зростанню ролі та значення інформаційних систем інформація стає доступною для споживання широкими верствами населення. Водночас канадський дослідник Вільям Х. Мелоді визначив “інфор-

¹ *Kibirige H.* The information dilemma: a critical analysis of information pricing and controversy / H. Kibirige. — Wesport, 1983. — P. 8.

² *Martin W.I.* The Global Information Society / W.I. Martin. — Aldershot : Aslib Gower ; Brookfield. VT, USA : Gower, 1995.

маційним” таке суспільство, основні функції і послуги якого залежать від комплексних інформаційно-комунікаційних мереж та яке використовує значну частину своїх приватних і громадських ресурсів для дій, спрямованих на здобуття й поширення інформації та на комунікацію.

Відомий європейський соціолог іспанського походження Мануель Кастельс визначає інформаційну епоху як історичний період, у якому різні типи людських спільнот здійснюють свою діяльність у технологічній парадигмі, що ґрунтується на інформаційно-комунікаційних технологіях, мікроекономіці, генній інженерії. На думку вченого, на зміну індустріальному способу виробництва йде *інформаціональний спосіб розвитку*, головним джерелом якого виступає технологія генерування знань, обробки інформації та символічної комунікації. Відтак *інформаціональна економіка* за М. Кастельсом, — це економіка, в якій конкурентоспроможність суб’єктів господарювання визначається їхньою здатністю генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях. На думку дослідника, в нових умовах, економіка не лише спрямована на виробництво і поширення інформації, а й сама перебуває під впливом цих технологій¹.

У відомій трилогії “Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура” (1996—1998) вчений визначає новий соціальний устрій, що формується у глобальному масштабі, як *мережеве (сітьове) суспільство*, у якому ринкові інститути та зв’язки між ними все більше визначаються структурою та конфігурацією інформаційних потоків.

Визначаючи характерні риси нового суспільства, вчений звертає увагу на “глобальні мережі інструментального обміну”, які “селективно підключають чи відключають індивідів, групи, райони і навіть країни, відповідно до їх значущості, для виконання цілей, які обробляються у мережі, в безперервному потоці стратегічних рішень”².

Таким чином, на думку М. Кастельса, формування нового суспільства пов’язане з розвитком нових економічних форм навколо глобальних мережевих структур інформації.

В умовах інформаційного суспільства історична тенденція приводить до того, що домінуючі функції і процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж. Саме мережі склада-

¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. — М. : ГУВШЭ, 2000. — С. 27, 81.

² Там же. — С. 57.

ють нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення мережевої логіки значною мірою відбивається на розвитку та результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою.

М. Кастельс

На думку німецького вченого Х.-Д. Кюблера, “інформаційне суспільство” формується в процесі реалізації двох відповідних, але не обов'язково однаково спрямованих та різною мірою розвинутих еволюційних тенденцій:

— з одного боку, відбувається подальша внутрішня інформатизація технологій та проникнення їх до всіх сфер життя — від промислової індустріальної праці до приватного побутового сектору, постійний рух уперед, що підтверджується зростаючою індустріалізацією та інтелектуальною, пізнавальною діяльністю людини;

— з іншого боку, інформатизація, особливо у зв'язку з глобальним поділом праці, також визнається як подолання звичних промислових структур, сконцентрованих, стандартизованих форм організації виробництва та праці, звичних професійних кар'єрних схем та негнучкого ринкового обслуговування. На їх місці виникають відповідно децентралізовані, більш гнучкі та мобільні, відкритіші, проте і більш невідомі та ризикові способи виробництва та методи праці¹.

Розкриваючи зміст поняття “інформаційне суспільство”, вчений звертає увагу на такі його основні ознаки: наявність різних інновацій та аспектів, наприклад технологічні розробки спочатку мікроелектроніки, потім на базі цієї мікроелектроніки — нової інформаційної та комунікативної техніки, особливо з появою персонального комп'ютера, та, нарешті, об'єднання у мережі (“телеінформатика”), під'єднані до Інтернету та WorldWideWeb; множення, розповсюдження та переведення до цифрового формату існуючих засобів масової інформації, створення мультимедіа; загальні структурні зміни на ринку робочої сили, наявність відповідних послуг, прогнозоване утворення децентралізованих робочих організацій; автоматизація, раціоналізація, найновіші моделі управління, система оперативного постачання (just-in-time) та виробництва за вимогою (on-demand); подальше вдосконалення інформаційної технології; організація нових ринкових систем та стрімке зростання продажу пристроїв та електроніки для галу-

¹ Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 22.

зі розваг, а також електронної комерції (E-Commerce) та її різновидів. Йдеться також про формування суспільства з інформаційною інфраструктурою, тобто такого, в якому відбувається розповсюдження інформаційних і комунікаційних технологій та розвиток комунікаційних мереж¹.

Аналізуючи довгострокові тенденції економічного розвитку, та технологічного прогресу сучасні дослідники виокремлюють такі **основні ознаки інформаційного суспільства**:

1) *перетворення інформації на найважливіший економічний ресурс*, що має глобальний характер і забезпечує підвищення ефективності, зростання конкурентоспроможності та інноваційний розвиток суб'єктів господарювання;

2) *зростаючий вплив інформації на всі сфери людської життєдіяльності*, перетворення її на предмет масового споживання населення;

3) *інтенсивне формування інформаційного сектору економіки*, який займає домінуючі позиції в новому суспільстві;

4) *перетворення інформаційної сфери на фундамент, основу всіх видів економічної діяльності*.

Подальша еволюція теорії постіндустріального суспільства пов'язана з 80-ми роками ХХ ст. У цей період західні дослідники почали акцентувати увагу не стільки на зростанні ролі та значення інформації, скільки на пріоритетності інтелектуальної діяльності та знань, тобто інформації, яка засвоєна людиною. Ці зрушення знайшли відображення у концепціях *“інтелектуальної економіки”*, *“економіки, заснованої на знаннях”*, *“суспільства знань”*, *“економіки знань” тощо*.

Вперше термін *“суспільство знань” (knowledge society)* вжив та теоретично обґрунтував американський політолог Роберт Лейн у статті про занепад ірраціональної політики та ідеології (1966). Він обґрунтував зростаюче значення наукового знання, прогнозовану раціональність та науковість під час прийняття суспільно важливих рішень, звернувши увагу на те, що члени “суспільства знань”:

— намагаються глибоко проаналізувати свої уявлення про людину, природу та суспільство;

— дотримуються (можливо, несвідомо) об'єктивних норм, що відповідають реальності, та здійснюють дослідження науково аргументовано, за правилами;

¹ *Кюблер Х.-Д.* Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 74.

— витрачають на науково-дослідну діяльність значну частину своїх ресурсів і тому отримують глибокі знання;

— ретельно збирають, організують та інтерпретують наявні знання, аби мати можливість за необхідності їх використовувати;

— використовують ці знання як з метою тлумачення (можливо, навіть зміни), так і для впровадження у життя своїх ціннісних уявлень та планів¹.

Аналізуючи передумови становлення нового суспільного устрою, П. Друкер звернув увагу на зміну ролі знань у процесі еволюції людського суспільства, а саме на їхню трансформацію зі сфери буття у сферу діяльності. При цьому вчений виокремив *три основні етапи зміни ролі знань у процесі еволюції людської життєдіяльності*:

1) *промислова революція XVIII ст.*, наслідком якої стала трансформація практичного досвіду в знання, практичного навчання — у підручники, секретів — у методологію, конкретної дії — в прикладну науку;

2) *революція в продуктивності праці XIX — початку XX ст.*, зумовлена тим, що знання почали детермінувати процес праці, привівши до значного підвищення її продуктивності;

3) *революція в управлінні середини XX ст.*, коли знання почали застосовуватися для подальшого продукування знань та пошуку найефективніших способів використання інформації з метою отримання необхідних результатів².

Знання сьогодні — це прагматична інформація, що слугує для отримання конкретних результатів. При цьому результати виявляються поза людиною — у суспільстві, економіці, або в розвитку самого знання.

П. Друкер

З часом у науковій літературі утвердилося розуміння *економіки, заснованої на знаннях (knowledgebased economy)*, як специфічного типу економіки, в якій виробництво знань постає пріоритетним джерелом господарського розвитку. Термін “економіка знань” був введений у науковий обіг австро-американським вченим Фріцем Махлупом у 1962 р. Сучасні дослідники зазвичай за-

¹ Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 108.

² Друкер П. Посткапіталістическое общество / П. Друкер // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 70—100.

раховують до економіки знань науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи (НДДКР) та інновації, освіту і навчання, що сприяють формуванню людського капіталу, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Водночас серед учених немає єдності у цьому питанні. Деякі експерти вважають, що економіка знань істотно відрізняється від індустріальної економіки, за якої нагромадження багатства пов'язане з матеріальними активами. На думку інших, економіка знань є лише однією із фаз розвитку індустріальної економіки, в якій добробут, як і раніше, визначається виробничими процесами, а нематеріальні активи лише сприяють підвищенню конкурентоспроможності компаній.

На думку фахівців Світового банку, для *“економіки знань”* **характерні такі риси:**

1) *безперервний розвиток та нове застосування знань*, що відображається у розширенні доступу до інформації, інноваційних способах виробництва та опрацювання інформації, сприянні інноваціям шляхом застосування мереж, прискоренні та зниженні вартості передачі інформації тощо;

Сучасне постіндустріальне суспільство є суспільством знань у подвійному сенсі: по-перше, джерелом інновацій все більшою мірою стають дослідження та розробки (більше того, виникають нові відносини між наукою та технологією, зважаючи на центральне місце теоретичного знання); по-друге, прогрес суспільства, що вимірюється часткою ВВП та часткою зайнятої робочої сили, які зростають, все більше визначається успіхами в галузі знання.

Д. Белл

2) *скорочення життєвих циклів продуктів та загострення потреби в інноваціях*, що виявляється в зменшенні періоду, необхідного для впровадження розроблених концепцій, збільшення кількості зареєстрованих та використаних патентів тощо;

3) *зростання обсягів світової торгівлі*, що посилює конкуренцію серед виробників;

4) *підвищення ролі малих і середніх підприємств сфери послуг* у забезпеченні економічного зростання та зайнятості¹.

У матеріалах Європейської комісії “Роль університетів у Європі знань” зазначається, що стрижнем економіки, заснованої на знаннях, є комбінація чотирьох незалежних елементів:

— виробництва знань;

¹ Обучение на протяжении жизни в условиях новой экономики. — М. : Алекс, 2006. — С. 30.

- передачі знань шляхом освіти;
- поширення знань за допомогою засобів масової інформації і комунікаційних технологій;
- використання знань у технологічних інноваціях.

Європейська комісія, лютий 2003 р.

Таким чином, у працях сучасних дослідників виокремлені такі **основні ознаки нового суспільного устрою**:

— *утвердження знання та інформації як стратегічних ресурсів*, які на відміну від традиційних не володіють ознаками вичерпності та рідкісності;

— *перетворення суспільного виробництва в інноваційне*, що базується на використанні нових знань (або новому використанні знань), втілених у нових комбінаціях виробничих факторів, що уможливорює отримання інтелектуальної ренти та нових конкурентних переваг;

Інновації відіграють центральну роль в економічному зростанні та створенні нових і більш перспективних робочих місць. Це ключовий аспект конкурентоспроможності країн, галузей промисловості та окремих компаній. Це процес знаходження рішень для соціальних та економічних завдань і джерело вдосконалення якості всіх аспектів нашого матеріального життя. Це також причина існування інтелектуальної власності. Інновації та їх численні переваги не виникають без затрат часу, зусиль, а також людських і фінансових ресурсів. Інтелектуальна власність слугує стимулом для таких інвестицій.

**Інновації, зростання і розвиток —
роль Всесвітньої організації
інтелектуальної власності:
виступ Генерального директора
на Асамблеї держав — членів ВОІВ
20—29 вересня 2010 р.**

— *заміна трудової діяльності новим типом активності, заснованої на творчості*;

— *пріоритетність інтелектуальних, а не технічних навичок*, перетворення економіки в систему, що функціонує на основі обміну та оцінки знань. На думку Т. Сакаїї, новий етап розвитку цивілізації відрізняється тим, що “рушійною силою є цінності, створенні знаннями”¹;

¹ Сакаїя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего / Т. Сакаїя // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под. ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 337.

— *перехід від технократичного до антропоцентричного принципу організації виробництва* шляхом відмови від авторитарного управління, жорсткого контролю над “частковим” виробником з метою активізації, розширення функцій учасників виробничого процесу як “універсальних” працівників, здатних здійснити верифікацію та творчий синтез інформації;

Інноваційний розвиток економіки передбачає широкомасштабні впровадження в господарській обіг новітніх продуктів інтелектуальної праці (передових технологій, науково-технічних розробок, винаходів тощо) з метою їх комерціалізації, отримання соціально-економічного ефекту та запровадження дієвих організаційно-управлінських рішень.

Вважається, що поняття “інновації” ввів у науковий вжиток відомий австро-американський економіст Й. Шумпетер (1883—1950). Під інновацією вчений розумів зміни, пов’язані із впровадженням і використанням нових виробничих комбінацій.

У сучасному трактуванні поняття “інновація” має дві інтерпретації: 1) від лат. *novatio* — процес, дія, пов’язані з оновленням, або від англ. *novation* — новаторство, новаторська діяльність; 2) від англ. *innovation* — новація, нововведення як результат творчої діяльності.

При цьому **сучасні дослідники визначають інновації** як:

а) *нелінійний, системний, динамічний процес* цілеспрямованої реалізації прогресивних нововведень, спрямований на інтенсифікацію певної сфери людської діяльності (технологічні інновації у сфері виробництва);

б) *результат творчого процесу* — новий спосіб задоволення існуючих суспільних потреб, що ґрунтується на використанні досягнень науково-технічного прогресу (продукційні інновації у сфері споживання).

Є різні підходи до класифікації інновацій. Загальновизнаним є підхід, запропонований відомим австро-американським економістом Й. Шумпетером (1883—1950) у праці “Теорія економічного розвитку” (1912):

- виробництво принципово нових товарів і послуг;
- застосування нової техніки і технології, нових методів виробництва;
- завоювання нових ринків збуту продукції;
- відкриття нових джерел сировини;
- реорганізація виробництва, наслідком якої є порушення встановленої монополії.

Співзвучними такому підходу є положення Закону України “Про інноваційну діяльність” (від 4 липня 2002 р.). Згідно зі ст. 1 цього Закону інновації трактуються як новостворені (засновані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукти або послуги.

ги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного та іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Деяко відмінним є підхід відомого західного дослідника П. Друкера, який вважає, що інновація — це не винахід і не відкриття. На думку дослідника, інновація фокусується не на знаннях, а на ефективності, оскільки її сутність не стільки технічного чи наукового, скільки концептуального характеру. Інновація, за П. Друкером, — це вдала спроба знайти та залучити до власного бізнесу останню частку, якої не вистачає для перетворення існуючих елементів (знань, товарів, послуг, ринків) у нове та більш продуктивне ціле.

— *деструкція основ приватнокапіталістичного привласнення* на основі формування власності на інформацію та знання, яка “кидає виклик межах виключної та індивідуальної власності”¹, унеможливаючи відокремлення капіталу від праці та породжуючи плюралістичні соціально-економічні відносини нової якості;

— *прихід на зміну “людині економічній” багатовимірної “людини творчої”*, формування нових пріоритетів розвитку особистості на основі відмови від максимізації матеріального добробуту на користь розвитку духовних потреб, самоствердження через завоювання і використання нової інформації та знань.

Звертаючи увагу на те, що модель “суспільства знань” трактується сучасними дослідниками як більш відкрита та цілісна, дистанційована від виключно технічних або економічних перспектив, Х.-Д. Кюблер зазначає, що поняття “суспільство знань” позбавляє технологічної обмеженості поняття “інформація”, вказує на складний соціальний контекст будь-якого знання та відображає прогресивний погляд на значення знань в усіх сферах суспільного життя. При цьому термін “суспільство знань” застосовують для визначення будь-якого виду модернізації. Наприклад, ЮНЕСКО віддає перевагу зазначеному терміну з метою підкреслення культурних вимірів цього поняття, поширення так званого громадянського суспільства, неурядових організацій тощо²;

— *утвердження проз’юмеризму*, “за якого стираються відмінності між вільним та робочим часом, оскільки виробнича діяльність на основі творчої праці стає формою безпосереднього задо-

¹ *Ходжсон Дж.* Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания стоимости / Дж. Ходжсон // *Вопр. экономики.* — 2001. — № 8. — С. 38.

² *Кюблер Х.-Д.* Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 108.

волення духовних потреб особистості, спрямованих на саморозвиток, самовдосконалення та самовираження;

— *формування нового типу економічної влади*, за якого відношення до засобів виробництва перестає бути вирішальним фактором впливу у суспільстві та суспільним привілеєм, оскільки істинна влада “у процесі осмислення інформації, а не в певній посаді, управлінській функції”¹;

— *пріоритетний розвиток наукових та освітніх закладів*, дослідницьких лабораторій, інтелекто- і знаннємістких галузей як основних інститутів інтелектуальної діяльності, у яких відбувається відтворення знань та інтелекту;

Економіка знань — це економіка, в якій спеціалізовані і повсякденні знання є джерелом зростання. Застосування таких знань разом із природними ресурсами, капіталом і працею роблять домінуючим фактором процеси їх нагромадження і використання, у результаті чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки. В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, що нагромаджені в свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва.

В. Геєць

— *перетворення знаннєвої, інтелектуальної, інноваційної компоненти на провідну на всіх етапах життєвого циклу нових товарів і послуг.*

Основною умовою, яка лімітує використання цих ресурсів, стають специфічні якості людини, пов’язані з наявністю або відсутністю здатності до інтелектуальної активності як форми нагромадження, переробки і генерації нових знань. “Безперечним є той факт, що знання стає завдяки новим технологіям “оцифрованим”, у результаті чого суттєво змінюються умови для його здобуття, поширення, зберігання та використання, — зазначає Х.-Д. Кюблер. — Прогрес суспільства при цьому базується значною мірою на керованих процесах наукових інновацій за допомогою переважно віртуальних систем, заснованих на символах та знаннях, створюється додаткове виробництво економічних цінностей. В усьому світі більш інтенсивними стають освітні процеси, покращуються не тільки структурні, а й особисті можливості

¹ *Ходжсон Дж.* Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания стоимости / Дж. Ходжсон // *Вопр. экономики.* — 2001. — № 8. — С. 36.

для здобуття знань, зокрема необхідною стає елементарна інформаційна та комп'ютерна компетентність, що дасть змогу запобігти професійному цифровому розшаруванню як в окремих суспільствах, так і в глобальному масштабі”¹.

Таким чином, інформація та знання, що трактуються не як субстанція, втілена у виробничих процесах або засобах виробництва, а як безпосередня продуктивна сила, перетворюються на найважливіший фактор розвитку сучасних економічних систем, “первинний сектор”, який “постачає господарство найсуттєвішим ресурсом виробництва”².

Ми живемо в суспільстві знань, залучені до сфери знань, інтенсивно працюємо з великими обсягами знань, знання становить продукт нашої праці та предмет зі сфери послуг. Ми підбиваємо баланси знання, ми є складовою мережі знань, створюємо географічні карти знань, одержуємо інформацію з баз даних знань, робимо відкриття на рівні нових знань та організуємо кооперацію знань. Ми генеруємо, розподіляємо, інтернаціоналізуємо, комбінуємо, соціалізуємо, організуємо, репрезентуємо, переробляємо, ідентифікуємо, одержуємо, моделюємо, розвиваємо, трансформуємо, кодифікуємо, передаємо, оцінюємо, захищаємо та зберігаємо знання. Знання знаходяться у книгах, інформаційних системах, зібраннях даних, організаціях, нових засобах інформації, у свідомості людей, у продукції, процесах, когнітивних структурах, патентах, діях та соціальних системах.

Б. Висзузек

¹ *Кюблер Х.-Д.* Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 43.

² *Drucker P.F.* The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society. New Brunswick (US) / P.F. Drucker. — London, 1994. — P. 264.

1.1.3. Інформація та знання як визначальні чинники постіндустріального розвитку

Інформація стала розглядатись як ключ до сучасної економічної діяльності, базовий ресурс, що має сьогодні таке саме значення, яке в минулому мали капітал, земля і робоча сила.

М. Блюменталь

Знання стало ключовим економічним ресурсом і домінантою, і, можливо, навіть єдиним джерелом конкурентних переваг.

П. Друкер

Сучасний соціально-економічний розвиток характеризується зростанням ролі та значення факторів, пов'язаних з інтелектуалізацією та інформатизацією господарського життя суспільства. **Інформація** (від лат. information у буквальному розумінні: знаходження, надання форми тому, що раніше було невідомим, безформним; новина, повідомлення, роз'яснення, які знижують невизначеність і ведуть до зростання обізнаності отримувача) є загальнонауковим, міждисциплінарним поняттям, що не має однозначного визначення.

У найширшому розумінні інформація постає як всезагальна, універсальна властивість всіх речей, що виражає характер та ступінь їх впорядкування; те загальне, що об'єднує матерію та дух, речовину та енергію, буття та свідомість.

У більш вузькому розумінні інформація — це певне ідеальне повідомлення, що зменшує або повністю виключає невизначеність при виборі однієї з можливих альтернатив. На думку засновника кібернетики М. Вінера, “інформація є інформація, а не матерія і не енергія”¹, яка існує у вигляді закодованих повідомлень (генетичного коду, електричних, нервових імпульсів), зафіксованих на матеріальних носіях. За сучасних умов інформація перестала бути окремим, одиничним явищем і набула якісно нового змісту складного системного утворення.

Усе більше і більше співробітників, які приходять на роботу, занурюються в світ ідей та інформації. ...До кінця ХХ століття частка американців, праця яких пов'язана головним чином з матеріальни-

¹ *Винер Н. Кибернетика / Н. Винер. — М., 1968. — С. 201.*

ми предметами (сільськогосподарські робітники, механіки, ремісники) і наданням непрофесійних послуг (працівники готелів, ресторанів, роздрібні торговці, домашня прислуга, перукарі та ін.) скоротиться більш ніж у два рази, з 83 % в 1900 р. до приблизно 41 %. Частка ж тих, хто працює насамперед з інформацією (у торгівлі, на управлінських та адміністративних посадах тощо) зростає з 17 % у 1960 р. до 59 % на початок нового століття.

У напрямі цієї тенденції неможливо помилитися: невпинно зростає частка людей, які стають “працівниками розумової праці”. Інформація і знання становлять одночасно і вихідний матеріал, і продукт їхньої діяльності. В інтелектуальних компаніях, тобто в тих, де частка працівників розумової праці сягає 40 і більше відсотків, зайнято 28 % усіх працюючих у США, однак за останні п’ять років на них припадає 43 % новостворених робочих місць. Але справа не лише в тому, що все більше людей займаються розумовою працею: зростає інтелектуальний зміст будь-якої праці, чи то сільське господарство, промисловість, заклади чи вільні професії.

Ми живемо в епоху віри в абсолютну цінність інформації... епоху, яка інколи величає себе “століттям інформації”. І дійсно, до кінця 80-х років XX століття обробка, передача інформації та операції з нею були основним заняттям кожного четвертого працюючого в США, або навіть кожного третього, якщо рахувати вчителів та інших працівників сфери освіти.

П. Пільцер

Як багатоаспектна загальнонаукова категорія інформація займає вагоме місце в наукових дослідженнях представників як природничих, так і гуманітарних дисциплін. При цьому звертається увага на *єдність двох відносно самостійних аспектів, що складають зміст феномену інформації:*

— *комунікаційного*, пов’язаного з процедурою передачі повідомлення, трансляції відомостей (дослідження комунікацій, комунікаційних технологій, інформаційних мереж тощо);

— *змістовного*, пов’язаного з передачею продуктів інтелектуальної діяльності та їх засвоєнням, спрямованим на зростання обізнаності або зниження невизначеності отримувачів.

У сучасній літературі сформувалося *два підходи до визначення сутності інформації.*

I. *Атрибутивний*, за якого інформація кваліфікується як невід’ємна ознака будь-якого матеріального об’єкта та оцінюється як міра впорядкованості структур та взаємодій.

II. *Функціональний*, прихильники якого пов’язують інформацію з функціонуванням та розвитком систем, що самоорганізуються.

Таким чином, сучасні технології збирання, накопичення, зберігання та передачі інформації є лише моментом загального інформаційного процесу, який залишиться незавершеним, якщо отриманий інтелектуальний продукт не буде засвоєний споживачем. Саме тому прихильники ресурсного підходу виходять із трактування інформаційного середовища як технічної системи, що дає можливість зафіксувати інформацію, зберегти її на різних носіях, оперативно шукати та передавати її якомога повно і точно.

*В умовах інтелектуальної економіки (економіки знань) інформація виступає як особливий об'єкт договірних відносин, пов'язаних з її пошуком, добром, збереженням, переробкою, поширенням та використанням у різних сферах людської діяльності. Як специфічне економічне благо вона є важливим засобом отримання додаткових вигід за рахунок зниження невизначеності та ризику суб'єктів господарювання. **Обертаючись у ринковій економіці як товар** (інформаційний продукт, послуга або ресурс, який використовується у процесі господарської діяльності), **інформація має певні особливості**, а саме:*

— *є нематеріальним благом (ідеальним компонентом буття) і не зводиться до фізичних об'єктів, які є її носіями;*

— *характеризується невичерпністю, не зменшується в процесі використання та не споживається у традиційному розумінні цього терміна;*

— *не локалізована в просторі, легко поширюється, тиражується (за сучасного рівня технологій) і змінює форми фіксації;*

— *не зникає в процесі споживання, але для отримання корисного ефекту від останнього потребує певних інтелектуальних навичок;*

— *практично не підлягає фізичному зносу, але може морально старіти;*

— *не існує монополії на володіння нею та її використання, за винятком тієї її частини, яка є об'єктом інтелектуальної власності.*

Цінність інформації абсолютно суб'єктивна. Вона неоднорідна, а значить, нею не можна торгувати на конкурентних ринках, для яких характерна цінова конкуренція між подібними товарами. ...Невідчуженість, нематеріальність інформації як процесу стали свого часу підставою для виключення її з предмета економічної теорії, і, відповідно, підставою для невизнання за нею статусу об'єкта власності.

Дж. Ходжсон

Необхідно зазначити, що *унікальність інформації зумовлена закладеною в ній дихотомією поширеності та рідкісності, невичерпності і скінченності*. Незважаючи на те, що в умовах ринкової економіки інформація може виступати об'єктом власності та обміну, саме право власності на інформацію не лише не суперечить можливості її максимального поширення, а й передбачає останню як джерело зростання доходу власника.

Знання (інформація) існують незалежно від простору. Подібно до квантових часток вони можуть знаходитись у кількох місцях одночасно. Продайте мені пиріг і у вас його більше не буде. Продайте мені рецепт пирога, і він буде у нас обох. У царстві інтелектуальних активів і невідчутної продукції пирога не стає менше, скільки його не їси. Але ви не можете забрати його назад. Продавець може повернути собі, припустимо, машину, але повідомивши покупця певну інформацію, він не може забрати її назад. В інформаційній економіці є одна хитрість, яка стосується і покупця, і продавця: покупець не може вирішити, чи варто платити за інформацію до того часу, поки її не отримав; але як тільки він заволодів нею, йому більше не потрібно її купувати.

К. Ерроу

Слід також зазначити, що *споживання інформації тотожне формуванню нового знання*. Відтак поширення інформації приводить до її самозростання, що унеможливорює використання поняття “рідкісності” до характеристики цього феномену. Цікаво зазначити: деякі дослідники наголошують на тому, що *інформації притаманні властивості суспільного блага* — того, чим додатково може скористатись людина, не збільшуючи витрат виробництва¹. Водночас, на думку багатьох вчених, *інформація характеризується вибірковістю, яка є вищим проявом рідкісності*, оскільки процес споживання інформації обумовлюється наявністю у людини специфічних здібностей. Інтелект, який не можна привласнити з такою легкістю, як матеріальне благо, є лімітуючим чинником, який дає змогу користуватись доступною всім інформацією лише обмеженому колу людей. За цих умов визначальну роль у суспільних відносинах відіграє не стільки право розпорядитися благом, стільки здатність ним скористатися.

¹ Див., напр.: *Nicholson W. Microeconomic Theory: Basic Principles and Extensions Fort Worth / W. Nicholson. — 1995. — P. 286; Machlup I. Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance / I. Machlup. — Vol. 3: The Economics of Information and Human Capital. — Princeton NJ, 1984. — P. 118.*

Фізично передані відомості — це шуми та знаки (письмо), технічно передані — тільки імпульси струму, частинки електричної енергії; закодовані за допомогою чипа (мікросхеми) та мови програмування, вони забезпечують дані (файли). Якщо їх надано у завершеній із позицій синтаксису формі, тобто вони мають логічний і систематичний контекст та понад те впорядковані за допомогою символів, то це зветься інформацією... Зрозуміло, що інформація відрізняється від інших товарів тим, що її фактично не можна витратити; хіба що продати та за її допомогою виробити реальне майно, але в той же час вона залишається у продавця та її автора, продовжує сприяти йому в економічному плані для отримання доданої вартості. Таким чином, інформація позиціонує себе однаково як сировина, товар, фактор виробництва, культурне надбання, зразок інтерпретації, тому можна більше не турбуватися стосовно неточності значення її вартості.

Х.-Д. Кюблер

Сучасні дослідники розрізняють *два основні напрями реалізації інформації в економічній діяльності:*

1) *комерціалізацію інформації*, пов'язану з виробництвом та реалізацією товарів і послуг, створенням наукомісткої продукції, розробкою нових технологій виробництва й управління;

2) *вплив інформації на суб'єктивні сприйняття та очікування економічних суб'єктів*, у т. ч. створення інформаційних образів продуктів, компаній, формування та вплив на потреби економічних суб'єктів тощо.

Як уже зазначалося, вирішальну роль у формуванні конкурентних переваг сучасних економічних систем відіграють знання, капіталізація яких постає однією із визначальних тенденцій інноваційного розвитку.

Знання — результат пізнавальної діяльності людини, об'єктивізований знаковими засобами мови. Знання мають інформаційну природу та характеризуються ознаками продуктивності, структурованості та латентності. Перетворення інформації на знання є результатом інтелектуальної діяльності людини. Відтак **інтелект** у широкому розумінні — здатність генерувати та накопичувати знання.

Знання — найзагальніше вираження для позначення теоретичної діяльності розуму, що має претензію на об'єктивну істину (на відміну від мислення чи думки, які можуть бути явно фантастичними). Терміни знання і пізнання, належачи по суті до одного і того самого предмета, відрізняються певним відтінком: перший належить більше до об'єктивного аспекту і результатів розумового процесу, другий — більше до його суб'єктивних умов.

В. Соловйов

У загальнонауковому, філософському аспекті знання постають як перевірений суспільно-історичною практикою та засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватного її відображенню у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень та теорій. При цьому розрізняють *два підходи до структуривання знань*:

— *гносеологічний*, пов'язаний з урахуванням природи їх формування. Згідно з цим підходом розрізняють явні (які можуть бути формалізовані та передані за допомогою певних символів і засобів комунікації) та неявні (які не можуть бути однозначно виражені індивідом та передані за допомогою засобів комунікації) знання;

— *онтологічний*, пов'язаний з урахуванням напрямів і практичного контексту їх застосування. Йдеться, наприклад, про виокремлення нормативних знань (керівництва з використання засобів і предметів праці, ноу-хау, технологічних інструкцій тощо) та дескриптивних знань (загальнонаукових і спеціальних: економічних, математичних, технологічних тощо).

У технічному процесі беруть участь три основних елементи: знання, енергія та матеріал, від яких залежить, наскільки цивілізація може панувати над природою. Знання, безумовно, є головним із них, без нього два інших елементи марні.

Дж. Томсон

У сучасній економічній літературі є різні підходи до класифікації знань (рис. 1.1).

Відомий західний дослідник Ф. Махлуп поділив знання, якими володіє конкретний індивід, на п'ять основних видів:

— *практичне знання*, корисне при виконанні певної роботи та прийнятті рішень (професійні знання, знання в області конкретної економіки, знання робітників, політичні знання, знання в галузі домогосподарства тощо), яке також може бути визначене як обізнаність;

— *інтелектуальне знання*, що задовольняє інтелектуальні потреби і є ознакою широкої гуманітарної і природничо-наукової освіти, загальної культури;

— *знання для розваг або проведення вільного часу*, що задовольняє дрібну допитливість, потребу в емоційному збудженні;

— *духовне (релігійне) знання*, спрямоване на пізнання Бога, пошук шляхів спасіння душі;

Рис. 1.1. Сучасні підходи до класифікації знань

— *непотрібне, небажане знання*, набуто випадково, яке лишається поза сферою інтересів суб'єкта пізнання і швидко забувається¹.

Усі економічні системи ґрунтуються на знаннях, усі комерційні підприємства залежать від цього виробничого ресурсу... При аналізі факторів господарювання економісти і менеджери, як правило, роблять наголос на капіталі, робочій силі та землі, ігноруючи знання, хоча цей ресурс, частково оплачений, а частково використовуваний безоплатно, є на сьогодні найважливішим із усіх.

О. Тоффлер

У сучасній літературі розрізняють також:

- *процедурні знання*, які застосовуються для здійснення нових дій і зумовлюють відповідь на питання "Як діяти?";
- *декларативні знання*, які пов'язані з описом та інформацією, що уможливають відповідь на питання "Що робити?";
- *епізодичні знання*, які використовуються на основі подібності ситуацій, аналогічності проблем, подій, передумов;

¹ *Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States / F. Machlup. — Princeton ; N.Y., 1962.*

— *евристичні знання*, які стосуються практичних правил, виведених на основі власного досвіду;

— *метазнання* пов'язані з розумінням способів і методів пошуку й переробки інформації та прийняття рішень.

Деякі дослідники виокремлюють також *організаційні знання*, які включають принципи, факти, навички, правила та методи, які забезпечують кадровий потенціал та ділову активність певної організації. У структурі організаційних знань вони виокремлюють теоретичні, практичні, стратегічні, комерційні, виробничі та інші знання¹.

Інформація поширюється серед людей, а відтак і набуває свого суспільного значення лише тоді, коли вона сприймається людьми, тільки за цієї умови вона стає знанням. Знання допомагають діяти. Передумовою для цього є достовірна інформація. Але тільки адекватна оцінка значущості знань пробуджує їх для життя.

Ю. Ротгерс

У контексті пропонованої проблематики *важливим є поділ знань на такі дві групи:*

1) *формалізовані (кодифіковані) знання*, які набули вербальної форми (закодовані) і які можна виокремити, систематизувати, зафіксувати, скопіювати, передати, забезпечити їм правову охорону;

2) *неформалізовані (некодифіковані) знання*, які не набули вербальної форми, а відтак не можуть бути повністю зафіксовані, виокремлені та захищені. Передавання цих знань можливе лише в процесі спільної діяльності, партнерства та співпраці людей.

Кодифіковане знання може бути представлене у формі усних або письмових текстів, баз даних, картотек, символної або графічної інформації тощо. Для збереження та передачі такого знання використовуються різноманітні матеріальні носії (паперові, аудіо-, відео-, електронні). Важливо зазначити, що *кодифікація знань виконує такі функції:*

— *креативну* (творчу), спрямовану на виявлення теоретичних та методологічних недоліків, слабких місць у логіці аргументації тощо;

— *комунікативну*, спрямовану на поширення знань, полегшення доступу до них з боку суспільства;

¹ Мильнер Б.З. Управление знаниями / Б.З. Мильнер. — М. : ИНФРА-М, 2003. — С. 11—13.

— *культурну*, спрямовану на накопичення та збереження інтелектуальних скарбів людства;

— *економічну*, спрямовану на надання знанням форми, в якій останні можуть стати об'єктом інтелектуальної власності, товаром, капіталом.

Ще одна спроба класифікації знань була запропонована М. Поланьї, який виокремив *явні* (точно визначені, збережені, експліцировані логіко-вербальними формами) та *неявні* (такі, що повністю не вербалізуються, не вилучаються та чітко не ідентифікуються) знання. Співзвучною такому підходу є позиція Х.-Д. Кюблера, який розрізняє:

— *імпліцитні знання*, які часто є неусвідомленими та інтуїтивними, мають приватний характер, не можуть бути формалізованими;

— *експліцитні знання*, які беруть тільки незначну участь у людському процесі пізнання, можуть бути висловлені та перенесені, структуровані та передані¹.

Відомий західний дослідник К. Віїг структурує знання відповідно до чотирьох концептуальних рівнів, виокремлюючи:

- 1) *знання щодо мети* (світогляд, цілі, система понять);
- 2) *систематичні знання* (знання систем, схем, методів);
- 3) *практичні знання*, пов'язані з умінням приймати рішення);
- 4) *автоматичні знання*, які застосовуються без залучення логічних міркувань².

За рівнем системності розрізняють:

- 1) *інтуїтивні знання* (асоціації, судження, гіпотези);
- 2) *понятійні знання* (тезауруси, фрейми, семантичні мережі);
- 3) *систематизовані знання* (правила, теореми, закони).

Сучасні західні дослідники виокремлюють також:

— *episteme* (абстрактне, узагальнене знання) — знання загального використання, яке відносно просто може передаватися та зберігатися;

— *techné* (здатність або можливість виконати завдання) — знання про те, як матеріал опановується практично (на протипагу теоретичним вимогам);

— *phronesis* (практична соціальна мудрість) — розуміння суспільних інтересів та політики, що є результатом досвіду та за-

¹ Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — С. 144.

² Wiig K. Knowledge Management / K. Wiig. — Arlington : Schema Press, 1993.

гальної практики, тісно пов'язане з людьми, є контекстуальним та не може бути передане простим шляхом;

— *meties* (глибоке усвідомлення, інтелект, що базується на припущеннях) — практичне, комплексне, імпліцитне знання зі складною системою передачі, значною мірою пов'язане з конкретною дією, непередбачуване та інтуїтивне, таке, що сприймається лише у контексті¹.

Слід взяти до уваги, що структура знань у певній предметній площині є також неоднорідною. Наприклад, функціональна структура економічних знань включає теоретичне знання, емпіричне знання (сукупність фактів), парадигмальне знання (стандартні уявлення про предметну площину та принципи її дослідження), інструментальне знання, яке охоплює як технологічні навички дослідницької діяльності, так і технологічні прийоми прикладного, інтерпретаційного характеру².

Досліджуючи специфіку інтелектуальної економіки, важливо розрізняти процеси генерації та об'єктивізації знань.

Генерація знань — процес “еманації”, творення нового знання шляхом переробки інформації. Джерелом генерації нового знання виступає *інтелектуальна активність*: заснована на знаннях свідомо діяльність людини, здатної накопичувати, завоювати та творчо опрацьовувати інформацію.

Об'єктивізація знань — процес перетворення знання із суб'єктивної в об'єктивну форму, пов'язану з різними матеріальними носіями (технічне обладнання, документація, патенти, бази даних, програми, книги тощо). Об'єктивізація знань не означає їх уречевлення, оскільки, втілившись у річ, матерію, знання залишаються за своєю природою ідеальним утворенням.

Заслуговує на увагу здійснений відомим західним дослідником Е. Тофлером аналіз специфіки знань. На думку вченого, **на відміну від інших ресурсів, що беруть участь у створенні багатства, знання:**

— не є об'єктами суперництва, оскільки від використання одних і тих самих знань багатьма людьми їхній обсяг не зменшується, більше того — зростає ймовірність їх примноження;

— нематеріальні, до них неможливо доторкнутися, але ними можна маніпулювати;

¹ Renzl B. Zentrale Aspekte des Wissensbegriffs — Kernelemente der Organisation von Wissen, 2004 / B. Renzl // *Wyssusek B. Wissensmanagement komplex. Perspektiven und soziale Praxis* / B. Wyssusek. — Berlin, 2004. — P. 27—42.

² *Ананьин О.И.* Структура экономико-теоретического знания: методологический анализ / О.И. Ананьин. — М. : Наука, 2005. — С. 17.

— *нелінійні*, тому що навіть окремі відкриття здатні породжувати значний ефект;

— *відносні*, оскільки їх окремий фрагмент набуває значення лише в системі інших фрагментів, які створюють певний контекст;

— *взаємопоєднуються*, тому чим більше знань — тим різноманітніші та корисніші їхні комбінації;

— *мобільні*, за допомогою сучасних технологій вони можуть миттєво передаватись на величезні відстані;

— *можуть бути стиснені до символів та абстракцій та зберігатися в найдрібніших стільниках*¹.

Сучасні дослідники доповнюють цей перелік такими важливими характеристиками знань:

— *інтерпретованість*, пов'язана із можливістю змістового тлумачення в термінах конкретної предметної площини;

— *структурованість*, що визначається наявністю формальної ієрархії понять та змістових взаємозв'язків між окремими елементами;

— *невіддільність та невідчужуваність від носія, власника*;

— *сумісно-роздільний характер виробництва*, пов'язаний з тим, що особа, яка продукує знання, виконує суто індивідуальну працю, в процесі якої реалізуються її здібності та талант. Водночас вона спирається на засвоєні, осмислені та переосмислені попередні досягнення людства в цій царині.

Проблема ролі та місця інформації та знань у сучасних економічних системах є дискусійною. Відомий український вчений А.А. Чухно вважає, що "інформація та знання — це не два різні фактори виробництва, а один. Тому вони є двома сторонами цілого. Знання є змістом інформації, а інформація без знань ніщо. Так само знання без інформації мертві, вони не доводяться до використання, не поширюються"². Водночас, на думку російського дослідника В. Іноземцева, інформація не може бути визнана фактором, подібним за своїми властивостями до землі і капіталу — найважливіших виробничих ресурсів доіндустріальної та індустріальної епох. Земля і капітал протистоять праці, тобто діяльності, як об'єктивні фактори. У процесі виробництва вони взаємодіють із діяльністю, зберігаючи свою речову форму після його за-

¹ Тоффлер Э. Революционное богатство: как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь / Э. Тоффлер. — М. : АСЕ : АСТ МОСКВА : Профиздат, 2008. — С. 151—152.

² Чухно А.А. Институционализм: теория, методология, значения / А.А. Чухно // Экономика Украины. — 2008. — № 6. — С. 13.

вершення. Навпаки, неусвідомлена інформація не може бути застосована. Для того щоб вступити в процес виробництва, вона повинна втратити свою об'єктивну форму і набути форми суб'єктивної, перетворившись із інформації в знання"¹.

Знання належать до обмежених ресурсів. Пропозиція знань еластична, вище нуля та залежить від стану економіки, від політичних та соціальних чинників. Аналізуючи вплив знань на економіку, Дж. Мокір стверджує, що знання мають такі самі характеристики, як і будь-яке інше суспільне благо (неконкурентність та невиключність). Однак купівля чи продаж знань є досить проблематичними, а їх товарні властивості парадоксальні: покупці точно не знають, а їх знання вони купують. А якщо вони цими знаннями володіють, то вже не мають потреби в їх придбанні. Більше того, знання часто бувають неявними, такими, які не можна описати словами. Це означає, що їх неможливо передати як інформацію, попередньо закодувавши або скопіювавши. Такі знання, як правило, набуваються дослідним шляхом або в процесі самого виробництва. Крім того, знання за своєю природою — "товар, що швидко псується".

Т. Еггертссон

Важливо також взяти до уваги, що знання вплетені в соціальну структуру суспільства, вони поєднують інформацію та ціннісні установки, здатність людей засвоювати смислові моделі. Як феномен культури знання відрізняється певними закономірностями розвитку, пов'язаними як із загальним процесом пізнання, так і з виробленими культурою формами організації та осмислення дійсності. Водночас культура кожного виду професійної діяльності має свої способи організації знання.

Загальноновизнано, що у постіндустріальному суспільстві знання, інформація виступають не просто втіленою у засоби виробництва субстанцією, а безпосередньою продуктивною силою, стратегічним ресурсом, імпульсом приведення в дію надзвичайно потужних систем, тим ферментом, який, вивільняючи додаткову енергію, знижує ентропію мікро- та макросистем. Відтак, аналізуючи інформацію та знання як нову продуктивну силу, слід вести мову не просто про сукупність відомостей, даних, а про нові можливості, що втілені у людині, яка володіє інформацією, засвоїла її, примноживши таким чином свої знання.

¹ *Иноземцев В.Л.* Постиндустриальное хозяйство и постиндустриальное общество (к проблеме социальных тенденций XXI века / В.Л. Иноземцев // *Общественные науки и современность*. — 2001. — № 3. — С. 140.

Як новітні фактори виробництва інформація та знання мають такі специфічні ознаки:

1) *вони не споживаються (у традиційному розумінні) у виробничому процесі і можуть використовуватись у необмеженій кількості виробничих циклів;* “...знання не зменшуються у міру їх використання, — пише Т. Стюарт. — Вони невідчужувані: придбання мною певного обсягу знань аж ніяк не зменшує ваші можливості щодо придбання такого самого їх обсягу, чого не скажеш, наприклад, про порцію морозива чи місце в автобусі. На вартість створення знань не впливає кількість осіб, які будуть користуватись ними в подальшому. Знання, які я втілюю в цій книзі, будуть коштувати однаково незалежно від того, прочитають її 5 чи 55 осіб. Звичайно, екземпляр, який ви тримаєте в руках, не може бути прочитаний десятком людей одночасно, а вартість друку, безумовно, залежить від накладу, але ці економічні фактори мають відношення до виробу, а не до знань”¹;

2) *вони не є рідкісними (у класичному розумінні), оскільки споживання знань та інформації приводить до їх нарощування, самозростання.* На думку сучасних дослідників, “відмінність між знаннями та іншими ресурсами полягає в тому, що знання не є вичерпними. У підручниках пишеться, що категорія цінності в економічній теорії виводиться із поняття рідкості. ...Однак ми з кожним днем “виробляємо” все більше знань, і... вони часто збільшуються у ціні саме тому, що є у надлишку, а не тому, що їх не вистачає”²;

3) *процес їх передачі заснований на суб’єктних взаємодіях і не можливий без спільних зусиль виробника і споживача;*

4) *їх цінність значною мірою є суб’єктивною і зумовлюється необхідністю та важливістю знань для споживача,* що ставить під сумнів можливість використання традиційних ринкових індикаторів. Як стверджує В.Л. Іноземцев, “наступ постіндустріальної епохи виявляється в кризі традиційних економічних концепцій, викликаний зростанням виробництва і споживання інформації. Сьогодні стають незіставними витрати на виробництво товарів, що враховуються у трудовій теорії вартості; водночас усувається фактор рідкості блага, на якому засновано багато постулатів сучасного макроекономічного аналізу. У зв’язку з цим

¹ *Стюарт Т.* Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации / Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 389.

² Там же. — С. 390.

абсолютно справедливим є твердження, що виклик “економіксу” постіндустріальними змінами є найрішучішим за всю історію економічної науки”¹;

5) *їх характерною рисою є вибірковість*, оскільки потенційно інформація може бути доступна широкому колу людей, але реально не засвоєна ними внаслідок відсутності комплексу якостей, які характеризують сучасну особистість;

6) *їх створення є суто індивідуальним процесом*, відтак вони є унікальними, оскільки, незважаючи на можливості тиражування, ідея продовжує залишатись однією і тією самою, до неї не можна застосувати поняття множини;

7) *до них не придатні традиційні вартісні оцінки*, оскільки витрати на поширення і тиражування інформації можуть бути незначними, водночас цінність закладених у носіях інформації знань — надзвичайно високою внаслідок їх унікальності та невідтворюваності;

8) *для них характерні просторова необмеженість, багатоманітність форм втілення, взаємопереплетення та взаємовплив*.

Незважаючи на те, що знання в цілому не обмежені простором, деякі їх форми надзвичайно чутливі до фактора часу, навіть більше, ніж матеріальні активи. Хоча останні знецінюються катастрофічно, інколи до повної втрати вартості (за механічну друкарську машинку, що зберігається у мене в комірчині, тепер мало що дають), це відбувається поступово і повільно, тоді як порада, на якого коня ставити, яка до забігу потенційно коштувала тисячі доларів, втрачає всяку цінність, як тільки зачинилося віконце тоталізатора. Чутливість до фактора часу викликала до життя низку галузей, заснованих на бажанні передбачити майбутні форми знань: службу погоди, опитування суспільної думки, фондову біржу тощо.

Т. Стюарт

Водночас потрібно зазначити, що *інформація та знання є взаємопов’язаними, але не тотожними поняттями* (табл. 1.2).

Як стверджує Ф.Махлуп, “з точки зору лексикології, відмінність між знаннями та інформацією закладена в основному в дієслівній формі: інформувати — означає передавати знання; знати — може стати результатом інформації. Інформація як акт інфор-

¹ *Иноземцев В.Л.* История и методологические основы постиндустриальной теории / В.Л. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 29.

Таблиця 1.2. Відмінності інформації та знання

Інформація	Знання
Інформація — дані, що були організовані і передані. М. Порат	Знання — сукупність організованих висловлювань щодо фактів або ідей, які являють собою обґрунтоване судження або експериментальний результат, що передається іншим за допомогою певного засобу комунікації в певній систематизованій формі. Д. Белл
Інформація — будь-які дані, які можуть бути вилучені і додані до вже існуючого знання. Ж. Сапір	Знання — це здатність застосовувати інформацію до конкретного виду діяльності. Р. Кроуфорд
Доступна широкому колу людей	Доступні особам, які здатні засвоїти інформацію
Відчужувана	Невідчужувані
Здатна тиражуватися	Створюються у результаті інтелектуальної діяльності
Витрати на тиражування зменшуються з розвитком НТП	Витрати на тиражування зростають внаслідок збільшення обсягів інформації та підвищення рівня її складності
Подільна	Неподільні
Суспільне благо	Персоніфіковане благо
Придбання потребує все менших витрат	Придбання потребує зростаючих витрат, високого інтелектуального рівня
Забезпечує зростання поінформованості суспільства, зниження невизначеності	Забезпечують отримання, засвоєння і нагромадження інтелектуального продукту
Володіння інформацією є основою демократизації суспільного життя	Володіння знаннями породжує нові соціальні стратифікації

мування здійснюється з метою вкласти знання в розум іншої людини. Інформація у значенні “те, що передається” стає рівнозначною знанню у значенні “те, що пізнано”¹. Таким чином інформація не тотожна знанням, вона виступає як процес трансляції інте-

¹ *Махлуп Ф.* Производство и распространение знаний в США : пер. с англ. / Ф. Махлуп. — М., 1966. — С. 44.

лектуального продукту, наслідком якого є нарощування знання. При цьому лише та інформація є значимою, яка сприймається користувачем (проходить синтаксичний фільтр), зрозуміла йому (долає семантичний фільтр) і є потенційно корисною для вирішення конкретних завдань (проходить прагматичний фільтр).

На думку Дж. Ходжсона, “Інформація — це сукупність даних, що вже інтерпретовані, яким вдалося додати певний зміст. А знання — продукт використання інформації. Знання є щось таке, що знаходиться “десь поблизу” і треба просто “зробити його доступним”¹.

Наголошуючи на перетворенні знань та інформації на провідний невідчужуваний, структурно багатоманітний та непередбачуваний ресурс нового суспільства, відомі західні дослідники звертають увагу на те, що *функціонування наукомістких виробництв та новітніх сфер людської діяльності виходить за межі основних економічних законів ринкової економіки* з таких причин:

— *закон попиту і пропозиції не спрацьовує*, зокрема тому, що “багато нематеріальних товарів, таких як консалтингові послуги, професійна підготовка, освіта, розваги, створюються виробниками і споживачами спільно. Хто ж тут покупець, а хто продавець? Ще одна причина полягає в тому, що виробничі можливості (пропозиція) часто визначаються споживачами, а не офіційними виробниками. Надлишкові виробничі потужності, наявність яких згубно впливає на ринки матеріальних благ, підвищують ефективність ринків нематеріальних активів”²;

— *у багатьох аспектах економічна діяльність інформаційного століття характеризується зростаючою, а не спадною доходністю*, оскільки “дуже нелегка справа — розробити і виготовити такі товари, як комп’ютери, фармацевтичні вироби, ракети, літаки, автомобілі, програмне забезпечення, телекомунікаційне обладнання або волоконну оптику. Потрібні значні початкові вкладення в наукові дослідження, розробки і обладнання, але приріст виробництва після початку реалізації обходиться відносно дешево... Витрати виробництва в міру випуску все більшої кількості високотехнологічних продуктів зменшуються, а прибуток від їх

¹ Ходжсон Д. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Д. Ходжсон // Вопр. экономики. — 2001. — № 8. — С. 34.

² Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации / Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 393.

використання, навпаки, зростає. Після того, як певний товар завоював значну частину ринку, у населення з'являється сильний спонукальний мотив купувати його і далі, щоб мати можливість обмінюватись інформацією з тими, хто ним уже користується”¹.

1.1.4. Види та результати інтелектуальної діяльності

Людське існування полягає у безперервному творенні не передбачуваних новацій.

І. Пригожин

Загальновизнано, що в умовах постіндустріального суспільства провідну роль у системі суспільного поділу праці відіграє інтелектуальна², творча діяльність, яка перетворюється на визначальну силу формування та розвитку людської цивілізації.

Інтелектуальна діяльність — одна з форм життєдіяльності людини, сутнісна основа процесу створення інтелектуального продукту та відтворення інтелектуального капіталу, найпотужніша рушійна сила розвитку людської цивілізації. Вона спирається на сукупність досягнень науки, культури, традиції та духовні цінності, накопичені людством протягом тисячоліть.

Інтелектуальна діяльність поєднує два взаємопов'язані аспекти:

1) *репродуктивний* — спрямований на вирішення стандартних завдань, досягнення заданих результатів, застосування відомих алгоритмів та типових засобів;

2) *творчий* — спрямований на вирішення нестандартних завдань, які вимагають створення нових (неповторних, оригінальних, унікальних) або нестандартного застосування відомих засобів у принципово нових ситуаціях, які не мають аналогів у минулому.

Таким чином, *поняття інтелектуальної діяльності є ширшим, ніж поняття творчої інтелектуальної діяльності. Йдеться про те, що не кожна розумова діяльність пов'язана з досягненням творчого результату. Водночас творча праця спрямована на створення і впровадження інновацій. Відтак її результатом є не*

¹ Arthur W.B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy / W.B. Arthur. — Ann Arbor (MI), 1994. — P. 3—4.

² Інтелект (від лат. *intellectus* — пізнання, розуміння) — здатність до мислення, раціонального пізнання та вирішення проблем, яка об'єднує всі пізнавальні здібності індивіда.

лише новий інтелектуальний продукт, а й інтелектуальний розвиток самої особистості.

Поєднуючи творчу і репродуктивну складові, інтелектуальна діяльність втілюється і виявляється у певних результатах — інтелектуальних продуктах. При цьому слід зауважити, що не існує абсолютно творчого результату, водночас не існує інтелектуального продукту, отриманого без мінімальних творчих зусиль. Не всяка інтелектуальна діяльність є творчою працею, водночас будь-який творчий результат — продукт інтелектуальної діяльності. На думку відомого західного дослідника Т. Стюарта, виступаючи сутнісною основою створення інтелектуального продукту, інтелектуальна діяльність несе в собі ще два важливих аспекти: у її процесі відбувається відтворення персоніфікованого інтелектуального капіталу та інтелектуальний розвиток особистості (рис. 1.2), які виступають найважливішими мотиваційними факторами трудової діяльності¹.

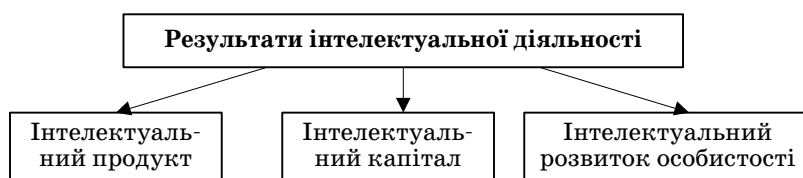

Рис. 1.2. Результати інтелектуальної діяльності як мотиваційний чинник трудової активності

Результати інтелектуальної діяльності, стосовно яких здійснюється правова охорона (які мають властивість охороноздатності), є об'єктами інтелектуальної власності.

Інтелектуальна діяльність може бути структурована таким чином:

I. *Літературно-мистецька діяльність* — інтелектуальна, творча діяльність, пов'язана зі створенням творів науки, літератури і мистецтва.

Термін **мистецтво** у літературі вживається в кількох значеннях. У найбільш поширеному значенні мистецтво — це художня творчість у цілому — література, архітектура, скульптура, образотворче мистецтво, графіка, декоративно-прикладне мистецтво, музика, танець, кіно та інші види творчої діяльності людей у духовній сфері,

¹ Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N.Y. ; L. : Doubleday : Currency, 1997. — P. 148.

тобто ті види творчої діяльності, що збагачують внутрішній світ людини.

У вузькому значенні мистецтвом визнається лише образотворче мистецтво, що охоплює живопис, скульптуру і графіку.

В іншому значенні мистецтвом називають високий ступінь уміння, майстерності в будь-якій сфері діяльності. Високий ступінь майстерності, вміння або те, що називають технікою виконання, інтелектуальною діяльністю не визнається.

Літературно-мистецька діяльність характеризується такими специфічними ознаками:

1) вона спрямована на збагачення внутрішнього духовного світу людини, усвідомлення найважливіших людських цінностей;

2) результати літературно-мистецької діяльності формують людину як соціальну особистість, впливають на суспільний світогляд, світовідчуття і світосприйняття;

3) об'єктом правової охорони є твір, виражений у певній об'єктивній формі, яка унеможливує його відтворення. Нині законодавство більшості країн охороняє такі види творів: літературні, наукові, науково-технічні, образотворчого мистецтва, прикладного мистецтва, архітектури, фотографічні, аудіовізуальні, картографічні, комп'ютерні програми, бази даних, мультимедійні твори, програмне забезпечення тощо;

4) об'єктом правової охорони є форма, а не зміст твору;

5) правова охорона надається твору незалежно від його науково-теоретичного чи художньо-естетичного рівня, жанру, призначення, суспільних та інших якостей;

6) літературно-художня діяльність та її результати не підлягають будь-якому обмеженню та ліцензуванню, перевірці, експертизі тощо (свобода слова, конституційний принцип літературної діяльності);

7) авторське право на літературно-художній твір виникає з факту його створення, а не реєстрації.

Еволюція видів творів нерозривно пов'язана з інтелектуальним та соціальним розвитком людини. Якщо спочатку результати людської творчості передавались із покоління в покоління в усній формі (*народна творчість, фольклор*), то з часом виникли перші фіксовані форми творів: наскельні рисунки, *кам'яні та дерев'яні скульптури*.

Виникнення писемності, винахід паперу та методів поліграфії сприяли розвитку *книгодрукування* та масовому матеріальному вті-

ленню творів літератури, науки і мистецтва. Потреби суспільства у точному відображенні дійсності стимулювали винахід *фотографування*. У 1822 р. французький художник Ж. Ньєпса зробив першу фотографію мідної гравюри на скляній пластинці, покритій спеціальним fotocутливим шаром. Зміна методів фотографування, хімічних процесів, покладених в його основу, а також носіїв зображення (від плівки до флеш-пам'яті) супроводжувалась визнанням фотографії одним із видів мистецької діяльності, художнім твором, який охороняється авторськими правами.

Розвиток методів фотографування привів до виникнення *кінематографії*, засновниками якої стали Т. Едісон, брати Огюст та Луї Люм'єри, які створили перші кіноапарати (вітаскоп і кінематограф). З часом кінофільми стали визнаватися одним із видів творів літератури та мистецтва.

У 1877 р. Т. Едісон винайшов фонограф, а через десять років Е. Берлінер винайшов грамофон. Винайдення магнітного запису звуку в 1898 р., бурхливий розвиток виробництва магнітних касет та касетних магнітофонів революціонізували процес поширення творів літератури та мистецтва.

Нині масовими носіями інформації є диски CD (з 1980 р.) та DVD (з 1996 р.), флеш-пам'ять та мініатюрні жорсткі диски, які широко використовуються в аудіо-, фото- та відеопристроях.

Зауважимо, що в сучасному суспільстві важливу роль відіграють *специфічні види інтелектуальної творчої діяльності*, які за характером і змістом наближаються до творів літератури і мистецтва, а саме:

— *виконавська діяльність* — діяльність акторів (театру, кіно), співаків, музикантів, танцюристів або інших осіб, які виконують ролі, циркові, естрадні, лялькові номери, пантоміму, співають, читають, декламують, грають на музичних інструментах, танцюють чи будь-яким іншим способом виконують твори літератури або мистецтва, включаючи твори фольклору;

— *діяльність виробників фонограм* (звукового запису будь-якого виконання чи інших звуків на грамофонні платівки, диски, магнітофонні касети та інші носії записів), *відеограм* (відеозапису на відповідному матеріальному носіїві (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконавця або будь-яких рухомих зображень (із звуковим супроводом чи без нього)), *організацій теле- і радіомовлення* (творча діяльність зі складання програм передач).

II. *Науково-технічна діяльність*, яка охоплює ті види творчої інтелектуальної діяльності, що пов'язані з досягненням певних науково-технологічних результатів (науково-дослідна, про-

ектно-конструкторська, проектно-технологічна, винахідницька, раціоналізаторська діяльність тощо) і характеризується такими ознаками:

1) *спрямованість на матеріальне забезпечення потреб суспільства*, досягнення певних науково-технічних результатів, потрібних людям для забезпечення своєї життєдіяльності;

2) *об'єктом правової охорони виступають лише ті результати науково-технічної творчості, які відповідають законодавчо встановленим умовам охороноздатності*;

3) *науково-технічна діяльність та її результати підлягають обов'язковій перевірці, експертизі на їх відповідність вимогам охороноздатності*;

4) *результати науково-технічної діяльності, які відповідають умовам охороноздатності, підлягають обов'язковій державній реєстрації*, на підставі якої видається відповідний охоронний документ (патент, ліцензія тощо);

5) *застосування результатів науково-технічної діяльності сприяє забезпеченню суспільства необхідними для життєдіяльності інтелектуальними продуктами*, в тому числі сучасними засобами, предметами праці тощо.

В зарубіжній економічній літературі результати науково-технічної діяльності вчених часто називають **технологіями**, серед яких виокремлюють м'які (об'єкти інтелектуальної власності, досвід та методи, які передаються у вигляді інформації) та жорсткі (матеріальні вироби: обладнання (комп'ютери, біотехнологічні установки), насіння певного сорту рослин тощо). Деякі дослідники визначають технологію (від грец. *tichne* — мистецтво, майстерність, вміння; *logos* — слово, поняття, вчення) як сукупність прийомів та способів отримання, обробки та переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, що здійснюється в різних галузях промисловості, будівництва тощо. При цьому фахівці ЮНКТАД виокремлюють три критерії знання, покладені в основу визначення технології, а саме: систематизованість та впорядкованість інформації; зафіксованість у матеріальній формі, зручній для передачі інформації; прикладний характер, практична застосовуваність у виробничих чи організаційних цілях.

Водночас, за словами відомого західного дослідника Т. Еггертсона, знання поділяються на дві сфери, що перетинаються, — науку (знання, що відповідає на питання *чому*) та технологію (знання, що відповідає на питання *як*). Під технологією вчений розуміє використання знань для досягнення практичних цілей, що містить дві складові — виробничу технологію (практичне застосування досягнень природничих наук) та соціальну технологію (практичне застосуван-

ня досягнень суспільних наук). На його думку, будь-яка продукція (знання, соціальні механізми, товари та послуги) є результатом застосування цих технологій.

Слід взяти до уваги, що науково-технічні досягнення можуть бути виражені як у формі науково-літературного твору (запис чи опис нововведення), так і у формі винаходу, технічного пристрою, корисної моделі, промислового зразка, селекційного досягнення тощо.

III. *Діяльність зі створення засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг* (комерційних найменувань, торгових марок, географічного зазначення походження товарів тощо), яка характеризується такими ознаками:

1) пов'язана із самовизначенням учасників цивільного обороту та невисоким творчим рівнем;

2) займає проміжне місце між літературно-мистецькою і науково-технічною творчістю;

3) зазначені засоби можуть наближатися до літературно-художньої або технічної творчості. Наприклад, зображувальні торговельні марки, створені у вигляді малюнка, графічного чи скульптурного зображення можуть бути об'єктами авторського права. Водночас позначення для товарів і послуг, яке має вигляд форми виробу, наближається до промислового зразка;

4) не вимагається створення результату на рівні світової новизни, остання обмежується територією держави, де зареєстровані засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг;

5) усі засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг підлягають обов'язковій експертизі і державній реєстрації та захищаються патентами;

6) не всі засоби індивідуалізації є об'єктами виключного права на використання. Так, право на використання зазначення походження товару може належати рівною мірою кільком особам одночасно.

Узагальнюючою формою інтелектуальної діяльності є *інтелектуальний продукт* — представлена на матеріальних носіях інформація, яка містить нове знання, що є результатом інтелектуальної творчої праці. Таким чином, *найзагальніше визначення інтелектуального продукту* — нові знання, передані у вигляді інформації. Щодо науково-технічної інтелектуальної творчості — це об'єктивні знання про природу, матеріальну діяльність людини у різних її проявах; щодо художньо-мистецької творчості

— це суб'єктивне сприйняття та відображення внутрішнього світу людини, навколишнього середовища, інших людей.

Збільшення наукоємності, інформаційно-інтелектуальної насиченості людської праці приводить до того, що інтелектуальні продукти починають відігравати роль провідного економічного ресурсу, а вкладення в їх створення визначають конкурентоспроможність держав у глобальному світогосподарському середовищі.

На думку сучасних дослідників, *основні ознаки інтелектуального продукту такі:*

- *оригінальність та неповторність за змістом;*
- *наявність “природної” монополії (виключного права) його творця;*
- *властивість обмінюватися без повного відчуження від свого творця;*
- *можливість неодноразового продажу, одночасного існування як об'єкта кількох ринкових акцій;*
- *інтелектуальний продукт не зникає у процесі використання;*
- *наявність двох складових — матеріального носія та ідеї, що є об'єктом правового захисту;*
- *суперечливість, пов'язана з властивістю бути предметом “для інших”, але одночасно не бути продуктом “для всіх”, оскільки для його використання потрібні певні навички і знання;*
- *незначні витрати на тиражування порівняно з витратами на розроблення;*
- *високий рівень ризику внаслідок швидкого розвитку і зміни знань.*

Як першооснова виробничих інновацій інтелектуальні продукти є корисними для виробників. Вони також цікавлять споживачів, які прагнуть задовольнити свої культурні, духовні запити. Відтак *результати інтелектуальної праці набувають споживчої цінності, є корисними, придатними для задоволення людських потреб, що є важливою ознакою товару як фундаментальної категорії ринкової економіки.* Як уже зазначалося, результати творчої праці (матеріальні блага) стають інтелектуальними продуктами, коли набувають певної об'єктивної форми, яка забезпечує їх сприйняття іншими людьми. Матеріальний носій творчої праці виступає як річ і може передаватися у власність іншим особам, водночас сам результат творчої праці (нематеріальне благо) належить його творцю і може використовуватися іншими людьми лише за згодою автора. Таким чином, *продуктам інтелектуальної праці притаманна певна специфіка щодо трактування традиційного набору властивостей ринкових товарів:*

1) товари і послуги, які створюються на основі кодифікованого знання, є унікальними, водночас можливість їх безмежного тиражування породжує ринок гомогенної продукції, що адекватно реагує на динаміку попиту і пропозиції;

2) інтелектуальні продукти є ідеальними, суб'єктивними, пов'язаними з конкретними особистостями, водночас вони мають певне матеріальне втілення, доступну для інших людей об'єктивну форму, що сприяє їх реалізації;

3) інтелектуальні продукти, що є результатом науково-технічної діяльності, мають короткий життєвий цикл, підлягають швидкому моральному зносу;

4) для інтелектуальних продуктів поняття відтворення трансформується у поняття тиражування унікальних результатів творчої праці, при цьому витрати виробництва інтелектуальних продуктів і витрати на їх тиражування не збігаються між собою;

5) незалежно від того на якій мові, носіях, у якій формі представлені та розтиражовані інтелектуальні продукти, вони завжди мають конкретних творців — авторів ідей;

6) для інтелектуальних продуктів непридатними є традиційні вимірники ринкової цінності, витрати виробництва, граничної корисності тощо.

В інформаційному суспільстві результати інтелектуальної діяльності відіграють пріоритетну роль, займаючи істотну частку в суспільному продукті. Якісних перетворень зазнає не лише виробнича сфера, а й ринкові відносини, оскільки поряд з традиційними об'єктами обміну з'являються нові, що мають специфічні риси та унікальні властивості. На думку сучасних дослідників, **результати творчої інтелектуальної діяльності можна поділити на такі групи:**

1. *Форменні інтелектуальні продукти* — результати творчої людської діяльності, для яких важливе значення має форма втілення (наприклад, унікальні твори мистецтва). Відособлення цих продуктів ґрунтується на самому факті їх створення і не потребує додаткових дій.

2. *Змістовні інтелектуальні продукти* — результати творчої людської діяльності, для яких важливого значення набуває не стільки форма, скільки зміст. Як правило такі продукти мають прикладний, утилітарний характер, їх відособлення потребує певних дій, пов'язаних з проведенням експертизи та спеціальної реєстрації¹.

¹ Див., напр.: Интеллектуальные права: Понятия. Система. Задачи кодификации : сб. статей. — М. : Статут, 2003. — С. 13, 58—59.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Доіндустріальне суспільство. Індустріальне суспільство. Постіндустріальне суспільство. Інформаційне суспільство. Інтелектуальна економіка. Інформаціональна економіка. Економіка, заснована на знаннях. Інновація. Інноваційний розвиток. Інформація. Знання. Класифікація знань. Кодифіковані і некодифіковані знання. Імплицитні та експліцитні знання. Генерація і об'єктивізація знань. Інтелектуальна діяльність. Інтелектуальний продукт. Літературно-мистецька діяльність. Науково-технічна діяльність. Діяльність зі створення засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте сутність і визначальні ознаки постіндустріального суспільства.
2. Здійсніть порівняльний аналіз доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільств.
3. Розкрийте зміст сучасних концепцій інформаційної економіки.
4. Які основні ознаки інформаційного суспільства виділяють сучасні дослідники?
5. Що означають поняття “інновація”, “інноваційний розвиток”?
6. Розкрийте сутність та характерні ознаки економіки знань.
7. Що поєднує і що відрізняє категорії “інформація” і “знання”?
8. Розкрийте основні підходи до класифікації знань, запропоновані сучасними дослідниками.
9. Які функції виконує кодифікація знань?
10. Визначте сутність процесів генерації та об'єктивізації знань.
11. Охарактеризуйте специфіку інформації та знання як новітніх факторів виробництва.
12. Що таке інтелектуальна діяльність? Чим вона відрізняється від інших видів людської активності?
13. Охарактеризуйте сутність та основні напрями інтелектуалізації сучасного виробництва.
14. Розкрийте сутність та специфіку інтелектуального продукту.

15. Чи можна стверджувати, що інтелектуальні продукти мають когнітивно-інформаційну природу?

Література

1. *Ананьин О.И.* Структура экономико-теоретического знания: методологический анализ / О.И. Ананьин. — М. : Наука, 2005.

2. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

3. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна діяльність в контексті глобалізаційних процесів / В.Д. Базилевич // Вища школа. — 2008. — № 2. — С. 26—33.

4. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество : пер. с англ. / Д. Белл. — М. : Academia, 1999.

5. *Друкер П.* Посткапиталистическое общество / П. Друкер // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 70—100.

6. *Иноземцев В.Л.* История и методологические основы постиндустриальной теории / В.Л. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 3—66.

7. *Иноземцев В.Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. — М. : Логос, 2000.

8. *Интеллектуальная собственность (права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации) : учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.*

9. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. — М. : ГУВШЭ, 2000.

10. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999.

11. *Махлуп Ф.* Производство и распространение знаний в США : пер. с англ. / Ф. Махлуп // Экономика знаний / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина. — СПб. : Питер, 2003.

12. *Мельник Л.Г.* Информационная экономика / Л.Г. Мельник. — Сумы : ИТД “Университетская книга”, 2003.

13. *Сакайя Т.* Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего / Т. Сакайя // Новая постиндустриальная волна на За-

паде : антология / под. ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 337—371.

14. *Тоффлер Э.* Революционное богатство: как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер ; пер. с англ. М. Султанова, И. Цыркун. — М. : АСЕ : АСТ МОСКВА : Профиздат, 2008.

15. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер ; пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной ; под ред. Е.Л. Вартановой. — М. : Аспект-Пресс, 2004.

16. *Кюблер Х.-Д.* Міфи про суспільство знань : пер. з нім. / Ханс-Дітер Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010.

17. *Чухно А.А.* Економічна теорія : в 2 т. / А.А. Чухно. — К. : Академія фін. управління, 2010.

18. *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. — N.Y., 1973.

19. *Crawford R.* In the Era of Human capital: the Emergence of Talent, intelegence and Knowledge as Wordwide Economic Force and what it means to Managers and investors / R. Crawford. — N.Y. : Harper Business, 1919.

20. *Drucker P.F.* The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society. New Brunswick (US) / P.F. Drucker. — London, 1994. — P. 264.

21. *Kibirige H.* The information dilemma: a critical analysis of information pricing and fees controversy / H. Kibirige. — Wesport, 1983.

22. *Machlup F.* Production and Distribution of Knowledge / F. Machlup. — Princeton, 1992.

23. *Martin W.J.* The Global Information Society / W.J. Martin. — Aldershot : Aslib Gower ; Brookfield ; VT ; USA ; Grower, 1995.

24. *Masuda Y.* The Information Society as Post-Industrial Society / Y. Masuda. — Tokyo, 1980.

25. *Norman A.L.* Information Society / A.L. Norman. — Kluwer Academic Publishers, 1993.

26. *Porat M.* Communication Policy in an Information Society / M. Porat // *Robinson G.O.* Communications for Tomorrow / G.O. Robinson (ed.) — N.Y. : Praeger. — P. 3—60.

27. *Porat M.* The Information Economy: Development and Measurement / M. Porat, M. Rubin. — Wash., 1978.

28. *Stonier F.* The Wealth of information / F. Stonier. — L., 1983.

1.2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

1.2.1. Сутність та специфіка інтелектуального капіталу.

1.2.2. Структура інтелектуального капіталу.

1.2.3. Методичні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу.

1.2.1. Сутність та специфіка інтелектуального капіталу

Вартість компанії “Intel” або “Microsoft” задається не ціною цегли і цементного розчину і навіть не цінністю її товарно-матеріальних запасів, а категоріями іншого нематеріального активу, який носить назву інтелектуального капіталу.

Л. Едвінссон, М. Мелоун

Становлення економіки знань у розвинених країнах Заходу в 90-ті роки ХХ ст. привернуло увагу дослідників до категорії інтелектуального капіталу як однієї із системоутворюючих категорій, породжених новим постіндустріальним суспільством. Загальноновизнано, що інтелектуальна, науково озброєна праця, яка базується на знаннях, творчі здібності працівників, їх професійна кваліфікація, права на дизайн, торговельні знаки, патенти, структура управління та інформаційні технології стають першоосновою та рушійною силою виробництва, стратегічними факторами економічного розвитку національних економік в інформаційну епоху.

Впровадження у науковий ужиток поняття “інтелектуальний капітал” стало відображенням принципово нового підходу до аналізу ринкових відносин, конкурентних переваг та лідерства

підприємств, заснованих на ефективному використанні унікальних за своєю природою нематеріальних чинників, здатних привести в дію механізм інноваційного розвитку.

Виникнення інтелектуального капіталу цілком закономірно, якщо брати до уваги дію неподоланих історичних і технологічних процесів, не кажучи про інвестиційні потоки, що заповнили сучасний світ, сприяючи розвитку економіки, в якій знання відіграють провідну роль.

Інтелектуальний капітал скоро стане головним критерієм оцінки наших компаній і закладів, тому що лише він здатен відобразити динаміку організаційної стійкості і процесу створення цінностей. Тільки він придатний для оцінки сучасного виробництва, яке змінюється так швидко, що робити висновки про його вартість можна лише з урахуванням таланту його робітників, їх відданості справі та якості знарядь праці, які вони використовують.

Л. Едвінссон, М. Мелоун

На думку провідних західних дослідників, *важливим показником, який відображає перетворення інтелектуального капіталу в провідний ресурс постіндустріальної економіки, є “знансінтенсивність”*, яка вимірюється відсотковою часткою кваліфікованих робітників у структурі зайнятого населення. Перехід від капітало- та працемістких галузей до науко- та інтелектомістких виробництв характеризується зростанням частки витрат на інформацію та знання у собівартості більшості видів продукції¹. Створення, ідентифікація та капіталізація знань перетворюються на рушійну силу та визначальні чинники розвитку інтелектуальної економіки.

Дослідники проблем постіндустріальної економіки звертають увагу на зростання частки НДДКР у загальних витратах державних і приватних фірм та швидке зростання капіталізації високотехнологічних підприємств, яке не можна пояснити лише спекулятивними сплесками на ринку цінних паперів. На початку 80-х років ХХ ст. індекс Доу-Джонса засвідчив зростаючий відрив ринкової капіталізації провідних фірм від вартості їхніх матеріальних активів (споруд, запасів, обладнання). Так, коефіцієнт Тобіна (відношення ринкової вартості акцій підприємства до вартості його основних фондів) для фірми “Microsoft” перевищив 5.

¹ Crawford R. In the Era of Human Capital: The Emergence of Talent, intelligence and knowledge as worldwide Economic Force and what it Mean to Managers and investors / R.Crawford. — N.Y. : Harper Business, 1991. — P. 25.

За цих умов визначення сутності та структури інтелектуального капіталу набуває особливої актуальності як з теоретико-аналітичного, так і з практичного погляду, оскільки “потрібне не просто визначення інтелектуального капіталу, але і такий його опис, за допомогою якого керівники можуть планувати інвестиції в інтелектуальні фонди та управляти ними”¹.

Однією з перших спроб виявити специфічну роль інформації, знань та інтелекту в забезпеченні передумов економічного зростання розвинених країн у другій половині ХХ ст. стало здійснення відомим американським вченим М. Фрідменом дослідження так званого *гуманітарного капіталу* та виокремлення таких специфічних його ознак: неможливості обміну або заміни матеріальними активами; значних труднощів, що виникають при переведенні в ліквідну, грошову форму; нерозвиненості ринку; значних затрат на його формування. З часом у науковий вжиток були введені близькі за значенням терміни *неосяжного капіталу* (70-ті роки ХХ ст.), *невидимих активів* (80-ті роки ХХ ст., праці Х. Ітамі), *капіталу знань* (К.-Е. Свейбі, 1988), *людського капіталу* (Г. Беккер, 1992 р.) тощо.

Вважається, що термін “інтелектуальний капітал” вперше використав у 1969 р. відомий американський дослідник Дж.К. Гелбрейт у листі до польського економіста М. Калецькі. Водночас глибокі теоретико-методологічні дослідження цієї економічної категорії були започатковані наприкінці ХХ ст. у працях Т. Стюарта, М. Мелоуна, Д. Даффі, Л. Едвінссона, Т. Фортьюна, П. Салівана, Л. Прусака, Д. Клейна, Е. Брукінга, Л. Хіроякі та ін. Однак новизна та складність цієї проблеми зумовили неоднозначність та суперечливість наявних підходів до визначення сутності та структури інтелектуального капіталу (рис. 1.3). У сучасній економічній літературі можна виокремити такі *підходи до аналізу сутності інтелектуального капіталу*:

— *визначення інтелектуального капіталу через розкриття його структури* (інтелектуальний капітал як єдність людського і структурного капіталів; сума нематеріальних активів фірми; сукупність людського та машинного інтелектів);

— *визначення інтелектуального капіталу через аналіз його призначення, тієї специфічної ролі, яку він відіграє у процесі суспільного відтворення* (інтелектуальний капітал як формалізований і зафіксований інтелектуальний матеріал, призначений для

¹ Stewart T.A. The intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N. Y. ; L., 1997.

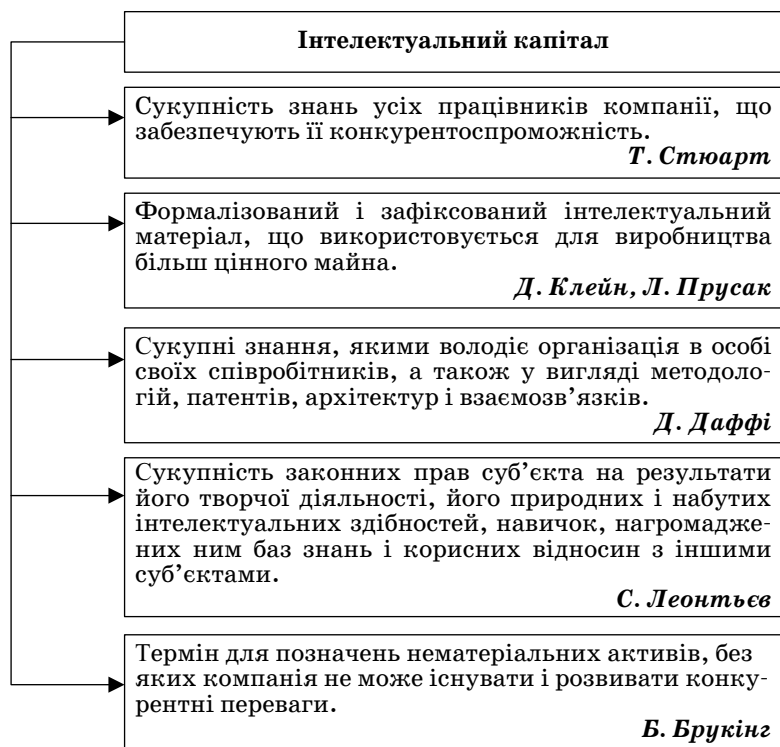

Рис. 1.3. Визначення сутності інтелектуального капіталу в сучасній економічній літературі

виробництва більш цінного майна; знання, що використовуються для отримання конкурентних переваг);

— визначення інтелектуального капіталу через усталене розуміння сутності категорії капіталу як певного вкладення (цінності, ресурсу), що уможливорює отримання доходу (інтелектуальний капітал як знання, здатні приносити прибуток; інтелектуальні ресурси підприємства, здатні створювати нову вартість, приносити дохід тощо). Так, відомий західний дослідник Т. Стюарт стверджує, що перетворення інтелекту в капітал означає здатність отримувати дохід шляхом комерційного використання інтелекту¹.

На думку багатьох дослідників, *інтелектуальний капітал* — це *інтелектуальний потенціал*, що активно використовується суб'єктами господарювання у процесі економічного розвитку.

¹ Stewart T.A. The intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N. Y. ; L., 1997. — P. 112.

Інтелектуальний потенціал трактується при цьому як можливості, створені інтелектуальними ресурсами різних рівнів, щодо реалізації певної мети (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Інтелектуальний капітал як реалізований інтелектуальний потенціал

Як провідний чинник та основа інтелектуальної економіки **інтелектуальний капітал має такі специфічні ознаки:**

- не є матеріальним у традиційному розумінні, хоча форми, яких набувають інтелектуальні активи, можуть бути матеріальними;
- перебуває одночасно у формах запасу і продукту, його споживання є водночас його примноженням;
- зберігається та нагромаджується у специфічних, нетрадиційних формах;
- є основним компонентом визначення ринкової вартості сучасних підприємств.

Отже, *інтелектуальний капітал* — це накопичена у процесі інтелектуальної діяльності сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва та обміну з метою отримання доходу. В сучасній економічній літературі інтелектуальний капітал аналізується у чотирьох взаємопов'язаних аспектах (рис. 1.5). При цьому дослідники розрізняють:

— *сукупний інтелектуальний капітал* (інтелектуальний капітал суспільства) — сукупність знань, досвіду, зв'язків, інформації, що накопичені і використовуються на рівні суспільства в цілому;

— *інтелектуальний капітал фірми* — сукупність активів окремої фірми, заснованих на інтелектуальних здібностях її співробітників, що реалізуються в процесі інноваційної діяльності;

— *інтелектуальний капітал індивіда* — сукупність знань, досвіду, професійних навичок та інтелектуальних здібностей особистості.

Рис. 1.5. Економічні аспекти дослідження інтелектуального капіталу

Таким чином, інтелектуальний капітал як економічна категорія є сукупністю економічних відносин з приводу використання інтелектуальних ресурсів з метою отримання додаткового доходу. Найважливішим ефектом від його функціонування на рівні фірми є інновації, що приносять прибуток.

1.2.2. Структура інтелектуального капіталу

Людина і її знання є капітал, якщо не єдиний капітал.

П. Друкер

У процесі еволюції теорії інтелектуального капіталу сформувались різні підходи до структурування останнього. Наприкінці 80-х років ХХ ст. відомий західний дослідник К.-Е. Свейбі, який ототожнював інтелектуальний капітал з нематеріальними активами фірми, виокремив у їхній структурі такі складові:

— *компетентність персоналу* (уміння, досвід, освіту, кваліфікацію, соціальні навички та моральні цінності, загальний рівень культури персоналу);

— *внутрішню структуру організації* (цілі, завдання, моделі, технології, структуру, внутрішні мережі, неформальні організації, культуру, “дух,” патенти, ноу-хау, авторські права тощо);

— *зовнішню структуру організації* (зв'язки і взаємовідносини із замовниками, постачальниками, конкурентами, громадськими організаціями, торговельні марки, репутацію, бренди, імідж установи тощо)¹.

Новаторські підходи К.-Е. Свейбі вплинули на подальші дослідження вчених у цьому напрямі. У середині 90-х років ХХ ст. британський дослідник А. Брукінг виокремив у структурі інтелектуального капіталу такі елементи:

— *активи ринку* (Market Assets) — нематеріальні активи, пов'язані з обмінними операціями, що визначають становище фірми на ринку (торговельні марки, прихильність покупців, корпоративне ім'я, портфель замовлень);

— *активи інтелектуальної власності* (Intellectual Property Assets) — захищену законом інтелектуальну власність компанії (торговельні марки і знаки обслуговування, патенти, авторські права, виробничі і торговельні секрети);

— *активи інфраструктури* (Infrastructure Assets) — технології, методи і процеси, які уможливають роботу компанії (нормативна культура, філософія управління, методи оцінки ринку, фінансова структура, бази даних);

— *людські активи* (Human-Centered Assets) — інтелектуальні активи, які використовуються компанією (знання, уміння, навички та творчі здібності співробітників).

¹ *Sveiby K.E. The New Organizational Wealth : Managing and measuring Knowledge-Based Assets / K.E. Sveiby. — San-Francisco, 1997.*

Інтелектуальні активи — термін, що використовується на позначення нематеріальних об'єктів, які ідентифіковані, описані та занесені до визначеного реєстру організації. Тобто це зафіксований, задокументований інтелектуальний капітал, доступний для співробітників організації. Таким чином, виступаючи важливою складовою інтелектуального капіталу, інтелектуальні активи не вичерпують його структуру.

Наочне уявлення про значення інтелектуального капіталу можна отримати, вдавшись до метафори. Якщо порівнювати компанію з живим організмом — скажімо, з деревом, — то схему організаційної структури, річні та квартальні звіти, рекламні проспекти та інші документи можна уподібнити стовбуру, гілкам та листям. Досвідчений інвестор оглядає це дерево у пошуках достигаючих плодів, урожай яких він може зібрати, вклавши капітал.

Однак було б помилкою вважати деревом лише видиму його частину. Половина дерева знаходиться під землею у вигляді кореневої системи. Хоч аромат плодів і колір листя свідчать про здоров'я рослини в теперішній момент, лише за станом її коренів можна робити достовірний висновок про те, чи збережеться дерево у наступні роки...

Інтелектуальний капітал — це коріння компанії, приховані умови розвитку, що криються за видимим фасадом її споруд і товарного асортименту. У цьому і полягає особливе значення інтелектуального капіталу.

Л. Едвінссон, М. Мелоун

На думку відомого американського дослідника Т. Стюарта, *інтелектуальний капітал існує у двох якостях:*

— як *“напівпостійна сукупність знань, що виростає навколо певної задачі, людини чи організації”* (навички і зв'язки керівництва, знання про технологію виробництва, уявлення про потреби споживачів тощо);

— як *“інструменти, за допомогою яких можна збільшити сукупність знань”*¹.

Такий підхід до трактування інтелектуального капіталу дозволив ученому виокремити у структурі останнього людський, структурний та споживчий капітал.

Людський капітал в інтерпретації Т. Стюарта становить “здатність пропонувати клієнтам рішення”, наявні знання та

¹ Stewart T.A. The intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N. Y. ; L., 1997. — P. 8, 120.

уміння використовувати їх з метою задоволення потреб клієнтів¹.

Структурний капітал вчений трактує як “організаційні здібності компанії відповідати потребам ринку”² — форми, методи і структури, які дають можливість ефективно відбирати, створювати і поширювати знання, організовувати їх у систему, доступну для всіх співробітників, що уможлиблює досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності. На відміну від людського капіталу, який належить кожному окремому співробітнику, структурний капітал є власністю організації в цілому і включає дві складові:

— електронну (технології, бази даних, винаходи, публікації, процеси тощо);

— соціальну (стратегія і культура організації, норми відносин, збагачені життєвим досвідом тощо).

Корпорація — це щось більше, ніж система технологічних процесів, ніж набір продуктів і послуг, і навіть ніж група людей, які виконують певну роботу. Крім усього іншого, це — людське товариство і, як усі інші співтовариства, воно створює власний різновид культури — корпоративну культуру.

Корпоративний IQ — це міра того, наскільки вільно в компанії поширюється інформація і наскільки успішно співробітники можуть користуватися ідеями один одного. Поняття корпоративного IQ починається з обміну накопиченими і поточними знаннями. Свій внесок у його підвищення вносить як індивідуальне навчання співробітників, так і “перехресне запилення” ідеями один одного. Відтак вище керівництво компанії повинно усвідомлювати важливість вільного поширення знань, інакше ніякі зусилля в цьому напрямку не принесуть успіху.

М. Хеммер, Б. Гейтс

Споживчий капітал, на думку Т. Стюарта, ґрунтується на відносинах організації зі споживачами її продукції, що набувають прояву у прихильності покупців, взаємовигідному співробітництві з контрагентами, вірності клієнтів тощо.

Аналізуючи структуру інтелектуального капіталу, вчений звертає особливу увагу на необхідність дотримання оптимального балансу між його складовими та недопущення гіпертрофованого розвитку його окремих елементів.

¹ Stewart T.A. The Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N. Y. ; L., 1997. — P. 126.

² Ibid. — P. 127.

Важливо зазначити, що майже одночасно з публікацією досліджень Т. Стюарта був підготовлений звіт шведської фінансової корпорації “Scandia”, у якому знайшла відображення спроба оцінити інтелектуальний капітал організації.

Дослідження інтелектуального капіталу проводились у шведській страховій компанії “Scandia” починаючи з 1991 р.

У 1994 р. був підготовлений перший звіт цієї компанії щодо визначення вартості інтелектуального капіталу та етапів управління ним, а саме:

- ініціації (етапу усвідомлення організацією потреби вивчення інтелектуального капіталу, виявлення та ідентифікації пов'язаних з цим проблем);

- виміру (етапу розробки системи показників виміру інтелектуального капіталу);

- лідерства (етапу приведення діяльності на всіх рівнях у відповідність до нової стратегії, яка враховує інтелектуальний капітал);

- технологій (етапу розвитку інформаційних технологій, комунікацій, покликаних покращити використання інтелектуального капіталу);

- капіталізації (етапу використання пакета організаційних технологій (баз даних) як об'єктів інтелектуальної власності, що уможлиблює вихід на ринок);

- майбутнього (заключного етапу ревізії задіяного інтелектуального капіталу з метою подальшого розвитку та впровадження інновацій, викликаних зміною умов господарювання).

Зазначений звіт був опублікований у вигляді додатка до річного звіту. На думку Л. Едвінссона, це було цілком логічним, оскільки капітал компанії складається з двох компонентів — фінансового (відображеного в її річному звіті) та інтелектуального, представленого “прихованими цінностями”, які важко оцінити.

У подальшому на основі опрацювання цього звіту була опублікована книга Лейфа Едвінссона та Майкла Мелоуна “Інтелектуальний капітал. Визначення істинної цінності компаній” (1997). Трактуючи інтелектуальний капітал як породжену людськими знаннями сукупність структурних елементів, що визначають приховані джерела цінності, здатні наділяти компанію нетрадиційно високою оцінкою, вчені віднесли до складу інтелектуального капіталу всі види ресурсів сучасної корпорації, які не піддаються традиційним оцінкам¹.

¹ Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 434.

Згідно з розробками “Scandia” інтелектуальний капітал поділяється на людський та структурний капітал (рис. 1.6). У свою чергу структурний капітал складається із клієнтського капіталу та організаційного капіталу (інноваційного та процесного).

Рис. 1.6. Структура інтелектуального капіталу за Л. Едвінссоном та М. Мелоуном

На думку Л. Едвінссона та М. Мелоуна, людський капітал — це “сукупність знань, практичних навичок та творчих здібностей працівників компанії, що застосовуються для виконання поточних завдань. Іншою його складовою є моральні цінності компанії, культура праці і загальний підхід до справи. Людський капітал не може бути власністю компанії”¹.

Щодо структурного капіталу, то до його складу, на думку авторів, входять “технічне і програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, торговельні марки і все те, що дозволяє працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал — іншими словами, те, що залишається в офісі, після того як працівники йдуть додому. Структурний капітал також включає в себе відносини, що склалися між компанією та її клієнтами. На відміну від людського капіталу, структурний капітал може бути власністю компанії, а відтак, і об’єктом купівлі-продажу”².

¹ *Едвінссон Л.* Інтелектуальний капітал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 434.

² Там же.

Таким чином *у структурі інтелектуального капіталу можна виокремити:*

I. *Людський капітал* (human capital) — накопичені в результаті інвестицій та втілені у працівниках компанії знання, практичні навички, творчі здібності, досвід, загальна культура, моральні цінності та ставлення до справи.

На відміну від фізичного капіталу людський капітал:

— *є невіддільним від індивіда, невідчужуваним*, не може бути власністю компанії і виступає скоріше тимчасово залученим засобом, подібним до боргових зобов'язань, випущених акцій;

— *є нематеріальним, невідчутним*, таким, що не піддається традиційним вартісним оцінкам. Сучасні дослідники виокремлюють базову вартість людського капіталу (дисконтовану ринкову вартість майбутнього доходу, на яку орієнтується індивід, здійснюючи інвестиції у свою освіту, підвищення кваліфікації, охорону здоров'я тощо) і його потенційну вартість, на яку орієнтується підприємець, що наймає робітників, орендує їхній людський капітал;

— *є неліквідним, таким, що не зберігається і не може бути законсервованим* до кращих часів, оскільки його невикористання у поточному періоді призводить до непоправних втрат;

— *не може бути скопійований або відтворений у жодній іншій організації;*

— *поєднує якості інвестування і споживання*, оскільки інвестиції в освіту, підвищення кваліфікації, охорону здоров'я невіддільні від витрат на споживання;

— *приносить дохід від використання безпосередньо індивідам-власникам*, оскільки не може бути об'єктом застави або відчуження і не є власністю компанії у традиційному розумінні.

У постіндустріальну епоху людський капітал стає системоутворюючим фактором у структурі інтелектуального капіталу.

II. *Структурний капітал* (structural capital) — все те, що дає змогу співробітникам компанії реалізувати свій потенціал: технічне і програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, торговельні марки і знаки обслуговування, відносини з клієнтами тощо.

На відміну від людського капіталу структурний капітал у цілому або його окремі частини може бути скопійований, відтворений, відчужений на користь іншого суб'єкта господарювання. Вартість структурного капіталу знаходить відображення у балансі фірми у вигляді статей капіталізованих витрат на науково-дослідні та конструкторські розробки, придбання прав інтелектуальної власності (ліцензій, патентів, баз даних) тощо.

Відповідно до зазначеного підходу *структурний капітал* поділяється на *клієнтський капітал* та *організаційний капітал*.

Клієнтський капітал (ринковий, брендовий) — це відносини із замовниками і покупцями, що сприяють успішній реалізації вироблених компанією товарів і послуг (клієнтська база підприємства, яка є своєрідним продуктом його діяльності). До клієнтського капіталу належать:

- патенти, ліцензії, товарні знаки та знаки обслуговування;
- комерційна мережа розширення збуту товарів і послуг;
- ділові зв'язки з постачальниками комплектуючих;
- договори маркетингового і технологічного співробітництва;
- слава, популярність, репутація клієнтів тощо.

У 1993 р. у компанії була розроблена система моніторингу та модель взаємодії елементів інтелектуального капіталу “Scandia Navigator”:

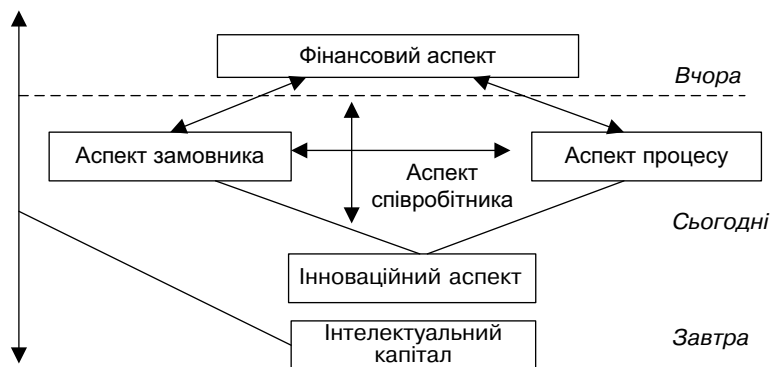

Схема демонструє зв'язок людського капіталу (аспект співробітника) з клієнтським (аспект замовника), організаційним (аспект процесу) капіталами, спрямований на створення нововведень (інноваційний аспект).

Водночас взаємодія елементів інтелектуального капіталу пов'язується з розвитком компанії у часі, оскільки фінансовий аспект зумовлюється її діяльністю в минулому. Відтак стає зрозумілою стратегічна необхідність врахування інтелектуального капіталу, спрямованого на інноваційний розвиток.

Важливою складовою проведеного в “Scandia” дослідження стала також розробка програмного забезпечення “Dolphin”, покликаною моделювати різні сценарії розвитку компанії на основі відстеження зв'язку між стратегічними цілями і основними показниками у зазначених вище п'яти аспектах (оновлення і розвитку, замовників, співробітників, процесів та фінансів).

Важлива роль клієнтського капіталу наочно виявляється у функціонуванні фінансових підприємств, особливо страхових компаній, динаміка і масштаб діяльності яких значною мірою залежать від портфеля замовлень. Важливо підкреслити, що сучасні фірми докладають значних зусиль для завоювання та утримання своїх клієнтів. Так, Internet Explorer фірми “Microsoft” надає споживачам безплатне програмне забезпечення системи електронної пошти Eudora, формуючи таким чином власний капітал зв’язків. У сучасних дослідженнях використовується також термін “*релятивний капітал*” (від англ. relations — відносини), який охоплює відносини фірми не лише з покупцями її продукції, а й з інвесторами, постачальниками, акціонерами, органами влади тощо.

Організаційний капітал — систематизована і формалізована компетентність компанії (поінформованість, обізнаність, авторитетність), а також організаційні можливості і системи, які посилюють її творчі можливості. До організаційного капіталу належать:

- інформаційні ресурси;
- електронні мережі;
- організаційна структура;
- ефективне управління;
- сприйнятливість до змін, нововведень;
- інтелектуальна власність (авторські права, технічне і програмне забезпечення, комп’ютерні програми, бази даних тощо).

У свою чергу *організаційний капітал включає такі складові:*

а) *інноваційний капітал* — здатність компанії до оновлення, нововведень (захищена комерційним правом інтелектуальна власність, інші нематеріальні активи і цінності);

б) *процесний капітал* — системи виробництва, збуту, післяпродажного обслуговування тощо.

Таким чином, *інтелектуальний капітал є складним системним утворенням, яке може бути структуроване за різними критеріями* (рис. 1.7).

Це багатоаспектне поняття, яке об’єднує об’єкти інтелектуальної власності, знання, вміння і навички працівників, різноманітні системи, мережі, процедури, які при включенні до господарського обороту приносять дохід. Водночас складові інтелектуального капіталу є неоднорідними. Одні з них є породженням людського інтелекту, інші створюють специфічні умови його застосування з метою підвищення конкурентоспроможності компа-

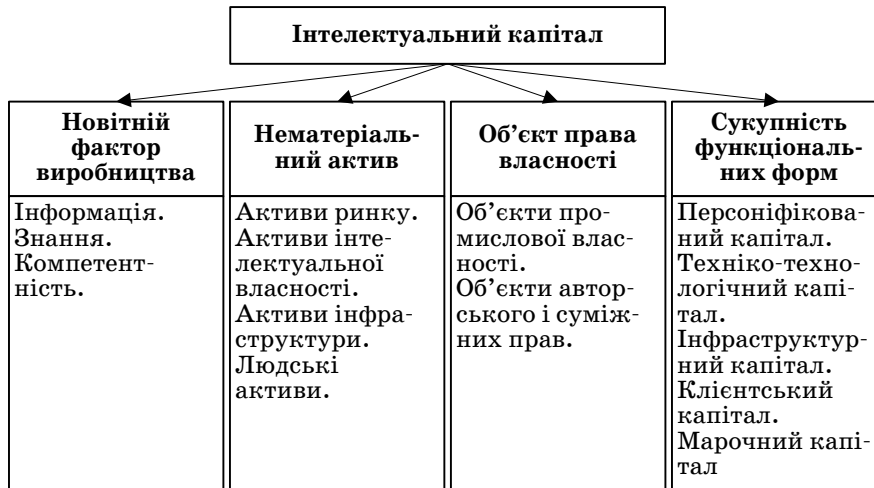

Рис. 1.7. Структура інтелектуального капіталу

нії. Разом з тим варто зазначити, що інтелектуальний капітал не існує поза контекстом, стратегією розвитку організації, оскільки найважливішою конкурентною перевагою постіндустріального бізнесу є здатність до інновацій та вміння пристосовуватись до умов, що швидко змінюються.

У книзі Л. Едвінссона та М. Мелоуна “Інтелектуальний капітал: визначення справжньої вартості компанії” наводиться історія фірми “Лотус” — провідного постачальника комп’ютерних програм, зокрема інтерактивних електронних таблиць для обробки даних. Компанія була створена у 1980 р. і швидко збагатіла, однак постійно відчувала тиск конкурентів, у тому числі фірми “Microsoft”. “Судячи за балансами фірми, — зазначають автори, — справи її йшли добре, але насправді гостра конкурентна боротьба виснажувала її. Представлена у балансі вартість компанії залишалась високою, але її справжня вартість, виміряна в категоріях інтелектуального капіталу, катастрофічно падала”¹.

Лейф Едвінссон виконував обов’язки корпоративного директора з інтелектуального капіталу компанії “Skandia” з 1991 до 1999 р. У 1998 р. він отримав престижну премію “Інтелект року”, засновану “Brain Trust Foundation”, за дослідження в галузі інтелектуального

¹ *Едвінссон Л.* Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 441.

капіталу. В 2005 р. російською мовою було перекладено його книгу “Корпоративна довгота: Навігація в економіці, заснованій на знаннях”, в якій дослідник узагальнив досвід своєї багаторічної успішної діяльності в галузі забезпечення зростання конкурентоспроможності, продуктивності і капіталізації компанії за допомогою вимірювання, оцінки, обліку й ефективного цілеспрямованого управління процесом розвитку інтелектуального капіталу.

На думку Л. Едвінссона, в сучасній економіці основним чинником конкурентоспроможності компаній є не традиційний фінансовий (“корпоративна широта”), а інтелектуальний (“корпоративна довгота”) капітал, який він трактує як специфічне поєднання людського (фактичні та потенційні інтелектуальні здібності, а також практичні навички співробітників компанії) та структурного (зв’язки із споживачами, бізнес-процеси, бази даних, бренди, ІТ-системи) капіталу. Йдеться про здатність трансформувати знання та нематеріальні активи у фактори (ресурси), які створюють багатство за рахунок особливого ефекту взаємодії людського та структурного капіталу (позитивний мультиплікативний ефект).

На прикладі Навігатора інтелектуального капіталу компанії “Skandia” Л. Едвінссон обґрунтовує необхідність управління інтелектуальним капіталом кожної сучасної компанії, роз’яснює сутність, принципи і механізм дії Навігатора, його ключове значення для успішної діяльності в інформаційну епоху.

Одним із найважливіших теоретичних понять, які аналізуються Л. Едвінссоном у його новій книзі, є поняття *інтелектуального підприємництва*, головним чинником якого постає інтелектуальний капітал. Звертаючись до читачів, дослідник зазначає: “Я знаю, що хвиля наростає... Тому послання зводиться до такого: необхідно або “осідлати” хвилю економіки, заснованої на знаннях, або потонути... Відтак навігація в океані знань — з метою пошуку нового багатства націй — буде продовжуватися”.

Однак з часом ситуація різко змінилася внаслідок того, що фірма “Лотус” розробила комп’ютерні програми нового покоління, втілені в продукті “Notes”. Програмісти “Лотуса” все ще працювали над електронними таблицями, а керівництво фірми уже повністю змістило акцент на групову обробку даних, розробку програмного забезпечення і розвитку, які вирішували проблеми фінансової звітності великих корпорацій. “Іншими словами, — зазначають автори, — коли здавалось, що фірма “Лотус” процвітає, справи її насправді були поганими, а коли її становище нібито похитнулося, невідчутні активи принесли їй справжній успіх”¹. Коли в 1995 р.

¹ *Едвінссон Л.* Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 441.

“ІВМ” поглинула “Лотус”, ринкова ціна останньої в 15 разів перевищувала її опубліковану балансову вартість завдяки тому, що вона залучила мільйони клієнтів, завоювала сильні позиції на ринку. “ІВМ” заплатила 3,5 млрд дол. за компанію, яка на папері коштувала всього 230 млн дол. Чому? Тому, що таким чином був оцінений її інтелектуальний капітал — попит постійних клієнтів, компетентність і професіоналізм персоналу, новітні програмні розробки тощо.

1.2.3. Методичні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу

Одна з головних проблем вимірювання інтелектуального капіталу полягає в тому, що тут два на два не завжди дорівнює чотирьом, а саме поняття вимірювання не співвідноситься зі звичними математичними обчисленнями.

Д. Скірма

Важливу роль у системі управління інтелектуальним капіталом відіграє його оцінювання. На думку сучасних дослідників, бухгалтерський облік, заснований на інтелектуальному капіталі, дає унікальну можливість комплексного використання всього того, без чого на сьогодні не можливий розвиток динамічних високотехнологічних віртуальних корпорацій, а саме:

- тісних і довгострокових ділових зв'язків з контрагентами;
- постійності клієнтури;
- знань та компетенцій співробітників;
- прагнень компанії до постійного вдосконалення та розвитку;

— іміджу корпорації, цінностей, які вона сповідує¹.

У процесі кількісного аналізу та бухгалтерського обліку інтелектуальний капітал трактується як нематеріальні активи, що використовуються з метою генерування потоку доходів та сприяють створенню і розвитку конкурентних переваг економічних суб'єктів.

¹ *Едвинссон Л.* Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 441.

Зауважимо, що у сучасній економічній літературі немає єдності підходів щодо методики оцінювання інтелектуального капіталу. На думку Л. Едвінссона та М. Мелоуна, інтелектуальний капітал породжується специфічним ресурсом, що не є власністю компанії, — її працівниками. Відтак інтелектуальний капітал не становить актив компанії і належить скоріше до її пасивів. При цьому як актив інтелектуальному капіталу протистоїть насамперед “добра воля” (*goodwill*) агентів ринку, які оцінюють потенціал цієї компанії. “У так званій інтелектуальній економіці акцент робиться на інтенсивні інвестиції в людський капітал і в інформаційні технології. Дивно, що ні те, ні інше не фігурує в традиційних фінансових звітах у розділі прибутків, а належить, скоріше, до збитків, хоча такі інвестиції є ключовим засобом створення нових цінностей”¹, — зазначають учені.

Слід взяти до уваги, що деякі науковці не вважають оцінювання інтелектуального капіталу практично актуальним, стверджуючи, що такий капітал завжди належить конкретній фірмі й не може відчужуватися. Йдеться про те, що інтелектуальний капітал фірми не може бути предметом угод з купівлі-продажу і його не потрібно оцінювати як потенційну ціну в цих угодах. На думку прибічників зазначеного підходу, оцінювання інтелектуального капіталу в кращому випадку може слугувати допоміжним засобом (складовою) вимірювання справедливої ринкової вартості компанії. Однак для цих потреб розроблений та використовується більш тонкий інструментарій².

Водночас більшість вчених дотримуються думки щодо необхідності розроблення та практичного застосування сучасних методик оцінювання інтелектуального капіталу з метою виявлення можливостей його ефективного використання в умовах швидких постіндустріальних перетворень. При цьому звертається увага на неадитивність величини інтелектуального капіталу, взаємодія різних складових якого має нелінійний характер, що негативно впливає на проведення процедури його оцінювання. Йдеться про необхідність урахування синергетичних ефектів взаємодії людського, організаційного та споживчого капіталу.

¹ *Эдвинссон Л.* Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 436.

² *Валдайцев С.В.* Оценка интеллектуальной собственности : учебник / С.В. Валдайцев ; СПбГУ, экон. факультет. — М. : Экономика, 2009. — С. 451—452.

У сучасній економічній літературі налічується багато десятків методик вимірювання інтелектуального капіталу, а кількість показників, які фіксуються в цих методиках і звітах компаній, нерідко досягає сотні. Найбільш повний огляд таких методів вимірювання інтелектуального капіталу подано на персональному сайті К.-Е. Свейбі¹, який виокремив *25 методів вимірювання інтелектуального капіталу, об'єднаних у такі чотири основні групи* (рис. 1.8):

1. *Методи прямого вимірювання (Direct Intellectual Capital methods, DIC)* — базуються на інтегральній оцінці інтелектуального капіталу фірми на основі ідентифікації та грошової оцінки його окремих активів або компонентів. При цьому застосовуються як прості формули додавання грошових величин окремих компонентів, так і складніші формули, що враховують синергетичний ефект, породжений кооперативною взаємодією таких компонентів.

2. *Методи ринкової капіталізації (Market Capitalization Methods, MCM)* — пов'язані з обчисленням вартості інтелектуального капіталу або нематеріальних активів фірми як різниці між її ринковою капіталізацією (ринковою ціною) та власним капіталом її акціонерів. Ці методи, як правило, застосовуються публічними компаніями, для яких визначення ринкової ціни не становить значної проблеми.

3. *Методи віддачі від активів (Return on Assets methods, ROA)* — ґрунтуються на такому алгоритмі: відношення середнього доходу компанії до вирахування податків (за певний період) до її матеріальних активів порівнюється з аналогічним показником для галузі в цілому; отримана різниця множиться на матеріальні активи компанії; вартість інтелектуального капіталу компанії обчислюється шляхом прямої капіталізації або дисконтування отриманого грошового потоку. Ці методи базуються на припущенні щодо приблизно однакової дохідності матеріальних активів усередині галузі та дають можливість оцінити інтелектуальний капітал загалом, без детального аналізу його складових.

4. *Методи підрахунку показників (балів) (Scorecard Method, SC)* — пов'язані з ідентифікацією різних компонентів інтелектуального капіталу та подальшим їх перетворенням на систему індикаторів, індексів та показників. Вони можуть застосовуватися на будь-якому рівні організації, оскільки не передбачають

¹ *Sveiby K.-E. Methods for Measuring Intangible Assets / K.-E. Sveiby [El. resource]. — URL: www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods.htm*

Рис. 1.8. Основні групи методів вимірювання інтелектуального капіталу

оцінювання інтелектуального капіталу в грошовій формі і більшою мірою спрямовані на діагностику його загального стану. Водночас складність полягає в тому, що індикатори, які визначаються, є контекстними і повинні корегуватися для кожної організації та мети.

Слід взяти до уваги, що методи DIC і SC є подібними, оскільки оцінювання інтелектуального капіталу, що здійснене за допомогою них, ґрунтується на ідентифікації його окремих компонентів. Перевага цих методів полягає у можливості застосування на будь-якому рівні організації, у тому числі в некомерційних організаціях, внутрішніх відділах та організаціях громадського сектору. Їх недолік — контекстність індикаторів, необхідність їх розробки для кожної організації та кожної мети, що ускладнює відповідні порівняння.

Схожими є методи МСМ і ROA, згідно з якими до уваги береться інтегральний ефект функціонування інтелектуального капіталу. Ці методи ґрунтуються на традиційних інструментах обліку і найчастіше використовуються для розрахунку вартості нематеріальних активів, в умовах купівлі-продажу або злиття компаній, їх порівняння в межах однієї галузі. Водночас ці методи неприйнятні для некомерційних організацій, внутрішніх відділів компаній та організацій громадського сектору.

Згідно з класифікацією М. Вільямса, *методи оцінювання інтелектуального капіталу поділяються на такі чотири групи:*

— *засновані на безпосередній грошовій оцінці складових інтелектуального капіталу (direct intellectual capital methods)*, зокрема Technology Broker, Citation-Weighted Patents; Inclusive Valuation Methodology (IVM), The Value Explorer™, Intellectual Assets Valuation, Total Value Creation (TVCTM), Accounting for the Future (AFTF);

— *методи ринкової капіталізації (market capitalization methods)*, пов'язані з обчисленням різниці між ринковою вартістю та балансовою вартістю активів, зокрема Tobin's Q, Investor assigned market value (IAMVTM), Market-to-Book Value;

— *методи рентабельності активів (return on assets methods)*, за яких додаткова ефективність, генерована інтелектуальним капіталом, обчислюється як різниця між середньогалузевою рентабельністю активів і рентабельністю підприємства (Economic Value Added (EVATM), Human Resource Costing & Accounting (HRCA), Calculated Intangible Value, Knowledge Capital Earnings, Value Added Intellectual Coefficient (VAICTM));

— *індикаторні методи (scorecard methods)*, які оцінюють різні індекси та індикатори, як правило, якісного характеру (Human Capital Intelligence, Scandia Navigator, Value Chain Scoreboard, ICIndex, Intangible Asset Monitor, Balanced Scorecard)¹.

Важливо зауважити, що на практиці немає чіткого розмежування методів, які використовуються в межах зазначених чотирьох груп, оскільки фахівці досить часто поєднують оцінювання окремих компонентів інтелектуального капіталу фірми з їхньою інтегральною оцінкою в грошовій та інших формах.

¹ Williams M. Is intellectual capital performance and disclosure practices related? McMaster Intellectual Capital Conference / M. Williams. — Hamilton, Ontario, 2001.

Серед найбільш апробованих методик виміру інтелектуального капіталу слід виокремити такі:

1. “Скандія Навігатор” (Skandia Navigator)¹. Відповідно до методики, розробленої корпоративним директором з інтелектуального капіталу шведської страхової компанії “Scandia” Л. Едвінссоном, оцінка інтелектуального капіталу базується на показниках, що стосуються п’яти аспектів діяльності компанії:

- фінансового, який відображається в балансовому звіті компанії та в її звіті про прибутки і збитки;
- споживчого, що охоплює всі аспекти відносин з клієнтами;
- бізнес-процесів, завдяки яким компанія може функціонувати та досягати підвищення ефективності;
- оновлення та розвитку, що стосується НДДКР, створення інноваційних продуктів і послуг;
- людського, що відіграє провідну роль, оскільки пов’язує між собою всі зазначені аспекти діяльності компанії.

Модель “Скандія Навігатор” передбачає застосування матриці, побудованої на основі 73 показників, і базується на комп’ютерній програмі, яка дає змогу простежити, як людський капітал у взаємодії зі споживчим капіталом, внутрішніми процесами й здатністю компанії до інновацій створює фінансову цінність компанії. Перевагами такого підходу є можливість моніторингу показників, що стосуються фінансових, технологічних, інформаційних, інноваційних та конкурентних переваг фірми, недоліком — відсутність чітких взаємозв’язків між п’ятьма зазначеними аспектами її діяльності. Водночас необхідно взяти до уваги, що ця модель призначена не стільки для визначення ринкової вартості нематеріальних активів компанії, скільки для ефективного управління нею на основі виявлення “прихованих цінностей”, що визначають її істинну вартість.

2. *Оцінка вартості нематеріальних активів К.-Е. Свейбі* (Methods for Measuring Intangible Assets by K.-E.Sveiby). Відповідно до методики, розробленої в середині 1980-х років шведським вченим Карлом Еріком Свейбі, три компоненти інтелектуального капіталу (компетентність співробітників, зовнішня та внутрішня структури) оцінюються в контексті зростання, оновлення та ефективності інноваційної діяльності фірми. На думку К.-Е.Свейбі, “дії людей перетворюються як на матеріальні, так і

¹ Понимание процесса создания ценности по 5 приоритетным областям. Объяснения Skandia Navigator (Навигатор Skandia) Edvinsson [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.12manage.com/methods_skandianavigator_ru.html

нематеріальні “структури” знань, які мають зовнішню (зовнішні структури) або внутрішню (внутрішні структури) спрямованість. Зазначені структури є активами, оскільки вони впливають на надходження доходів”¹.

Головні переваги такого підходу — моніторинг змін основних показників інтелектуального капіталу, недолік — ігнорування фінансових показників, оскільки, на думку дослідника, “людські знання не дуже стосуються грошей, і мало хто знає, як поводитися з грошима. Якщо уявлення про людей як про творців доходу цілком коректне, то нам слід наблизитися до “джерела” їхніх знань, якщо тільки ми хочемо виміряти його більш точно”².

3. *Монітор нематеріальних активів Celemi (Celemi Monitor)*, розроблений фахівцями міжнародної компанії “Celemi” на основі досліджень К.-Е. Свейбі. Відповідно до цієї методики аналіз нематеріальних активів компанії здійснюється за трьома напрямками: клієнти (зовнішні структури, взаємовідносини з клієнтами та постачальниками, торговельні марки, контракти, репутація або імідж), організація (внутрішня корпоративна структура, патенти, принципи, договори щодо постачання, моделі, комп’ютерні та адміністративні системи), люди (загальна компетентність службовців, зокрема їх здатність діяти в найрізноманітніших ситуаціях)³. Перевагами цієї методики є можливість отримати інформацію щодо перспектив розвитку компанії, недоліками — відсутність універсальних параметрів оцінки інтелектуального капіталу та необхідність самостійного визначення набору показників, які найбільш адекватно характеризують діяльність компанії.

У контексті проблеми, що аналізується, заслуговує на увагу підхід російських дослідників, які виокремлюють:

— методи, що можуть застосовуватися для оцінювання інтелектуального капіталу та гудвілу⁴ як сукупності всіх нематері-

¹ *Sveiby K.-E. Methods for Measuring Intangible Assets / К.-Е. Sveiby. [El. resource]. — URL: <http://www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods.htm>*

² *Ibid.*

³ *Андриссен Д. Невесомое богатство. Определите стоимость вашей компании в экономике нематериальных активов / Д. Андриссен, Р. Тиссен ; Е. Пестерева (пер.). — М. : Олимп-Бизнес, 2004. — 304 с.*

⁴ Гудвіл (від англ. *goodwill*) — економічний термін, що використовується для позначення нематеріального активу, який відображає сукупність чинників ділової репутації компанії та дає змогу дійти висновку про вищу її прибутковість порівняно із середньою прибутковістю подібних фірм.

альних активів фірми. На сьогодні ці методи розроблені найбільш повно;

— методи, що можуть застосовуватися для оцінювання тільки інтелектуального капіталу як чогось більш специфічного (наприклад, людського капіталу, озброєного об'єктами і правами інтелектуальної власності). Поки що ці методи не розроблені до рівня алгоритмів та формул¹.

Методи для оцінювання інтелектуального капіталу та гудвілу:

1. *Економетричний метод*, суть якого полягає в тому, що впливу інтелектуального капіталу приписують різницю (Δ) між ринковою капіталізацією компанії ($Ц$), тобто сумою ринкових цін її акцій, та чистою ринковою вартістю її активів ($ЧА^*$), тобто результатом переоцінки активів за вирахуванням заборгованості компанії, є:

$$\Delta = Ц - ЧА^* .$$

Суть економетричного методу формулюється так: вартість інтелектуального капіталу — це перевищення ринковою вартістю діючої компанії її ліквідаційної вартості. Тобто йдеться про ототожнення інтелектуального капіталу з гудвілом компанії, який саме так оцінюється на практиці.

Оскільки більшість інтелектуальних ресурсів не входить до складу активів фірми, які є об'єктом фінансового обліку, американський економіст Дж. Тобін запропонував оригінальну формулу інтелектуального капіталу (рис. 1.9), засновану на ідеї визначення цінності останнього як різниці між ринковою вартістю компанії та її ринковою оцінкою.

Як зазначає С. Валдайцев, в теорії та на практиці є і складніші модифікації економетричного підходу до оцінювання інтелектуального капіталу. Згідно з такими підходами величина інтелектуального капіталу лише “приписується” впливу різниці між ринковою капіталізацією компанії та ринковою вартістю її чистих активів, але не ототожнюється з нею. У цих модифікаціях як додаткова вирішальна величина, як правило, фігурує так званий Q -фактор (q -фактор Тобіна), який загалом відображає співвідношення між ринковою вартістю активів компанії (у чисельнику коефіцієнта q) та відновлювальною вартістю цих активів (у знаменнику), а в цьому випадку застосовується лише до матеріаль-

¹ Валдайцев С.В. Оценка интеллектуальной собственности : учебник / С.В. Валдайцев ; СПбГУ, экон. факультет. — М. : Экономика, 2009. — С. 451—452.

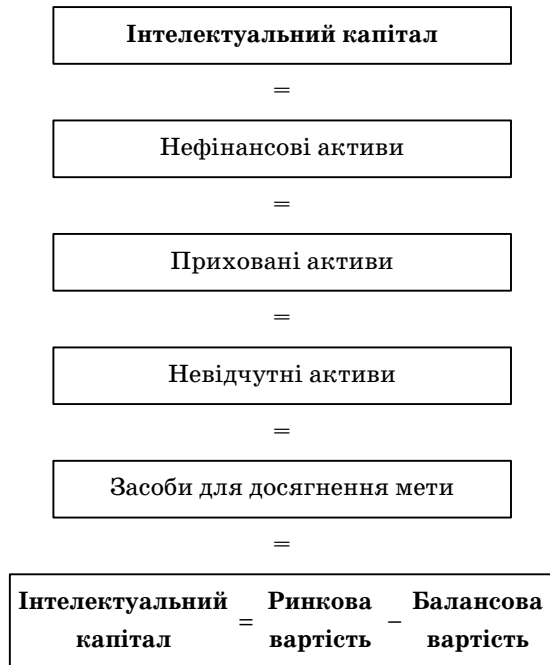

Рис. 1.9. Формула інтелектуального капіталу за Дж. Тобінім

них активів компанії. Q -фактор можна трактувати як показник монопольної ренти, тобто здатності підприємства отримувати вищий прибуток завдяки використанню інтелектуального капіталу.

Найчастіше ключовою формулою для зазначених модифікацій є така формула оцінки інтелектуального капіталу (IK^*):

$$IK^* = \frac{(Ц - q \cdot ЧА)}{q},$$

де $Ц$ — ринкова вартість фірми (100 % акцій компанії);

q — перевищення ринкової вартості матеріальних активів компанії над їх відновлювальною вартістю;

$ЧА$ — відновлювальна вартість матеріальних активів компанії.

Зазвичай наведена формула використовується лише для приблизних оцінок, оскільки вона базується на великій кількості припущень та спрощень.

2. Метод податкових служб США, який використовується для розрахунку податку на майно з ринкової вартості всієї сукуп-

ності неврахованих на балансі компанії — платника податку нематеріальних активів. Цей метод передбачає такий алгоритм оцінки показників інтелектуального капіталу та гудвілу:

$$1) ЧМА_{ок}^* \cdot k = П_{ок}^{оч},$$

де $ЧМА_{ок}^*$ — чисті матеріальні активи компанії з інтелектуальним капіталом (гудвілом), що оцінюється;

$П_{ок}^{оч}$ — середній за період операційний прибуток, який можна було б очікувати в компанії інтелектуальним капіталом (гудвілом), що оцінюється, без урахування їхнього впливу;

$$2) П_{ок}^ф - П_{ок}^{оч} = П_{ок}^{нд},$$

де $П_{ок}^ф$ — фактичний середній за період операційний прибуток компанії¹;

$П_{ок}^{нд}$ — надлишковий прибуток цієї компанії, що не пояснюється впливом її фінансового важеля і матеріальних активів; приписується впливу об'єкта, що оцінюється;

$$3) IK^* = \frac{П_{ок}^{нд}}{i},$$

де i — належний коефіцієнт капіталізації (ставка дисконтування).

Методи для оцінювання тільки інтелектуального капіталу:

1. *Метод оцінки, заснований на моделі збалансованих цільових показників.* Модель збалансованих цільових показників, яка належить до сучасних методів класичного менеджменту, акцентує увагу на взаємній відповідності змісту запланованих заходів та змісту і запланованого рівня цільових показників у кількох функціональних сферах менеджменту (продаж, фінанси, внутрішні бізнес-процеси та персонал).

За цього методу інтелектуальний капітал трактується як кваліфікований та мотивований персонал, озброєний об'єктами і правами інтелектуальної власності. Йдеться про оцінювання того внеску у вартість компанії, який за менеджменту, організованого згідно з моделлю збалансованих цільових показників, здатен зробити чи робить фактор вартості компанії, що поєднує в собі персонал та доступні йому об'єкти і права інтелектуальної власності. Цей внесок і приймається за шукану оцінку.

¹ Для розрахунку середнього за минулі періоди прибутку компанії цей прибуток має бути виражений у цінах поточного періоду.

Ця модель дає змогу виміряти те, як (наскільки) покращання цільових показників в одній з функціональних сфер менеджменту (зокрема у сфері управління персоналом та інтелектуальною власністю), будучи збалансованим (пов'язаним у плануванні та реалізації планів) покращує ключові для вартості компанії показники фінансів, збільшуючи тим самим справедливу ринкову вартість компанії.

При цьому оцінювання внеску стану персоналу та інтелектуальної власності, яку він використовує, в ринкову вартість компанії потребує додаткового аналізу та обчислення.

2. *Метод оцінювання, заснований на моделі “Скандія Навігатор”*. Як уже зазначалося, у межах цієї моделі:

$$\left[\begin{array}{c} \text{Інтелектуальний} \\ \text{капітал} \end{array} \right] = \left[\text{Персонал} \right] + \left[\begin{array}{c} \text{Знання та вміння,} \\ \text{засновані на} \\ \text{інтелектуальній} \\ \text{власності компанії} \end{array} \right] + \left[\begin{array}{c} \text{Закріплена} \\ \text{клієнтура} \end{array} \right] + \left[\begin{array}{c} \text{Організаційні} \\ \text{нау-хау} \end{array} \right].$$

Модель “Скандія Навігатор” відрізняється від моделі збалансованих цільових показників іншим складом функціональних сфер менеджменту, які розглядаються як фактори зміни вартості компанії. На перше місце в цій моделі ставиться не одна із альтернативних управлінських стратегій фірми, а людський капітал компанії як такий. Крім того, особлива увага приділяється інноваційній активності, зумовленій наявністю в компанії об'єктів і прав інтелектуальної власності¹.

На практиці під час оцінювання інтелектуального капіталу досить часто відбувається поєднання різних методик, що сприяє комплексному вирішенню завдань розвитку клієнтської бази, фінансів, інновацій, бізнес-процесів та персоналу. При цьому для правильного вибору інструментарію оцінювання слід керуватися такими прагматичними принципами:

— не ускладнювати завдання, обираючи для оцінювання інтелектуального капіталу компанії не більше трьох параметрів кожного його виду (людського, структурного, споживчого) та додаючи один інтегральний показник;

¹ *Валдайцев С.В.* Оценка интеллектуальной собственности : учебник / С.В. Валдайцев ; СПбГУ, экон. факультет. — М. : Экономика, 2009. — С. 439—452.

— вимірювати доцільно тільки ті види діяльності, які створюють інтелектуальне багатство та мають важливе стратегічне значення¹.

Отже, сутність інтелектуального капіталу як носія інтелектуальної власності розкривається через сукупність економічних відносин з приводу використання знань з метою отримання доходу; його структуру формують нематеріальні активи, що використовуються для генерування потоку доходів; його провідна роль у сучасних економічних системах виявляється у створенні й упровадженні інновацій та підвищенні конкурентоспроможності компаній (на мікрорівні), а також розвитку інноваційної економіки, зростанні суспільної продуктивності праці, поліпшенні сфери науки та освіти, охорони навколишнього середовища тощо (на макрорівні).

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Інтелектуальний капітал. Інтелектуальний потенціал. Інтелектуальні ресурси. Структура інтелектуального капіталу. Інтелектуальні активи. Людський капітал. Структурний капітал. Споживчий капітал. Клієнтський капітал. Організаційний капітал. Інноваційний капітал. Процесний капітал. Основні групи методів вимірювання інтелектуального капіталу фірми. Методи прямого вимірювання (DIC). Методи ринкової капіталізації (MCM). Методи віддачі від активів (ROA). Методи підрахунку балів (SC). Модель “Скандіа Навігатор”. Модель оцінювання вартості нематеріальних активів К.-Е. Свейбі. Монітор нематеріальних активів Selemі. Формула інтелектуального капіталу Дж. Тобіна.

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте зміст категорії “інтелектуальний капітал”.
2. Чим зумовлена, на вашу думку, неоднозначність та суперечливість підходів у сучасній економічній літературі до визначення сутності інтелектуального капіталу?
3. Як співвідносяться поняття “інтелектуальний потенціал”, “інтелектуальний капітал” та “інтелектуальні ресурси”?
4. Розкрийте специфіку інтелектуального капіталу як новітнього фактора виробництва.

¹ *Stewart T.A. The Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N.-Y. ; L. : Doubleday / Cuzzency, 1997.*

5. Охарактеризуйте підходи в сучасній економічній літературі до визначення структури інтелектуального капіталу.
6. Що таке інтелектуальні активи? У чому виявляється їх специфіка?
7. Розкрийте сутність і специфіку людського капіталу.
8. Проаналізуйте зміст і складові структурного капіталу.
9. Що таке клієнтський капітал?
10. Розкрийте роль і значення інтелектуального капіталу в інформаційному суспільстві.
11. Яку роль відіграє інтелектуальний капітал у підвищенні конкурентоспроможності сучасних компаній?
12. Охарактеризуйте основні групи методів вимірювання інтелектуального капіталу, подані на персональному сайті К.-Е. Свейбі.
13. Розкрийте сутність формули інтелектуального капіталу, запропонованої Дж. Тобінім.
14. Чи вирішена на сьогодні проблема оцінювання інтелектуального капіталу? Обґрунтуйте свою відповідь.

Література

1. *Андриссен Д.* Невесомое богатство. Определите стоимость вашей компании в экономике нематериальных активов / Д. Андриссен, Р. Тиссен ; Е. Пестерева (пер.). — М. : Олимп-Бизнес, 2004.
2. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.
3. *Брукинг Э.* Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии : пер. с англ. / Э. Брукинг. — СПб. : Питер, 2001.
4. *Валдайцев С.В.* Оценка интеллектуальной собственности : учебник / С.В. Валдайцев ; СПбГУ, экон. факультет. — М. : Экономика, 2009.
5. *Даффи Д.* Человеческий капитал / Д. Даффи // Директору информационной службы : интернет-журнал. — 2000/04.
6. *Эдвинссон Л.* Корпоративная долгота: Навигация в экономике, основанной на знаниях : пер с англ. / Л. Эдвинссон. — М. : ИНФРА-М, 2005.
7. *Эдвинссон Л.* Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компаний / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 429—447.

8. *Каміл Ідріс*. Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Ідріс Каміл. — К. : Укрпатент, 2006.

9. *Кендюхов О.В.* Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління : монографія / О.В. Кендюхов. — Донецьк : НАН України, Ін-т економіки промисловості : ДонУЕП, 2006.

10. *Лукичев Л.И.* Управление интеллектуальным капиталом / Л.И. Лукичев. — М. : Омега-Л, 2010.

11. *Стюарт Т.* Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна : антология / под ред. В. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 372—400.

12. *Стюарт Т.* Богатство от ума: Деловой бестселлер / Т. Стюарт ; пер. с англ. В.А. Ноздровой. — Мн. : Парадокс, 1998.

13. *Супрун В.А.* Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности / В.А. Супрун. — М. : ЛИБРОКОМ, 2010.

14. *Чухно А.* Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України. — 2002. — № 11. — С. 48—55; 2002. — № 12. — С. 61—67.

15. *Brooking A.* Intellectual Capital: Core asset for the third millennium / A. Brooking. — L. : International Thomson Business Press, 1996.

16. *Crawford R.* In the Era of Human Capital: The emergence of talent, intelligence and knowledge as worldwide economic force, and what it means to managers and investors / R. Crawford. — L. : N.Y., 1991.

17. *Edvinsson L.* Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. — N.-Y. : Harper Business, 1997.

18. Skandia Insurance Company (1995—2000) Visualizing Intellectual Capital in Skandia: Supplement to Skandia Annual Reports 1994—2000. Skandia Insurance Company, Stockholm, Sweden. Available on line [El. resource]. — URL: <http://www.skandia.com>

19. *Sveiby K.E.* The New Organizational Wealth — Managing and measuring Knowledge-Based Assets / K.E. Sveiby. — San-Francisco, 1997.

20. *Sveiby K.-E.* Methods for Measuring Intangible Assets / K.-E. Sveiby [El. resource]. — URL: <http://www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods.htm>

21. *Stewart T.A.* The Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations / T.A. Stewart. — N.-Y. : Doubleday Currency, 1998.

Розділ 2

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

2.1. ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗМІСТ ТА СТРУКТУРУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

2.1.1. Зародження теорії власності в епоху стародавнього світу і середньовіччя.

2.1.2. Еволюція теорії власності в XVII—XIX ст.

2.1.3. Сучасна теорія власності.

2.1.1. Зародження теорії власності в епоху стародавнього світу і середньовіччя

Право власності є творчий і охоронний принцип будь-якого суспільства.

С. Сегюр

Проблеми змісту та структури відносин власності привертали увагу мислителів різних епох. Системність і багатогранність цієї категорії знайшли відображення у дослідженнях економістів, філософів, істориків, політологів, які виходили з власних теоретико-методологічних підходів та уподобань. Серед великої кількості дефініцій можна виокремити трактування власності як категорії влади, відносин привласнення, засобу об'єктивізації особистості шляхом вкладення волі в певну річ, крадіжки спільного майна, способу поєднання робітників із засобами виробництва, сукупності суспільних відносин, системи доступу до обмежених ресурсів, санкціонованих державою та суспільством поведінкових відносин тощо.

Перші спроби дослідження сутності та структури відносин власності сягають епохи стародавнього світу та середньовіччя. Ві-

домий давньогрецький філософ *Арістотель* (384—322 рр. до н. е.) *трактував власність у контексті владних повноважень, пов'язуючи її з категорією влади*. Розрізняючи політичну владу і владу від природи, вчений трактував останню як панівне становище осіб, які “за своєю природою стоять вище тих людей, які є нижчими”. Стверджуючи, що матеріальні блага і раби “за природою можуть належати іншим людям” і виступати предметом володіння, мислитель був переконаний, що “одним за природою належить панувати, іншим — коритися”¹. Відтак власність за Арістотелем — це влада власника над об'єктом власності, здобута ним на основі природних переваг.

Процес усвідомлення відносин власності мислителями античності яскраво відображений у римському праві. Важливо зауважити, що у праві *Стародавнього Риму відсутня єдина дефініція власності*, заснована на уявленні про власність як цілісну інституцію. В юридичній конструкції права власності існувало кілька самостійних правомочностей, основними з яких були володіння, користування і розпорядження речами, тваринами, іншими людьми. Таким чином встановлювалася своєрідна система узаконених державою “правил гри”, яка регламентувала відносини власності. *Основоположна триада відносин власності визначалася так:*

— *володіння* (jus possidendi) — юридично забезпечена і гарантована законом можливість мати певні конкретні об'єкти власності у своєму господарстві;

— *користування* (jus utendi et jus fruendi) — юридично забезпечена і гарантована законом можливість здобувати у процесі використання об'єкта власності його корисні властивості;

— *розпорядження* (jus disponendi) — юридично забезпечена і гарантована законом можливість визначати долю об'єкта власності шляхом зміни його належності, стану, призначення, передачі у довірче управління іншій особі тощо.

Перераховані правомочності тісно пов'язувалися змістом права власності, оскільки користування об'єктами власності було можливим лише за умови фактичного володіння ними, водночас розпорядження, засноване на володінні та користуванні об'єктами власності, затверджувало відносини привласнення. Для визначення власності у давньоримському праві використовувалися терміни “dominium” і “proprietas”, які відображали два її найха-

¹ *Арістотель*. Політика : пер. з давньогр. / Арістотель. — К. : Основи, 2000. — С. 19—22.

рактерніші аспекти: “легальне панування” і “права на належність”. При цьому режим *dominium* мав вищий статус. На думку сучасних дослідників, *теоретичні здобутки мислителів античності заклали основу економіко-правового підходу до трактування власності та дали поштовх розвитку інших, альтернативних підходів*.

Суспільна думка *середньовічної Європи* розвивалась на ґрунті феодальних відносин під всебічним та всеохопним впливом церкви. *Теологічні концепції, засновані на ідеї рівності всіх людей перед Богом, визначали власність даром Творця людям*. Так, у П’ятикнижжі Мойсея проголошувався принцип справедливості, що ґрунтуються на визнанні недоторканності шести основних прав людини: на життя, власність, одяг, житло, працю, відпочинок. Водночас праведним вважалося життя, присвячене виконанню кожним своїх обов’язків на основі усвідомлення того, що земні блага довірені людині Богом, який є єдиним реальним Власником. Відтак людина проголошувалась не стільки господарем, скільки управителем своєї власності за “вищою довіреністю”.

У трактатах “отців церкви” Тертулліана, Климента, Кіпріана, Григорія та ін. засуджувалась бездіяльність і звеличувалась людська праця, на основі якої допускались володіння майном та обов’язкова добродійність. “Якби кожний, хто взяв те, що необхідно для власних потреб, надлишок передав би нужденним, ніхто не був би багатим, ніхто не був би убогим, — писав Василій Великий. — “Чи не голим вийшов ти з материнської утроби? Звідки ж у тебе те, що маєш тепер? Якщо скажеш, що це випадково, то ти безбожник, не визнаєш Творця, не вдячний Дарителю. А якщо визнаєш, що це від Бога, то назви причину, з якої отримав ти. Невже несправедливий Бог, який не порівну поділив між нами необхідне для життя? Чому ж ти збагачуєшся, а хтось перебуває у бідності? ...Хіба ти не користолюбець, не хижак, коли обертаєш у власність те, що отримав лише у розпорядження?”

У працях відомого релігійного мислителя *Августина Блаженного* (354—430 рр.) непорушною апостольською заповіддю визнавався “обов’язок годуватись фізичною працею”, а *приватна власність трактувалась як причина сварок, ворожнечі і розбрату між людьми*.

Розглядаючи приватну власність як законну інституцію людського суспільства, відомий теолог середньовіччя *Фома Аквінський* (1225—1274) засуджував вимоги “єретиків” про передачу

майна від багатих до бідних відповідно до вчення раннього християнства. Наголошуючи на законності існування приватної власності як основи встановленого Богом порядку, що уможливило певну стану ієрархію, він підкреслював, що “подібно до того, як людина від природи гола, а одяг є результатом її власного винаходу, так і право природної власності дано не природою, а людським розумом”.

Софістичність трактування приватної власності проявлялась у тому, що, з одного боку, Ф. Аквінський вважав її необхідною поступкою людським слабкостям, оскільки те, що належить усім, не належить нікому. Відтак приватна власність, на думку видатного теолога, забезпечує порядок у господарському житті та мирне співіснування людей, які більше працюють і менше сперечаються. Водночас, з іншого боку, проголосивши єдиним власником усіх благ Бога, мислитель стверджував, що кожна людина повинна володіти і розпоряджатися своєю власністю так, ніби остання належала усім, що знаходить свій прояв у готовності поділитись із бідними і нужденними. Трактуючи власника як управителя майном, що належить усім, Ф. Аквінський був переконаний, що держава повинна гарантувати недоторканність приватної власності, яка є важливим стимулом до праці, породжуючи зацікавленість у стабільності та порядку.

Реформація у країнах Західної та Центральної Європи, що стала своєрідним містком із середньовіччя у Новий час, сприяла розвитку протестантизму, трудова етика якого була спрямована проти розкоші, бездіяльності, марнотратства, непродуктивних витрат та показового споживання. Вплив Реформації на господарський перелом у Європі яскраво відображений у праці видатного німецького соціолога, історика, економіста **М. Вебера (1864—1920 рр.)** *“Протестантська етика і дух капіталізму”*. Проаналізувавши взаємозв’язок між етичним кодексом протестантських вірувань та “капіталістичним духом” як специфічним набором звичок мислення та форм господарської поведінки, вчений дійшов висновку, що протестантизм, який проголосив добродетеллю трудовий аскетичний спосіб життя, стимулював появу нового типу господарської поведінки, заснованої на підприємливості, ощадливості, поміркованості, скромності, порядності, поважному ставленні до приватної власності та прагненні життєвого успіху¹.

¹ Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / за ред. В.Д. Базилевича. — Ч. 1. — К. : Знання, 2006. — С. 422.

Таким чином, сформовані в епоху стародавнього світу та середньовіччя концепції власності започаткували аналіз цієї складної багатоаспектної категорії переважно з духовно-етичних позицій, що в подальшому відобразилося в етико-економічному напрямі відповідних досліджень.

2.1.2. Еволюція теорії власності в XVII—XIX ст.

Усі найгостріші питання економічного життя тісно пов'язані з поняттям власності.

В. Соловійов

Становлення позитивного знання та його розрив з релігією в епоху Нового часу, започаткування у XVII ст. у працях французьких просвітників Вольтера, Д. Дідро, К.А. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо теорії природного права, швидкий розвиток природничих, точних наук сприяли радикальному переосмисленню концепцій власності, що існували на той час. *На зміну уявленням про власність як про владу приходить усвідомлення власності як важливого механізму узгодження інтересів окремих індивідів та суспільства в цілому щодо задоволення існуючих потреб.*

Прихильники теорії природного права (Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Монтеск'є та ін.) розрізняли дві системи права:

— *природне*, яке виникає з природи людини, людського розуму, загальних моральних принципів;

— *позитивне*, що є офіційно визнаним, відображеним у законах та інших правових актах державної влади.

Таким чином, на відміну від позитивного права, природне право ніким не встановлюється, не обмежується кордонами окремих держав і надається людям від народження природою або Богом. До таких природних невідчужуваних прав людини дослідники відносили: право на життя, право на свободу, право на власність, право на безпеку тощо. Охорона цих прав проголошувалась основною метою будь-якого політичного союзу, насамперед держави. Так, англійський філософ Томас Гоббс (1588—1679) стверджував, що суспільство і держава визнають свободу особи, охороняючи приватну власність людини та не посягаючи на неї.

Кожна людина... володіє правом власності, що виключає право кожного іншого підданого. Вона отримує це право виключно від верховної влади, без захисту якої будь-хто інший мав би рівне право на те саме майно.

Т. Гоббс

У творі відомого англійського філософа *Дж. Локка* (1632—1704) “Два трактати про правління” проблемам власності присвячена окрема глава. Не заперечуючи загальної належності ключових ресурсів, переданих Богом, людству в цілому, вчений виходив з того, що об’єкти спільної власності шляхом докладання праці окремої особи (об’єднання з особистою власністю) можуть перетворюватись у приватну власність. На думку Дж. Локка, “вилучення частини того, що є спільним, і витягнення його зі стану, в якому його залишила природа, започатковують власність”¹. Відтак найважливішим засобом привласнення благ мислитель вважав їх поєднання з людською працею. “Людина ніби відгороджує їх своєю працею від спільного надбання”, — писав учений².

Заслугою Дж. Локка став поділ власності на суспільну, приватну й особисту на основі одвічної належності найважливіших економічних ресурсів — землі і праці. Трактуючи поєднання спільної та особистої власності як приватну власність, вчений обґрунтував принципи непорушності останньої, пояснюючи визнання суспільством факту належності різноманітних благ тому, хто затратив на них свою працю, “законами розуму”.

Хоча земля і нижчі істоти належать спільно всім людям, все ж перша людина володіє певною власністю, яка міститься в її власній особистості, на яку ніхто, крім неї самої, не має ніяких прав. Ми можемо сказати, що праця її тіла і робота її рук за великим рахунком належать їй. Що б тоді людина не здобувала з того стану, в якому природа цей предмет створила і зберегла, вона поєднує зі своєю працею і додає до неї щось, що належить особисто їй і тим самим робить його своєю власністю. Оскільки вона виводить цей предмет із того стану спільного володіння, у який його помістила природа, то завдяки своїй праці вона приєднує до нього щось таке, що виключає спільне право інших людей.

Дж. Локк

Концепція власності Дж. Локка справила значний вплив на трактування цього феномену представниками класичної школи політичної економії.

У працях видатного французького економіста, засновника школи фізіократів, *Ф. Кене* (1694—1774) знайшла відображення ідея “природного порядку”, заснованого на економічній сво-

¹ Локк Дж. Соч. : в 3 т. / Дж. Локк. — Т. 3. — М. : Мысль, 1988. — С. 278.

² Там же. — С. 279.

боді, недоторканності приватних інтересів та права власності. Природне право вчений трактував як “право людини на річ, придатну для використання”¹, обмежуючи власність “дійсним володінням, здобутим працею, без порушення права володіння третіх осіб”².

Заслугою Ф. Кене стало обґрунтування двох основоположних ідей, які в подальшому набули розвитку в економічній літературі:

— *ідеї людської праці як основи будь-якої власності*, яка ґрунтується на тому, що “право всіх на все” зводиться до права людини на ту частку, яку вона “сама може собі забезпечити”³;

— *ідеї суспільного характеру відносин власності* на основі того, що окрема особа може користуватися певною річчю лише за умови визнання та дотримання членами суспільства цього права.

Стверджуючи, що “природний порядок” реалізується в реальному житті через “позитивні закони”, або “вихідні правила, встановлені суверенною владою для закріплення порядку управління, забезпечення захисту суспільства і постійного дотримання природних законів”, вчений був переконаний, що “забезпечення власності є фундаментом економічного устрою суспільства”⁴. Відтак творча діяльність державної влади, на думку Ф. Кене, має бути спрямованою на захист приватної власності, в т. ч. шляхом скасування “позитивних законів”, які суперечать “природному праву”.

Сприймавши теорію власності Дж. Локка, основоположник економічної науки *А. Сміт* (1723—1790) зосередив свою увагу на дослідженні інших сфер суспільного господарства. Водночас геніальна праця вченого “Дослідження про природу і причини багатства народів” (1776) містить цікаві спостереження щодо природи відносин власності. На підставі того, що першоосновою будь-якої власності є людська праця, *А. Сміт пов’язував з виникненням приватної власності на землю та капітал існування основних класів тогочасного суспільства та притаманний йому розподіл доходів*. “Будь-яка людина, що отримує свій дохід з джерела, яке належить особисто їй, — зазначав дослідник, — має отримувати його або від своєї праці, або від свого капіталу, або від своєї землі. Дохід, одержуваний від праці, зветься заробітною плат-

¹ *Кенэ Ф.* Избр. экон. произв. / Ф. Кенэ. — М. : Соцэкгиз, 1960. — С. 329.

² Там же. — С. 333.

³ Там же. — С. 334.

⁴ Там же. — С. 434.

нею; дохід, одержуваний з капіталу особою, яка особисто вкладає його в діло, зветься прибутком; дохід, одержуваний з нього особою, яка не вкладає його в діло, а позичає іншому, зветься відсотком, або грошовим зростанням”¹.

Важливо зауважити, що, відстоюючи принципи економічного лібералізму, А. Сміт не заперечував участі держави у господарській життєдіяльності суспільства. Однією з найважливіших функцій держави вчений вважав захист існуючого природного порядку, заснованого на приватній власності та економічній свободі суб’єктів господарювання.

Мисливські народи навряд чи мають власність або, принаймні, не мають такої власності, вартість якої переважала б оплату двох-трьох днів праці; через це в них рідко зустрічаються судові установи або правильне здійснення правосуддя. Люди, які не мають власності, можуть завдавати шкоду тільки особистості або репутації одного. Та коли одна людина вбиває, ранить, б’є або ганьбить іншу, то, хоча та, якій заподіяно шкоду, страждає, кривдник не має від цього жодної вигоди. Інакше із заподіянням шкоди власності. Вигода того, хто завдає шкоду, часто дорівнює втратам того, хто цієї шкоди зазнає. Ненависть, злість або помста є почуттями, що спонукають одну людину завдавати шкоду тільки особистості чи репутації іншої. Але більшість людей не дуже часто підпадає під вплив цих почуттів; навіть дуже погані люди піддаються їм тільки тимчасово. Оскільки задоволення цих почуттів, хоч би яким приємним воно було для деяких осіб, не супроводжується якимись реальними або постійними вигодами, то більшість утримується від цього міркуваннями здорового глузду. Люди можуть, живучи разом в одному суспільстві, мати певний помірний рівень безпеки, хай навіть і немає судової установи, що захищає їх від посягань, спричинених цими почуттями. Однак скнарість і честолюбство багатих, ненависть до роботи і любов до спокою та втіх у бідних, що спонукають зазіхати на власність, значно тривкіші за дію і всеосяжніші за впливом. Де є велика власність — там і велика нерівність. На одну дуже багату людину має припадати щонайменше 500 бідних, і багатство небагатьох передбачає злиденність багатьох. Достаток багатія викликає обурення у бідняків, які часто, гнані злиднями й ненавистю, зазіхають на його володіння. Тільки під заступництвом цивільної влади власник цінного майна, надбаного працею багатьох років, а можливо, і багатьох поколінь, може вночі спокійно спати. Його завжди оточують невідомі вороги, яких, хоча він їх ніколи не чіпав, він задовольнити не може, й від насильства яких його може захистити лише

¹ *Сміт А.* Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй : пер. з англ. / А. Сміт. — К. : Port-Royal, 2001. — С. 38.

міцна рука цивільної влади, завжди готової покарати їх. З огляду на це виникнення цінної та великої власності неодмінно потребує заснування цивільного уряду. Там, де немає власності або, принаймні, власність не перевищує вартості двох-трьох днів праці, існування уряду не є необхідним.

А. Сміт

Ідею А. Сміта щодо доходів як основної мети закріплення факторів виробництва у приватній власності поділяв видатний англійський економіст епохи промислової революції **Д. Рікардо** (1772—1823), який звертав увагу на те, що “продукт землі... розподіляється між трьома класами суспільства, а саме: власниками землі, власниками грошей або капіталу, необхідного для її обробітку, і робітниками, працею яких вона оброблена”¹. Виникнення власності на основні ресурси, необхідні для ведення господарської діяльності, вчений пов’язував з принципом їх обмеженості, рідкісності, оскільки інакше “ніхто не буде платити ренту за... землею, так само як ніхто не платить рент за користування повітрям або водою чи будь-яким іншим даром природи, що існує в необмеженій кількості”². Відштовхуючись від логіки Дж. Локка, класики політичної економії започаткували ідеологію ринкового лібералізму, засновану на теорії “природного порядку”, пріоритетності інтересів приватних власників та механізмі стихійного узгодження їхніх інтересів за умов економічної свободи та вільної конкуренції.

Зазначений підхід відображений у теорії “гармонії інтересів”, обґрунтованій представником класичної політичної економії у Франції **Ф. Бастіа** (1801—1850). Джерело економічної гармонії вчений вбачав в існуванні приватної власності, вільній конкуренції та обміні, в процесі якого всі члени суспільства “вимушені надавати один одному взаємні послуги і взаємну допомогу заради спільної мети”. “Є люди, які уявляють власність лише у вигляді обробленого поля або мішка з грошима. Але хіба не існує власність робочих рук, власність здібностей, власність ідей — одним словом, власність різного роду послуг? Коли я, так би мовити, розміщуючи свою послугу в соціальному середовищі, хіба не вправі вимагати, щоб вона повністю відповідала законам природ-

¹ *Рікардо Д.* Начала политической экономии / Д. Рикардо // *Петти В.* Классика экономической мысли : сочинения / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. — М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. — С. 403.

² Там же. — С. 438.

ної рівноцінності, щоб вона була урівноважена іншою послугою, яку повинні надати мені? Ми всі за нашою спільною згодою заснували державну силу для захисту власності, що розуміється саме так. А в якому становищі ми опинимося, коли сама ця сила вважатиме, що її завдання — порушити цю рівновагу під соціалістичним приводом, на основі того, що зі свободи народжується монополія і що принцип невтручання *laissez faire* огидний? Є природні дари, безоплатні матеріали, дармові сили; це сфера *співтовариства*. Крім того, є людські зусилля щодо збирання цих матеріалів та спрямування їх у потрібне русло цих сил; цими зусиллями люди обмінюються, вони оцінюються, зіставляються та утворюють сферу *власності*. Іншим словами, стосовно один одного ми постаємо власниками не корисності речей, а їх цінності, а цінність є не що інше, як визначення, оцінка взаємних послуг. Власність та співтовариство — це дві корелюючі ідеї, що належать, відповідно, до працемісткості і безоплатності”¹.

Завершувач класичної політичної економії, видатний англійський економіст *Дж.С. Мілль* (1806—1873) *продовжив започатковану попередниками традицію дослідження власності як категорії розподілу*. Він стверджував, що “власність — не припускає нічого іншого, крім права кожної людини, чоловіка або жінки, на свої здібності”². Підкреслюючи трудову природу власності, Дж.С. Мілль вбачав її сутність у визнанні за людиною “права на виключне розпорядження” продуктами власної праці, а також будь-якою іншою річчю, отриманою “за справедливою угодою, без застосування сили та обману, від людей, які створили цю річ”³.

Вважаючи відносини власності продуктом історичного розвитку, вчений стверджував, що розподіл власності лежить в основі розподілу доходів трьох основних класів тогочасного суспільства. Водночас, на відміну від А. Сміта та Д. Рікардо, *Дж.С. Мілль відносив розподіл власності до компетенції соціальних інститутів кожного конкретного суспільства*. Він був переконаний, що будь-який розподіл багатства “залежить від законів і звичаїв суспільства” і має місце лише за його згодою⁴. Доводячи необхідність суспільного регулювання відносин власності, вчений трак-

¹ *Бастиа Ф.* Экономические гармонии. Избранное / Ф. Бастиа. — М. : Эксмо, 2007. — С. 191—192.

² *Милль Дж.С.* Основы политической экономии : пер. с англ. : в 3 т. / Дж.С. Милль. — Т. 1. — М. : Прогресс, 1980—1981. — С. 366.

³ Там же. — С. 362.

⁴ Там же. — С. 338.

тував приватну власність як “фундаментальний інститут”, гарантію, що “надається людям на володіння плодами їх власної праці та ощадливості”¹. Відтак важливою метою розвитку суспільства він вважав всіляке покращання приватної власності з метою забезпечення кожному індивіду найповнішої участі у її вигодах.

Ми переходимо, таким чином, до розгляду різних, прийнятих на практиці або передбачених у в теорії способів поділу землі та праці. Серед цих способів нашої уваги потребує насамперед той, що має першочергову важливість, — фундаментальний інститут, на якому завжди, крім деяких виняткових і дуже обмежених випадків, базуються економічні системи суспільства, хоча в своїх вторинних виявах інститут цей різноманітний і схильний до змін. Я маю на увазі, зрозуміло, інститут приватної власності. <...>

Як інститут приватна власність не зобов'язана своїм походженням будь-яким із тих міркувань користі, які наводять на виправдання її збереження, коли вона вже заснована. І з історії, і з аналогічних станів сучасного нам суспільства про примітивні часи відомо достатньо для того, щоб показати, що суди, які завжди передували законам, спочатку були засновані не для визначення прав, але для припинення насилля та суперечок. Маючи на увазі переважно цю мету, такі суди надали, що доволі природно, силу закону праву першого захоплення, розглядаючи людину, яка при вигнанні чи спробі вигнання іншої людини із володіння, яке вона займала, першою вдалася до насилля, як агресора. Збереження миру, що є початковою метою громадянського правління, було, таким чином, досягнуто підтвердженням права на володіння для тих, хто вже володів чимось, хоча б і не плодами власних зусиль, тим самим їм та іншим людям надали гарантію того, що в подібних випадках вони будуть користуватися захистом. <...>

Зведений до основної своєї суті інститут власності полягає у визнанні за кожною людиною права на виключне розпорядження предметами, які ця людина, чоловік або жінка, створила власною працею чи отримала або в дар, або за справедливою угодою, без застосування сили чи обману, від людей, які створили цю річ. <...>

Власність не має на увазі нічого, крім права кожної людини, чоловіка або жінки, на свої здібності, на те, що вона може виробити з їх допомогою і що їй вдасться отримати за вироблені нею товари шляхом чесного обміну; а разом з цим правом і право кожного віддавати, якщо він того побажає, свою власність будь-якій іншій особі, і право цієї іншої особи приймати продукт чужої праці та користуватися ним.

Дж.С. Мілль

¹ *Мілль Дж.С. Основы политической экономии* : пер. с англ. : в 3 т. / Дж.С. Милль. — Т. 1. — М. : Прогресс, 1980—1981. — С. 339—350.

Значну увагу з'ясуванню сутності власності приділяли видатні представники німецької класичної філософії І. Кант, Й.Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель.

Видатний гуманіст-просвітителі *І. Кант* (1724—1804) трактував власність насамперед як тілесну, матеріальну річ, зазначаючи, що людина “може бути тільки своїм власним володарем, але не власником самої себе, не говорячи вже про те, щоб бути власником інших людей”¹. На думку мислителя, *власність — засіб, а не мета, тому що метою є людина*. При цьому власність у І. Канта є еквівалентом затраченої праці, загальним засобом взаємного обміну якою є гроші.

Річ, щоб бути цінністю і називатися багатством, повинна сама коштувати стільки праці, скільки потрібно для її виробництва (чи для надання її іншим), щоб вона дорівнювала тій праці, за допомогою якої має бути придбаний товар (у вигляді продуктів природи чи вміння), і на який він обмінюється.

І. Кант

Важливо зауважити, що у теорії І. Канта власність, охоплена обігом майна, визначає ціннісне відношення до всіх інших речей і товарів, до яких належить усе, навіть науки. До складу власності вчений відносив не лише майно, а й нематеріальні об'єкти, які вбирають у себе “будь-яке вміння, ремесло, витончені мистецтва або науку”. На думку дослідника, така нематеріальна власність, як і матеріальна, забезпечує людину засобами до існування. Таким чином, *І. Кант близько підійшов до розуміння інтелектуальної власності як володіння знаннями, що є багатством*².

Зазначені підходи були розвинені у працях відомого німецького філософа *Й.Г. Фіхте* (1769—1814), який виводив право власності (володіння матеріальними благами особистого користування, які не можна використовувати для наживи й експлуатації інших людей) з права на працю. Стверджуючи, що кожна доросла і розумна людина “повинна мати власність”, філософ переносив турботу про це на державу, покликану захищати власність, сприяючи таким чином підвищенню добробуту всіх членів суспільства³.

¹ *Кант І.* Основы метафизики нравственности / И. Кант. — М., 1999. — С. 640.

² *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008. — С. 278.

³ Там само. — С. 280.

Відомий німецький філософ **Г.В.Ф. Гегель** (1770—1831) вважав відносини власності тією віссю “навколо якої обертається все законодавство і з якою так чи інакше співвідносяться більшою частиною права громадян”. Мислитель **виводив поняття власності з особистості людини, її прагнення панувати над річчю шляхом вкладення в останню своєї волі**. Найважливішою передумовою власності Г.В.Ф. Гегель вважав свободу. Стверджуючи, що речі, на відміну від вільної особистості, є “невільними, позбавленими індивідуальності, безправними”, вчений трактував власність як еманацию (сходження вниз) абсолютної ідеї, завдяки якій особистість переходить із суб’єктивного змісту в об’єктивний. “Лише у власності особа виступає як розум”¹, — зазначав дослідник.

Наголошуючи на “абсолютному праві людини на привласнення всіх речей” шляхом вкладення в них своєї волі, вчений був переконаний, що лише таким шляхом річ отримує своє визначення і набуває своєї сутнісної мети. Відтак *привласнення він характеризував як “маніфестування”, доведення до загального відома панування волі людини над річчю, а власність — як поєднання речі (невільної, знеособленої субстанції) і волі людини, вираженої у певних цілях, тобто підпорядкування об’єкта суб’єкту*. За цих обставин виникнення у суб’єкта господарювання цієї мети та спрямування ним своєї волі на її досягнення виступали найважливішими передумовами власності.

Оскільки у власності моя воля як особиста воля, тим самим, як воля одинична, стає для мене об’єктивною, власність набуває характеру приватної власності, а спільна власність, яка за своєю природою може бути в одиничному володінні, отримує визначення розірваної у собі спільності, залишати в якій мою частку є свавільною справою.

Г.В.Ф. Гегель

Важливо зазначити, що **Г.В.Ф. Гегель аналізував зміст власності як органічну єдність таких елементів:**

1) *оволодіння річчю шляхом її фізичного захоплення, формування (зміни форми об’єкта привласнення, наприклад, шляхом обробітку землі) і позначення (наприклад, встановлення на земельній ділянці стовпчика, на якому зазначено ім’я її власника); із вступом у володіння вчений пов’язував вихід волі зі свого внутрішнього притулку і перехід її в річ;*

¹ *Гегель Г.В.Ф. Философия права : пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель — М. : Мысль, 1990. — С. 101.*

2) *користування* як перебування волі в речі, що знаменує тотожність суб'єкта (особи) і об'єкта (речі), при цьому привласнення можливе лише на основі втрати якості, загибелі однієї зі сторін (споживання речі як засобу задоволення потреб);

3) *відчуження як відображення* (рефлексія) волі з речі у себе, що може відбуватися за двох умов:

— власник вкладає у річ свою волю;

— річ за своєю природою є чимось зовнішнім стосовно до власника.

Важливо зазначити, що трактуючи відчуження як розпорядження річчю вчений звертає увагу на те, що благо, яке є особистою власністю індивіда (його внутрішньою власністю) є невідчужуваним¹. Водночас Г.В.Ф. Гегель наголошував на тому, що *необхідною передумовою успішного функціонування власності є договір між людьми, який “передбачає, що ті, хто вступають у нього, визнають один одного особами і власниками”*². На думку філософа, саме у договорі воля людини до речі поєднується зі спільною волею інших людей, підносячись до загальної волі. Таким чином, акцентуючи увагу на суб'єктивному, вольовому аспекті змісту відносин власності, Г.В.Ф. Гегель виходив з того, що в договорі кожен своєю волею та волею інших (загальною волею) припиняє своє буття як власника однієї речі і стає ним стосовно іншої. У цьому контексті власність виступає як “буття для іншого”, для волі іншої особи.

Власність як сторона наявного буття або зовнішності не є більше лише річ, а утримує в собі момент якоїсь (і, відповідно, іншої) волі, здійснюється через договір як процес, у якому втілюється і опосередковується суперечність, яка полягає в тому, що я є і залишаюсь для себе суцим, таким, який виключає іншу волю власників тією мірою, якою я у волі, тотожній з іншою волею, перестаю бути власником...

Г.В.Ф. Гегель

Важливо зауважити, що для Г.В.Ф. Гегеля власністю можуть бути не тільки речі, а й знання, науки, таланти, що стають власністю лише через опосередкування духу, який приводить свою внутрішню сутність до безпосередності “зовнішнього” духу. Підкреслюючи важливе значення “володіння тілом і духом, котре до-

¹ *Гегель Г.В.Ф. Философия права : пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель — М. : Мысль, 1990. — С. 111—127.*

² Там же. — С. 128.

сягається освітою, вправами, звичками тощо”¹, вчений звертав увагу на те, що знання, наука, таланти, властиві вільному духу, є його внутрішніми якостями. Водночас людина може “надати їм зовнішнього існування та відчужувати їх “через” опосередкування духу, що зводить свою внутрішню сутність до безпосередності й зовнішнього”². При цьому невідчужуваними є лише ті духовні блага, які не можуть набути зовнішнього існування, оскільки “утворюють мою власну особистість та всезагальну сутність мого самоусвідомлення, так само, як моя особистість загалом, моя суцільна свобода волі, моральність, релігія”³.

Запропонований німецьким філософом підхід до трактування власності знайшов відображення у сучасній економічній теорії, яка через волю людини до речі позначає суб’єкт-об’єктні відносини, а в якості загальної волі аналізує суб’єкт-суб’єктні зв’язки. Противники такого підходу звертають увагу на те, що власність не може бути визначена як відношення суб’єкта до об’єкта як неживого предмета. Водночас, на думку багатьох дослідників, саме трактування об’єкта власності як неживого предмета виражає певне відношення до нього, засноване не на рівноправності сторін, а на пануванні однієї з них, підпорядкуванні об’єкта суб’єкту. За цих обставин особа, яка вкладає свою ідею в річ, перетворює останню у своє наявне буття, наслідком чого є зміна особистості, яка стає особистістю наявною, і зміна речі, яка олюднюється, суб’єктивізується.

Своєрідним викликом ортодоксальній теорії власності стала праця відомого французького мислителя *П.-Ж. Прудона* (1809—1865) “Що таке власність” (1840), у якій був проголошений знаменитий афоризм “*Власність — це крадіжка*”. На підставі того, що “будь-яка власність є узурпація”⁴, яка надає окремій людині право “розпоряджатися безумовним чином суспільним майном”⁵ та привласнювати те, що по праву належить усім, П.-Ж. Прудон був переконаний: “Власність і суспільство — дві безумовно несумісні речі; неможливо асоціювати двох власників, як неможливо

¹ Гегель Г.В.Ф. *Философия права* : пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990. — С. 103.

² Там же. — С. 102.

³ Там же. — С. 121.

⁴ Прудон П.Ж. *Что такое собственность? Или Исследование о принципе и власти. Бедность как экономический принцип: Порнократия, или Женщины в настоящее время* / П.Ж. Прудон. — М. : Республика, 1998. — С. 70.

⁵ Там же. — С. 40.

поєднати два магніти їх однойменними полюсами. Суспільство повинне або загинути, або знищити власність”¹.

Таким чином, *вчений засуджував власність як право, що суперечить природі і розуму, як засіб привласнення чужої праці та отримання нетрудових доходів*. “Несправедливість та гноблення полягають не в тому, що людина захоплює знаряддя праці або земельну ділянку, — писав дослідник, — а в тому, що одна людина позбавляє всього цього інших людей. Оскільки володіння однієї людини не порушує прав іншої, остільки власність є цілком правомірною формою користування знаряддями і предметами господарювання. Але існуюча історія власності незмінно базувалась на насильстві та експлуатації. Приватна власність була найглибшою причиною суспільної нерівності і, відповідно, всіх революцій, з допомогою яких люди прагнули відновити рівність”².

П.-Ж. Прудон визнавав дрібну власність, яка існує у “помірних і розумних розмірах” і заперечував велику приватну власність, закликаючи до її знищення. “Приватне володіння є основою суспільного життя, — писав дослідник, — власність же є суспільне самогубство — це доводять п’ять тисяч років історії власності. Володіння узгоджується з правом, власність суперечить праву. Знищіть власність і збережіть володіння, завдяки одній цій зміні в принципі ви зміните всі закони, уряд, народне господарство, заклади — ви позбавите світ зла...”³

Цікаво зазначити, що П.-Ж. Прудон розрізняв:

— “*юридичне*” розуміння власності — право “володарювати, панувати над річчю”;

— “*фактичне*” розуміння власності — “володіння, що стосується факту”.

Одні автори стверджують, що власність є освячене законом громадянське право, яке виникло на ґрунті первісного загарбання речі, інші переконані, що власність — природне право, що народилось на ґрунті праці. За всією видимою протилежністю цих доктрин, обидві вони знаходять співчуття і схвалення. Я стверджую, що ні праця, ні загарбання, ні закон не можуть створити власність... Власність — це крадіжка.

П.-Ж. Прудон

¹ Прудон П.Ж. Что такое собственность? Или Исследование о принципе и власти. Бедность как экономический принцип: Порнократия, или Женщины в настоящее время / П.Ж. Прудон. — М. : Республика, 1998. — С. 34.

² Там же. — С. 327.

³ Там же.

Заперечуючи тезу щодо людської праці як джерела власності, французький мислитель був переконаний, що праця “не володіє ні найменшою здатністю привласнювати предмети природи”, оскільки вона не лише не породжує, а навпаки — “юридично знищує” власність¹.

Із запереченням приватної власності як основи експлуатації та гноблення робітничого класу виступив також геніальний німецький дослідник *К. Маркс* (1818—1883). *Марксистський підхід до аналізу власності базувався на таких положеннях:*

1. *Розмежування економічного та юридичного змісту власності.* “Суб’єкти власності або товаровиробники, — зазначав учений, — повинні відноситись один до одного як особи, чия воля розпоряджатися окремими речами. Лише тоді речі можуть відноситись одна до одної як товари. Таким чином кожна людина може бути товаровласником (власником) лише з волі іншої людини”. При цьому кожен з контрагентів “лише через один, спільний для них обох (товаровласників) вольовий акт може привласнити собі чужий товар, відчуживши свій власний”². Таким чином як юридичні відносини, за К. Марксом, виступають вольові відносини “визнання” окремих людей приватними власниками на основі їх відношення до одних об’єктів власності як до своїх, а до інших — як до чужих. Формою вираження цих відносин є договір.

Водночас зміст юридичних відносин власності, за К. Марксом, визначається соціально-економічною формою виробництва, оскільки “економічні відносини, відносини матеріального виробництва складають основу вільної приватної власності”. Відтак першочергового значення дослідник надавав вивченню відносин власності “в їх реальній формі, тобто як виробничих відносин”, а не у їх юридичному вираженні, як “вольових відносин”.

Уявлення про “рівне володіння” є політико-економічним, тому що власність для людини як предметне існування людини є водночас наявним існуванням людини для іншої людини, є її людським ставленням до іншої людини. Повне відчуження у даному разі змикається з безпосереднім привласненням.

К. Маркс

¹ *Прудон П.Ж.* Что такое собственность? Или Исследование о принципе и власти. Бедность как экономический принцип: Порнократия, или Женщины в настоящее время / П.Ж. Прудон. — М. : Республика, 1998. — С. 77.

² *Маркс К.* Капитал / К. Маркс. — Т. 1. — М., 1949. — С. 91.

2. *Визначення економічного змісту власності характером поєднання робітників із засобами виробництва.* “Власність означає... первісно не що інше як відношення людини до її природних умов виробництва як таких, що належать їй, як до своїх власних, як до передумов, які даються разом з її власним існуванням, що визначає її як вихідне виробниче відношення формації”, — зазначав дослідник¹. Водночас, на думку вченого, політична економія може розкрити сутність відносин власності лише через аналіз усєї сукупності виробничих відносин певного суспільства. “Приватна власність, — зазначав К. Маркс, — являє собою не просто відносини, і зовсім не абстрактне поняття або принцип, а всю сукупність буржуазних виробничих відносин”². Таким чином, автор “Капіталу” аналізував власність як системну властивість, що пронизує усі економічні відносини, обумовлюючи їх специфічні якісні ознаки.

Якими б не були суспільні форми виробництва, робітники і засоби виробництва завжди залишаються його чинниками. Але, перебуваючи в стані відокремлення один від одного, і ті, й інші є його чинниками лише у можливості. Для того щоб узагалі виробляти, вони мають бути поєднані. Той особливий характер і спосіб, яким здійснюється це поєднання, вирізняють різні історичні епохи суспільного устрою.

К. Маркс

За К. Марксом, власність не можна розглядати як самостійні відносини, не залежні від певного історичного способу виробництва. На думку вченого, *специфіка відносин власності та співіснування різних її форм об’єктивно зумовлені ступенем розвитку продуктивних сил, характером суспільного поділу праці.*

Приватна власність утворюється скрізь внаслідок відносин виробництва, що змінилися, й обміну в інтересах підвищення виробництва й розвитку відносин, отже, з економічних причин. Насильство не відіграє при цьому жодної ролі. Адже зрозуміло, що інститут приватної власності повинен уже існувати, перш ніж грабіжник зможе привласнити собі чуже добро, що, насильство, хоч і може змінити власника майна, але не може створити приватну власність як таку.

Ф. Енгельс

¹ *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Т. 46. — Ч. 1. — С. 480.

² Там же. — Т. 4. — Ч. 1. — С. 318.

Відтак, на думку засновників марксизму, перетворення відносин власності є закономірним наслідком розвитку певного способу виробництва, заснованого на діалектичній взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин. На основі цього *К. Маркс заперечував “природність” та “вічність” приватної власності, обґрунтовуючи тезу про історично обмежений характер останньої.*

Оригінальний підхід до трактування відносин власності був започаткований наприкінці XIX — на початку XX ст. у суспільній думці Німеччини та Росії. Визнаючи взаємозв'язок та взаємозалежність економічних і позаекономічних факторів суспільного прогресу, пріоритетність суспільних (державних) інтересів; трактуючи людину як соціальну істоту, на поведінку якої впливають моральні, етичні, правові та культурні чинники, *представники німецької історичної школи визначали власність як невід'ємну рису особистості, нерозривно пов'язану з її духовним самовдосконаленням.*

На думку відомого німецького дослідника *М. Вебера* (1864—1920), приватна власність має переваги над суспільною, оскільки обмежує індивідуальні зазіхання визнанням правомірності чужих домагань. Таке розуміння власності лягло в основу здійсненого вченим дослідження взаємозв'язків між етичним кодексом протестантських вірувань і “капіталістичним духом” епохи вільної конкуренції як специфічним набором звичок та форм господарської поведінки, що знайшло відображення у праці “Протестантська етика і дух капіталізму” (1904).

Відповідно до теорії М. Вебера, саме відносини власності лежать в основі виникнення економічних класів, які розрізняються можливостями доступу до різних благ і доходів у ринкових умовах. При цьому індивіди поділяються на дві групи, що відрізняються кількісно володінням власністю: перші пропонують товари і послуги, другі — робочу силу. Таким чином, за економічним критерієм можна поділити власників на позитивно та негативно налаштованих. До останніх належить пролетаріат з його негативними настроями внаслідок браку власності та, за великим рахунком, кваліфікації для можливої її реалізації в умовах ринку. Водночас в центрі перебуває середній клас: дрібні власники і працівники, які мають певні навички та знання, необхідні в умовах ринку.

Подібний підхід та наголос на відповідальності власника перед суспільством знайшов відображення у працях російських фі-

лософів кінця XIX — початку XX ст. (**В. Соловйова, М. Бердяєва, С. Франка**), які стверджували, що “*власність за природою своєю є начало духовне, а не матеріальне*. Вона передбачає не лише споживання матеріальних благ, але і більш стійке і послідовне духовне життя особистості в сім’ї і родині”¹.

Власність за природою є началом духовним, а не матеріальним. Вона передбачає не тільки споживання матеріальних благ, а й більш спадкове духовне життя особистості в сім’ї та родині. Початок власності пов’язаний із матеріальною природою особистості, з її внутрішнім правом здійснювати акти, які долають швидкоплинний час. Власність народилася в боротьбі людської особистості зі стихійними силами природи... Зв’язок особи із власністю одухотворює її ставлення до матеріальної природи, робить його не виключно споживацьким. Початок власності пов’язаний також зі ставленням до предків. Власність є втіленням зв’язку батьків та дітей.

М. Бердяєв

Видатний російський філософ і громадський діяч **В. Соловйов** (1853—1900) визначав власність як “ідеальне продовження особистості в речах, або її перенесення на речі”². На думку іншого знаного російського філософа **С. Франка** (1877—1950), “в абсолютному й первинному розумінні ніхто у світі не є власником якого-небудь надбання. Людина — не власник, а лише управитель надбання, довіреного їй Богом”³.

Усі гострі питання економічного життя тісно пов’язані з поняттям власності, яке, однак, саме по собі, більше належить до сфери права, моралі і психології, ніж до сфери відносин господарювання. Уже ця обставина ясно показує, наскільки помилковим є прагнення відособити економічні явища в абсолютно самостійну і самодостатню сферу. Невіддільна основа власності, як справедливо визнають усі серйозні філософи Нового часу, полягає у самій сутності людської особистості.

В. Соловйов

¹ *Бердяев Н.А. Философия нравственности / Н.А. Бердяев // Русская философия собственности (XVII—XX вв.). — СПб. : СП “Ганза”, 1993. — С. 303.*

² *Соловьев В.С. Оправдание добра / В.С. Соловьев // Русская философия собственности (XVII—XX вв.). — СПб. : Ганза, 1993. — С. 170.*

³ *Франк С.Л. Собственность и социализм / С.Л. Франк // Русская философия собственности (XVII—XX вв.). — СПб. : Ганза, 1993. — С. 314.*

Розкриваючи етичне, релігійне розуміння власності, видатний російський мислитель С.М. Булгаков зазначав, що це “не право власності і не її об’єкт, але почуття власності, прихильність до неї, жадібність, своєрідний егоїзм, який виокремлює людину від інших людей і від Бога, духовної ідеї та власного майна”¹.

Визначальною для розуміння власності у концепції мислителя є проблема особистості та її значення в господарстві. У філософії господарства М. Булгакова творча особистість має свободу вибору і несе відповідальність за наслідки вибору. За цих обставин свобода творчої особистості постає як багатоаспектна категорія: вона завжди конкретна (свобода окремої особистості); є внутрішнім вибором самої особистості; абсолютна; як воля, енергія не має меж. При цьому мета свободи як сили розкривається крізь призму взаємовідносин свободи і необхідності. Так, людина у процесі праці здійснює акт творчості, водночас її праця є виявом жорсткої природної необхідності. Така двозначність переноситься і на власність, яка має як матеріальну, так і творчу (духовну, інтелектуальну) сторони².

2.1.3. Сучасна теорія власності

*Власність — ось дух законів.
III. Монтеск’є*

Сучасні тенденції розвитку відносин власності пов’язані з посиленням багатоваріантності, багатоманітності її типів, форм та систем; демократизацією, деперсоніфікацією та індивідуалізацією процесів привласнення, урізноманітненням об’єктів та суб’єктів відносин власності, ускладненням та збагаченням її соціально-економічного змісту. Відтак загострюється потреба у глибокому теоретичному осмисленні та адекватному відображенні нових реалій, що виникають у процесі постіндустріальної трансформації економіки та суспільства, зміни наукової картини світу на основі усвідомлення складної динаміки і суперечливої єдності економічних, соціальних та духовних процесів. Саме тому сучасна теорія власності відрізняється плюралізмом наукових підходів, альтернативних течій і шкіл, які конструктивно спів-

¹ Собственность в экономической системе России. — М., 1998. — С. 21.

² *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008. — С. 311.

працюють та конкурують між собою, збагачуючи тим самим економічну науку.

Так, видатний вчений ХХ ст., засновник неоавстрійської школи економічної думки *Л. фон Мізес* (1881—1973), розвиваючи провідні ліберальні ідеї класичної школи політичної економії, погоджувався з “трудовим” походженням власності і наголошував на тому, що “споживчі блага” є результатом “успішного поєднання виробничих благ і праці”¹. Водночас дослідник *розрізняє юридичне і соціологічне (в т. ч. економічне) розуміння власності:*

— *юридичне трактування власності*, на думку Л. фон Мізеса, поєднує фізичний аспект (“володію”) і правовий аспект (“повинен володіти”), відтак власниками є ті особи, які “повинні були б володіти певними благами за законом, навіть якщо фактично вони не є власниками”²;

— *соціологічне (в т. ч. економічне) трактування власності*, за Л. фон Мізесом, пов’язане з відносинами “володіння благами, необхідними для досягнення економічних цілей людини (так звана “вихідна власність”, “фізичне відношення до благ”, яке не враховує “правового порядку”)³.

Трактуючи ринкову економіку як єдину дієздатну систему економічної організації суспільства, вчений був глибоко переконаний, що приватна власність “є необхідним реквізитом цивілізації і матеріального добробуту”, що сприяє найоптимальнішому використанню ресурсів. Заслугою дослідника стала спроба економіко-правового аналізу відносин власності з метою виявлення справедливого розподілу прав на блага виробничого і споживчого призначення.

Як відомо, наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. у США сформувався новий напрям економічної науки — інституціоналізм, представлений соціально-психологічною, соціально-правовою та кон’юнктурно-статистичною течіями. Визначаючи предметом дослідження інституції (сукупність суспільних звичаїв, у якій закріплено домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу, світ звичок та звичаїв, а також такі явища, як держава, правові норми, моральні принципи, сім’я, економічні заклади та механізми тощо), ранні інституціоналісти виступили з ключовою ідеєю створення надійного механізму соціального

¹ *Мизес Л.* Социализм. Экономический и социологический анализ / Л. Мизес. — М. : Catallaxy, 1994. — С. 30.

² Там же.

³ Там же.

контролю з боку суспільства, за допомогою якого можливо було б забезпечити стабільність економіки та її керований розвиток.

Важливим підсумком наукових досліджень засновника американського інституціоналізму Т. Веблена (1857—1929) стало учення про абсентеїстську (невідчутну) власність. Йдеться про те, що за умов панування підприємців прибуток був закономірним результатом їхньої виробничої діяльності. Водночас в умовах грошового господарства початку ХХ ст. головним засобом отримання прибутку став кредит, за допомогою якого бізнесмени (представники “бездіяльного класу”) привласнюють “титули власності” (акції, облігації, інші фіктивні цінності), отримуючи спекулятивні доходи. Наслідком цього є бурхливе зростання ринку цінних паперів, обсягів абсентеїстської власності, яка у багато разів перевищує вартість матеріальних активів корпорацій. Протиставляючи абсентеїстську власність власності капіталістів, які беруть безпосередню участь в управлінні своїм підприємством, Т. Веблен розглядав останню як основу існування “бездіяльного класу” та загострення суперечностей між індустрією й бізнесом, що переростають у глибокий конфлікт¹.

На відміну від Т. Веблена, ще один відомий представник раннього інституціоналізму **Дж. Коммонс (1862—1945) трактував економічні інститути як категорії юридичного порядку, зводячи сутність економічних відносин до угод з титулами власності.** Конкретними формами інститутів Дж. Коммонс вважав сім'ю, акціонерні компанії, тред-юніони, союзи підприємців, державу. При цьому вчений розмежовував речову, неречову (борги, боргові зобов'язання) та невловиму власність (цінні папери), яка найчастіше є змістом угод з титулами власності. Відтак купівлю-продаж цінних паперів він вважав головною особливістю капіталізму, найважливішою категорією цього устрою, відводячи фіктивному капіталу вирішальну роль. Заслугою дослідника стало запровадження у науковий вжиток поняття трансакції, яку він трактував не як обмін товарами, а як відчуження і привласнення прав власності.

Об'єктивні процеси економічного зростання середини ХХ ст. (науково-технічна революція, прискорення індустріального розвитку, загострення сировинної та екологічної проблем, виникнення нових форм власності та господарювання, потреба у підвищенні економічної зацікавленості та економічної відповідальнос-

¹ Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / за ред. В.Д. Базилевича. — Ч. 2. — К. : Знання, 2006. — С. 432.

ті за використання власності) сприяли формуванню у 60—70 рр. *економічної теорії прав власності* як самостійного розділу сучасної економічної думки. Йдеться про формування цілого спектра теоретичних концепцій: теорії прав власності (Р. Коуз, Р. Познер), теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок), теорії агентів (Дж. Стігліц), теорії трансакційної економіки (О. Вільямсон), теорії організації (А. Алчіян, Г. Демзец) та ін.

У працях представників неоінституціоналізму Р. Коуза, А. Алчіана, Г. Демзетца, Д. Норта, Р. Познера, С. Пейовича, О. Вільямсона та ін. *право власності трактується через два взаємопов'язані аспекти* (рис. 2.1):

1) *як санкціоновані поведінкові відносини*, що виникають між людьми у зв'язку з існуванням благ та стосовно їх використання;

2) *як набір, пучок часткових повноважень* (комплекс часткових правомочностей), сукупність яких формує “повне” право власності¹.

При цьому:

— *відносини власності виводяться із рідкості ресурсів* і передбачають обмеженість благ, яка породжує конкуренцію між економічними суб'єктами;

— *враховується рідкісність не лише фізичних об'єктів, а й результатів інтелектуальної діяльності*, в т. ч. обмеженість рівня знань, майстерності, конституційної структури суспільства тощо;

— *власність трактується як система виключень з доступу до обмежених благ*, що передбачає чітке визначення прав власності, їх специфікацію;

— *як об'єкт власності аналізуються не ресурси як такі, а придбана економічним суб'єктом частка прав на їх використання*;

— *під кутом зору окремих економічних суб'єктів права власності трактуються як пучки правомочностей* на прийняття рішень з приводу того чи іншого ресурсу;

— *права власності досліджуються як санкціоновані державою* (такі, що закріплені та охороняються законом, судовими рішеннями) *та суспільством* (закріплені традиціями, звичаями, моральними нормами, релігійними постулатами);

— *вважається, що з погляду суспільства права власності виступають як “правила гри”*, що упорядковують відносини між

¹ Furuboth E. Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature / E. Furuboth, S. Pejovich // Journal of Economic Literature. — 1972. — 10 December. — P. 1138.

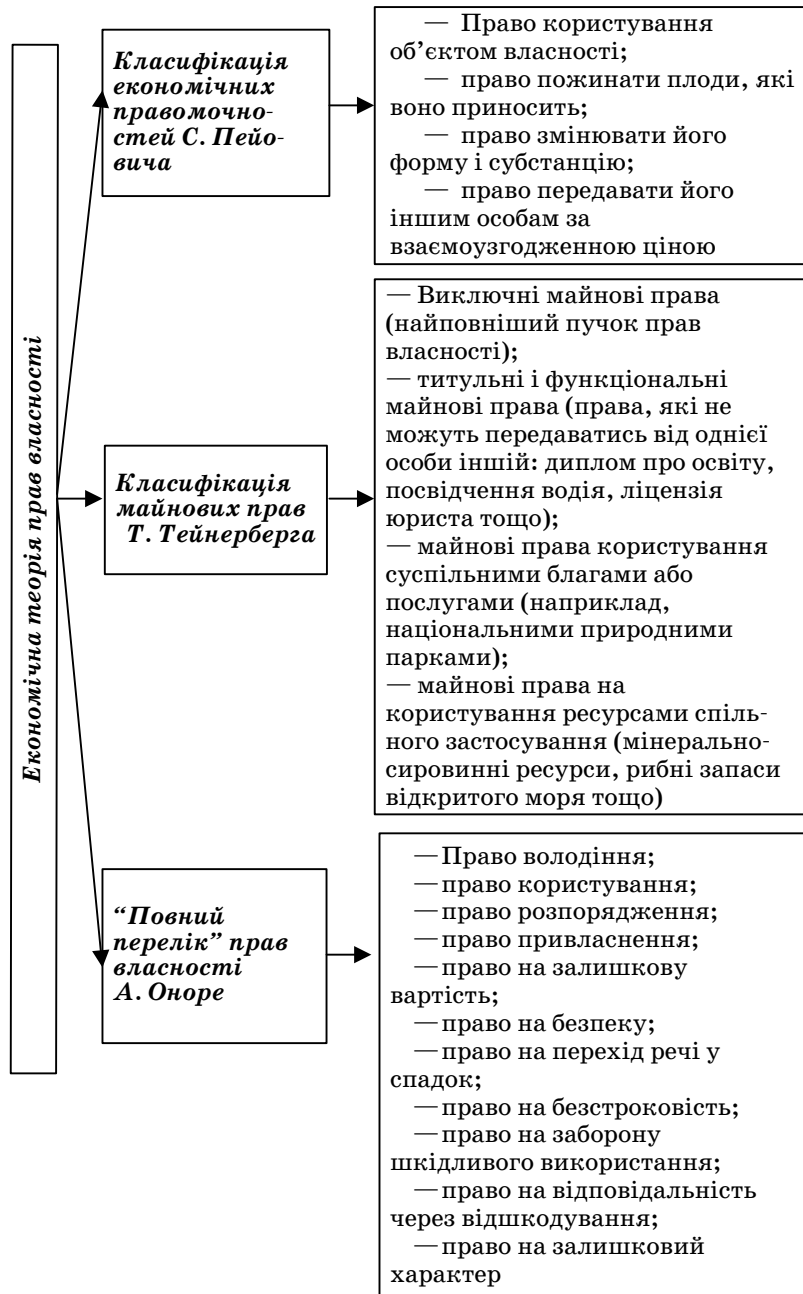

Рис. 2. 1. Класифікація прав власності представниками неінституціоналізму

економічними суб'єктами і впливають на вибір індивідів через заохочення одних дій і стримування інших (через заборону або зростання витрат);

— *дотримання санкціонованих норм трактується як раціональна поведінка, а їх порушення — як нераціональний економічний вибір.*

Права власності є санкціонованими поведінковими відносинами між людьми, які виникають у зв'язку з існуванням благ і стосуються їх використання... Поняття прав власності поширюється на всі рідкісні блага. Воно охоплює повноваження як щодо матеріальних об'єктів, так і щодо прав людини (права голосувати, друкувати і т. д.)... пануюча у суспільстві система прав власності є у такому випадку сумою економічних і соціальних відносин з приводу рідкісних ресурсів, вступивши у які окремі члени суспільства протистоять один одному.

С. Пейович

В економічній літературі, як правило, *виокремлюють 11 елементів прав власності які можуть утворювати різні комбінації* (так званий "повний перелік", запропонований англійським юристом А. Оноре):

1. *Право володіння* — господарське панування або виключний фізичний контроль над об'єктом власності.

2. *Право користування* — особисте використання об'єкта власності, здобування його корисних властивостей шляхом виробничого чи особистого споживання.

3. *Право розпорядження* (управління) — прийняття рішень щодо того, як і ким може бути використаний об'єкт власності.

4. *Право привласнення* (право на дохід) — привласнення, засноване на попередньому особистому використанні об'єкта власності або на дозволі щодо користування ним іншим особам.

5. *Право на залишкову вартість* (право суверена) — абсолютне право на визначення подальшої долі об'єкта власності шляхом відчуження, споживання, продажу, зміни чи знищення тощо.

6. *Право на безпеку* — гарантія захисту об'єкта власності від експропріації.

7. *Право на перехід об'єкта власності у спадок або за заповітом* — можливість користуватися повним набором правомочностей після отримання об'єкта власності у спадок або за заповітом.

8. *Право на безстроковість* — необмеженість володіння правомочностями у часі, якщо інше не зазначено в договорі.

9. *Право на заборону шкідливого використання* — обов'язок утримуватися від використання об'єкта власності шкідливим для інших способом, у т. ч. пов'язаним з виникненням негативних зовнішніх ефектів.

10. *Право на відповідальність через відшкодування* — можливість вилучення об'єкта власності в оплату боргу.

11. *Право на залишковий характер* — можливість “природного” повернення переданих будь-кому правомочностей із закінченням терміну передачі (наявність інститутів та процедур із захисту та відновлення втрачених правомочностей)¹.

Таким чином, *у рамках економіко-правового підходу власність трактується як інститут, в основі якого лежить акт економічної взаємодії — угода, трансакція.*

Трансакція (від лат. *transactio* — угода, договір) у широкому розумінні охоплює матеріальні і контрактні аспекти договору і позначає обмін товарами та різноманітними видами діяльності на основі формальних (документально оформлених) та неформальних домовленостей, які передбачають взаєморозуміння і довіру контрагентів.

Згідно з економічною теорією прав власності *трансакційні витрати виникають у зв'язку з передачею прав власності та включають:*

- *витрати на збирання та обробку інформації* про ціни, діяльність партнерів, переваги споживачів, наміри контрагентів;
- *витрати на ведення переговорів*, прийняття рішень, укладення та юридичне оформлення угод;
- *витрати на забезпечення контролю та юридичного захисту* виконання угод тощо.

Засновником теорії трансакційних витрат є відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії (1991 р.) **Р. Коуз**, який на основі дослідження прав власності і розподілу зовнішніх ефектів дійшов висновків, які у подальшому отримали назву *теорема Коуза*. Згідно з цією теоремою чітке визначення прав власності та нульові трансакційні витрати приводять до того, що алокація ресурсів (структура виробництва) залишається незмінною та ефективною незалежно від змін у розподілі прав власності.

Теорема Коуза виявляє ключове значення трансакційних витрат, дає можливість повніше розкрити економічний зміст від-

¹ *Honore A.M. Ownership / A.M. Honore // Oxford essays in jurisprudence / Ed. by A.M. Guest. — Oxford, 1961. — P. 112—1128.*

носин власності виходячи з того, що за умов існування витрат функціонування ринку розподіл прав власності перестає бути нейтральним фактором, суттєво впливаючи на ефективність і структуру виробництва.

Якщо перейти від режиму нульових трансакційних витрат до режиму додатних трансакційних витрат, то відразу стає зрозуміло кардинальна важливість правової системи в цьому новому світі. Я пояснив у “Проблемі соціальних витрат”, що на ринку торгують не матеріальними предметами, як це часто припускають економісти, а правами на виконання певних дій; а права, які належать індивідам, встановлює правова система.

Донедавна більшість економістів, якщо, либонь, і усвідомлювали наявність зв'язку між економічною і правовою системами, то хіба що у найзагальнішому вигляді... Мало сенсу в обговоренні економістами процесу обміну без специфікації інституціональної структури... Гадаю, це тепер починають визнавати — і це стало кришталево ясным завдяки тому, що відбувається сьогодні в Східній Європі. Минув уже час, коли економісти могли аналізувати в дрібних деталях двох індивідів, які обмінювали на узліссі горіхи на ягоди, і вважали потім, що їхній аналіз процесу обміну — вичерпний, дарма що цей аналіз і міг бути корисним у певних аспектах торгівлі. Процес контрахтування необхідно вивчати в умовах реального світу. Тоді ми дізнаємось про проблеми, що постають, і про те як їх долати; і ми, певно, усвідомимо багатство інституціональних альтернатив, між якими доводиться обирати.

Р. Коуз

У центрі уваги представників економічної теорії прав власності знаходиться проблема специфікації та розмежування цих прав. Виходячи з того, що масштаби та рівень обміну, зумовлені кількістю та якістю правомочностей, можна змінювати шляхом законодавчого впливу, дослідники виокремлюють **два типи перетворень власності**, які забезпечують ефективність способу організації економічного життя суспільства:

— *специфікацію прав власності* (чітке визначення об'єкта та суб'єкта права, обсягу охорони, можливостей і механізму передачі прав, фіксація моменту початку та закінчення терміну дії виключних прав);

— *диференціацію прав власності* (спеціалізацію економічних суб'єктів на реалізації конкретних правомочностей).

Специфікація і диференціація прав власності приводять до створення сприятливого економічного середовища, зниження невизначеності, формування стабільних економічних очікувань

суб'єктів господарювання, підвищення ефективності дій, напрацювання стандартних процедур діяльності, зниження трансакційних витрат. Водночас розмивання, неповнота прав власності, їх нечіткість та погана захищеність, наявність різного роду обмежень підривають стимули до ефективного використання ресурсів, гальмуючи розвиток економічної системи. Неповна специфікація прав власності породжує зовнішні ефекти, що зумовлюють конфлікти з приводу прав власності. Вирішення проблеми зовнішніх ефектів залежить від масштабів та структури трансакційних витрат на шляху специфікації прав, впровадження податку Пігу, кількісних обмежень, вертикальної інтеграції тощо.

Економічні вигоди, пов'язані зі специфікацією та захистом прав власності, поділяють на такі види:

1) *статичні*, пов'язані з наближенням до оптимального розподілу економічних ресурсів у мікроекономічному розумінні, вирішенням проблем стосовно “провалів ринку” та мінімізації трансакційних витрат;

2) *динамічні*, пов'язані з підтриманням оптимального рівня інвестицій, у тому числі в реалізацію нових ідей та розробку нових продуктів.

Принциповим є положення неінституціоналізму щодо неможливості вичерпно повного визначення та абсолютно надійного захисту будь-яких прав власності в реальній економіці. Оскільки специфікація прав власності не є безплатною, ступінь її повноти — питання міри збалансування вигід і втрат встановлення та захисту конкретних прав. Внаслідок цього специфікація прав власності нашоухується на межу, пов'язану з неможливістю окупути витрати на виграш від подолання розмитості прав власності. Саме тому важливого значення набуває активний пошук умов обмеження та розщеплення прав власності, за яких позитивні результати будуть перевищувати можливі негативні наслідки. Історично у розвинених країнах склалися дві правові традиції щодо специфікації прав власності: англосаксонська та континентальна (табл. 2.1).

Відповідно до *континентальної традиції* власність характеризується як абсолютна, єдина і неподільна, будь-яке розщеплення якої є негативним та небажаним. При цьому власником ресурсу може бути лише одна особа, наділена повноваженнями володіння, користування та розпорядження. На думку більшості дослідників названий підхід є значною мірою гіпотетичним і не дає змоги аналізувати реальні економічні відносини, що складаються на практиці.

Таблиця 2.1. Правові традиції щодо специфікації прав власності

Характерні ознаки	Традиції	
	Англосаксонська — загальне право (common law) Великобританії та її колоній, у т. ч. США	Континентальна — романо-германське цивільне право (civil law) країн континентальної Європи
Трактування права власності	Права власності — складний пучок часткових правомочностей, який може розширюватися за рахунок додавання нових повноважень або скорочуватись у результаті їх відокремлення, а також розмивання прав власності	Право власності — священне, недоторканне, необмежене і неподільне
Визначення суб'єкта власності	Розщеплення права власності на один і той же ресурс, поділ змісту права власності на часткові повноваження окремих осіб	Право власності на об'єкт привласнення концентрується у руках одного економічного суб'єкта, наділеного трьома основними правомочностями: володінням, користуванням, розпорядженням
Дослідження еволюції власності	Розвиток власності трактується як постійний процес диференціації та розщеплення права власності на часткові повноваження, добровільного обміну ними за ініціативою самих економічних суб'єктів. Інститут власності розглядається як мобільний, рухливий, такий що відповідає динаміці розвитку соціально-економічних систем	Еволюція власності трактується як стиснення, обмеження, урізання єдиного і неподільного раніше права власності. Інститут власності розглядається як стійка малорухлива структура
Джерела права власності	Центральна роль прецеденту (традицій та попереднього рішення суду зі схожого питання); доведення здійснення права де-факто протягом тривалого періоду часу	Прийняття нових норм на основі дедукції, із уже існуючих законів (конституцій, кодексів, декретів, регламентів тощо)

Закінчення табл. 2.1

Характерні ознаки	Традиції	
	Англосаксонська — загальне право (common law) Великобританії та її колоній, у т. ч. США	Континентальна — романо-германське цивільне право (civil law) країн континентальної Європи
Роль судів	Значна свобода дій суддів (не лише інтерпретація, а й творення правових норм), механізм індивідуалізації судових рішень Англосаксонська — загальне право (common law) Великобританії та її колоній, у т. ч. США	Дії суддів на основі “підпорядкування закону”, пошуку та використання правових норм, які найкращим чином описують ту чи іншу ситуацію Континентальна — романо-германське цивільне право (civil law) країн континентальної Європи

Тому все більшого визнання почала набувати англосаксонська традиція, згідно з якою розщеплення власності на правомочності кількох осіб сприяє отриманню максимально можливих вигід (так, оренда землі часто більш вигідна, ніж її купівля; лізинг може принести вищий прибуток, ніж купівля обладнання; трасові, довірчі операції вигідніші за особисте управління майном тощо).

Саме англосаксонська правова традиція стала основою формування і розвитку економічної теорії прав власності, згідно з якою кожне економічне рішення повинно спиратись на набір (пучок) правомочностей, які забезпечують найвигіднішу реалізацію конкретного економічного проекту.

Таким чином, *економіко-правовий підхід до аналізу проблем власності* передбачає, що:

— на ринку безпосередньо обмінюються не економічні блага, а пучки прав на них;

— конкретний набір правомочностей економічних суб'єктів визначається інституціональним середовищем тієї чи іншої країни;

— відносини власності та правові відносини завжди взаємопов'язані, оскільки трансакційні витрати у реальній дійсності не є нульовими;

— права власності є важливим інститутом зниження невизначеності у взаємовідносинах індивідів, мотивації їх господарської діяльності та формування відповідної системи стимулів;

— пучок прав власності не є постійним і незмінним з боку як суб'єктів, так і об'єктів привласнення;

— правові аспекти відносин власності не лише змінюються у процесі господарського розвитку суспільства, а й самі виступають активним чинником соціально-економічних змін;

— право стає не лише важливим фактором формування корисності, цінності, економічних благ як об'єктів власності, воно саме трансформується в економічне благо (ресурс, джерело доходів, капітал), яке стає товаром і включається у господарський обіг.

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що “економісти зазвичай сприймають пучок прав як даність”, водночас “коли на ринку укладається угода, обмінюються два пучки прав власності. Пучок прав, як правило, прикріплюється до визначеного фізичного блага чи послуги, але саме цінність прав визначає цінність товарів, що обмінюються”¹. Відтак робиться висновок, що товар є певною сукупністю не лише фізичних характеристик, а й певних прав та юридичних обмежень, які впливають на його цінність (ширший набір повноважень підвищує корисність товару і навпаки).

У реальному господарському житті економічні і правові аспекти власності тісно переплітаються, оскільки економічні відносини власності завжди виступають у конкретній правовій формі, більш того, саме право, яке оформляє економічні відносини, перетворюється на їх об'єкт і розвивається як своєрідний економічний інститут. Це дає підстави для *трактування власності як економіко-правової категорії* і подолання на цій основі абсолютизації права приватної власності та певної обмеженості соціально-економічного підходу, який аналізує економічні інтереси у зв'язку з реальними можливостями привласнення, не пояснюючи, від чого вони залежать.

Аналізуючи *альтернативні методологічні підходи до дослідження власності*, російські дослідники розрізняють:

1. *Класичний (політико-економічний) підхід*, відповідно до якого власність трактується як відносини, що виникають між суб'єктами господарської діяльності у зв'язку та з приводу привласнення благ.

Перевагами зазначеного підходу, на думку авторів, є виявлення об'єктивних соціально-економічних основ формування та

¹ Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности / Р. Капелюшников. — М. : ИМЭМО, 1990. — С. 58.

функціонування власності, її конкретних форм та видів: у т. ч. виявлення залежності форми власності від способу та характеру праці, провідної ролі продуктивних сил у зміні динаміки розвитку людського капіталу, визначальної ролі соціальних факторів у зростанні ефективності виробничо-трудоного способу привласнення цінностей тощо.

Водночас класичний підхід до дослідження власності має певні обмеження, зумовлені: абстракціонізмом; генетичною незавершеністю; фрагментарністю; схоластичністю; відсутністю інституціоналізації відносин, що виникають між людьми в процесі та з приводу привласнення благ; логічного та зрозумілого алгоритму руху власності; аналізу її як системи, що динамічно розвивається та відтворюється тощо.

2. *Інституціональний (інституціонально-юридичний) підхід*, який часто ідентифікується з економічною теорією прав власності, автори якої ототожнюють власність з правом власності, стверджуючи, що власністю є не ресурс як такий, а пучок чи частка прав з його використання.

Дотримуючись методології маржиналізму, прихильники зазначеного підходу виводять феномен власності з рідкості, обмеженості та альтернативності використання ресурсів, трактуючи відносини власності як систему вилучень з доступу до цих ресурсів.

Перевагами цього підходу є врахування витрат та вигід від зміни форм власності, дослідження різноманітних правових режимів використання обмежених ресурсів, плідне застосування концепції трансакційних витрат до більш детального обґрунтування динаміки відносин реального привласнення тощо.

До обмежень зазначеного підходу автори відносять вузькість, обмеженість аналізу рамками стану та динаміки трансакційних витрат, ігнорування морально-етичних, соціокультурних та інших норм і правил, які впливають на господарську діяльність; певний відхід від суспільної субстанції власності; ігнорування питання про якісний соціально-економічний результат та якісні стрибки в кількісній концентрації прав власності тощо¹.

Таким чином, у сучасній економічній науці, яка вирізняється плюралізмом та множинністю теоретичних і методологічних підходів до дослідження господарських процесів і явищ, немає єди-

¹ Собственность в системе социально-экономических отношений: Теоретико-методологические и институциональные аспекты : монография / под ред. чл.-корр. РАН В.И. Жукова — М. : Рос. гос. соц. ун-т, 2005. — С. 19—32.

ної думки щодо трактування відносин власності (рис. 2.2). Це сприяє збагаченню розуміння власності як складної системної категорії на основі дослідження відносин привласнення-відчуження, виокремлення та поєднання її економічного та юридичного змісту, об'єктивно-предметного та ціннісно-мотиваційного аналізу тощо. Нові можливості та підходи до дослідження відносин власності відкривають еволюційна економіка та синергетика, які розширюють традиційну проблематику та понятійний апарат економічної науки на основі визнання складності та нелінійності соціально-економічного розвитку.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Власність. Теорія природного права. Етико-економічний, соціально-економічний, економіко-правовий підходи. Привласнення. Відчуження. Володіння. Користування. Розпорядження. Економічна теорія прав власності. Права власності. Абсентеїстська власність. Титули власності. “Повний перелік” прав власності А. Оноре. Класифікація економічних правомочностей С. Пейовича. Класифікація майнових прав Т. Тейнерберга. Трансакційні витрати. Теорема Коуза. Специфікація і диференціація прав власності. Англосаксонська і континентальна традиції специфікації прав власності.

Контрольні запитання і завдання

1. Як трактувалася власність в епоху стародавнього світу і середньовіччя?
2. Розкрийте софістичність трактування приватної власності у творах мислителів середньовіччя.
3. Охарактеризуйте концепцію власності Дж. Локка та її вплив на подальший розвиток наукових досліджень у цьому напрямі.
4. Як трактували відносини власності представники класичної політичної економії?
5. Доведіть, що Дж.С. Мілль продовжив започатковану попередниками традицію дослідження власності як категорії розподілу.
6. Як трактували відносини власності представники німецької класичної філософії?
7. Розкрийте специфіку аналізу власності, здійсненого Г.В.Ф. Гегелем.

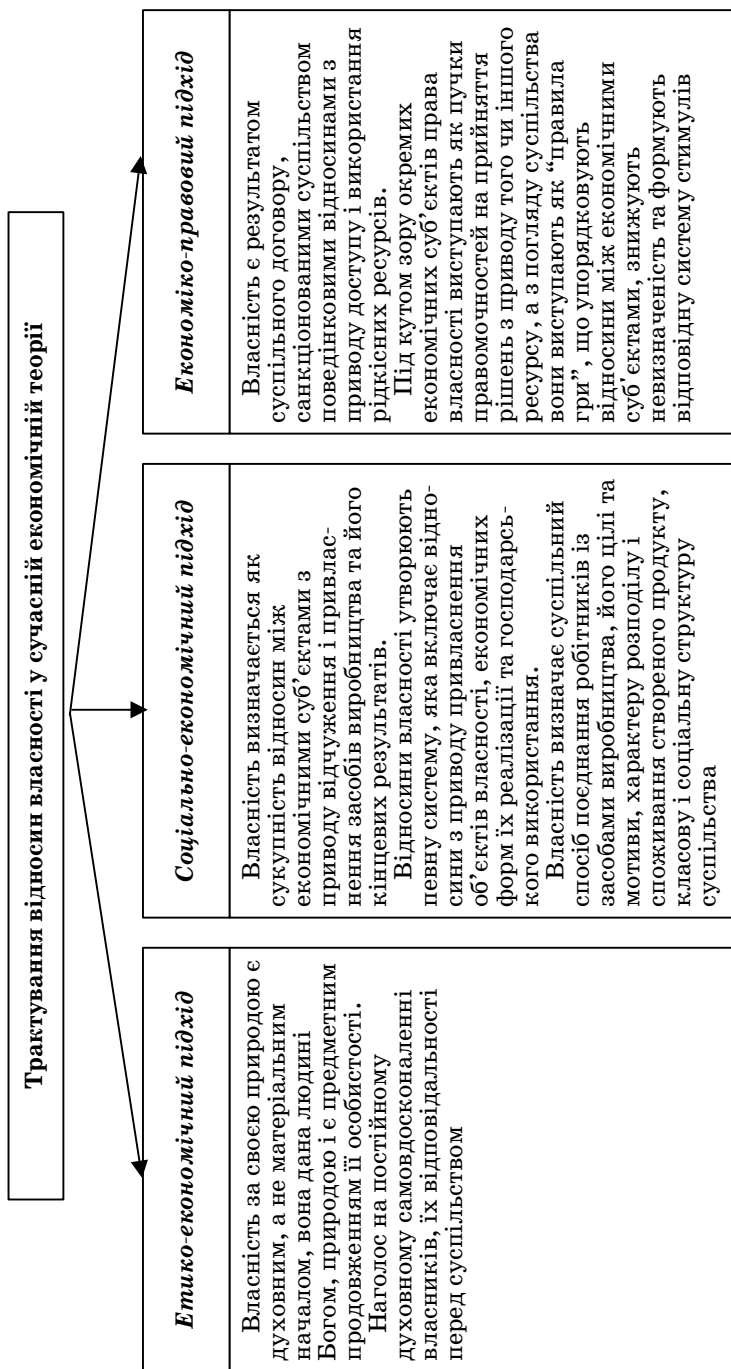

Рис. 2.2. Трактатування відносин власності у сучасній економічній науці

8. Чому, на думку П.-Ж. Прудона, “власність — це крадіжка”?

9. У чому, на вашу думку, полягають конструктивні моменти та обмеження марксистського трактування відносин власності?

10. У чому виявилась неортодоксальність підходу до трактування відносин власності в суспільній думці Росії у кінці XIX — на початку XX ст.?

11. Як розумів власність видатний релігійний мислитель С.М. Булгаков?

12. Розкрийте сутність учення Т. Веблена про абсентеїстську власність.

13. Охарактеризуйте підходи в сучасній економічній науці до аналізу відносин власності.

14. Як визначають власність представники сучасного неоінституціоналізму?

15. Охарактеризуйте основні положення економічної теорії прав власності.

16. Як класифікують права власності представники сучасного неоінституціоналізму?

17. Що означають специфікація та диференціація прав власності?

18. Дайте порівняльну характеристику англосаксонської та континентальної традицій щодо специфікації прав власності.

19. Розкрийте можливі напрями застосування теорії прав власності до аналізу інтелектуальної власності.

Література

1. *Арістотель*. Політика : пер. з давньогрец. / Арістотель. — К. : Основи, 2000.

2. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

3. *Бастиа Ф.* Экономические гармонии. Избранное / Фредерик Бастиа ; [предисл. Г.Г. Сапова ; пер. с франц. Ю.А. Школенко]. — М. : Эксмо, 2007.

4. *Веблен Т.* Теория праздного класса : пер. с англ. / Т. Веблен. — М. : Прогресс, 1984.

5. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права : пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990.

6. *Елисеев А.Н.* Институциональный анализ интеллектуальной собственности : учеб. пособие / А.Н. Елисеев, И.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005.

7. Історія економічних учень: підручник : у 2 ч. / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2006.
8. Історія економічних учень : хрестоматія : навч. посіб. / уклад. : В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін. ; за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання, 2011.
9. *Каменецкий В.А.* Собственность в XXI столетии / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. — М. : Экономика, 2004.
10. *Капелюшников Р.* Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) / Р. Капелюшников. — М. : ИМЭМО, 1990.
11. *Кенэ Ф.* Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур ; [предисл. П.Н. Клюкин ; пер. с франц., англ., нем.]. — М. : Эксмо, 2008.
12. Классика экономической мысли. Сочинения. — М. : Эксмо : Пресс, 2000.
13. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право : пер. с англ. / Р. Коуз. — М. : Дело, 1993.
14. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право : пер. с англ. / Р. Коуз. — М. : Новое издательство, 2007.
15. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Дж. Локк // Соч. : в 3 т. — Т. 3. — М. : Мысль, 1988.
16. *Маркс К.* Капитал. — Т. 1—4 // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. — 2-е изд. — М. : Гос. изд-во полит. лит., 1959. — Т. 23—26.
17. *Мизес Л.* Социализм. Экономический и социологический анализ / Л. Мизес. — М. : Catallaxy, 1994.
18. *Милль Дж.С.* Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж.С. Милль ; [пер. с англ. ; биограф. очерк М.И. Тугана-Барановского]. — М. : Эксмо, 2007.
19. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. — К. : Основи, 2000.
20. *Прудон П.Ж.* Что такое собственность? Или Исследование о принципе права и власти; Бедность как экономический принцип; Порнократия, или Женщины в настоящее время / П.Ж. Прудон ; подгот. текста и коммент. В.В. Сапова. — М. : Республика, 1998.
21. *Рибалкін В.О.* Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. — К. : Логос, 2000.
22. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо ; [пер. с англ. ; предисл. П.Н. Клюкина]. — М. : Эксмо, 2007.

23. Русская философия собственности (XVII—XX вв.). — Спб. : Ганза, 1993.
24. С. Булгаков. Розмисли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття : монографія / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання, 2006.
25. *Сміт А.* Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй : пер. з англ. / А. Сміт. — К. : Port-Royal, 2001.
26. Собственность в системе социально-экономических отношений: Теоретико-методологические и институциональные аспекты : монография / под ред. чл.-корр. РАН В.И. Жукова. — М. : Рос. соц. ун-т, 2005.
27. *Demset H.* Toward a theory of property rights / H. Demset // American Economic Review. — 1967. — V. 57. — № 2. — P. 39—45.
28. *Furuboth E.* Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature / E. Furuboth, S. Pejovich // Journal of Economic Literature. — 10 December. — 1972. — P. 1137—1162.
29. *Honore A.M.* Ownership / A.M. Honore // Oxford essays in jurisprudence / ed. by A.M. Guest. — Oxford, 1961.
30. *Pejovich S.* Fundamentals of economics: a property rights approach / S. Pejovich. — Dallas, 1981.
31. The Economics of Property Rights / ed. by E.G. Furuboth, S. Pejovich. — Cambridge, 1974.

2.2. СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

2.2.1. Економіко-правовий зміст інтелектуальної власності.

2.2.2. Структура інтелектуальної власності.

2.2.3. Суперечності інтелектуальної власності.

2.2.1. Економіко-правовий зміст інтелектуальної власності

Двадцять перше століття стане століттям економіки, заснованої на знаннях, у якій інтелектуальна власність буде основною рушійною силою.

Матеріали Асамблеї держав — членів ВОІВ, 20—29 вересня 1999 р.

Інтелектуальна власність як результат розумової творчої діяльності є багатоаспектною, складною категорією, яка привертає все більшу увагу науковців за умов гуманізації та соціалізації економічного розвитку провідних держав світу.

Як відомо, *основні інститути інтелектуальної власності* (патенти, авторське право) *виникли у країнах Західної Європи ще у XVII—XVIII ст.* Так, у першому патентному законі, прийнятому в Англії у 1623 р., проголошувалося виключне право кожного творця технічної новації на монопольне користування вигодами від її застосування протягом 14 років. Водночас “Статут королеви Анни”, прийнятий у цій країні у 1710 р., надавав авторам літературних творів виключне право на їх публікацію протягом 14 років з моменту їх написання та можливість продовження цього терміну за життя автора ще на 14 років. Ана-

логічні закони приймалися у цей період і в інших західноєвропейських країнах.

Надання права на результати творчої діяльності означало, що твір визнавався власністю самого автора або інших осіб. У подальшому такий вид власності отримав назву промислової, літературної, художньої власності, а з 1893 р., коли було створено Об'єднане міжнародне бюро з охорони інтелектуальної власності (БІРПІ), — інтелектуальної власності.

Перший закон про авторське право — **“Статут королеви Анни”** — був прийнятий у 1709 р. і набув чинності 10 квітня 1710 р. Повна назва: “An Act for the Encouragement of Learning, by vesting the Copies of Printed Books in the Authors or purchasers of such Copies, during the Times therein mentioned” (Акт про заохочення вченості шляхом наділення авторів і покупців правами на копіювання друкованих книг на зазначений нижче період часу).

До набуття чинності Статутом Анни автор, який продав свій твір (рукопис), втрачав усі права на нього. Водночас видавець отримував безстрокові права на придбаний текст, карти або креслення. З метою захисту прав авторів “Статут королеви Анни” встановлював 14-річний термін дії виключного авторського права для всіх публікацій, який можна було відновити один раз за життя автора. Після закінчення цього терміну твір ставав загальнодоступним і його могли публікувати всі бажаючі. Всі твори, опубліковані до 1710 року, отримували одноразовий 21-річний термін захисту виключних авторських прав. При цьому вимагались реєстрація твору в спеціальному списку перед його публікацією та надання екземплярів твору в деякі бібліотеки.

Спочатку видавці-книготорговці не хотіли визнавати дію “Статуту Анни”, апелюючи до загального права. В 1735 і 1737 рр. вони здійснили безуспішні спроби переконати парламент у необхідності продовження терміну дії виключних авторських прав. Вони також звернулися до судів з рядом позовів, що мали на меті заборону публікації книг навіть після закінчення цього терміну. В судах видавці-книгопродавці здобули перемогу. Однак у 1774 р. верхня палата парламенту Англії скасувала таке рішення, мотивуючи тим, що видавці не повинні стримувати розвиток культури та новацій у країні. Згідно з цим рішенням копірайт установлювався на певний термін, після закінчення якого твір, що охоронявся авторським правом, ставав суспільним надбанням.

“Вперше в англо-американській історії влада закону над творчістю минула, і найвидатніші твори англійської літератури — книги Шекспіра, Бекона, Мільтона, Джонсона і Баньяна — звільнилися від правового ярма, — писали журналісти. — Нам важко навіть уявити, наскільки масову політичну реакцію викликало це рішення Палати

лордів. У Шотландії, де було найбільше “піратських видавців”, люди святкували цю подію на вулицях. Жодна приватна подія досі не викликала такої уваги публіки і навіть не могла зрівнятися з позитивним рішенням Палати лордів, в якому було зацікавлено так багато людей”¹.

Значного поширення термін “інтелектуальна власність” набув після реорганізації БІРПІ у Всесвітню організацію інтелектуальної власності (ВОІВ) у 1970 р., коли вступила в силу відповідна конвенція. У затвердженій раніше Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів (1886 р.) використовувався термін “результати інтелектуальної діяльності” у виробничій, науковій, літературній та художній сферах.

Нині інтелектуальна власність характеризується досить тривалою історією розвитку, зумовленою поглибленням поділу праці та виокремленням інтелектуальної праці в особливий вид ринкової діяльності, а також специфічними економічними умовами і правовими традиціями конкретних країн. На думку сучасних дослідників, ***еволюція відносин інтелектуальної власності нерозривно пов’язана з еволюцією господарської життєдіяльності людства та включає такі етапи:***

1) ***доіндустріальний*** (існування системи привілеїв на використання технологій, товарних знаків, авторських прав, що надавались державою);

2) ***індустріальний*** (прийняття національних законів та законів про авторське право; розвиток міжнародної торгівлі патентами, ноу-хау, товарними знаками, об’єктами авторського права та укладання важливих міжнародних угод у цій галузі: Паризької конвенції про міжнародну охорону промислової власності (1883), Мадридської угоди про реєстрацію товарних знаків (1891) тощо);

3) ***постіндустріальний*** (формування та розвиток глобального ринку об’єктів інтелектуальної власності, інтенсивний розвиток внутрішньофірмової міжнародної торгівлі ліцензіями в межах ТНК, створення Світової організації інтелектуальної власності (1967), впливових регіональних організацій у цій сфері тощо).

Важливо зауважити, що сучасна наука значно просунулась у розумінні сутності інтелектуальної власності. Прийшло усвідомлення багатоплановості проблем інтелектуальної власності, її взаємозв’язку з різними сторонами функціонування економічної системи на мікро-, макро- і мегарівнях, що відобразилося в тво-

¹ *Лессиг Л.* Вільна культура / Л. Лессиг ; пер. О. Данилова ; за ред. В. Ільїна. — М. : Прагматика культури, 2007.

рах багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених — представників різних дисциплін, шкіл та напрямів. Відтак *трактування терміна “інтелектуальна власність” у сучасній економічній літературі характеризується співіснуванням, конкуренцією та поєднанням різних теоретико-методологічних підходів*, сформованих представниками провідних наукових шкіл та напрямів економічних досліджень.

У рамках *етико-економічного підходу* відносини інтелектуальної власності оголошуються дійсним буттям особистості, оскільки людина здатна відчувувати лише те, що не є її субстанціональною сутністю. Відтак специфіка інтелектуальної власності пов’язується з невідчужуваністю розуму, здібностей, моральних та релігійних переконань окремих індивідів. Водночас робиться наголос на тому, що ступінь розвитку особистості, її свобода, моральний та духовний рівень визначають повноту розвитку та зрілість відносин власності того чи іншого суспільства.

Окремо слід сказати про спроби науковців здійснити філософське осмислення проблем інтелектуальної власності, пов’язане з дослідженням особливих когнітивно-інформаційних об’єктів, які як результати духовної діяльності людей можуть бути трансформовані в об’єкти економіки та права. Як уже зазначалося, свого часу відомі російські філософи М. Бердяєв, С. Булгаков, П. Сорокін, констатуючи процес перетворення продуктів інтелектуальної праці на об’єкт товарно-грошових відносин, висловлювали тривогу з приводу їх дегуманізації. У цьому контексті заслуговують на увагу спроби сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників обґрунтувати необхідність розроблення базових метафізичних основ інтелектуальної власності¹.

Прихильники *соціально-економічного підходу* трактують інтелектуальну власність як історично сформовані суспільні відносини, що складаються між суб’єктами господарювання з приводу привласнення результатів їх інтелектуальної діяльності. При цьому основна увага приділяється майновим суспільним відносинам, пов’язаним зі створенням та використанням інтелектуальних продуктів як специфічних об’єктів товарно-грошових відносин.

¹ Див.: *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008; *Латыпов И.А.* Социально-философские аспекты невещественной собственности в информационном обществе / И.А. Латыпов. — Ижевск, 2008; *Hughes J.* The Philosophy of Intellectual Property / J. Hughes // Property Law. — Vol. II. — Dartmouth, 1992 та ін.

На думку прибічників *економіко-правового підходу*, інтелектуальна власність має двоїтий економіко-правовий характер і розкривається у єдності економічних і юридичних відносин, властивих тому чи іншому суспільству.

Як відомо, фахівці у галузі юриспруденції трактують інтелектуальну власність як права на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах, які: 1) є об'єктом цивільно-правових відносин щодо права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної діяльності; 2) є нематеріальним благом, яке зберігається за його творцями і може використовуватися іншими особами лише за узгодженням з ними, крім випадків, зазначених у законі.

У рамках економіко-правового підходу права інтелектуальної власності трактуються як норми, що регулюють і закріплюють (у визначених законом випадках) за фізичними та юридичними особами майнові та особисті немайнові права на результати інтелектуальної діяльності. Водночас стверджується, що саме через правову форму інтелектуальні продукти включаються в процес економічного кругообігу і трансформуються в економічні блага (ресурси, джерела доходів, капітал).

На думку переважної більшості дослідників, *найбільш прийнятним для розуміння феномену інтелектуальної власності є інституціональний підхід*, прибічники якого здійснюють відповідні дослідження крізь призму трьох основних теорій: прав власності, трансакційних витрат і економіки права.

Йдеться про *трактування інтелектуальної власності як санкціонованих поведінкових відносин, що виникають у зв'язку з існуванням благ і стосуються їхнього використання*. Ці відносини визначають норми поведінки з приводу інтелектуальних благ, яких будь-яка особа повинна дотримуватися у своїх взаємовідносинах з іншими людьми або ж нести витрати у результаті їх недотримання.

Відповідно до економічної теорії прав власності, власністю є не ресурс (засоби виробництва або робоча сила) сам по собі, а набір (пучок) часткових повноважень, сукупність яких формує “повне” право власності. При цьому нематеріальна природа інтелектуальних об'єктів та специфіка їх використання накладають відбиток на розгорнуту функціональну характеристику прав власності (так званого “пучка прав власності Оноре”), а саме:

1) *право володіння* реалізується окремим індивідом (ноу-хау) або забезпечується відповідним інститутом інтелектуальної влас-

ності (об'єкти авторського та патентного прав, засоби індивідуалізації);

2) *право користування*, пов'язане з продуктивним використанням результатів інтелектуальної діяльності (їх капіталізацією), передбачає можливість їх неодноразового використання необмеженим колом осіб, без завдання шкоди їхнім споживчим властивостям;

3) *право розпорядження* реалізується у процесі комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. При цьому власник остаточно не розлучається з об'єктами своєї інтелектуальної діяльності, а лише надає дозволи на використання об'єкта інтелектуальної власності необмеженому колу зацікавлених економічних агентів;

4) *право на дохід* реалізується у процесі комерційного обігу об'єктів інтелектуальної власності, за якого доходи надходять або у вигляді виручки від продажу кінцевих споживчих продуктів, створених з використанням інтелектуального ресурсу, або у вигляді роялті за передачу самого об'єкта з метою копіювання його матеріальної форми вираження;

5) *право на капітальну цінність* передається остаточно в процесі обміну, оскільки ідеальний характер інтелектуального продукту дає можливість автору використовувати його в подальшій інтелектуальної діяльності, що значною мірою збільшує ризики опортуністичної поведінки з боку творця такого об'єкта;

6) *право на безпеку* щодо результатів інтелектуальної діяльності забезпечується відповідними нормами формальних інститутів охорони та захисту інтелектуальної власності;

7) *право на безстроковість* стосовно інтелектуальної власності, як правило, обмежене законом. Водночас деякі види обмежень (наприклад, щодо засобів індивідуалізації та комерційної таємниці) фактично надають можливість безстрокового використання відповідних об'єктів;

8) *право на заборону шкідливого використання* у сфері інтелектуальної власності передбачає свободу прийняття рішень щодо використання об'єкта інтелектуальної діяльності за умови неспричинення шкоди іншим суб'єктам й інтересам суспільства в цілому;

9) *право на перехід результатів інтелектуальної діяльності у спадок* або за заповітом, пов'язане з часовими обмеженнями, а також з тим, що за умов успадкування правонаступнику передаються тільки майнові права на використання об'єкта інтелекту-

альної власності, в той час як особисті немайнові права у спадщині не переходять;

10) *право на відповідальність шляхом відшкодування* у вигляді стягнення як сплати боргу пов'язане з неможливістю вилучення самого об'єкта інтелектуальної власності та з вилученням лише майнових прав на його використання;

11) *право на захист* і відновлення прав власності на результати інтелектуальної діяльності гарантується інститутом інтелектуальної власності, рішеннями відповідних судових органів та передбачає виховання певних поведінкових стереотипів, моральний осуд порушників, а також судову відповідальність, зокрема виплату компенсації за завдані збитки від незаконного використання результатів інтелектуальної діяльності, кримінальні покарання тощо.

Як відомо, найважливіша проблема теорії прав власності — подолання їх розмивання шляхом специфікації. Згідно з інституціональним підходом, *метою специфікації прав власності на результати інтелектуальної діяльності є забезпечення монопольного становища у процесі розпорядження нематеріальними об'єктами та набуття конкурентних переваг, які дають змогу отримати прибуток.*

При цьому первинна специфікація прав на об'єкти інтелектуальної власності пов'язана із закріпленням виключних прав за певним суб'єктом шляхом видачі охоронного документа (патенту або свідоцтва) або у бездокументарному вигляді (ноу-хау). Зміненна в процесі обміну специфікація прав у подальшому відображається в новій комбінації правочинностей на базі контракту, який набуває специфічної форми договору щодо відчуження права інтелектуальної власності, ліцензійного договору, договору на передачу ноу-хау, договору комерційної концесії тощо. Зазначений аспект аналізу інтелектуальної власності набуває особливого значення у зв'язку з подальшою інформатизацією суспільства, коли зростає розмивання прав власності внаслідок складності ізоляції інформаційних продуктів в умовах удосконалення технологій їхнього копіювання.

Важливо зауважити, що виключність, притаманна інтелектуальній власності, спричинює *два поведінкових наслідки, яким інституціональна теорія надає кардинального значення*, а саме:

1) *під час прийняття рішень власник зацікавлений у максимально повній специфікації інтелектуальної власності*, оскільки

ки лише на ньому сконцентровано всі позитивні й негативні результати здійснюваної ним інтелектуальної діяльності;

2) у процесі обміну забезпечується ефективна алокація інтелектуальних ресурсів, оскільки вони набувають більш продуктивного застосування, переміщуючись від осіб, які менше їх цінують, до осіб, котрі цінують їх більше.

Одним із важливих аспектів дослідження інтелектуальної власності в межах інституціонального підходу є *аналіз специфічної структури трансакційних витрат*, окремі види яких мають тенденцію до збільшення (трансакційні витрати вимірювання, специфікації, захисту прав власності та опортуністичної поведінки), що пов'язано з можливістю копіювання, передачі та безкоштовного поширення деяких видів інтелектуальної власності в інформаційну епоху.

Таким чином, *згідно з інституціональним підходом, інтелектуальна власність — це специфічний інститут ринкової економіки, який забезпечує ідентифікацію, захист та передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності*. Зазначений інститут визначає, підтримує і гарантує права й норми поведінки економічних агентів у процесі використання та передачі прав власності на елементи інтелектуального капіталу і правила контролю з боку держави і суспільства. Такий підхід до дослідження інтелектуальної власності дає змогу подолати спрощене, поверхове трактування проблеми співвідношення економічних і юридичних аспектів суспільного життя. За цих обставин дослідження взаємозв'язку економічної та юридичної сторін відносин власності не обмежується виявленням ступеня їх адекватності, первинності та вторинності, сутності та її зовнішнього вияву. Більш виваженим стає розуміння правових і економічних відносин власності як таких, що перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Як уже зазначалося, право інтелектуальної власності — порівняно новий інститут, що був започаткований наприкінці XVIII ст. у зв'язку з необхідністю залучення результатів творчої розумової праці людини до господарського обігу. В сучасній науковій літературі виокремлюють такі *етапи розвитку дискусії щодо права інтелектуальної власності*:

I. Пропріетарна теорія права інтелектуальної власності.

Науково-технічний прогрес, бурхливий розвиток ринкових відносин та необхідність залучення результатів інтелектуальної діяльності до господарського обігу сприяли утвердженню у XVIII—XIX ст. права власності як ефективного інституту, здат-

ного забезпечити “святість” та “недоторканність” результатів інтелектуальної праці. З кінця XVIII ст. у юридичній літературі утвердився підхід до права на творчі результати як права власності. Цей підхід отримав назву пропріетарної теорії прав інтелектуальної власності (від лат. *proprietas* — власність). На думку сучасних дослідників, становленню зазначеної теорії сприяли:

— перехід від феодального устрою до капіталістичного, що супроводжувався скасуванням привілеїв знаті та визнанням прав на результати творчої діяльності, що було співзвучно ідеалам економічної свободи;

— заміна прерогативного принципу видачі привілеїв облигаторним, згідно з яким привілеї надавались на вимогу зацікавленої особи.

Слід взяти до уваги, що пропріетарна теорія інтелектуальної власності базується на ототожненні прав авторів та інших осіб на продукти творчої діяльності із правом власності на матеріальні об’єкти. В її основу було покладено теорію природного права, яка набула найбільш послідовного розвитку в працях французьких філософів-просвітителів (М. Вольтера, Д. Дідро, П. Гольбаха, К. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо), які доводили, що право творця будь-якого творчого результату є його невід’ємним природним правом, котре виникає із самої природи творчої діяльності й існує незалежно від визнання цього права державною владою. Цьому сприяла також Велика французька революція, внаслідок якої феодальний привілей щодо надання автору виключного права був замінений природним правом будь-якої людини на отриманий результат. Так, у Французькому патентному законі, прийнятому 7 січня 1791 р., зазначалось, що будь-яка нова ідея, корисна суспільству, належить її автору і було б обмеженням прав людини не розглядати новий промисловий винахід як власність його творця. У XIX ст. законодавство більшості держав прирівнювало права творців інтелектуальних продуктів до прав власності. Пропріетарна теорія інтелектуальної власності набула розвитку з прийняттям Паризької конвенції про охорону промислової власності (1883) та Стокгольмської конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (1970).

Таким чином, прихильники пропріетарної теорії власності переносять правовий режим, що стосується речей, на ідеї, породжені людським розумом. Йдеться про те, що *права автора будь-якого творчого результату (винаходу, літературного, художнього твору тощо) виводяться із самої інтелектуальної діяльності і визнаються його невід’ємними природними пра-*

вами, незалежно від їх узаконення державною владою. На думку прибічників цієї теорії, “патенти та авторські права є юридичним втіленням основи будь-якого права власності: права людини на продукти її розуму”¹.

Різновид пропріетарної теорії становить так звана *договірна концепція інтелектуальної власності*, засновники якої вважають, що ідея — це власність винахідника, який укладає із суспільством договір, зобов’язуючись відкрити свій секрет в обмін на право його монопольного використання. На думку прихильників цього підходу, патент як своєрідний договір між суспільством та винахідником дає можливість суспільству отримувати нові знання, що сприяють розвитку науки і техніки, а винахіднику — компенсувати витрати на створення того чи іншого результату творчої діяльності.

II. Теорія особистісних прав інтелектуальної власності.

Подальша еволюція та ускладнення відносин інтелектуальної власності, розвиток інституту авторського права сприяли виникненню теорії, прихильники якої доводили, що *право власності не тотожне правам на результати інтелектуальної діяльності*, оскільки створений авторською працею витвір постає як частина особистості самого автора, відображення індивідуальності та неповторності, що дає підставу вважати його особистою власністю автора.

У подальшому цей підхід знайшов практичне втілення в романо-германській правовій системі шляхом виокремлення та закріплення групи особистих немайнових прав. Водночас наприкінці XIX ст. у Франції був започаткований підхід до трактування авторського права, що ґрунтувався на визнанні за автором твору двох різних за природою та призначенням прав:

— майнового права (права на комерційне використання твору);

— немайнового права (морального права автора на власний твір).

Визнаючи права авторів інтелектуальних продуктів правами особливого роду, сучасні дослідники звертають увагу на подвійну природу авторського та винахідницького прав. Йдеться про те, що “з одного боку автору творчого результату належить право на його використання, що має виключний характер і, в принципі, може передаватись іншим особам (надається дозвіл

¹ *Rand A. Patents and Copyrights / A. Rand // Capitalism. The Unknown Ideal. — N.Y., 1967. — P. 130.*

на використання результату). Це право належить до майнових прав і за цілим рядом ознак справді подібне до прав власності. З іншого боку, автор володіє сукупністю особистих немайнових (моральних) прав, таких як право авторства, право на авторське ім'я тощо, які не можуть відчужуватися від їх власника в силу самої їх природи. При цьому між майновими та особистими немайновими правами не існує неподоланної межі, вони тісно пов'язані і переплітаються, утворюючи між собою єдність”¹.

Зазначений підхід відображений у теорії виключних прав, яка набула значного поширення у сучасній науковій літературі.

III. Теорія виключних прав.

Прихильники цієї теорії трактують виключні права як абсолютно суб'єктивні права, що забезпечують їхнім носіям правомочності на вчинення різноманітних дій з одночасною заборонаю всім іншим особам чинити зазначені дії. При цьому стверджується, що *виключне право сприяє забезпеченню трьох видів поведінкових можливостей правовласника:*

— здійснення визначених законом дій стосовно результату інтелектуальної діяльності;

— здійснення визначених законом дій щодо самого виключного права;

— можливості вимагати від осіб, які мають або можуть мати доступ до об'єкта інтелектуальної діяльності, утримуватися від використання цього об'єкта за винятком установлених законом випадків.

Йдеться також про те, що розвиток інтелектуальної власності принципово змінює сутність традиційних правомочностей володіння, користування і розпорядження. Їм на зміну приходять сукупність виключних прав, які обмежені у часі та просторі, мають специфічний характер захисту, нерозривно пов'язані з особистістю творця і допускають одночасну експлуатацію об'єкта власності необмеженим колом осіб.

На відміну від пропріетарної теорії інтелектуальної власності, *теорія виключних прав базується на таких основних положеннях.*

Термін “виключне право” був упроваджений у вжиток ще в часи середньовіччя, за яких окремі особи мали певні права, що були винятком із загальних правил. Ідеї рівності та братства, проголошені під час буржуазних революцій, призвели до скасування

¹ Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А.П. Сергеев. — М. : Проспект, 1999. — С. 17.

цього поняття. Водночас дослідники проблем інтелектуальної власності сприяли поверненню терміна “виключні права” у науковий та практичний ужиток.

Традиція визначення прав інтелектуальної власності як специфічних виключних прав набула значного поширення в Росії у XIX — на початку XX ст. у працях таких відомих дослідників того часу, як Г.Ф. Шершеневич, Я.А. Канторович та ін., знайшовши відображення у Положенні про авторське право від 20 березня 1911 р.

Дискусія між прихильниками теорії виключних прав та прихильниками теорії прав власності має місце і в сучасній російській літературі. Одна група дослідників (В.А. Дозорцев та ін.) виходить з того, що термін “інтелектуальна власність” є скоріше образом, ніж науковою категорією, відтак більш доречним науковим поняттям є “виключні права на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації”. При цьому виключні права трактуються лише як майнові права, до їх складу не включаються особисті немайнові права.

Так, на думку М.М. Коршунова, виключне право — це право на нематеріальне благо, і цим воно відрізняється від права на речі, гроші, цінні папери, а також на дії щодо доставки речей, грошей та цінних паперів (передачі, створення, зберігання). Водночас спільним для них є товарно-грошовий (вартісний) характер. Йдеться про те, що нематеріальні блага подібного роду є товарами, а виключне право дає можливість розпоряджатися ними, реалізуючи монополію товаровласника та отримуючи грошовий еквівалент. Саме ця економічна подібність відіграла вирішальну роль у питанні зарахування виключного права до категорії майнових прав.

Інша група науковців (О.П. Сергєєв та ін.) доводить, що поняття “інтелектуальна власність” є цілком придатним терміном для позначення інституту прав на результати інтелектуальної діяльності. Останні трактуються як сукупність виключних прав майнового і особистого характеру.

При цьому з 1 січня 2008 р. (дати введення в дію частини четвертої Господарського кодексу Російської Федерації) виключні права більше не називаються інтелектуальною власністю, а вважаються різновидом інтелектуальних прав, що належать конкретному суб'єкту на конкретні об'єкти інтелектуальної власності.

По-перше, об'єкти інтелектуальної власності як результати творчої розумової діяльності є нематеріальними, невідчужуваними і потребують специфічного регулювання, спрямованого на відокремлення об'єкта власності від необмеженої кількості суб'єктів, здатних вільно ним користуватися за умови відсутності такого регулювання.

По-друге, йдеться про те, що *майнові права на об'єкти інтелектуальної власності не можуть вважатись абсолютними правами*, оскільки закон передбачає окремі випадки використання цих об'єктів без згоди правовласника і без сплати йому відповідної винагороди. Таким чином, *на відміну від права власності на матеріальні об'єкти, яке має абсолютний характер, права інтелектуальної власності зазнають певних обмежень щодо обсягу правомочностей, їх існування у часі та просторі*, оскільки їх володар має виключні повноваження на використання відповідного об'єкта на певній території протягом терміну, встановленого законом, після закінчення якого інтелектуальний продукт може використовуватися суспільством без згоди правовласника і сплати відповідної винагороди. Водночас особисті немайнові права творців об'єктів інтелектуальної власності є безстроковими та невідчужуваними. Відтак майнові права на об'єкти авторського права і промислової власності, належать до категорії виключних, тобто визначених і обмежених законом.

По-третє, на відміну від права власності, яке має позитивну спрямованість, *виключне право виконує насамперед негативну функцію (функцію заборони)*, спрямовану на відсторонення, виключення третіх осіб від несанкціонованого використання об'єктів власності. При цьому виключність трактується не як належність права лише одній особі, а як закріплення права за особами, визначеними законом. Водночас перехід права власності на річ не тягне сам по собі передачу або надання виключного права на інтелектуальний результат, втілений у цій речі. Відтак виключні права на результати інтелектуальної діяльності або на засоби індивідуалізації не тотожні правам власності на матеріальні об'єкти, в яких ці результати втілені.

По-четверте, *виключні майнові права на результати інтелектуальної діяльності забезпечують легальну монополію правовласника*, можливість на свій розсуд обмежувати чи забороняти їх використання іншими особами. На думку багатьох дослідників, саме *визнання виключних прав надає інтелектуальним продуктам властивостей рідкісності, сприяючи перетворенню їх на товари*. За цих умов виключне право на результати інтелектуальної діяльності або засоби індивідуалізації розглядається як майнове право, яке може відчужуватися власником, передаватися у користування, у спадок, тобто бути об'єктом угод, пов'язаних із встановленням, зміною або припиненням майнових прав.

Водночас, на думку тих дослідників, які виступають за визнання пропріетарної природи інтелектуальної власності, *між ви-*

ключним правом і правом власності не має принципових відмінностей, оскільки:

— і право власності, і виключне право виконують однорідні функції і не відрізняються своїми найважливішими правомочностями; основна відмінність між ними пов'язана з особливою природою об'єктів цих правомочностей (матеріально-речовою або нематеріальною, невідчутною);

— право власності включає у себе як позитивну, так і негативну функцію, оскільки абсолютна влада власника над своїм майном фактично означає заборону всім іншим суб'єктам використовувати об'єкти власності; водночас трактування виключного права як права заборони жодним чином не обмежує права власника на результати інтелектуальної діяльності порівняно з правами власників матеріальних об'єктів;

— наявність у правовласника виключних за своїм характером, але відносних, обмежених законом прав на використання нематеріальних результатів інтелектуальної діяльності є тією загальною ознакою, яка дає змогу поширювати майнові права на нематеріальні, фізично невідчутні, але індивідуально визначені і документовані результати інтелектуальної праці.

З огляду на це **сучасні дослідники розрізняють у понятті “інтелектуальної власності” суб'єктивну та об'єктивну складові.** У суб'єктивному розумінні інтелектуальна власність постає як виключне суб'єктивне право конкретного суб'єкта (фізичної чи юридичної особи) на результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них засоби індивідуалізації. В об'єктивному розумінні інтелектуальна власність трактується як право інтелектуальної власності або сукупність правових норм, що регулюють процеси виникнення, зміни, припинення, а також порядок здійснення та захисту суб'єктивних прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації.

Загально визнаним нині є трактування:

— виключного права як правомочності, що належить строго визначеній особі (в окремих випадках як виняток — певним особам);

— виключного інтелектуального права як майнового права на використання результату інтелектуальної діяльності в будь-якій формі і будь-яким способом;

— виключного права на інтелектуальний продукт як гарантованої законом юридичної можливості використовувати інтелектуальний результат будь-яким способом у будь-якій формі.

Подальші спроби розкрити сутність права інтелектуальної власності сприяли започаткуванню *рентної концепції інтелектуальної власності*, прихильники якої ґрунтуються на тому, що автор твору є висококваліфікованим працівником, винагорода якого не може вклатися в загальноприйнятій схеми. Відтак авторське право трактується як штучно створена монополія, що забезпечує автору рентний дохід — періодичні платежі, що отримуються з капіталу чи майна та не потребують безпосереднього заняття підприємницькою діяльністю.

Таким чином, трактування інтелектуальної власності в сучасній науковій літературі характеризується плюралізмом підходів та ідей. Одну зі спроб комплексного визначення інтелектуальної власності здійснив Б. Претнар, який звернув увагу на те, що “інтелектуальна власність — (I) сфера права, що має справу з (II) корисністю, застосуванням, придбанням, присилуванням і попередженням зловживань приватними юридичними правами у деяких формах інтелектуальних творінь у промислових, наукових, літературних і мистецьких сферах, а також у деяких формах ідентифікації підприємницької діяльності, з метою (III) їх економічного використання в конкурентній підприємницькій діяльності, у виробництві, комерції та торгівлі”¹.

Водночас, на думку російського дослідника О. Сергеева, “інтелектуальна власність — це сукупність виключних прав як особистого немайнового, так і майнового характеру на результати інтелектуальної, насамперед творчої, діяльності, а також на деякі інші прирівняні до них об’єкти, конкретний перелік яких встановлюється законодавством відповідної країни з урахуванням прийнятих нею міжнародних зобов’язань”².

На думку відомого українського вченого А.А.Чухна, “інтелектуальна власність є особливою формою власності, оскільки вона створюється творчою, інтелектуальною працею і є ідеальним творінням, що базується на матеріальних носіях”. “Особливість відносин інтелектуальної власності, — зазначає дослідник, — полягає в тому, що вони складаються з результатів інтелектуальної праці, тобто є наслідком творчої діяльності людини. Саме елементи творчості як складові інтелектуальної праці визначають інди-

¹ *Pretnar B.* Intelektualna lastina v sodobni konkurenci in poslovanju: pravne osnove, ekonomska analiza in podjetniski cilji / B. Pretnar. — Ljubljana : GV Založba, 2002.

² *Сергеев А.П.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник / А.П. Сергеев. — М. : Проспект, 2006. — С. 19.

відуальний характер її продуктів і становлять якісний критерій відмінності інтелектуальної праці. Адже інтелектуальна праця за своїм характером є суто індивідуальною працею, втіленням індивідуальних особливостей людини, її здібностей і таланту”¹.

Таким чином, у сучасній економічній літературі дослідження інтелектуальної власності здійснюється з урахуванням того, що як економічна категорія вона зберігає основні властивості, зумовлені взаємозв’язком з родовою категорією “власність”. Водночас береться до уваги той факт, що інтелектуальній власності притаманні, специфічні риси, пов’язані з особливостями інтелектуальної праці та інтелектуального продукту. Відтак *сучасні дослідники трактують інтелектуальну власність як:*

— *власність на результати інтелектуальної діяльності, продукти розумової творчої праці, які відповідають вимогам чинного законодавства і мають правову охорону;*

— *систему відносин щодо привласнення ідеальних об’єктів, виражених в об’єктивованих інтелектуальних продуктах, втілених у науково-технічній та літературно-мистецькій творчості індивідуалізуючих їх суб’єктів;*

— *права на результати розумової діяльності людини у науковій, художній, виробничій та інших галузях, які є об’єктами цивільних правових відносин у частині права кожного громадянина володіти, користуватись і розпоряджатись результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, що як блага нематеріальні зберігаються за своїм творцем і можуть використовуватись іншими особами лише за погодженням з ним, крім випадків, указаних в законі;*

— *результат інтелектуальної творчої діяльності, певним чином об’єктивований (втілений у певну об’єктивну форму), “сумісний” з матеріальним носієм, який може бути відтворений, вільно розмножений і відчужений від творця;*

— *відносини належності, володіння, розпорядження та використання продуктів інтелектуальної діяльності;*

— *сукупність виключних прав стосовно нематеріальних об’єктів (продуктів інтелектуальної праці), які мають економічну цінність і здатність вільно відчужуватись із урахуванням обмежень, встановлених з метою захисту особистих прав творців відповідних об’єктів та суспільства в цілому;*

¹ Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. — К. : Логос, 2003. — С. 316.

— санкціоновані інституціональним режимом поведінкові відносини, що виникають між людьми з приводу розподілу повноважень на результати інтелектуальної діяльності тощо.

Інтелектуальна власність те ж саме для світу бізнесу, що і кольт 45-го калібру для ковбоя із американського вестерну. Часто це єдине, що дозволяє бізнесмену-початківцю успішно протистояти в конкурентній боротьбі більшим добре відомим компаніями, що володіють великим ринковим потенціалом.

М. Лектер

Таким чином, *істотні ознаки інтелектуальної власності такі:*

— наявність об'єктів, які є результатом інтелектуальної творчої діяльності та володіють специфічними властивостями;

— наявність суб'єктів, які становлять активну складову відносин інтелектуальної власності;

— наявність економічних відносин з приводу привласнення ідеальних об'єктів, виражених в об'єктивованих інтелектуальних продуктах;

— наявність інституційного забезпечення відповідних відносин.

Важливо підкреслити, що інтелектуальна власність має значну специфіку, пов'язану з нематеріальною природою інтелектуальних благ та творчим характером праці щодо їх створення. Як відомо, інтелектуальні права на один і той самий об'єкт можуть одночасно належати необмеженому колу осіб. Це призводить до того, що відчуження об'єкта інтелектуальної власності його творцем не позбавляє останнього всіх прав на нього, водночас новий власник не одержує можливості вважати його винятково своїм. На думку сучасних дослідників, саме наявність автора, творця інтелектуального продукту суттєво ускладнює трактування відносин власності. Останні набувають *подвійної природи*, виступаючи:

1) як *майнові права* (права творця на результат інтелектуальної творчої діяльності), які забезпечують їх власнику виключну можливість розпоряджатись інтелектуальним продуктом на свій розсуд, здійснювати економічне привласнення результатів розумової творчої праці, дозволяти їх використання іншими суб'єктами; перешкоджати їхньому неправомірному використанню, зокрема забороняти таке використання;

2) як особисті немайнові (моральні, духовні) права (права авторства), які не можуть відчужуватись від власника за самою своєю природою, забезпечуючи духовне привласнення результатів інтелектуальної творчості.

Відповідно до статті 6bis Бернської конвенції (з 1928 р.) існують економічні (economic) та моральні (moral) права авторів (Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. — Geneva. WIPO. — No 287(E). — 1999. — P. 13). Однак при перекладі тексту Женевської конвенції ці терміни були замінені на “майнове право” та “немайнове право” відповідно до термінології чинного тоді законодавства СРСР.

Таким чином, *майнові права визначають права власника на економічну складову об'єкта інтелектуальної власності, а особисті немайнові права — на творчу складову інтелектуальної власності*. При цьому до особистих немайнових прав, які, на відміну від майнових, є абсолютно виключними і належать тільки творцю (фізичній особі), відносять:

— *право авторства* (право бути названим творцем інтелектуального продукту, створеного особистою розумовою працею);

— *право на ім'я* (право автора на присвоєння свого імені створеному ним інтелектуальному продукту);

— *право на оприлюднення* (право автора оприлюднити чи зберегти у таємниці свій твір);

— *право на недоторканість* (право перешкоджати будь-якому посяганням на об'єкт інтелектуальної власності, що може завдати шкоди честі або репутації його творця) тощо.

З економічного погляду найбільший інтерес представляють *майнові відносини інтелектуальної власності, пов'язані з комерційним використанням результатів інтелектуальної праці*, які можна поділити на такі три основні групи:

— *відносини між власниками і користувачами* з приводу розподілу прибутку, отриманого під час комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності;

— *відносини між авторами і правонаступниками* стосовно грошової винагороди за створення інтелектуального продукту;

— *відносини, пов'язані з несанкціонованим використанням результатів творчої діяльності* третіми особами.

Важливо зазначити, що майнові та немайнові права щодо результатів творчої розумової праці тісно переплітаються, перебувають у нерозривній єдності та взаємозв'язку. Так, право автор-

ства ніколи не виходить зі сфери впливу творця, супроводжуючи інтелектуальний продукт навіть за умов повної передачі майнових прав; право на недоторканність твору тісно пов'язане з правом на його переробку; репутація автора має комерційний характер, оскільки право відіграє важливу роль при захисті ринкової вартості його твору; право на його оприлюднення має властивості, притаманні майновим правам тощо. Таким чином, *особисті немайнові права, як і майнові права, не можуть бути штучно виокремлені з єдиного інституту інтелектуальної власності і лише в єдності своїх найважливіших характеристик визначають специфіку цієї економіко-правової категорії*. Аналіз світового досвіду підтверджує, що у розподілі прав на інтелектуальну власність роль автора постійно зростає і стає дедалі важливішою. Більше того, авторство відіграє важливу роль навіть у випадку, коли результати інтелектуальної діяльності використовуються без будь-яких умов та обмежень. За цих обставин існує так зване неформальне авторське право (визнання наукової чи літературної громадськості), тісно пов'язане з поняттям репутації дослідника.

Зовнішнім вираженням економічного змісту зазначених відносин є інститут інтелектуальної власності, покликаний впорядковувати суспільні відносини з приводу використання результатів інтелектуальної діяльності.

На думку сучасних дослідників, *особливе значення для розуміння системи інтелектуальної власності мають такі три принципи*.

1. *Принцип дуалізму інтелектуальної власності*. Йдеться про те, що результати інтелектуальної діяльності є нематеріальними об'єктами, які створюються людиною і спочатку містяться в її пам'яті. Щоб не забути і не втратити свої ідеальні твори, автор вимушений надавати їм матеріальної форми. Отримавши об'єктивне вираження, результати творчої діяльності людини перестають належати лише окремій людині і можуть бути товаром, що перебуває в цивільному обороті. Таким чином, дуалізм інтелектуальної власності виявляється в тому, що її нематеріальні об'єкти об'єктивно існують лише втіленими в матеріальних об'єктах, зокрема товарах. Звідси випливають два важливих наслідки: 1) правовласник нематеріального об'єкта інтелектуальної власності є його власником, але може не бути власником товару, в якому цей об'єкт втілений; 2) інтелектуальна власність, втілена в товарі, може не належати його власнику. У цьому контексті важливо розрізняти використання товару та використання об'єктів інтелектуальної власності, втілених у товарі. Придбавши товар,

покупець отримує право на його використання за основним призначенням (дозволено законодавством), однак він не отримує права на використання об'єктів інтелектуальної власності, втілених у товарі (заборонено законодавством).

2. *Принцип вичерпання права на розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності.* Відповідно до цього принципу після введення в цивільний оборот товару шляхом його продажу або іншої передачі на нього права власності він залишається об'єктом цивільного обороту, тобто власник товару може його продати, подарувати, інакше передати іншим людям без згоди власників об'єктів інтелектуальної власності, втілених у товарі. Водночас необхідно враховувати, що після першого продажу товару вичерпується лише право на розповсюдження, а не право інтелектуальної власності. Зокрема, найважливіше виключне майнове право — право на відтворення не є вичерпним і забороняє відтворювати об'єкти інтелектуальної власності, втілені в товарі. Таким чином, товар можна як завгодно розповсюджувати, але його не можна відтворювати, тобто копіювати, оскільки це б означало неправомірне відтворення об'єктів інтелектуальної власності, втілених у товарі.

3. *Принцип обмеження права інтелектуальної власності,* зокрема, шляхом надання можливості використання об'єкта інтелектуальної власності іншими особами, визнання цих прав недійсними та їх припинення (анулювання) у випадках, межах і порядку, що встановлені чинним законодавством¹.

Таким чином, *інтелектуальна власність є складною багатоаспектною економіко-правовою категорією*, яка постає як *цінність* (складова інтелектуального капіталу; актив, здатний приносити дохід), *система* (новітній інститут, що включає сукупність взаємодіючих економіко-правових елементів), *процес* (залучення продуктів інтелектуальної діяльності в господарський кругообіг, в якому здійснюється їхнє продуктивне споживання), *результат* (приріст доходу).

¹ Судариков С.А. Авторское право : учебник / С.А. Судариков. — М. : Проспект, 2011. — С. 20—23.

2.2.2. Структура інтелектуальної власності

Для більш зручного дослідження питання щодо неречової власності слід окремо розглянути: 1) право літературної і художньої власності; 2) права на винаходи і відкриття.

М.Х. Бунге

Загально визнано, що *інтелектуальна власність охоплює дві сфери прав:*

— *промислову власність* (права, що стосуються результатів інтелектуальної діяльності у процесі науково-дослідних і проектно-конструкторських розробок);

— *авторське право і суміжні права* (права щодо літературних, наукових та художніх творів, творів мистецтва тощо).

Водночас необхідно взяти до уваги, що така класифікація є умовною і не може вважатися єдиноправильною. Так, німецькі дослідники стверджують, що поняття інтелектуальної власності об'єднує п'ять груп специфічних прав, а саме: 1) авторське право; 2) патенти; 3) марки (торгові марки, торгові імена або окремі фрази); 4) промислові та художні зразки (промисловий дизайн), текстильний дизайн, включно з дизайном моди, комунікаційний дизайн (графічний, рекламний тощо); 5) комерційні таємниці. Ці права (або права, похідні від них) окремо захищаються законом та міжнародними угодами, за загальним правилом надаються на основі ліцензій, але інколи передаються й іншими способами, які майже повністю збігаються з такими явищами, як купівля-продаж, оренда, успадкування. Такі права обмежуються правами суспільства, наприклад правом цитування творів, що охороняються авторським правом, правом вільного від патентно-правових обмежень проведення досліджень, правом авторів на створення пародій, правом свободи інформації тощо.

Як уже зазначалося, в умовах становлення та розвитку інформаційної економіки інтелектуальна власність формує основу для обміну інтелектуальними благами між економічними суб'єктами з урахуванням інтересів власників цих благ та споживачів інтелектуальних продуктів.

Суб'єктами відносин інтелектуальної власності є окремі особи, колективи (групи) осіб, суспільство в цілому, держава, наднаціональні утворення.

Залежно від ставлення до об'єкта суб'єкти інтелектуальної власності поділяються на:

- *творців* (власників) інтелектуальних продуктів;
- *користувачів* (правонаступників), які володіють правами на використання результатів інтелектуальної праці в економічній діяльності;
- *третіх осіб* (усіх інших учасників відповідних відносин).

Згідно з іншою класифікацією розрізняють:

- *первинних суб'єктів інтелектуальної власності*, які є творцями інтелектуальних продуктів (фізичні особи);
- *вторинних суб'єктів інтелектуальної власності*, якими можуть бути окремі індивіди, приватні суб'єкти, держава (фізичні та юридичні особи).

Основні суб'єкти права інтелектуальної власності:

1. **Автори** творів у галузі науки, літератури та мистецтва, а також будь-яких науково-технічних досягнень. Йдеться про фізичних осіб, які власною творчою працею створили той чи інший інтелектуальний продукт. Таким чином, творчий характер праці окремої людини, втілений у творі, є єдиним універсальним критерієм для виникнення права авторства на твір.

Водночас слід взяти до уваги, що певний інтелектуальний продукт може бути створений не однією, а кількома особами. Такий вид співучасті у створенні кінцевого результату прийнято називати співавторством. При цьому **розрізняють два види співавторства:**

— *нероздільне співавторство*, за якого неможливо виокремити працю кожного співавтора (здебільшого властиве науково-технічній творчості);

— *роздільне співавторство*, за якого складові інтелектуального продукту чітко визначені і відомо, хто зі співавторів є творцем тієї чи іншої частини.

Основні умови визнання співавторства такі: 1) цілісність інтелектуального продукту, створеного спільною працею; 2) творчий характер спільної праці; 3) наявність угоди про спільну працю; 4) добровільність співавторства; 5) однакова винагорода за використання об'єкта інтелектуальної власності всіх співавторів, якщо інше не передбачено угодою між ними.

2. **Заявники**, якими можуть бути будь-які фізичні чи юридичні особи, котрі мають намір одержати правову охорону об'єкта інтелектуальної власності за умови, що зазначена особа має право на одержання охоронного документа. Наприклад, заявниками на отримання охоронного документа в Україні можуть бути творці

об'єктів інтелектуальної власності, будь-які інші фізичні та юридичні особи, до яких право на подання заявки перейшло на підставі закону чи договору, а також представники у справах інтелектуальної власності (патентні повірені).

3. правонаступники, зокрема спадкоємці, які можуть стати суб'єктами інтелектуальної власності згідно із законом або заповітом; інші фізичні та юридичні особи, до яких право інтелектуальної власності переходить згідно із законом чи договором; держава.

4. Роботодавці. Роботодавцеві належить право на одержання патенту на винахід, корисну модель чи промисловий зразок, інший об'єкт промислової власності, якщо винахідник або автор промислового зразка передав йому це право за договором, укладеним у письмовій формі між роботодавцем і автором науково-технічного досягнення. Стороною у цьому договорі може бути і правонаступник роботодавця. Відповідно до Цивільного кодексу України особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який його створив. Водночас *майнові права належать роботодавцю за таких умов:*

— *творець об'єкта інтелектуальної власності перебував у трудових відносинах з роботодавцем на підставі договору, укладеного в письмовій формі;*

— *договір найму визначає коло службових обов'язків творця, зокрема обов'язок створювати об'єкти інтелектуальної власності;*

— *об'єкт інтелектуальної власності створено в порядку виконання трудового договору;*

— *роботодавець надавав творцю фінансову, матеріальну та іншу допомогу або інакше істотно сприяв у процесі створення зазначеного об'єкта;*

— *у договорі визначено розмір винагороди за використання об'єкта інтелектуальної власності, створеного за договором найму, строки і порядок її виплати.*

Отже, автори — це фізичні особи, працею яких створюються інтелектуальні продукти, що вирізняються новизною, оригінальністю та неповторністю. Діяльність цих осіб має творчий, виключно індивідуальний характер, а її результати відображають особливості особистості творця. Оскільки авторство визнається законом тільки щодо творчих інтелектуальних результатів, воно не поширюється на засоби індивідуалізації юридичних осіб і результатів їх діяльності (фірмові найменування, товарні знаки, найменування місць походження товарів) та секрети промислового

виробництва. Для особи, праця якої втілена в результаті, що охороняється відповідним законом, інтелектуальна власність постає як виключне право, привілей, що надає можливість отримати певну сукупність матеріальних та нематеріальних благ.

Водночас роботодавці та інвестори — це особи, котрі займаються комерційною експлуатацією виключних прав. Найчастіше в цій ролі постають підприємці, рідше — некомерційні юридичні особи (науково-дослідні, дослідно-конструкторські та інші організації, що мають статус державних закладів). Як правило, ці особи є роботодавцями авторів, які створюють продукти інтелектуальної діяльності на основі трудового договору і в порядку службового завдання або фінансують діяльність авторів відповідно до угод щодо створення інтелектуальних продуктів (наприклад угоди з виконання НДДКР). Зазначені суб'єкти є похідними правовласниками, які мають виключні інтелектуальні права, але не мають особистих немайнових прав на інтелектуальні продукти. Для них інтелектуальна власність становить частину майна, найцінніші нематеріальні активи, що забезпечують конкурентні переваги і використовуються в підприємницькій діяльності з метою отримання прибутку.

Як уже зазначалося, одним із важливих суб'єктів відносин інтелектуальної власності є держава, для якої ця власність постає як сукупність результатів інтелектуальної діяльності осіб, що потребують правової охорони та захисту прав на ці результати. Водночас держава може бути одним із правовласників.

Різноманітність інтелектуальних об'єктів, що функціонують у сфері матеріального та духовного виробництва, зумовлена особливостями об'єктивації образів, ідей і знань у певній формі (креслення, схеми, музика, книги, комп'ютерні програми тощо), специфікою їх функціонального призначення, своєрідністю юридичного закріплення відповідних прав тощо.

Об'єкти інтелектуальної власності — це результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, яким надається правова охорона. Йдеться про те, що творчі результати інтелектуальної праці охоплюють широке коло результатів людської діяльності. Однак *усі ці результати можуть бути специфіковані як об'єкти інтелектуальної власності внаслідок обмежувальних причин, пов'язаних:*

1) *із властивостями суспільних благ*, що характеризуються неконкурентністю та невиключністю (з цієї причини об'єктами інтелектуальної власності не можуть бути тексти законодавчих,

адміністративних і судових документів; державні символи та знаки тощо);

2) *надзвичайно високими витратами верифікації автора* — власника об'єкта інтелектуальної власності (так, для третіх осіб практично неможливо верифікувати авторів анекдотів як творів усної народної творчості);

3) *спеціальним виключенням окремих результатів інтелектуальної творчої діяльності зі сфери дії тих чи інших інститутів* шляхом прямої вказівки на таке виключення (наприклад, програми для електронних обчислювальних машин виключаються зі сфери дії патентного права).

Згідно зі Стокгольмською конвенцією 1967 р. інтелектуальна власність включає права, що стосуються:

- літературних, художніх і наукових творів;
- виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- та телевізійних передач;
- винаходів у всіх сферах людської діяльності;
- наукових відкриттів;
- промислових зразків;
- товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень;
- захисту від недобросовісної конкуренції;
- усіх інших прав щодо інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах¹.

Як відомо, **наукові відкриття** пов'язані із встановленням закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу. Цікаво, що в колишньому СРСР наукові відкриття підлягали обов'язковій державній реєстрації та мали правову охорону. Відкриття реєструвалися з 1947 р., а їх авторам видавалися дипломи та одноразові грошові винагороди. Саме завдяки активній позиції СРСР наукові відкриття були включені до переліку об'єктів правової охорони багатьох міжнародних конвенцій. Водночас світова традиція склалася таким чином, що наукові відкриття нині вважаються надбанням всього людства і не визнаються об'єктами монопольного або будь-якого іншого виключного права.

На думку більшості дослідників, *наукові відкриття* не можуть бути віднесені до об'єктів інтелектуальної власності, оскільки, на відміну від винаходів, вони є встановленими, раніше невідомими, об'єктивно існуючими закономірностями, властивостями, явищами матеріального світу. Женевська угода щодо міжнародної реєстрації наукових відкриттів (1978) визначає останні як "визнання явищ,

¹ Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности. — № 250 (R). — Женева : ВОИС, 1995. — С. 4.

властивостей або законів матеріального Всесвіту, не визнаних раніше і таких, що піддаються перевірці". Незважаючи на те, що наукове співтовариство присвоює відкриттям імена їх авторів, майже всі національні законодавства та міжнародні договори не надають права власності на всі наукові відкриття.

Згідно з Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), підписаною у 1993 р., до інтелектуальної власності належать:

- авторське право і суміжні права;
- товарні знаки;
- географічні зазначення;
- промислові зразки;
- патенти;
- топології (топографії) інтегральних мікросхем;
- охорона закритої інформації;
- здійснення контролю за антиконкурентною практикою в договірних ліцензіях¹.

Важливо зауважити, що з розвитком суспільства перелік об'єктів інтелектуальної власності постійно збагачується (рис. 2.3).

Якщо раніше до об'єктів інтелектуальної власності зараховувались переважно винаходи, товарні знаки, твори літератури, науки та мистецтва, то з часом до них додалися виконання, фонограми, фільми, передачі організацій мовлення, комп'ютерні програми, бази даних, географічні позначення, промислові зразки, селекційні досягнення, топології інтегральних мікросхем тощо. Щодо захисту від недобросовісної конкуренції, то, на думку більшості дослідників, це сукупність певних дій, які не є об'єктами інтелектуальної власності, водночас закрита інформація в більшості випадків є об'єктом авторського права, а не самостійним об'єктом інтелектуальної власності.

Починаючи від зародження двох головних підвалин ІВ, а саме промислової власності й авторського права, інші форми розвивалися й одержували визнання або як складові вже існуючих видів ІВ, або як нові галузі. <...> Така тенденція засвідчує динамічну природу ІВ, котра змінюється у відповідь на розвиток техніки та культури, як, наприклад, апаратного й програмного забезпечення ЕОМ, цифрових комунікаційних технологій, Інтернету й геноміки.

Каміл Ідріс

¹ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) (1994). — No. 223 (E). — Geneva : WIPO, 2000. — P. 13—40.

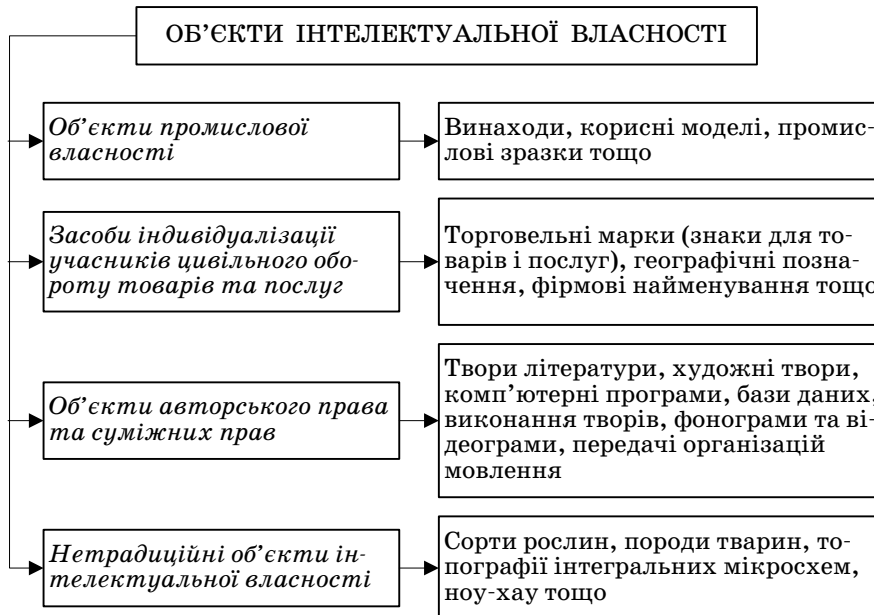

Рис. 2.3. Об'єкти інтелектуальної власності

Таким чином, у сучасній літературі, міжнародному та національному законодавстві немає єдності поглядів щодо структури об'єктів інтелектуальної власності. Наприклад, П. Меггс і А. Сергеев вважають, що інтелектуальна власність є узагальненим поняттям щодо таких інституціональних об'єктів:

- авторського права, яке сприяє створенню продуктів культури;
- патентного права та комерційної таємниці, які сприяють продукуванню та розвитку нових ідей;
- товарних знаків, які пов'язують продукт з його виробником¹.

Згідно з іншим підходом у структурі об'єктів інтелектуальної власності розрізняють:

- об'єкти авторського права та суміжних прав;
- об'єкти патентного права;
- маркетингові позначення (в деяких країнах з перехідною економікою використовують термін *засоби індивідуалізації товарів та їх виробників*).

¹ Меггс П. Интеллектуальная собственность / П. Мэггс, А. Сергеев. — М. : Юристъ, 2000. — С. 28.

Відповідно до ринкової класифікації інтелектуальної власності, запропонованої Б. Претнаром з урахуванням впливу її форм на систему попиту та пропозиції конкурентного ринку, розрізняють:

— патенти та авторське право, що стосуються прав інтелектуальної власності з боку пропозиції;

— товарні знаки та недопущення недобросовісної конкуренції, що стосуються прав інтелектуальної власності з боку попиту¹.

При цьому об'єкти патентного права та маркетингові позначення об'єднуються поняттям “об'єкти промислового права” або “об'єкти промислової власності”. В основі такого розмежування об'єктів інтелектуальної власності лежить принцип виникнення права: право на об'єкти авторського права і суміжних прав виникає в результаті створення цих об'єктів, а право на більшість об'єктів промислової власності — після їх реєстрації та отримання охоронних документів.

Водночас *об'єкти інтелектуальної власності окремого підприємства* сучасні дослідники структурують за різними критеріями:

I. За критерієм корисного використання:

— функціональні (ті, що використовуються, приносять дохід);

— нефункціональні (ті, що не використовуються з певних причин, але можуть бути використані в майбутньому).

II. За тривалістю використання:

— поточні (ті, що використовуються підприємством не більше року, швидко втрачають свою вартість, яка зараховується до поточних витрат підприємства);

— довгострокові (ті, що використовуються підприємством більше року, амортизуються, їхня вартість враховується в собівартості продукції, яка виробляється);

III. За можливостями відчуження:

— відчужувані (ті, що можуть бути повністю відчужені у разі продажу, передачі, оренди);

— невідчужувані (ті, що залишаються у власності підприємства у разі часткової передачі прав на їхнє використання);

IV. За впливом на фінансові результати діяльності підприємства:

— ті, що приносять дохід безпосередньо шляхом їх використання у виробництві;

¹ *Pretnar B. Intelektualna lastina v sodobni konkurenci in poslovanju: pravne osnove, ekonomska analiza in podjetniski cilji / Bojan Pretnar. — Ljubljana : GV Založba, 2002.*

— ті, що опосередковано впливають на фінансові результати діяльності підприємства.

V. За правовим захистом:

- захищені охоронними документами;
- незахищені охоронними документами.

VI. За внеском працівників підприємства:

- власні (створені працівниками чи засновниками підприємства);
- пайові (розроблені на пайових засадах з іншими фізичними чи юридичними особами);
- придбані (отримані від інших осіб за винагороду чи безоплатно).

Таким чином, *структура інтелектуальної власності є такою* (рис. 2.4).

I. Авторське і суміжні права.

Об'єктами авторського і суміжних прав є створені у результаті творчої інтелектуальної діяльності авторів літературні, наукові, художні твори; комп'ютерні програми; бази даних; виконавська діяльність, фонограми та відеограми; передачі теле- і радіомовлення. Надаючи авторам право перешкоджати іншим особам не санкціоновано копіювати, продавати, виконувати, демонструвати, створювати похідні версії авторської роботи, авторське і суміжні з ним права забезпечують необхідні умови для стимулювання та захисту творчої праці. Водночас актуальною залишається проблема визначення розумних меж монопольної влади автора, оскільки суспільство зацікавлене не лише в ефективній охороні унікальних інтелектуальних цінностей, а й у забезпеченні вільного доступу до цих цінностей усіх громадян.

II. Право промислової власності.

Об'єктами права промислової власності є результати творчої діяльності в науково-технічній та виробничій сферах: винаходи (нові рішення конкретних технічних проблем); промислові зразки (нові, оригінальні художньо-конструкторські рішення виробу, що визначають його дизайн, естетичний вигляд, зовнішнє оформлення тощо); корисні моделі (нові, оригінальні конструкторські рішення певних пристроїв, тобто винаходи в галузі механіки: пристрої, пристосування тощо); раціоналізаторські пропозиції (нові, корисні технічні рішення щодо вдосконалення техніки, що використовується, продукції, яка виробляється, способів управління, контролю тощо).

III. Право за засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу та продукції, що ними виробляється.

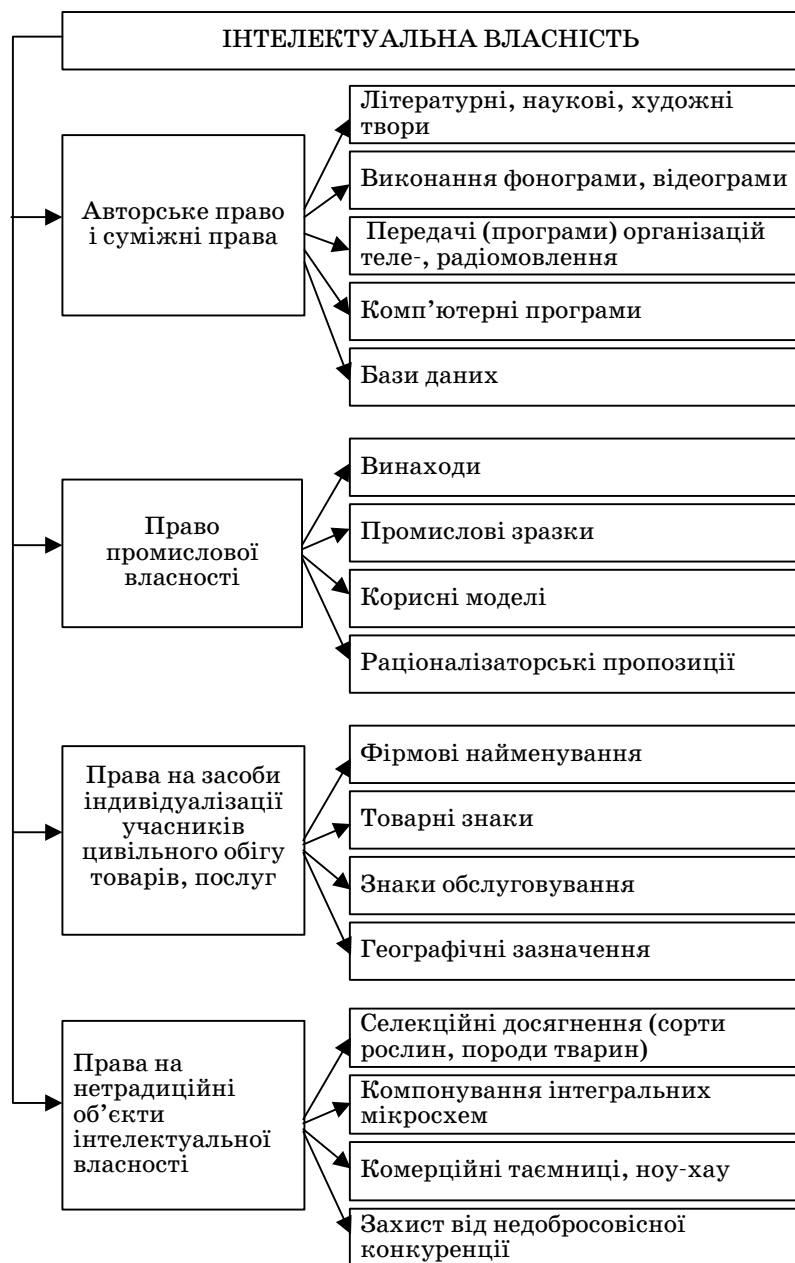

Рис. 2.4. Структура інтелектуальної власності

Засоби індивідуалізації юридичних осіб, продукції, виконаних робіт, послуг — це товарні знаки (умовне символічне позначення товарів), знаки обслуговування (умовне символічне позначення послуг, що надаються), фірмові найменування (назви, терміни, найменування, покликані відрізнити одного виробника від іншого); географічні зазначення (вказівки на походження товарів, послуг або найменування місця їх походження). Незважаючи на те, що засоби індивідуалізації юридичних осіб, продукції, виконаних робіт, послуг не завжди вирізняються творчим характером, вони прирівнюються до об'єктів інтелектуальної власності, оскільки мають значну комерційну цінність, гарантуючи певну якість товарів і послуг.

IV. Право на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

Крім традиційних об'єктів інтелектуальної власності, які охороняються авторським і суміжними правами, правом промислової власності тощо, існують специфічні результати творчої розумової діяльності, які належать до нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності. Серед них: селекційні досягнення (нові сорти рослин, породи тварин); компонування інтегральних мікросхем (зафіксовані на матеріальних носіях просторово-геометричні розміщення сукупності елементів інтегральних мікросхем і зв'язків між ними); комерційні таємниці, ноу-хау (не захищена охоронними документами технічна, комерційна, адміністративна інформація, розголошення якої може завдати шкоди інтересам підприємства), захист від недобросовісної конкуренції.

Незважаючи на те, що об'єкти права інтелектуальної власності мають свої специфічні ознаки і характеристики, різномірні за своїм призначенням, засобами та методами правової охорони, їх об'єднують спільні сутнісні ознаки. Усі **об'єкти права інтелектуальної власності**:

- є результатами або проявами творчої розумової праці людей;
- є нематеріальними, невідчутними;
- становлять нові, оригінальні ідеї, знання, інформацію;
- виражаються в об'єктивній формі, доступній для людського сприйняття;
- мають вартісну оцінку, як і інші результати людської праці;
- розміщуються на матеріальних носіях, які можуть тиражуватись і одночасно використовуватись багатьма особами;

— захищаються законом (авторським та суміжними з ним правами, патентним правом).

На думку сучасних дослідників, є принципова відмінність між матеріальними та нематеріальними продуктами як об'єктами привласнення. На відміну від матеріальних об'єктів, над якими можна встановити фізичне панування, результати інтелектуальної діяльності не є об'єктами відносин власності у традиційному розумінні, оскільки неможливо фізично панувати над ідеєю. Водночас інтелектуальний продукт може бути використаний одночасно в різних місцях різними особами. Деякі автори вважають, що об'єкт інтелектуальної власності може розглядатись як економічна категорія за наявності принаймні двох умов:

— коли він стає товаром, об'єктом купівлі-продажу;

— коли він перетворюється на самостійний фактор економічного прогресу.

При цьому звертається увага на такі особливості:

— об'єкт інтелектуальної власності практично не піддається фізичному зносу, а лише (і то не завжди) моральному;

— інтелектуальний продукт виступає домінуючим чинником створення та розвитку конкурентного середовища;

— виокремлення інтелектуального продукту не завжди передбачає власність чи фізичне володіння ним¹.

Порівняльна характеристика традиційних та інтелектуальних благ як об'єктів привласнення наведена у табл. 2.2.

Таблиця 2.2. Порівняльна характеристика традиційних та інтелектуальних благ як об'єктів привласнення

Ознаки традиційних об'єктів привласнення	Ознаки об'єктів інтелектуальної власності
Матеріальні, відчутні	Нематеріальні, невідчутні
Обмеженість, рідкісність	Необмеженість, штучне забезпечення рідкісності на основі монополії інтелектуальної власності
Можливість тиражування та розповсюдження пов'язана зі значними витратами	Можливість необмеженого тиражування та розповсюдження з мінімальними витратами

¹ Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці / В.Д. Якубенко. — К. : КНЕУ, 2004.

Закінчення табл. 2.2

Ознаки традиційних об'єктів привласнення	Ознаки об'єктів інтелектуальної власності
Фізичне зношення та обмежені терміни функціонування	Моральне зношення та тривалі терміни функціонування
Здатність брати участь в обміні і приносити одноразовий дохід у процесі комерційного використання	Можливість неодноразового комерційного використання та швидкого кумулятивного нагромадження доходу

Важливо зауважити, що становлення глобальної постіндустріальної економіки, розвиток науки, техніки і технологій зумовлюють появу нових об'єктів інтелектуальної діяльності, зокрема мережевих благ, які не можуть бути однозначно класифіковані в межах традиційних інститутів інтелектуальної власності.

2.2.3. Суперечності інтелектуальної власності

Знання, інформація і програмне забезпечення є віртуальною нафтою XXI ст., тому на них не повинно бути монопольного права.

О. Молденхауер

Розвиток інтелектуальної власності за умов становлення інформаційного суспільства є складним та суперечливим процесом. **Основними суперечностями інтелектуальної власності є такі:**

— *суперечність інтелектуальних продуктів, які мають нетоварну сутність і товарну форму вираження в ринковій економіці;*

— *суперечність суспільної природи інтелектуальної власності та приватновласницької форми її прояву;*

— *суперечність способу привласнення матеріального носія та ідеального змісту інтелектуальної власності.*

I. Суперечність між сутністю інтелектуальної власності як суспільної (загальної) власності і формами її прояву як приватної (індивідуальної) власності (суперечність суб'єктів інтелектуальної власності).

Оскільки передумовою будь-якої інтелектуальної праці є знання і духовні надбання, які генеруються поколіннями попередників і не є результатом діяльності окремого індивіда, інтелектуальний продукт як результат творчої розумової праці повинен належати всьому людству і бути загальнодоступним.

Однак продукування нових знань — невід’ємна складова інтелекту окремого індивіда, внутрішньо притаманна особистості та невідчужувана власність, яка у реальній дійсності виступає як індивідуальна, особиста або приватна.

Таким чином, права інтелектуальної власності як базова інституційна передумова ринкової оцінки внеску творчих особистостей у розвиток інноваційної економіки можуть перешкоджати швидкому поширенню нових знань в інтересах всього суспільства в цілому. Йдеться про те, що захист прав інтелектуальної власності не лише стимулює потенційних творців інновацій до продукування та обміну результатами їхньої діяльності на комерційній основі, а й створює перешкоди для інноваційного розвитку економіки, важливим чинником якого є поширення нових знань та їх доступність для суспільства загалом. Ця суперечність загострюється за умов глобалізації економіки, що супроводжується поглибленням інноваційного розриву між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються.

Слід також зазначити, що у більшості своїх проявів інформація та знання виступають як суспільні блага: вони є неконкурентними у споживанні; неподільними; невиключними тощо. Поширення інформації та нових знань підвищує культурний та освітній потенціал суспільства, сприяючи тому, що “суспільний вигравш у цьому випадку набагато перевищує затрати, тому виключення з користування цим благом будь-кого небажане: споживання одним індивідом не зменшує суми споживання, доступної іншим”¹. Так, результати науково-дослідної діяльності можуть мати вигляд:

— чистих суспільних благ (неконкурентних, неподільних та невиключних, таких, що спільно використовуються і не зменшуються у споживанні);

— змішаних суспільних благ (таких, що спільно споживаються з високим рівнем виключності, зменшення обсягу і якості споживання, у значних обсягах та з довгостроковим зовнішнім ефектом);

— клубних благ (благ обмеженого користування).

¹ *Стиглиц Дж.* Лекции по экономической теории государственного сектора / Дж. Стиглиц. — М. : Аспект-прес, 1995. — С. 126.

Водночас важливим фактором, який зумовлює рідкісність та можливий комерційний характер цих благ, є час та вибірковість як вищі прояви рідкісності, оскільки інтелект окремої особистості є лімітуючим чинником, який дає можливість користуватися доступною всім інформацією лише обмеженому колу людей. У міру надання інтелектуальним продуктам товарних рис та обмеження доступу до них шляхом патентування, ліцензування (що викликає суперництво) вони набувають рис приватних благ і трансформуються в блага індивідуальні. Разом з тим у багатьох випадках права власності на інтелектуальні продукти встановлюються на певний термін, обмежений період, по закінченні якого об'єкти інтелектуальної власності переходять у розряд суспільних благ.

За сучасних умов інтелектуальна власність виступає у трьох формах:

1) *суспільна форма інтелектуальної власності* існує щодо тих інтелектуальних продуктів (знань, ідей), які не можуть бути закріплені за окремим індивідом навіть на короткий час і перебувають у розпорядженні всього суспільства;

2) *приватна форма інтелектуальної власності* існує щодо тих інтелектуальних продуктів, володіння якими може бути закріплене за окремою особою шляхом патентування, ліцензування тощо;

3) *так звана “просякуюча”, або “проміжна” (така, що “проходить, просотується”), форма власності*, до якої, наприклад, належить власність на інноваційну науково-технічну інформацію, яку неможливо закріпити патентами чи ліцензіями на тривалий період у зв'язку з можливістю імітації.

Водночас загальною закономірністю сучасного етапу розвитку інформаційного суспільства є плюралізм, урізноманітнення розподілу прав власності між економічними суб'єктами, подальше розщеплення, розгалуження пучка правомочностей та ускладнення системи інтелектуальної власності.

II. Суперечність між нетоварною сутністю об'єктів інтелектуальної власності та товарною формою їх вираження (суперечність об'єктів інтелектуальної власності).

Загальноновизнано, що товар — це економічне благо, призначене для обміну. Водночас, **на відміну від традиційних товарів, продуктам розумової творчої праці людей притаманна низка унікальних властивостей.** Інтелектуальні продукти:

— *мають ідеальну природу, є нематеріальними, не уречевленими благами;*

- можуть бути втілені в об'єктивовану форму і представлені на матеріальних носіях;
- задовольняють потреби своєю ідеальною сутністю, а не матеріальною формою;
- не втрачають корисності у процесі споживання;
- самозростають у процесі використання;
- вимірюються не середніми, а індивідуальними затратами праці;
- можуть використовуватись одночасно необмеженою кількістю осіб у різних місцях;
- не підлягають фізичній амортизації, хоча можуть морально зношуватись;
- є невідтворюваними і невідчужуваними від їх творців.

Таким чином, продукти індивідуальної творчої праці є необмеженими, нетоварними за своєю природою благами. Інструментом їх штучного обмеження в ринковій економіці є інститут права інтелектуальної власності. Саме право перетворюється на важливий засіб відчуження інтелектуальних продуктів та залучення їх до товарно-грошового обігу.

Характеризуючи інтелектуальний продукт як невідтворюване благо, важливо звернути увагу на те, що йдеться насамперед про неповторність та унікальність таких продуктів, окремих особистостей. Водночас схожі ідеї можуть виникати у різних людей, які не спілкуються між собою. У цьому випадку важливу роль відіграє не стільки невідтворюваність ідей, скільки економічна доцільність їх відтворення, пов'язана з урахуванням значних витрат. Відомо, що повторно заявляти винахід не має сенсу, хоч історії відомо чимало повторних винаходів, а також суперечок з приводу першості та авторства.

III. Суперечність між привласненням ідеального змісту об'єктів інтелектуальної власності та привласненням їх матеріальних носіїв (суперечність привласнення інтелектуальної власності).

На відміну від привласнення традиційних товарів суб'єкти відносин інтелектуальної власності реально привласнюють лише матеріальні носії інтелектуальних продуктів та доходи від їх комерційного використання. Ідеальний зміст інтелектуального продукту не може бути повністю та безповоротно переданий новому власнику, оскільки неможливо відчужити знання, інформацію та ідеї від їх авторів, творців. Сучасні дослідники звертають також

увагу на той факт, що інформація потенційно може бути доступна величезній кількості людей, але водночас не бути реально засвоєна (привласнена) ними внаслідок відсутності необхідних знань та рівня підготовки.

Важливо зауважити, що *в сучасній науковій літературі немає єдиного підходу до трактування впливу системи інтелектуальної власності на соціально-економічний та культурний розвиток суспільства.*

На думку прихильників сучасної системи інтелектуальної власності, ця власність визначає формування і динаміку вирішальних економічних параметрів і основних фінансових потоків, конкурентоспроможність та ефективність діяльності більшості економічних агентів. Її основна цінність полягає в тому, що нині це практично єдиний спосіб законної монополізації виробництва нових товарів і послуг з високоякісними споживчими властивостями. Сприяючи формуванню системоутворюючих зв'язків в інноваційній сфері, інститут інтелектуальної власності створює необхідні передумови для інноваційного розвитку, що визначає швидкість і якість еволюції національних господарських систем.

Вирішуючи так звану *проблему виправдання інтелектуальної власності*, сучасний британський дослідник К. Мей обґрунтував “виправдальні схеми власності” (*justificatory schemas of property*) та запропонував три основних способи такого виправдання:

— *інструментальний (instrumental)*, відповідно до якого претендувати на володіння інтелектуальною власністю може будь-яка фізична або юридична особа, яка використовує цю власність як “інструмент” поліпшення природи чи суспільства, роблячи свій внесок у її створення за допомогою праці, капіталу або підприємницьких здібностей;

— *самовідтворювальний (self-developing)*, згідно з яким виправдання інтелектуальної власності може бути аргументоване тим, що власність є “продовженням”, вираженням “сутності” самої вільної особистості;

— *етичний*, який передбачає виправдання на основі суспільної вигоди, коли інтелектуальна власність може бути вилучена у приватної особи, якщо того вимагають інтереси моралі та суспільної користі¹.

¹ *May C. A Global Political Economy of Intellectual Property Rights: A New Enclosure? / C. May. — London ; New York, 2001. — P. 20—21.*

Інтелектуальну власність у новій системі господарювання можна порівняти із Попелюшкою. Непримітна, але корисна служниця, що мешкає у запилених і непоказних офісах корпоративних юридичних відділів, але доти, поки принципи глобалізації і сучасних технологій, виявивши її дійсну цінність, не возвеличать її, надавши їй нову привабливу роль. Донедавна охорона й підтримка інтелектуальної власності були досить спокійною сферою діяльності, що не привертала до себе кричущі газетні заголовки й не викликала збурення на фондовому ринку. Однак за короткий час проблеми інтелектуальної власності стали регулярно з'являтися серед головних новин дня і зайняли ключове місце як один з головних елементів у стратегії корпорацій, що впливають на рейтинг компаній.

Каміл Ідріс

Противники зазначеного підходу вважають, що система інтелектуальної власності обмежує використання деяких результатів інтелектуальної діяльності і тим самим стримує суспільний прогрес. На думку цих дослідників, акт творчості як такий не породжує жодної нової власності. Тому ідеї, які, на відміну від матеріальних ресурсів, характеризуються загальною доступністю, не потребують правової охорони для врегулювання міжособистісних конфліктів. Більше того, запровадження права інтелектуальної власності породжує гострі суперечності, зумовлені взаємною невідповідністю правових норм, які регулюють відносини інтелектуальної та традиційної власності. Йдеться, наприклад, про патенти як надану державою монополію на ідеї в галузі технічної творчості. Якщо хтось, незалежно від власника патенту, прийде до такої самої ідеї, він не матиме права використовувати її в комерційних цілях.

Ще в епоху Відродження, яка внаслідок бурхливого прогресу у мистецтві, науці та техніці стала епохою рішучого повороту до нового часу, не було й мови про які-небудь юридичні гарантії на результати духовної творчості в сенсі якихось особливих прав на нематеріальні блага. Що було б з людською цивілізацією, якби в той час існувала система юридичного захисту, подібна до нинішньої? Якби створення копій з картин майстрів, у ті часи найважливіша складова навчання мистецтву художника, було оголошено протиправним посяганням на виключні права? Що було б, якби фламандським художникам був виданий патент на масляні фарби? Або невідомому китайському вченому — на компас? Купив би Христофор Колумб ліцензію на нього чи так би нікуди й не поїхав? А якби Леонардо Пізано, син італійського митника, не імпортував в Європу матема-

тичні знання арабських купців та вчених, чи була б нині у Вільному світі математика, інформатика і тим паче портативні комп'ютери у кожного на столі?

Дж. Якоб

У контексті проблеми, що розглядається, слід взяти до уваги, що “наявні на сьогодні відомості, які свідчать про важливість інтелектуальної власності в економічному розвитку, все ще обмежені. Поки недостатньо вивчене питання щодо наочних доказів економічної віддачі від охорони інтелектуальної власності. Її роль у процесах економічного розвитку досить важко проаналізувати через складність розмежування складових компонентів, зумовлених охороною інтелектуальної власності, від інших факторів, що впливають на економіку, яка розвивається. Деякі експерти стверджують, що роль інтелектуальної власності в розвитку економіки вочевидь залежить від конкретних обставин, змінюючись від однієї галузі промисловості до іншої і від країни до країни. Однак інші стверджують, що залежно від того, наскільки сильним або слабким є стан справ стосовно інтелектуальної власності, багато в чому залежать надходження іноземних прямих інвестицій, а також вважають, що низький рівень охорони інтелектуальної власності перешкоджає інвестуванню певного типу в різні галузі промисловості”¹.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Інтелектуальна власність. Статут королеви Анни. Етико-економічний, соціально-економічний та економіко-правовий підходи до трактування інтелектуальної власності. Інституціональний підхід до дослідження інтелектуальної власності. Специфікація прав власності на результати інтелектуальної діяльності. Пропріетарна теорія права інтелектуальної власності. Договірна концепція інтелектуальної власності. Теорія особистісних прав інтелектуальної власності. Теорія виключних прав. Рентна концепція інтелектуальної власності. Принципи інтелектуальної власності. Суб'єкти інтелектуальної власності: автори, заявники, правонаступники, роботодавці. Первинні та вторинні суб'єкти інтелекту-

¹ *Каміл Ідріс*. Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 71.

альної власності. Об'єкти інтелектуальної власності. Об'єкти промислової власності. Об'єкти авторського та суміжних прав. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів та послуг. Нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності. Суперечності інтелектуальної власності.

Контрольні запитання і завдання

1. Як трактується сутність категорії “інтелектуальна власність” у сучасній економічній літературі?

2. Охарактеризуйте еволюцію наукових підходів до сутності інституту інтелектуальної власності.

3. У чому виявляється специфіка інституціонального аналізу інтелектуальної власності?

4. У чому полягає відмінність категоріальної інтерпретації поняття “інтелектуальна власність” в економічній теорії та юриспруденції?

5. Проаналізуйте відомі вам визначення інтелектуальної власності. Яке з них, на вашу думку, найповніше розкриває її економічну природу?

6. Розкрийте сутність та специфіку пропріетарної теорії інтелектуальної власності.

7. У чому виявляється специфіка трактування інтелектуальної власності як системи виключних прав?

8. Проаналізуйте структуру прав інтелектуальної власності.

9. Охарактеризуйте суб'єкти відносин інтелектуальної власності.

10. Як можна класифікувати об'єкти інтелектуальної власності?

11. Які сутнісні ознаки об'єктів права інтелектуальної власності?

12. У чому, на вашу думку, виявляються подібність та відмінність інтелектуальної власності порівняно з іншими видами власності?

13. Розкрийте суперечності інтелектуальної власності. Якими, на вашу думку, можуть бути шляхи їх вирішення?

14. У чому виявляється нетоварна сутність продуктів інтелектуальної творчої діяльності?

15. Теоретично обґрунтуйте зміст інтелектуальної власності як економічної категорії.

16. Розкрийте взаємозв'язок понять “інтелектуальна власність” та “інтелектуальний капітал”.

17. Проаналізуйте еволюцію форм інтелектуальної власності в інформаційному суспільстві.

18. Яке місце займає інтелектуальна власність у сучасній системі відносин власності?

19. Розкрийте роль та значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку сучасної економіки.

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

2. *Бентли Л.* Право інтелектуальної власності. Авторське право : пер. с англ. / Л. Бентли, Б. Шерман. — СПб., 2004.

3. *Бромберг Г.В.* Інтелектуальна власність. Основний курс : учеб. посібник / Г.В. Бромберг. — М. : Приор-издат, 2004.

4. *Бутнік-Сіверський О.Б.* Економіка інтелектуальної власності : конспект лекцій для студ. спец. 7.000002 “Інтелектуальна власність” / О.Б. Бутнік-Сіверський. — К. : Ін-т інтелект. власності і права, 2003.

5. *Дашян М.С.* Авторське право: абсурд і геніальність : монографія / М.С. Дашян. — М. : Волтерс Клувер, 2011.

6. *Елисеєв А.Н.* Інституціональний аналіз інтелектуальної власності : учеб. посібник / А.Н. Елисеєв, І.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005.

7. Избранные речи Генерального директора ВОИС Фрэнсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>

8. *Иноземцев В.Л.* За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. — М. : Academia : Наука, 1998.

9. Інтелектуальна власність (Права на результати інтелектуальної діяльності і засоби індивідуалізації) : учеб. посібник / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.

10. Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности. — Женева : ВОИС, 1995. — № 250 (R).

11. *Конов Ю.П.* Економіка інтелектуальної власності : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Економіка, 2011.

12. *Крайнев П.П.* Интеллектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія / П.П. Крайнев. — К. : Ін Юре, 2004.
13. *Мікульонок І.О.* Основи інтелектуальної власності : навч. посіб. / І.О. Мікульонок. — К. : Політехніка : Ліра-К, 2005.
14. *Мухопад В.И.* Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010.
15. *Мэггс П.Б.* Интеллектуальная собственность : пер. с англ. / П.Б. Мэггс, А.П. Сергеев. — М. : Юрист, 2000.
16. *Полторак А.* Основы интеллектуальной собственности : пер. с англ. / А. Полторак, П. Лернер. — М. : Вильямс, 2004.
17. *Потехіна В.* Интеллектуальна власність / В. Потехіна ; за ред. д-ра екон. наук, проф. І.І. Дахна. — К. : ЦУЛ, 2008.
18. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підруч. для студ. ВНЗ / за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. — К. : Ін Юре, 2007.
19. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.org>.
20. *Судариков С.А.* Авторское право : учебник / С.А. Судариков. — М. : Проспект, 2011.
21. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) (1994). — Geneva : WIPO. — No. 223(E). — 2000.
22. *Sherman Brad.* The making of modern intellectual property law: the British experience, 1760—1911 / Brad Sherman and Lionel Bently. — Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1999.
23. The Statute of Anne, 1710 (1/6) [El. resource]. — URL: <http://www.copyrighthistory.com/anne.html>.
24. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

Розділ 3

СИСТЕМА ВІДНОСИН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

3.1. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ПАТЕНТНОГО ПРАВА

Думка, що патенти відволікають винахідника від головного завдання його діяльності, навряд чи може витримати сувору критику — той, хто здійснив винахід, по справедливості повинен скористатися його результатами.

М.Х. Бунге

Термін “*промислова власність*” вперше був ужитий у ст. 1 Паризької конвенції про охорону промислової власності (1883 р.). Нині він охоплює широке коло об'єктів:

- *винаходи* (технічні рішення, що дають змогу створювати нові товари та способи виробництва відомих і нових товарів);
- *корисні моделі* (нове, промислово придатне конструктивне виконання пристрою);
- *промислові зразки* (художнє чи художньо-конструкторське рішення зовнішнього виду товарів).

Термін “*промислова власність*” використовують у зв'язку з тим, що об'єкти інтелектуальної власності оцінюються насамперед під кутом зору промислової придатності, економічної ефективності, прибутковості під час використання у виробництві.

Водночас деякі дослідники до складу промислової власності включають об'єкти, що безпосередньо стосуються не лише виробничої (винаходи, корисні моделі, промислові зразки і т. д), а й комерційної (знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, географічні зазначення тощо) сфер.

Промислова власність у широкому розумінні поширюється не лише на промисловість та торгівлю в буквальному розумінні, а також на галузі сільськогосподарського виробництва та видобувної промисловості та на всі продукти промислового чи природного походження, наприклад: вино, зерно, тютюновий лист, фрукти, худоба, корисні копалини, мінеральні води, пиво, квіти, борошно.

Паризька конвенція про охорону промислової власності, ст. 1, п. 3

Основними ознаками, що дають можливість поєднати ці об'єкти в одну групу, є такі:

- 1. Застосування в сфері виробничої або комерційної діяльності.*
- 2. Основна цінність стосується змісту рішень, запропонованих авторами.*
- 3. Економічна ефективність, здатність приносити прибуток.*
- 4. Необхідність спеціальної реєстрації.*
- 5. Наявність офіційних охоронних документів.*

Необхідність реєстрації та видачі спеціальних охоронних документів (патентів, свідоцтв) для цих об'єктів зумовлена тим, що на відміну від інших складових інтелектуальної власності (літературних, художніх творів) для об'єктів промислової власності великою є ймовірність створення ідентичних продуктів незалежними одна від одної особами, оскільки одне й те саме рішення щодо продукту, способу або зовнішнього вигляду виробу може бути розроблене різними способами.

Аналізуючи специфіку промислової власності, відомий український вчений М.Х. Бунге (1823—1895) зводив усі наявні на той час підходи до таких чотирьох:

“1) Це право власності є тимчасовим, у силу позитивного закону, або вічним і спадковим відповідно до юридичних засад...”

2) Це поліцейський захід, що виправдовується суспільною користю. Привілеї надаються на певний період для того, щоб винахід став у подальшому суспільним надбанням. Такий підхід є необґрунтованим, оскільки привілеї надаються винахіднику того, що створено за допомогою його праці та витрат;

3) Це договір між винахідником і суспільством, який укладається, на думку одних, для того, щоб перші не приховували своїх винаходів, на думку інших — для того, щоб захистити винаходи від жадібних і заздрісних суперників. Договір цей виводять з того, що і винахідник, і суспільство, яке підготувало цей винахід, мають на нього право. Такий погляд є абсолютно помилковим, оскільки договір передбачає добровільну угоду... Думка про те, що суспільство має право на винахід, помилкова: з цього погляду суспільство має право і на будинки, оскільки суспільний розвиток уможливорює цеглу та інші матеріали для будівництва;

4) Думка, згідно з якою патент є шкідливим і застарілим приписом, заснована на тому, що патент видається часто не тому, кому належить головна заслуга, а особі, яка скористалася готовою справою, і що патенти встановлені не в інтересах споживачів, а в інтересах небагатьох виробників, що гальмує розвиток промисловості. На це можна відповісти, що... патенти повинні видаватися більш розбірливо... і той, хто зробив винахід, справедливо повинен скористатися його результатами. Нарешті, не викликає сумнівів, що не можна вбачати перешкоди для промислового розвитку в забезпеченні права винахідників; нікому не забороняється придумати і зробити краще, і досвід засвідчує, що країни, в яких видавалось найбільше патентів, найбагатші винахідництвом і найуспішніші у царині промисловості¹.

Для об'єктів промислової власності характерна наявність територіального принципу охорони, який полягає в тому, що виключне право на такий об'єкт дійсне тільки в межах держави, де його було одержано. Виключне право на об'єкти промислової власності підтверджує спеціальний охоронний документ (патент), виданий компетентним органом (як правило, патентним відомством).

Однією з мотивацій наявності патентної системи є розкриття технології. Я хотів би проілюструвати цю мотивацію на невеликому прикладі. Саксофон є єдиним інструментом в оркестрі, який був запатентований у 1842 р. у Франції Адольфом Саксом. Протягом наступних 40 років або близько того було видано ще 20 чи 30 патентів, які призвели до створення мундштука, який ми тепер знаємо, альт саксофона, інших різновидів саксофона і вдосконаленого механізму для самого саксофона. Вся ця технологія є суспільним надбанням протягом більше 100 років, і будь-яка особа може виготовити або використовувати саксофон. Цей приклад цікаво і повчально порівняти з еволюцією скрипки. В Кремоні (Італія) у XVIII ст. тех-

¹ *Бунге Н.Х.* Полицейское право / Н.Х. Бунге. — К. : Университет. типограф., 1877. — С. 213.

нологія мала сімейний і секретний характер. Вона передавалася із покоління в покоління і трималася у таємниці. В результаті ніхто донині все ще не знає, як виготовлялися найкращі скрипки, які коли-небудь бачив світ, — скрипки Страдіварі та інших майстрів. Секрет їх виробництва був утрачений з часом і зник у таємницях сімей і способів, якими вони передавали свої знання.

**Френсіс Гаррі,
Генеральний директор ВОІВ**

Основними суб'єктами відносин промислової власності є фізичні та юридичні особи, в т. ч. автори об'єктів промислової власності, власники відповідних охоронних документів, спадкоємці, правонаступники та представники у справах інтелектуальної власності (патентні повірені), суб'єкти інноваційних процесів, кредитно-фінансові, патентно-ліцензійні, консалтингові, сертифікаційні державні та приватні структури тощо.

Як уже зазначалося, основними об'єктами патентного права є винаходи, корисні моделі та промислові зразки.

Винахід — це нове оригінальне технічне рішення, що стосується певного продукту (пристрою, речовини, штаму мікроорганізму, культури клітин рослин і тварин) або способу (процесу здійснення дій над матеріальними об'єктами за допомогою матеріальних засобів), спрямованого на зміну стану предметів матеріального світу без одержання конкретних продуктів (транспортування, обробку, регулювання тощо); визначення стану предметів матеріального світу (контроль, вимір, діагностику тощо), виготовлення продуктів (виробів, речовин тощо), здатне забезпечити позитивний ефект.

До винаходів належать такі творчі рішення:

— *пристрої* — системи розташованих у просторі конструктивних елементів, що певним чином взаємодіють між собою (машини, механізми, агрегати, прилади, деталі, вузли тощо);

— *речовини* — штучно створені сукупності взаємопов'язаних інгредієнтів (індивідуальні хімічні сполуки, до яких умовно зараховують високомолекулярні сполуки та об'єкти генної інженерії, композиції (сполуки, суміші, розчини, сплави тощо), продукти ядерного перетворення);

— *штами мікроорганізмів* — спадково однорідні культури мікроорганізмів, що мають або продукують корисні властивості та застосовуються в медицині, сільському господарстві тощо;

— *культури клітин рослин і тварин* — культури окремих клітин (клонів тварин, людини) або консорціуми (поєднання клітин рослин і тварин);

— *способи* — процеси, операції, прийоми, режими, спрямовані на виготовлення продукції або зміну стану предметів матеріального світу (транспортування, регулювання, контроль, діагностика тощо). Поняття способу охоплює також застосування уже відомого пристрою, речовини або штаму за новим призначенням, що потребує встановлення нових властивостей уже відомих об'єктів і визначення нових сфер їх застосування.

Національні патентні класифікації, необхідні для обробки патентних заявок і підтримки пошукових масивів, характеризуються значною різноманітністю. Так, у Німеччині система класифікації винаходів побудована за галузевою ознакою, у США — за функціональною, у Великобританії — поєднує галузевий принцип і принцип тотожності функцій. Водночас розвиток міжнародного співробітництва у сфері промислової власності викликав необхідність створення міжнародної патентної класифікації, яка поєднала функціонально орієнтований і галузевий принципи. Вона базується на Страсбурзькій угоді 1971 р., підготовленій Міжнародним бюро Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Згідно з цією класифікацією виділяються 8 розділів:

- A — задоволення життєвих потреб людини;
 - B — технологічні процеси, транспортування;
 - C — хімія, металургія;
 - D — текстиль, папір;
 - E — будівництво, гірнича справа;
 - F — механіка, освітлення, опалення, двигуни, насоси, зброя, вибухові роботи;
 - G — фізика;
 - H — електрика,
- а також 118 класів, 617 підкласів і більш ніж 55 тисяч груп.

Загально визнано, що винаходи визначають розвиток науково-технічного прогресу та є основою інновацій, впровадження яких забезпечує економічне зростання та покращання добробуту суспільства. Пристрої, речовини та способи виробництва, які втілюють принципово нові наукові знання, часто стають основою формування нових галузей і нових ринків, ініціюють похідні, вторинні відкриття, сприяючи таким чином зростанню кількості інновацій та створенню передумов для впровадження провідних науково-технічних нововведень наступного циклу.

Однією з особливостей винаходів як об'єктів промислової власності є потреба їх реєстрації, що відбувається за умов патентоспроможності нового технічного рішення. **Патентоспроможність винаходу** — відповідність винаходу умовам надання пра-

вової охорони, передбаченим законодавством. **Основні умови патентоспроможності винаходу:**

1. *Новизна* — відсутність аналогічних технічних рішень, а також відомостей, які плямують (ганьблять) новизну винаходу; відсутність розкриття суті винаходу для невизначеного кола осіб настільки, що стає можливим його здійснення (демонстрація на виставці, публікація у пресі, виступ на телебаченні тощо).

Винахід є новим, якщо він не є частиною *рівня техніки* — сукупності відомих рішень, що відобразилися в об'єктах техніки, конструкторській і технологічній документації та інших джерелах інформації, яка прийнята за базу порівняння при визначенні його патентоспроможності.

2. *Неочевидність, винахідницький рівень* — наявність оригінальної творчої ідеї, високий якісний рівень винаходу, в основі якого не можуть лежати суто механічні зміни, покращання або проста комбінація елементів уже відомих досягнень. Йдеться про те, що рішення, яке становить суть заявленого винаходу, має бути творчим втіленням ідеї та забезпечувати перехід на новий технологічний рівень.

3. *Корисність, промислова придатність* — здатність винаходу функціонувати і бути використаним у господарській діяльності. Тобто йдеться не просто про доцільність або абстрактну суспільну корисність унікального технічного рішення, а про принципову можливість його відтворення, використання та отримання на цій основі позитивного ефекту.

4. *Відповідність суспільним інтересам, принципам гуманізму та моралі*, відображеним у законодавстві тієї чи іншої країни.

Правова охорона винаходів здійснюється за допомогою *патенту* — *юридичного документа, який засвідчує право його власника забороняти іншим особам використовувати, продавати чи імпортувати запатентований винахід*. Таким чином, патент дає право власнику вирішувати долю свого винаходу: виробляти і продавати новий продукт самостійно чи передавати ці права іншим суб'єктам. Патент надає товаровиробникам значні переваги у конкурентній боротьбі, є гнучким інструментом торгівлі, що сприяє зростанню доходів суб'єктів господарювання.

Строк чинності виключних майнових прав на винахід спливає через 20 років, що відраховують від дати подання заявки.

Строк чинності виключних майнових прав на винахід, об'єктом якого є лікарський засіб, засіб захисту тварин, рослин тощо, вико-

ристання якого потребує дозволу відповідного компетентного органу, може бути продовжено за клопотанням особи, якій належать майнові права на винахід, на строк, що дорівнює періоду між датою подання заявки та датою одержання першого дозволу, але не більше як на 5 років.

Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII

Основними суб’єктами відносин інтелектуальної власності у сфері винахідництва є:

— *автор (співавтор)* — творець винаходу (окрема особа або група осіб, кожна з яких зробила особистий творчий внесок у створення нового технічного рішення);

— *патентовласник*, у ролі якого можуть виступати: автор, роботодавець (коли йдеться про службові винаходи, створені за дорученням роботодавця або у зв’язку з виконанням винахідником службових обов’язків) або правонаступник названих осіб.

Водночас необхідно враховувати, що право авторства є невідчужуваним, безстроковим, таким, що визнається і зберігається за фізичною особою навіть у випадку, коли винахід був зроблений у порядку виконання службового завдання.

Нині всім відомі прізвища авторів винаходів, які змінили хід розвитку людства (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Основні винаходи, які змінили хід розвитку людства

Ім’я винахідника, країна	Винахід	Стислий опис
Йоганн Гутенберг, Німеччина	Друкарський верстат	Приблизно у 1440 р. Й. Гутенберг вперше розробив знімні шрифти. Внаслідок цього металеві частини, виготовлені для кожної літери окремо, можна було багаторазово використовувати для друкування копій різних книжок
Конрад Геснер, Швейцарія	Олівець	Приблизно в 1560 р. К. Геснер запропонував ідею розміщення шматка графіту всередині дерев’яної заготовки з метою використання його як засобу для писання

Продовження табл. 3.1

Ім'я винахідника, країна	Винахід	Стислий опис
Магараджа Джей Сингх, Індія	Астрономічні прилади	У 1728 р. Дж. Сингх побудував п'ять астрономічних обсерваторій в Індії. Прилади у цих обсерваторіях працюють і точно вимірюють час і положення Сонця та зірок
Самюель Морзе, США	Телеграф і код Морзе	Т. Морзе розробив телеграф, а також електричний алфавіт. У 1840 р. він подав заявку на патент на свій винахід
Альфред Нобель, Швеція	Динаміт	У 1863 р. А. Нобель винайшов динаміт, який давав змогу здійснювати детонацію нітрогліцерину, використовуючи сильний удар
Олександр Г. Белл, Сполучене Королівство Великобританія	Телефон	У 1876 р. О. Белл отримав патент на свій "спосіб та апарат для передачі голосових та інших сигналів телеграфним способом шляхом збудження електричних хвиль"
Гільєльмо Марконі, Італія	Радіо	У 1886 р. Г. Марконі подав заявку на отримання патенту на прилад, що забезпечував проходження електромагнітних хвиль через повітряний простір, зберігаючи їх властивості
Орвіл та Вілбур Райт, США	Аероплан	У 1903 р. у містечку Кітті Хок (Північна Кароліна) брати Райт винайшли свій перший літальний апарат
Володимир Зворикін, Російська Федерація	Електронне телебачення	У 1929 р. В. Зворикін винайшов катодно-променеву трубку, необхідну для телевізійного мовлення
Ладіслао Біро, Аргентина-Угорщина	Кулькова ручка	У 1938 р. Л. Біро отримав патент на ручку з малесенькою кулькою на кінці. Просуваючись по паперу, кулька обер-

Закінчення табл. 3.1

Ім'я винахідника, країна	Винахід	Стислий опис
		талася, підхоплювала чорнила з картриджа і залишала слід на папері
Гертруда Еліон, США	Ліки для імунної системи в боротьбі проти СНІДу	У 1977 р. Г. Еліон винайшла ацикловір і в 1988 р. була нагороджена Нобелівською премією за відкриття в галузі фізіології та медицини
Джеймс Рассел, США	Компактний диск	У 1965 р. Дж. Рассел розробив систему, що забезпечувала запис, зберігання та відтворення музики з використанням світла та лазерної технології

Джерело: Ідріс К. Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 11—13.

Важливою складовою промислової власності є інститут корисної моделі, який набуває все більшого поширення в галузях, що виробляють товари народного споживання.

Корисна модель — це нове, промислово придатне конструктивне виконання пристрою, тобто нове технічне рішення в галузі механіки стосовно тих об'єктів, які мають просторову структуру. Йдеться про результат творчої діяльності людини в галузі технології, пов'язаний із конструктивним використанням пристрою. Зауважимо, що корисні моделі мають важливе значення для тих галузей, які характеризуються швидкою зміною попиту та значною конкуренцією виробників (приладобудування, оптика, електротехніка і т. ін.). Згідно з визначенням Постійного комітету інформації у сфері промислової власності Всесвітньої організації інтелектуальної власності корисна модель є об'єктом промислової власності, передбаченим деякими національними законами для охорони “другорядних” винаходів шляхом простої реєстрації у патентному відомстві. Натомість запропонований Комісією ЄС підхід до визначення корисної моделі ґрунтується на трактуванні останньої як винаходу, що відрізняється лише спеціальним режимом надання охорони.

Основними умовами надання правової охорони корисним моделям є такі:

1. *Новизна.* Корисна модель визнається новою, якщо сукупність її суттєвих ознак (тих, що впливають на очікуваний результат) невідома з рівня техніки. Згідно з Директивою про охорону корисних моделей, розробленою Комісією ЄС, корисна модель визнається новою, якщо вона не є частиною рівня техніки (усіх відомостей, які стали загальнодоступними в результаті опублікування, усного розголошення, використання тощо або були подані до патентного відомства країн — членів ЄС до дати подання заявки на цю корисну модель).

2. *Промислова придатність.* Директива про охорону корисних моделей, розроблена Комісією ЄС, трактує промислову придатність як можливість використання корисної моделі у промисловості, сільському господарстві, охороні здоров'я та інших галузях людської діяльності.

3. *Винахідницький рівень.* Корисна модель має винахідницький рівень, якщо для фахівця певної галузі він не “дуже очевидно” випливає з рівня техніки. Відтак вимоги до винахідницького рівня корисних моделей нижчі, ніж до винаходів. При цьому важливого значення набувають зручність використання та технічні переваги корисної моделі.

4. *Відповідність суспільним інтересам та загальноприйнятим нормам моралі.*

Критерій нижчого винахідницького рівня значною мірою є суб'єктивним, у зв'язку з чим інколи дуже важко розмежувати корисну модель і винахід. Відтак одне і те саме оригінальне технічне рішення в одній країні може охоронятися патентом на винахід, а в іншій — свідоцтвом на корисну модель. У зв'язку з цим законодавство багатьох країн допускає перетворення заявки на патент у заявку на корисну модель, і навпаки, а у ст. 4 Паризької конвенції про охорону промислової власності (1883) зазначається, що заявка на корисну модель в одній країні — учасниці Паризької конвенції може бути підставою для отримання конвенційного пріоритету на отримання патенту на винахід в іншій країні — учасниці Паризької конвенції. Законодавство деяких країн (Німеччини, Італії) дозволяє одночасно з поданням заявки на патент оформляти заявку на корисну модель, що уможливує отримання охоронного документа у випадку відмови від видачі патенту на винахід.

Таким чином, **корисні моделі відрізняються від винаходів такими ознаками:**

- охоплюють вужче коло об'єктів і стосуються нових технічних рішень в основному в галузі механіки (пристроїв, пристосувань, корисних предметів, які мають просторову форму);
- мають нижчий винахідницький рівень;
- потребують дешевшої та простішої процедури надання правової охорони;
- передбачають коротший термін дії охоронного документа.

Охоронний документ на корисні моделі, який видається у більшості країн світу, називається *свідоцтвом*. Водночас це може бути “*малий патент*” (Австралія), “*свідоцтво про корисність*” (Франція), “*короткотерміновий патент*” (Бельгія) тощо.

Загальноновизнано, що розвиток ринкової економіки та насичення потреб споживачів у товарах масового виробництва заго-струють конкурентну боротьбу між товаровиробниками і суттєво змінюють її форми. Постіндустріальні тенденції еволюції розви-нених країн виявляються в зростанні вимог споживачів до якості, привабливості товарів і послуг, їхнього естетичного рівня, енер-гомичності (простоти та зручності у користуванні), які перетворю-ються на важливі переваги економічного суперництва товарови-робників. Зазначених характеристик товарів досягають засобами художнього конструювання (дизайну), що поєднує прийоми тех-ніки і мистецтва, надаючи виробам виразності, раціональності форми і композиційної цілісності. За цих обставин зовнішній ви-гляд виробу, його художньо-естетичний рівень набувають само-стійної комерційної цінності, перетворюючись на важливий об'єкт відносин інтелектуальної власності.

Промисловий зразок — це нове художньо-конструктивне рі-шення промислового або ремісничо-кустарного виробу, що визна-чає його зовнішній вигляд, є додатним для відтворення промис-ловим способом та сприяє підвищенню споживчої якості та кон-курентоспроможності виробів.

Таким чином, промислові зразки є результатом творчої діяль-ності людини в галузі художнього конструювання, декоративно-естетичного вирішення зовнішнього вигляду виробу, що в міжна-родній практиці позначається терміном “дизайн”. На відміну від корисної моделі (внутрішнього розташування елементів, з яких складається сам пристрій, та зв'язків між ними), промисловий зразок є зовнішньою формою промислового виробу (пристрою), рішенням, яке формує не конструктивні властивості, а лише зо-

внішній вигляд виробу. Водночас промисловий зразок відрізняється від твору мистецтва, оскільки органічно поєднує естетичні та конструктивні якості виробу.

Найважливішими характеристиками промислового зразка як об'єкта інтелектуальної власності є:

— естетична чи декоративна (пов'язана з формою, структурою, кольором та іншими ознаками, які впливають на зорове сприйняття) сторона корисного виробу (побутового чи виробничого призначення);

— єдність естетичного та технічного виконання виробу, за якої зовнішня форма виробу невіддільна від його змісту;

— можливість багаторазового промислового відтворення, (інакше виріб буде кваліфікований як твір декоративно-прикладного мистецтва, який має унікальні характеристики і охороняється авторським правом)¹.

Відповідно до ст. 5 (5) Закону України “Про охорону прав на промисловий зразок” строк дії патенту на промисловий зразок становить 10 років від дати подання заявки до установи і продовжується установою за клопотанням власника патенту, але не більше ніж на п'ять років

На практиці розрізняють об'ємні, площинні, комбіновані промислові зразки, а також загальнокорисні промислові зразки та промислові рисунки і моделі (рис. 3.1).

Об'ємні промислові зразки — це композиції, що базуються на об'ємній просторовій структурі (зовнішній вигляд меблів, певних механізмів тощо).

Площинні промислові зразки — це композиції, в основу яких покладено лінійно-графічне співвідношення елементів (зовнішній вигляд килимів, тканин тощо).

Комбіновані промислові зразки — це композиції, що характеризуються загальними ознаками, притаманними як об'ємним, так і площинним промисловим зразкам (будівельна оздоблювальна плитка тощо).

Згідно з іншою класифікацією промислові зразки поділяються на:

— *однооб'ємні* (двовимірні площини та об'ємні тривимірні промислові зразки, які мають завершену композицію та є частиною виробу, призначеною для використання у складі інших виробів, наприклад фара автомобіля);

¹ Так, у Великій Британії промислове відтворення передбачає можливість використання промислового зразка не менш ніж у 50 виробках.

Рис. 3.1. Класифікація промислових зразків

— *багатооб'ємні* (сукупність предметів одного призначення, які складають єдине ціле, наприклад набір інструментів).

Найважливіші умови правової охорони промислових зразків:

1. *Новизна*. Промисловий зразок визнається охороноздатним, якщо сукупність суттєвих ознак виробу, що визначають естетичні і (або) ергономічні особливості виробу відомі з відомостей, які стали загальнодоступними до дати надання йому пріоритету.

2. *Оригінальність*. Промисловий зразок визнається оригінальним, якщо його суттєві ознаки (естетичні, ергономічні особливості зовнішнього вигляду виробу, його форма, конфігурація, поєднання кольорів) обумовлюють самостійний (не запозичений) творчий характер дизайну виробу.

3. *Промислова придатність* — можливість використання промислового зразка у промисловій чи іншій сфері господарської діяльності.

Промислові зразки захищаються проти копіювання чи імітації за допомогою свідоцтва про реєстрацію або патенту. Оскільки промисловий зразок призначений задовольняти естетичні потреби, він наближається до творів декоративно-прикладного мистецтва. Водночас творець може охороняти новий і оригінальний дизайн за нормами авторського права (наприклад, коли йдеться про виробництво якісного модного одягу). Різниця полягає в тому, що у випадку з промисловим зразком беруть до уваги його естетичні параметри, які отримали технічне застосування, а не його художні особливості як твору мистецтва.

На думку більшості дослідників, патентний захист є ефективним стосовно зовнішнього вигляду об'єктів довгострокового користування, які поєднують оригінальний дизайн і нові технічні рішення. Незважаючи на те, що на відміну від авторського права патент потребує експертизи, він забезпечує виключення конкурентів та захист творця як від копіювання промислового зразка, так і від його імітації (внесення незначних змін при збереженні сутності).

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Промислова власність. Суб'єкти промислової власності. Об'єкти промислової власності. Винахід. Патентоспроможність винаходу. Умови патентоспроможності винаходу. Корисна модель. Умови охороноздатності корисних моделей. Промисловий зразок. Види промислових зразків. Умови правової охорони промислових зразків.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте сутність і структуру промислової власності.
2. Які види інтелектуальної власності є об'єктами патентного права?
3. Розкрийте особливості винаходів як об'єктів промислової власності.
4. Розкрийте сутність та умови патентоспроможності винаходу.
5. Що таке корисна модель?
6. За яких умов надається правова охорона корисним моделям?

7. Розкрийте найважливіші характеристики промислового зразка як об'єкта інтелектуальної власності.

Література

1. *Бунге Н.Х.* Полицейское право / Н.Х. Бунге. — К. : Университет. типограф., 1877.

2. *Городов О.А.* Право промышленной собственности : учебник / О.А. Городов. — М. : Статут, 2011.

3. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3687-12>

4. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15 грудня 1993 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3688-12>

5. Избранные речи Генерального директора ВОИС Фрэнсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>

6. Интеллектуальная собственность (Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации) : учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.

7. *Каміл Ідріс.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

8. *Конов Ю.П.* Экономика интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2011.

9. *Крайнев П.П.* Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія / П.П. Крайнев. — К. : Ін Юре, 2004.

10. Локарнська угода про заснування Міжнародної класифікації промислових зразків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b07

11. М. Бунге: сучасний дискурс : монографія / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання, 2005.

12. Парижская конвенция по охране промышленной собственности: от 20 марта 1883 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/paris/paris.html>

13. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.org>.

14. Статистична інформація по об'єктам промислової власності від ВОІВ (англ.): WIPO Industrial Property Statistics Online Directory [Електронний ресурс]. — Режим доступу: / <http://www.wipo.int/ipstats/en/links/about.html>
15. Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/999_001
16. Цивільний кодекс України. Книга четверта. Право інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
17. Amended proposal for European Parliament and Council Directive approximating the legal arrangements for the protection of inventions utility model / Community preparatory acst № 599 PC 0309. — Document delivered on: 09/08/1999.
18. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: /http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

3.2. ЗАСОБИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ОБІГУ, ТОВАРІВ І ПОСЛУГ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

*Знаки і символи управляють світом —
а не слово чи закон.*

Конфуцій

Постіндустріальні перетворення, глобалізація економіки та загострення боротьби підвищують роль і значення засобів індивідуалізації суб'єктів господарювання, а також виробленої ними продукції, виконаних робіт та наданих послуг, покликаних допомогти споживачам зробити свій вибір. Найважливішими критеріями віднесення засобів індивідуалізації до об'єктів інтелектуальної власності є їх охороноздатність та оборотоздатність — можливість відокремлення від конкретної юридичної чи фізичної особи (крім географічних зазначень). За сучасних умов знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, географічні зазначення набувають істотної економічної цінності, оскільки забезпечують зростання обсягів збуту продукції та підвищення прибутків фірм. Так, згідно з “Business Week” товарні знаки провідних фірм оцінюються на сьогодні так, у млрд дол. США: “Coca-Cola” — 70,45; “Microsoft” — 65,17; IBM — 51,77; GE — 42; Intel — 31 млрд дол. США¹.

У сучасній літературі склалися *три основні підходи до аналізу економічної ролі засобів індивідуалізації*:

1. *Ортодоксальний підхід*, що ґрунтується на простій моделі споживчого вибору, з якого не випливає необхідність використання засобів індивідуалізації в економічному обміні;
2. *Стандартний мікроекономічний підхід*, який приписує засобам індивідуалізації роль гарантів якості за умови невизначеності або роль засобів диференціації продукції.

Так, відомий американський економіст Е. Чемберлін вважав, що засоби індивідуалізації мають двоїсту (монопольну і конку-

¹ Інтелектуальний капітал. — 2004. — № 1. — С. 27.

рентну) природу та уможливають, з одного боку, зростання конкурентних переваг, а з іншого — монопольну владу. На думку вченого, співвідношення монопольної та конкурентної складових залежить від еластичності попиту та специфічних якостей товарів. Водночас охорона та захист засобів індивідуалізації:

— дають змогу отримувати прибуток від продукції, що не має особливих, унікальних властивостей;

— додають новий елемент “недосконалості” ринку;

— призводять до марнотратства ресурсів, у т. ч. на рекламу засобів індивідуалізації¹.

До обмежень стандартного мікроекономічного підходу слід віднести ігнорування трансакційних (контрактних) аспектів, пов’язаних з використанням засобів індивідуалізації, механізму, який дає змогу останнім виконувати роль сигналів якості, репутації; відсутність порівнянь різних інституційних альтернатив.

3. *Неоінституційний підхід*, що ґрунтується на теорії трансакційних витрат і економічній теорії прав власності, який дозволяє аналізувати специфіку контрактних відносин, пов’язаних із засобами індивідуалізації; досліджувати останні як одне з альтернативних інституційних утворень, покликане забезпечити виконання контрактів; виявляти його обмеження та переваги, в т. ч. порівняльні переваги різних інституційних угод і альтернативних систем специфікації прав на засоби індивідуалізації².

Сучасні дослідники в галузі інтелектуальної власності розрізняють:

1) *засоби індивідуалізації результатів діяльності юридичної особи* (товарний знак, знак обслуговування, найменування місця походження товарів);

2) *засоби, спрямовані на індивідуалізацію юридичної особи як суб’єкта цивільного права* (найменування, місцезнаходження тощо);

3) *засоби, спрямовані на індивідуалізацію підприємства як майнового комплексу* (комерційне позначення).

Як правило, до засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг належать:

¹ *Чемберлин Э.* Теория монополистической конкуренции. Реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин. — М. : Экономика, 1996. — С. 321.

² *Елисеев А.Н.* Институциональный анализ интеллектуальной собственности : учеб. пособие / А.Н. Елисеев, И.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005. — С. 33—48.

— *товарні знаки* (позначення, за допомогою яких товари одного виробника відрізняються від відповідних товарів інших виробників);

— *знаки обслуговування* (позначення, за якими послуги однієї особи відрізняються від відповідних послуг інших осіб);

— *фірмові найменування* (назви учасників цивільного обігу, які можуть не збігатися з їхнім повним або скороченим найменуванням, але мають з ними подібність);

— *найменування місць походження товарів* (позначення, що відображають унікальні властивості товару, отриманого в особливих природних, трудових, виробничих умовах).

Товарний знак — умовне символічне позначення, що слугує для індивідуалізації товарів та ідентифікації джерел їх походження (виробників).

Термін “товарний знак” традиційно використовується стосовно знаків індивідуалізації товарів. Враховуючи, що за умов переходу до інформаційного суспільства та економіки знань зростають роль і значення сфери послуг, її частка в обсягах ВВП, виникає об’єктивна необхідність індивідуалізації однорідних послуг, які отримують споживачі від страхових, освітніх, туристичних та інших компаній. Цю функцію виконують *знаки обслуговування* — умовні символічні позначення для індивідуалізації послуг та ідентифікації їх джерел.

Зауважимо, що на сьогодні практично немає єдиного уніфікованого терміна, що використовується для ідентифікації товарів і послуг. У сучасній економічній літературі можна побачити такі поняття, як “товарний знак”, “торговельний знак”, “знаки для товарів і послуг”, “знак обслуговування”, “торговельна марка”, “виробнича марка”, “логотип”, “фабричний знак”, “бренд” тощо. Термінологічна невизначеність щодо засобів індивідуалізації товарів і послуг існує також у законодавчих актах різних країн.

Незважаючи на те, що термін “товарний знак” з’явився лише в XIX ст., товарні знаки мають тисячолітню історію, оскільки з давніх часів люди використовували спеціальні символи для позначення вироблених ними товарів. Уже стародавні римляни, греки, єгиптяни, застосовували спеціальні позначення, що слугували зазначенням походження товарів чи належності їх до певної майстерні. Майже за 4000 років до н. е. будівельники Ассирії і Вавилону вирізали на камінні збудованих ними споруд свої фірмові знаки. Знайдений археологами глиняний посуд, вироблений у Китаї у V тис. до н. е. був маркований спеціальними позначеннями тогочасних гончарів.

У середні віки в західноєвропейських країнах широко використовувалися клейма, які давали змогу відрізнити продукцію одних виробників від інших. З часом замість клейма майстра на виробах почали проставляти герб цеху. При цьому здійснювався суворий контроль за тим, щоб цими позначеннями не маркувалися неякісні вироби. Так, статuti середньовічних гільдій містили приписи, які зобов'язували майстрів золотих і олов'яних справ застосовувати особисті клейма, які заносилися до спеціальних реєстрів.

Першим зареєстрованим товарним знаком вважається знак товарів "Червоний трикутник "Бесс", який був зареєстрований в Англії у 1876 р. Варто зазначити, що більш ніж 1700 сучасних товарних знаків цієї країни мають історію понад 67 років. Цікаво, що до другої половини XIX ст. мило вироблялось у домашніх умовах або купувалося на вагу. Технологія його виробництва була недосконалою, якість – невисокою. Коли у 1880 р. Вільям Проктор і Джеймс Гембл створили технологію, що забезпечила постійну якість мила, американська компанія "Проктер енд Гембл" зареєструвала "IVORY" як товарний знак, який дав змогу ідентифікувати і широко рекламувати її продукцію.

Широке практичне використання товарних знаків розпочалося у XIX ст., що знайшло відображення у Паризькій конвенції про охорону промислової власності, підписаній у 1883 р. В оригінальному тексті цієї Конвенції використовується термін "фабрична марка".

Сучасну роль товарні знаки почали відігравати в XX ст., що було пов'язано з появою масового виробництва товарів, зростанням обсягів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, що ускладнило систему проходження товарів від продавця до покупця, загостривши необхідність у їх ідентифікації та захисті від копіювання та підробки. За даними німецького дослідного Інституту ім. М. Планка, 60 % покупців пов'язують товарний знак з певною якістю товару; 30 % — з якістю та належністю до певної фірми і лише 10 % не звертають уваги на нього під час вибору товарів та послуг. Унаслідок цього більше 80 % вироблених у світі товарів маркуються товарними знаками, а частка продажу товарів без марок на ринках, наприклад, продуктів харчування, напоїв та сигарет, постійно зменшується: в 1977 р. — 26 %, в 1987 р. — 20; в 1997 р. — 10; в 2004 р. — 5 %.

Тривалий час на Заході товарні знаки розглядались у контексті "теорії джерел" і трактувались як такі, що вказують споживачеві на фізичне джерело або походження товару чи послуги. Однак починаючи з 30-х років XX ст. використання товарних знаків базується на "теорії якості", згідно з якою товарні знаки виступають як індикатори якості незалежно від джерела їхнього походження. Йдеться про те, що товари, помарковані конкретним товарним знаком, повинні мати однакову якість.

У законодавстві Німеччини, Італії, Угорщини використовується термін “знаки”; Польщі, Китаї та Росії — “товарні знаки”; США, Бельгії — “торговельні знаки”. Французьке законодавство розрізняє поняття “товарний знак”, що ідентифікує продукцію з огляду на її виробника, і “торговельна марка”, що ідентифікує комерсантів, які беруть на себе відповідальність щодо вибору товарів та їх презентації клієнтам. Зазвичай торговельні марки застосовуються щодо всієї продукції, яка реалізується комерсантами, і наносяться поряд із товарними знаками. Згідно із Законом України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” (ст. 1) товарний знак є позначенням, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб.

Знаком для товарів і послуг, або просто “знаком”, є розпізнавальна назва, логотип або інший знак, який ідентифікує джерело товарів і послуг. Знаки для товарів і послуг допомагають споживачам відрізнити продукт або послугу, що походять від одного товаровиробника, від продуктів і послуг, вироблених іншим товаровиробником. Знак забезпечує охорону для свого власника шляхом запобігання плутанини стосовно джерела під час поділу товарів чи послуг або у процесі видачі ліцензії на їхнє використання іншими. Період охорони варіюється, але знак може залишатися дійсним невизначено довго завдяки безперервному комерційному використанню або реєстрації та її подовженню. Сукупність патентів і знаків для товарів і послуг часто називають “промисловою власністю”.

Каміл Ідріс

У Паризькій конвенції про охорону промислової власності 1883 р. (у редакції від 14 липня 1967 р. і з поправками, внесеними 2 жовтня 1979 р.) серед об’єктів промислової власності виокремлюються виробничі або торговельні марки і знаки обслуговування. В Міжнародній угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1993 р. (TRIPS) йдеться про виробничі або торговельні марки, а Директива Ради ЄС 1988 р. про зближення законодавства держав — членів Європейського Співтовариства щодо товарних знаків оперує терміном “знаки для товарів і послуг”¹. У зв’язку з цим необхідно зазначити таке:

— *торговельна (торгова) марка* — дослівний переклад англійського терміна “trade mark”, що активно використовується у

¹ Див.: Торгові аспекти права інтелектуальної власності : збірка вибраних міжнар. матеріалів. — К., 1999; Збірка нормативних актів з питань промислової власності. — К. : Вища шк., 1998. — С. 322—325.

низці міжнародних угод, а також французького терміна “une marque de commerce”, що знайшов відображення у Паризькій конвенції про охорону промислової власності. Це поняття найчастіше використовується в ролі найзагальнішого позначення засобів індивідуалізації в маркетингу як товарний знак фірми, що слугує для вирізнення її товарів серед численних аналогів, присутніх на ринку. Як зазначають сучасні дослідники, у різні часи торгова марка сприймалась по-різному: образ у свідомості споживачів (1956); механізм диференціації товарів (1960); спосіб створення індивідуального образу товару/послуги (1985); спосіб створення доданої вартості продукції/послуги, яку готовий оплатувати споживач (1986); правовий інструмент захисту інтелектуальної власності (1987); показник відношення споживача до товару (1991); механізм ідентифікації компанії-виробника (1992); система підтримки і комунікації корпоративної ідентичності (1992); концепція виробника, а також сукупність функціональних та емоційних елементів, нерозривно пов’язаних у свідомості споживачів з конкретним товаром і способом його представлення (1996)¹.

— **фабричний (виробничий) знак** — термін, що дає можливість відрізнити виробників продукції від торговців нею (торговельний знак);

— **логотип** (*logos* — слово, *typos* — відбиток) — словесний товарний знак в особливому графічному виконанні (наприклад, з використанням різних шрифтів);

— **слоган** — твір, що використовується для маркування товарів (послуг) і охороняється авторським правом;

— **бренд** — широковідомий товарний знак; комбінація функціональних та емоційних характеристик товарів, послуг; набір символів і асоціацій, що формують у суб’єктів ринку позитивний образ продукції фірми. Таким чином, до поняття бранда входить іміджева складова, яка часто виявляється вирішальною в процесі прийняття рішень щодо купівлі певного товару. Прихильники неінституційного підходу при дослідженні контрактних відносин розглядають бренд як певний механізм, що забезпечує виконання контрактів та виявляють його переваги порівняно з іншими альтернативами (централізованим правовим механізмом, приватними механізмами, вертикальною інтеграцією тощо)².

¹ Конов Ю.В. Цена интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.В. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Альфа-Пресс, 2010.

² Див.: Klein B. The Role of Market Forces in Assuring Contractual Performance / B. Klein, K.B. Leffler // Journal of Political Economy. —

Вперше поняття “брендинг” з’явилося у 30-ті роки ХХ ст. у США. Сучасний брендинг (брендостворення) — одна з форм реакції економічних суб’єктів на появу на ринках величезної кількості практично однакових товарів, за якої індивідуальність виступає антиподом масовості. Брендинг є діяльністю, спрямованою на створення довгострокових споживчих переваг, що включають активні способи просування та позиціювання певного товару, “марочний принцип” управління маркетинговим процесом у компаніях-виробниках. Через брендинг відбувається “олюднення” товарів, складається нова форма взаємозв’язків виробників і споживачів, коли переваги конкурентних товарів переходять до емоційної сфери.

Терміни “бренд”, “брендинг” не мають точних еквівалентів в українській мові. Більшість дослідників визначають бренд як образ товарного знака, який міцно укорінився у свідомості покупців, дозволяючи їм виокремлювати певний товар чи послугу серед інших, що конкурують на ринку. Найважливішими складовими брэнда є:

- словесна частина товарного знаку, “бренд-нейм” (brand-name);
- візуальний образ товарного знаку, “бренд-імідж” (brand-image);
- вартісна оцінка брэнда (brand value);
- ступінь присутності брэнда на ринку (brand development + index);
- рівень лояльності брэнда та залучення до його споживання ринкових сегментів (brand loyalty).

Бренд — це створений у свідомості людини образ товару, фірми, орієнтований на думки, почуття та емоції особистості. Це те, що споживач відчуває стосовно до продукції певної фірми, що формує його довіру і відданість їй. Це враження, яке складається із сукупності невідчутних властивостей товару (найменування, упаковки, якості, історії, репутації тощо) і закріплюється на рівні підсвідомості людини.

На думку сучасних дослідників, бренд поєднує символи та асоціації і є своєрідним “контрактом” між виробником і споживачем. Служба тематичних тлумачних словників (www.glossary.ru) визначає бренд як “розкочену торговельну марку”, продукт, компанію або концепцію, виділені суспільною свідомістю. На думку деяких дослід-

1981. — August, 89. — P. 615—641; Rogerson W.P. The Pissipation of Profits by Brand Name Capital and Entry when Price Guarantees Quality / W.P. Rogerson // Journal of Political Economy. — 1987. — Vol. 95. — August. — P. 797—809.

ників, бренд є емпіричним визначенням, яке відображає сукупність іміджевих, експлуатаційних та інших характеристик товару або послуги, тобто поєднанням торговельної марки і гудвілу (репутації) цих благ.

За сучасних умов через брендинг реалізується та зміцнюється економічна влада успішних фірм. У 1988 р. британська продуктова компанія “Rank Novis McDougall” (RNM) першою включила вартість бренда до балансового звіту, тобто оцінила свій бренд як нематеріальний актив. Відтоді загальноновизнаною є фінансова оцінка фірми з урахуванням бренда. При цьому за рейтингом американського Forbes, який охопив більше 100 брендів, що займають провідні позиції кожен у своїй галузі, нині у світі переважають технологічні бренди (табл. 3.2).

Таблиця 3.2. Топ-20 найбільш цінних брендів світу, 2010

№ з/п	Бренд	Вартість бренда, млрд дол.	Країна	Галузь
1	Apple	57,4	США	Комп'ютерна техніка
2	Microsoft	56,6	США	Комп'ютерне ПЗ
3	Coca-Cola	55,4	США	Безалкогольні напої
4	IBM	43	США	Комп'ютерне програмне забезпечення та послуги
5	Google	39,7	США	Інтернет-послуги
6	McDonald's	35,9	США	Ресторанний бізнес
7	General Electric	33,7	США	Диверсифіковані
8	Marlboro	29,1	США	Тютюнові вироби
9	Intel	28,6	США	Комп'ютерна техніка
10	Nokia	27,4	Фінляндія	Телефони
11	Toyota	24,1	Японія	Автомобілі
12	Cisco	23,9	США	Комп'ютерна техніка
13	Vodafone	23,5	Великобританія	Телекомунікація
14	Hewlett-Packard	23,4	США	Комп'ютерна техніка
15	AT & T	22	США	Телекомунікації

Закінчення табл. 3.2

№ з/п	Бренд	Вартість бренда, млрд дол.	Країна	Галузь
16	BMW	19,9	Німеччина	Автомобілі
17	Oracle	19,8	США	Комп'ютерне програмне забезпечення
18	Louis Vuitton	19	Франція	Люкс
19	Mercedes	18,8	Німеччина	Автомобілі
20	Disney	18,5	США	Індустрія розваг

Джерело: Рейтинг Forbes [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/toplist/~/1/2/205221>

Сучасні дослідники звертають увагу на нові тенденції, які намітились у брендингу протягом 90-х років ХХ ст. Йдеться про зниження ефективності конкретних переваг фірмових товарів, пов'язаних з упаковкою, дизайном, назвою, та посилення ролі невідчутних компонентів: довіри, іміджу, очікувань споживачів. Знижується роль реклами у створенні нових брендів внаслідок поширення нових каналів маркетингової комунікації — Інтернету, інтерактивного маркетингу, домашніх комп'ютерів. Намагаючись зменшити витрати на створення брендів та знизити ризики (на світовому ринку 17 з 20 нових брендів зазнають фіаско) виробники досить часто випускають нові товари під старими товарними знаками, що утруднює вибір споживачів. Згідно з дослідженням, проведеним рейтинговим агентством “Walker Information”, є прямий зв'язок між “соціальною цінністю” компанії, її репутацією та відданістю споживачів її бренду. Збільшення “соціальної цінності” компанії на 1 пункт викликає покращання її репутації на 0,55 пункта, тоді як збільшення економічної цінності на 1 пункт покращує репутацію лише на 0,32 пункта. Таким чином, соціально корисна діяльність компаній порівняно з економічною здійснює більший позитивний вплив на її репутацію та є ефективнішою для бренда¹.

За сучасних умов товарні знаки і знаки обслуговування активно використовуються у підприємницькій діяльності, включають-

¹ Бізнес. — 2005. — № 36 (659). — 5 вересня. — С. 68.

ся до майна підприємств, виступають необхідним елементом товарообміну та своєрідним інструментом його регулювання.

На думку західних дослідників, знаки для товарів і послуг є невід’ємним елементом гудвілу відповідного бізнесу і не мають незалежного значення. При цьому *гудвіл* трактується як можливість отримання прибутку, що перевищує звичайну норму у зв’язку з досягнутим сприятливим ставленням громадськості до певного бізнесу.

У науковій літературі є різні *підходи до класифікації товарних знаків* (рис. 3.2).

І. Залежно від форми вираження розрізняють:

1. *Словесні товарні знаки* — оригінальні слова, назви, словосполучення, короткі фрази, які використовуються для позначення товарів та послуг. Як словесні знаки можуть використовуватись власні імена (Dior, Ford), назви предметів (Apple), астрономічні назви (Марс), імена історичних особистостей (Наполеон), найменування географічних об’єктів (Волга), штучні слова — неологізми, фантазійні слова, що не мають смислового змісту (Coca-Cola, Херох, Kodak), поєднання букв (BMW), цифрові значення (“№ 5” для парфумів Chanel або “777” для портвейну), лозунги “Fly with Me” тощо.

2. *Образотворчі знаки* — конкретні й абстрактні малюнки, зображення живих істот, предметів, інших об’єктів, фігур, композицій ліній, плям, які слугують для позначення товарів і послуг. Як зображувальні знаки, зазвичай, використовують орнаменти, зображення тварин, птахів, персонажів казок (наприклад, зображення крокодила на одязі фірми “Лакост”, зображення слона з піднятою лапою на продукції Азовського заводу ковальсько-пресового обладнання). Особливим видом зображувальних знаків є *логотип* — словесні позначення, виконані в оригінальній графічній манері. Зображувальні знаки менш вигідні з погляду реклами, оскільки сприймаються лише за допомогою зору. Водночас вони широко використовуються фірмами, оскільки прикрашають вироби і привертають увагу покупців.

3. *Об’ємні знаки* — тривимірні позначення, фігури та їх комбінації, які забезпечують оригінальне оформлення виробу (форма пляшки “Coca-Cola”, флакони для парфумів “Сальвадор Далі”, фігурне мило, упаковки для цигарок тощо). Однією з основних вимог, які стосуються об’ємних знаків, є вимога щодо оригінальної форми виробу, упаковки, які мають вказувати на конкретного виробника і не визначатися виключно функціональним призначенням продукції. У деяких випадках об’ємні позначення можуть

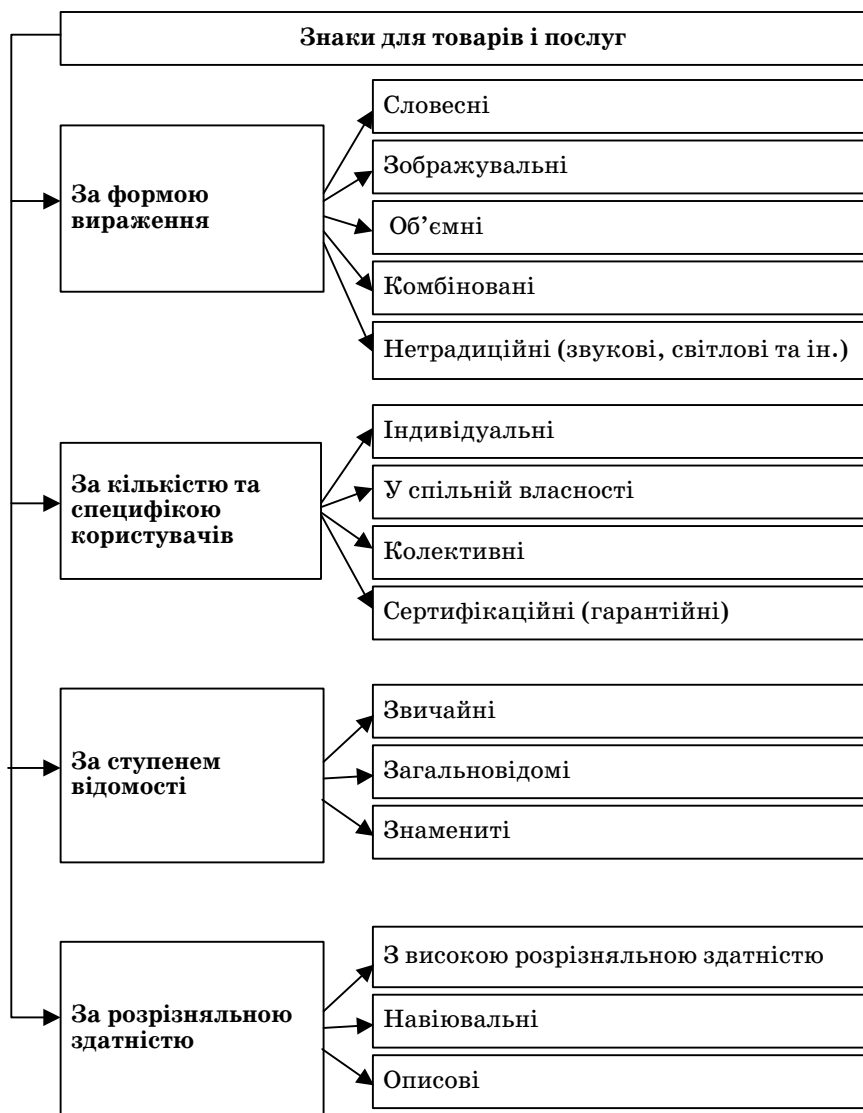

Рис. 3.2. Класифікація знаків для товарів і послуг

бути зареєстровані не як товарні знаки, а як промислові зразки. Водночас необхідно відрізнити тривимірний товарний знак від промислового зразка. На відміну від промислового зразка, який є художньо-конструкторським рішенням, що визначає зовнішній вигляд виробу і невіддільне від нього, товарний знак є лише засобом індивідуалізації того чи іншого виробу.

4. *Комбіновані знаки* — знаки, які включають словесні, зображувальні та об'ємні позначення товарів і послуг (слова, символи, малюнки, фігури тощо), сюжетно та композиційно поєднані між собою. Прикладом комбінованих товарних знаків можуть бути етикетки, композиція яких, як правило, включає зображувальні і словесні елементи у кольоровому виконанні.

5. *Нетрадиційні знаки* — звукові, світлові, запахові позначення товарів і послуг (музичні мелодії, шумові, світлові ефекти, оригінальний звук тощо). Необхідно зазначити, що проблема виокремлення нетрадиційних знаків є дискусійною, оскільки спеціалісти вказують на неоднозначність розрізняльної здатності таких позначень, нормативну невизначеність, складність забезпечення правової охорони, реєстрації, експертизи та публікації заявок тощо. Водночас практиці відомі окремі випадки активного використання таких знаків, зокрема позивних радіостанцій.

Імена багатьох фірмових найменувань та знаків для товарів і послуг мають цікаву історію. Відомо, що у вересні 2005 р. компанія "Eastman Kodak" відзначила 115-річчя з дня реєстрації товарного знака Kodak. У 1880 р. 26-річний американець Джордж Істман отримав патент на винахід машини для виробництва сухих фотографічних пластинок. У 1888 р. був створений перший компактний плівковий фотоапарат, якому Істман придумав назву "Kodak". Він дуже любив букву "К", зазначаючи, що це "найдужча та енергійна" буква, яка має починати і закінчувати назву компанії. Перший фотоапарат "Kodak" коштував 25 дол. Він заряджався плівкою на 100 кадрів. Водночас клієнтам надавалися послуги з проявки плівки, друку фотографій, придбання нової плівки всього за 10 дол. Популярність цієї камери була настільки високою, що у 1892 р. компанія Дж. Істмана була перейменована на "Eastman Kodak Company". Такою її назва залишається дотепер.

Логотип Nike (ім'я грецької богині перемоги Ніки) і емблему з крильцями власник фірми Ф. Найт купив свого часу у студента Портлендського художнього училища за 35 дол. Марка "Adidas", створена у 1948 р., носить ім'я свого засновника Адольфа Дасслера, якого друзі називали просто Аді, назва "Reebok" походить від африканської назви швидкої газелі. Назву швейцарських годинників "Rolex" придумав у 1908 р. Г. Вільсдорф, вважаючи, що вона асоціюється з обертанням стрілок на циферблаті, добре запам'ятовується і легко вимовляється. Назва чаю "Brook Bond" означає "зобов'язання Брука" і акцентує увагу на зобов'язаннях англійського підприємця Артура Брука щодо якості чаю, який він з 1869 р. поставляв з Вест-Індії.

Назву "Nissan" було створено в 1933 р. шляхом скорочення двох японських слів: Nippon (Японія) і sangio (промисловість). У 1956 р. у

Франції розпочала діяльність компанія “Tefal”, назва якої походить від двох слів — Teflon і Aluminium. Назва FIAT утворилась від використання перших букв назви Італійський автомобільний завод у Турині, а BMW — Баварський моторний завод. У 1909 р. Август Хорч створив компанію з виробництва автомобілів. Переклавши на латинь своє прізвище він отримав слово Audi. Латинське слово pīvius (білосніжний) дало назву компанії Nivea. Ім'я знаменитої марки L'oreal походить від німецького “aureole” (ореол) і асоціюється з яскравістю і стійкістю продукції. Датчанин О.К. Хрістіансен у 1932 р. назвав фірму, що випускала дитячі конструктори, словом “Lego”, ґрунтуючись на тому, що “Leg got” у перекладі з датської означає “грай добре”.

II. Залежно від чисельності користувачів розрізняють такі знаки для товарів і послуг:

1. *Індивідуальні знаки* — позначення, зареєстровані на ім'я окремої юридичної або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності, який одноособово вирішує використовувати знак самостійно чи передати право на його використання іншим особам.

2. *Знаки, що перебувають у спільній власності* — знаки, що належать кільком особам, взаємовідносини між якими визначаються відповідною угодою. У разі відсутності угоди між співвласниками кожен з власників такого знаку може користуватись і розпоряджатись ним на свій розсуд. Водночас жоден зі співвласників не має права видавати ліцензію на використання цього знака або передавати право власності на нього без згоди решти власників.

3. *Колективні знаки* — знаки, що позначають товари і послуги, які виробляються і (або) реалізуються особами, які входять у певне добровільне об'єднання (спілку, асоціацію). На відміну від знаків, що перебувають у спільній власності, та незважаючи на широке коло потенційних користувачів, колективні товарні знаки належать об'єднанню, і реєструються, як правило, на ім'я однієї особи. Право на використання такого знака виникає в інших осіб з моменту входження в об'єднання за умови єдності якісних характеристик усіх товарів, послуг, які будуть позначатись цим знаком.

Паризька конвенція про охорону промислової власності (1883) зобов'язує країни-учасниці реєструвати та охороняти колективні товарні знаки, існування яких не суперечить законам країни походження, навіть за умови, коли ці колективи не є власниками підприємств. Підприємства — учасники об'єднання можуть ви-

користовувати колективний знак як єдиний для позначення своїх товарів і послуг або поряд з індивідуальним товарним знаком. Відтак основним призначенням колективного знака є вказівка на належність особи, яка його використовує, до певного колективу, об'єднання, яке має право контролювати використання цього знака.

4. *Сертифікаційні (гарантійні) знаки* — знаки, що виступають як юридична гарантія певного рівня якості товарів і послуг, які вони позначають. На відміну від колективних знаків, якими користуються лише члени конкретного об'єднання, сертифікаційні знаки можуть використовуватися будь-якими суб'єктами за умови дотримання ними певних вимог (стандартів) щодо якості, безпеки та екологічної чистоти продукції. Водночас власникам сертифікаційних знаків забороняється брати участь у торговельних операціях і здійснювати торговельну діяльність із використанням цих знаків. Наприклад, блакитна квітка Генерального товариства виробників тканин у Франції є гарантією того, що позначений нею товар вироблений з натурального льону; червона вівця Генеральної конфедерації виробників овечого молока та промисловців Рокфору вказує на якість та екологічну чистоту представленої на продаж продукції тощо. На думку багатьох дослідників, сертифікаційні товарні знаки відіграють важливу роль у сучасній ринковій економіці, оскільки слугують інтересам споживачів і стимулюють виробників до впровадження інновацій з метою підвищення якості, конкурентоспроможності та екологічної чистоти продукції.

III. За ступенем відомості розрізняють такі знаки:

1. *Звичайні знаки* — будь-яке нове та оригінальне позначення товару чи послуги, яке відповідає умовам охороноздатності певної країни, зареєстроване і охороняється на її території.

2. *Загальновідомі товарні знаки* — позначення, відомі широкому колу осіб, і такі, що асоціюються у їхній свідомості з конкретним товаром, послугою. Згідно з визначенням Міжнародної асоціації з охорони промислової власності, загальновідомим вважається знак, відомий широкому колу зацікавлених осіб, які мають стосунок до виробництва, збуту чи використання позначеної цим знаком продукції (дійсним або потенційним споживачам цього товару, особам, що беруть участь у його розповсюдженні, оптовикам, ліцензіатам, користувачам за договором франчайзингу тощо), якщо він сприймається ними як такий, що вказує на особливе джерело походження зазначеної продукції. Внаслідок широкої поінформованості зацікавленої частини населення охорона загальнозна-

них товарних знаків здійснюється незалежно від факту їх реєстрації. Так, згідно зі ст. 6bis Паризької конвенції про охорону промислової власності, у державах — учасницях конвенції загальновідомим знакам для товарів і послуг надається правова охорона без реєстрації у відповідних національних відомствах.

3. *Знамениті знаки* — знаки, які мають виняткову цінність та самостійну привабливість, що виявляється незалежно від товарів і послуг, які ними позначаються (наприклад: Dior, Kodak, Coca-Cola, Rolls-Royce та ін). Директива Європейського співтовариства про товарні знаки трактує їх як “знаки, що мають добре ім’я”. Відмінності між загальновідомими і знаменитими товарними знаками наведені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3. Відмінності між загальновідомими і знаменитими товарними знаками

Загальновідомі товарні знаки	Знамениті товарні знаки
Передбачають обізнаність широкого кола зацікавлених осіб, які мають стосунок до виробництва, збуту чи використання позначених ними товарів	Відомі широкому загалу, вказують на високу репутацію і довіру з боку значної частини населення
Асоціюються у свідомості зацікавлених осіб з конкретним товаром	Мають привабливість незалежно від маркованих ними товарів
Вказують на особливе джерело походження товарів	Гарантують якість та високі споживчі властивості позначених товарів
Охороняються незалежно від реєстрації чи використання у країнах, де зацікавлені особи звертаються за їх захистом; охорона здійснюється відповідно до принципу спеціалізації (стосовно маркованих товарів)	Функціонують відповідно до принципу територіальності, мають бути зареєстровані у країні, де потрібна їх правова охорона; охорона стосується неоднорідної продукції, якщо використання цих знаків третіми особами уможливило отримання незаконного прибутку, послаблення розрізняльної здатності або завдання шкоди інтересам власників

IV. За розрізняльною здатністю виокремлюють такі знаки:

1. *Знаки з високою розрізняльною здатністю* — довільні, чужодернацькі позначення (Kodak, Херох), або слова, що не стосуються безпосередньо товару (послуги), який позначають (Camel).

2. *Навіювальні знаки*, що мають певне відношення до товару (послуги), який позначають, і “навіюють думку” про нього.

3. *Описові знаки*, які акцентують увагу на певних рисах, атрибутах, властивостях маркованого товару або послуги.

Для того щоб виконувати розрізняльну функцію, товарний знак має бути дистинктивним (володіти характерними ознаками, відмінними рисами, що дають можливість споживачам відразу ідентифікувати виріб). До позначень, об'єктивно позбавлених розрізняльної здатності, належать: одна літера чи цифра, прості геометричні фігури, форми, що обумовлені виключно функціональним призначенням виробу, загальноновизнані скорочення тощо.

Водночас можливі ситуації, за яких позначення, що об'єктивно мали високу розрізняльну здатність, втрачають її у зв'язку з тривалим використанням товарного знака та перетворенням його на родове або видове поняття (ескалатор, термос, аспірин, лінолеум тощо). Наприклад, фірма “Херох Corp” опублікувала звернення до споживачів, у якому було вказано на неправомірність вживання таких фраз, як “Я відксерокопіював ...”, оскільки Херох є зареєстрованим товарним знаком цієї компанії і не може вживатись як дієслово.

У процесі здійснення господарської діяльності підприємства мають потребу не лише в індивідуалізації виробленої ними продукції, а й у вирізненні самих себе серед інших підприємств. З цією метою вони використовують фірмові найменування, які є важливим засобом розпізнавання та ідентифікації товаровиробників.

Фірмове найменування — це найменування юридичної особи, суб'єкта господарювання, яке дає змогу ідентифікувати (персоніфікувати, індивідуалізувати) конкретне підприємство в цивільному обігу. Таким чином, на відміну від товарного знака, фірмове найменування є комерційним ім'ям підприємця, нерозривно пов'язаним з його діловою репутацією.

Фірмові найменування відрізняються від інших засобів індивідуалізації умовами виникнення і припинення правової охорони, юридичної реєстрації, правомочностями правовласника тощо (табл. 3.4). Право на фірмове найменування є безстроковим, а початком його фактичного використання вважається дата реєстрації. Водночас індивідуальні підприємці (не юридичні особи) та некомерційні організації не мають права на фірмові найменування, оскільки індивідуалізація останніх у господарському обігу здійснюється шляхом присвоєння офіційної назви (наприклад, державна податкова інспекція, державна служба зайнятості тощо).

Таблиця 3.4. Відмінності товарних знаків і знаків обслуговування від фірмових найменувань

Товарні знаки і знаки обслуговування	Фірмові найменування
Слугують для позначення товарів, послуг	Слугують для позначення підприємств
Призначені для індивідуалізації, вирізнення товарів і послуг	Призначені для індивідуалізації та вирізнення суб'єктів господарювання
Інформують про джерело походження продукції, її якісні характеристики	Інформують про підприємство, його стан та репутацію на ринку
Підприємство може мати кілька товарних знаків	Підприємство може мати лише одне фірмове найменування
Мають, як правило, просту структуру, виконують рекламну функцію	Мають складну структуру, яка утруднює виконання рекламної функції

Право на фірмове найменування належить до майнових прав і не може бути відокремлене від підприємства. Водночас воно може бути припинене в результаті зміни форми власності або організаційно-правової форми підприємства, місця його знаходження тощо.

Важливо зазначити, що предметом реєстрації є **повне фірмове найменування**, яке включає такі вказівки:

- *організаційно-правову форму підприємства (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю тощо);*
- *форму власності підприємства (державне, приватне тощо);*
- *сферу діяльності підприємства (виробниче, наукове, торговельне);*
- *власників підприємства;*
- *відмінну, оригінальну назву підприємства.*

На практиці споживачі, як правило, зустрічаються з останньою частиною повного фірмового найменування (наприклад кафе “Мрія”, ательє “Престиж” тощо).

Найважливіші **принципи використання фірмових найменувань**:

- *істинність, правдивість (фірмове найменування має правдиво відображати правовий статус підприємства, не вводячи в оману контрагентів);*

— *винятковість* (фірмове найменування має бути новим та оригінальним, відмінним від уже існуючих);

— *постійність* (фірмове найменування має бути постійним і незмінним для ефективного виконання притаманних йому функцій).

Терміни “фірмове найменування” та “знаки для товарів і послуг” використовувалися в українському законодавстві до січня 2004 р.

Цивільний і Господарський кодекси України, що набрали чинності з 2004 р., застосовують терміни “комерційне найменування” і “торговельна марка”. Водночас ці документи передбачають можливість використання зазначених вище термінів нарівні.

Згідно з Цивільним кодексом України **комерційне найменування** є постійною та незмінною назвою юридичної особи, що індивідуалізує та вирізняє її з-поміж інших. Відповідно до ст. 489 цього кодексу правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо вона дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо її діяльності.

Чинний Цивільний кодекс України передбачає також можливість передачі права на комерційне найменування за **договором комерційної концесії**, згідно з яким одна сторона (правовласник) зобов’язується надавати іншій стороні (користувачеві) за певну плату право користування належним цій стороні комерційним найменуванням відповідно до зазначених у договорі умов.

Охорона фірмових найменувань здійснюється відповідно до ст. 8 Паризької конвенції про охорону промислової власності без обов’язкового надання заявки чи реєстрації і незалежно від того, чи є вони частиною товарних знаків. Відомі фірмові найменування, які мають високу репутацію, користуються популярністю та довірою споживачів і ділових партнерів, є важливим фактором підвищення прибутковості та конкурентоспроможності сучасних фірм.

Важливе місце серед засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу займають найменування місць походження товарів, які вказують на наявність у продукції особливих, неповторних властивостей, зумовлених місцем її виробництва.

Зазначення походження товарів — це позначення товарів, що походять з певної країни, місцевості, населеного пункту тощо. Зазначення походження товарів, як правило, поділяють на такі:

1) *вказівки на походження товарів*, які дають уявлення про справжнє місце їх походження і не асоціюються з якістю товарів;

2) *найменування місць походження товарів*, які дають можливість вирізнити серед товарної маси товари, специфічні якості

яких виключно або суттєвим чином зумовлені людськими і (або) природними факторами певної місцевості.

Відповідно до Закону України “Про охорону прав на зазначення походження товарів” розрізняють:

— *просте зазначення походження товару* — будь яке словесне чи графічне позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару;

— *кваліфіковане позначення товару*: назву місця походження товару, географічне зазначення походження товару (назву географічного місця походження товару, особливі властивості якого винятково або головним чином зумовлені характерними для цього географічного місця природними і (або) людськими чинниками).

Правова охорона простого зазначення походження товару виникає на підставі його використання і не реєструється. Кваліфіковане зазначення походження товару реєструється згідно із законодавчо встановленим порядком і засвідчується свідоцтвом. Для попереджувального маркування назви місця походження товару застосовується обведена овалом аббревіатура НМП (найменування місця походження) або ГЗП (географічне зазначення походження).

Зазначення походження товарів може мати словесну, зображувальну форму, виступати у вигляді національного символу, географічної карти тощо. Водночас зазначення походження товарів слід відрізнити від загальноживаних позначень товарів певного виду, не пов’язаних з конкретною місцевістю їх виготовлення, незважаючи на те, що вони містять назви географічних об’єктів (наприклад, “київський торт”, “кримське вино”).

Метою правової охорони зазначення походження товарів є вирізнення продукції та виробників, а також підтримка і стимулювання окремих промислів, які виготовляють і постачають на ринок унікальну та високоякісну продукцію. В одних країнах право на використання найменування місць походження товарів належить державі, в інших це право мають окремі фізичні та юридичні особи.

За умов сучасної ринкової економіки засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів та послуг є іманентною складовою активів підприємств, невід’ємним елементом товарообігу, своєрідним інструментом його регулювання.

Найважливіші функції засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг такі:

1. *Інформаційна* (інформування споживачів щодо виробників товарів, послуг, джерел походження продукції, їх якісних характеристик тощо).

Легко зрозуміти, яку цінну інформативну функцію виконують знаки для товарів і послуг, якщо на хвилину уявити життя у світі, в якому всі продукти продаються в коробках бежевого кольору, без знаків для товарів і послуг, що представляють характеристики й властивості цього продукту (і, відповідно, привертають увагу покупців). Вибір фотоапарата, наприклад, став би насправді дуже складним заняттям. Дехто стверджує, що інформацію можна ефективно подавати просто у вигляді переліку характеристик, прикріпленого до коробки, без використання знака для товарів і послуг — подібно до того, як на пакунках з їжею друкують список інгредієнтів. Однак наочні художньо виконані й символічні подання допомагають споживачам, які можуть і не мати часу на докладне вивчення та усвідомлення детальної інформації про продукт. Зрозуміло, що такі символічні подання мають зазначатися з необхідною точністю. Навіть гіпотетичний перелік характеристик може допомогти лише в тому разі, якщо він правдивий. Знак для товарів і послуг може вказувати споживачам на те, який саме перелік і який саме продукт є надійнішим за інші.

Каміл Ідріс

2. *Розрізняльна* (вирізнення виробників та продукції серед аналогічної, подібної, що пропонується на ринку).

3. *Гарантійна* (гарантування споживачам певного набору корисних властивостей та рівня якості товарів і послуг).

4. *Рекламна* (привертання уваги споживачів, стимулювання збуту маркованих товарів, послуг).

5. *Захисна* (захист від недобросовісної конкуренції).

На думку К. Ідріса, знаки для товарів і послуг виконують дві основні макроекономічні функції:

1) сприяють прийняттю рішень споживачем стосовно вибору товару на ринку в ситуаціях, коли важко перевірити джерело товарів або якість послуг швидко і недорого;

2) стимулюють підприємства щодо інвестування в розробку й постачання товарів і послуг, які мають якість, бажану для споживача, стимулюють інвестиції в забезпечення якості, коли бізнес переконується, що *цінність бренда формується* лише після того, як споживач на власному досвіді після покупки переконується у достовірності репутації знака для товарів і послуг та рекламних обіцянок, пов'язаних з даним знаком для товарів і послуг¹.

Зазначені функції взаємодоповнюють і взаємопосилюють одна одну. Йдеться про те, що споживачі обирають товари, якість яких

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 151.

засвідчується відповідним знаком для товарів і послуг. Водночас підприємці зацікавлені вкладати кошти в покращення якості виробленої продукції з метою подальшого зміцнення репутації бренда, що забезпечує відданість споживачів.

Знаки для товарів і послуг використовуються підприємствами як інструмент маркетингу численними способами. Найпоширеніший — реклама для споживачів з метою просування збуту товарів, проте використання знака для товарів і послуг стає все складнішим і різноманітнішим. Сучасний перелік застосування знака для товарів і послуг є досить довгим.

Знак, який зарекомендував себе, здатен:

- збільшити обсяг продажу;
- зміцнити відданість споживача певному виду товару;
- допомогти в протистоянні тиску конкуренції;
- збільшити дохідність і прибутковість;
- розширити й зберегти своє місце в ринковому просторі;
- диференціювати продукти;
- допомогти при введенні нових виробничих ліній;
- одержувати відрахування за рахунок ліцензійних програм;
- створити основу для франшизи;
- підтримувати стратегічне партнерство й ринкові альянси;
- обґрунтовувати оцінку вартості корпорації під час укладання фінансових угод;
- інформувати щодо благодійних справ;
- підтверджувати дотримання вимог безпеки;
- свідчити про виконання технічних специфікацій;
- гарантувати взаємодію та сумісність складних технічних систем.

Каміл Ідріс

Забезпечуючи штучну диференціацію товарів і послуг, засоби їх індивідуалізації уможливають зростання монопольної влади окремих товаровиробників, що сприяє збільшенню їх доходів. Водночас використання засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів, послуг пов'язано з додатковими витратами на формування та захист позитивного іміджу товарного знака, знака обслуговування або фірмового найменування та забезпечення ефективного економічного механізму їх використання.

Будучи важливою складовою нематеріальних активів, які істотною мірою визначають реальну ринкову вартість фірм, *засоби індивідуалізації суб'єктів господарювання, товарів та послуг відіграють важливу роль в умовах інформаційного суспільства:*

— *сприяють зниженню трансакційних витрат* шляхом скорочення витрат споживачів на пошук необхідної інформації, виявлення та оцінку корисних властивостей товарів, захист від опортуністичної поведінки тощо;

— *виступають потужним фактором підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання*, їх репутації і престижу в суспільстві;

— *перетворюються на своєрідну гарантію, зобов'язання щодо більш повного задоволення потреб споживачів* на основі впровадження інновацій та поліпшення якості продукції;

— *сприяють узгодженню інтересів виробників та споживачів* за умов неперсоніфікованого обміну, диференціації потреб та засобів їх задоволення.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг. Товарний знак. Знак обслуговування. Види товарних знаків. Торговельна марка. Логотип. Слоган. Бренд. Фірмове найменування. Комерційне найменування. Найменування місць (зазначення) походження товарів. Функції засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте сутність та види засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.

2. Охарактеризуйте основні підходи до аналізу економічної ролі засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.

3. Як співвідносяться поняття “товарний знак”, “фабричний (виробничий) знак”, “логотип”, “салоган”, “бренд”?

4. Охарактеризуйте нові тенденції, які намітились у брендингу протягом 90-х років ХХ ст.

5. Що таке товарний знак? Які види товарних знаків Ви знаєте?

6. Назвіть відмінності між загальновідомими і знаменитими товарними знаками.

7. У чому полягають сутність і призначення фірмових найменувань та найменувань місць походження товарів.

8. Охарактеризуйте найважливіші принципи використання фірмових найменувань.

9. Розкрийте основні відмінності товарних знаків і знаків обслуговування від фірмових найменувань.

10. У чому виявляється специфіка зазначення походження товарів?

11. Охарактеризуйте найважливіші функції засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.

12. Яку роль відіграють засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг у сучасній ринковій економіці?

Література

1. *Бунге Н.Х.* Полицейское право / Н.Х. Бунге. — К. : Университет. типограф., 1877.

2. Віденська угода про заснування Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_h33

3. *Винсент Л.* Легендарные брэнды: Раскрученные рекламные мифы, в которые поверил весь мир / Лоуренс Винсент. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004.

4. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>

5. Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон України від 16 червня 1999 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/752-14>

6. Интеллектуальная собственность (Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации): учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.

7. *Ідріс К.* Интеллектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпонт, 2006.

8. *Конов Ю.П.* Экономика интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2011.

9. *Крайнев П.П.* Интеллектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія / П.П. Крайнев. — К. : Ін Юре, 2004.

10. Мадридское соглашение о международной регистрации знаков от 14.04.1892 г [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

http://www.wipo.int/madrid/ru/legal_texts/madrid_agreement.html

11. М. Бунге: сучасний дискурс : монографія / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання, 2005.

12. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.org>.

13. Статистична інформація по об'єктам промислової власності від ВОІВ (англ.): WIPO Industrial Property Statistics Online Directory [Електронний ресурс]. — Режим доступу: / <http://www.wipo.int/ipstats/en/links/about.html>

14. Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/999_001

15. Трансакционные издержки, связанные с созданием и использованием прав на товарные знаки в России / под ред. А.Е. Шаститко. — М. : Бюро экономического анализа, 2000.

16. Цивільний кодекс України. — Книга четверта. Право інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

17. *Чемберлин Э.* Теория монополистической конкуренции. Реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин. — М. : Экономика, 1996.

18. Amended proposal for European Parliament and Council Directive approximating the legal arrangements for the protection of inventions utility model / Community preparatory acst № 599 PC 0309. — Document delivered on: 09/08/1999.

19. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

3.3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АВТОРСЬКОГО І СУМІЖНИХ ПРАВ

3.3.1. Сутність та специфіка авторського права.

3.3.2. Особливості формування та реалізації суміжних прав.

3.3.1. Сутність та специфіка авторського права

Авторське право — одна з тих сфер права інтелектуальної власності, де необачливість може привести до найсумніших наслідків.

М. Лектер

Індустрія авторського права і суміжних з ним прав (програмного забезпечення, кінематографу, відео-, звукозапису, видавничої справи тощо) займає важливе місце у секторальній структурі інформаційного суспільства. У США в 1991 р. її частка становила 325 млрд дол. доданої вартості (приблизно 5,5 % ВВП), а її зарубіжний продажі принесли в скарбницю цієї країни майже 36,2 млрд дол., що перевищило експортну виручку більшості провідних галузей економіки країни.

Авторське право — економіко-правовий інститут, що регулює особисті немайнові та майнові права авторів та їх правонаступників щодо створення і використання творів науки, літератури та мистецтва. Йдеться про сукупність наданих автору прав (правочинностей), необхідних для охорони інтересів, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням твору.

Термін “*авторське право*” аналізується у сучасній науковій літературі у двох взаємопов'язаних аспектах:

1) як сукупність правових норм, що регулюють відносини з приводу створення та використання творів науки, літератури і мистецтва;

2) як сукупність особистих майнових та немайнових прав, що належать автору у зв'язку зі створенням конкретного літературного, наукового чи мистецького твору.

Моральні, або особисті немайнові, права авторів визнавалися з часів появи писемності та писемних літературних творів. Водночас економічні, або виключні майнові права авторів почали визнаватися лише після становлення поліграфічної промисловості в європейських державах. Як відомо, в 1440 р. Іоганн Гуттенберг винайшов технологію, яка давала змогу друкувати книги масовим тиражем. Наслідком цього стало не лише бурхливе поширення знань та культури в епоху Відродження, а й виникнення нових загроз та ризиків для книговидавців. За відсутності охорони від конкурентів, які продавали незаконні копії, інвестування у видавничу справу стало ризикованим заняттям, що часто призводило до розорення підприємців. Останні почали звертатися до урядів країн з проханням про захист. Наслідком цього стало запровадження привілеїв, які надавали бенефіціаріям виняткові права відтворення і розповсюдження твору протягом певного часу, а також захищали книговидавців за допомогою штрафів, арештів, конфіскацій підроблених копій тощо. Важливо зауважити, що держава була зацікавлена в запровадженні таких заходів ще й тому, що могла таким чином здійснювати цензуру нових видань та отримувати додаткові доходи від видання книг.

Авторське право виникло в XV ст. у Венеціанській республіці. В 1476 р. був прийнятий Указ про патенти та привілеї для охорони винаходів та творів, а 3 січня 1491 р. юрисконсульту Петру із Равенни на книгу “Фенікс” було видано охоронний документ, що надав йому право дозволяти видання цієї книги тільки одному видавцеві. Передрук книги іншими видавцями карався конфіскацією виданих книг та штрафом за кожний екземпляр книги. “Знатний юрисконсульт на ім’я Петро з Равенни, який... з’явився до ясновельможного володаря і в славі нашій володіння, шанобливо заявив, що протягом усього свого життя докладав дуже багато старання і праці..., тому смиренно просив, щоб заборонено було іншим збирати плоди його праць і безсонних ночей, — зазначалося в охоронному документі. — Визнаючи справедливість і пристойність цього прохання, ...наказуємо, щоб ніхто не насмілювався в місті Венеції й у всіх підвладних нам славетних володіннях друкувати або продавати надруковані екземпляри твору, названого “Фенікс”, під страхом конфіскації цих примірників і сплати двадцяти п’яти ліврів за кожний з них. Такому покаранню підлягають і ті, що стануть продавати у згаданих вище славетних володіннях ці самі книги, надруковані в інших місцях, за винятком тих видавців, яким це буде юрисконсультом дозволено”¹.

Перший у світі закон про авторське право був прийнятий в Англії в 1709 р. і набув чинності в 1710 р. як Статут Анни (за ім’ям правлячої на той час королеви), або як Акт про заохочення просвітництва. У преамбулі до цього закону зазначалось: “Видавці, книготорговці та інші особи взялися вільно друкувати, передруко-

¹ *Канторович Я.А.* Авторское право на литературные, музыкальные, художественные и фотографические произведения / Я.А. Канторович. — Петроград : Брокгауз-Ефрон, 1916. — С. 10—11.

увати і випускати в світ книги без дозволу авторів чи власників, внаслідок чого останнім і їх сім'ям завдаються значні збитки, а часом і повне розорення. Щоб уникнути таких пригод в майбутньому і для спонукання вчених мужів до писання корисних книг постановляємо...”¹.

Законом передбачалося закріплення за автором твору виключного права на його публікацію протягом 14 років з дати першої публікації. Водночас дозволялась передача права за винагороду книгопродавцю. Закон також передбачав продовження терміну охорони твору ще на 14 років після закінчення першого терміну за життя автора. Щодо книг, які вже були опубліковані, встановлювався єдиний термін охорони — 21 рік. Коли зазначені терміни спливали, твір ставав суспільним надбанням, тобто його можна було вільно використовувати без будь-яких дозволів і обмежень. Охорона від передруку книг надавалася за умови внесення твору до реєстру гільдії книговидавців. Самовільний передрук карався конфіскацією контрафактної продукції і значними штрафами.

З часом системи авторського права були сформовані і в інших країнах. Так, французька модель авторського права склалася в часи Великої французької революції. У 1791 р. був прийнятий “Декрет про право на постановку і виконання драматичних і музичних творів”, а в 1793 р. “Декрет про право власності авторів на літературні твори, композиторів, живописців і художників”, які забороняли передрук та поширення творів літератури і мистецтва протягом життя автора. При цьому спадкоємці та інші правонаступники могли користуватися авторським правом протягом 10 років після смерті автора.

Вдосконалення законодавства про авторське право у Франції відображено в законах 1866, 1902, 1910, 1920, 1925, 1957 і 1985 рр. У 1992 р. основні положення про авторське право та суміжні права були включені до Кодексу інтелектуальної власності 1997 р., який скасував дію всіх спеціальних законів у цій сфері. Французька доктрина авторського права справила значний вплив на законодавче становлення авторського права в інших країнах і відобразилася в Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів (1886) у частині введення принципу автоматичної охорони, не залежної від виконання будь-яких формальностей. Зазначена модель визнала особисті немайнові права, яким було надано вічний і невідчужуваний характер. Крім того, французьке законодавство вперше у світі визнало принцип національного режиму (надання однакових прав як національним, так і зарубіжним авторам).

Розвиток системи авторського права в Німеччині базувався на теорії особистісних прав інтелектуальної власності, згідно з якою творча діяльність автора трактувалась як продовження або відображення його особистості. Відтак вважалося, що автор мав право на

¹ *Хейфец И.Я.* Авторское право / И.Я. Хейфец. — М. : Советское законодательство, 1931. — С. 13.

охорону такої діяльності, як частини його особистості внаслідок природної справедливості. Зазначений підхід справив визначальний вплив на розвиток авторського права в континентальній Європі стосовно утвердження концепції моральних (немайнових) прав авторів.

Принципи Статуту Анни були покладені в основу законів про авторське право в Британській Співдружності Націй та вплинули на становлення інституту авторського права на американському континенті. Перший закон США “Про авторське право”, який набув чинності в 1790 р., в основному відповідав Статуту Анни і передбачав охорону книжок, географічних і морських карт протягом 14 років з дати першої публікації. Зазначений термін міг бути продовжений за життя автора і за умови дотримання суворих вимог реєстрації і депонування. Водночас у 1909 р. він зазнав суттєвих змін. Згідно з цим законом авторське право виникало не з моменту створення твору, а з моменту його реєстрації або депонування, що призвело до того, що Бібліотека Конгресу США стала найбагатшим у світі зібранням опублікованих і неопублікованих творів.

Відповідно до Закону про авторське право 1976 р. у США було запроваджено термін охорони творів протягом життя автора і додатково 50 років (нині — 75 років) після його смерті. Після вступу США в члени Бернського союзу в 1989 р. Закон США “Про авторське право” було приведено у відповідність до міжнародних норм. Значні доповнення до відповідного законодавства були внесені та набрали чинності в 1998 р., коли в країні почав діяти Закон “Про авторське право цифрового тисячоліття” (Digital Millennium Copyright Act, DMCA), приведений у відповідність до нових договорів Світової організації інтелектуальної власності.

Особливу групу джерел сучасного авторського права становлять міжнародні договори: Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886); Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право (1952); Римська конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій ефірного мовлення (1961); Конвенція про заснування Світової організації інтелектуальної власності (підписана у Стокгольмі у 1967 р., чинна з 1970 р.); Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (1971); Брюссельська конвенція поширення програм, які несуть сигнали, що передаються через супутники (1974), та ін.

Україна приєдналась до Бернської конвенції у 1995 р. (Закон України від 31.05.1995 р. № 189/95-ВР). На сьогодні законодавство України щодо авторського права і суміжних прав включає норми гл. 26 Цивільного кодексу України, законів України “Про авторське право і суміжні права”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про видавничу справу” тощо.

На відміну від права промислової власності *авторське право має такі специфічні ознаки* (табл. 3.5):

Таблиця 3.5. Порівняльна характеристика патентного та авторського прав

Патентне право	Авторське право
Регулює відносини з приводу створення та використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей тощо	Регулює відносини з приводу створення та використання творів науки, літератури та мистецтва
Об'єкт патентного права — зміст технічного рішення	Об'єкт авторського права — художня форма, мова, що визначає оригінальність твору
Пов'язане з великою ймовірністю створення ідентичних продуктів незалежними один від одного суб'єктами	Пов'язане з малою ймовірністю створення ідентичних продуктів незалежними один від одного суб'єктами
Потребує перевірки на відповідність певним ознакам охороноздатності об'єкта: новизні, неочевидності, промисловій придатності та відповідності суспільним інтересам і нормам моралі	Виникає безпосередньо з моменту вираження твору в певній об'єктивній формі, незалежно від його призначення, способу, форми вираження, наукової чи літературної цінності
Потребує спеціальної реєстрації та офіційних охоронних документів (патентів)	Не потребує реєстрації та дотримання наперед визначених формальностей
Об'єкти патентного права існують в обмеженій кількості, що забезпечує їх рідкісність; вони матеріалізуються в предметах, технологіях	Об'єкти авторського права фіксуються на матеріальних носіях і можуть тиражуватися в необмеженій кількості; у процесі їх купівлі-продажу передається обмежена частина правомочностей, що забезпечує їх рідкісність

1) поширюється на твори науки, літератури, мистецтва, які є результатом особливих форм творчої людської активності;

2) виникає незалежно від призначення, способу, форми вираження, художніх достоїнств, наукової цінності, літературних, наукових та мистецьких творів;

3) має змішану природу, включаючи до свого складу права власності, що належать до категорії майнових прав, і права особистості, що належать до категорії немайнових прав;

4) виникає безпосередньо з моменту вираження твору в певній об'єктивній формі, доступній для сприйняття іншими людь-

ми; для здійснення авторського права *не потрібні реєстрація та спеціальне оформлення твору*;

5) *є законодавчо закріпленим виключним правом творця оголосити себе автором твору*; відтворювати, розповсюджувати, оприлюднювати його певними способами, засобами; дозволяти іншим особам використовувати твір тим чи іншим способом;

6) *не пов'язано з правом власності на матеріальний об'єкт, у якому виражено твір* (папір, плівку, дискету тощо); суб'єкти авторського права і права власності на матеріальний носій твору можуть не збігатися, оскільки власник речі може не мати авторських прав на твір, матеріалізований у цій речі; відтак передача права власності або права володіння на матеріальний об'єкт сама по собі не спричиняє передачі авторських прав на твір, матеріалізований у цьому об'єкті;

7) *у процесі купівлі-продажу об'єктів авторського права передається обмежена частина пучка правомочностей*, оскільки існуюча система відносин власності щодо об'єктів авторського права заснована на прагненні виробників забезпечити рідкісність своїх благ (наприклад, ліцензійна угода щодо програмного забезпечення, як правило, забороняє передачу програмного продукту іншим особам, зміну програм, отримання доходу шляхом їх розповсюдження тощо);

8) на відміну від права власності на матеріальні об'єкти, що має фактично необмежений (абсолютний) характер, *власність на об'єкти авторського права зазнає певних обмежень*, пов'язаних з обсягом правомочностей та терміном їх дії.

Оскільки особисті немайнові права автора є невідчужуваними, то суб'єктами цих прав можуть бути лише автори творів науки, літератури і мистецтва. Водночас виключні майнові права автора можуть належати не лише авторові твору, а й іншим особам за законом або за договором. Відтак *суб'єктами майнових прав можуть бути*:

- автори творів;
- спадкоємці авторів;
- роботодавці авторів службових творів;
- видавці деяких видів творів;
- правонаступники юридичних осіб;
- правовласники об'єктів авторського права.

Цікаве *дослідження сутності та природи авторського права* було здійснене наприкінці XIX ст. відомим російським вченим І.Г. Табашниковим. У творі "Літературна, музична і художня власність з точки зору науки цивільного права і за постановами законо-

давств Північної Німеччини, Австрії, Франції, Англії і Росії” (1878) він класифікував наявні на той час підходи до трактування літературної власності:

1) підхід, заснований на запереченні літературної власності та визнанні основою авторського права певних привілеїв. На думку прихильників цього погляду, право автора саме по собі не стосується матеріальної власності, що може бути предметом юридичних угод. Стосовно автора воно обмежується правом передавати свої думки в усній чи письмовій формі та є виключним і невідчужуваним правом на продукт його творчості. Відносини власності виникають лише щодо рукопису, водночас сам твір як ідеальна субстанція не може бути предметом угод, оскільки не відчужується від автора;

2) підхід, заснований на запереченні літературної власності, привілеїв та визнанні авторського права майновим правом;

3) підхід заснований на запереченні літературної власності та визнанні авторського права правом особистості. Прихильники цього підходу пов'язували сутність авторського права з виключенням третіх осіб зі сфери інтелектуальної діяльності суб'єктів авторського права. Стверджуючи, що поняття “літературна власність” є недосконалим, вони виходять з того, що англійський термін “copy right” (право копіювання) і німецький термін “verlagsrecht” (право видання) точніше виражають природу авторського права, що є правом особистості, оскільки природа твору не є матеріальною;

4) підхід, заснований на визнанні авторського права правом власності. Незважаючи на те, що право власності на літературні твори з часом видозмінюється, переходить від автора та його спадкоємців до суспільства в цілому, прихильники цього погляду розглядають автора як початкового власника, який володіє відповідними правомочностями.

Відомий український вчений М.Х. Бунге (1823—1895) у фундаментальній праці “Полицейське право” (1877) здійснив аналіз “неречової власності” в єдності двох її форм: “промислової власності”, “літературної та художньої власності”.

Виступаючи за необхідність визнання останньої, вчений писав: “Кажуть, по-перше, що це право не підходить ні під визначення майнового права, ні під визначення права за зобов'язаннями, але з цього можна вивести не заперечення права, а визнання нової стихії, привнесеної в цю сферу; по-друге, говорять, що думка, яка одного разу вже висловлена, є спільним надбанням і належить тому, хто її засвоїв і зрозумів, — це справедливо, але не стосується права відтворення думок у певній конкретній формі та до їх поширення технічними та іншими способами; по-третє, говорять, що таке право є шкідливим для успіхів освіти... — на це можна відповісти, що освіта лише виграє, якщо плоди розумової праці будуть захищені проти загарбання...”¹.

¹ Бунге Н.Х. Полицейское право / Н.Х. Бунге. — К. : Университет. типограф., 1877. — С. 208.

У сучасній науковій літературі *основні суб'єкти авторського права поділяються на такі дві групи* (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Суб'єкти авторського права

I. Первинні суб'єкти авторського права в т. ч.:

1) *творці*, які володіють усім комплексом виключних майнових та особистих немайнових прав на об'єкти авторського права (автори, співавтори);

2) *автори так званих похідних творів* (перекладів, обробок, анотацій, рефератів, резюме, оглядів, аранжировок тощо) та *збірників* (енциклопедій, антологій, баз даних), якщо здійснені переробка та відбір є результатом творчої інтелектуальної діяльності.

II. Інші суб'єкти авторського права, які отримали це право за договором або в результаті інших подій (успадкування, виконання службового доручення, ліквідації підприємства тощо).

Автор (співавтор) — фізична особа, творчею працею якої створено науковий, літературний чи мистецький твір. Автором визнається особа, зазначена як автор на оригіналі чи копії твору (презумпція авторства). Усі інші особи, що претендують на авторство, повинні наводити необхідні докази для відновлення своїх прав.

Таким чином, *поняття “автор твору” і “суб'єкт авторського права” не є тотожними*. Автором твору може бути тільки його творець, фізична особа. Водночас суб'єктами авторського права можуть бути й інші фізичні та юридичні особи, для яких авторське право виникає в силу закону, договору або успадкування. При цьому *авторське право творця прийнято називати первинним, а авторське право правонаступників — похідним*.

Авторами визнаються і *автори похідних творів*, зокрема перекладів, переробок, копій творів образотворчого мистецтва. Авторів, які створили складений твір, називають укладачами, авторів перекладів — перекладачами. При цьому для виникнення авторського права на похідний твір не має значення, чи охороняється законом первинний твір. Якщо охороняються, то потрібно отримати згоду його автора або іншого власника прав на твір для використання створеного на його основі похідного твору.

При цьому за малолітніх (осіб, які не досягли 14 років), а також повністю недієздатних громадян авторські права мають їх батьки або опікуни як їхні законні представники. Громадяни, визнані обмежено недієздатними, можуть здійснювати свої права лише за згодою призначених їм опікунів. Неповнолітні (особи у віці від 14 до 18 років) здійснюють свої авторські права цілком самостійно.

Здебільшого автором твору науки, літератури, мистецтва є одна особа, але іноді у творчому процесі беруть участь кілька осіб — співавторів. Якщо кілька авторів спільною працею створюють твір, відносини між ними називаються співавторством. Таким чином, *інститут авторського права передбачає співавторство* — спільну творчу участь двох чи кількох осіб у створенні єдиного твору, що охороняється авторським правом.

Важливими вимогами співавторства є такі:

- спільна творча праця;
- єдність форми та змісту твору або поєднання різних форм з єдиним змістом;
- добровільна участь кожного із співавторів;
- обов'язковий творчий внесок кожного учасника колективу на будь-якій зі стадії створення твору.

При цьому твір може:

— бути цілісним, нероздільним (*нероздільне співавторство*). У цьому випадку твір є одним нерозривним цілим, частини якого не мають самостійного значення і створюються спільною працею співавторів. Зауважимо, що в певних видах творчої діяльності спільні твори є досить поширеними (комп'ютерні програми), водночас в інших сферах — доволі рідкісними (музика, живопис, скульптура, фотографія). За нероздільного співавторства авторські права на твір у цілому і на будь-яку його частину здійснюються співавторами лише спільно;

— складатися з окремих самостійних частин (*роздільне співавторство*). У цьому випадку твір є єдиним, однак він складається з частин, що мають самостійне значення, і при цьому відомо, ким з авторів створені ці частини. Багато наукових та літера-

турних творів належать саме до такого виду творів. За роздільного співавторства використання колективного твору загалом здійснюється за взаємною згодою всіх співавторів, однак кожний співавтор має право самостійно розпоряджатися своєю частиною твору.

Для законодавства багатьох країн характерний у цілому уніфікований правовий режим спільних творів, а саме:

1) *авторське право на твір, створений спільною творчою працею кількох осіб, належить співавторам незалежно від того, одне нерозривне ціле становить такий твір чи складається із частин, кожна з яких має самостійне значення.* Водночас у законодавстві зазвичай міститься непряме згадування про те, що авторське право на спільний твір з частин належить його співавторам тільки в тому випадку, якщо ці частини спеціально створені для цього твору;

2) *кожен із співавторів має право використовувати створену ним частину спільного твору на свій розсуд, якщо інше не передбачено угодою між співавторами;*

3) *право на використання спільного твору в цілому належить співавторам разом, а їхні взаємовідносини визначаються угодою між ними.* При цьому для нероздільних спільних творів жоден зі співавторів не може без достатніх підстав заборонити використання цього твору;

4) *не можуть бути визнані співавторами особи, які не внесли особистого творчого внеску в створення твору, а надали автору або авторам матеріальне, організаційне, технічне або інше нетворче сприяння чи допомогу.*

Укладачі (автори складених творів) — особи, яким належить авторське право на здійснені ними в процесі творчої діяльності підбір або розташування матеріалів у збірниках. До складених творів належать газети, журнали, бюлетені, збірки наукових праць, енциклопедії, антології тощо.

Міжнародні норми щодо творчого характеру складених творів є суперечливими, оскільки Бернська конвенція визнала, що результати інтелектуальної творчості виявляються в підборі та розташуванні матеріалів, а Угода ТРІПС і Договір СОІВ з авторського права — в підборі або розташуванні матеріалів.

Специфіка авторських прав укладачів пов'язана з такими умовами:

— *необхідністю дотримання авторських прав творців тих творів, які включені у збірку;*

— володіння особистими немайновими правами стосується тих елементів твору, які є результатом їх власної творчої праці;

— автори творів, включених у складений твір, мають право використовувати свої твори незалежно від їх включення в складений твір, якщо інше не передбачено договором;

— неможливістю перешкодити іншим особам здійснити самостійний підбір та розташування тих самих елементів складеного твору;

— складені твори охороняються авторським правом незалежно від того, чи охороняються твори, які вони включають.

Автори похідних творів — автори перекладів та творів, які є творчою переробкою вже існуючих творів без заподіяння шкоди охороні останніх (анотацій, адаптацій, обробок фольклору тощо).

При цьому важливо пам'ятати, що:

— похідні твори охороняються, якщо вони є результатом творчої праці переробника;

— авторське право на похідні твори існує незалежно від охорони твору, що переробляється;

— автор похідного твору не має права перешкоджати іншим особам здійснювати його переробку;

— переробка оригінального твору не повинна порушувати ті чи інші майнові права автора оригінального твору.

До похідних творів належать огляди, реферати, анотації як короткий виклад змісту наукового, літературного чи навчального твору. Як правило, в оглядах аналізується зміст кількох творів, що стосуються єдиної проблеми; реферат є коротким викладом змісту одного твору; анотація — дуже лаконічним та формалізованим викладом змісту твору. Правові норми щодо похідних творів встановлені Бернською конвенцією. Відповідно до ст. 2 (3) цієї конвенції, переклади, адаптації, музичні аранжування та інші переробки літературного чи художнього твору охороняються так само, як і оригінальні твори, без порушення прав авторів оригінальних творів¹.

Перекладачі — автори твору, що є вираженням оригінального твору іншою мовою.

Водночас необхідно враховувати, що **авторське право перекладача**:

— поширюється не на оригінал (твір, що перекладається), а на створений переклад;

¹ Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений. — Женева : ВОИС, 1996. — № 287 (К). — С. 9.

— не перешкоджає іншим особам здійснювати власні переклади;

— виникає навіть за умови відсутності згоди автора оригіналу на переклад, однак не може бути реалізоване шляхом укладення договору на використання.

Спадкоємці та правонаступники авторів — особи, які за законом або заповітом успадковують майнові права авторів на ті чи інші твори. Якщо автор не мав законних спадкоємців і не залишив заповіту, його авторські права припиняються. Водночас у випадку успадкування за заповітом авторські права можуть бути передані будь-якому громадянину (незалежно від його громадянства, родинних стосунків з автором) або юридичній особі (незалежно від виду її діяльності і місцезнаходження).

Роботодавці — особи, які оплачують роботу авторів зі створення службових творів і яким належить виключне право на використання твору, створеного у порядку службового доручення, якщо у договорі з автором не передбачається інше. Незважаючи на те, що роботодавець має право при використанні службового твору вказувати своє ім'я або вимагати такої вказівки, особисті немайнові права зберігаються за автором цього твору.

У деяких випадках інтелектуальна діяльність тих чи інших осіб оплачується роботодавцем. При цьому трудові відносини між роботодавцями та авторами результатів творчої діяльності відрізняються від трудових відносин з будь-якими іншими працівниками тим, що авторам результатів творчої діяльності законодавчо надаються особисті немайнові права.

Зазначені відмінності відображені у понятті **“службового результату інтелектуальної діяльності”** — творчого результату, створеного автором у зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків або завдання роботодавця, що охороняється. Службовими результатами інтелектуальної діяльності можуть бути будь-які творчі результати, яким законодавство автоматично надає охорону (твори науки, літератури і мистецтва, виконання творів і т. ін.), або яким охорона надається після отримання охоронного документа (промислові зразки, топології інтегральних мікросхем, селекційні досягнення та ін.).

Таким чином, службові результати інтелектуальної діяльності можуть бути об'єктами інтелектуальної власності. При цьому в більшості країн світу особисте немайнове право визнається за автором, а виключне майнове право належить особі, яка оплатила його творчу діяльність.

Зауважимо, що крім фізичних осіб суб'єктами авторського права є юридичні особи, які можуть бути продавцями (правовлас-

никами) та покупцями (користувачами) авторських прав. правонаступники авторів — юридичні особи, які на основі договору отримують певні правомочності, наприклад право на опублікування, постановку твору тощо (видавництва, радіо-, телекомпанії, театри, кіностудії, інші організації).

Видавці деяких видів творів — особи, які публікують енциклопедії, енциклопедичні словники, газети, журнали та інші періодичні видання, зокрема збірники наукових праць.

Правомірно набуті авторські права правонаступників визнаються і охороняються так само, як і права самих авторів.

Поняття “об’єкти авторського права” по-суті є синонімом поняття “літературні та художні твори”, що згідно ст. 2 (1) Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів охоплює всі твори в галузі літератури, науки і мистецтва, яким би способом і в якій би формі вони не були виражені, а саме: книги, брошури та інші письмові твори; лекції, звернення, проповіді та інші твори подібного роду; драматичні і музично-драматичні твори; хореографічні твори і пантоміми; музичні твори з текстом або без тексту; кінематографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені аналогічним до кінематографії способом; малюнки, твори живопису, архітектури, скульптури, графіки і літографії; фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені аналогічним до фотографії способом; твори прикладного мистецтва; ілюстрації, географічні карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки¹.

Об’єкти авторського права — це оприлюднені або неоприлюднені твори науки, літератури, мистецтва, що є результатом творчої діяльності незалежно від їх призначення, позитивних якостей та змісту, а також способу та форми їх вираження за умови, що ці результати втілені у об’єктивній формі, яка уможливає їх сприйняття іншими людьми (географічні чи геологічні карти, креслення, ескізи, ноти, скульптури, рукописи, публічно виголошені та сприйняті слухачами промови тощо).

Таким чином, об’єкти авторського права існують у формі, яка відокремлена від особистості автора і набула самостійного буття. Інколи цілісний художній твір створюється з використанням не однієї, а двох чи більше форм (наприклад, музично-драматичні твори, кіно- і телефільми тощо). Водночас слід розрізняти твір як об’єкт авторського права і річ, в яку матеріально втілений цей твір, і на яку можуть існувати право власності та право користу-

¹ Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений. — Женева : ВОИС, 1996. — № 287 (К). — С. 8.

вання. Важливо зауважити, що для визнання твору об'єктом авторського права не вимагається завершеності роботи. Незавершені твори (ескізи, плани, проміжні результати, що використовуються авторами у процесі створення творів) так само охороняються законом.

Об'єкти авторського права мають певні специфічні ознаки, а саме:

— *творчий характер, новизну та оригінальність думок, ідей, образів, композицій*. Відтак суто технічна праця, пов'язана, наприклад, з передрукуванням, редагуванням, коректурою чужого літературного твору не вважається об'єктом авторського права;

— *об'єктивну форму вираження (письмову, об'ємно-просторову, звуко- або відеозапис, зображення тощо)*. Відтак задум автора, що склався у його свідомості у завершену форму, але не набув зовнішньої форми, не визнається об'єктом авторського права;

— *можливість відтворення певним способом для сприйняття іншими людьми*.

Характерною особливістю авторського права є те, що його об'єкти мають властивості суспільних благ. “Тоді як вартість створення твору, що є об'єктом авторського права, — наприклад, книги, кінофільму, пісні, балету, літографії, карти, бази даних або комп'ютерної програми — часто є значною, вартість репродукування твору, здійснена самим творцем чи тим, для кого твір став доступним, — часто низька. І як тільки копії стають доступними іншим, виготовлення додаткових копій стає абсолютно недорогим для таких користувачів”, — зазначають відомі західні дослідники У. Лендс та Р. Познер¹. До цього слід додати, що наукові та мистецькі твори відіграють вагомую роль у культурному розвитку суспільства. Оскільки суспільні витрати достатньою мірою не відображаються у приватних витратах власника твору, виникає необхідність юридичного закріплення права власності (авторського права) з метою вирішення проблеми суспільного блага. За умови вільного ринку кінцева ціна твору включала б лише граничні витрати його копіювання. Відтак автору було б економічно невігідно створювати нові твори, наслідком чого стала б втрата суспільних вигод від публікації твору.

У сучасній науковій літературі є різні *підходи до класифікації об'єктів авторського права*, серед яких можна виокремити такі (рис. 3.4).

¹ *Landes W. An Economic Analysis of Copyright Law / W. Landes, R.A. Posner // Journal of legal Studies. — Vol. XVIII. — University of Chicago, 1989. — June. — P. 326.*

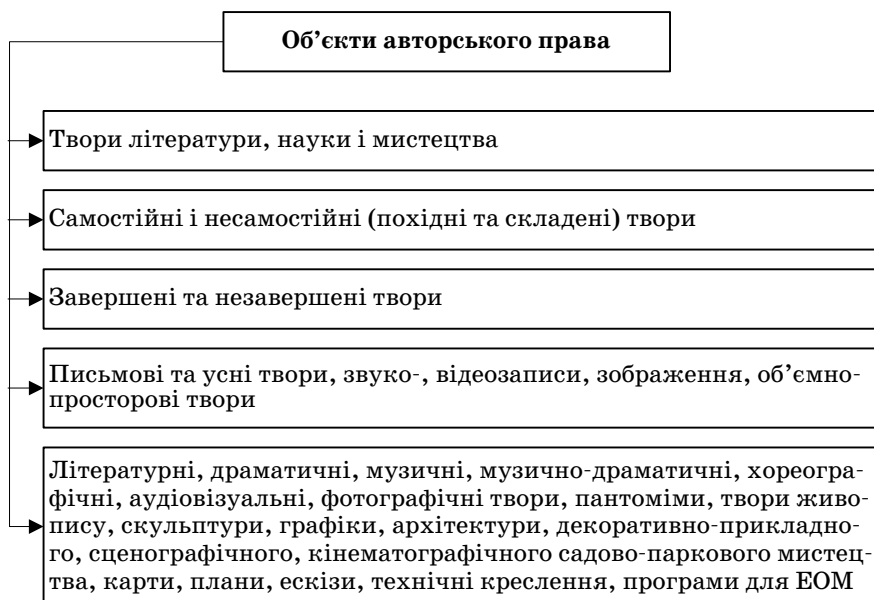

Рис. 3.4. Класифікація об'єктів авторського права

I. Твори літератури (художні твори, виражені у словесній формі, в т. ч. програми для ЕОМ), **науки** (зміст яких пов'язаний зі створенням або систематизацією об'єктивних знань щодо дійсності, яка оточує) **та мистецтва** (твори живопису, архітектури, декоративно-прикладного мистецтва, музичні твори).

II. Самостійні (оригінальні, створенні самим автором) **і несамостійні** (створені на основі іншого твору), зокрема **похідні твори** (переклади, обробки, реферати, анотації тощо) **і складені твори** (збірники, енциклопедії, бази даних). Несамостійні твори, в яких було використано інший твір, що охороняється авторським правом, називаються залежними.

III. Завершені і незавершені твори (ескізи, нариси, начерки).

IV. Письмові (рукописи, нотні записи) **та усні твори** (публічно виголошені, виконані), **звуко-, відеозаписи** (механічні, магнітні, цифрові, оптичні), **зображення** (рисунок, ескізи, картини, креслення, кіно-, відео-, фотокадри), а також **об'ємно-просторові твори** (скульптури, моделі, макети, споруди).

V. Літературні твори; драматичні і музично-драматичні твори; хореографічні твори, пантоміми; музичні твори (музика; пісні, хорові твори, опери, мюзикли, оперети тощо); аудіовізуальні твори; твори живопису, скульптури, графіки (малюнок

ки, картини, гравюри, літографії тощо); твори декоративно-прикладного і сценографічного мистецтва; твори кінематографічного мистецтва; твори архітектури, садово-паркового мистецтва; карти, плани, ескізи, технічні креслення; фотографічні твори (портрети, пейзажі тощо), програми для ЕОМ.

Згідно з п. 1 ст. 433 Цивільного кодексу України об'єктами авторського права є літературні та художні твори, комп'ютерні програми та компіляції даних (бази даних), якщо вони за відбором та упорядкуванням елементів є результатом творчої інтелектуальної діяльності. Водночас згідно з законодавством України об'єктом авторського права може бути частина твору, яка використовується самостійно в т. ч. оригінальна назва твору.

До письмових літературних творів Цивільний кодекс України відносить белетристичні, публіцистичні, наукові та технічні твори. Белетристичні та публіцистичні твори використовуються шляхом поширення. Твори наукового та технічного характеру можуть як публікуватись, так і використовуватись суб'єктами авторського права без тиражування для відкритого продажу (це стосується, наприклад, наукових звітів, доповідей, проектно-розрахункової документації).

Письмові твори можуть носити також навчальний (методичні посібники, програми), рекламний (листи, буклети) та адміністративно-управлінський характер (засновницькі документи, положення, аудиторські заключення, договори тощо).

До усних творів відносять виступи, промови, лекції, проповіді, консультації з науково-технічних, економічних, юридичних та інших питань. Усні твори оприлюднюються безпосередньо автором, якому в цьому випадку належать ще й права виконавця (суміжні права). Специфіка відносин, що виникають на цьому підґрунті полягає в тому, що майнові права автора усного твору не можуть бути відчужені. Водночас автор може дозволити (на підставі договору) звукозапис чи відеозапис свого твору, що уможливорює їх використання у подальшому іншими особами.

До художніх творів Цивільний кодекс України відносить художньо-драматичні та музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, музичні твори та аудіовізуальні твори, твори живопису, архітектури, графіки, фотографічні твори, твори прикладного мистецтва тощо.

Водночас загально визнано, що *встановити вичерпний перелік об'єктів авторського права неможливо*. Це пов'язано з постійним розвитком суспільства, ускладненням та урізноманітненням творчої праці. Водночас законодавство передбачає *виокремлення об'єктів, які не визначаються об'єктами авторського права*, в т. ч.:

— офіційних документів законодавчого, адміністративного та судового характеру, виданих органами державної влади в межах їх повноважень (законів, указів, постанов, судових рішень, інструкцій, державних стандартів тощо), а також офіційних перекладів таких текстів. Відмова від правової охорони офіційних документів здійснюється в суспільних інтересах, оскільки будь-яка охорона обмежує доступ до них;

— державних символів і знаків (прапорів, гербів, гімнів, орденів, грошових та інших символів і знаків). Державні знаки та символи охороняються спеціальним законодавством, відповідно до якого копіювання грошових та інших знаків, а також деяких державних символів вважається кримінальним злочином;

— творів народної творчості (поширених та створених народом поетичних, музичних, декоративно-прикладних творів). Автори таких творів не відомі, і їх особисті немайнові права, хоч і визнаються вічними, не можуть бути забезпечені. Водночас їх виключне право внаслідок обмеженості терміну дії вже минуло, відтак твори народної творчості вважаються такими, що перейшли в суспільне надбання і можуть бути вільно використані будь-якою особою;

— інформаційних повідомлень про події та факти програм телебачення, радіо, які не є результатом творчої діяльності;

— розкладу руху транспортних засобів, програм теле- та радіопередач, телефонних довідників тощо;

— заповнених форм податкової, фінансової та статистичної звітності (однак пояснювальні записки до них, які містять оригінальні ідеї та узагальнення, можуть бути визнані об'єктом авторського права).

Оскільки зазначені об'єкти мають офіційний або державний характер, вони повинні широко і безперешкодно розповсюджуватися і не можуть охоронятися авторським правом, що передбачає такі обмеження. Обсяг і характер використання цих об'єктів визначається потребами суспільства, а не їх творцями-розробниками.

Важливими об'єктами авторського права за сучасних умов є:

— компіляції даних (*бази даних*) — сукупність даних або іншої незалежної інформації в довільній (у т. ч. в електронній) формі, підбір, розташування основних частин якої, а також її впорядкування є результатом творчої праці. Законодавство більшості країн трактує бази даних як зібрання відомостей, організованих певним чином. Водночас складові баз даних мають бути доступ-

ними їх знаходженню з допомогою спеціальної пошукової системи, в т. ч. на основі електронних засобів;

— програми для ЕОМ (*комп'ютерні програми*) — набір команд, інструкцій, призначених для функціонування ЕОМ та інших комп'ютерних пристроїв з метою одержання певного результату, а також підготовчі матеріали, отримані в процесі їх розробки та породжені ними аудіовізуальні зображення, що об'єктивізовані певним чином (на папері, в пам'яті ЕОМ). Це поняття охоплює як операційні системи, так і прикладні програми.

Таким чином, *комп'ютерна програма* — це нематеріальний об'єкт, що:

— є сукупністю (набором) даних, команд, інструкцій, правил;

— використовується в ЕОМ чи іншому комп'ютерному пристрої;

— призначений для виконання певної функції, вирішення задачі, досягнення результату чи цілі.

Сукупність програм для ЕОМ, а також підготовчих матеріалів до них, насамперед алгоритмів (ідей, на яких засновані програми), об'єднується поняттям *програмного продукту*.

Вперше комп'ютерна програма була представлена на реєстрацію як об'єкт авторського права в 1961 р. у США.

Однак положення щодо застосування авторського права до комп'ютерних програм було прийняте в цій країні лише в 1980 р. Перший у світі закон, який включив комп'ютерні програми до об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються авторським правом, був прийнятий у 1972 р. на Філіппінах.

Програми для ЕОМ законодавством більшості країн віднесені до авторського права, водночас у деяких країнах вони можуть бути як об'єктами авторського права, так і об'єктами суміжних прав.

Водночас, на думку деяких дослідників, поширення норм авторського права на комп'ютерні програми є невиправданим, оскільки не забезпечується захист оригінальних ідей, які лежать в основі цих програм, принципів організації їх алгоритмів, інтерфейсу та мови програмування.

Основні принципи авторського права:

— *свобода творчості* (вільний вибір теми, сюжету, жанру, форми втілення твору, самостійне вирішення питання щодо його оприлюднення);

— *невідчужуваність особистих немайнових прав автора* (права авторства, права на ім'я, на захист репутації);

— *свобода авторського договору* (відсутність жорсткої регламентації відносин автора з користувачами, вільне волевиявлення сторін);

— *поєднання особистих інтересів автора та суспільних інтересів* (визначення розумних меж права автора на використання власного твору з метою забезпечення умов доступу всіх членів суспільства до загальнолюдської інтелектуальної скарбниці).

В англomовній літературі авторське право позначається терміном “копірайт” (copyright), згідно з яким лише автор або його правонаступники мають право дозволяти виготовлення копій твору.

При цьому використовується спеціальний знак охорони авторського права, що розміщується на титульній сторінці (або її обороті) на кожному екземплярі твору і складається із трьох частин:

- латинської букви “с” в колі ©;
- імені власника виключних прав;
- року першого опублікування твору.

Закон, що ввів правило копірайта, був прийнятий у 1790 р. та захищав авторів книг, карт і креслень. З часом копірайтом було дозволено захищати будь-які друкарські видання, нотні записи, всі літературні твори, фотографії, кінофільми, комп’ютерні програми, архітектурні проекти, комп’ютерну графіку, художні інсталяції та перформанси.

Упродовж тривалого періоду законодавство США передбачало, що у разі відсутності на творі попереджувального застереження про копірайт (©) твір вважався суспільним надбанням і кожен бажаючий міг його копіювати. Починаючи з березня 1989 р., коли у США набрала чинності Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, проставлення цього попереджувального маркування перестало бути обов’язковим.

Водночас у більшості європейських мов використовується термін “авторське право”. Це пов’язано з тим, що на відміну від терміна “копірайт”, який акцентує увагу на діях, що можуть бути здійсненні автором, або з його дозволу, термін “авторське право” стосується насамперед особистості творця, який має повні права на продукт своєї творчої розумової діяльності.

Авторське право має двоїстий характер, оскільки, з одного боку, існує тісний зв’язок твору з особистістю автора, а з іншого — твір є майновою цінністю. Відтак традиційним є **поділ авторського права на такі правомочності:**

1. *Особисті немайнові права*, безстрокові та невіддільні від особи автора.

2. *Виключні майнові права*, які обмежені певним терміном дії, пов’язані з використанням твору і можуть бути передані ін-

шим особам повністю або частково виключним або невиключним способом.

Особисті немайнові права належать автору твору, є невідчужуваними від особистості творця, охороняються безстроково і не можуть передаватись іншим особам.

Особистими немайновими правами є такі:

— *право авторства*, яке відображає фактичну роботу автора зі створення твору і є найважливішим, оскільки визначає всі інші правомочності творця. Право авторства є невідчужуваним, має виключний і абсолютний характер, дає можливість тій чи іншій особі вважати себе автором твору і вимагати визнання у цій якості з боку інших осіб, використовуючи законні способи охорони та захисту цього права;

Незалежно від майнових прав автора і навіть після відступлення цих прав він має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації автора.

**Стаття 6bis Бернської
конвенції про охорону
літературних і художніх творів**

— *право на авторське ім'я* — право автора на опублікування твору під власним іменем, вигаданим іменем (псевдонімом) або без зазначення імені (анонімно). Це право, на відміну від права авторства, може бути реалізоване лише при оприлюдненні твору шляхом зазначення імені автора на титульному аркуші книги, в титрах кінофільму тощо. Автор також може вимагати зазначення свого імені при кожному новому виданні, публічному виконанні, цитуванні та будь-якому іншому використанні свого твору;

Однією з проблем авторського права є застосування права на авторство і права на ім'я при написанні мемуарів, автобіографій та подібних творів політичних та громадських діячів так званими гетеронімами — особами, що пишуть книги на замовлення. Правовим виходом з такої ситуації є заключення угоди між співавторами (замовником твору, який розповідає та надиктує, та літературним працівником, який записує та опрацьовує). При цьому останній за разову (паушальну) винагороду відмовляється від зазначення свого імені як автора твору і домагань авторської винагороди при опублікуванні твору.

— *право на оприлюднення*, яке полягає в праві автора зробити твір доступним для публіки, якими б засобами це не досягалося, а також визначити час і спосіб ознайомлення суспільства зі своїм твором. На відміну від інших особистих немайнових прав, право на оприлюднення автор може реалізувати самостійно, або воно може перейти до інших осіб (зокрема, до спадкоємців автора, якщо це не суперечить волі автора, вираженій у письмовій формі). Водночас це право може бути реалізоване лише один раз, після чого твір переходить в інший правовий режим. Крім того, автор, який передав іншій особі за договором твір для використання, вважається таким, що погодився на його оприлюднення;

— *право на відзив* — право автора випущеного у світ твору відкликати, вилучити екземпляри цього твору з обігу (за свій рахунок і за умов відшкодування користувачам завданих таким чином збитків). Водночас цим правом не користуються автори службових творів, програм для ЕОМ та творів, що увійшли до складного об'єкта;

— *право на недоторканність твору (право на захист репутації автора)*, пов'язане із заборонаю спотворення або іншого посягання на твір, що підриває честь та репутацію автора. Йдеться також про заборону внесення будь-яких змін як у сам твір, так і в його назву без згоди автора, зокрема скорочення, доповнення твору ілюстраціями, передмовою, післямовою, коментарями тощо. Водночас при використанні творів після смерті автора, особа, яка володіє виключним правом на твір, може дозволити внесення в нього змін, скорочень або доповнень за умови, що цим не спотворюється задум автора і не порушується цілісність сприйняття твору, а також якщо це не суперечить волі автора, вираженій ним у заповіті, листах, щоденниках та в іншій письмовій формі;

— *особливі особисті немайнові права*, наприклад право автора на доступ до оригіналу власного твору для зняття копій. Так, автор твору образотворчого мистецтва може вимагати від власника твору надання можливості здійснювати право на відтворення свого твору.

З початку виникнення у XVIII ст. у Англії та Франції авторське право трактувалось як форма власності, яка може бути створена фізичною або юридичною особою і використовуватися комерційним способом так само, як і інші форми власності. Водночас німецькі дослідники XVIII ст. основну увагу приділяли немайновим правам авторів. Відомий філософ І. Кант (1724—1804) розглядав творчу працю як відображення особистості автора, що потребує захисту,

оскільки творчі люди, як правило, більше цінують немайнові права, пов'язані не стільки з винагородою, скільки із суспільним визнанням пріоритету, першості творця.

Виключні майнові права автора охоплюють:

- *правочинності, пов'язані з використанням твору*¹ в будь-якій формі і будь-яким способом;
- *право на авторську винагороду*.

Майнові права на використання твору мають строковий характер і можуть передаватися автором третім особам на підставі авторського договору. У деяких випадках такі права спочатку виникають не в авторів, а в інших осіб, зокрема у роботодавців, видавців газет, журналів та інших періодичних видань, аудіовізуальних творів. При цьому правочинності, що переходять за угодою від автора до інших осіб, можуть розглядатись як товар особливого роду.

До майнових прав автора належать виключне право на твір (право використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом, що не суперечить закону), а також на дозвіл чи заборону його використання іншими особами, зокрема:

- *право на відтворення*, а саме: повторне надання твору об'єктивної форми, доступної для сприйняття третіми особами (видання, перевидання, тиражування, репродукування, звукозапис і відеозапис);

- *право на розповсюдження твору*, пов'язане з пропонуванням примірників твору широкій публіці або якій-небудь її частині, шляхом першого продажу або введення у цивільний обіг іншим способом обмеженої кількості копій твору. Поняття “розповсюдження” також стосується радіомовлення, телебачення, передач по кабелю, виконання та інших способів сповіщення для загального відома;

- *право на публічну демонстрацію твору* — демонстрація оригіналу або примірника твору безпосередньо чи на екрані за допомогою технічних засобів, а також демонстрація окремих кадрів аудіовізуального твору без дотримання їх послідовності. Зазначене право реалізується переважно стосовно творів образотворчого мистецтва, зафіксованих на будь-якому матеріальному носії;

- *право на публічне виконання* — виконання твору, представленого аудиторії слухачів або глядачів, не обмеженій окреми-

¹ Як уже зазначалося, використанням твору не є практичне застосування положень, ідей, які лежать в основі змісту твору.

ми особами, що належать до певної приватної групи, яке перевищує масштаби звичайних домашніх вистав;

— *право на звуковий запис твору*, що охороняється (запис музики або слів, або того й іншого одночасно). Правомочність на такий дозвіл належить власнику авторського права на музичний твір і власнику авторського права на текст твору;

— *право на екранізацію* — створення кінофільму як візуального запису, що складається з безперервної послідовності образів (кадрів), представлених глядачам;

— *право на передачу в ефір* — закріплена за авторами можливість сповіщати твори для загального відома шляхом передачі в ефір як уже оприлюднених, так і неоприлюднених творів. Передачею в ефір визнається також пряма трансляція твору з місця його показу або виконання, що стосується як первинного показу твору публіці, так і подальшої його передачі в ефір;

— *право на сповіщення для загального відома по кабелю* — право автора передавати твір шляхом демонстрації, виконання або передачі в ефір для загального відома за допомогою сигналів, що йдуть по кабелю, дротах, оптичних волокнах або іншими аналогічними способами;

— *право на переклад* — вираження письмових або усних творів у достовірній і неспотвореній формі стосовно їхнього змісту та стилю мовою, що відрізняється від мови оригіналу. Авторське право перекладачів є визнанням їх творчого підходу до перекладу з урахуванням того, що не завдається шкода правам автора твору, який перекладається;

— *право на переробку твору* — право автора самому переробити твір в інший вид, форму або жанр чи надати дозвіл на переробку іншим особам;

— *право на імпорт* — виняткове право автора імпортувати примірники твору з метою розповсюдження. Йдеться про можливість здійснювати контроль за ввезенням на територію дії авторських прав примірників, виготовлених за кордоном;

— *право на практичну реалізацію містобудівних, архітектурних, дизайнерських, садово-паркових проектів*, пов'язане з тим, що будь-яке практичне втілення в життя творів архітектурної (містобудівної, дизайнерської) графіки і пластики (ескізів, креслень, планів, малюнків, макетів тощо) може здійснюватися тільки за згодою їх авторів;

— *право на розміщення твору в телекомунікаційній мережі або (і) в електронних базах даних* тощо.

Деякі дослідники як специфічне право авторів творів образотворчого мистецтва виокремлюють право слідування, спрямоване на захист майнових інтересів авторів творів образотворчого мистецтва, які часто продають їх перекупникам значно дешевше від їх реальної вартості. Суть зазначеного права полягає в тому, що у кожному випадку публічного перепродажу твору образотворчого мистецтва автор має право на отримання певного процента від перепродажної ціни. Таким чином, право на отримання частини прибутку від перепродажу твору ніби “слідує” за твором у разі його переходу від одного власника до іншого і певною мірою компенсує втрати автора цього твору.

Майнові права автора можуть бути відчужені. Автор може передати всі або частину належних йому майнових прав шляхом:

— відчуження, передачі прав назавжди на будь-якій території;

— надання ліцензії (передачі прав на певний термін і на певній території).

Право на авторську винагороду — це основне майнове право автора чи іншої особи, що має авторське право. Підставою для винагороди є факт використання твору будь-яким способом. Розмір та порядок виплати авторської винагороди встановлюється в авторському договорі у формі заробітної плати або авторського гонорару чи їх поєднання. Винагорода може бути встановлена у формі одноразового (паушального) патенту, відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору (роялті) або комбінованих платежів.

Водночас *майнові та немайнові права авторів не існують відокремлено та ізольовано, вони тісно переплітаються та взаємодіють між собою*. Практично будь-яке з авторських прав включає в себе як особисті, так і майнові аспекти. Наприклад, за умови, коли ім'я одного зі співавторів твору ніде не зазначається, він позбавляється винагороди за використання цього твору.

Слід також зазначити, що існування та розвиток інституту авторського права пов'язані з *вирішенням суперечностей індивідуальних та суспільних інтересів*. Авторське право покликане, з одного боку, стимулювати творців, з іншого — реалізувати інтереси суспільства. “Захист авторського права, — зазначають У. Лендс та Р. Познер, — породжує, у першу чергу, компромісний вибір між затратами на обмеження доступу до твору та вигодами від забезпечення стимулів створити твір. Досягнення правильного балансу між доступом та стимулами — центральна проблема в

законі про авторське право”¹. На думку сучасних дослідників, зазначена проблема є проблемою ефективного розподілу ресурсів шляхом застосування авторського права. Права власності, які надаються останнім, є виключними. Власники авторського права мають достатній набір виключних прав для уповноваження відтворення, адаптації, суспільного розподілу, суспільного показу творів, їх копіювання, продажу чи ліцензування цих прав тощо. За цих обставин центральною проблемою є те, що розподіл виключних прав, поряд зі сприянням виробництву інформації, може також обмежувати її поширення². Найважливішими напрямками вирішення останніх є передбачені законодавством більшості країн:

— *гарантії дотримання особистих немайнових прав авторів;*

— *права на вільне використання творів* (без згоди авторів та виплати відповідної винагороди, але з обов’язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення) у випадку їх цитування; відтворення деяких видів актуальних творів у газетах, на радіо, телебаченні; відтворення з метою висвітлення поточних подій засобами фотографії або кінематографії, передача в ефір або інше публічне повідомлення творів, побачених або почутих під час перебігу таких подій; відтворення спеціальним способом для сліпих (крім творів, що створені спеціально для таких способів відтворення); відтворення творів для судового і адміністративного провадження; публічного виконання музичних творів під час офіційних, релігійних церемоній в обсягах, виправданих характером цих церемоній, тощо;

— *права на вільне відтворення творів у особистих цілях* (без намірів отримання комерційної вигоди): занесення творів у пам’ять особистого комп’ютера, перезапис на аудіо-, відеокасету тощо. Водночас вільне відтворення в особистих цілях не допускається у випадках, коли йдеться про архітектурні споруди, бази даних, програми ЕОМ, повні обсяги книг, нотних текстів тощо;

— *право на вільне використання твору після закінчення терміну дії авторського права.*

¹ Landes W. An Economic Analysis of Copyright Law / W. Landes, R.A. Posner // Journal of legal Studies. — University of Chicago, 1989. — Vol. XVII. — P. 326.

² Елисеєв А.Н. Институциональный анализ интеллектуальной собственности : учеб. пособие / А.Н. Елисеєв, И.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005. — С. 110.

Слід зазначити, що *режим вільного використання творів стосується деяких випадків використання комп'ютерних програм і баз даних*. Наприклад, особа, яка правомірно володіє примірником програми або бази даних, має право:

— *вносити в них зміни*, зумовленні лише технічними причинами з метою забезпечення їхнього функціонування на конкретних технічних засобах користувача або під управлінням конкретних програм користувача;

— *виготовляти їхні копії* для архівних цілей або заміни правомірно придбаних примірників у випадках втрати, знищення чи псування оригіналів;

— *декомпілювати* (перетворювати об'єктний код у вихідний текст з метою вивчення структури і кодування) комп'ютерну програму для забезпечення взаємодії самостійно розробленої користувачем програми з іншими програмами, які можуть взаємодіяти з декомпільованою програмою. При цьому висуваються три обов'язкові умови: 1) інформація, необхідна для досягнення готовності до взаємодії, раніше не була доступною особі, яка здійснює декомпілювання, з інших джерел; 2) зазначені дії стосуються лише тих частин декомпільованої комп'ютерної програми, що необхідні для досягнення готовності до взаємодії; 3) інформація, отримана в результаті декомпілювання, має використовуватися лише для досягнення готовності до взаємодії незалежно розробленої комп'ютерної програми з іншими програмами.

3.3.2. Особливості формування та реалізації суміжних прав

Знання, наука, талант, правда притаманні незалежному духу і представляють собою його внутрішні якості, а не децю зовнішнє. Однак він може також шляхом уречевлення надати їм зовнішнього існування і відчужувати їх, внаслідок чого вони підводяться під визначення речей.

Г.В.Ф. Гегель

Для доведення своїх творів до широкого загалу автори часто потребують допомоги виконавців, які за допомогою своїх творчих професійних здібностей можуть представити твір у цікавій та до-

ступній споживачам формі. Це призводить до формування специфічних відносин щодо суміжних прав (прав виконавців, виробників фонограм та організації мовлення), які за своєю природою є похідними, тісно пов'язані з авторським правом та залежать від нього. Самостійний характер суміжних прав може виникнути лише у випадку, коли виконується, записується на фонограму чи передається в ефір або по кабелю твір, який не охороняється авторським правом.

Суміжні права (права, суміжні з авторськими) — це об'єднані в єдиний інститут з авторським правом, нерозривно пов'язані з ним, близькі або похідні від нього права, що стосуються творчої діяльності авторів, які створюють твори, що можуть бути виконані, записані, включені в передачу ефірного чи кабельного мовлення. Йдеться про інтелектуальні права на виконання, фонограми, повідомлення в ефір або по кабелю радіо- та телепередач організацій ефірного та кабельного мовлення, зміст баз даних, а також на твори науки, літератури та мистецтва, вперше оприлюднені після їх переходу в суспільне надбання.

Якщо творіння автора є первинним, не схожим на вже існуючі інтелектуальні продукти, то *суб'єкти суміжних прав спираються на вже створені, сформовані автором образи, які потребують певного об'єктивного відтворення, щоб стати зрозумілими аудиторії, для якої вони створені.*

Необхідність інституційного впорядкування відносин користувачів та виконавців, виробників записів та організацій мовлення пов'язана з розвитком інформаційного суспільства та уможливленням масштабної фіксації, запису, відтворення та репродукування звукової та відеоінформації. Водночас перетворення виконання зі швидкоплинного, обмеженого часом та територією у таке, що може багаторазово використовуватись необмеженою кількістю осіб, породило загрозу порушення особистих немайнових та майнових прав виконавців, виробників записів та організацій мовлення.

Суміжні права, покликані урегулювати ці відносини, *поділяються на три самостійні категорії* (рис. 3.5):

- права виконавців;
- права виробників фонограм;
- права організацій ефірного і кабельного мовлення.

Незважаючи на відмінності суб'єктів та об'єктів різних частин суміжних прав, їх об'єднує похідний характер та залежність від прав авторів творів, які доводяться до широкого загалу слухачів та глядачів. Відтак особливістю майнових відносин у

Рис. 3.5. Структура суміжних прав

сфері суміжних прав є неможливість передачі прав на використання їхніх об'єктів без вирішення питання щодо авторського права. Так, виробник фонограми не може передати право на її використання, не отримавши попередньої згоди виконавця та автора (його правонаступника) на цей твір.

Водночас *суміжні права характеризуються певними ознаками*, що дають можливість віднести їх до інституту авторського права:

— *суб'єкти суміжних прав, як і суб'єкти авторського права, мають виключні права на використання об'єктів цих прав;*

— *права суб'єктів суміжних прав породжує сам факт створення відповідного твору;*

— *для виникнення та здійснення суміжних прав не вимагається реєстрація їх об'єктів або дотримання певних формальностей;*

— *для охорони суміжних прав використовується спеціальний охоронний знак.* Так, виробники фонограм для сповіщення про своє право використовують знак охорони суміжних прав, що розміщується на кожному екземплярі відповідного носія і складається з трьох елементів:

— латинської букви “R” у колі: ;

— імені (найменування) власника виключних суміжних прав;

— року першого опублікування запису. Термін дії суміжних прав, так само як і авторського права, становить 50 років після першого виконання (постановки). Права виконавця на ім'я та на захист виконання (постановки) від спотворення чи іншого посягання охороняються безстроково.

Відповідно до Римської конвенції термін дії охорони суміжних прав становить щонайменше 20 років, починаючи з кінця року, в якому відбулося виконання, яке стосується виконань, що не увійшли до фонограми; була здійснена фіксація (запис) щодо фонограм і виконань, які увійшли до фонограми; відбулася мовна передача. Водночас у багатьох країнах національні закони, що охороняють су-

міжні права, передбачають триваліший термін їхньої охорони. При цьому країни, які приєдналися до Угоди ТРІПС, вимушені були переглянути терміни охорони, передбачені Римською конвенцією, оскільки згідно з Угодою ТРІПС права виконавців та виробників фонограм охороняються протягом щонайменше 50 років, починаючи з кінця календарного року, в якому був зроблений запис або мало місце виконання. Права організацій ефірного мовлення охороняються протягом щонайменше 20 років, починаючи з кінця календарного року, в якому була зроблена мовна передача.

Основні об'єкти суміжних прав:

1) *об'єкти прав виконавців* — результати виконавської діяльності артистів — виконавців, режисерів — постановників вистав, інших театральних видовищ, диригентів, якщо ці результати виражені у формі, що допускає їх поширення за допомогою технічних засобів (звукозаписів, відеозаписів, трансляції по радіо-, телебаченню тощо);

2) *об'єкти прав виробників звуко- та відеозапису;*

3) *об'єкти прав організацій ефірного і кабельного мовлення*, які здійснюють передачу в ефір або по кабелю радіо- і телевізійних сигналів¹.

Таким чином, об'єктами суміжних прав є записи (звукозаписи, відеозаписи) та передачі. У міжнародній практиці широко використовується також термін “*фонограма*”, який у широкому розумінні означає будь-який запис звуків, а у вузькому — запис вокального чи інструментального музичного твору.

Суб'єкти суміжних прав:

— *виконавці* — окремі фізичні особи або творчі колективи (актори, співаки, музиканти, танцюристи, диригенти, режисери), їхні спадкоємці та правонаступники;

— *виробники записів* (відео-, фонограм): окремі громадяни або юридичні особи, які взяли на себе ініціативу, зобов'язання та відповідальність щодо першого запису виконання з допомогою технічних засобів звукозапису чи відеозапису в будь-якій матеріальній формі, яка унеможлиблює їх неодноразове сприйняття, відтворення або сповіщення, їхні спадкоємці та правонаступники;

— *організації ефірного та кабельного мовлення*: радіо- і телевізійні студії, а також інші організації, які займаються розповсюдженням звуків і (або) зображень засобами бездротового зв'язку

¹ Законодавство деяких країн відносить до об'єктів суміжних прав також бази даних.

або за допомогою кабелю, проводу, оптичного волокна тощо, та їхні правонаступники.

Основні правомочності суб'єктів суміжних прав, як і права авторів, поділяються на особисті немайнові та майнові права.

I. Права виконавців.

Особистими немайними правами виконавців є такі:

— *право на ім'я* (право виконавця вказувати своє ім'я (псевдонім) на екземплярах запису виконання, при трансляції в ефір або по кабелю);

— *право на захист виконання твору*, згідно з яким будь-які виправлення, доповнення та зміни у виконання твору можуть бути внесені лише за згодою виконавця;

— *право на результати виконання* — виключне право виконавця на використання результатів різними способами, в т. ч.: шляхом передачі через ефір чи кабельне мовлення прямої трансляції першого живого виконання; шляхом першого запису, першої фіксації звуків і (або) зображення за допомогою відповідних технічних засобів у матеріальній формі; шляхом здавання в прокат екземплярів записів (право на відповідну винагороду) тощо. Зауважимо, що особисті немайнові права виконавця належать йому незалежно від його майнових прав і зберігаються при передачі виключних прав на використання виконання.

Майновими правами виконавців є такі:

- *право на використання виконання;*
- *право на передачу незаписаного виконання;*
- *право на запис;*
- *право на розповсюдження;*
- *право на здавання в прокат;*
- *право на передачу запису виконання;*
- *право на оприлюднення запису виконання;*
- *право на ретрансляцію;*
- *інші права.*

Специфіка прав виконавців пов'язана з тим, що, з одного боку, виконавці здійснюють свої права з дотриманням прав авторів творів, що виконуються, з іншого боку — права виконавців діють незалежно від дії авторського права на твори, що виконуються. При цьому права на результати сумісного виконання належать усім членам колективу (учасникам хорів, оркестрів, танцювальних колективів, театральних груп тощо), однак, як правило, здійснюються за взаємною згодою керівниками цих колективів виконавців (режисерами, солістами, керівниками груп). На практиці цим

займаються також антрепренери, імпресаріо, комерційні директори.

II. Права виробників записів:

— *право на вказування на екземплярах запису свого імені* або комерційного найменування;

— *майнові права* — виключні права на використання записів у будь-якій формі, в т. ч. право виконувати або дозволяти виконувати такі дії:

- *відтворення відео- та фонограм;*
- *передачу в ефір або по кабелю;*
- *переробку, зміну відео- та фонограм;*
- *надання в прокат оригіналу або екземплярів фонограми;*
- *розповсюдження примірників відео- та фонограм;*
- *імпорт екземплярів відео- та фонограм.*

Виключні права виробників записів можуть передаватись іншим особам за спеціальним договором. При цьому перехід права власності на екземпляр фонограми не означає передачу суміжних прав, що належать їй виробнику. Так, власник фонограми не може займатись її прокатом з метою отримання комерційної вигоди. Це право залишається за виробником запису незалежно від права власності на екземпляр фонограми.

III. Права організацій ефірного та кабельного мовлення.

Виключними правами організацій мовлення є такі:

- *право на ретрансляцію передачі;*
- *право на запис передачі;*
- *право на відтворення запису передачі;*
- *право на розповсюдження оригіналу або екземплярів запису передачі, у тому числі шляхом продажу;*
- *право на оприлюднення запису передачі;*
- *інші права.*

Водночас дія зазначених прав не поширюється на випадки, коли запис передачі здійснювався за згодою організацій мовлення і відтворення передачі здійснювалось із тією самою метою.

Отже, одним з основних призначень авторського і суміжних з ним прав є узгодження особистих приватних та суспільних інтересів з метою:

— створення сприятливих умов для заняття творчою працею, примноження культурних надбань суспільства;

— забезпечення визнання та охорони досягнутих творчих результатів, закріплення за авторами прав на використання створених ними творів;

— стимулювання творчої активності авторів творів літератури, науки, мистецтва на основі суспільного визнання та отримання відповідних доходів;

— створення умов для широкого використання в інтересах суспільства творів літератури, науки, мистецтва з метою освіти та просвіти якнайширшої аудиторії читачів, слухачів, глядачів.

Останнє передбачає законодавчо визнаний дозвіл на вільне використання об'єктів суміжних прав (без згоди виконавців, виробників записів, організацій мовлення та виплат їм відповідної винагороди) у таких випадках:

- з метою навчання, наукового дослідження, цитування;
- в особистих цілях;
- для включення в огляди про поточні події невеликих уривків із виконання, постановки, фонограми, передачі в ефір чи по кабелю.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Авторське право. Суб'єкти авторського права. Первинні та похідні суб'єкти авторського права. Творці (автори, співавтори). Автори похідних творів та збірників. Спадкоємці та правонаступники авторів. Роботодавці. Видавці деяких видів творів. Роздільне та нероздільне співавторство. Об'єкти авторського права. Класифікація об'єктів авторського права. Твори літератури, науки, мистецтва. Самостійні та несамоствійні (похідні і складені твори). Завершені і незавершені твори. Письмові та усні твори, звуко-, відеозаписи, об'ємно-просторові твори. Бази даних (компіляції даних). Комп'ютерні програми. Об'єкти, які не визначаються об'єктами авторського права. Принципи авторського права. Особисті немайнові права. Виключні майнові права. Правомочності суб'єктів авторського права. Суміжні права. Права виконавців. Права виробників записів. Права організацій ефірного і кабельного мовлення. Суб'єкти та об'єкти суміжних прав. Правочинності суб'єктів суміжних прав.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте сутність категорії “авторське право”.
2. Розкрийте спільні та відмінні ознаки авторського і патентного прав.
3. Як класифікуються суб'єкти авторського права?

4. Охарактеризуйте об'єкти авторського права.
5. Які об'єкти не визначаються об'єктами авторського права?
6. Які літературні твори не можуть бути об'єктами авторського права?
7. Розкрийте основні принципи авторського права.
8. Охарактеризуйте основні правомочності суб'єктів авторського права.
9. Як у рамках інституту авторського права вирішуються суперечності індивідуальних та суспільних інтересів щодо творів науки, літератури та мистецтва?
10. У чому сутність і специфіка категорії “суміжні права”?
11. Охарактеризуйте суб'єктів суміжних прав.
12. Розкрийте основні правомочності суб'єктів суміжних прав.
13. Проаналізуйте основні правочинності суб'єктів суміжних прав.
14. У чому, на вашу думку, полягає основне призначення інституту авторського і суміжних прав?
15. Чи є об'єктом авторського права дипломна робота студента? Аргументуйте свою відповідь.

Література

1. Авторське право і суміжні права. Європейський досвід : у 2 кн. / за ред. А.С. Довгерта. — К. : Ін Юре, 2001.
2. *Бентлин Л.* Право интеллектуальной собственности: Авторское право / Л. Бентлин, Б. Шерман ; пер. с англ. В.Л. Вольфсона. — СПб. : Юрид. центр Прес, 2004.
3. *Бунге Н.Х.* Полицейское право / Н.Х. Бунге. — К. : Университет. типограф., 1877.
4. *Дашян М.С.* Авторское право: абсурд и гениальность : монография / М.С. Дашян. — М. : Волтерс Клувер, 2011.
5. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року // Інтелектуальна власність. — 2001. — № 11.
6. Про авторське право і суміжні права : Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
7. Избранные речи Генерального директора ВОИС Фрэнсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>
8. Интеллектуальная собственность (Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации) :

учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.

9. *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

10. *Конов Ю.П.* Экономика интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2011.

11. *Липчик Д.* Авторское право и смежные права = Droit d'auteur et droit voisins : пер. с фр. / Д. Липчик ; предисл. М.А. Федотова. — М. : Ладомир : Изд-во ЮНЕСКО, 2002.

12. М. Бунге: сучасний дискурс : монографія / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання, 2005.

13. *Моргунова Е.А.* Авторское право : учеб. пособие / Е.А. Моргунова ; отв. ред. В.П. Мозолин. — М. : Норма, 2008.

14. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. д-ра юрид. наук О.П. Орлюк, д-ра юрид. наук О.Д. Святоцького. — К. : Ін Юре, 2007.

15. Результаты Уругвайского раунду багатосторонніх торговельних переговорів : тексти офіц. док. — К. : Вимір : Секретаріат міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998.

16. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.org>.

17. *Судариков С.А.* Авторское право : учебник / С.А. Судариков. — М. : Проспект, 2011.

18. *Табашников И.Г.* Литературная, музыкальная и художественная собственность с точки зрения науки гражданского права и по постановлениям законодательств Северной Германии, Австрии, Франции, Англии и России. — СПб., 1878.

19. *Landes W.* An Economic Analysis of Copyright Law / William Landes, Richard A. Posner // Journal of legal Studies. — Vol. XVIII. — University of Chicago. — June 1989.

20. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

3.4. ВІДНОСИНИ ЩОДО НЕТРАДИЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Неречова або духовна діяльність, подібно до фізичної праці, дає певні результати, на які виробникам надається право власності, що стосується не лише речового предмета, а і того, що є предметом творчості.

М.Х. Бунге

Формування інформаційного суспільства та економіки знань, сучасні досягнення біологічної науки, генетики, розвиток електронно-обчислювальної, звуко- та відеозаписувальної техніки привели до кардинальної зміни видів та обсягів інтелектуальних продуктів. Йдеться про появу *нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності* (ноу-хау, топологій (топографій) інтегральних мікросхем, селекційних досягнень тощо), які отримали правовий захист та набули статусу об'єктів цивільно-правового регулювання.

Ноу-хау (від англ. — знати як) — не захищені охоронними документами та не оприлюднені повністю чи частково знання, досвід, навички технічного, виробничого, управлінського, комерційного, фінансового характеру тощо, які мають комерційну цінність і можуть виступати об'єктами відповідних угод.

Вперше термін “ноу-хау” був використаний у 1916 р. в судовій справі Дюранда проти Брауна в США і означав “знати, як застосувати патент”, оскільки йшлося про інформацію, потрібну для впровадження винаходу, але спеціально пропущену заявником у патентному описі, що перешкоджало реалізації винаходу промисловим шляхом.

У Правилах Комісії Європейського Співтовариства № 556/89 від 30 листопада 1988 р. зазначається, що ноу-хау — це сукупність технічної інформації, що є секретною (не є загальновідомою та легкодоступною), суттєвою (не є тривіальною), корисною (сприяє підвищенню конкурентоспроможності), і такою, що ідентифікується в будь-якій формі (записана чи зафіксована таким

чином, що виникає можливість перевірки її на відповідність зазначеним вище критеріям). У резолюції Міжнародної асоціації з охорони промислової власності ноу-хау трактується як знання та досвід технічного, комерційного, адміністративного, фінансового та іншого походження, які можна використати на практиці під час експлуатації у виробництві. Водночас експерти Міжнародної торгової палати визначають ноу-хау як сукупність відносин, професійних знань та досвіду, що використовуються у технології виробництва будь-якого продукту.

У Цивільному кодексі Російської Федерації термін “ноу-хау” вживається як синонім поняття “секрети виробництва” та позначає відомості будь-якого характеру (виробничі, технічні, економічні, організаційні тощо), в тому числі про результати інтелектуальної діяльності в науково-технічній сфері, а також відомості про способи здійснення професійної діяльності, які мають дійсну або потенційну комерційну цінність, оскільки не відомі третім особам, до яких у третіх осіб немає вільного доступу на законних підставах і стосовно яких власником таких відомостей введено режим комерційної таємниці.

У Цивільному кодексі України вживається поняття “комерційної таємниці” — інформації, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових не відома та важкодоступна для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв’язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. При цьому зазначається, що комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути зараховані до комерційної таємниці. Водночас як майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю узаконюються такі:

- 1) право на використання комерційної таємниці;
- 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

У зв’язку з цим слід зауважити, що в законодавстві багатьох країн, крім термінів “ноу-хау”, “секрети виробництва”, “комер-

ційна таємниця”, вживаються терміни “торговий секрет”, “конфіденційна інформація”, “закрита інформація”, “службова таємниця” та ін. Водночас, на думку деяких дослідників, *комерційна таємниця* є режимом конфіденційності інформації, що дає змогу її власнику зберігати становище на ринку, уникати небажаних витрат, збільшувати доходи чи отримувати іншу комерційну вигоду. Таким чином, ноу-хау (секрет виробництва) та комерційна таємниця взаємопов’язані, але не тотожні поняття: секрет виробництва є різновидом інформації, а комерційна таємниця — особливим режимом такої інформації, що дає можливість її власнику отримувати комерційну вигоду. При цьому термін “службова таємниця”, як правило, використовують як синонім комерційної таємниці, однак при цьому підкреслюється зв’язок відповідної інформації з професійною діяльністю її власника.

Таким чином, на сьогодні поняття “ноу-хау” не має чіткого визначення, що об’єктивно зумовлено постійною зміною, розширенням його змістового наповнення під впливом НТП.

Нині ноу-хау трактується як цінність, без якої у більшості випадків неможливими є відтворення та експлуатація винаходів, нових технологій тощо. На початку ХХ ст. у міжнародній торгівлі ноу-хау передавалися за більш ніж 85 % укладених ліцензійних договорів (більш ніж 50 % — одночасно з передачею винаходу, 35 % — тільки на ноу-хау).

Характерні ознаки ноу-хау такі:

— це інформація, що представляє собою технічні, управлінські, комерційні або інші рішення науково-технічної, виробничої чи економічної проблеми;

— монополія на використання зазначених рішень базується на секретності, конфіденційності відомостей, доступності для обмеженого кола осіб та недоступності для конкурентів;

— зазначена інформація має дійсну чи потенційну комерційну цінність через невідомість її третім особам;

— у національних законодавствах і міжнародних угодах не передбачено патентного захисту такої інформації;

— для використання цієї інформації необхідно мати спеціальні знання та володіти необхідними навичками.

Необхідно зазначити, що конфіденційність є важливою ознакою ноу-хау, оскільки знання та досвід як невід’ємні складові інтелектуального капіталу відіграють все вагомішу роль у сучасній конкурентній боротьбі.

Згідно з визначенням Міжнародної ліги конкурентного права ноу-хау складаються із технічної, комерційної, адміністративної або іншої інформації, що не охоплюється патентами і використовується при експлуатації певного підприємства, здійсненні інформаційної діяльності, до якої немає легкого доступу (секрет виробництва) і яка може передаватися за договором. Водночас, на думку деяких дослідників, ноу-хау і комерційна таємниця — поняття не стільки ідентичні, скільки такі, що перетинаються. Прихильники цієї позиції трактують ноу-хау як результат творчої діяльності людини, потенційна цінність якого не пов'язана з конкретним бізнесом. На їхню думку, власник ноу-хау, на відміну від власника комерційної таємниці, вводить режим обмеженого доступу лише до тієї його частини, яка може бути передана іншим особам для практичного використання. Законодавство більшості країн встановлює відповідальність за розголошення конфіденційної інформації та регулює відповідні взаємовідносини найманих робітників і роботодавців. Водночас виникають певні труднощі, пов'язані з розмежуванням досвіду і знань окремих робітників підприємства та інформації, що належить власнику цього підприємства.

Важливими передумовами перетворення ноу-хау на об'єкт інтелектуальної власності є такі:

— *затребуваність, комерційна цінність у виробництві та збуті, перед- і післяпродажному обслуговуванні та експлуатації товарів і послуг;*

— *недоступність іншим суб'єктам без згоди власника;*

— *можливість їх передачі та використання іншими суб'єктами в конфіденційному режимі.*

На думку переважної більшості дослідників, залежно від призначення *ноу-хау* ***структурують таким чином*** (рис. 3.6):

— *науково-технічні* (знання, досвід та навички щодо науково-дослідних, технологічних, виробничих проектних та конструкторських рішень);

— *управлінські* (знання, досвід та навички щодо структури та методів управління, розподілу обов'язків, структурних зв'язків);

— *комерційні* (знання, досвід та навички, які стосуються кон'юнктури ринку, посередників, каналів збуту, споживачів, конкурентів, організації рекламної діяльності);

— *фінансові* (знання, досвід та навички щодо найвигідніших форм використання грошових коштів, цінних паперів, специфіки податкової системи, митних обмежень, форм кредитування).

До ноу-хау, як правило, відносять технологічні, виробничі, управлінські та комерційні секрети, у т. ч. професійний досвід

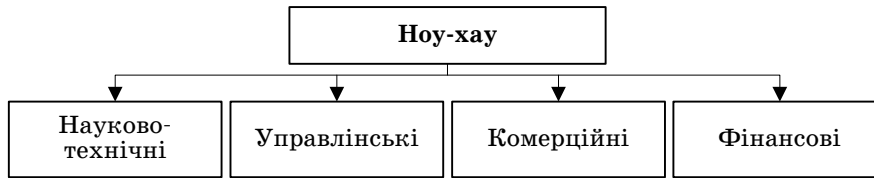

Рис. 3.6. Класифікація ноу-хау

працівників, відомості про сутність винаходів (до їх офіційного оприлюднення), особливості менеджменту, кадрової політики, бізнес-процесів, політики ціноутворення тощо. Водночас розрізняють:

- *ноу-хау, не віддільні від конкретного індивіда* (індивідуальні навички, професійний досвід, уміння);
- *ноу-хау, не віддільні від конкретного підприємства* (технології та процеси, засновані на традиціях, культурі виробництва, бізнесі тощо);
- *ноу-хау, які можна відокремити від конкретного індивіда або колективу підприємства* (засекречені технічні та технологічні відомості, рисунки, креслення та інші патентоспроможні результати).

Водночас до ноу-хау не можуть належати статутні документи підприємства; відомості звітності, яка надається за встановленими формами; бухгалтерська звітність; відомості про забруднення довкілля, порушення антимонопольного законодавства і т. ін.

Власнику ноу-хау належить виключне право використання відповідних знань та досвіду будь-яким не суперечливим законом способом, яке діє доти, доки зберігається конфіденційність відомостей, що становлять їхній зміст. Якщо така конфіденційність втрачається, виключне право на відповідні секрети виробництва припиняється у всіх правовласників. Відтак при відчуженні виключного права на секрет виробництва особа, яка таким чином розпорядилася своїм правом, зобов'язана зберігати конфіденційність інформації.

Оскільки в більшості випадків ноу-хау передаються разом з винаходом, що має патентний захист, *найпоширенішою є передача ноу-хау за ліцензійною угодою*. Водночас складність реалізації ноу-хау пов'язана з тим, що договір їх передачі включає як елементи ліцензійної угоди, так і елементи договорів купівлі-продажу, спільної діяльності, використання досліджень і розробок тощо.

Як уже зазначалося, згідно зі Стокгольмською конвенцією 1967 р. інтелектуальна власність включає права, що стосуються захисту від недобросовісної конкуренції. Відтак деякі дослідники як нетрадиційні об'єкти промислової власності *розглядають недопущення (захист від) недобросовісної конкуренції*. У цьому випадку йдеться не стільки про надання виключних прав, скільки про визнання юридичних вимог щодо необхідності додержання конкуруючими суб'єктами господарювання чесних правил комерційної діяльності. Паризька конвенція про охорону промислової власності трактує недобросовісну конкуренцію таким чином:

— дії, що призводять до сприйняття споживачем підприємства, товарів, виробничої або комерційної діяльності певної фірми як товарів, виробництва, продукції конкурентів;

— неправдиві твердження, які дискредитують підприємство, товар, виробничу або комерційну діяльність конкурентів;

— використання у процесі комерційної діяльності вказівок чи позначень, які можуть ввести споживачів у оману відносно природи, способу виготовлення, характеристик, властивостей певного товару.

Коментарі до Типового закону про товарні знаки, фірмові найменування та акти недобросовісної конкуренції для країн, що розвиваються, *визначають як недобросовісну конкуренцію такі види діяльності:*

1) підкуп покупців конкурентів, спрямований на їх залучення як клієнтів та збереження їх прихильності в майбутньому;

2) з'ясування виробничих чи комерційних таємниць конкурентів шляхом шпіонажу або підкупу їх службовців;

3) неправомірне використання чи розкриття ноу-хау конкурентів;

4) спонукання службовців конкурентів до порушення чи розриву їх контрактів з наймачами;

5) бойкотування торгівлі фірм-конкурентів;

6) недобросовісні погрози конкурентам позовами про порушення патентів чи прав на товарні знаки;

7) продаж товарів власного виробництва за цінами, нижчими за вартість з метою протидії конкуренції (демпінг);

8) введення в оману споживачів на основі створення в них враження щодо можливості придбання товару за надзвичайно вигідними умовами;

9) наміри щодо копіювання товарів, послуг, реклами або інших аспектів комерційної діяльності конкурентів;

10) заохочення порушень контрактів, укладених конкурентами;

11) рекламна діяльність на основі порівняння з товарами та послугами конкурентів;

12) порушення прав, що не стосуються безпосередньо конкуренції, якщо таке порушення дає змогу домогтися не виправданих переваг над конкурентами¹.

У 1953 р. японець А. Моріта запропонував використовувати слово Sony для найменування товарів своєї компанії. Назва "Sony" є комбінацією з двох слів: sonus — у перекладі з латини "звук" і sonny — синок. За задумом власника, ця назва має асоціюватись із молодістю, творчістю, енергією. Зображене латинськими літерами слово Sony стало фірмовим знаком, а у 1958 р. компанія отримала назву "Sony Corporation", яка з часом була зареєстрована у 170 країнах. Водночас одна з японських фірм зареєструвала це ім'я як товарний знак для кількох сортів шоколаду та харчових продуктів, перейменувавши свою назву на "Sony Foods". У зв'язку з цим фактом "Sony Corporation" подала в суд на "Sony Foods". Судовий процес тривав чотири роки. Ухваливши рішення на користь "Sony Corporation", **суд вперше застосував закон про недобросовісну конкуренцію**. Цікаво, що вирішальним став той факт, що юристи не змогли знайти слово "Sony" в жодній мові, довівши тим самим факт унікальності та неповторності фірмового найменування.

Проблема недопущення недобросовісної конкуренції є багатопланою та складною, оскільки недобросовісна конкуренція є невід'ємною складовою ринкового суперництва і постійно змінює свої форми. Відтак закони щодо недопущення недобросовісної конкуренції повинні бути гнучкими і передбачати широкий спектр заходів боротьби з нечесною комерційною діяльністю. Важливим напрямком вирішення цієї проблеми є гармонізація національних законодавств у галузі промислової власності, пов'язана з глобалізацією міжнародної торгівлі та засобів комунікації.

Важливим об'єктом інтелектуальної власності за сучасних умов становлення та розвитку інформаційного суспільства є топологія (топографія) інтегральних мікросхем.

Інтегральна мікросхема — це мікроелектронний виріб кінцевої чи проміжної форми, призначений для виконання функцій електронної схеми, елементи і з'єднання якого нероздільно сфор-

¹ Интеллектуальная собственность: основные материалы : в 2 ч. : пер. с англ. — Новосибирск : ВО "Наука" : Сибирская изд. фирма, 1993.

мовані в об'ємі і (або) на поверхні матеріалу, що становить основу такого вибору, незалежно від способу його виготовлення. При цьому існують різні підходи до класифікації інтегральних мікросхем: 1) за видом опрацьованої інформації — цифрові та аналогові; 2) залежно від міри інтеграції елементів — малі, середні, великі, надвеликі тощо.

Типові інтегральні схеми мають площу $1,5 \text{ мм}^2$ при товщині $0,2 \text{ мм}$. Усі компоненти схеми (транзистори, діоди, резистори, опори, а також провідники, що їх з'єднують) розміщуються на пластинці в процесі виробництва. З розвитком науково-технічного прогресу число компонентів, розміщених на одній пластинці, постійно зростає, налічуючи на сьогодні мільйони компонентів.

Топологія (топографія) інтегральних мікросхем — це зафіксоване на матеріальному носіїві просторово-геометричне розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми і з'єднань між ними.

Топології інтегральних мікросхем використовуються у виробництві напівпровідникових чипів і є найважливішою складовою електронних приладів. Автору належать виключні права на використання топології інтегральних мікросхем. Майнові права на останні можуть передаватися повністю чи частково іншим особам за договором, переходити у спадок тощо. Виключне право на використання топології інтегральних мікросхем діє протягом 10 років.

У 1959 р. відомий американський дослідник Джек С. Кілбі (1932—2005) представив моноблочну інтегральну схему, відому нині як мікрочип. У 2000 р. разом з Жоресом Алфьоровим і Гербертом Креуером він отримав Нобелівську премію в галузі фізики, увійшовши в історію як винахідник мікрочипа, на який видано патент США № 3138743. “У мене було відчуття, що транзистор вказує шлях у майбутнє, — зазначав у своїй Нобелівській лекції Дж. Кілбі, — і я хотів брати в цьому участь”.

Працюючи дослідником у компанії “Texas Instruments, Inc”, Дж. Кілбі зробив 60 винаходів, що стосуються мікрочипів, розроблених на базі його ключового патенту, які розширили діапазон промислового застосування останнього й до середини 70-х років ХХ ст. справили фундаментальний вплив на розвиток комп'ютерної індустрії. Зазначені дослідження не лише перетворили компанію “Texas Instruments, Inc” на лідера ринку мікрочипів, а й призвели до загострення конкуренції в галузі науково-дослідних робіт, присвячених досягненню більшої швидкодії та мініатюризації, необхідних для розвитку сучасних інформаційних технологій. Пізніше мікрочип

трансформувався в мікропроцесор, такий як Intel 286, що зумовило широке використання мікропроцесорів (або чипів) у комп'ютерах та інших електронних виробках.

Таким чином, винахід Дж. Кілбі заклав концептуальний і технічний фундамент для розвитку сучасної мікроелектроніки. Фахівці в галузі технології одногосно зараховують його до когорти великих новаторів-винахідників. На думку віце-президента фірми "Texas Instruments" Ф. Ріттер, "ми — не тільки наша компанія, але і все суспільство — в неоплатному боргу перед ним і його винаходами. Ми з вдячністю згадуємо все його життя".

Слід взяти до уваги, що порівняно з найпростішими чипами, які склалися з десятка елементів, сучасні мікросхеми включають понад десять мільярдів складових. Зазначена тенденція супроводжується швидким здешевленням електронних пристроїв: якщо в 1958 р. один транзистор коштував близько 10 дол., то сьогодні за ці гроші можна придбати мікросхему із більш ніж сто мільйонів транзисторів. На експонентний характер розвитку мікроелектроніки свого часу звернув увагу почесний голова ради директорів і засновник корпорації "Intel" Гордон Мур. У 1965 р. він написав для журналу "Electronics" статтю, в якій зазначив, що кількість транзисторів на чипі за мінімальної їх вартості за рік зростає приблизно вдвічі. Нині це спостереження відоме як **закон Мура**. Пізніше закон був уточнений з урахуванням того, що число компонентів на ІС подвоюється кожні 18—24 місяці.

Топологія інтегральних мікросхем відповідає умовам охороноздатності, якщо вона є оригінальною (не є прямим відтворенням, копіюванням іншої інтегральної мікросхеми, має суттєві відмінності і не була відомою в галузі мікроелектроніки до дати подання заявки чи першого використання). Міжнародна практика свідчить, що охорона топологій (топографій) інтегральних мікросхем має змішану форму і може базуватись як на нормах права щодо охорони промислової власності, так і на нормах авторського права.

Компонування інтегральної мікросхеми вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо воно є оригінальним.

Набуття права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми засвідчується свідоцтвом.

Майновими правами інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми є:

1) право на використання компонування інтегральної мікросхеми;

2) виключне право дозволяти використання компонування інтегральної мікросхеми;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню компонування інтегральної мікросхеми, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми спливає через десять років, що відлічуються від дати подання заявки на компонування інтегральної мікросхеми в установленому законом порядку.

Цивільний кодекс України

До нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності належать також *селекційні досягнення*. Річ у тім, що сучасні біологи працюють із живими організмами (тваринами, рослинами, мікроорганізмами), а також з таким біологічним матеріалом, як насіння, ферменти, клітини. При цьому рішення в зазначеній галузі досить близькі до винаходів, що привело до зарахування частини об'єктів біотехнології (мікроорганізмів) до патентного права. Інша частина виокремилась в групу селекційних досягнень.

При цьому об'єктами інтелектуальних прав на селекційні досягнення є сорти рослин, породи тварин, зареєстровані в спеціальних реєстрах. **Найважливіші ознаки селекційних досягнень такі:**

— це біологічні об'єкти;

— вони володіють генетично зумовленими специфічними ознаками;

— вони отримані в результаті цілеспрямованого відбору, здійсненого людиною.

Відносини, що виникають у зв'язку з виведенням, використанням, захистом, відчуженням нових сортів рослин і нових тварин (селекційні досягнення), регулюються Цивільним кодексом України, законами України “Про охорону прав на сорти рослин” (1993) та “Про племінне тваринництво” (1993). Згідно з цими нормативно-правовими актами *селекційним досягненням у рослинництві* визнається сорт, що має один або кілька господарських ознак, які відрізняють його від наявних сортів рослин.

Сорт рослин — окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів, яка незалежно від того, повністю чи ні вона задовольняє умови виникнення правової охорони, може:

— бути визначена ступенем прояву ознак, що є результатом діяльності цього генотипу або комбінації генотипів;

— відрізнятися від будь-якої іншої групи рослин ступенем вияву принаймні однієї з цих ознак;

— розглядатися як єдине ціле з погляду її придатності для відтворення в незмінному вигляді цілих рослин сорту;

Суб'єктами права інтелектуальної власності на сорт рослин є:

1) автор (автори) сорту рослин;

2) інші особи, які набули майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин за договором чи законом.

Згідно з цим Законом можуть набуватися такі права на сорти:

— особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин;

— майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин;

— майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин.

Про особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин свідчить свідоцтво про авторство на сорт рослин.

Про майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин свідчить патент на сорт рослин.

Про майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин свідчить свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин.

Державна реєстрація сорту здійснюється, якщо сорт відмінний, однорідний та стабільний, йому присвоєна назва, і він придатний для поширення в Україні.

Закон України “Про охорону прав на сорти рослин” № 3116-XII від 21 квітня 1993 р.

Відповідно до законодавства України сорт вважається придатним для набуття права на нього як на об'єкт інтелектуальної власності, якщо за проявом ознак, породжених певним генотипом чи певною комбінацією генотипів, він є новим, відмінним, однорідним та стабільним. При цьому:

— *сорт вважається новим*, якщо до дати, на яку заявка вважається поданою, заявник (селекціонер) чи інша особа за його дозволом не продавали чи будь-яким іншим способом не передавали матеріал сорту для комерційного використання;

— *сорт відповідає умові відмінності*, якщо за виявом його ознак він чітко відрізняється від будь-якого іншого сорту, загальновідомого до дати, на яку заявка вважається поданою;

— *сорт вважається однорідним*, якщо з урахуванням особливостей його розмноження всі рослини цього сорту залишаються достатньо схожими (однорідними) за своїми основними ознаками, зазначеними в описі сорту;

— *сорт вважається стабільним*, якщо його основні ознаки, наведені в описі сорту, залишаються незмінними після неодноразового розмноження чи, у разі особливого циклу розмноження, в кінці кожного такого циклу.

Селекційним досягненням у тваринництві визнається порода, тобто цілісна численна група тварин загального походження, що створена людиною та має генеалогічну структуру і властивості, що відрізняють її від інших тварин цього самого виду, і є кількісно достатньою для розмноження як однієї породи.

Селекційне досягнення — створена в результаті цілеспрямованої творчої діяльності група племінних тварин (порода, порідний тип, лінія, родина тощо), яка має нові високі генетичні ознаки та стійко передає їх потомкам.

Об'єктами племінної справи у тваринництві є велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні, птиця, риба, бджоли, шовкопряди, хутрові звірі, яких розводять з метою одержання від них певної продукції (далі — тварини).

Суб'єктами племінної справи у тваринництві є:

- власники племінних (генетичних) ресурсів;
- підприємства (об'єднання) з племінної справи, селекційні, селекційно-технологічні та селекційно-гібридні центри, іподроми, станції оцінки племінних тварин;
- підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, та фізичні особи, які надають відповідні послуги та беруть участь у створенні та використанні племінних (генетичних) ресурсів;
- власники неплемінних тварин — споживачі племінних (генетичних) ресурсів та замовники послуг з племінної справи у тваринництві.

Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про племінне тваринництво” № 1328-XIV від 21 грудня 1999 р.

Відповідно до українського законодавства основні завдання племінної справи у тваринництві такі:

— створення, збереження, відтворення та раціональне використання племінних (генетичних) ресурсів вищої племінної (генетичної) цінності з метою поліпшення генетичної якості тварин, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі;

— забезпечення функціонування єдиної системи селекції у тваринництві, зокрема ідентифікації племінних тварин, досто-

вірною обліку їх походження і продуктивності, офіційної класифікації (оцінки) за типом, якістю потомків та іншими ознаками, формування інформаційної бази з племінної справи та періодичної публікації в засобах масової інформації аналітичних відомостей з племінної справи та даних комплексної оцінки тварин, стад, типів, порід;

— одержання тварин з новими високими генетичними ознаками;

— ефективне використання в селекційному процесі найцінніших світових племінних (генетичних) ресурсів, які поліпшують породи;

— формування власного експортного потенціалу племінних (генетичних) ресурсів;

— збереження генофонду існуючих, локальних і зникаючих вітчизняних порід;

— забезпечення генетичного різноманіття;

— впровадження у виробництво науково-технічних досягнень з питань генетики і селекції тварин.

При цьому *права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин становлять:*

— особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені державною реєстрацією;

— майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені патентом;

— майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, породи тварин, засвідчене державною реєстрацією.

Суб'єктами правовідносин, що виникають у процесі створення та використання сорту рослин або порід тварин може бути як фізична, так і юридична особа. Водночас автором селекційного досягнення визнається особа, творчою працею якої створено новий сорт рослин або породи тварин.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин є:

1) автор сорту рослин, породи тварин;

2) інші особи, які набули майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин за договором чи законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідченими патентом, є:

1) право на використання сорту рослин, породи тварин, придатних для поширення в Україні;

2) виключне право дозволяти використання сорту рослин, породи тварин;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню сорту рослин, породи тварин, у тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин спливає через тридцять років, а щодо дерев та винограду — через тридцять п'ять років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав.

Цивільний кодекс України

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності. Ноу-хау. Науково-технічні, управлінські, комерційні та фінансові ноу-хау. Секрети виробництва. Комерційна таємниця. Недопущення недобросовісної конкуренції. Інтегральна мікросхема. Топологія (топографія) інтегральних мікросхем. Компонування інтегральної мікросхеми. Закон Мура. Селекційні досягнення у рослинництві. Сорт рослин. Селекційні досягнення у тваринництві. Права інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

2. Розкрийте сутність та характерні ознаки ноу-хау як нетрадиційного об'єкта інтелектуальної власності.

3. Назвіть важливі передумови перетворення ноу-хау на об'єкт інтелектуальної власності.

4. Як сучасні дослідники класифікують ноу-хау?

5. Чим, на вашу думку, ноу-хау відрізняється від комерційної таємниці?

6. Що таке “секрети виробництва”?

7. Розкрийте сутність та форми недобросовісної конкуренції.

8. Чи можна вважати недобросовісну конкуренцію нетрадиційним об'єктом інтелектуальної власності? Аргументуйте свою відповідь.

9. Розкрийте сутність та характерні ознаки топології інтегральних мікросхем як об'єкта інтелектуальної власності.

10. Охарактеризуйте основні умови обороноздатності топологій інтегральних мікросхем.

11. Чому селекційні досягнення належать до нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності?

12. У чому виявляється специфіка права інтелектуальної власності на сорт рослин?

13. Які основні вимоги щодо придатності сорту рослин для набуття права на нього як на об'єкт інтелектуальної власності наведені у законодавстві України?

14. Розкрийте сутність та специфіку селекційних досягнень у тваринництві.

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

2. *Дашян М.С.* Изобретение, товарный знак, ноу-хау, фирменный бренд. Партизанские войны в сфере интеллектуального права / М.С. Дашян. — М. : Эксмо, 2008.

3. *Интеллектуальная собственность (Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации) : учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова.* — М. : Норма, 2011.

4. *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

5. *Інтелектуальна власність : навч. посіб / П.Т. Бубенко, В.В. Величко, С.М. Глухарев ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва.* — Х. : ХНАМГ, 2011.

6. *Конов Ю.П.* Экономика интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2011.

7. *Крайнев П.П.* Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія / П.П. Крайнев. — К. : Ін Юре, 2004.

8. Про внесення змін до Закону України “Про племінне тваринництво” : Закон України від 21 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart49/inx49874.htm>.

9. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7 червня 1996 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>.

10. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21 квітня 1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3116-12>.

11. Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем : Закон України від 5 листопада 1997 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/621/97-вр>.

12. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.wipo.org>.

13. Цивільний кодекс України. — Книга четверта: Право інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

14. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

Розділ 4

ПЕРЕДУМОВИ ТА СТИМУЛИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

4.1. СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

*4.1.1. Комерціалізація інтелектуальної власності
як ключовий елемент сучасного науково-
технологічного обміну.*

4.1.2. Ліцензійні угоди, їх структура та класифікація.

4.1.3. Ціна ліцензії та методи її визначення.

4.1.1. Комерціалізація інтелектуальної власності як ключовий елемент сучасного науково-технологічного обміну

*Самі по собі ідеї цінні, але будь-яка ідея, —
врешті-решт лише ідея. Завдання полягає
у тому, щоб реалізувати її практично.*

Г. Форд

Загальновідомо, що в умовах постіндустріального суспільства творча розумова діяльність є потужним генератором нарощування інтелектуального потенціалу національної економіки, а обмін результатами інтелектуальної праці забезпечує зростання її конкурентоспроможності в глобальному економічному просторі. При цьому використання інтелектуальної власності в сучасній ринковій економіці здійснюється на засадах її комерціалізації, механізм якої уможливорює безперервний рух інтелектуального капіталу та отримання прибутку (рис. 4.1).

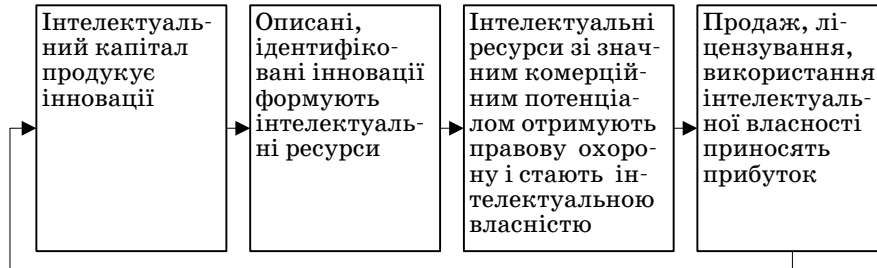

Рис. 4.1. Комерціалізація інтелектуальної власності як складова обігу інтелектуального капіталу

Економічний сенс реалізації відносин інтелектуальної власності пов'язаний з отриманням доходу, форма якого визначається двоїтим характером об'єктів інтелектуальної власності, а саме:

— *об'єкти інтелектуальної власності є найважливішим чинником сучасного інноваційного виробництва (складовою ресурсного потенціалу підприємства або його нематеріальних активів), здатного генерувати певну частку доходу в загальній сумі доходу від реалізації продукції, виробленої з використанням інтелектуальної власності;*

— *об'єкти інтелектуальної власності є товаром, здатним залучатися до багаторазового ринкового обміну та забезпечувати власнику отримання доходу з кожної угоди купівлі-продажу.*

Таким чином, реалізація економічних інтересів власників результатів інтелектуальної творчої діяльності можлива не лише на стадії виробництва, а й у процесі обміну об'єктами інтелектуальної власності. Отже, *основними формами реалізації інтелектуальної власності в ринковій економіці є такі* (рис. 4.2).

1. *Капіталізація*, пов'язана з використанням об'єктів інтелектуальної власності як факторів виробництва та отриманням прибутку від продажу готової продукції, створеної з використанням інновацій.

2. *Комерціалізація* як процес залучення результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг шляхом продажу виключних майнових прав інтелектуальної власності на договірній основі.

Таким чином, економічний сенс реалізації відносин інтелектуальної власності в ринковій економіці пов'язаний з отриманням доходу в процесах капіталізації та комерціалізації її об'єктів (рис. 4.3). Щодо комерціалізації інтелектуальної власності,

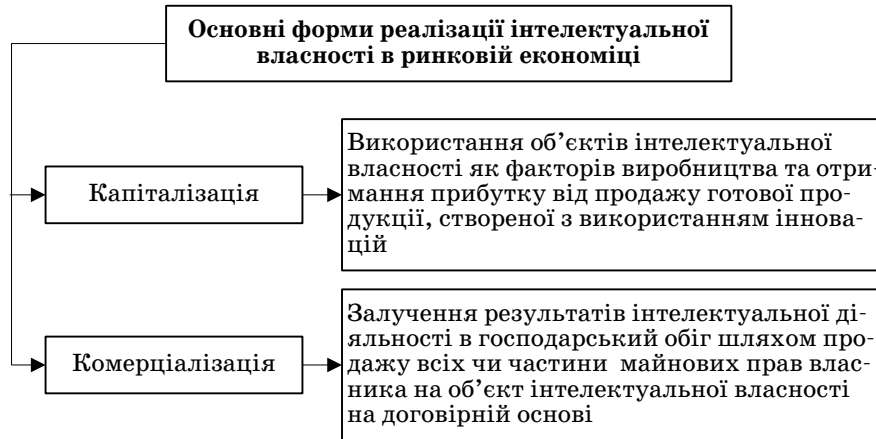

Рис. 4.2. Основні форми реалізації інтелектуальної власності в ринковій економіці

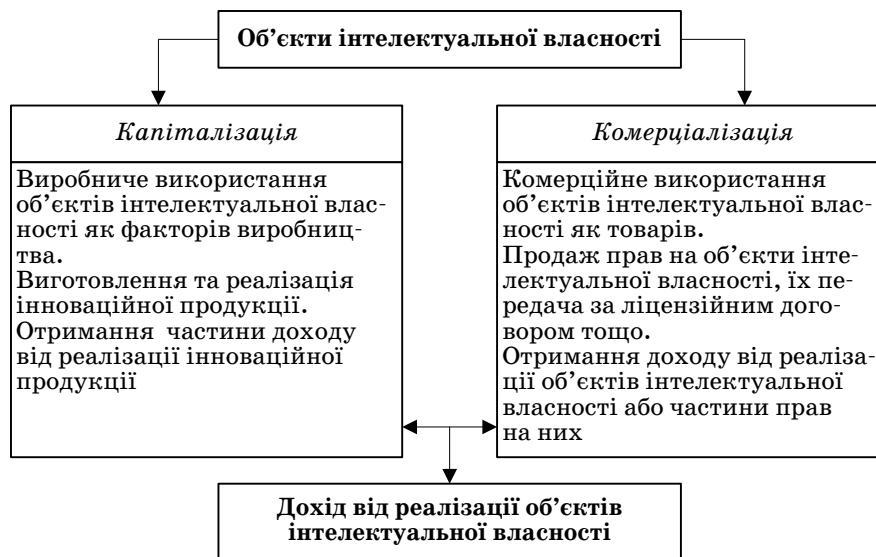

Рис. 4.3. Економічний сенс реалізації інтелектуальної власності в ринковій економіці

то цей процес пов'язаний з передачею повних або частини прав власника на об'єкт інтелектуальної власності. При цьому реалізується *принцип неподільності виключного права та об'єкта інтелектуальної власності*: продаж виключного майнового права тягне за собою передачу відповідного об'єкта, вираженого

у матеріальній формі¹. Отриманий у результаті цього дохід набуває форми виручки від реалізації певного об'єкта інтелектуальної власності або окремих повноважень з пучка відповідних прав. При цьому віяловий характер торговельних угод з продуктами інтелектуальної діяльності забезпечує високу прибутковість комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності.

На думку сучасних дослідників, *комерціалізація інтелектуальної власності в ринковій економіці відбувається в таких основних формах:*

— *відчуження виключного права (виключна передача майнового права)* — продаж всього майнового права, перехід його від правовласника до правонаступника шляхом підписання відповідного договору на засадах одноразової оплати;

— *передача виключного права (невиключна передача майнового права)* — продаж всіх або частини подільних майнових прав одній або кільком особам шляхом одноразового (паушального) або багаторазових (роялті) платежів.

При цьому слід зауважити, що на відміну від особистих немайнових прав, які є абсолютно виключними, майнові права не є такими. Отже, передаватися може не виключне, а майнове право на об'єкти інтелектуальної власності.

Оцінка вартості таких об'єктів ІВ, як знаки для товарів і послуг, стає найважливішим компонентом капіталізації фірми. За даними Міжнародної асоціації Інтербренд (Interbrand), у 2001 р. всесвітньо відомі торговельні марки "Coca-Cola", "Disney" та "Ford" давали, відповідно, 61, 54 й 66 % у капіталізації цих компаній і коштували, відповідно, 69, 32,5 й 30 млрд дол. США. Близько 10 років тому лише незначна кількість компаній дотримувалася такої концепції оцінки вартості знаків для товарів і послуг².

Основними суб'єктами відносин щодо комерціалізації інтелектуальної власності в сучасній ринковій економіці є:

— *автори, творці інтелектуальних продуктів;*

— *трудоі колективи, організації, діяльність яких пов'язана зі створенням та використанням об'єктів інтелектуальної власності;*

¹ Судариков С.А. Авторское право : учебник / С.А. Судариков. — М. : Проспект, 2011. — С. 254.

² Ідріс К. Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

— органи державного управління національною інноваційною системою;

— інвестори, що фінансують створення та використання об'єктів інтелектуальної власності;

— виробники та споживачі інтелектуальної продукції.

Важливо зауважити, що *комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності є ключовим елементом складної системи сучасного науково-технологічного обміну та співробітництва* суб'єктів ринкової економіки. Виокремлюють такі важливі елементи цієї системи.

1. **Франчайзинг** (від лат. *franchise* — привілея, пільга, особливе право) — такий вид економічної діяльності, за якого один економічний суб'єкт надає іншому сукупність прав щодо користування своїми нематеріальними активами, зокрема право на використання свого фірмового найменування, товарного знака, ноу-хау тощо за відповідну винагороду. Згідно з Керівництвом із франшизи, розробленим Світовою організацією інтелектуальної власності, франшиза є договором, згідно з яким одна особа (власник франшизи), що має опрацьовану систему здійснення певної діяльності, дозволяє іншій особі (користувачеві франшизи) використовувати цю систему відповідно до вимог власника в обмін на винагороду (компенсацію)¹.

Франчайзингова угода — це угода, відповідно до якої франчайзі (юридична або фізична особа, що одержує ліцензію) зобов'язується здійснювати виробничу і (або) комерційну діяльність згідно з домовленостями, досягнутими з франчайзером (продавцем ліцензії).

Система франчайзингу органічно поєднує підприємницьку енергію представників малого бізнесу із ресурсами, потужністю та досвідом великих корпорацій. За статистикою, у США зазнають банкрутства у перші три роки існування менше 2 % франчайзі і близько 30 % малих підприємств на першому році існування. На кінець п'ятого року в бізнесі залишаються 20 % самостійних підприємств; 92 % франчайзі².

Практика засвідчує, що договори франчайзингу укладаються найчастіше між великими фірмами із солідною репутацією і невеликими компаніями чи окремими підприємцями, які тільки починають власний бізнес.

¹ ВОИС. Руководство по франшизе. — Женева, 1995. — С. 11.

² Современный бизнес : учебник : в 2 т. / пер. с англ. Д.Дж. Речмен, М.Х. Мескон, К.Л. Боуви, Дж.В. Тилл. — Т. 1. — М. : Республика, 1995. — С. 87.

Серед франчайзингових угод розрізняють:

— *виробничу франшизу*: ліцензіар забезпечує технічною інформацією та надає ліцензіату повноваження щодо виготовлення і реалізації кінцевого продукту під своїм товарним знаком (знаком обслуговування); прикладом таких угод можуть бути угоди щодо ресторанів швидкого обслуговування;

— *дистриб'юторську франшизу*: ліцензіат формує мережу для збуту своїх товарів і послуг під відповідним товарним знаком (знаком обслуговування); прикладом таких угод можуть бути угоди щодо продажу автомобільного пального, косметики, побутової техніки;

— *ліцензійну франшизу* (“оренду імені”): ліцензіат отримує право на використання цінного товарного знака (гудвіла) при отриманні певних вимог щодо утримання точок роздрібного продажу цього товару (послуги); прикладом таких угод можуть бути угоди щодо надання послуг з техобслуговування і ремонту автомобілів.

2. *Лізинг*, що може виступати у формі передачі прав інтелектуальної власності, зокрема комп'ютерних програм, ноу-хау, комерційних моделей, промислових зразків тощо (лізингу нерухомого майна за класифікацією Світового банку). На думку сучасних дослідників, лізингові організації покликані швидко і комплексно задовольняти нестандартні потреби в унікальних видах техніки, приладів, сировини і матеріалів, а також виробничих потужностях для пуску дослідно-експериментальних установок.

3. *Інжиніринг* — надання послуг технологічного, консультативного, управлінського характеру, що полягають у комплексному розробленні нового проекту або в реалізації вузькоспрямованих цілей щодо поліпшення і (або) модернізації роботи компанії. Попит на такі послуги зростає у зв'язку з тим, що в процесі реалізації складних проектів, які потребують використання спеціальних знань і досвіду, залучення висококваліфікованих фахівців інженерно-консультаційних фірм дає змогу скоротити витрати та терміни проведення робіт, а також підвищити ефективність відповідних капіталовкладень.

Найважливішими різновидами інжинірингу є такі:

— *чистий (консультаційний) інжиніринг* — надання послуг з проектування, керівництва й управління з метою створення та експлуатації певних об'єктів. Єдиним видом інтелектуальної власності, що може створюватися або надаватися в процесі здійснення такого виду діяльності, є ноу-хау;

— *технологічний інжиніринг* — надання послуг з розроблення технологій, необхідних для будівництва та експлуатації певних об'єктів;

— *будівельний інжиніринг* — безпосереднє проектування об'єктів, постачання машин і устаткування, їх монтаж і запуск в експлуатацію, а також здійснення всіх необхідних інженерних робіт;

— *комплексний інжиніринг* — поєднує всі перераховані види.

Згідно з іншою класифікацією основними видами інжинірингу є послуги передпроектного, проектного та післяпроектного характеру, а також рекомендаційні послуги з експлуатації, управління та реалізації виробленої продукції. Надання таких послуг, як правило, оформляється у вигляді контракту.

У сучасній комерційній діяльності інжиніринг тісно пов'язаний з *консалтингом* (наданням консультаційних послуг у галузі управління науковою організацією виробництва), що виражено в понятті “консультаційно-інжинірингового забезпечення” суб'єктів господарювання.

4. Науково-технічна та виробнича кооперація, пов'язана зі спільним проведенням науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, що сприяє отриманню інформації та можливостей використання науково-технологічних досягнень у певній галузі; передачею винаходів та інших технічних вдосконалень, створених у період дії угоди; наданням технічної документації; забезпеченням відряджень спеціалістів, навчання персоналу, постачання спеціального обладнання тощо.

Важливо наголосити, що всі елементи системи сучасного науково-технологічного обміну та співробітництва тісно взаємопов'язані та перебувають у постійній взаємодії. При цьому комерціалізація інтелектуальної власності постає їх важливою складовою або супроводжує їх, оскільки в більшості випадків продаж патентів, ліцензій, ноу-хау здійснюється в межах лізингу, франчайзингу, інжинірингу, проведення спільних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт тощо.

Крім комерційного обміну новітніми технологіями, в сучасних ринкових економіках виокремлюють їх некомерційний обмін, коли застосування результатів інтелектуальної діяльності у виробництві ще не можливе. Йдеться про обмін результатами теоретичних наукових досліджень, звітами, новими методиками і т. ін. у таких випадках: проведення наукових конференцій, семінарів, виставок; закордонного навчання, стажування, практики студентів і вчених, мі-

грації вчених і спеціалістів; обміну статистичною інформацією, матеріалами рекламного характеру; міжнародного науково-технічного співробітництва на двосторонній або багатосторонній основі, що може набувати форми спільної наукової діяльності вчених з різних країн; участі національних організацій у міжнародних наукових та науково-технічних програмах і проектах тощо.

На основі аналізу теорії та практики розвитку сучасних ринкових економік можна виокремити такі **загальні тенденції розвитку процесу комерціалізації інтелектуальної власності:**

- зростання патентно-ліцензійної активності;
- перетворення інтелектуальної власності на центральну мету глобальної стратегії фірм;
- збільшення повноважень університетів, наукових установ щодо розпорядження правами інтелектуальної власності;
- поширення державно-приватного партнерства на доконкурентній стадії;
- дотримання балансу інтересів під час розподілу доходів тощо.

Водночас спостерігаються певні відмінності між конкретними національними моделями регулювання процесів комерціалізації інтелектуальної власності. Наприклад, **у США основоположними нормативними документами щодо розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності є закони Бая — Доула та Стівенсона — Уайдлера**, спрямовані на стимулювання комерціалізації досліджень і розробок, які фінансуються урядом.

Закон Бая — Доула (1980) регулює відносини щодо прав власності на запатентовані результати дослідницьких робіт, які здійснювались за рахунок урядового фінансування в неурядових закладах. Надаючи університетам, дослідницьким центрам, лабораторіям, а також малому бізнесу право власності на винаходи, створені за рахунок федерального фінансування дослідницьких робіт, держава сприяє їх виходу на ринок науково-технічних розробок, прискорюючи процес залучення інтелектуальної власності у господарський обіг. Відтак закон Бая — Доула заохочує співробітництво між комерційними та некомерційними організаціями і стимулює передачу і застосування винаходів на основі широкого використання патентної системи.

Закон Стівенсона — Уайдлера (1980) створює сприятливі умови для плідного співробітництва урядових дослідницьких лабораторій та приватних промислових підприємств. З метою ефективного використання інвестицій у сфері дослідницьких робіт фе-

деральний уряд зобов'язується виявляти (через спеціально створені лабораторії) комерційно значущі технології з наступною їх передачею владі штатів, муніципалітетів, приватному сектору.

Таким чином, основними принципами стимулювання процесу комерціалізації інтелектуальної власності в США є чітка регламентація прав власності щодо об'єктів інтелектуальної власності, створених за рахунок державних коштів, а також делегування прав на розпорядження цими об'єктами з державного на локальний рівень. Така політика дала змогу збільшити дохід від ліцензійних платежів з 30 млн дол. у 1986 р. (112 американських університетів) до 862 млн дол. у 1999 р. (190 університетів та некомерційних науково-дослідних організацій), що забезпечило 5 млрд дол. додаткових надходжень від податку на прибуток¹.

У Німеччині діє кілька моделей комерціалізації результатів науково-технологічних досліджень і розробок, а саме:

— *університетська модель*, близька до механізмів, запроваджених законом Бая — Доула в США, але з дещо більшими повноваженнями держави у цій сфері;

— *промислова модель*, яка застосовується у випадках, коли приватні промислові підприємства отримують субсидії на виконання дослідницьких робіт, розмір яких не перевищує половини вартості проекту, а участь держави в доходах обмежується 40 % обсягу фінансування;

— *змішана модель*, що поєднує окремі риси першого та другого підходів.

Розвиток механізму комерціалізації інтелектуальної власності у Франції пов'язаний з реалізацією Програми створення Національного агентства з підвищення інноваційної привабливості наукових досліджень (ANVAR, 1979). Це агентство забезпечує фінансову та інформаційну підтримку інноваційних підприємств та науково-дослідних лабораторій, а також сприяє налагодженню партнерських відносин між науково-дослідними організаціями та малим і середнім бізнесом. За період з 1981 по 1999 р. ANVAR надало підтримку 22 000 компаній та лабораторій, профінансувавши 34 000 інноваційних проектів загальною вартістю 3,13 млрд євро².

У Великій Британії у 1948 р. була створена спеціальна державна структура — Британська технологічна група, пріори-

¹ *Борохович Л.* Ваша интеллектуальная собственность / Л. Борохович, А. Монастырская, М. Трохова. — СПб. : Питер, 2001. — С. 75.

² Там же. — С. 83.

тетним напрямом діяльності якої стала підтримка широко-масштабної комерціалізації науково-дослідницьких розробок та робіт, урегулювання відносин у сфері реєстрації, охорони та захисту прав інтелектуальної власності, залучення об'єктів інтелектуальної праці до господарського обігу. До початку 70-х років ХХ ст. Британська технологічна група функціонувала як державна корпорація і фінансувалась із державного бюджету. Однак у 70-ті роки вона перейшла на самофінансування і з часом була реорганізована в приватну компанію.

4.1.2. Ліцензійні угоди, їх структура та класифікація

Ліцензіар виграє тому, що закладає міцний фундамент для своєї компанії. Ліцензіат виграє тому, що може скористатися перевіреними економічними методами ліцензіара. А широка громадськість виграє тому, що вона без перебоїв отримує товари і послуги.

Матеріали Міжнародної асоціації франчайзингу

Як уже зазначалося, основними способами розпорядження майновими правами інтелектуальної власності в ринковій економіці є їх відчуження та передача в користування (рис. 4.4).

Провідну роль у комерціалізації інтелектуальної власності за сучасних умов відіграють ліцензійні угоди, які інтенсивно розвиваються в ринковій економіці розвинених країн. Водночас поступово формується глобальний ринок ліцензій як специфічна форма обміну результатами інтелектуальної діяльності. Купівля-продаж ліцензій на науково-технологічні досягнення світового рівня є важливим чинником прискорення економічного розвитку національних держав, подолання структурних диспропорцій та відставання в тій чи іншій сфері суспільного виробництва. Крім того, придбання ліцензій уможливорює економію часу та ресурсів, необхідних для проведення власних досліджень і розробок, сприяючи зміцненню конкурентних переваг в інших, не менш важливих сферах господарської діяльності.

Нині обсяг світової торгівлі ліцензіями на об'єкти інтелектуальної власності щорічно зростає на 12 %, в той час як темпи зростання світового виробництва не перевищують 2,5—3 % на рік. За-

Рис. 4.4. Основні способи розпорядження майновими правами інтелектуальної власності в ринковій економіці

гальна сума надходжень економічно розвинених країн від продажу ліцензій збільшилась з 1,2 млрд дол. у 1960 р. до 3,5 млрд у 1970 р., 12,5 млрд у 1980 р., 15,2 млрд у 1985 р. і 35 млрд дол. у 1995 р.

Як відомо, ліцензування є процесом видачі дозволу на здійснення певної діяльності. За сучасних умов ліцензування широко використовується як адміністративний інструмент регулювання підприємницької діяльності. Розрізняють *два основні види ліцензування, що стосуються конкурентної політики уряду*:

1) *ліцензування конкретних видів операцій чи професійної діяльності*, що здійснюється компетентними державними органами і пов'язане з наданням юридичним або фізичним особам права займатись експортно-імпортними торговельними операціями, освітньою, медичною діяльністю, відстрілом дичини, рибною ловлею тощо;

2) *ліцензування у сфері інтелектуальної власності*, за якого власники прав на об'єкти авторського права чи промислової власності надають дозвіл на їх використання іншим особам в обмін на фіксований гонорар чи частку отриманого прибутку. У цьому випадку *ліцензія є дозволом на використання об'єкта інтелектуальної власності, що надається на підставі ліцензійного договору*.

Слід пам'ятати, що специфіка об'єктів інтелектуальної власності не дає змоги здійснювати комерційні угоди з ними в тих формах, які застосовуються у торгівлі звичайними товарами. Ліцензійна форма комерційних угод щодо об'єктів інтелектуальної власності забезпечує монопольне право їх використання учасни-

ками договору, перешкоджаючи їх вільному застосуванню конкурентами. На відміну від ліцензії-дозволу, що є адміністративним актом державного регулювання підприємницької діяльності, **надання ліцензії на об'єкти інтелектуальної власності:**

— є торговельною угодою, яка оформляється у вигляді ліцензійного договору;

— визначається не лише національним законодавством, а й умовами купівлі-продажу ліцензій-аналогів на світовому ринку ліцензій;

— базується як на національному патентно-ліцензійному законодавстві, так і на створеній на основі міжнародних угод світовій патентній системі.

Ліцензування інтелектуальної власності може приносити величезні прибутки. Фірма "IBM" тільки у 2001 р. одержала від патентних ліцензій доходи в розмірі 1,7 млрд дол. США. Компанія "Texas Instruments" отримала 500 млн дол. Загальні доходи у світі від патентних ліцензій виростили з 15 млрд дол. США у 1990 р. до 110 млрд у 2000 р. Ці доходи справляють стимулюючий вплив на економіку в цілому, створення робочих місць, освіту, підтримку НДР і підживлення циклічності процесу творчості. Відділ передачі технологій і ліцензування Стенфордського університету у 1999—2000 рр. одержав від ліцензійної діяльності доходи в розмірі 36,9 млн дол. США. Ці астрономічні цифри не повинні створювати враження, що ліцензування технологій доступне виключно провідним багатонаціональним компаніям або дослідницьким установам екстракласу. Навпаки, наведені яскраві приклади одержання прибутку на основі патентів підтверджують, що ліцензування є однією з головних прибуткових функцій патентів. Метою формування активів на основі патентів часто буває не створення перешкод для інших у використанні винаходів, а одержання доходів від їхнього використання разом з будь-ким¹.

Ліцензійна угода (від лат. *licentio* — свобода, право) — це угода щодо передачі власником прав на об'єкти інтелектуальної власності іншій фізичній або юридичній особі дозволу на вчинення на зазначеній території і в обмежений період часу дій, на які має виключні права правовласник на умовах, визначених за взаємної згоди сторін з урахуванням вимог законодавства.

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 132—133.

Юридичний документ, що підтверджує факт видачі такого дозволу називається *ліцензійним договором (контрактом), або ліцензією*. У ліцензійному договорі зазначаються вид ліцензії, ліцензійні права, що надаються, способи використання об'єкта, територія та термін, на який передають права, величина, порядок і терміни розрахунків за використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також інші умови, які сторони вважають за доцільне включити до договору. На думку сучасних дослідників, у ліцензійному договорі поєднуються окремі елементи договору оренди, договору купівлі-продажу, а також договорів про надання послуг, вивезення капіталу тощо.

У сучасній господарській практиці розрізняють:

— *міжфірмові ліцензійні договори*, що укладаються між юридично та фінансово незалежними одна від одної фірмами;

— *внутрішньофірмові ліцензійні договори*, що укладаються в межах транснаціональних компаній між спорідненими фірмами.

Надання ліцензії є комерційною операцією, суб'єктами якої виступають ліцензіар і ліцензіат.

Ліцензіар — продавець ліцензії, юридична або фізична особа, яка зобов'язується передати права на використання об'єкта інтелектуальної власності за певну винагороду відповідно до передбачених ліцензійною угодою умов.

Ліцензіат — покупець ліцензії, юридична або фізична особа, яка купує права на використання об'єктів інтелектуальної власності у межах, передбачених ліцензійною угодою, та бере на себе зобов'язання надавати ліцензіару обумовлені договором платежі і (або) здійснювати інші дії, передбачені договором.

Таким чином, ліцензійну угоду можна визначити як угоду, за якою продавець виключних майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності (ліцензіар) надає покупцеві (ліцензіату) дозвіл (ліцензію) на використання цього об'єкта протягом певного періоду в обумовлених угодою межах, за відповідну винагороду.

Об'єктами ліцензійних угод можуть бути авторські права, патентні права, товарні знаки, програми для ЕОМ, бази даних, ноу-хау, інжинірингові послуги тощо. При цьому слід взяти до уваги, що можливості ліцензійної торгівлі результатами наукової праці на стадії теоретичних досліджень, які виражаються у формі наукових звітів, результатів науково-дослідних робіт, лабораторних досліджень, регламентів, методик тощо, є обмеженими через їх порівняно невисоку комерційну цінність. У цьому випадку на ринку об'єктів інтелектуальної власності попитом користуються патенти на винаходи, які з тих чи інших причин не можуть бути

доведені їх власниками до стадії технічних розробок та впровадження у виробництво. Водночас набагато більший попит виявляється на науково-технічні розробки, що є результатом прикладних дослідно-конструкторських та технічних робіт.

Специфічними ознаками ліцензійного договору є такі:

— запропонований до продажу інтелектуальний продукт є нематеріальним;

— ліцензіат набуває право на використання визначених договором майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності;

— матеріальні об'єкти, що передаються за ліцензійним договором, є лише носіями інформації, яка є інтелектуальною власністю;

— основний елемент об'єкта ліцензії — патентне право, не стає майновою власністю покупця, а передається йому в тимчасове користування на певний термін;

— власник патенту при видачі ліцензії зберігає за собою майнові права на об'єкт інтелектуальної власності.

В ліцензійній угоді поєднуються економічні та правові аспекти, які, з одного боку, підтверджують наявність у продавців виключних прав на об'єкти ліцензії (патенти, свідоцтва, авторські права), з іншого — забезпечують надання покупцям прав на використання цих об'єктів на узгоджених у договорі умовах.

Згідно зі ст. 1109 Цивільного кодексу України **ліцензійний договір** — це угода, на основі якої власник об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензіар) надає фізичній чи юридичній особі (ліцензіату) дозвіл на здійснення в певному місці і протягом певного терміну однієї чи кількох дій, на які має виключне право ліцензіар, при цьому ліцензіат зобов'язується сплатити певну винагороду ліцензіару за надання права на використання об'єкта інтелектуальної власності.

У ліцензійному договорі зазначаються вид ліцензії, сфера використання об'єкта інтелектуальної власності, способи його використання, територія, термін, на який передаються права, розмір, порядок і термін виплати винагороди тощо. При цьому ліцензія на використання об'єкта інтелектуальної власності не підлягає обов'язковій державній реєстрації. Така реєстрація можлива у випадку, коли цього вимагає ліцензіат або ліцензіар.

Якщо твір, права на який передаються, втілений на матеріальному носієві, то майнові права переходять до ліцензіата в момент передачі цього носія, що оформляється накладною чи актом. Способом передачі комп'ютерної програми є її інсталяція на вінчестер комп'ютера користувача з компакт-диска ліцензіара, підтверджена

відповідним актом. Одним зі способів передачі літературного художнього твору може бути його передача через Інтернет, підтверджена ліцензією та приймальним актом.

Практика засвідчує, що нині в розвинених країнах укладається величезна кількість різноманітних ліцензійних угод. Їх багатоманітність визначається характером та ступенем розроблення об'єктів інтелектуальної власності, станом їх охорони, наявністю ноу-хау, умовами та обсягом прав, що передаються, порядком розрахунків, вимогами покупців тощо. **Основними критеріями класифікації ліцензійних договорів виступають:**

- предмет ліцензії;
- обсяг прав, що передаються;
- спосіб охорони об'єктів інтелектуальної власності;
- специфіка правових норм;
- статус суб'єктів договору та характер відносин між ними тощо.

Таким чином, система ліцензування у сфері інтелектуальної власності є складною і може бути структурована таким чином (рис. 4.5).

I. Залежно від обсягу прав, що передаються ліцензіату, розрізняють такі види ліцензій:

— *невиключні (прості)*, за яких ліцензіар надає ліцензіату право на використання об'єкта інтелектуальної власності, зберігаючи за собою всі права, включаючи право надання таких самих ліцензій третім особам. Отже, за умови надання невиключної ліцензії ліцензіаром може бути як власник патенту, так і власник виключної ліцензії. При цьому ліцензіари та ліцензіати конкурують між собою. Відтак невиключні ліцензії, як правило, надаються в тих випадках, коли є постійний попит на продукцію, що виготовляється із застосуванням запатентованого об'єкта інтелектуальної власності;

— *виключні*, за яких ліцензіату надається виключне право на використання об'єкта інтелектуальної власності в повному обсязі (на монопольних засадах), на визначеній території і на обумовлений строк. При цьому виключається можливість використання ліцензіаром цього об'єкта у частині, що передається ліцензіату а також видачі ліцензії на його використання іншими особами на цій самій території в обсязі наданих ліцензіату прав. За виключною ліцензією право на використання об'єкта інтелектуальної власності належить виключно ліцензіату, який отримує право і на видачу субліцензії. Водночас права ліцензіата на використан-

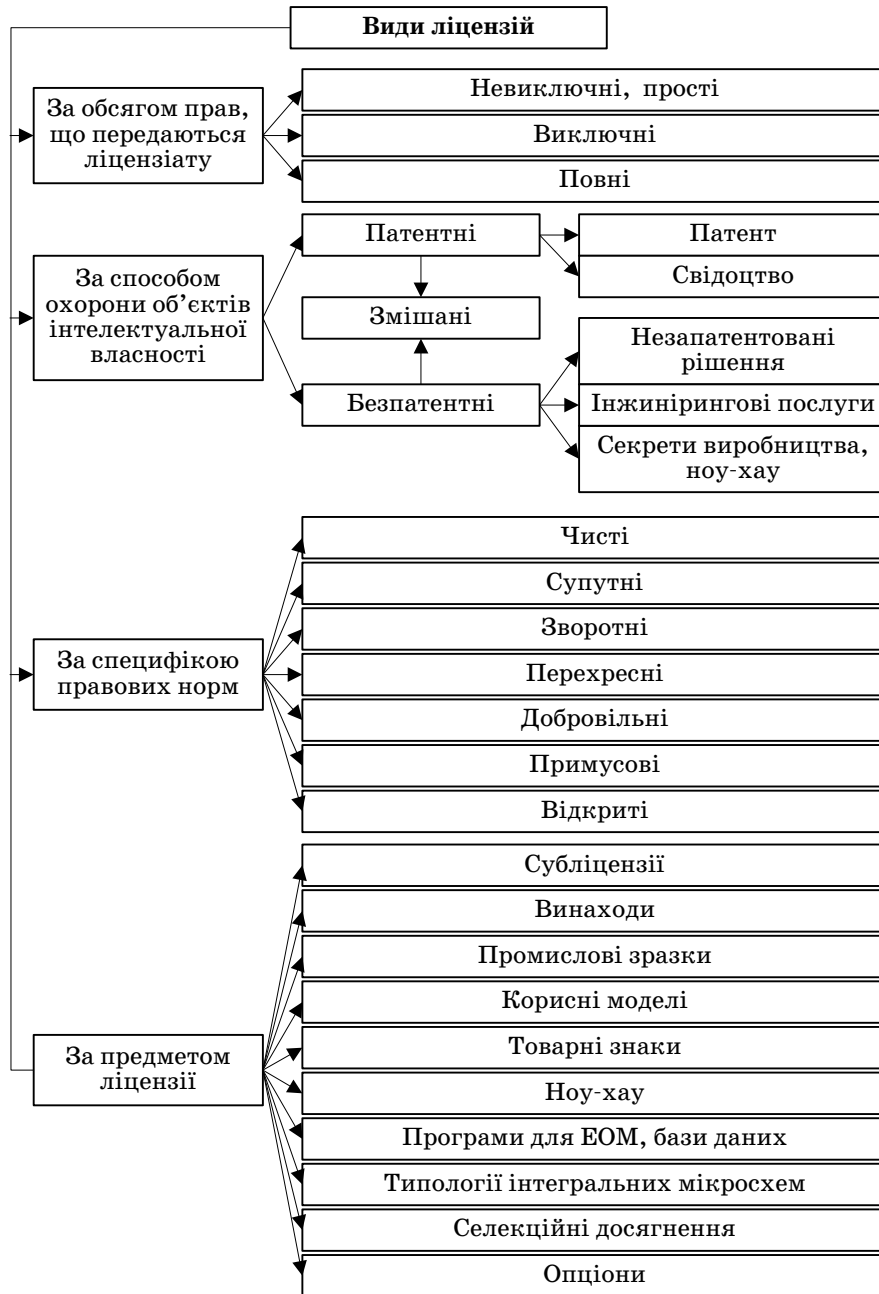

Рис. 4.5. Класифікація ліцензій у сфері інтелектуальної власності

ня об'єкта інтелектуальної власності, отримані за виключною ліцензією, обмежуються терміном та територією дії угоди, а також зазначеним у ній способом використання;

— *повні*, за яких ліцензіат отримує всі права на використання об'єкта інтелектуальної власності без обмеження території на весь термін дії договору, а ліцензіар повністю відмовляється від самостійного використання зазначеного об'єкта на цей термін.

II. За наявністю правової охорони об'єктів інтелектуальної власності розрізняють такі види ліцензій:

— *патентні*, пов'язані з угодами щодо об'єктів промислової власності, захищених охоронними документами (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, товарних знаків тощо);

— *безпатентні*, пов'язані з угодами щодо використання творчих рішень, які не мають правової охорони, або з терміном правової охорони, що вичерпався (ноу-хау, зокрема технічні рішення, секрети виробництва, технічні, комерційні, виробничо-економічні знання та досвід, що не охороняються);

— *змішані*, які поєднують перші два варіанти.

III. Відповідно до правових норм та чинного законодавства розрізняють такі ліцензії:

— *чисті*, за яких права на використання об'єктів інтелектуальної власності надаються у межах самостійного ліцензійного договору, а не в складі інших торговельних угод;

— *супутні*, в яких об'єкти угоди відіграють допоміжну роль, відтак їх надання здійснюється або в межах ліцензійних договорів, які є додатком до основних угод, або у вигляді окремих розділів контрактів за цими угодами. Супутні ліцензії передбачають передачу прав на використання об'єктів інтелектуальної власності (ноу-хау, технічних рішень тощо) в ліцензійній формі у складі інших комерційних угод, зокрема на постачання обладнання, проектування і будівництво об'єктів, виконання підрядних робіт, інжиніринг, надання технічної допомоги, виробничу кооперацію, створення спільних підприємств тощо. За сучасних умов придбання новітніх видів обладнання все частіше спрямоване на отримання супутніх ліцензій на застосовані при його створенні технологічні рішення і ноу-хау;

— *зворотні*, які надають ліцензіару права на використання об'єктів інтелектуальної власності, розроблених ліцензіатом на базі знань, отриманих ним за основним ліцензійним договором на попередньому етапі;

— *перехресні (крос-ліцензії)*, які передбачають, що об'єкти інтелектуальної власності, які передаються, взаємодоповнюють

одне одного. За цих умов передача прав на об'єкти інтелектуальної власності оформляється однією ліцензійною угодою. Прикладом такого ліцензування може бути взаємне надання патентних прав власниками різних патентів за умов, що вони не можуть здійснювати виробничу чи комерційну діяльність, не порушуючи прав одне одного, або надання ліцензії патентовласником в односторонньому порядку з тим, щоб забезпечити контрагенту можливість використовувати свій патент;

— *добровільні*, які видаються ліцензіаром ліцензіату за прямою двосторонньою угодою щодо повного або часткового використання об'єкта інтелектуальної власності;

— *примусові*, які надаються компетентними державними органами зацікавленим особам у разі, якщо власник охоронного документа не використовує або недостатньо використовує об'єкт інтелектуальної власності без поважних причин і при цьому відмовляється надати ліцензію на його використання. Примусові ліцензії можуть надаватися в адміністративному та судовому порядку. Адміністративний порядок застосовується за умови необхідності забезпечення інтересів суспільства та національної безпеки (*обов'язкова ліцензія*). У цьому випадку уряд відчужує права на використання об'єкта інтелектуальної власності без згоди власника. У судовому порядку примусова ліцензія видається за заявкою зацікавленої особи, якщо власник патенту або його правонаступник без поважних причин не використовував або недостатньо використовував об'єкт ліцензійної угоди. У всіх випадках власник примусової ліцензії не має виключних прав на використання об'єкта інтелектуальної власності та права на надання субліцензії;

Відповідно до чинного законодавства України примусову ліцензію видають за рішенням Господарського суду з визначенням обсягу використання об'єкта патентного права, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту. Для надання такої ліцензії необхідна одночасна наявність таких умов: невикористання або недостатнє використання патентовласником винаходу, корисної моделі або промислового зразка протягом трьох років; відмова патентовласника від укладення ліцензійного договору; доведення готовності використати розробку, що охороняється суб'єктом, який бажає її використати; недоведення патентовласником того, що невикористання або недостатнє використання винаходу зумовлене поважними причинами.

— *відкриті*, які видаються на підставі офіційної заяви власника об'єкта інтелектуальної власності щодо видачі дозволу на

використання цього об'єкта будь-якій зацікавленій особі на підставі відповідного договору. За цих умов власник прав на об'єкт інтелектуальної власності отримує від держави пільги щодо сплати щорічного збору за підтримання чинності його патенту. Відповідно до чинного законодавства України в разі подання власником патенту такої заяви річний збір за підтримання чинності патенту зменшується на 50 %, починаючи з року, який слідує за роком публікації заяви в офіційному бюлетені. При цьому через певний термін власник патенту може відкликати свою заяву, якщо жодна особа не заявила про намір використати винахід, корисну модель, промисловий зразок тощо;

— *субліцензії*, за яких ліцензіат надає права на використання об'єкта інтелектуальної власності, отримані на основі володіння повною або виключною ліцензією, іншій особі (субліцензіату), за умов, що це не суперечить його угоді з ліцензіаром. У разі надання субліцензії відповідальність перед ліцензіаром несе ліцензіат, який надав цю ліцензію. За сучасних умов ринкової економіки субліцензування відіграє важливу роль, уможливаючи задоволення попиту на продукцію, виготовлену із застосуванням запатентованого об'єкта інтелектуальної власності, за умов, що ліцензіат сам не в змозі задовольнити потреби споживачів;

— *опціони*, за яких ліцензіат отримує право на більш детальне ознайомлення з об'єктом інтелектуальної власності (наприклад технічною документацією) з метою прийняття рішення щодо доцільності придбання ліцензії.

Опціони (від англ. *option* — вибір, право вибору) з'явилися у практиці договірних ринкових відносин наприкінці 60-х років ХХ ст. За сучасних умов вони відіграють важливу роль на ринку об'єктів інтелектуальної власності, оскільки можливості комерційної реалізації та цінність винаходів, корисних моделей, комерційних зразків часто визначаються в період дії опціонної угоди.

Питання про укладання опціонної угоди виникає за умов, коли покупець не може прийняти рішення щодо укладання ліцензійного договору внаслідок того, що він не володіє необхідними відомостями науково-технічного, виробничого та комерційного характеру. Зазначені відомості, як правило, мають конфіденційний характер і можуть бути надані лише на комерційній основі та за умови отримання гарантії того, що надана інформація не буде використана, потенційним покупцем у випадку, якщо сторони не підпишуть ліцензійний договір.

Опціонна угода — це договір, за яким одна сторона (продавець ліцензії) надає іншій стороні (покупцеві ліцензії) виключні права на

укладання ліцензійного договору протягом терміну дії опційної угоди. Йдеться про попередню домовленість, згідно з якою потенційному покупцю ліцензії надається першочергове право протягом визначеного терміну вирішити питання щодо доцільності її придбання. За цих умов потенційний ліцензіат отримує можливість оцінити власні ризики на основі детальнішого ознайомлення з перевагами об'єкта ліцензування, можливостями його виготовлення, перспективами комерційної реалізації тощо. Водночас він зобов'язується забезпечувати конфіденційність інформації, отриманої від ліцензіара.

Особливістю опційної угоди є те, що вона виступає як попередній етап реалізації ліцензії, який може тривати від 1 до 2,5 років на відплатній основі. Це означає, що обмеження прав ліцензіара щодо продажу ліцензії іншим особам протягом дії опційної угоди компенсується винагородою, яку виплачує ліцензіат відповідно до досягнутої домовленості. Ця винагорода зараховується як перший внесок випадку позитивного рішення ліцензіата або компенсує втрати ліцензіара при відмові покупця від підписання ліцензійної угоди.

Найчастіше опційні угоди укладаються у сфері купівлі-продажу ліцензій на винаходи, науково-технічні досягнення, які потребують значних капіталовкладень. Водночас у деяких галузях промислового виробництва (хімічній, фармацевтичній) продаж ліцензій майже не можливий без попереднього укладання опційних угод.

IV. За предметом угоди ліцензії поділяються на угоди щодо купівлі-продажу винаходів, промислових зразків, корисних моделей, товарних знаків, ноу-хау, селекційних досягнень, програм для ЕОМ, баз даних, топології інтегральних мікросхем тощо. Обов'язковою умовою надання таких ліцензій є наявність у ліцензіара виключного права власності на предмети ліцензії. Специфікація такого права здійснюється шляхом видачі патентів, свідоцтв та їх реєстрації в патентних відомствах відповідних країн. Водночас предметами ліцензій можуть бути і не захищені патентами об'єкти інтелектуальної власності, зокрема ноу-хау, правова охорона яких забезпечується відповідними законодавчими актами та зобов'язаннями, які беруть на себе учасники ліцензійної угоди.

Слід взяти до уваги, що **в процесі укладання ліцензійних договорів передача ноу-хау може відбуватися:**

- шляхом укладання самостійних ліцензійних договорів;
- як доповнення до основного предмета ліцензійної угоди.

У першому випадку ноу-хау є самостійним предметом ліцензії в ліцензійній угоді. Це можуть бути винаходи, які мають всі озна-

ки патентоспроможності або нові конструктивні рішення засобів виробництва чи предметів споживання, що мають ознаки корисних моделей, однак не отримали правової охорони у вигляді патентів чи свідоцтв. Незважаючи на те, що патентування у більшості випадків забезпечує більш надійну та повну охорону об'єктів промислової власності, відсутність патентного захисту деяких розробок може бути результатом свідомого рішення їх власників. Світовій практиці відомі випадки, коли надійна охорона секретів виробництва тривалий час забезпечується самими розробниками (наприклад, технологія отримання напою “Кока-кола”, парфумів “Шанель” тощо).

У другому випадку ноу-хау не є самостійним предметом ліцензії і передається в межах ліцензійної угоди як додаток до захищених патентами об'єктів інтелектуальної власності. Йдеться про інформацію комерційного, управлінського та організаційного характеру, секрети виробництва, технічні знання, досвід, способи, технології, рецепти, формули, інструкції тощо, які зазвичай не мають самостійного значення і використовуються тільки у зв'язку з основним предметом ліцензійної угоди.

Передача ноу-хау в межах ліцензійного договору відбувається різними шляхами: у складі технічної документації, що передається, під час демонстрації способів роботи, навчання технічного персоналу, установки та монтажу обладнання, виконання інженерних послуг, вирішення організаційних та технічних завдань тощо. Варто пам'ятати, що в ліцензійному договорі, як правило, містяться зобов'язання ліцензіара забезпечити передачу ліцензіату необхідних знань та досвіду в обсязі, необхідному ліцензіату для досягнення параметрів, що існують у виробництві ліцензіара. Це зобов'язує останнього передавати ліцензіату повний обсяг ноу-хау, незалежно від узгодженого в договорі переліку.

Щодо товарних знаків, то найпоширенішим способом їх ліцензування за сучасних умов є франчайзинг. Йдеться про ліцензійну франшизу (“оренду імені”), за якої ліцензіат отримує право на використання цінного товарного знака (гудвіла) при дотриманні певних вимог.

Франчайзингові угоди вигідні покупцям ліцензії, оскільки дають їм можливість заощаджувати час за рахунок скорочення термінів створення, освоєння і впровадження нової продукції, економити трудові та матеріальні ресурси, підвищувати загальну культуру виробництва і кваліфікацію кадрів, здійснювати підприємницьку діяльність під добре відомими знаками, отримувати рекламну підтримку, поради та рекомендації франчайзера.

Водночас останній отримує нові можливості щодо створення широкої виробничої та дистрибуторської мережі. Виграють також споживачі, які задовольняють потреби в новій продукції на рівні останніх досягнень науки і виробництва, користуються перевагами однотипної дистрибуторської мережі та особистої зацікавленості продавців у дотриманні гарантій якості товарів і послуг, що пропонуються на ринку.

Водночас для франчайзі франчайзингова угода має деякі негативні наслідки, в т. ч. уповільнення темпів інноваційного розвитку через відмову від проведення НДДКР; наявність обмежень, передбачених ліцензійним договором; контроль з боку франчайзера, потенційна можливість його банкрутства або відмова від укладання договору на новий термін тощо.

Для економіки України франчайзинг на сьогодні є порівняно новим явищем, але він швидко поширюється завдяки гнучкості малого і середнього бізнесу, його здатності пристосуватися до постійних змін у ринковому середовищі. Водночас в Україні для законодавчого регулювання комерційних угод, відомих у зарубіжній практиці як франчайзинг, застосовується термін *“комерційна концесія”*. Відносини, що виникають на основі комерційної концесії, регулюються Цивільним кодексом України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р.

Цивільний кодекс України регламентує укладення договору комерційної концесії, предметом якого є право на використання об'єкта інтелектуальної власності (торговельної марки, промислового зразка, винаходу, твору, комерційної таємниці тощо). Специфіка такої угоди пов'язана з тим, що її контрагентами виступають суб'єкти підприємницької діяльності.

Відповідно до ст. 1115 Цивільного кодексу України за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за певну плату право користування (відповідно до її вимог) належними цій стороні правами з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг.

Слід взяти до уваги, що комерційна значущість предметів ліцензій залежить не лише від обсягу наданих прав, а й від ступеня їх розробки. Наприклад, ідеї, теоретичні напрацювання та результати лабораторних досліджень можуть бути передані у формі креслень, схем, методик, наукових звітів тощо. Однак можливості продажу таких ліцензій є досить обмеженими внаслідок відсутності технічного рішення проблеми, неясних перспектив їх виробничого використання, існування значних ризиків, пов'язаних

із компенсацією витрат та отриманням прибутку від їх використання.

Щодо технічних рішень нововведення, які передаються у вигляді конструкторської документації, зразків, моделей, напівпромислових установок тощо, то тут спостерігається значно більший інтерес підприємців до предмета ліцензії, що веде до підвищення ціни ліцензії. Водночас є певні ризики, пов'язані з браком у покупця виробничих гарантій та достовірної інформації щодо попиту та перспектив реалізації продукції, виробленої за ліцензією.

Відтак основну масу предметів ліцензій на ринках сучасних розвинених країн становлять виробничо освоєні нововведення, які забезпечують покупцеві впровадження предмета ліцензії в короткі терміни і з мінімальним ризиком. Лише в цьому випадку власник нововведень може у межах ліцензійного договору гарантувати покупцеві отримання необхідних техніко-економічних показників.

Торгівля ліцензіями за сучасних умов є важливою складовою міжнародної торгівлі та науково-технічного обміну, роль і значення яких невинно зростають. Ліцензійні операції є більш дохідними і менш ризиковими порівняно з прямими інвестиціями; у багатьох випадках вони вигідніші за фінансування власних розробок і досліджень, оскільки дозволяють зекономити час, кошти та отримати додатковий економічний ефект за рахунок швидкого впровадження нововведень. Загальновизнаними є успіхи Японії, яка протягом тривалого періоду витратила значні кошти на придбання патентів і ліцензій, що сприяло прискоренню НТП, економії трудових і матеріальних ресурсів, зростанню загальної культури виробництва, кваліфікації працівників та підвищенню конкурентоспроможності країни в глобальному економічному середовищі.

Водночас, на думку багатьох фахівців, ліцензування має низку негативних наслідків, пов'язаних із уповільненням НТП у результаті відмови від власних науково-технічних досліджень і розробок, втрати можливостей примноження власного технічного та організаційного досвіду, посилення залежності від продавців ліцензій, необхідності дотримання вимог відповідних договорів та угод.

Важливою тенденцією сучасності є скорочення терміну дії ліцензій у зв'язку зі швидким моральним старінням нових розробок за умови прискорення НТП. Як правило, ліцензійні угоди укладаються на термін до 5—7 років. Водночас термін дії ліцензій

щодо ноу-хау та секретів виробництва не перевищує 3—5 років, оскільки є велика ймовірність їх розкриття в результаті промислового шпіонажу та проведення відповідних досліджень і розробок конкурентами.

Отже, передача прав на використання винаходів, промислових зразків, товарних знаків, програмних продуктів та інших об'єктів інтелектуальної власності на основі ліцензійних угод є однією з найефективніших форм комерціалізації інтелектуальної власності. У багатьох країнах торгівля ліцензіями проводиться на національному та міжнародному рівнях: фірми обмінюються об'єктами інтелектуальної власності та технологіями в межах країни і активно використовують ліцензійну торгівлю у зовнішньоекономічній діяльності. Завдяки ліцензійному обміну відбувається поширення інтелектуальних благ у масштабах всього суспільства, що забезпечує вирішення важливих соціально-економічних завдань та прогресивний розвиток світової економіки.

4.1.3. Ціна ліцензії та методи її визначення

Оволодіння багатством у наш час полягає в одержанні інформації та її наступному докладанні до засобів виробництва.

У. Рістон

Ліцензійні угоди мають комерційний характер і пов'язані з передачею прав власності на об'єкт інтелектуальної власності за грошову винагороду. Економічна сутність ліцензійних угод полягає в передачі споживчої вартості об'єкта інтелектуальної власності від продавця до покупця ліцензії та її адаптації в новому виробництві. У міжнародній практиці ціна ліцензії визначається як сума виплат покупця ліцензії на користь її продавця. Таким чином, за своєю сутністю процедура розрахунку ціни ліцензії зводиться до оцінювання об'єкта інтелектуальної власності, що є об'єктом ліцензування. **Винагорода за ліцензію, як правило, виплачується у формі:**

1) **паушального платежу** — зафіксованої у ліцензійному договорі суми, встановленої незалежно від фактичного обсягу виробництва і реалізації продукції, виготовленої на її основі. Зазначена сума сплачується одноразово або частинами у кілька етапів (наприклад, при передачі ліцензіату технічної документації та після випуску перших зразків продукції). Така форма платежу є

вигідною для ліцензіара, який отримує гарантію швидкого отримання повної суми ліцензійної винагороди та позбавляється ризиків, пов'язаних з труднощами, які можуть виникнути у ліцензіата в процесі виробництва та реалізації відповідної продукції. Водночас ліцензіар може недоотримати додатковий дохід, якщо обсяги виробленої ліцензіатом продукції перевищать розрахункові обсяги;

2) *роялті* — виплати, розмір яких залежить від ефекту, отриманого від використання об'єкта інтелектуальної власності. Йдеться про періодичні відрахування ліцензіата на користь ліцензіара, що здійснюються протягом усього терміну дії ліцензії у вигляді певних фіксованих сум або процентних відрахувань від ціни виробленої чи реалізованої продукції.

Паушальний платіж — одноразовий платіж, який становить фіксовану суму і не залежить від обсягів виробництва (продажу) продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності.

Роялті — ліцензійний платіж у вигляді сум, які сплачуються періодично, залежно від обсягів виробництва або реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності.

Національний стандарт № 4
“Оцінка майнових прав
інтелектуальної власності”

На думку сучасних дослідників, застосування роялті як форми платежу за ліцензію більшою мірою вигідне ліцензіату, який не зазнає витрат з виплати ліцензійної винагороди до початку виробництва продукції. Йдеться також про те, що величина такої виплати прямо залежить від фактично отриманого ним прибутку після виходу на ринок.

Водночас застосування роялті може мати негативні наслідки для ліцензіара: 1) він змушений здійснювати витрати, пов'язані з підготовкою технічної документації, інженерними послугами без отримання будь-якої компенсації до початку серійного виробництва ліцензованої продукції; 2) він не має гарантії щодо компенсації своїх витрат і отримання прибутку за умови недосягнення ліцензіатом запланованих обсягів виробництва ліцензованої продукції; 3) він може мати невиправні втрати часу і коштів у випадку дострокового розірвання ліцензійної угоди внаслідок виникнення виробничих чи комерційних труднощів у ліцензіата.

У зв'язку з цим у багатьох країнах досить поширені *диференційовані (“ковзаючі”) роялті*, за яких ліцензіар і ліцензіат беруть на себе ризики впровадження товару на ринок і не мають зиску в цей період. У таких угодах, як правило, передбачається зменшення ставки роялті на продукцію, обсяги якої перевищують зазначені в договорі;

3) *комбінованих платежів* — змішаної системи виплат, яка поєднує одноразові платежі з періодичними на базі роялті. У цьому випадку комерційні умови ліцензійної угоди містять положення про виплату ліцензіатом певної фіксованої суми на початковому етапі реалізації угоди. Ця сума необхідна ліцензіару для покриття витрат, пов'язаних з підготовкою та передачею технічної документації, проведенням рекламних заходів, підготовкою договорів і комерційних пропозицій, участю персоналу в технічних та комерційних переговорах тощо. Таким чином, йдеться про виплату паушального платежу під час підписання угоди та щорічну виплату роялті після того, як угода набирає чинності.

Як правило, величина початкового платежу становить 10—30 % від ціни ліцензії, розрахованої на базі роялті без застосування коефіцієнта дисконтування. З урахуванням сплати початкового платежу новий розмір роялті R_1 визначається так:

$$R_1 = \frac{(70 - 90)}{100 \cdot R \cdot 100 \%}$$

В окремих випадках може передбачатися виплата початкового платежу частинами в тих самих пропорціях і в ті самі терміни, що і за сплати паушального платежу. Виплата роялті в цьому випадку може супроводжуватися встановленням щорічних мінімальних гарантованих сум, які обчислюються за формулою

$$C_{\text{мг}} = C_p \cdot (0,5 - P_y),$$

де $C_{\text{мг}}$ — мінімально гарантовані платежі; C_p — розрахункова ціна ліцензії; P_y — частка початкового платежу в загальній розрахунковій ціні ліцензії¹.

Практика засвідчує, що найчастіше в ліцензійних угодах застосовуються саме комбінована форма платежу за ліцензію, яка дає можливість більшою мірою враховувати інтереси сторін. При цьому економічна доцільність ліцензування визначається ефектом, отриманим ліцензіатом та споживачами ліцензійної продукції.

¹ Мухопад В.И. Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010. — С. 339.

Ціна ліцензії:

— є монопольною ціною, пов'язаною з передачею майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності;

— залежить від об'єкта та виду угоди, терміну дії патенту, обсягів товарообороту ліцензіата, технічної, інформаційної та іншої допомоги, яку надає ліцензіар.

Слід враховувати, що на величину доходу ліцензіата впливають не лише ефект, отриманий від використання об'єкта інтелектуальної власності, та конкуренція з боку виробників альтернативної продукції, а й виробничий та комерційний ризики, пов'язані з непередбачуваністю ймовірних наслідків упровадження інновацій. Відтак питання визначення ціни ліцензії є складним і неоднозначним. На сьогодні немає єдиної загальноприйнятої методики визначення ціни ліцензії. Як правило, учасники ліцензійної угоди зіставляють кілька можливих методів, враховуючи вилки цін, що склалися в певній галузі.

При визначенні ціни ліцензії за сучасних умов застосовуються такі методи (рис. 4.6).

1. Урахування діапазону (верхньої та нижньої межі) цін.

Згідно з цим методом ціна ліцензії визначається шляхом узгодження інтересів продавця і потенційного покупця на підставі їхніх уявлень про можливість та перспективи використання об'єкта інтелектуальної власності. При цьому:

— *нижня межа ціни ліцензії* є мінімально прийнятною для ліцензіара оцінкою платежу за право на використання об'єкта інтелектуальної власності у межах, передбачених ліцензійною угодою;

— *верхня межа ціни ліцензії* розраховується як максимальна прийнятна для ліцензіата оцінка платежу за право на використання об'єкта інтелектуальної власності в межах, передбачених ліцензійною угодою.

Фактична ціна, як правило, є компромісною і знаходиться в діапазоні часткового збігу оцінок покупця і продавця ліцензії.

2. Урахування фіксованих процентних ставок (роялті).

Згідно з цим методом ціна ліцензії визначається залежно від прибутку, який отримує ліцензіат у результаті виробничого чи комерційного використання об'єкта інтелектуальної власності.

Термін “роялті” (англ. *royal* — королівський) початково означав плату, яку в Англії стягувала королівська влада за дароване підлеглому праву на земельну власність чи розробку надр. Нині цей термін застосовується для позначення: плати за право розробки надр,

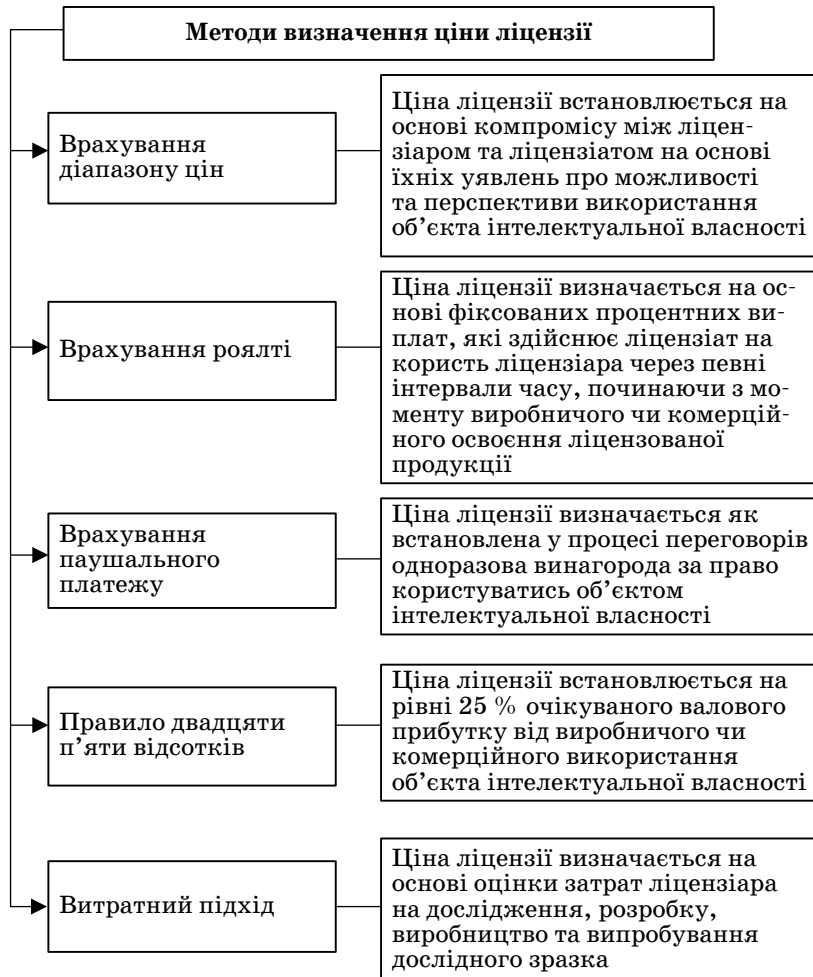

Рис. 4.6. Сучасні методи визначення ціни ліцензії

орендної плати, мита, плати за ліцензію, частки продукту чи прибутку, зарезервованої для себе власником певної власності за надання права користування цією власністю іншим особам тощо. У галузі комерціалізації інтелектуальної власності роялті означає узгоджену в ліцензійному договорі періодичну виплату ліцензіару грошових сум у розмірах, що залежать від результатів, отримуваних ліцензіатом при використанні конкретного об'єкта інтелектуальної власності. За деякими оцінками, в світовій ліцензійній торгівлі близько 90 % ліцензійних угод використовують роялті як форму розрахунків ліцензіата з ліцензіаром.

Як уже зазначалося, платежі за роялті — це виплати ліцензіатом процентних відрахувань чи фіксованих сум ліцензіару, які здійснюються через певні інтервали часу, починаючи з моменту виробничого чи комерційного освоєння предмета ліцензії.

Найчастіше як база (вихідний, зазначений у договорі показник) визначення платежів за роялті використовуються:

- продажна ціна продукції, виготовленої за ліцензією;
- собівартість ліцензованої продукції;
- обсяг виробництва чи реалізації ліцензованої продукції.
- прибуток, отриманий ліцензіатом у результаті використання об'єкта ліцензії.

На думку сучасних дослідників, найбільш прийнятною для учасників ліцензійної угоди базою обчислення роялті є продажна ціна продукції. Зазначений метод виплати винагороди базується на фактичних цінах та обсягах продукції, що реалізується на ринку, та найбільш повно відображає реальне використання ліцензіатом придбаної ним ліцензії. У цьому випадку внесення ліцензіатом до бухгалтерської звітності відповідних показників забезпечує порівняно простий контроль з боку ліцензіара чи залученої ним аудиторської фірми за використанням ліцензії, що унеможливорює виникнення конфліктних ситуацій у цій царині.

Водночас використання як бази розрахунку роялті собівартості продукції не завжди прийнятне для учасників угоди, оскільки за умов ускладненого доступу ліцензіара до необхідної інформації ліцензіат часто ухиляється від надання об'єктивних даних щодо витрат та прибутку з метою зменшення ліцензійної винагороди.

Розрахункова вартість ліцензії (C_p), визначена на базі роялті, розраховується за формулою

$$C_p = \sum_{t=1}^T V_t Z_t R_t,$$

де V_t — очікуваний обсяг продукції в t -му році; Z_t — ціна одиниці продукції в t -му році; R_t — розмір роялті в t -му році; T — термін дії ліцензійної угоди; t — рік дії ліцензійної угоди.

Водночас деякі види ліцензійних угод передбачають встановлення спеціальної бази. Як така база можуть використовуватись обсяг переробленої запатентованим способом сировини або досягнуті потужності запатентованого обладнання тощо. Ставки роялті диференціюються залежно від галузі, виду ліцензії, терміну дії угоди, обсягів виробництва та реалізації ліцензованої продукції, обсягів експортного та внутрішнього продажу тощо.

Нині у світовій практиці використовуються різноманітні методи визначення ставки роялті, що розрізняються між собою за точністю та працемісткістю. Досить поширеним у міжнародній ліцензійній торгівлі є застосування так званих стандартних (“табличних”) ставок роялті. При цьому стандартну ставку роялті корегують з урахуванням таких факторів:

- обсягу прав, що надаються (найвищі ставки роялті застосовуються у випадку продажу повної ліцензії, дещо нижчі — виключної ліцензії, найменші — невиключної (простої) ліцензії, оскільки в цьому випадку має місце взаємна конкуренція між сторонами угоди та конкуренція між іншими ліцензіатами);

- території дії ліцензійної угоди (ставка роялті монотонно залежить від розміру території);

- форм правової охорони (відсутність патенту призводить до зменшення величини роялті порівняно з аналогічним об’єктом промислової власності, що передається на основі патентної ліцензії);

- терміну дії ліцензійної угоди (ставка роялті монотонно залежить від тривалості дії ліцензійної угоди);

- умов ліцензійної угоди щодо взаємного обміну вдосконаленнями (ставка роялті, як правило, монотонно залежить від обсягу взаємообміну вдосконаленнями, як забезпеченими, так і не забезпеченими правовим захистом);

- міри залежності ліцензіата від ліцензіара (залежність ліцензіата від поставок сировини, матеріалів, обладнання, деталей та вузлів, необхідних для організації виробництва ліцензованої продукції, підвищує ставку роялті);

- наявності конкурентних пропозицій (йдеться про конкурентні пропозиції щодо продажу зіставних за економічною ефективністю технологій; за наявності такої конкуренції ставка роялті зменшується);

- величини необхідних капіталовкладень (значний розмір капіталовкладень, необхідних для організації виробництва продукції за ліцензією, знижує ставку роялті);

- обсягу конструкторської, технологічної, експлуатаційної та технічної документації, що передається (якщо технічна документація передається в повному обсязі, ставка роялті підвищується);

- прогнозованих витрат ліцензіата на власні альтернативні НІОКР, метою яких є розробка технології, зіставної за економічною ефективністю з тією, що купується (чим менші такі альтернативні витрати, тим нижча ставка роялті);

— ступеня розробки та комерціалізації предмета ліцензії (можливості ліцензіата отримувати прибуток залежать від ступеня технологічного освоєння предмета ліцензії, відтак найменша ставка роялті встановлюється у випадку, коли предметом ліцензії є ідея, найбільша — при промисловому використанні);

— репутації ліцензіара (наявність доброї репутації та широко відомого товарного знака ліцензіара забезпечують ліцензіату додатковий прибуток, внаслідок чого ставка роялті збільшується).

Найчастіше стандартні ставки використовуються для розрахунку ліцензійної винагороди за використання винаходу. Якщо ліцензія надається на використання незапатентованого винаходу, передачі ноу-хау, величина роялті зменшується таким чином:

— на 20—40 %, за умови, що об'єкт інтелектуальної власності передається на основі простої (невиключної) ліцензії;

— на 20—40 %, якщо для освоєння об'єкта інтелектуальної власності необхідні значні капіталовкладення (наприклад, додаткові дослідження);

— на 40—60 %, якщо продається давно відомий об'єкт інтелектуальної власності;

— на 70—80 %, якщо продається не повний пакет технічної документації, а лише конструкторська документація¹.

Слід взяти до уваги, що застосування роялті як форми платежу за ліцензію є вигіднішим для ліцензіата, який не сплачує ліцензійну винагороду до початку виробництва продукції та коригує розмір виплат залежно від фактично отриманого доходу після виходу на ринок. Водночас застосування такого методу визначення ціни ліцензії породжує певні ризики для ліцензіара, який зазнає витрат, пов'язаних з підготовкою технічної документації, інженерними послугами до початку серійного виробництва ліцензіатом продукції за ліцензією, і при цьому не має гарантій компенсації витрат та отримання прибутку за умови недосягнення ліцензіатом запланованих обсягів виробництва та збуту ліцензованої продукції, дострокового розірвання угоди тощо. Для захисту своїх інтересів ліцензіар, як правило, наполягає на включенні в договір положення про виплату ліцензіатом щорічних мінімально гарантованих платежів, що становлять різницю між щорічними фіксованими сумами, зазначеними у договорі, та сумою сплачених ліцензіатом роялті. Розмір мінімально гарантова-

¹ Конов Ю.П. Цена интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.И. Гончаренко. — М. : Альфа-Пресс, 2010. — С. 95—102.

них платежів встановлюється на рівні 50 % розрахункового розміру платежів за роялті у відповідному році.

Вибір ставок роялті стосовно об'єктів авторського права має певні особливості і залежить від форм роялті та системи платежів, яку сторони обирають у кожній конкретній угоді, а саме:

— за системи лінійних поточних платежів автор отримує певний процент від виручки ліцензіата без змін;

— за системи дегресивної винагороди автор отримує процент, що знаходиться в оберненій залежності від обсягів продажу твору (зі збільшенням обсягів продажу (доходів) ліцензіата ставка винагороди (процента) зменшується);

— за системи прогресивної винагороди зі збільшенням обсягів продажу (доходів) ліцензіата ставка винагороди (процента), яка виплачується автору, підвищується;

— за системи на базі прибутку за основу винагороди автора береться прибуток від продажу екземплярів твору, а не валовий дохід;

— за системи, що мінімізує час отримання винагороди, ліцензіат надає автору нижчий розмір платежів на певний (обмежений) термін;

— за системи гарантування мінімального розміру роялті в авторському договорі закріплюються зобов'язання ліцензіата гарантувати мінімальний розмір роялті;

— за системи гарантування продажної ціни екземпляра твору фіксується мінімізуюча ціна продажу екземплярів твору, від якої буде обчислюватися роялті)¹.

3. Урахування одноразового (паушального) платежу.

Згідно з цим методом ціна ліцензії визначається як встановлена у процесі переговорів одноразова винагорода за право користуватись об'єктом інтелектуальної власності.

Розмір паушального платежу визначається з урахуванням:

— фактичних витрат ліцензіара, пов'язаних із захистом ліцензованого продукту;

— прогнозованого доходу ліцензіата (приведення його через умовну ставку роялті);

— вартості об'єкта інтелектуальної власності, що передається в розпорядження ліцензіата.

¹ Азгальдов Г.Г. Оценка стоимости интеллектуальной собственности и нематериальных активов : учеб. пособие / Г.Г. Азгальдов, Н.Н. Карпова. — М. : Междунар. акад. оценки и консалтинга, 2006. — С. 305—307.

При цьому розрахункова ціна ліцензії визначається за тією самою методикою, що і ціна ліцензії на базі роялті. Водночас враховується різниця в термінах отримання ліцензіаром ліцензійної винагороди на базі роялті в паушальній формі. Приведення суми винагороди, розрахованої на базі роялті, до ліцензійного платежу в паушальній формі здійснюється із застосуванням коефіцієнта дисконтування.

Паушальні платежі становлять певну, зафіксовану в тексті ліцензійного договору суму, яка виплачується у вигляді одноразового платежу чи частинами у кілька етапів. У деяких випадках вся сума паушального платежу сплачується одночасно в момент підписання ліцензійної угоди. Однак зазвичай в ліцензійній угоді передбачається поетапна виплата зазначеної суми, а саме:

- 10—30 % під час підписання договору;
- 40—60 % під час передачі технічної документації;
- 10—30 % на початку виробництва продукції за ліцензією,

але не пізніше певного терміну з дати передачі технічної документації.

На практиці виплати паушальних платежів розглядаються як кредитування ліцензіата і найчастіше застосовуються при передачі ліцензії разом з поставкою обладнання, при її продажу на основі секретів виробництва, ноу-хау тощо.

Застосування паушальної форми платежу вигідне для ліцензіара, якому гарантується швидке отримання ліцензійної винагороди в повному обсязі, незважаючи на проблеми, які можуть виникнути у ліцензіата у зв'язку з виробництвом і реалізацією продукції на ринках території договору. Водночас, на відміну від платежів на базі роялті, ліцензіар втрачає можливість отримати додатковий дохід у випадку, коли виробництво ліцензійної продукції на підприємствах ліцензіата перевищить розрахункові обсяги.

4. Правило двадцяти п'яти відсотків.

Згідно з цим методом ліцензіат зобов'язується сплатити ліцензіару 25 % очікуваного валового прибутку від виробничого чи комерційного використання об'єкта інтелектуальної власності.

5. Витратний підхід.

Згідно з цим підходом ціна ліцензії визначається на основі оцінки витрат ліцензіара (витрат на дослідження, розробку, виробництво, випробування дослідного зразка, його доведення до рівня, придатного для використання тощо). Водночас, на думку

багатьох дослідників, витратний підхід пов'язаний зі значним ризиком недооцінки або переоцінки ліцензованого продукту.

Крім зазначених методів у практиці здійснення ліцензійних платежів широко використовуються індивідуальні підходи для окремих конкретних випадків, у т. ч. передача в рахунок платежів частини продукції, виготовленої на основі ліцензії, здійснення ліцензіатом поставок комплектуючих виробів ліцензіару для виробництва аналогічної продукції.

Прагнучи збільшити доходи, багато компаній пропонують тепер для продажу й ліцензійних угод на нових біржах інтелектуальної власності в Інтернеті все, що вони мають — від секретних НДР до складних внутрішніх технологічних систем. Покупцями є інші великі фірми, які шукають можливості для зниження витрат на НДР шляхом придбання результатів досліджень, виконаних іншими. Для оцінки вартості патенту Патентно-ліцензійна біржа використовує математичну модель, засновану на теорії опцій, розробленій Робертом Мерто, Мироном Шодем і Фішером Блеком, якій присуджено Нобелівську премію (див.: <http://www.pl-x.com>). Вона добре зарекомендувала себе при аналізі незбіжних позовів, які кредитори й акціонери пред'являють фірмі. За словами користувачів, ці ринкові структури, що працюють без посередників, пропонують швидкий, ефективний і надзвичайно дешевий спосіб передачі технологій і забезпечують дохід на основі винаходів, які в іншому разі ніколи не стали б відомими¹.

За сучасних умов у розвинених країнах широко використовується *метод підходу від загального портфеля бізнесу*, який не має чіткої методики розрахунків і ґрунтується на врахуванні досвіду, інтуїції, знань менеджерів та бізнесменів, що працюють у відповідній сфері, їхніх очікувань відносно перспектив розвитку того чи іншого бізнесу, відшкодуванні витрат на дослідження та розробки, забезпеченні розвитку фірми за рахунок продажу ліцензій тощо. Так, ліцензія на виробництво напою “Coca-Cola” надається безкоштовно, однак фактично ліцензіат сплачує за ліцензію під час закупівлі у ліцензіара концентрату для виробництва напою, секрет якого зберігається цією фірмою.

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Капіталізація інтелектуальної власності. Комерціалізація інтелектуальної власності. Механізм комерціалізації інтелектуальної власності. Франчайзинг. Види франчайзингових угод: виробнича, дистрибуторська, ліцензійна. Лізинг. Інжиніринг. Види інжинірингу: консультаційний, технологічний, будівельний, комплексний. Консалтинг. Науково-технічна та виробнича кооперація. Спільне підприємництво. Закон Бая — Доула. Закон Стівенсона — Уайдлера. Ліцензування. Ліцензійна угода. Ліцензійний договір. Ліцензія. Ліцензіар. Ліцензіат. Види ліцензій: виключні, невиключні, повні, патентні, безпатентні, змішані, чисті, супутні, зворотні, перехресні, добровільні, примусові, відкриті, субліцензії, опціони. Комерційна концесія. Ціна ліцензії. Методи визначення ціни ліцензії. Паушальні платежі. Роялті. Комбіновані платежі.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому полягає економічний сенс реалізації відносин інтелектуальної власності?
2. Розкрийте двоїстий характер об'єктів інтелектуальної власності.
3. Охарактеризуйте основні форми реалізації інтелектуальної власності в ринковій економіці.
4. Розкрийте сутність та механізм комерціалізації інтелектуальної власності.
5. Охарактеризуйте основних суб'єктів відносин щодо комерціалізації інтелектуальної власності в сучасній ринковій економіці.
6. Розкрийте найважливіші складові системи науково-технологічного обміну в сучасній ринковій економіці.
7. Яке місце займає комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності в системі сучасного науково-технологічного обміну та співробітництва суб'єктів ринкової економіки?
8. Назвіть загальні тенденції розвитку процесу комерціалізації інтелектуальної власності.
9. Здійсніть порівняльний аналіз національних моделей регулювання процесів комерціалізації інтелектуальної власності.
10. Охарактеризуйте основні способи розпорядження майновими правами інтелектуальної власності в ринковій економіці.

11. У чому сутність та практичне значення ліцензійних угод.
12. Охарактеризуйте суб'єкти та об'єкти ліцензійних угод.
13. Які специфічні ознаки притаманні ліцензійному договору?
14. Як класифікують ліцензійні угоди?
15. Охарактеризуйте найпоширеніший спосіб ліцензування товарних знаків.
16. У яких формах може бути виплачена винагорода за ліцензію?
17. Здійсніть порівняльний аналіз методів визначення ціни ліцензії.
18. Розкрийте сутність та специфіку паушальних платежів і роялті.
19. У чому виявляється специфіка застосування у міжнародній ліцензійній торгівлі так званих стандартних ("табличних") ставок роялті?
20. Яким чином, на вашу думку, можна використовувати зарубіжний досвід комерціалізації інтелектуальної власності в Україні?

Література

1. *Азгальдов Г.Г.* Оценка стоимости интеллектуальной собственности и нематериальных активов : учеб. пособие / Г.Г. Азгальдов, Н.Н. Карпова. — М. : Международный. акад. оценки и консалтинга, 2006.
2. *Базилевич В.Д.* Интеллектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.
3. *Бромберг Г.В.* Интеллектуальная собственность. Основной курс : учеб. пособие / Г.В. Бромберг. — М. : А-приор, 2009.
4. *Валдайцев С.В.* Оценка интеллектуальной собственности : учебник / С.В. Валдайцев ; СПбГУ, экон. факультет. — М. : Экономика, 2009.
5. Интеллектуальная собственность (права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации) : учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.
6. *Ідріс К.* Интеллектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.
7. *Конов Ю.П.* Цена интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.И. Гончаренко. — М. : Альфа-Пресс, 2010.

8. *Крайнев П.П.* Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія / П.П. Крайнев. — К. : Ін Юре, 2004.
9. *Мухопад В.И.* Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010.
10. Оцінка майнових прав інтелектуальної власності : Національний стандарт № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-п>.
11. *Полторац А.* Основы интеллектуальной собственности : пер. с англ. / А. Полторац, П. Лернер. — М. : Вильямс, 2004.
12. Право інтелектуальної власності : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. — К. : Ін Юре, 2002.
13. *Судариков С.А.* Авторское право : учебник / С.А. Судариков. — М. : Проспект, 2011.
14. *Штумпф Г.* Лицензионный договор : пер. с нем. / Г. Штумпф. — М. : Прогресс, 1976.
15. Turning Science Into Business: Patenting and Licencing at Public Research organizations. — OECD, 19-Feb. — 2003. — DSTI/STP (2003) 22.
16. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

4.2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

4.2.1. Сутність та структура ринку об'єктів інтелектуальної власності.

4.2.2. Сегментація ринку об'єктів інтелектуальної власності.

4.2.3. Сучасний стан та проблеми детінізації ринку об'єктів інтелектуальної власності.

4.2.1. Сутність та структура ринку об'єктів інтелектуальної власності

Визнання інтелектуальної власності як товару на ринку є ще одним переконливим доказом її зростаючого впливу на економіку.

К. Ідріс

Характерною ознакою функціонування сучасних розвинених економік є дієвий ринок об'єктів інтелектуальної власності, через який продукти творчої розумової праці вводяться у господарський обіг. Оскільки жодна країна світу на сьогодні не в змозі забезпечити весь комплекс науково-технічних досліджень та розробок за всіма можливими напрямками, формування розвинутого науково-технічного потенціалу держави практично не можливе без активної участі в міжнародному обміні продуктами інтелектуальної діяльності. Відтак темпи зростання обсягів торгівлі об'єктами інтелектуальної власності перевищують темпи зростання ринків традиційних товарів.

Важливо зауважити, що ринкові відносини щодо об'єктів інтелектуальної власності стосуються тієї частини творчої розумової діяльності, яка пов'язана з правовою охороною інтелектуаль-

них продуктів та використанням прав на них в економічному обороті та капіталізації. Найважливішими *передумовами становлення та розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності є такі:*

— *відносна відособленість інтелектуальної власності як системи виключних прав на результати інтелектуальної діяльності;*

— *свобода вибору для продавців та покупців, децентралізована система ціноутворення;*

— *наявність необхідного інституційного забезпечення та відповідної інфраструктури.*

Ринок об'єктів інтелектуальної власності — це система економічних відносин з приводу купівлі-продажу об'єктів інтелектуальної власності. Угоди на цьому ринку оформляються як передача прав на продукти (результати) інтелектуальної діяльності. **Основні суб'єкти ринку об'єктів інтелектуальної власності такі:**

— **продавці** (власники продуктів інтелектуальної діяльності, автори, розробники, винахідники та ін.);

— **покупці** (юридичні та фізичні особи, зацікавленні у придбанні об'єктів інтелектуальної власності з метою подальшого їх корисного використання або перепродажу).

Основними об'єктами зазначеного ринку є винаходи, промислові зразки, товарні знаки, програми для ЕОМ, ноу-хау, результати досліджень і розробок, комплекти конструкторської і технологічної документації, оригінальні технічні рішення та програмне забезпечення, які мають правову охорону.

Науково-технічний прогрес у сфері електронних і цифрових технологій зумовлює виникнення на ринку об'єктів інтелектуальної власності нових, нетрадиційних товарів. Як один із таких товарів сучасні дослідники називають твори мультимедіа, які поєднують елементи і ознаки всіх інших традиційних об'єктів цього ринку, а саме: програмних продуктів, аудіовізуальних, літературних та інших творів. Нині мультимедійні твори успішно використовуються в галузі освіти (пізнавальні мультимедіапрограми, електронні підручники, мультимедійні навчальні курси тощо), у видавничій діяльності (створення електронних книг, журналів, довідників, енциклопедій, каталогів), у бізнесі (організація рекламного супроводу, проведення презентацій), в інформаційних центрах (бібліотеках, музеях), в індустрії розваг (комп'ютерні ігри).

Характерними особливостями товарів, що обертаються на ринку об'єктів інтелектуальної власності, є такі:

— їхня споживча вартість не має речової форми і так само, як споживча вартість послуг, полягає в корисному ефекті для набувача;

— корисний ефект від їх придбання виникає лише тоді, коли вони є ексклюзивними, що виявляється в новизні та неповторності об'єкта інтелектуальної власності;

— їхня вартість формується на основі індивідуальних витрат праці, оскільки продукти творчої розумової діяльності є унікальними;

— як правило, вони складаються з матеріального носія і нематеріальної частини, що виступає об'єктом правового захисту;

— їхня вартість постає як вартість прав інтелектуальної власності, об'єктом відповідних угод є охоронні документи;

— вони є продуктами природної монополії інтелекту творців;

— вони не відчужуються повністю, а запозичуються, і тому можуть бути об'єктом відразу декількох угод.

Така специфіка обумовлює своєрідність ринку об'єктів інтелектуальної власності, пов'язану з особливостями товарообмінних операцій, взаємодії попиту і пропозиції, ціноутворення, взаємопов'язаності з іншими ринками, загальним станом економіки країни тощо. Виокремлюють такі **характерні особливості ринку об'єктів інтелектуальної власності:**

1) на ринку об'єктів інтелектуальної власності здійснюється купівля-продаж не самих продуктів інтелектуальної діяльності, а прав на них. Йдеться про специфіку результатів інтелектуальної діяльності, володіння якими не припиняється після їх передачі іншим суб'єктам, внаслідок чого можливе одночасне використання одного інтелектуального продукту багатьма суб'єктами незалежно один від одного. Самі об'єкти інтелектуальної власності не можуть бути товарами, в ролі останніх постають права на об'єкти інтелектуальної власності (як повні, стопроцентні, так і певна їх частина).

Підтвердженням цього є сучасна торгівля ліцензіями, пов'язана із торговельними угодами щодо надання ліцензіаром (продавцем) ліцензіату (покупцю) права (ліцензії) на використання об'єктів інтелектуальної власності на узгоджених комерційних засадах. Згідно з ліцензійним договором покупцеві передається не майно, а майнові права на об'єкти інтелектуальної власності. Водночас самі ці об'єкти представлені на підприємствах їх влас-

ників як такі, що мають матеріальну форму та конкретні економічні характеристики. За цих обставин документація, ноу-хау, технічні знання та виробничий досвід, які становлять предмет ліцензійних угод, є своєрідною опосередкованою формою передачі науково-технічних досягнень з метою їх відтворення покупцем ліцензії. У результаті отримані покупцем об'єкти ліцензій, як і у випадку зі звичайними товарами, постають як предмети, речі, що характеризуються конкретними техніко-економічними показниками та задовольняють певні людські потреби.

Таким чином, визначальним фактором у торгівлі об'єктами ліцензій є їх споживча вартість, пов'язана зі значущістю цих об'єктів для конкретних споживачів. Остання не обмежується традиційними критеріями і, на відміну від звичайних товарів, визначається новизною, винахідницьким рівнем, виключним правом власності, монополією на ринку, здатністю революціонізувати процес виробництва та забезпечувати на цій основі отримання додаткового прибутку;

2) *ринок об'єктів інтелектуальної власності потребує створення ефективної системи специфікації та захисту відповідних прав.* Передача прав на об'єкти інтелектуальної власності — складний процес, пов'язаний із формуванням довгострокових економічних відносин з приводу використання інтелектуальних благ. Нормами специфікації прав власності на такі блага виступають авторські права, патенти та ліцензії. Йдеться про укладання спеціальної документальної угоди, що фіксує взаємні економічні зобов'язання сторін та принципи їх сумісних дій. Це пов'язано з необхідністю чіткого визначення форм і методів спільного захисту економічних інтересів контрагентів, страхування їхніх ризиків, забезпечення гарантій та розподілу заохочень тощо;

3) *пропозиція об'єктів інтелектуальної власності значною мірою визначається потенціалом творців:* діячів науки, культури та мистецтва. Якщо такий потенціал є високим, пропозиція на ринку об'єктів інтелектуальної власності завжди буде перевищувати відповідний попит;

4) *попит на об'єкти інтелектуальної власності має похідний характер і залежить від попиту на вироблені за їх участі товари та послуги.* Оскільки придбання прав на об'єкти інтелектуальної власності здійснюється з метою виробництва благ, призначених для продажу, попит на об'єкти інтелектуальної власності визначається насамперед станом реального сектору економіки, який забезпечує інноваційну активність та інвестиції в науково-технічний розвиток. Звертаючи увагу на те, що суб'єкти,

які виступають на ринку інтелектуальних благ у ролі покупців, є продавцями на інших ринках, деякі дослідники розглядають ринок об'єктів інтелектуальної власності як один із сегментів ринку факторів виробництва;

5) *попит на об'єкти інтелектуальної власності характеризується низькою еластичністю*, високими вимогами покупців до післяпродажного сервісу, наявністю попиту на суміжному ринку послуг, зокрема консалтингових й оцінних, високими вимогами до проведення передпродажного маркетингового аналізу тощо;

6) *ринок об'єктів інтелектуальної власності є порівняно стабільним*, стійким не лише в короткостроковому, а й у довгостроковому періоді внаслідок нематеріальних властивостей об'єктів інтелектуальної власності, а також з урахуванням того, що замість незатребуваних товарів продавці мають можливість постійно пропонувати нові, більш досконалі;

7) *ринок об'єктів інтелектуальної власності характеризується недосконалою (монополістичною) конкуренцією* та отриманням продавцями надприбутків у короткостроковому періоді. Монополізм зумовлений структурою виключних прав, що є товаром на ринку об'єктів інтелектуальної власності. У зв'язку з цим деякі дослідники вважають, що предметом купівлі-продажу на ринку об'єктів інтелектуальної власності є монопольне становище покупця у певній галузі;

8) *на ринку об'єктів інтелектуальної власності визначальну роль відіграє нецінова конкуренція*, пов'язана з якістю, унікальністю та специфічністю інтелектуальних благ. Саме через недосконалий характер конкуренції на ринку об'єктів інтелектуальної власності ціни перестають бути визначальним чинником досягнення ринкової рівноваги;

9) *ринок об'єктів інтелектуальної власності характеризується суперечливим характером розвитку* внаслідок відчутного впливу нових інформаційних технологій та засобів комунікації, що породжує структурний поділ на легальний та тіньовий ринки об'єктів інтелектуальної власності, які тісно взаємопов'язані між собою.

У Доповіді ВОІВ за 2011 р. зазначається, що права інтелектуальної власності посідають центральне місце в стратегіях сучасних інноваційних фірм. При цьому автори доповіді звертають увагу на такі *глобальні тенденції розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності*:

— збільшення попиту на патенти (кількість відповідних заявок збільшилася з 800 тис. на початку 1980 р. до 1,8 млн у 2009 р.);

— піднесення ринків знань на основні права інтелектуальної власності (темпи зростання світових доходів від роялті і ліцензійних зборів збільшилися з 2,8 млрд дол. США в 1970 р. до 27 млрд в 1990 р. і приблизно до 180 млрд дол. США у 2009 р.);

— формування нових посередників на зазначених ринках, а саме: розрахункових палат та брокерських контор інтелектуальної власності;

— значне збільшення обсягів патентування у сфері так званих комплексних технологій (технологій, в основу яких покладено велику кількість окремо запатентованих винаходів, при цьому право власності на патент належить багатьом суб'єктам), зокрема інформаційно-комунікаційних;

— у деяких галузях на основі комплексних технологій, таких як телекомунікації, програмне забезпечення, аудіовізуальна техніка, оптика, смартфони і планшетні комп'ютери, компанії стратегічно вибудовують великі портфелі патентів;

— налагоджені патентні установи стали наріжним каменем успішних інноваційних систем, оскільки вони забезпечують якість виданих патентів та збалансоване врегулювання спорів;

— багато патентних відомств стикаються з проблемою зростаючого обсягу нерозглянутих заявок (у 2010 р. кількість нерозглянутих заявок в усьому світі досягла 5,17 млн одиниць);

— багато країн запровадили політику, спрямовану на використання результатів державних досліджень для інновацій, одним з елементів якої є стимулювання патентної діяльності в університетах і державних дослідницьких організаціях з подальшою комерціалізацією винаходів. Наслідком цього стало помітне збільшення кількості заявок на патенти, поданих цими організаціями: у рамках Договору про патентну кооперацію (РСТ) ВОІВ їх кількість збільшилася майже з нуля в 1980 р. до більш ніж 15 тис. у 2010 р. Більша частина заявок припадає на країни з високим рівнем доходу (Францію, Німеччину, Японію, Велику Британію та США). Однак помітне зростання спостерігається також у багатьох країнах із середнім рівнем доходу. Щодо університетів, то лідером у цій сфері є Китай (2348 заявок, поданих у рамках РСТ у період 1980—2010 рр.), за ним слідує Бразилія, Індія і Південна Африка¹.

Важливо зауважити, що ринок об'єктів інтелектуальної власності є складовою розгалуженої системи взаємозалежних ринків

¹ World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: /http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

сучасних розвинених економік. Відтак він здійснює прямий і опосередкований вплив на всі інші товарні ринки, стимулюючи їх розвиток за рахунок інновацій або пригнічуючи його шляхом скорочення пропозиції нововведень, що охороняються. Таким чином, формування та розвиток ринку об'єктів інтелектуальної власності має важливе значення для економічного, науково-технічного, культурного розвитку кожної країни і світового співтовариства в цілому.

4.2.2. Сегментація ринку об'єктів інтелектуальної власності

Інтелектуальна власність усе більше сприймається як комерційне втілення нових знань і засіб створення національного багатства. Можливість її комерціалізації як економічного продукту реалізувалася у створенні ринків нового типу.

К. Ідріс

Поліформізм відносин інтелектуальної власності зумовлює різноманітність сегментів ринку об'єктів інтелектуальної власності. Беручи до уваги сферу застосування інтелектуальних благ, дослідники найчастіше виокремлюють у його структурі такі складові:

— **ринок об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються авторським та суміжними правами**, формування та розвиток якого пов'язані зі зростанням економічного значення надбань науки, культури та мистецтва, які стають вигідною сферою капіталовкладень. Йдеться про функціонування сучасної кіноіндустрії, телебачення, книговидавництва, шоу-бізнесу тощо. На думку сучасних дослідників, масове споживання гуманітарної продукції формує потужний сектор економіки, який стає вигідним джерелом отримання прибутків, сприяє вирішенню проблеми зайнятості та доходів населення і постає одним із найважливіших чинників соціально-економічного розвитку країн світу;

— **ринок об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються патентним правом**, який безпосередньо впливає на економічний, науково-технічний та інноваційний розвиток країни внаслідок узгодження інтересів продавців (винахідників, розробників, власників ноу-хау тощо) з покупцями — інвесторами, за-

цікавленими в придбанні та впровадженні інноваційних проєктів.

Згідно з більш розгорнутою класифікацією розрізняють такі *основні сегменти ринку інтелектуальної власності* (рис. 4.7).

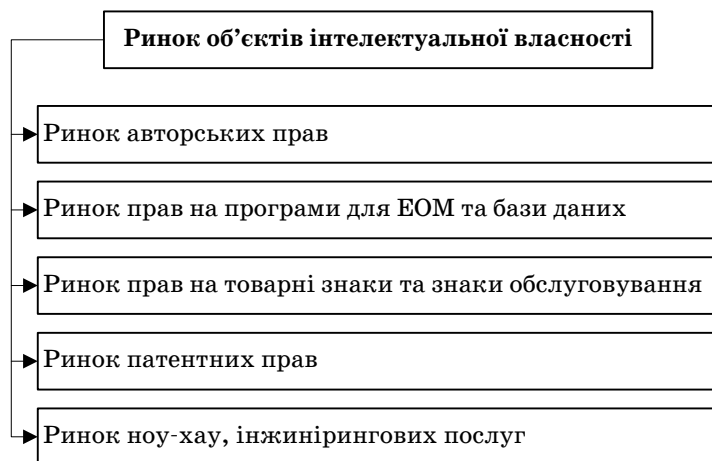

Рис. 4.7. Основні сегменти ринку об'єктів інтелектуальної власності

I. Ринок авторських прав.

Як уже зазначалося, об'єктами авторського права є літературні, драматичні, музично-драматичні, сценарні, хореографічні твори і пантоміми; музичні твори з текстом або без тексту; аудіо-візуальні твори (кіно-, теле-, відеофільми, діафільми та інші твори); твори живопису, скульптури, графіки, дизайну; комікси та інші твори образотворчого мистецтва; твори декоративно-прикладного мистецтва, архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва; фотографічні твори і твори, одержані способами, аналогічними фотографії; географічні, геологічні та інші карти, плани, ескізи і пластичні твори, пов'язані з географією, топографією та іншими науками тощо. При цьому у складі об'єктів авторського права розрізняють похідні твори (переклади, обробки, анотації, реферати, резюме, огляди та інші переробки творів науки, літератури, мистецтва), збірники (енциклопедії, антології, бази даних) та інші складені твори, які за добром або розташуванням матеріалів є результатом творчої праці.

Товаром на цьому сегменті ринку об'єктів інтелектуальної власності є виключні права на перераховані вище об'єкти. У ролі продавців виступають автори зазначених творів, які бажають

отримати матеріальну винагороду за свою творчу діяльність, покупцями — споживачі продукції (слухачі, глядачі, читачі та ін.). Важливо зауважити, що суттєву роль на ринку авторських прав відіграють ринкові посередники, до яких відносять усі категорії видавців: книговидавців, видавців засобів масової інформації, а також театри, філармонії, музеї, цирки, концертні організації та інші структури, що забезпечують доведення перерахованих творів до кінцевого споживача.

Специфіка ринку авторських прав полягає в тому, що для їх виникнення при створенні твору не потребується реєстрації. При цьому використання твору автора іншими особами (користувачами) здійснюється на договірній основі.

На ринку авторських прав укладаються такі угоди:

— *про передачу виключних прав* (надання дозволу на використання твору певним способом у встановлених договором межах особі, яка отримує право забороняти подібне використання твору іншим особам);

— *про передачу невиключних прав* (надання дозволу на використання твору певній особі, що не виключає можливості його використання автором або іншими особами, які отримали дозвіл на використання твору аналогічним способом).

У більшості країн світу передача виключного права на будь-які об'єкти інтелектуальної власності здійснюється шляхом укладання ліцензійного договору. Фахівці Світової організації інтелектуальної власності використовують термін "ліцензування" стосовно передачі виключного авторського права. Водночас у законодавстві щодо авторського права деяких країн із перехідною економікою використовується поняття "авторського договору". На думку більшості дослідників, через суперечливість авторського договору та неможливість його застосування до службових творів та об'єктів суміжних прав, передача будь-яких виключних прав повинна здійснюватися на основі ліцензійного договору.

Найпоширенішими формами передачі авторських прав є такі договори:

1) *про публікацію (видання та перевидання) твору*. Договір про публікацію або видання твору — це ліцензія, що видається видавцеві власником авторського права та надає йому необхідні права для оптимального здійснення запланованої публікації твору. При цьому найбільш вигідною для видавця вважається виняткова ліцензія на відтворення і публікацію твору та його переклад у стандартному комерційному виданні визначеним у розумних

межах тиражем. Слід взяти до уваги, що ліцензія може надаватися як на видання, так і на перевидання твору. При визначенні величини тиражу, який фіксується у договорі щодо єдиного (першого) видання, видавництво бере до уваги прогнозований попит споживачів, а при визначенні вартості — ціну екземпляра, що переважає на книжковому ринку для подібних публікацій. Для сприяння поширенню та подальшому використанню твору, щодо якого укладено видавничий договір, ліцензіату можуть бути передані додаткові права на відтворення і розповсюдження твору у специфічних формах, а саме: на публікацію у пресі одного або більше уривків твору; на публікацію всього твору або його частин у періодичних випусках газети (журналу); на читання уривків твору по радіо або телебаченню тощо. Крім того, видавець може отримати від ліцензіара права на зберігання твору в пам'яті комп'ютера, доступного широкій публіці, на видачу субліцензій (передачу третій особі частини отриманих ним самим прав), на репродукування опублікованого ним твору у вигляді звукозапису чи фільму тощо;

2) *постановницький*, що укладається у випадках, коли основним способом використання твору є його публічне виконання. Ліцензіатами таких договорів виступають театри, філармонії, цирки, концертні організації тощо, які отримують таким чином права на публічне виконання драматичного твору, музики чи пісень, лібрето опери, балету, оперети і т. ін. шляхом постановки на сцені;

3) *сценарний*, пов'язаний з передачею права на переробку тексту твору на сценарій фільму, радіопередачі, видовищно-масового заходу;

4) *про депонування рукопису*, пов'язаний із передачею права на наступну публікацію та використання твору спеціальним інформаційним органам відповідно до встановленого порядку. Таким шляхом, наприклад, публікуються наукові розробки, що представляють інтерес для обмеженого кола фахівців.

Ліцензійний порядок використання авторських прав накладає на автора значний тягар відповідальності у процесі укладення договору та здійснення контролю за законністю використання прав. Вирішенню зазначених проблем сприяє створення авторами та іншими власниками авторських прав спеціальних організацій. Нині на ринку авторських прав багатьох країн діють потужні об'єднання правовласників, що виступають як їх представники у питаннях видачі ліцензій та отримання винагороди.

У свою чергу *ринок об'єктів авторського і суміжних прав поділяється на такі сегменти:*

1) *первинний ринок*, на якому автори творів здійснюють повну передачу (відчуження) виключних прав на них видавцям або іншим ринковим посередникам;

2) *вторинний ринок*, на якому видавці, використавши свої права на об'єкти інтелектуальної власності (тиражування, друк, постановка та інші дії, які надають об'єкту інтелектуальної власності необхідної форми), здійснюють їхній продаж у вигляді передачі частини належних їм прав (наприклад, права використання цих об'єктів в особистих цілях, задоволення особистих потреб тощо) покупцям. До прав, які переуступаються на цьому ринку за певну плату третім особам (так званих вторинних прав), належать такі:

- право на випуск видання для книжкового клубу;
- репринтні права (публікація твору у формі книги в м'якій обкладинці);
- право на перший серіал (публікація рукопису твору у друкованих засобах масової інформації до моменту його випуску у світ у формі книги);
- право на другий серіал (публікація окремих частин книги в засобах масової інформації після його випуску в світ у формі книги);
- дозвільні права (публікація окремих частин книги в інших книгах або засобах масової інформації);
- право на здійснення перекладу твору на іноземні мови;
- право на переробку твору в сценарій для театру, радіо, телебачення та кіно;
- комерційні права (використання окремих частин твору як вихідних елементів реклами або в різних товарах широкого вжитку);
- електронні права (розміщення твору в мережі Інтернет, виготовлення мультимедіа тощо).

II. Ринок прав на програми для ЕОМ та бази даних.

Виключні права на програми для ЕОМ і бази даних можуть бути передані повністю або частково іншим фізичним або юридичним особам за авторським договором. За змістом переданих прав розрізняють три види авторських договорів:

- 1) про часткову передачу виключних прав;
- 2) про передачу всіх майнових прав;
- 3) про передачу невиключних прав.

При продажу програм для ЕОМ і баз даних часто застосовується особливий порядок укладання договорів, який отримав назву **обгорткової ліцензії** (ліцензії на упаковці). Йдеться про викладення умов ліцензійного договору на зовнішній стороні покритих прозорою плівкою упаковок комп'ютерної програми, що поширюються масовим користувачам. Якщо текст ліцензії неможливо або важко розмістити на упаковці, його розміщують усередині упаковки з нанесенням на упаковку відповідного попереджувального напису. Розгортання упаковки покупцем вважається юридичною дією, виконавши яку покупець виразив свою згоду з умовами обгорткової ліцензії.

III. Ринок прав на товарні знаки та знаки обслуговування.

На цьому ринку укладаються угоди щодо надання власником товарного знака (знака обслуговування) дозволу на його використання при дотриманні певних умов (терміну, території, способів, вимог щодо якості товару або послуги тощо). Практика засвідчує, що нині товарний знак є одним з об'єктів інтелектуальної власності, що активно залучаються до ринкового обігу шляхом продажу (відчуження, поступки) або переходу в тимчасове користування відповідних прав.

Право на використання товарного знака (знака обслуговування) надається його власником (ліцензіаром) іншій особі (ліцензіату) за ліцензійним договором. При цьому суб'єктами права на товарний знак можуть бути юридичні або фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність і зареєстровані в установленому порядку. Важливими умовами ліцензійного договору щодо надання прав використання товарного знака (знака обслуговування) є зобов'язання його власника поступитися правонаступнику зазначеним у предметі договору товарним знаком і направити заяву про реєстрацію договору в патентне відомство; зобов'язання правонаступника виплатити первинному власнику товарного знака винагороду в узгоджених розмірі та порядку, а також забезпечити належну якість товарів. Для того, щоб остання вимога не була декларативною, до договору зазвичай додається документ, що містить вимоги щодо якості продукції, а в самому договорі прописується механізм реалізації права ліцензіара на здійснення контролю за якістю продукції ліцензіата. Оскільки угода може стосуватися всіх або частини товарів, для яких зареєстрований товарний знак (знак обслуговування), в договорі наводиться перелік тих із них, від яких відступається товарний знак, або робиться загальний запис про те, що передача прав здійснюється для всіх товарів.

На ринку прав на товарні знаки та знаки обслуговування укладаються такі види угод:

— *виключні*, які передбачають передачу значних обсягів прав на використання товарних знаків (знаків обслуговування), у тому числі зобов'язання власника не використовувати цей товарний знак (знак обслуговування) протягом терміну дії угоди;

— *невиключні*, за якими власник зберігає за собою право на використання товарного знака (знака обслуговування), що є предметом угоди.

IV. Ринок патентних прав.

На ринку патентних прав укладаються угоди щодо передачі прав на використання об'єктів промислової власності, які охороняються патентами (винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо).

У процесі купівлі-продажу винаходів відбувається товарно-грошовий обмін прав інтелектуальної власності. При цьому **ринок винаходів має специфічні ознаки**, а саме:

— існує монополія власника патенту на винахід, що пропонується;

— якщо пропозиція винаходів перевищує попит на них, не відбувається затоварювання і зниження конкурентоспроможності нових науково-технічних виробів;

— місткість ринку винаходів залежить як від платоспроможного попиту потенційних покупців, так і від науково-технічного потенціалу окремих осіб, організацій, які формують пропозицію нових технічних рішень.

На ринку патентних прав укладаються такі угоди:

— *виключні*, які гарантують покупцеві відсутність конкуренції з боку власника у часових та територіальних межах, зазначених у договорі;

— *невиключні*, які надають право на використання певного об'єкта промислової власності, не позбавляючи цього права інших суб'єктів господарювання.

V. Ринок ноу-хау, інжинірингових послуг, на якому укладаються такі угоди:

— *про передачу ноу-хау в матеріалізованій формі* (документів, фотографій, комп'ютерних програм, баз даних);

— *про передачу ноу-хау в нематеріалізованій формі* (консультацій, навчання, технологічної допомоги);

— *про надання інжинірингових послуг* тощо.

На практиці ринок патентних прав, ринок ноу-хау та інжинірингових послуг тісно взаємопов'язані і, як правило, доповнюють

один одного. При цьому використовуються різні методи та правові угоди щодо передачі або продажу об'єктів інтелектуальної власності. Згідно з оглядом контрактних угод щодо передачі технологій розрізняють такі способи укладання останніх:

- продаж виключних прав;
- ліцензійні контракти;
- спеціальні угоди або окремі положення ліцензійної угоди про ноу-хау;
- комерційна передача технологій у рамках франшизи;
- контракти на комерційний продаж устаткування, що супроводжується передачею технологій або ноу-хау;
- угоди про консультативне обслуговування у зв'язку з придбанням технології;
- угоди про спільне підприємництво на базі комерційного використання прав на об'єкти промислової власності;
- угоди щодо передачі або будівництва промислового виробництва за запатентованою технологією.

4.2.3. Сучасний стан та проблеми детінізації ринку об'єктів інтелектуальної власності

Швидке зростання обсягів контрафактної та піратської продукції, а також сервісів, що поширюють дані з порушенням прав, руйнує легальну торгівлю і сталий розвиток світової економіки.

*Антиконтрафактна
Торгова Угода*

Загальноновизнано, що вдосконалення технологій відтворення та передачі продуктів інтелектуальної діяльності дає можливість суттєво знизити вартість тиражування інтелектуальних продуктів, однак легальні виробники не поспішають знижувати ціни на свою продукцію, що провокує так зване "піратство". Під "піратством" у сфері інтелектуальної власності розуміють використання об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання комерційної вигоди без згоди правовласників.

При цьому у сфері звуко- та відеозапису сформувались *три специфічні форми піратства:*

- найпростіша форма піратства, пов'язана з копіюванням оригінального запису з метою одержання комерційної вигоди;

при цьому піратські копії є низькоякісними і дуже дешевими порівняно з ліцензійною продукцією;

— *складніша форма піратства*, за якої піратські носії максимально наближені до оригіналу за якістю та упаковкою; при цьому різниця у ціні також є незначною;

— *кінцева форма піратства*, за якої здійснюється недозволений запис виступів виконавців з подальшим тиражуванням та продажем або недозволене ввезення такої продукції на територію певної держави.

Оскільки незаконні виробники лише копіюють запис, не вкладаючи кошти у пошук та підготовку талановитих особистостей, не сплачуючи гонорарів авторам та виконавцям, їх витрати є незначними і пов'язані переважно з купівлею обладнання для виробництва і копіювання, в той час як прибуток — негайним і суттєвим.

Екземпляри інтелектуальних продуктів, виготовлення і поширення яких пов'язане із порушенням прав інтелектуальної власності, є контрафактними. **Контрафакція** (від лат. *contrafactio* — підробка) — самовільне і протизаконне виготовлення та розповсюдження екземплярів інтелектуальних продуктів без згоди правовласника.

Контрафактні товари — вироби, які незаконно наслідують, копіюють, дублюють вже існуючі блага або використовують без дозволу правовласників вже зареєстровані засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.

Контрафактними товарами, що порушують права на товарні знаки, є будь-які товари, включаючи їх упаковку, на які без відповідної згоди нанесено товарний знак, ідентичний товарному знаку, правомірно зареєстрованому щодо таких товарів, або який не має суттєвих відмінностей від зареєстрованого товарного знака, якщо такий нанесений знак порушує права власника товарного знака відповідно до законодавства певної держави.

Контрафактними товарами, що порушують авторські права, є будь-які товари, примірники яких виготовлені без згоди правовласника або особи, уповноваженої правовласником у країні виробництва, і які прямо чи опосередковано копіюють товари, якщо виготовлення таких примірників порушує авторські або суміжні права за законодавством певної держави.

Антиконтрафактна Торгова Угода

Сучасні дослідники характеризують контрафактний ринок як тіньовий сегмент сучасної економіки, що забезпечує неправомір-

не вилучення короткострокових надприбутків і суттєво деформує макроекономічний механізм господарської системи. Основними характеристиками національних ринків контрафактних виробів називають такі: інноваційність, товарна диверсифікованість, мобільність та динамізм, висока прибутковість, конкурування з інститутами та механізмами офіційної економіки, паразитування на незаконному відтворенні інтелектуальних продуктів.

Контрафакція не є проблемою Півночі і Півдня. Це глобальна проблема — проблема відкритих ринків, хороших систем транспортування і вільного переміщення людей, товарів і капіталів. Під контрафакцією я розумію навмисну великомасштабну імітацію брендів, походження і товарної упаковки. Звичайно ж, тут я не маю на увазі альтернативну фармацевтичну продукцію, яка займає своє законне місце на конкурентному і регульованому ринку фармацевтичних препаратів. “Контрафактні” означає підроблені, такі, що вводять в оману. Контрафакція зачіпає високі і низькі технології, предмети розкоші, предмети ремесел, фармацевтичні препарати, косметику, запасні частини і пам’ятники систем традиційної культури, коротше кажучи, весь спектр людського виробництва, при цьому контрафакція має місце у всіх країнах.

**Доповідь Генерального директора Ф. Гаррі
на Асамблеї держав — членів VOIB
22 вересня — 1 жовтня 2009 р.**

Важливо взяти до уваги, що ринок контрафактних товарів — квазіконкурентний ринок, конституючою ознакою економічної організації якого є асиметричність цінової інформації. Основні причини асиметричності інформації на зазначеному ринку такі: витрати на її отримання, ненадійність інформації внаслідок її старіння, втрата частини інформації у результаті неможливості запам’ятати та переробити весь доступний її обсяг, відсутність необхідних знань та навичок у економічних суб’єктів, навмисне приховування інформації учасниками обміну, свідоме спотворення інформації тощо.

На думку сучасних дослідників, ринку об’єктів інтелектуальної власності притаманні такі **основні види асиметричності інформації**:

- щодо ціни об’єктів інтелектуальної власності у покупців;
- щодо якості об’єктів інтелектуальної власності у покупців;
- щодо конкурентів у продавців.

При цьому ринок контрафактної продукції поділяється на два субринки, а саме:

— *первинний, або шахрайський, ринок*, на якому продавці вводять в оману споживачів, які вважають, що купують справжній товар;

— *вторинний, або нешахайський, ринок*, на якому споживачі свідомо купують контрафактну продукцію. Вважається, що за обсягом вторинний ринок значно перевершує первинний.

За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД), обсяги світового продажу контрафактної продукції та підробок щороку збільшуються. Якщо у 2008 р. загальна вартість контрафактних і піратських товарів, реалізованих на міжнародному ринку, становила 200 млрд дол., то в 2009 р. ця цифра сягнула 250 млрд, а у 2010 р. — 600 млрд дол. США, або близько 7 % від обсягу світової торгівлі.

Контрафактна продукція ставить під загрозу здоров'я та безпеку людей, підриває інноваційну та творчу діяльність, а також перешкоджає законній економічній діяльності. Якщо раніше традиційною мішенню для зловмисників, що випускають підробки, були виробники предметів розкоші, то сьогодні в групу ризику входять різні галузі промисловості (косметика, продовольчі товари, електроніка, автозапчастини і, що найбільш тривожно, фармація).

Крім прямих збитків приватних осіб і компаній, які здійснюють інноваційну діяльність і виробляють оригінальну продукцію, контрафактна продукція б'є по всій глобальній економіці. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД), що базуються на даних конфіскації товарів митницею, обсяги торгівлі контрафактною та піратською продукцією в світі можуть досягати майже 250 млрд дол. З урахуванням піратства в цифровому вимірі та інших порушень прав ІВ ця цифра може зрости ще на кілька сотень мільярдів.

**Френсіс Гаррі,
Генеральний директор ВОІВ**

Основними виробами, які лідирують серед контрафактних товарів, є компакт-диски та DVD. До контрафактних товарів, які найчастіше продаються в роздрібних магазинах, слід зарахувати дизайнерський одяг, сумки, взуття, іграшки, фармацевтичні препарати, напої, тютюнові вироби, ювелірну продукцію і парфумерію. Щодо географічного складу виробників підроблених товарів, то лідером за обсягами виробництва підроблених відеокaset і DVD є КНР, де в надлишку наявна дешева робоча сила і слабкий законодавчий захист об'єктів інтелектуальної власності. Португалія, Індія і Пакистан займають 1-ше місце за масштабами контрафак-

ції одягу і текстильних виробів; латиноамериканські країни — медикаментів; держави Близького і Середнього Сходу — автомобільних запчастин¹. Згідно із рейтингом піратських країн, складеним антипіратською фракцією Конгресу США (*International Piracy Watch List*), у 2009 р. Канада, Китай, Мексика, Росія та Іспанія були визнані країнами, що лідирують у сфері піратського використання фільмів, музики, комп'ютерних ігор та іншої розважальної продукції².

За даними Асоціації виробників програмного забезпечення (BSA), рівень комп'ютерного піратства в світі за 2007—2011 рр. підвищився з 38 до 42 %. У 2011 р. комерційна вартість неліцензійного програмного забезпечення збільшилася з 58,8 млрд дол. США до 63,4 млрд. Експерти пов'язують таку динаміку зі збільшенням поставок ПК до країн, що розвиваються, насамперед до БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай). Наприклад, стабільно високі показники “приросту” ПК демонструють Китай (77 %), Росія та Індія (по 63), Бразилія (53 %). Водночас в Україні в 2011 р. рівень використання піратського програмного забезпечення знизився на 2 %, досягнувши 84 %. Невеликі позитивні зміни експерти пояснюють переходом на легальне програмне забезпечення у великих українських компаніях. Водночас, за інформацією компанії “Майкрософт Україна”, держсектор, а також малі та середні підприємства, як і раніше, надають перевагу піратським програмам. Частково на зниження рівня піратства вплинули активні дії розробників програмного забезпечення. Так, компанія “АВВУ Україна” в 2011 р. ініціювала шість судових процесів за порушення авторських прав. З початку 2012 р. порушено ще 11 кримінальних справ³.

Таким чином, тінювий піратський контрафактний ринок нині становить невід’ємну частину ринку об’єктів інтелектуальної власності. Це спричинюють висока прибутковість виробництва контрафактної продукції, складність і багатоаспектність правового регулювання в галузі використання інтелектуальної власності, недостатня підготовленість та відсутність практичного досвіду в осіб, які застосовують законодавство на практиці, в тому числі у представників правоохоронних органів.

Основні чинники тінізації ринку об’єктів інтелектуальної власності:

¹ Конов Ю.П. Рынок интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2010. — С. 384.

² <http://www.securitylab.ru/news/380059.php>

³ Інтелектуальна власність. — 2012. — № 6.

— *монополізм, закладений у самій структурі права інтелектуальної власності*, внаслідок чого у монополістів-правововласників з'являються конкуренти, які випускають та реалізують контрафактну продукцію і забирають у них частину прибутку без витрат на придбання відповідних прав;

— *низька купівельна спроможність споживачів* у деяких країнах світу, внаслідок чого, наприклад, ліцензійна версія будь-якої з розробок “Microsoft” не може бути куплена за однією ціною у США та країнах Африки;

— *висока вартість створення й виробництва нової продукції у галузях, що охоплені захистом прав інтелектуальної власності, та низька вартість контрафактної продукції*. За даними “Pharmaceutical Research and Manufacturers of America”, компанії — члени цієї організації витрачають щорічно на розробку нових лікарських засобів більше 30 млрд дол. Зазначені інвестиції є дуже ризикованими, оскільки лише невеликий відсоток нових лікарських засобів покриває фінансові витрати їх виробників та забезпечує отримання прибутку. Водночас вартість підробок зазвичай низька, оскільки нова комп'ютерна програма може бути легко скопійована, а лікарський засіб, створений на основі інтенсивних досліджень та клінічних випробувань, — легко підроблений за допомогою відносно недорогих хімічних інгредієнтів;

— *лібералізація міжнародної торгівлі та послаблення торгових бар'єрів, що сприяє вільному переміщенню контрафактної продукції між країнами*. Стримувannya торгівлі “піратською” продукцією перешкоджає також відсутність у деяких держав жорстких заходів щодо дотримання національних і міжнародних угод, спрямованих на детінізацію ринку об'єктів інтелектуальної власності;

— *бойкотування країнами, що розвиваються, міжнародних заходів боротьби із контрафакцією*. Деякі з цих країн вважають, що дотримання прав інтелектуальної власності, особливо в галузі патентного права, завдає шкоди їх економічному розвитку. Водночас автори численних експертних доповідей, підготовлених впливовими міжнародними організаціями (СОІВ та ін.), доводять, що посилення охорони та захисту прав інтелектуальної власності сприяє зростанню зайнятості в цих країнах, збільшенню податкових надходжень, зростанню можливостей для залучення прямих іноземних інвестицій та покращенню добробуту населення.

Називаючи важливі економічні функції тіньового ринку об'єктів інтелектуальної власності, пов'язані із задоволенням по-

треб споживачів з низькою купівельною спроможністю, збільшенням місткості ринку об'єктів інтелектуальної власності та сприянням досягненню рівноваги і збалансованості цього ринку, сучасні дослідники звертають увагу на те, що *контрафакція (підроблення) і піратство (незаконне копіювання) завдають значних збитків усім суб'єктам відносин інтелектуальної власності*, а саме:

1) *авторам*, які не отримують законної винагороди за свою творчу інтелектуальну діяльність;

2) *видавцям*, виробникам, котрі зазнають значних витрат на виготовлення відповідної продукції і не мають можливості відшкодувати збитки;

3) *збутовим організаціям*, які потерпають від недобросовісної конкуренції;

4) *споживачам*, котрі купують продукцію нижчої якості та втрачають можливості доступу до інтелектуальної продукції внаслідок втрати зацікавленості авторів у її створенні;

5) *державі*, що витрачає бюджетні надходження внаслідок скорочення податкових платежів.

Отже, підроблене виробництво, незаконне копіювання та збут оригінальних товарів руйнівним чином впливають на економіку практично всіх країн світу. Брак контролю за умовами та якістю контрафактного виробництва і збуту піратської продукції призводить до втрати бюджетних надходжень, породжує екологічно руйнівні ефекти та негативні наслідки для навколишнього середовища, загострює проблеми зайнятості внаслідок переміщення робочих місць від власників законних прав до підроблювачів і копіювальників, підриває матеріальні стимули до масштабної інноваційної діяльності, яка є ключовим фактором сучасного економічного зростання.

Експерти Міжнародної торгової палати оцінюють щорічні негативні глобальні економічні та соціальні наслідки від споживання контрафактних товарів та піратства (втрати від несплачених податків, підвищених витрат на охорону здоров'я та правоохоронні заходи тощо) в 700 млрд євро, зазначаючи, що до 2015 року ця сума можуть сягнути 1,7 трильйона дол. США та поставити під загрозу 2,5 млн легальних робочих місць.

Незважаючи на те, що в США рівень піратства найнижчий у світі, за розрахунками Міжнародного альянсу власників інтелектуальної власності, втрати цієї країни від світового інтелектуального піратства становлять 30—35 млрд дол. США. Вони лідирують також за збитками від контрафакції, які досягають

6,5 млрд дол. (23 % від світових). При цьому 3,8 млрд дол. втрачає щороку Китай, 2,3 млрд — Франція, 1,9 млрд — Німеччина, 1,6 млрд — Японія, 1,1 млрд дол. — Росія. Важливо зауважити, що, на думку експертів, визначальним фактором величини цих збитків є не стільки рівень піратства, скільки обсяг ринку програмного забезпечення в тій чи іншій країні¹.

У зв'язку з цим зауважимо, що компанії, зайняті в індустрії програмного забезпечення, разом з їх "колегами по нещастю" зі сфери музики і кіно вже багато років активно борються з контрафакцією і виробили єдину стратегію для вирішення цієї проблеми: вони користуються послугами спеціальних служб, в яких працюють колишні працівники законодавчих установ, судові експерти та фахівці з комп'ютерної техніки, які відстежують піратів по всьому збутовому ланцюжку, включаючи інтернетівські сайти, релізи і пошту. Вони також активно лобіюють свої інтереси серед урядових організацій всіх рівнів, результатом чого стало прийняття в багатьох країнах та на міжнародному рівні важливих законодавчих актів, спрямованих на боротьбу з піратством. При цьому перевага надається юридичним методам захисту від виробництва контрафактної продукції, оскільки застосування технічних засобів захисту не завжди буває виправданим або достатнім.

Водночас великі виробники в галузі фармацевтичної промисловості прагнуть захищати діючі патенти на винаходи, використовуючи, наприклад, такий метод, як звернення до закінчення терміну патентного захисту до органів, які займаються видачею дозволів щодо випуску на ринок препарату з удосконаленою молекулярною версією раніше відомого препарату. Наприклад, компанія "Bristol-Myers Squibb" розробила спільно зі своїм німецьким ліцензіаром — фірмою "Merck / KGaA" нові версії антидіабетичного засобу *Glucophage* і *Glucovance* (нова комбінація діючих речовин). Таким чином обидві фірми намагалися врятувати хоча б частину своїх доходів від збуту препарату *Glucophage*, оціненого в 2,1 млрд дол. на рік, до появи на ринку його дешевих копій.

На думку сучасних дослідників, *динаміка піратської діяльності в галузі інтелектуальної діяльності багато в чому залежить від політики самих правовласників*. Йдеться про таке:

1) пірати зазвичай прагнуть вийти з тіні, якщо вдається стати правовласником за доступною ціною;

¹ За матеріалами сайту: www.bsa.org/globalstudy

2) наявність офіційного дешевого проекту вибиває підґрунтя у виробників контрафактної продукції;

3) законні виробники часто самі виготовляють невраховану продукцію, прагнучи уникнути оподаткування;

4) якщо продукція буде реалізована за цінами, близькими до піратських, буде завдано серйозного удару по тіншовому ринку;

5) правовласники об'єктів інтелектуальної власності мають значний арсенал методів впливу на тіншовий сектор, проте далеко не завжди його використовують;

6) спостерігаються випадки змови правовласників і піратів, спрямовані, наприклад, на підвищення іміджу певної компанії¹.

Враховуючи, що щорічні збитки, які завдаються виробниками контрафактної продукції, оцінюються в мільярди американських доларів, фахівці звертають увагу на **необхідність посилення боротьби з цим загрозливим явищем за трьома основними напрямками:**

1) *законодавчим*, пов'язаним з удосконаленням нормативно-правової бази щодо охорони та захисту прав інтелектуальної власності як на національному, так і на глобальному рівнях;

2) *примусовим*, пов'язаним із запровадженням ефективних цивільно-правових засобів судового захисту таких прав;

3) *техніко-технологічним*, пов'язаним з удосконаленням існуючих та відкриттям нових способів захисту оригінальної продукції від підробки.

Дуже поширене нелегальне скачування музики і фільмів з Інтернету в загальному плані порушує питання про повагу до інтелектуальної власності. Дуже серйозний розвиток подій також спостерігається в галузі контрафакції матеріальної продукції. Це явище давно вже стосується не лише предметів розкоші, воно поширилося на багато інших секторів економіки і викликає серйозну заклопотаність щодо здоров'я, безпеки та захисту інтересів споживачів. Організована злочинність стала одним з найбільших учасників цього нелегального бізнесу. За деякими оцінками, щорічний обіг торгівлі контрафактними товарами становить 200 млрд доларів США. Нині активно обговорюється можливість укладення багатосторонніх договорів для боротьби з цим явищем. Проте ризики для здоров'я, безпеки та захисту інтересів споживачів існують на глобальному рівні, а нелегальна торгівля поширена скрізь, не лише в окремих регіонах. Це потребує осмислення належної ролі ВОІВ у цій сфері як міжнародної організації, яка займається питаннями інтелектуаль-

¹ Конов Ю.П. Рынок интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2010. — С. 379.

ної власності. Чи повинна ця роль зводитися до підвищення усвідомлення і професійного навчання співробітників митниці, поліції і законодавців? Або ця роль повинна охоплювати складніші зобов'язання, і якщо так, то самостійно чи у співпраці з іншими зацікавленими міжнародними установами?

**Промова Френсіса Гаррі
на Генеральній Асамблеї ВОІВ
з нагоди його призначення
Генеральним директором
22 вересня 2008 р.**

Таким чином, антиконтрафактна економічна політика має базуватися на послідовній реалізації базових принципів антитіньові стратегії: системності, транспарентності, узгодженості з міжнародними правовими актами в галузі охорони прав інтелектуальної власності та захисту прав підприємців-інноваторів.

Водночас необхідно враховувати, що проблема детінізації ринку об'єктів інтелектуальної власності є складною, і на сьогодні немає її однозначного вирішення. Так, наголошуючи на зростанні масштабів піратства у сфері інтелектуальної власності, деякі дослідники доводять нераціональність охорони та захисту прав власності на об'єкти авторського і суміжних прав після їх першого застосування, пов'язуючи з останнім поняття рідкісності та стверджуючи, що подальше їх використання визначається лише технічними обмеженнями.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Ринок об'єктів інтелектуальної власності. Суб'єкти ринку об'єктів інтелектуальної власності. Попит на об'єкти інтелектуальної власності. Пропозиція об'єктів інтелектуальної власності. Конкуренція на ринку об'єктів інтелектуальної власності. Ринок об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються авторським та суміжними правами. Ринок об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються патентним правом. Договір про публікацію (видання та перевидання) твору. Постановницький договір. Сценарний договір. Договір про депонування рукопису. Ринок прав на програми для ЕОМ та бази даних. Ринок прав на товарні знаки та знаки обслуговування. Ринок ноу-хау, інжинірингових послуг. Тіньовий ринок об'єктів інтелектуальної власності. Пірат-

ство у сфері інтелектуальної власності. Контрафакція. Контрафактна продукція. Детінізація ринку об'єктів інтелектуальної власності.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте передумови становлення та розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності.
2. Розкрийте сутність ринку об'єктів інтелектуальної власності.
3. У чому виявляється специфіка ринку об'єктів інтелектуальної власності?
4. Розкрийте характерні особливості попиту та пропозиції на ринку об'єктів інтелектуальної власності.
5. Чим пояснюється недосконалий (монополістичний) характер конкуренції на ринку об'єктів інтелектуальної власності?
6. Як пов'язаний ринок об'єктів інтелектуальної власності з іншими товарними ринками?
7. Охарактеризуйте організаційно-економічні умови розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності.
8. Дайте характеристику сучасного стану та тенденцій розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності.
9. Які сегменти ринку об'єктів інтелектуальної власності викремлюють сучасні дослідники?
10. Здійсніть порівняльний аналіз ринку об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються авторським правом, та ринку об'єктів інтелектуальної власності, що охороняються патентним правом.
11. У чому полягає специфіка функціонування ринку прав на програми для ЕОМ та бази даних?
12. Розкрийте особливості функціонування ринку прав на товарні знаки та знаки обслуговування.
13. Проаналізуйте основні причини виникнення "піратства" у сфері інтелектуальної власності.
14. Що таке контрафакція? Розкрийте соціально-економічні наслідки виробництва та збуту контрафактної продукції.
15. Чим зумовлене існування тіньового ринку об'єктів інтелектуальної власності?
16. Охарактеризуйте рівень і причини тінізації ринку об'єктів інтелектуальної власності в Україні.
17. Обґрунтуйте заходи, необхідні для детінізації ринку інтелектуальної власності.

Література

1. Антиконтрафактное Торговое Соглашение (АСТА) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lexdigital.ru/2012/020>
2. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.
3. *Бромберг Г.В.* Интеллектуальная собственность. Основной курс : учеб. пособие / Г.В. Бромберг. — М. : А-приор, 2009.
4. Интеллектуальная собственность (права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации) : учеб. пособие / под общ. ред. Н.М. Коршунова. — М. : Норма, 2011.
5. *Конов Ю.П.* Рынок интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2010.
6. *Мазур І.І.* Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І.І. Мазур. — К. : Київ. ун-т, 2006.
7. *Мухопад В.И.* Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010.
8. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. д-ра юрид. наук О.П. Орлюк, д-ра юрид. наук О.Д. Святоцького. — К. : Ін Юре, 2007.
9. *Радаев В.В.* Рынок контрафактной продукции в России / В.В. Радаев, С.Ю. Барсукова, З.В. Котельникова (ред.). — М. : ГУ-ВШЭ, 2008.
10. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.org>.
11. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. — К. : НІСД, 2011.
12. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

4.3. ВАРТІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

4.3.1. Необхідність і специфіка вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності.

4.3.2. Методичні підходи до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності.

4.3.1. Необхідність і специфіка вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності

Створена знаннями вартість подібна до зірки, що падає і горить яскраво лише у ті миттєвості, коли проходить через простір соціальних обставин і суб'єктивних факторів, що дозволяють їй світити яскравіше за інші.

Т. Сакайя

Використання в економіці охороноздатних результатів творчої розумової діяльності ґрунтується на комерціалізації інтелектуальної власності у процесі реалізації договірних відносин між суб'єктами господарювання. Подальший прогрес інформаційного суспільства, пов'язаний з виробництвом технологічно складної та наукомісткої продукції, поглиблення та модифікація ринкових відносин, набуття інтелектуальними продуктами статусу товарів, зростання ролі та значення інтелектуального капіталу загострюють проблему вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, врахування цінності всіх активів сучасних компаній на основі обліку не лише фінансового, а й людського, структурного капіталів. Сучасні дослідники звертають увагу на те, що *доктрина комерціалізації результатів інтелектуальної праці є*

однією з найбільш значущих у формуванні моделі інноваційного розвитку суспільства, оскільки:

— все більша частка вартості сучасних компаній припадає на “невідчутні”, нематеріальні активи, найважливішою складовою яких є об’єкти інтелектуальної власності;

— зростає кількість угод економічних суб’єктів щодо продажу, передачі прав на об’єкти інтелектуальної власності; збільшуються обсяги міжнародної торгівлі останніми;

— інтелектуальна власність перетворюється на найважливіше джерело доходів сучасних підприємств, як одноразових (за умов функціонування об’єктів інтелектуальної власності як товарів), так і тривалих (за умови функціонування об’єктів інтелектуальної власності як капіталу);

— все більш поширеною стає практика включення майнових прав на об’єкти інтелектуальної власності до статутного капіталу акціонерних товариств, урахування вартості цих об’єктів при злитті або поділі останніх;

— загострюється проблема захисту прав суб’єктів господарювання на основі оцінювання та компенсації збитків, що виникають у зв’язку з порушенням прав на об’єкти інтелектуальної власності тощо.

Матеріальні активи витісняються інтелектуальними так само, як поточні активи витісняються інформацією. Для прикладу порівняймо між собою компанії “Microsoft” і “IBM”. Як відомо, життєві шляхи обох компаній уже давно переплелись. У 1983 р. “IBM”, корпорація — талісман 50-х, 60-х і 70-х років, вибрала дискову операційну систему “Microsoft”, (MS-DOS) як основний елемент персональних комп’ютерів, які вона виробляла, і тим самим вивела “Microsoft” у число провідних компаній минулого і нинішнього століття. Остання набрала такої сили, що тепер може і не згадати, що “IBM” продає своєї продукції в п’ятнадцять разів більше... крім того, інтелектуальний капітал “IBM” є надзвичайно потужним, про що свідчать... 3768 патентів, виданих її співробітникам лише за період з 1993 по 1995 р.

Однак при створенні “Microsoft” Білл Гейтс і Пол Аллен використали зовсім іншу модель, ніж та, на якій заснована фірма Тома Уоррена. Бухгалтерські книги обох компаній мають вражаючі відмінності. Виявляється, “Microsoft” коштує дорожче “IBM”, хоча продає набагато менше продукції. У листопаді 1996 р. ринкова капіталізація активів “IBM” виражалась сумою близько 70,7 млрд дол., а загальна капіталізація “Microsoft” становила 85,5 млрд дол. Але за цими капіталами стоять абсолютно різні активи. На початку 1996 р. “IBM”, за вирахуванням амортизації, володіла майном, основними

виробничими засобами і обладнанням на суму 16,6 трлн дол., а залишкова вартість основного капіталу “Microsoft” становила всього 930 млрд дол. Іншими словами, на кожні 100 дол., вкладених в “IBM”, припадають основні фонди вартістю 23 дол., тоді як ті самі 100 дол., інвестовані в “Microsoft”, відповідають фондам вартістю трохи більше 1 долара.

Т. Стюарт

На думку сучасних дослідників, *основними цілями вартісного оцінювання інтелектуальної власності певної компанії є такі:*

— *комерційне використання інтелектуальної власності на договірній основі, зокрема під час підготовки та реалізації різноманітних угод (ліцензійних, щодо відчуження прав на інтелектуальну власність, внесення об'єктів інтелектуальної власності до статутного капіталу, реалізації інвестиційних проектів, створення науково-технічної продукції та передачі результатів НІОКР, передачі діючих підприємств та інших майнових комплексів, що мають інтелектуальну власність тощо);*

— *комерційні операції з інтелектуальною власністю на односторонній основі, зокрема при визначенні ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності у власному виробництві; використанні цих об'єктів як предметів застави при отриманні кредиту; страхування майнових та інших прав на інтелектуальну власність; дарування та успадкування відповідних прав; оцінювання вартості збитків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності; визначення бази оподаткування за умов використання об'єктів інтелектуальної власності тощо;*

— *оцінювання об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів підприємства з метою їх обліку та відображення у складі майна на відповідному балансі;*

— *комплексна оцінка вартості всіх об'єктів інтелектуальної власності у процесі купівлі-продажу підприємств, їх приватизації, акціонування, реорганізації, реструктуризації, ліквідації, створення спільних підприємств тощо.*

Дослідження ВОІВ, здійснене консультативною комісією, засвідчило, що питання оцінки вартості об'єктів ІВ є ключовим і, мабуть, недостатньо дослідженим стосовно його значущості для ухвалення рішення про доцільність приватизації цих об'єктів; також виявилось багато прикладів, коли вартість об'єктів ІВ була явно занижена або не оцінювалася зовсім. Комісія зазначила, що чинні міжнародні нормативи звітності й методологія оцінки вартості вочевидь не є адек-

ватними для забезпечення надійної основи оцінки вартості нематеріальних активів, включаючи об'єкти ІВ у рамках процесів, вкрай важливих для економіки багатьох країн, передусім країн з перехідною до принципів вільного ринку економікою. Хоча комісія й дійшла висновку, що в сучасній літературі питання приватизації й права ІВ разом практично не розглядаються, проте відзначається великий інтерес до ІВ з погляду оцінки вартості нематеріальних активів й, отже, оцінки загального капіталу і стратегічної вартості фірми, що, у свою чергу, важливо для приватизації державних підприємств¹.

Загально визнано, що питання комерціалізації інтелектуальної власності є складними та неоднозначними. Для їх практичного вирішення необхідно впровадити сучасні, науково обґрунтовані механізми юридичного оформлення прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання, вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, бухгалтерського обліку нематеріальних, “невідчутних” активів підприємств та економіко-правового забезпечення механізмів патентно-ліцензійної торгівлі об'єктами інтелектуальної власності.

Кожна фірма має портфель активів, котрий містить як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти, включаючи інтелектуальну власність. Ці об'єкти можуть суттєво збільшувати прибутки від коштів, вкладених інвесторами. Фірми, які не повністю це усвідомлюють або не розуміють наявності такого потенціалу, ризикують втратою доходів, погіршенням своїх позицій, зниженням ринкових цін, а також можливим крахом.

Відповідно до Загальноприйнятих принципів бухгалтерської звітності (або СААР), активи складаються з: а) поточних активів; б) власне підприємства, майна й устаткування (відповідає матеріальним об'єктам); в) інших активів (відповідає нематеріальним об'єктам). Бухгалтерські та фінансові працівники визнають існування нематеріальних активів уже протягом багатьох років, проте різні види нематеріальних активів об'єднуються у загальний клас під назвою “репутація, або цінність фірми” (англ. goodwill) без подальшого уточнення. У 1960-ті роки хвиля корпоративного злиття і поглинання фірм засвідчила необхідність перегляду обліку нематеріальних активів. У 1981 р. Велика Британія прийняла Закон про компанії, який давав змогу фірмам включати нематеріальні активи до своїх балансових рахунків. Однак розроблення спеціальних стандартів для обліку таких об'єктів уряди розпочали не раніше 1990 р. Протягом останнього десятиріччя, коли економіка і бізнес стали

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

орієнтуватися на одержання додаткової вартості й надання послуг та застосовувати наукомісткі технології, частка нематеріальних активів щодо матеріальних об'єктів збільшилася. Стало популярним утворення стратегічних альянсів як спосіб протистояння глобальній ринковій конкуренції, а вартість підприємств, створених за рахунок злиття або поглинання, в усьому світі, за даними видання "The Economist", збільшувалася з 0,5 трильйона у 1990 р. до 3,5 трильйона до 2000 р.¹

Таким чином, за умов розвиненої ринкової економіки потреба в оцінюванні вартості об'єктів інтелектуальної власності виникає за умов необхідності визначення майнових часток у статутному капіталі при злитті чи роз'єднанні організацій; кредитування під заставу майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності; страхування майна, що містить об'єкт інтелектуальної власності; передачі прав власності на об'єкт інтелектуальної власності або надання дозволу на його використання шляхом ліцензування; здійснення процедури банкрутства; ліквідації підприємства; обґрунтування інвестиційних проектів; організації комерційної концесії тощо.

У теорії бухгалтерського обліку є певні напрацювання щодо оцінювання "невідчутних" благ. На практиці спочатку визначалась ринкова ціна бізнесу в цілому, а потім оцінювалась ринкова ціна матеріальних активів. Вартість нематеріальних активів визначалась як різниця між ринковою вартістю фірми (бізнесу) та вартістю її "відчутних" чистих активів. Такий підхід до оцінювання нематеріальних активів отримав назву ROA (*return in assets concept*). Отримана різниця відображалась у балансі як goodwill.

Гудвіл (від англ. *goodwill* — добра воля) — додаткові грошові кошти, які покупець фірми сплачує понад загальну ціну продажу її окремо взятих активів.

Відповідно до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 р. зі змінами та доповненнями п. 1.7 ст. 1, під гудвілом розуміють нематеріальні активи, вартість яких визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінантної позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо. Вартість гудвіла не підлягає амортизації і не враховується при визначенні валових витрат платника податку.

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

На думку вітчизняних та зарубіжних дослідників, основними причинами виникнення гудвіла є: висока якість продукції, ефективна організація та мотивація праці, ефективна рекламна політика, дієва система збуту, сприяливий нормативно-правовий режим роботи компанії тощо.

Серед факторів, які спонукають покупців компанії платити за гудвіл (ділову репутацію), виокремлюють: прагнення забезпечити певну форму монополії, пов'язаної з офіційною ліцензією, яку можна отримати, придбавши фірму; бажання скористатись ім'ям фірми, її високою репутацією, кваліфікацією персоналу, товарними знаками і патентами, які переходять до власника при купівлі-продажу тощо. Приблизне уявлення про величину гудвіла для акціонерних компаній може дати така формула його розрахунку:

$$(\text{Гудвіл}) = \left(\begin{array}{l} \text{Ринкова ціна компанії} \\ \text{(сума ринкових цін} \\ \text{акцій компанії)} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{Балансова вартість компанії} \\ \text{(сума всіх активів} \\ \text{і зобов'язань фірми)} \end{array} \right).$$

У разі необхідності більш точної кількісної оцінки можна скористатися такою формулою:

$$(\text{Гудвіл}) = \left(\begin{array}{l} \text{Дисконтований прибуток,} \\ \text{що буде нагромаджений} \\ \text{за умов купівлі існуючої} \\ \text{фірми} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{Дисконтований прибуток,} \\ \text{що буде отриманий, якщо} \\ \text{замість існуючої фірми} \\ \text{будуть куплені ідентичні} \\ \text{активи без гудвіла} \end{array} \right).$$

Таким чином, гудвіл може бути оцінений, але його не можна продати або передати окремо від підприємства. При цьому гудвіл може бути як додатною величиною (якщо компанія має позитивний імідж, високу ділову репутацію і покупці згодні сплатити надбавку до її ціни, розраховуючи на майбутні вигоди), так і від'ємною (якщо ділова репутація фірми є негативною і покупці отримують знижку при купівлі цієї фірми).

Від'ємний гудвіл також виникає в результаті вигідної покупки, яку уможливорює вміння торгуватись.

Потрібно також розрізнити бухгалтерський облік гудвіла (операції, пов'язані з розрахунками його вартості, що проводяться після купівлі одного підприємства іншим з метою постановки на баланс) та експертну оцінку гудвіла (здійснюється до проведення угоди з метою розрахунку частини реальної ринкової ціни яку формує гудвіл підприємства).

Важливо зауважити, що поки нематеріальні активи становили відносно невелику частину вартості компаній, такий підхід не викликав заперечень. Однак розвиток економіки, заснованої на знаннях, призвів до того, що суми, які сплачувалися за гудвіл, збільшилися з 1 % в 1976 р. до 44 % в 1986 р. За даними британських

дослідників, не відображена у балансі надлишкова вартість таких нематеріальних активів, як ноу-хау, патенти, ділова репутація, авторські права, бренд, становить у “Coca-Cola” 96 %, у “IBM” — 83 %, у “British Petroleum” — 71 % ринкової ціни цих компаній. Яскравим прикладом є також поглинання фірми “Lotus” фірмою “IBM” за 3,5 млрд дол. за балансової вартості 226 млн дол. За цих обставин стало зрозумілим, що зараховувати вказану різницю на гудвіл немає сенсу, оскільки вона становить до 90 % від суми угод. Відтак починаючи з 1999 р. суттєво змінились практика та стандарти обліку інтелектуальної власності.

На сьогодні вартісне оцінювання об'єктів інтелектуальної власності є складною проблемою, яка не має однозначного вирішення, оскільки:

— *об'єкти інтелектуальної власності нематеріальні за своєю сутністю, їхню вартість неможливо визначити за допомогою традиційного інструментарію;*

— *не всі інтелектуальні блага піддаються безпосередньому ринковому оцінюванню;*

— *не існує (не може існувати) єдиної загальноприйнятої уніфікованої методики оцінювання об'єктів інтелектуальної власності у зв'язку з оригінальністю і неповторністю інтелектуальних продуктів та умов їх використання окремими суб'єктами господарювання;*

— *динаміка вартості інтелектуальної власності не завжди підпорядковується певній загальній закономірності, є індивідуальною для кожного конкретного її об'єкта, оскільки інновації не стільки йдуть за ринковою кон'юнктурою, скільки визначають її зміни.*

Структура собівартості більшості наукомістких товарів і послуг (“матеріалізованого знання”) різко відрізняється від структури собівартості “матеріалізованого матеріалу”. Більша частина витрат, що містяться в них, припадає на підготовчий період: це означає, що собівартість виготовлення першого екземпляра непропорційна стосовно собівартості наступних. ...Чим більш невідчутним є продукт, чим ближче він до чистого знання, тим більшою є різниця між витратами минулого періоду і граничними витратами; витрати на виготовлення і доставку електронної копії документа дорівнюють іскрі електрики, і несе ці витрати головним чином отримувач, а не виробник. Те саме можна сказати про програмне забезпечення, фармацевтичні вироби, кінофільми тощо. Тенденція до нагромадження витрат на початковій стадії виробництва виявляється і при виготовленні промислових товарів у міру зростання їх інформацій-

ного змісту; витрати на конструкторські роботи, наукові дослідження і дослідно-конструкторські розробки при виробництві літаків, автомобілів і багатьох інших продуктів зростають відносно прямих виробничих витрат. У "Fuji electric", яка посідає в Японії четверте місце з виробництва електротехнічного обладнання, впроваджено гнучку виробничу систему з випуску машинних з'єднувачів, що використовуються в електромоторах. Система складається з дуже дорогих універсальних станків, здатних випускати 8 тис. різноманітних модифікацій певного виробу, причому для їх переведення на випуск нової модифікації практично не потрібні додаткові витрати, оскільки всі інвестиції в новий продукт здійснюються на стадії НДДКР.

Т. Стюарт

Важливо також враховувати, що об'єктами оцінювання є безпосередні результати творчої діяльності людини — науково-технічні досягнення, дизайнерські розробки, літературні та художні твори, виробничі секрети, професійні знання та досвід тощо, які мають нематеріальний характер, різний зміст і форму вираження. У процесі визначення їхньої вартості необхідно враховувати не лише зазначені характеристики, а й правовий режим, у межах якого результати творчої розумової праці залучаються до господарського обігу.

Отже, традиційні прикладні методики економічного аналізу та оцінки бізнесу, засновані на класичних постулатах теорії витрат виробництва, трудової теорії вартості, теорії граничної корисності, рівноважної ціни, не можуть бути застосовані для вичерпного вирішення проблем оцінювання об'єктів інтелектуальної власності.

По-перше, трудова теорія вартості, згідно з якою величина вартості товару визначається суспільно необхідним часом на його створення, не може бути покладена в основу оцінювання об'єктів інтелектуальної вартості. Йдеться про те, що на відміну від звичайних товарів, об'єкти інтелектуальної власності створюються в однині і їхня унікальна споживча вартість не повторюється в суспільній праці інших виробників. За цих обставин неможливо виміряти робочим часом суспільно необхідну працю конкретного автора об'єкта інтелектуальної власності. Крім того, необхідно взяти до уваги, що споживча вартість об'єктів інтелектуальної власності значною мірою залежить від їхньої комерційної значущості та величини прибутку, отриманого від їх використання.

По-друге, вартісне оцінювання цих об'єктів не може бути здійснене в межах теорії витрат виробництва, оскільки немає

прямої залежності між витратами на отримання інформації, знань та корисним ефектом від них. Крім того, витрати виробництва інтелектуального продукту важко розрахувати, оскільки останній є ідеальною субстанцією, а не її матеріальним втіленням. Загально визнано, що інформаційна економіка надає якісно нові риси товарам і послугам, які за обсягом і структурою витрат відрізняються від традиційних благ. Наприклад, виробництво програмного забезпечення інтернет-технологій не потребує основних фондів, сировини та транспортних засобів у традиційному розумінні; водночас затрати інтелектуальної праці на виробництво цих благ становлять близько 70 % витрат, решту визначає вартість використаного устаткування (комп'ютерів), електроенергії, будівель, комунікацій тощо.

Разом з тим, на думку багатьох дослідників, процес тиражування інтелектуальних продуктів зовсім випадає з логіки традиційного відтворювального процесу, оскільки затрати праці на відтворення цих благ перетворюються в "ірраціональне поняття"¹.

Уявіть собі, що ви збираєтесь придбати звичайну краватку. Якщо ви виберете таку відому у світі марку, як "Hermes" або "Danhill", подібна покупка у токійському магазині обійдеться вам більш ніж у 20 тис. єн (135 дол.). Однак купівля звичайної краватки, виготовленої з такого самого матеріалу, обійдеться не дорожче 4 тис. єн (близько 27 дол.)... При найближчому зіставленні виявиться, що вони мало чим відрізняються одна від одної як під кутом зору енергії та ресурсів, затрачених на їх виробництво, так і стосовно ткачів, фарбувальників, швачок, що брали участь у їх створенні. Краватка від "Hermes" не виявиться у три рази довшою, не буде відрізнятися якою-небудь вишивкою або чимось особливо помітним. Однак вона буде коштувати у п'ять разів дорожче. І багато людей охоче купують ці краватки, хоча ніхто не примушує їх це робити.

Т. Сакайя

По-третє, теорія граничної корисності і маржинальний підхід також є неприйнятними для оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, оскільки, на думку сучасних дослідників, цінність, створена знаннями, суттєво відрізняється за своєю природою від цінності, що породжується рідкісністю благ. Джерелом цінності, створеної знаннями, є інформація, що робить товари неповторними і наділяє блага особливою якістю. В інформаційному суспільстві зростають обсяги виробництва індивідуалізованої

¹ *Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества / В.Л. Иноземцев : науч. изд. — М. : Академия : Наука, 1998. — С. 323.*

продукції, якій надає додаткову цінність той конкретний споживач, для якого призначена ця продукція. Водночас поява нових інтелектуальних продуктів, наприклад нового комп'ютерного програмного забезпечення, може привести до багатократного або повного знецінення уже існуючого програмного забезпечення.

На думку науковців, “індивідуальна оцінка інформації складається в результаті простого одиничного акту взаємодії між продавцем інтелектуального продукту і споживачем. Корисність інформації для конкретного її споживача оцінюється за фактом її отримання. Споживач або поінформований, або ні. Інформація має одиничну корисність. Цінність інформації для споживача єдина і не має “граничної” своєї оцінки. “Перша одиниця” інформації має максимальне значення, друга відсутня, бо інформація вже відома, інтелектуальний продукт уже отриманий. Будь-яка наступна одиниця того самого інтелектуального продукту знецінюється. Шкала різної корисності кожної наступної одиниці блага тут відсутня. Оцінка споживчого блага — інформації — не має граничного значення. Таким чином, і маржинальний підхід до оцінки такого блага, як інформація, є неадекватним”¹.

Компанія, яка створює наукомістку продукцію, здатна отримувати більше прибутку не лише за рахунок ефекту економії в результаті масштабу виробництва. Інше джерело — зовнішній ефект від значного поширення продукту. Справа в тому, що вартість знань зростає внаслідок розширення кола осіб, які їх використовують. Як наочний приклад наведемо операційну систему Windows компанії “Microsoft”. Оскільки Windows встановлена на великій кількості комп'ютерів, програмісти прагнуть розробляти прикладні програми насамперед для цієї системи, а вже потім створюють додатки, сумісні з системою Macintosh або OS/2, що застосовується “IBM”. У свою чергу величезна кількість новітніх прикладних програм підвищує привабливість Windows в очах покупців комп'ютерів, завдяки чому виникає позитивний зворотний зв'язок, що зростає. Windows користуються більшість ваших друзів, ви відчуваєте, що маєте наслідувати їх приклад, хоча б для того, щоб забезпечити сумісність з їхніми комп'ютерами. Наявність великої кількості споживачів і програм, у свою чергу, зміцнює збутові та сервісні організації.

Т. Стюарт

По-четверте, неокласичний підхід, що ґрунтується на побудові мікроекономічної моделі ринку та визначенні співвідношень

¹ Ушанков В.А. Становление информационной системы: ценностные характеристики / В.А. Ушанков // Проблемы современной экономики. — 2002. — № 3/4. — С. 48.

кількісних і цінових параметрів певного товару, також є непридатним для аналізу вартості об'єктів інтелектуальної власності, оскільки цінність інтелектуального продукту визначається не кількісними характеристиками (наприклад бітами), а його семантичним (змістовим) потенціалом. “Внаслідок неможливості фіксації кількісних параметрів інформації та відсутності точних загальнозначимих цін, — зазначає Т.П. Ніколаєва, — форми кривих попиту і пропозиції інформації перетворюються у прямі лінії, що збігаються, паралельні ціновій осі, та фіксують одну і ту саму абсолютно умовну кількість інформації”¹.

Вперше на необхідність внесення коректив у теорію і практику економічного аналізу у зв'язку із зародженням нового виду діяльності — галузі з виробництва знань, вказав відомий західний вчений Ф. Махлуп у праці “Виробництво і розподіл знань у США” (1962). Сучасні дослідники проблем інформаційного суспільства також звертають увагу на модифікацію механізму ринкового ціноутворення і специфіку визначення цінності інформації, що впливає із самої природи цього феномену, наголошуючи, що **цінність інформації:**

— визначається можливістю підвищити обізнаність її отримувача, що сприяє зниженню невизначеності в поведінці суб'єктів господарювання та зменшенню ризиків прийняття господарських рішень у конкретній ситуації;

— не має відносно стійкої об'єктивної основи у вигляді витрат виробництва і теоретично може коливатись у дуже широкому діапазоні, що визначається індивідуальними відмінностями творчих можливостей та оцінок індивідів, наслідком чого є отримання різного ефекту від використання одного і того самого інтелектуального продукту різними споживачами;

— є швидкоплинною, скороминущою, внаслідок зміни смаків та уподобань споживачів, появи нових наукових відкриттів тощо.

Створена знаннями вартість становить не лише змінну величину, не підлягає різким коливанням; кожне з її конкретних втілень відрізняється скороминущим, майже одноманітним, характером. Ще більш важливим є те, що особистості, які є творцями вартості, створеної знаннями, часто-густо втрачають свій авторитет і свою цінність внаслідок тенденцій, пов'язаних з модою і технологіями.

Т. Сакайя

¹ Николаева Т.П. Информационная экономика: тенденции развития за рубежом и в России / Т.П. Николаева. — СПб. : НИИ химии, 1999. — С. 100.

“Якщо для традиційних товарів спрацьовує закон вартості, згідно з яким у середньому за тривалий період сума цін усіх товарів дорівнює сумі їхніх вартостей, то стосовно вартості, створеної знаннями, справа виглядає інакше. Візьмемо приклад з краватками, які були модні рік тому і швидко розходилися за ціною 20 тис. єн. Коли такий товар виходить з моди і продається за ціною 4 тис. єн, ніхто не сподівається на те, що його вартість скоро знову зросте. Якщо таке трапиться, це буде схожим на чудо...” — зазначає Т. Сакайя¹.

Відтак сучасні дослідники проблем інформаційного суспільства та “нової економіки” звертають увагу на необхідність відмови від моністичного трактування субстанції цінності на основі врахування затрат праці або суб’єктивних споживчих оцінок, потребу зважати на індивідуальні переваги та усю різноманітність ситуацій, пов’язаних з виробництвом та обміном інформаційних благ.

В основі методики оцінки вартості об’єктів інтелектуальної власності, яка визначає загальну концепцію розробки конкретних підходів, лежать такі принципи:

1) *комплексний облік трьох груп чинників: витрат, цінності для покупця, впливу конкуренції* (рис. 4.8);

2) *ігнорування безповоротних та врахування лише релевантних витрат* (від англ. *relevant* — доречний, той, що стосується справи);

3) *врахування чинників цінової еластичності попиту на об’єкти інтелектуальної власності* (ступеня обізнаності, поінформованості покупців, часового інтервалу, “ринкової сили” контрагентів, “ефекту розподілу витрат” між кількома покупцями тощо);

4) *застосування адекватних методів виокремлення частки інтелектуальної власності в загальній вартості або прибутку від використання комплексного об’єкта* (у випадку неповної рівноправності або явно низької цінності об’єкта інтелектуальної власності, коли застосування складних методів аналізу є невинуватим).

При розробці методики оцінювання вартості об’єктів інтелектуальної власності важливого значення набуває врахування юридичних обмежень, що визначають ступінь правової захищеності, масштаб та термін корисного використання цих об’єктів. Остан-

¹ *Sakaiya T.* The Knowledge — Value Revolution or a History of the Future / T. Sakaiya. — L. : Bellew Publishing, 1992. — P. 253.

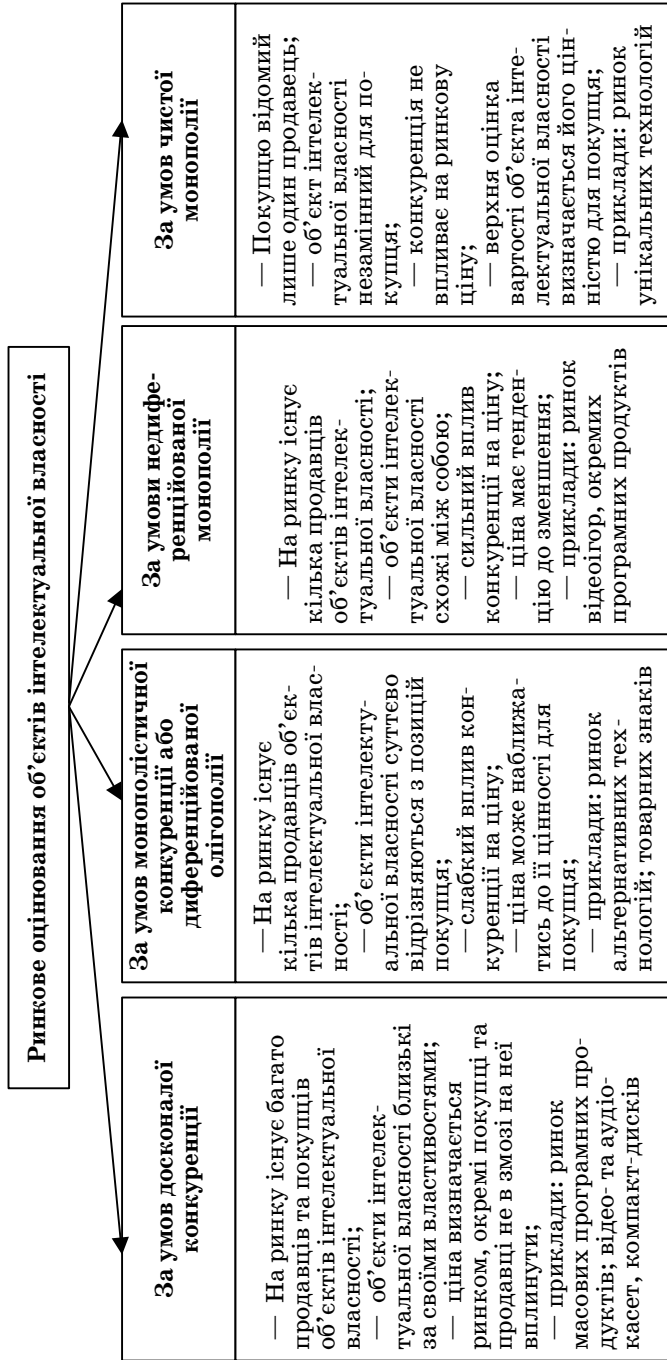

Рис. 4.8. Залежність ринкового оцінювання об'єктів інтелектуальної власності від типу ринкової структури

ній, як правило, визначається обраним варіантом облікової політики щодо об'єкта інтелектуальної власності (термін дії охоронного документа, самостійно встановлений підприємством термін корисного використання кожного конкретного об'єкта інтелектуальної власності, допустимий чинним законодавством термін використання нематеріальних активів підприємств тощо).

Згідно з розробленими російськими фахівцями Методичними рекомендаціями щодо визначення ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності при визначенні останньої необхідно враховувати:

- нематеріальний, унікальний характер об'єкта оцінювання;
- поточне використання об'єкта інтелектуальної власності;
- можливі галузі використання, найбільш вірогідні місткість і частку ринку;
- витрати на виробництво і реалізацію продукції, що випускається з використанням об'єкта інтелектуальної власності;
- обсяг і часову структуру інвестицій, необхідних для освоєння та використання об'єкта інтелектуальної власності в тій чи іншій галузі;
- ризики освоєння і використання об'єкта інтелектуальної власності в різних галузях, у тому числі ризики недосягнення технічних, економічних, експлуатаційних та екологічних характеристик, ризики недобросовісної конкуренції;
- стадії розробки і промислового освоєння об'єкта інтелектуальної власності;
- можливості та ступінь правового захисту об'єкта інтелектуальної власності;
- спосіб виплати винагороди за використання об'єкта інтелектуальної власності;
- інші фактори¹.

При проведенні операцій, що стосуються капіталізації інтелектуальної власності, пов'язаної з обліком та постановкою на баланс її об'єктів як нематеріальних активів, обчислюються такі показники:

- 1) *початкова вартість об'єкта інтелектуальної власності* — сума витрат на створення об'єкта інтелектуальної власності або придбання прав на нього, у тому числі витрати на доведення його до стану, придатного для використання в запланованих цілях;

¹ Методические рекомендации по определению рыночной стоимости интеллектуальной собственности. — М., 2002 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.appraiser.ru/info/method/met44.htm.

2) *відновлювальна вартість об'єкта інтелектуальної власності* — сума витрат у ринкових цінах, зафіксованих на дату проведення оцінювання, на створення об'єкта, ідентичного об'єкту інтелектуальної власності, що оцінюється, із застосуванням ідентичних матеріалів і технологій та з урахуванням зносу об'єкта інтелектуальної власності, що оцінюється;

3) *вартість заміщення об'єкта інтелектуальної власності* — сума витрат на створення об'єкта інтелектуальної власності, аналогічного тому, що оцінюється, в ринкових цінах, зафіксованих на дату оцінювання, з урахуванням зносу об'єкта інтелектуальної власності;

4) *вартість об'єкта інтелектуальної власності для цілей оподаткування* — вартість об'єкта інтелектуальної власності, що визначається з метою обчислення бази оподаткування відповідно до положень відповідних нормативно-правових актів.

У практиці комерціалізації інтелектуальної власності використовуються такі показники:

1) *ринкова вартість об'єкта інтелектуальної власності* — найбільш ймовірна ціна, за якою певний об'єкт оцінювання може бути відчужений (можливо, передано право на його використання) на відкритому конкурентному ринку за умов, що сторони діють раціонально, володіючи всією необхідною інформацією, а на ціну угоди не впливають жодні надзвичайні події, не залежні від волі сторін;

2) *розрахункова вартість об'єкта інтелектуальної власності* — ціна й умови, визначені та засвідчені суб'єктами оціночної діяльності з використанням відповідних методів оцінки об'єктів інтелектуальної власності та доступної інформації; визначається самостійно кожною зі сторін майбутньої угоди; є мінімальною для продавця та максимальною для покупця ціною, зниження (для продавця) або підвищення (для покупця) якої робить таку угоду неефективною для сторін; є строго конфіденційною щодо контрагента і третіх осіб;

3) *договірна вартість об'єкта інтелектуальної власності* — ціна та умови, зафіксовані в договорі (контракті) учасниками комерційної угоди; визначається в результаті переговорів сторін на основі комерційних пропозицій продавця та покупця, в основі яких лежать розрахункові ціни; є конфіденційною стосовно третіх осіб;

4) *реалізаційна вартість об'єкта інтелектуальної власності* — сумарні платежі, отримані продавцем за весь термін дії ліцензійного або іншого договору; визначається після закінчення

терміну дії договору і найточніше відображає реальну вартість об'єкта інтелектуальної власності, виходячи з його фактичного використання покупцем;

5) *інвестиційна вартість об'єкта інтелектуальної власності* — вартість об'єкта інтелектуальної власності, що використовується інвестором або групою інвесторів у конкретному інвестиційному проєкті;

6) *ліквідаційна вартість об'єкта інтелектуальної власності* — ціна, призначена за об'єкт інтелектуальної власності при продажу підприємства за умов, що цей об'єкт більше не буде використовуватися ні на підприємстві, що продається, ні в інших організаціях¹.

Нині *оцінювання об'єктів інтелектуальної власності є складним та працемістким процесом, який потребує спеціальних знань і умінь*, насамперед у галузі економіки та права. Вдосконалення методики такого оцінювання сприяє скороченню трансакційних втрат та оптимізації процесу ціноутворення на ринку об'єктів інтелектуальної власності. При цьому виокремлюють такі *основні етапи проведення економічного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності* (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Етапи оцінювання об'єктів інтелектуальної власності

¹ Мухопад В.И. Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010. — С. 314.

1. *Підготовчий* (ідентифікація об'єктів інтелектуальної власності, які підлягають оцінюванню, визначення мети оцінювання, вибір підходу (підходів) та методу (методів) оцінювання об'єктів інтелектуальної власності).

2. *Оперативний* (збирання необхідної інформації, встановлення кількісних та якісних характеристик об'єктів оцінювання, здійснення необхідних обчислень та узгодження результатів оцінювання за умови використання кількох підходів та методів).

3. *Заключний* (узагальнення отриманих результатів та складання звіту про оцінювання об'єктів інтелектуальної власності).

4.3.2. Методичні підходи до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності

Не продается вдохновенье, но можно рукопись продать.

А.С. Пушкин

Важливим елементом механізму комерціалізації інтелектуальної власності є оцінка вартості її об'єктів, що стає основою для обґрунтування необхідності та ефективності залучення результатів інтелектуальної праці в господарський обіг.

Методичні підходи до визначення ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності ґрунтуються на таких принципах:

— *корисності*, згідно з яким ринкову вартість мають об'єкти оцінювання, використання яких протягом певного періоду сприяє задоволенню конкретних потреб споживачів;

— *взаємодії попиту і пропозиції*, згідно з яким ринкова вартість об'єктів оцінювання залежить від попиту, пропозиції та характеру конкуренції між покупцями та продавцями;

— *заміщення*, згідно з яким ринкова вартість об'єктів оцінювання не може перевищувати найвірогідніші витрати на придбання об'єктів еквівалентної корисності;

— *очікування*, згідно з яким ринкова вартість об'єктів оцінювання залежить від очікуваної величини, тривалості та ймовірності отримання доходів (вигід) за певний період при найбільш ефективному використанні цих об'єктів;

— *зміни*, згідно з яким ринкова вартість об'єкта оцінювання змінюється у часі та визначається на конкретну дату;

— *зовнішнього впливу*, згідно з яким ринкова вартість об'єкта оцінювання залежить від зовнішніх факторів, що визначають

умови його використання (ринкова інфраструктура, міжнародне і національне законодавство, політика держави в галузі інтелектуальної власності тощо);

— *найефективнішого використання*, згідно з яким ринкова вартість об'єкта оцінювання визначається на основі з найбільш вірогідного, економічно виправданого, фінансово можливого, легітимного використання інтелектуальної власності, що забезпечує максимальний результат. При цьому найефективніше використання інтелектуальної власності не тотожне її поточному використанню¹.

Відповідно до затвердженої в Україні Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності (2008) під час визначення ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності слід враховувати:

- нематеріальний, унікальний характер об'єкта оцінювання;
- фактичне використання об'єкта прав інтелектуальної власності (ОПІВ), майнові права на який оцінюються;
- можливі галузі та сфери його використання, найбільш вірогідну місткість і частку, яку він може займати на ринку, витрати на виробництво і реалізацію продукції, що виготовляється з використанням ОПІВ, обсяг і структуру інвестицій, необхідних для освоєння і використання ОПІВ у тій чи іншій галузі або сфері діяльності;
- ризики освоєння і використання ОПІВ у різних галузях чи сферах діяльності, зокрема ризики недосягнення технічних, економічних, експлуатаційних і екологічних показників, ризики недобросовісної конкуренції та ін.;
- стадії розроблення й освоєння ОПІВ;
- можливість отримання і ступінь правової охорони;
- обсяг переданих прав та інші умови договорів про створення за замовленням і використання ОПІВ та інших договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти;
- розмір та умови виплати винагороди за використання ОПІВ;
- інші чинники, що суттєво впливають на вартість майнових прав інтелектуальної власності².

¹ Методические рекомендации по определению рыночной стоимости интеллектуальной собственности. — М., 2002 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.appraiser.ru/info/method/met44.htm.

² Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08>

За сучасних умов не вироблено єдиної методики розрахунку ринкової вартості, що застосовується за будь-яких обставин до всіх об'єктів інтелектуальної власності. *На практиці використовуються три основні підходи до розрахунку вартості об'єктів інтелектуальної власності.* Міжнародний досвід підтверджує, що така різноманітність зумовлена специфікою формування та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Не існує стандартної методики визначення ціни на технологію, але є значна кількість рецептів, які фахівці в галузі передачі технологій можуть запропонувати вам. Ці рецепти не дають математичної визначеності наукового аналізу. Кожний з них більше належить до мистецтва, ніж до науки.

Доповідь ЮНІДО, 1989

Розрахунки ринкової вартості об'єкта інтелектуальної власності здійснюються, як правило, одночасно за допомогою кількох методів. Проте для кожного виду інтелектуальної власності застосовується один основний підхід, здатний забезпечити найбільш прийнятне оцінювання. Решта підходів розглядаються як другорядні, призначені для уточнення та перевірки результатів, отриманих за допомогою основного підходу.

Розроблені на сьогодні методи оцінювання вартості інтелектуальної власності є або якісними, або кількісними. Якісні методи, засновані на різних критеріях оцінювання, забезпечують здобування різних балів, або рейтингів. Кількісні методи надають дійсні числові вираження для оцінювання вартості. Методи оцінювання вартості можна поділити на такі три групи:

а) **вартісний (або витратний) підхід** — вказуються витрати, необхідні для придбання інтелектуальної власності із зовнішніх джерел або створення відповідних об'єктів інтелектуальної власності самою фірмою. Заснований на зіставленні майбутніх вигід і кількісного оцінювання витрат, потрібних для заміщення майбутньої експлуатаційної здатності власності. Визначена у такий спосіб вартість підлягає амортизації й списанню;

б) **дохідний підхід**, заснований на обліку показників і характеристик власності, що забезпечують створення доходу. Теорія, яка є підґрунтям цього методу, передбачає, що вартість власності може бути визначена за існуючою оцінкою чистої економічної вигоди, базуючись на припущенні, що інтелектуальна власність має здатність виробляти дохід. Багато хто вважає, що цей підхід здебільшого виявляється найнадійнішим для оцінювання вартості інтелектуальної власності;

в) **ринковий підхід** є найбільш безпосередньою й зрозумілою методикою оцінювання вартості. Дає змогу оцінювати вартість майбутніх вигід у поточному вираженні на основі врахування консенсусу думок різних учасників ринку, які оцінюють ці вигоди. Для його застосування мають виконуватися дві вимоги: наявність загальнодоступного ринку з поживавленим попитом та наявність обміну об'єктами власності, які можуть бути порівнюваними. Донедавна вважалося, що ці умови важко забезпечити. Однак ринки патентних бірж, які з'являються в Інтернеті, здатні змінити ситуацію¹.

Основні підходи до розрахунку ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності, прийняті в міжнародній практиці (рис. 4.10):

I. Витратний (інвестиційний) підхід, що ґрунтується на визначенні суми витрат на створення, відтворення чи заміну об'єкта інтелектуальної власності (з урахуванням матеріального та морального зносу).

Витратний підхід:

— ґрунтується на припущенні, що потенційний покупець, який володіє інформацією про об'єкт угоди, не заплатить за нього більше, ніж за об'єкт у складі нематеріальних активів, що має еквівалентну корисність;

— передбачає визначення витрат на відтворення первинної вартості об'єкта інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів підприємства з урахуванням подальшого поліпшення або заміни цього об'єкта;

— використовується, як правило, для оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, що належать до соціальної сфери, космічних, оборонних програм тощо.

Основними методами, які використовуються в рамках витратного підходу, є такі:

1) **метод фактичних витрат**, що ґрунтується на врахуванні фактично здійснених витрат згідно з бухгалтерською звітністю підприємства за певний період (виявленні всіх фактичних початкових витрат, пов'язаних зі створенням, придбанням, введенням в експлуатацію об'єкта інтелектуальної власності, та їх корекції з урахуванням індексу цін на дату оцінки та коефіцієнта морального старіння). Водночас у разі необхідності здійснюються коригування цих витрат, їх індексація за методом приведених витрат.

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

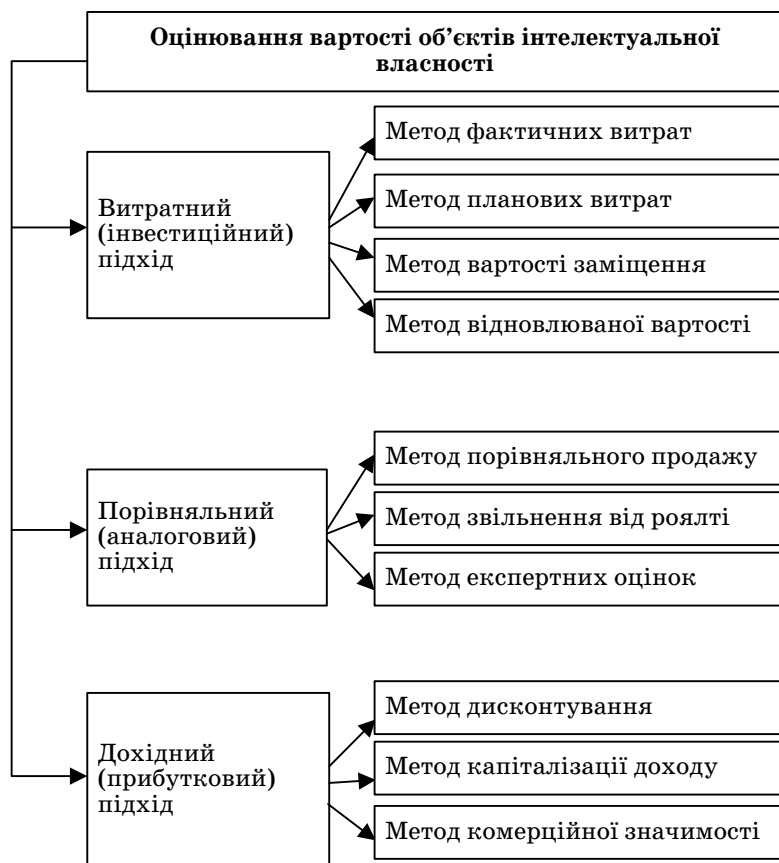

Рис. 4.10. Підходи та методи розрахунку вартості об'єктів інтелектуальної власності

Розрахунок вартості об'єкта оцінювання за методом приведених витрат:

$$V_{\text{пр.в}} = \sum (R_i \cdot k_{\text{пр}}),$$

де $V_{\text{пр.в}}$ — вартість об'єкта оцінювання, розрахована за методом приведених витрат; R_i — витрати на створення (придбання) об'єкта, що оцінюється (на дату їх здійснення); $k_{\text{пр}}$ — коефіцієнт приведення (враховує зміну вартості грошей у часі, інфляцію за період здійснення витрат до дати їх оцінки);

2) **метод планових витрат**, що ґрунтується на визначенні кошторисної вартості об'єктів інтелектуальної вартості при проектуванні та погодженні договірної ціни на виконання наукових, конструкторських, технологічних чи проектних робіт.

Розрахунок вартості об'єкта оцінювання за методом планових витрат:

$$V_{\text{ф.в}} = (B_1 + B_2 + B_3 + B_4 + B_5 + B_6 + B_{\text{н}}) \cdot (1 + R) + \text{ПДВ},$$

де $V_{\text{ф.в}}$ — договірна ціна об'єкта; B_1 — витрати на оплату праці та соціальні відрахування; B_2 — витрати на матеріали; B_3 — витрати на енергоресурси; B_4 — витрати на службові відрядження; B_5 — витрати на придбання спецустаткування для НДДКР; B_6 — інші прямі витрати; $B_{\text{н}}$ — накладні витрати; R — плановий рівень рентабельності; ПДВ — податок на додану вартість;

3) *метод вартості заміщення*, згідно з яким максимальна вартість об'єкта інтелектуальної власності визначається мінімальною ціною, яку потрібно заплатити за об'єкт, що має аналогічну споживчу вартість, тобто є еквівалентним за функціональними можливостями і варіантами використання (але не обов'язково аналогічним за зовнішнім виглядом та компонентами).

Розрахунок вартості об'єкта оцінювання за методом вартості заміщення:

$$V_{\text{оів}} = V_{\text{а}} \cdot k_1,$$

де $V_{\text{оів}}$ — вартість об'єкта інтелектуальної власності; $V_{\text{а}}$ — вартість аналога, яку необхідно заплатити при купівлі ОІВ аналогічної споживчої вартості; k_1 — коефіцієнт ідентичності;

4) *метод відновлювальної вартості*, який передбачає визначення вартості об'єкта інтелектуальної власності як суми витрат, необхідних для створення нової точної копії оцінюваного активу (на основі сучасних цін на необхідні ресурси).

На думку фахівців, при оцінюванні інтелектуальної власності, як правило, завжди є можливість застосувати витратний підхід (за можливості заміщення або відновлення об'єкта оцінювання), однак дуже часто така оцінка виявляється незіставною з ринковою цінністю відповідного об'єкта і може вказувати лише на нижню межу діапазону цін. Визначення верхньої межі цього діапазону можливе на основі застосування дохідного (прибуткового) підходу. На практиці витратний підхід найчастіше використовується для цілей інвентаризації, балансового обліку, визначення мінімальної ціни, нижче якої угода для власника відповідних інтелектуальних об'єктів стає не вигідною.

II. *Порівняльний (аналоговий) підхід*, заснований на визначенні вартості об'єктів інтелектуальної власності шляхом коригування цін аналогів, що згладжує їх відмінності від об'єкта оцінювання.

Застосування цього підходу можливе за наявності даних про вартість зіставних з тим, що оцінюється, об'єктів інтелектуальної власності, наприклад, інформації про умови ліцензійних угод на передачу об'єктів інтелектуальної власності на внутрішньому та світовому ринках.

Найважливішими елементами порівняння, як правило, є фактори, які визначають ринкову вартість об'єкта оцінювання та основні характеристики угод, що склалися на ринку інтелектуальної власності, в тому числі обсяг майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, що оцінюються; умови фінансування угод щодо інтелектуальної власності; динаміку цін на об'єкти інтелектуальної власності; галузь їх використання; фізичні, функціональні, технологічні, економічні характеристики цих об'єктів; наявність конкурентних пропозицій тощо. Процедура оцінювання включає відбір на ринку зіставних з оцінюваним об'єктом аналогів з відомими цінами, виявлення елементів порівняння і визначення величин відповідних цінових поправок та коригування на цій основі відомої ціни аналога.

Порівняльний підхід до оцінювання об'єктів інтелектуальної власності реалізується у більшості випадків на основі таких методів:

1) *методу порівняльного продажу*, що ґрунтується на зіставленні вартості об'єкта оцінювання з вартістю аналогічних об'єктів інтелектуальної власності, які були реалізовані на ринку. У цьому випадку ринкова вартість об'єкта оцінювання визначається ціною, яку згодні заплатити на дату оцінювання типові покупці типовим продавцям інтелектуальної власності за аналогічний (за якістю, призначенням, корисністю) об'єкт з урахуванням необхідних коректив. Таким чином, найважливішими умовами застосування цього методу є доступність достовірної інформації щодо умов продажу об'єктів-аналогів та можливості оцінити вплив характерних особливостей цих об'єктів на їхню ринкову вартість.

Розрахунок вартості об'єкта оцінювання за методом порівняльного продажу:

$$V_{\text{оів}} = P_{\text{а}} \cdot k_{\text{і}},$$

де $V_{\text{оів}}$ — вартість об'єкта інтелектуальної власності; $P_{\text{а}}$ — ціна аналога; $k_{\text{і}}$ — коефіцієнт ідентичності об'єкта інтелектуальної власності аналогу.

Основними передумовами застосування методу порівняльного продажу є наявність відомостей про факти продажу об'єктів інтелектуальної власності подібного призначення та корисності, до-

ступність і достовірність інформації про ціни та умови контрактів з подібними об'єктами інтелектуальної власності, наявність експертів, здатних оцінити вплив відмінностей між об'єктом інтелектуальної власності, що оцінюється, та його проданим аналогом на їхню вартість з метою визначення величини коефіцієнта ідентичності. Відтак застосування цього методу обмежене через унікальність та неповторність об'єктів інтелектуальної власності, що ускладнює пошук їх аналогів, багатоманітність умов комерційних угод та конфіденційність відповідної інформації;

2) *методу звільнення від роялті* (винагороди власнику), що ґрунтується на визначенні вартості об'єктів інтелектуальної власності шляхом додавання майбутніх грошових потоків роялті, приведених із використання ставки дисконтування до поточної вартості. Таким чином, використання цього методу засновано на припущенні, що інтелектуальна власність, яка використовується суб'єктом господарювання, не є його власністю, відтак частину виручки він сплачує власнику у вигляді роялті. Важливу роль за цих умов відіграють чинники, що впливають на розмір ставок роялті за окремими галузями та номенклатурою виробів, у тому числі економічна ефективність ліцензії, наявність та обсяг патентного захисту, обсяг прав, що передаються за ліцензією, інжиніринговий супровід, конкурентні пропозиції тощо.

Таким чином, порівняльний підхід заснований на врахуванні принципів корисності та заміщення. Він широко використовується при визначенні вартості практично всієї номенклатури об'єктів інтелектуальної власності. Водночас використання порівняльного підходу можливе за умов доступності достовірної інформації про ціни продажу об'єктів аналогічного призначення та порівняльної корисності, умов відповідних ринкових угод, ступеня впливу особливих характеристик таких об'єктів на їхню вартість тощо. На думку фахівців, відсутність необхідних обсягів даних приводить до того, що доступна інформація про угоди щодо об'єктів інтелектуальної власності використовується при оцінюванні лише як орієнтовна, сигнальна, не впливаючи на остаточну величину ринкової вартості;

3) *метод експертних оцінок*, який зводиться до визначення погодженої оцінки об'єктів інтелектуальної власності експертами, що спираються на набутий досвід, та проведення розрахунків щодо визначення так званої справедливої вартості.

III. Дохідний (прибутковий) підхід ґрунтується на ідеї залежності економічної цінності кожного конкретного об'єкта інтелектуальної власності в певний момент від майбутніх доходів,

пов'язаних з його використанням. Основна передумова використання цього підходу полягає в тому, що економічна цінність конкретного об'єкта інтелектуальної власності на конкретний момент зумовлена очікуванням отримання від цього об'єкта доходів у майбутньому.

Дохід від використання інтелектуальної власності визначається як різниця між грошовими надходженнями (платежами за надане право використання інтелектуальної власності, наприклад роялті, паушальними платежами) та грошовими виплатами за визначений період.

Застосування прибуткового підходу засноване на визначенні розміру прибутку, що асоціюється з активами, які оцінюються; ставок капіталізації (чи дисконту), які враховують ризик, пов'язаний з дохідністю відповідних об'єктів інтелектуальної власності, та остаточного економічного терміну їх служби. При цьому широко використовується ставка дисконтування, що дає можливість врахувати рівень ризику і прибутковості реалізації проекту із впровадження або використання об'єктів інтелектуальної власності у виробництві.

Основні методи вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, які використовуються на основі прибуткового (дохідного) підходу, такі:

1) *метод дисконтування*, згідно з яким розрахунок поточної вартості об'єкта інтелектуальної власності здійснюється шляхом приведення всіх майбутніх надходжень чистого прибутку від використання інтелектуальної власності на дату проведення оцінювання за визначеною оцінювачем ставкою дисконтування:

$$V_n = \sum_{t=1}^n \frac{c+t}{(1+e)^t},$$

де V_n — поточна вартість об'єкта оцінювання; R_t — майбутні грошові надходження чистого прибутку в t -му році; e — коефіцієнт дисконтування; n — кількість років, протягом яких здійснюються грошові надходження.

У випадку, якщо інтелектуальна власність ліцензована і власник отримує дохід у формі роялті, може бути використана така формула:

$$V = \sum_{t=1}^n \frac{R_t}{(1+I)^t},$$

де V — вартість об'єкта інтелектуальної власності; R_t — доходи (роялті) в t -му році; I — процентна ставка з урахуванням ризиків; n — кількість років, протягом яких надходять доходи.

Таким чином, метод дисконтування заснований на припущенні, що інтелектуальна власність може продукувати потік доходів. На думку більшості дослідників, використання цього методу є доцільним за умов нестабільності грошових надходжень та видатків, насамперед при визначенні вартості продажу патентів, видачі ліцензій тощо;

2) *метод капіталізації прибутку*, згідно з яким поточна вартість об'єкта оцінювання визначається шляхом зіставлення щорічного прибутку від комерційного використання інтелектуальної власності і коефіцієнта капіталізації:

$$V_n = \frac{\Pi}{K},$$

де V — поточна вартість об'єкта оцінювання, визначена за методом капіталізації; Π — щорічний прибуток від комерційного використання об'єкта оцінювання; K — коефіцієнт капіталізації.

На думку більшості дослідників, метод капіталізації прибутку доцільно використовувати для оцінювання функціонуючих об'єктів інтелектуальної власності, які мають добре прогнозовані (стабільні або такі, що змінюються однаковими темпами) величини надходжень та видатків.

3) *метод комерційної значущості*, пов'язаний із визначенням нижньої і верхньої межі вартості об'єктів інтелектуальної власності та обґрунтуванням у цих межах ціни їхнього продажу. При цьому мінімальна ринкова вартість об'єкта інтелектуальної власності визначається за формулою

$$V_{\min} = B_{\Pi} + D_{\Pi} \cdot K_i,$$

де B_{Π} — поточні витрати на створення об'єкта інтелектуальної власності та доведення його до робочого стану; D_{Π} — нормативна ставка дисконту (відповідно до чинного законодавства); K_i — одноразові витрати (капіталовкладення) в інвестиційний проект, пов'язаний з об'єктом, що оцінюється.

Максимальна ринкова вартість об'єкта інтелектуальної власності визначається за формулою

$$V_{\max} = (B_{\Pi} + D_{\Pi} \cdot K_i) + \Pi_i,$$

де Π_i — очікуваний прибуток від використання оцінюваного об'єкта інтелектуальної власності.

Таким чином, дохідний підхід враховує очікування економічних суб'єктів. Вартість об'єктів інтелектуальної власності трактується як їхня здатність приносити покупцеві чи інвестору дохід у майбутньому і прирівнюється до поточної вартості чистого до-

ходу, який може бути отриманий від використання цих об'єктів у період економічно обґрунтованого терміну їх корисного використання. При цьому через ставку дисконтування або ставку капіталізації враховують ринкову кон'юнктуру та різноманітні ризики отримання доходів.

Під час визначення вартості майнових прав інтелектуальної власності оцінювач застосовує кілька методичних підходів та методів, що найбільш повно відповідають меті оцінювання, виду вартості за наявності достовірних інформаційних джерел для її проведення. Неможливість або недоцільність застосування певного методичного підходу, пов'язана з відсутністю чи недостовірністю необхідних для цього вихідних даних про об'єкт оцінювання та іншої інформації, окремо обґрунтовується у звіті про оцінку майнових прав. Оцінювач має право самостійно визначати доцільність застосування в рамках кожного з методичних підходів того чи іншого методу оцінювання. При цьому враховуються база оцінювання, обсяг і достовірність інформації, необхідної для застосування того чи іншого методичного підходу та методу.

Застосування методів дохідного підходу здійснюється у випадку, коли можливо визначити розмір доходу, що отримує або може отримувати юридична чи фізична особа, якій належать майнові права інтелектуальної власності.

В оцінюванні ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності дохідний підхід посідає пріоритетне місце як підхід, який найбільш достовірно відображає цінність об'єкта оцінювання. Дохідний підхід базується на врахуванні принципів найбільш ефективного використання та очікування, відповідно до яких вартість об'єкта оцінювання визначається як поточна вартість очікуваних доходів від найбільш ефективного використання об'єкта оцінювання, включаючи дохід від його можливого перепродажу.

Використання порівняльного підходу здійснюється за наявності достовірної, доступної, достатньої за обсягом інформації про ціни продажу, ціни пропонування подібних об'єктів та умови подібних договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти. Суть порівняльного підходу полягає у визначенні вартості таких об'єктів на основі інформації про ціни продажу (пропонування) об'єктів подібного призначення і корисності, що склалися внаслідок укладання подібних договорів або намірів щодо їх укладання.

Використання витратного підходу здійснюється за наявності можливості відтворення або заміщення об'єкта оцінювання. Витратний підхід до оцінювання інтелектуальної власності заснований на визначенні вартості витрат, необхідних для прямого відтворення або заміщення об'єкта оцінювання, з урахуванням величини зносу¹.

¹ Методика оцінювання майнових прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08>.

Крім трьох основних загально визнаних підходів до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, на практиці часто застосовуються більш прості та грубі *методи так званого “швидкого” початкового оцінювання*, в тому числі:

- 1) метод 25 % від валового прибутку;
- 2) метод 5 % від продажу;
- 3) метод поворотних коштів від продажу тощо.

Так, згідно з правилом 25 % ліцензіар повинен отримати роялті в сумі, не менше 25 % від валового прибутку:

$$L = 0,25 \cdot I : N,$$

де L — сума роялті, що приходиться на одиницю проданої ліцензіатом продукції; I — операційний прибуток; N — кількість проданих одиниць продукції.

Водночас, на думку багатьох дослідників, цей метод має суттєві обмеження, пов'язані з ігноруванням імовірності та величини інвестиційного ризику.

Згідно з Національним стандартом “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності” (2007) в Україні для проведення оцінювання майнових прав інтелектуальної власності застосовуються такі методичні підходи:

— *дохідний*, що ґрунтується на застосуванні оцінних процедур переведення очікуваних доходів у вартість об'єкта оцінювання. Цей підхід застосовується для оцінювання майнових прав інтелектуальної власності у випадку, коли можливо визначити розмір доходу, що отримує або може отримувати юридична чи фізична особа, якій належать такі права, від їх використання. Основними методами дохідного підходу, що застосовуються для оцінювання майнових прав інтелектуальної власності, є метод непрямої капіталізації (дисконтування грошового потоку) та метод прямої капіталізації доходу;

— *порівняльний*, що застосовується у разі наявності достатнього обсягу достовірної інформації про ціни на ринку подібних об'єктів та умови договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти. У разі застосування порівняльного підходу до оцінювання майнових прав інтелектуальної власності подібність об'єктів визначається з урахуванням їх виду, галузі (сфери) застосування, економічних, функціональних та інших характеристик;

— *витратний*, що ґрунтується на визначенні вартості витрат, необхідних для відтворення або заміщення об'єкта оцінювання. Цей підхід застосовується для визначення залишкової вартості

заміщення (відтворення) майнових прав інтелектуальної власності шляхом вирахування з вартості відтворення (заміщення) величини зносу. Вартість відтворення майнових прав інтелектуальної власності визначається шляхом застосування методу прямого відтворення, а вартість заміщення — методу заміщення¹.

Важливо підкреслити, що оцінювання вартості конкретного об'єкта інтелектуальної власності залежить від мети оцінювання та врахування переваг, обмежень підходів, що застосовуються. Різноманітність цих підходів пов'язана з неоднорідністю об'єктів інтелектуальної власності та багатогранністю форм їх практичного використання (табл. 4.1).

На думку більшості дослідників, витратний підхід має значні обмеження, оскільки відшкодування витрат на розробку об'єктів інтелектуальної власності не може слугувати ціноутворюючим принципом, тому що виміряти витрати унікальної інтелектуальної праці неможливо. Використання порівняльного підходу доцільне за наявності достовірної та доступної інформації щодо цін аналогів об'єкта оцінювання й умови відповідних угод. При цьому права на аналогічні об'єкти інтелектуальної власності мають бути зіставні з правами на об'єкт оцінювання з урахуванням економічного ризику і потенціалу прибутковості їх використання в господарській діяльності. Водночас необхідно враховувати, що вартісне оцінювання об'єктів інтелектуальної власності не може бути орієнтоване на минулі витрати навіть щодо дуже близьких аналогів, оскільки використання цих об'єктів, а отже, економічний ефект, що визначає їх вартість, отримується в майбутньому. Зазначені обставини визначають важливу роль дохідного підходу до оцінювання об'єктів інтелектуальної власності. Зазначений підхід найбільшою мірою відповідає природі та специфіці цих об'єктів і має розглядатися як пріоритетний щодо порівняльного і витратного підходів.

На практиці, як правило, розрахунки ринкової вартості того чи іншого об'єкта інтелектуальної власності здійснюються одночасно за допомогою кількох методів. При цьому методи витратного підходу, як правило, відображають позицію продавців об'єктів інтелектуальної власності, а методи дохідного підходу — їхніх покупців. Уточнення мети оцінювання в кожному конкретному випадку дає змогу виокремити найбільш придатну методику.

¹ Оцінка майнових прав інтелектуальної власності : національний стандарт № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-п>

Таблиця 4.1. Переваги та обмеження існуючих підходів до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності

Підходи	Переваги	Обмеження
Витратний (інвестиційний) — сукупність методів оцінювання, що ґрунтуються на врахуванні витрат на відтворення первинної вартості об'єктів інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів підприємства з урахуванням їх подальшого поліпшення або заміни	— Використання первинної бухгалтерської документації; — об'єктивне оцінювання витрат; — велика точність визначення ціни	— Не враховує низку важливих чинників (прибуток від комерціалізації, інвестиційні ризики, потенціал зростання доходу тощо); — здійснені витрати не завжди точно співвідносяться з успіхом на ринку
Порівняльний (аналоговий) — сукупність методів оцінювання, заснованих на визначенні вартості об'єктів інтелектуальної власності шляхом порівняння з вартістю їх аналогів, стосовно яких є інформація про ціни та умови угод	— Базується на реальній кон'юктурі ринку; — відображає наявну на даний момент практику відносин покупців та продавців	— Складність в отриманні вихідних даних, відсутність доступу до необхідної інформації; — необхідність внесення поправок з урахуванням існуючих тенденцій; — неврахування майбутніх вигод
Дохідний (прибутковий) — сукупність методів оцінювання, заснованих на врахуванні майбутніх доходів, пов'язаних з їх використанням	— Враховує очікування та майбутні вигоди; — враховує внесок інтелектуальної власності в капітал підприємства як актив бізнесу	— Складність прогнозування майбутніх вигод; — суб'єктивізм

Водночас, на думку деяких дослідників, одну і ту ж методику оцінювання не можна застосувати до всіх етапів життєвого циклу продукту або технології, оскільки з плином часу змінюються як вартість інтелектуальної власності, так і підходи до її оцінювання.

Загально визнано, що на відміну від матеріальних засобів виробництва вартість інтелектуальної власності може зростати з плином часу. Так, наприклад, за відсутності нових патентів вар-

тість чинних патентів може збільшуватись, так само може зростати вартість відомих торговельних марок, знаків обслуговування тощо. Водночас вплив ринкових факторів характеризується високою мірою невизначеності.

Згідно з названим підходом на ранніх етапах життєвого циклу товару (розробка та початок комерціалізації) більш придатним є витратний підхід до оцінювання об'єктів інтелектуальної власності. У цьому випадку ціна інтелектуальної власності може включати собівартість розробки і прибуток розробників (рис. 4.11).

Порівняльний аналіз існуючих підходів до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, здійснений західними дослідниками, дав можливість розробити рекомендації щодо ефективності їх застосування (табл. 4.2).

Таблиця 4.2. Порівняльна ефективність підходів до оцінювання об'єктів інтелектуальної власності та нематеріальних активів¹

Інтелектуальна власність та нематеріальні активи	Основний підхід	Другорядний підхід	Неефективний підхід
Патенти і технології	Дохідний	Порівняльний	Витратний
Торговельні марки та найменування	Дохідний	Порівняльний	Витратний
Авторські права	Дохідний (прибутковий)	Порівняльний	Витратний
Програмне забезпечення управління	Витратний	Порівняльний	Дохідний
Виробниче програмне забезпечення	Дохідний	Порівняльний	Витратний
Мережа збуту	Витратний	Дохідний	Порівняльний
Франчайзингові права	Дохідний	Порівняльний	Витратний
Навчений персонал	Витратний	Дохідний	Порівняльний
Корпоративна практика та методика	Витратний	Дохідний	Порівняльний

¹ *Smith G.V. Valuation of intellectual property and intangible assets / G.V. Smith, R.L. Pass. — 2nd ed. — N. Y. : John Wiley & Sons, 1994.*

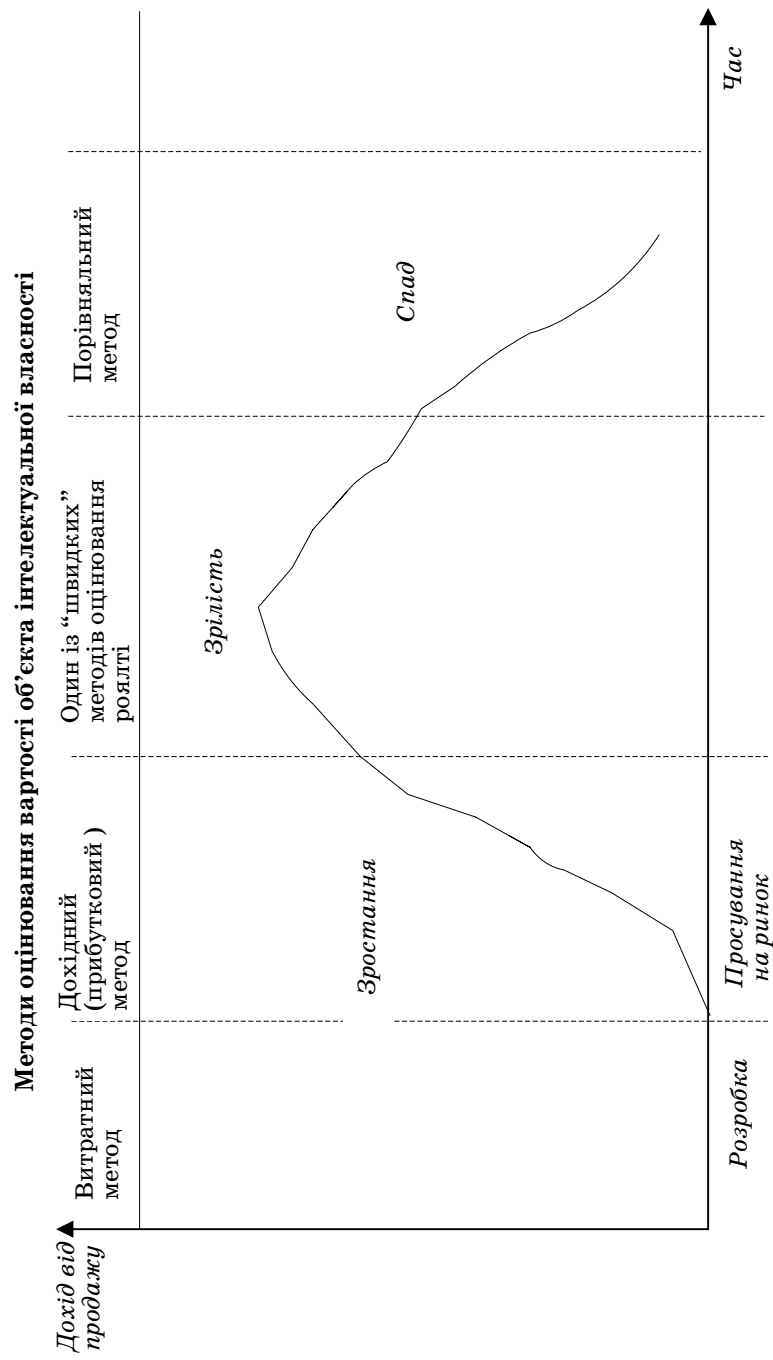

Рис. 4.11. Доцільність застосування методів оцінювання вартості об'єкта інтелектуальної власності на різних стадіях життєвого циклу товару

Починаючи з моменту отримання перших прибутків від продажу запатентованого продукту, коли підприємство зацікавлене в монопольному використанні своєї інтелектуальної власності, її оцінювання доцільно здійснювати на основі прибуткового (дохідного) підходу, який уможливорює врахування вартості додаткових активів, інвестиційних ризиків та розмірів ринку.

На стадії насичення ринку доцільно використовувати “швидкі” методи оцінювання роялті, пов’язані з визначенням суми ліцензійних платежів як фіксованої частки доходів ліцензіата. Це зумовлюється зацікавленістю компанії в отриманні додаткового прибутку від продажу ліцензій або її прагненням до стандартизації продукції, пов’язаної з оцінюванням патентних прав на основі ліцензійних платежів за право використовувати цю інтелектуальну власність.

На стадії, коли ще не вичерпався термін дії охоронних документів, однак інтелектуальна власність перестала приносити прибуток і не використовується для комерційних цілей, з метою продажу зацікавленим покупцям її доцільно оцінювати на основі порівняльного підходу, оскільки для відтворення об’єкта оцінювання зацікавлена в ньому компанія витратила б суму, аналогічну витраченій власником.

Загальновизнано, що вибір методу оцінювання вартості об’єктів інтелектуальної власності визначається конкретними умовами угоди. Так, при корпоративних угодах, до яких належать купівля, продаж, акціонування, приватизація, націоналізація підприємства, відкритий продаж акцій, реорганізація, проводять вартісне оцінювання не одного об’єкта ІВ, “портфеля прав” на ІВ, здатного забезпечити рентабельність бізнесу та перспективи його розвитку. За добровільного ліцензування інтелектуальної власності оцінюють вартість прав на використання конкретного об’єкта для виробництва та продажу окремого товару чи послуги. У випадку примусового ліцензування, пов’язаного з видачею державним органом дозволу на використання об’єкта інтелектуальної власності без згоди правовласника, вартісне оцінювання зводиться до визначення величини компенсації, що виплачується власнику¹.

Таким чином, під час вибору методу оцінювання об’єктів інтелектуальної власності важливо брати до уваги багато обставин, що унеможливорює використання єдиної методики розрахунку та

¹ Конов Ю.П. Цена интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.И. Гончаренко. — М. : Альфа-Пресс, 2010. — С. 10.

в кожному конкретному випадку потребує індивідуального підходу, заснованого на врахуванні правових, економічних, технічних, ергономічних, художніх, естетичних та інших важливих аспектів оцінювання.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Визначення вартості об'єктів інтелектуальної власності. Гудвіл. Етапи проведення економічного оцінювання інтелектуальної власності: підготовчий, операційний, заключний. Принципи оцінювання об'єктів інтелектуальної власності. Підходи до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності: витратний (інвестиційний), порівняльний (аналоговий), дохідний (прибутковий). Методи оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності: метод фактичних витрат, метод вартості заміщення, метод відновлюваної вартості, метод планових витрат, метод порівняльних продаж, метод звільнення від роялті, метод експертних оцінок, метод дисконтування, метод капіталізації прибутку, метод комерційної значимості. Методи "швидкого" початкового оцінювання об'єктів інтелектуальної власності.

Контрольні запитання і завдання

1. Чому, на вашу думку, є необхідність вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності?

2. Чому комерціалізація результатів інтелектуальної праці відіграє визначальну роль у формуванні моделі інноваційного розвитку суспільства?

3. У чому полягають основні цілі вартісного оцінювання інтелектуальної власності?

4. Розкрийте специфіку вартісного оцінювання об'єктів інтелектуальної власності.

5. Чи придатні, на вашу думку, традиційні теоретичні підходи до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності? Обґрунтуйте свою позицію.

6. У чому виявляється специфіка оцінювання нематеріальних активів сучасних підприємств?

7. Охарактеризуйте найважливіші принципи, на яких ґрунтується методичні підходи до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності.

8. Проаналізуйте основні етапи проведення економічної оцінки інтелектуальної власності.

9. Розкрийте сутність витратного (інвестиційного) підходу до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності.

10. Охарактеризуйте основні методи, які використовуються в межах витратного підходу.

11. Розкрийте зміст порівняльного (аналогового) підходу до оцінювання об'єктів інтелектуальної власності.

12. Які основні методи використовуються в межах порівняльного підходу до оцінювання об'єктів інтелектуальної власності?

13. Розкрийте сутність та специфіку прибуткового (дохідного) підходу до визначення вартості об'єктів інтелектуальної власності.

14. Які методи оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності використовуються в рамках прибуткового підходу?

15. У чому, на вашу думку, виявляються переваги та обмеження існуючих підходів до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності?

16. Які основні чинники впливають на вибір методу оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності?

17. Чому дохідний підхід, на думку більшості дослідників, найбільшою мірою відповідає природі та специфіці об'єктів інтелектуальної власності?

18. Чи погоджуєтесь ви з тим, що вибір методу оцінювання вартості об'єкта інтелектуальної власності залежить від стадії його життєвого циклу?

Література

1. *Азгальдов Г.Г.* Оценка стоимости интеллектуальной собственности и нематериальных активов / Г.Г. Азгальдов, Н.Н. Карпова. — М. : Международная академия оценки и консалтинга, 2006.

2. *Антонов В.М.* Интеллектуальная собственность і комп'ютерне авторське право / В.М. Антонов. — К. : КНТ, 2006.

3. *Базилевич В.Д.* Интеллектуальная собственность: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

4. *Бромберг Г.В.* Интеллектуальная собственность. Основной курс : учеб. пособие / Г.В. Бромберг. — М. : Приор-издат, 2004.

5. *Валдайцев С.В.* Оценка интеллектуальной собственности : учебник / С.В. Валдайцев ; СПбГУ, экон. факультет. — М. : Экономика, 2009.

6. *Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика.* — Научно-практическое издание : в 4 т. / под общ.

ред. А.Д. Святоцкокого. — К. : Ин-Юре, 1999. — Т. 4: Оценка интеллектуальной собственности. Бухгалтерский учет и налогообложение.

7. *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006

8. Інтелектуальна власність: теорія і практика інноваційної діяльності : підручник / М.В. Вачевський, В.Г. Кремень, В.М. Мадзігон та ін. ; за ред. проф. М.В. Вачевського. — К. : Професіонал, 2005.

9. *Конов Ю.П.* Цена интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.И. Гончаренко. — М. : Альфа-Пресс, 2010.

10. *Махлуп Ф.* Производство и распределение знаний в США : пер. с англ. / Ф. Махлуп. — М., 1966.

11. Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08>.

12. Методические рекомендации по определению рыночной стоимости интеллектуальной собственности. — М., 2002 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.appraisiser.ru/info/method/met44htm>.

13. *Мухопад В.И.* Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010.

14. Оценка интеллектуальной собственности : учеб. пособие / под. ред. С.А. Смирнова. — М. : Финансы и статистика, 2003.

15. Оцінка майнових прав інтелектуальної власності : національний стандарт № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-п>

16. *Сакайя Т.* Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего / Т. Сакайя // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 337—371.

17. *Стюарт Т.* Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна : антология / под ред. В. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 372—400.

18. *Souza G. de* Royalty methods for intellectual property. ABI/INFORM / Glenn de Souza. — National Association of Business Economists, 1997.

19. *Smith G.V.* Valuation of Intellectual Property and intangible assets / Gordon V. Smith, Russell L. Parr. — 2ed. — N.Y. : John Wiley&Sons, 1994.

Розділ 5

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

5.1. СУТНІСТЬ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

5.1.1. Необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

5.1.2. Генезис охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

5.1.1. Необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності

Людський геній є джерелом усіх творів мистецтва і винаходів. Ці твори є гарантією життя, гідного людини. Обов'язок держави — забезпечити надійну охорону всіх видів мистецтва і винаходів.

Надпис на куполі будинку штаб-квартири ВОІВ у Женеві

Стрімке зростання ролі та значення інтелектуальної діяльності в соціально-економічному розвитку суспільства, утвердження творчої розумової праці як найважливішого чинника успішного виробничого та комерційного функціонування сучасних високо-технологічних підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках загострює проблему створення надійної та ефективної системи охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Як уже зазначалося, на відміну від традиційних економічних благ, результати інтелектуальної праці не можуть бути захищені від використання третіми особами на підставі одного лише володіння ними. Як тільки інтелектуальні продукти, не забезпечені спеціальною правовою охороною з боку держави, стають відомими суспільству, творці не в змозі контролювати їх використання. Суттєвим є також той факт, що за високої вартості та значних ризиків, яких зазнають розробники інтелектуальних продуктів, вартість тиражування та підробки цих продуктів є порівняно низькою.

“У зв’язку з потенційно високими прибутками й відносно невеликим ризиком організовані злочинні елементи беруть активну участь у контрафактній і піратській діяльності, — зазначає К. Ідріс. — Доходи від цієї діяльності часто використовуються для фінансування інших видів злочинної діяльності, і, на жаль, правоохоронні структури, що ведуть боротьбу із злочинністю, а також широка громадськість не завжди розглядають контрафактну й піратську діяльність як серйозні злочини, якими вони насправді є. Активна участь організованої злочинності у контрафактній та піратській діяльності — доведений, неспростовний факт. Міжнародні злочинні організації займаються виробництвом, дистрибуцією, продажем і нелегальним перевезенням контрафактних і піратських товарів з багатьох причин: це дуже вигідно, пов’язане, як правило, з незначним ризиком та дає можливість фінансувати інші сфери злочинної діяльності, де ризик і, відповідно, винагорода набагато більші”¹.

Таким чином, *основні причини порушення прав інтелектуальної власності лежать в економічній сфері*. Йдеться про монопольний характер зазначених прав, що спонукає правовласників до встановлення високих цін та обмеження обсягів виробництва інтелектуальних благ. Водночас низька купівельна спроможність населення породжує значний незадоволений попит на такі товари. За цих обставин порушники прав інтелектуальної власності, які продають контрафактну продукцію за нижчими цінами, мають можливість нарощувати обсяги її виробництва та отримувати додаткові доходи.

Походження патентної системи суто економічне... і сьогодні основні аргументи на користь патентної системи — економічні.

Е. Пенроуз

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 310.

Порушниками прав інтелектуальної власності є фізичні та юридичні особи, які не виконують вимоги відповідного законодавства.

Порушення прав промислової власності пов'язане:

- з привласненням результатів чужої творчої праці та спробою видати їх за власні розробки;
- незазначенням імені справжнього розробника в офіційних і неофіційних публікаціях щодо створеної розробки;
- спотворенням справжнього імені автора розробки;
- несанкціонованим виготовленням, застосуванням, продажем та іншим введенням у господарський обіг або збереженням з цією метою продукту, що містить запатентований об'єкт промислової власності;
- несанкціонованим застосуванням способу, що його охороняє патент на винахід, або введенням у господарський обіг чи збереженням з цією метою продукту, виготовленого безпосередньо способом, що його охороняє патент на винахід;
- несанкціонованим використанням запатентованої розробки будь-якими особами, крім встановлених законом випадків вільного використання об'єктів промислової власності;
- незаконним використанням об'єктів промислової власності;
- розголошенням без згоди автора суті винаходу, корисної моделі або промислового зразка до офіційної публікації відомостей про них тощо.

Практика доводить, що недостатня увага до охорони та захисту прав інтелектуальної власності призводить до значних збитків матеріального, морального та політичного характеру. За даними міжнародного альянсу інтелектуальної власності, загальні збитки від незаконного (піратського) використання творів становлять понад 12 млрд дол. на рік. На думку фахівців Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), через підробки і піратство компанії щорічно втрачають близько 638 млрд дол. Водночас, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щонайменше 6 % щорічного світового продажу фармацевтичної продукції є підробкою, що оцінюється більше ніж у 30 млрд дол. За цих обставин *формування інституту охорони та захисту прав інтелектуальної власності є важливою закономірністю розвитку інформаційного суспільства.*

Необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності зумовлена такими потребами:

— *забезпечення інтересів творців* шляхом надання їм обмежених у часі прав щодо контролю над використанням власних творів;

— *стимулювання творчої інтелектуальної праці*, заохочення творчої активності та впровадження її результатів у інтересах соціально-економічного прогресу суспільства;

— *активізації інвестиційної та інноваційної діяльності*, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та нововведень у всі сфери суспільного життя;

— *створення цивілізованого ринкового середовища*, надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності;

— *захисту економічної безпеки держав* за умов глобалізації світогосподарського розвитку, створення сприятливих умов для трансферу нових технологій;

— *поширення інформації, уникнення втрат внаслідок дублювання зусиль*, спрямованих на пошук шляхів вирішення нагальних науково-технологічних та соціально-економічних проблем;

— *захисту інтересів суспільства* щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці.

Винагорода винахідника — фінансовий прибуток, і тому в нього завжди є мотивація знов повторювати цей процес, використовуючи частину отриманого прибутку для інвестування нових НДР з метою створення нових винаходів. Цей процес перетворюється на динамічний вир подій, котрий генерує зміни в інших сферах техніки. Звичайно винахідник наймає й навчає інших осіб або укладає з ними ділові угоди, і вони, у свою чергу, одержують мотивацію винаходити й створювати нові вироби, маючи перспективу одержання прибутку. Внаслідок цього процесу не тільки здійснюються НДР і створюються пов'язані з ним винаходи, він також здатний стимулювати інші економічні процеси, зокрема збільшення зайнятості й підготовку кадрів, а також підвищення конкурентоспроможності сподієних виробів.

Патентна система не дає винахідникові ринкових переваг незначеного характеру. Його захист за розмірами рівно такий, яким є обсяг прав за винаходом, створеним винахідником. Патент охоплює винахід лише тією мірою, якою “вимоги заявлені” у патенті. І ніщо не перешкоджає конкурентам розробляти нові конкуруючі винаходи і вироби та одержувати патенти на ці винаходи за умови, що вони не повторюють всі пункти формули даного патенту. Справді, патентна система дійсно сприяє генеруванню конкурентних інновацій.

Каміл Ідріс

За сучасних умов забезпечення прав інтелектуальної власності є найважливішим напрямом інституціоналізації відносин у цій сфері. При цьому необхідно розрізняти:

1) *охорону прав інтелектуальної власності* — встановлення системи правових норм, що регулюють відносини з приводу створення і використання об'єктів інтелектуальної власності. Важливо зауважити, що правова охорона надається нематеріальним об'єктам інтелектуальної власності і не стосується матеріальних об'єктів, в яких вони втілені. Наприклад, особа, яка придбала книгу, має право читати, цитувати, критикувати, а також продавати, обмінювати або дарувати цю книгу. Однак вона не має права використовувати об'єкт інтелектуальної власності, втілений у цій книзі, тобто відтворювати, копіювати, переводити, публічно виконувати відповідний літературний твір.

2) *захист прав інтелектуальної власності* — сукупність заходів, спрямованих на визнання та відновлення прав інтелектуальної власності у випадку їх порушення. Захист прав інтелектуальної власності здійснюється у судовому та іншому, встановленому законом порядку. Йдеться про:

— *адміністративний порядок захисту*, пов'язаний із вирішенням спору органом державного управління у визначених законодавством випадках;

— *цивільно-правовий порядок захисту*, пов'язаний з відновленням (визнанням) порушених прав, припиненням порушень, а також майновим впливом на порушників шляхом застосування передбачених законом засобів примусового характеру (заборони подальшого неправомірного використання об'єкта інтелектуальної власності у практиці господарювання, відшкодування власнику заподіяних збитків (як прямих витрат, так і втраченої вигоди), накладання на порушника зобов'язань щодо виплати штрафу, публікації рішення суду з метою захисту ділової репутації власника тощо);

— *кримінальний порядок захисту*, пов'язаний із покаранням злочинного порушення прав інтелектуальної власності, що супроводжується заподіянням значної шкоди.

Таким чином, захист прав інтелектуальної власності здійснюється за допомогою таких заходів:

- 1) технічних;
- 2) адміністративних;
- 3) карних;
- 4) цивільно-правових.

На національному рівні багато урядів докладають зусиль щодо зміцнення своєї правової бази й інституціональних структур для того, щоб виконати вимоги міжнародних договорів. Загалом правозастосовні заходи щодо захисту прав інтелектуальної власності здійснюються в чотирьох формах:

- адміністративні правоохоронні або захисні заходи, як, наприклад, тимчасовий арешт товарів, що порушують права інтелектуальної власності, митними органами;

- карні заходи захисту, за допомогою яких держава (зазвичай через поліцію) виступає стороною, котра збуджує проти порушника карну справу;

- цивільно-правові заходи захисту, за допомогою яких прав власник або інша особа, що володіє чинними правами, наприклад правонаступник або ліцензіат, застосовує запропоновану правову дію, наприклад подання цивільного позову в суді проти порушника прав і, можливо, клопотання про тимчасову заборону;

- технічні заходи захисту, що дають можливість виробникам товарів і послуг застосовувати технічні засоби для захисту прав інтелектуальної власності проти порушень, наприклад спеціальне кодування авторських робіт, представлених у цифровому вигляді.

Каміл Ідріс

Щодо *технічних засобів захисту творів*, то слід взяти до уваги, що останнім часом розроблено достатньо велику кількість технічних методів і пристроїв, які дають змогу певним чином захистити об'єкти інтелектуальної власності від несанкціонованого використання. Такі технічні методи захисту авторського і суміжних прав у цифровій формі поєднуються поняттям “Digital Right Management” (DRM) — управління правами в цифровому середовищі.

Водночас технічні методи не можуть гарантувати стопроцентний захист прав інтелектуальної власності, оскільки такий захист може бути усунений, заблокований або подоланий іншими технічними засобами. Нині для цього надаються спеціальні послуги та випускаються спеціальні протизахисні пристрої — технічні засоби або комп'ютерні програми, призначені для подолання технічного захисту товарів, у яких втілені об'єкти авторського і суміжних прав.

Усвідомлення ненадійності технічних методів захисту прав інтелектуальної власності привело до спроб правового врегулювання цих проблем на міжнародному рівні. У ст. 11 Договору ВОІВ з авторського права і в ст. 18 Договору ВОІВ про виконання і фонограми були встановлені норми, відповідно до яких країни

зобов'язувалися здійснювати правову охорону існуючих технічних засобів захисту об'єктів авторського та суміжних прав. Однак ці норми виявилися недієвими та суперечили деяким іншим положенням зазначених договорів. На сьогодні проблеми правової охорони технічних засобів захисту об'єктів авторського права і суміжних прав все ще залишаються невирішеними. За цих обставин роль права у захисті авторського та суміжних прав є провідною, а технічні засоби слугують для створення труднощів на шляху нелегального копіювання творів та для доказу в судах факту правопорушення.

Прагнучи забезпечити технічний захист своїх об'єктів, правласники часто самі опиняються в ролі порушників. Свого часу компанія "Sony BMG" встановила на своїх музичних дисках комп'ютерну програму ХСР, призначену для їхнього захисту від копіювання. При спробі копіювання диска програма ХСР виводила з ладу операційну систему правопорушника, завдаючи йому матеріальної та моральної шкоди. Однак під тиском обурених покупців продукції компанія "Sony BMG" змушена була відмовитися від використання технічного захисту за допомогою програми ХСР та відкликати мільйони проданих музичних дисків з обміном їх на диски без цієї програми.

Стосовно *адміністративних заходів захисту прав інтелектуальної власності* слід взяти до уваги, що вони здійснюються адміністративною або урядовою установою. Характерним прикладом адміністративних правоохоронних установ є митні органи, які забезпечують захист прав інтелектуальної власності на кордоні з урахуванням положень щодо митних процедур, визначених у національному законодавстві відповідно до Угоди ТРІПС. Але найчастіше застосовуються цивільно-правові засоби захисту авторського права і суміжних прав.

Карні заходи захисту прав інтелектуальної власності, передбачені у законодавстві більшості країн, суттєво відрізняються за ступенем строгості відповідних заходів. При цьому представники економічно розвинутих країн вважають, що в багатьох менш розвинених країнах кримінальні заходи щодо порушень у сфері інтелектуальної власності недостатньо суворі або не застосовуються належним чином. Противники такого підходу звертають увагу на те, що карні заходи до порушників прав інтелектуальної власності застосовуються вже кілька століть, однак це не привело до позитивних зрушень. На думку цих дослідників, причина полягає в тому, що всі карні заходи спрямовані не на причину правопорушень (завищення ціни на правомірно випущену

продукцію і на об'єкти інтелектуальної власності), а на їх наслідки.

У табл. 5.1 наведено основні переваги та недоліки застосування зазначених заходів.

Таблиця 5.1. Порівняння різних заходів захисту прав інтелектуальної власності¹

Заходи	Сторона, яка їх застосовує	Охоплені права ІВ	Переваги	Недоліки	Нові тенденції
Адміністративні	Митні органи	Знаки, авторське право	Відносно оперативні	Ефективні лише в очевидних випадках	Регіональне співробітництво щодо прикордонного контролю
Карні	Поліція	Знаки, авторське право	Ефективні, відносно оперативні	Обмежуються лише серйозними випадками	Збільшення штрафів та кількості рейдів у виховних цілях
Цивільно-правові	Власник ІВ	Всі права ІВ	Обґрунтовані за собою	Тривалі та високої вартості	Спеціальні суди з прав ІВ, альтернативне вирішення спорів
Технічні	Виробник творів/виробів, що підлягають охороні	Знаки, авторське право, патенти	Практичні, оперативні	Уразливі для зломщиків (хакерів)	Стандартизація, створення спеціальних "водяних" знаків

Сучасна система правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності охоплює всі складові системи об'єктів інтелектуальної, а саме:

- авторське право та суміжні права;
- патентне право;

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

- право охорони засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів та послуг;
- право охорони нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності.

Світовий досвід доводить, що *ефективний механізм охорони прав інтелектуальної власності*:

- є важливим елементом економічної політики, спрямованої на стимулювання та розвиток наукових досліджень, упровадження інновацій та прискорення науково-технічного прогресу;

У доповіді Міжнародної фінансової корпорації (МФК) “Захист інтелектуальної власності, прямі капіталовкладення та трансфер технологій” (1995) наголошується на тому, що стан захисту інтелектуальної власності в тій чи іншій країні суттєво впливає на обсяг та структуру іноземних інвестицій. Прямі іноземні інвестиції збільшуються у міру того, як країна посилює захист патентних прав. Водночас країни зі слабким захистом прав інтелектуальної власності отримують менше прямих іноземних інвестицій, а ті інвестиції, які вони отримують, є менш технологічно оснащеними. Більше того, передові технології та продукція, яку мультинаціональні компанії передають на ринки країн, що розвиваються, сприяють розвитку їхньої власної інтелектуальної власності.

Так, у законодавстві США ступінь захисту прав інтелектуальної власності в певній державі трактується як важливий критерій надання їй економічних пільг у рамках Генеральної системи преференцій. З цією метою проводиться щорічний аналіз законодавства зарубіжних країн щодо регламентації та практики застосування механізму захисту прав інтелектуальної власності. Проти країн, що мають неефективну систему такого захисту, застосовуються штрафні санкції.

- забезпечує підвищення ділової репутації фірм, сприяє зростанню ринкової вартості компаній за рахунок нарощування їх нематеріальних активів;

- дає змогу власникам та користувачам інтелектуальної власності отримувати додаткові доходи шляхом уникнення обмежень, пов'язаних із застосуванням антимонопольного законодавства на території дії охоронних документів;

- сприяє залученню інвестицій до інноваційних проектів, зростанню зайнятості, підвищенню економічного добробуту населення тієї чи іншої країни;

- стимулює розвиток міжнародної торгівлі, відіграє важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності національних економік у глобальному ринковому середовищі;

— *перетворюється на глобальну проблему, пов'язану з економічною безпекою окремих держав, що вимагає стратегічних підходів до її вирішення на наднаціональному рівні.*

Загальновідомо, що інвестування НДР — досить дорогий захід. Інвестори не вкладатимуть кошти за повною схемою в цей вид діяльності, якщо не матимуть впевненості, що одержать левову частку від очікуваних у результаті цього вигод. Є переконливі аргументи на користь того, що охорона ІВ відіграє каталітичну роль у стимулюванні НДР. Більше того, охорона інтелектуальної власності забезпечує потенційну можливість робити позитивний внесок у зусилля країни щодо залучення ІПІ, стимулювання закордонної торгівлі й формування необхідних умов для передачі технологій. Сполучення всіх цих факторів сприяє створенню більшого потенціалу для зростання економіки. Наприклад, темпи технічного розвитку Японії починаючи з 1945 р. значною мірою (якщо не повністю) можна асоціювати з інтелектуальною власністю, передусім з патентною системою, яка була широко використана у процесі “наздогнати лідера”.

Взаємозв'язок між міжнародною сферою економічної діяльності та ІВ для країн, що розвиваються, в період після прийняття Угоди ТРІПС В. Лессер з Корнельського університету нещодавно розглянув у доповіді, підготовленій на замовлення ВОІВ. Зокрема, він проаналізував взаємозв'язок між сильною патентною охороною та двома факторами міжнародного рівня — ІПІ та імпортом. Відповідно до висновків Лессера, “взаємозв'язок між роллю ІВ та ІПІ, а також імпортом є позитивним та суттєвим” і далі “...матеріали попередніх досліджень переконливо доводять, що сильна охорона прав ІВ дійсно забезпечує певні внутрішні вигоди для країн, які розвиваються”.

Є багато інших позитивних аспектів стосовно питання інтелектуальної власності й вигод, одержуваних від неї з погляду економіки, особливо якщо враховувати інші складові, а не тільки патенти. Візьмемо як приклад знаки для товарів і послуг. Знаки для товарів і послуг є найважливішим складовим елементом системи ІВ і справляють сильний вплив на інвестиції приватних компаній і рішення про маркетинг. Їх використовують у багатьох країнах протягом багатьох років — як у розвинених, так і в тих, що розвиваються. Менеджери у сфері ІВ розглядають ринкову вартість своїх знаків для товарів і послуг як складову свого інтелектуального капіталу та нематеріальних активів¹.

Отже, якщо на ранній стадії формування системи правового захисту результатів інтелектуальної діяльності її метою був за-

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

хист цих об'єктів від конкурентів, то сучасна система правової охорони цих результатів дає змогу досягнути синергетичного ефекту від комплексного використання багатьох конкурентних переваг.

5.1.2. Генезис охорони та захисту прав інтелектуальної власності

Інтелектуальна власність, що має доволі специфічний характер, тривалий час перебувала в тіні. Однак за останні два десятиліття абсолютно несподівано вона опинилася в яскравому фокусі громадської уваги і вивчення.

Ф. Гаррі

Система охорони та захисту прав інтелектуальної власності пройшла тривалу еволюцію, в якій сучасні дослідники виокремлюють такі чотири етапи (рис. 5.1).

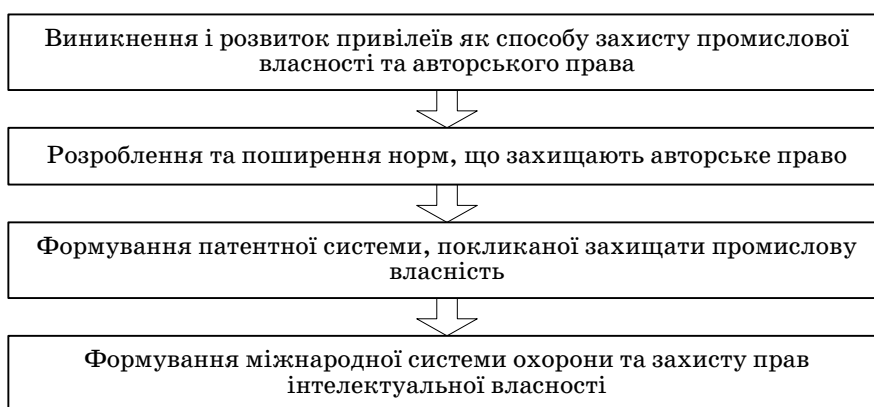

Рис. 5.1. Етапи еволюції системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності

I. Виникнення і розвиток привілеїв як способу захисту промислової власності та авторського права. До винайдення книгодрукування літературні твори, які мали переважно релігійний характер і писалися ченцями, вважалися власністю всіх віруючих. Відтак будь-хто міг їх переписувати, не потребуючи згоди

автора. Після винайдення книгодрукування права видавців стали захищатись привілеями, дарованими державою чи феодалами, які з часом поширились на сферу ремісництва. У 1474 р. у Венеціанській республіці вперше було прийнято Положення про привілеї, що надавало окремим особам, які здійснили прибуткові новачії, певні виключні права та переваги (звільнення від податків, монополію тощо). В Англії у XII—XV ст. привілеї надавались королівською владою і були спрямовані на стимулювання нових високотехнологічних виробництв, що сприяло перемозі промислової революції. У 1623 р. у цій країні був прийнятий “Статут про монополії”, який проголосив виключне і незалежне від волі короля право кожного, хто створив і застосував технічну новачію, на монопольне користування її вигодами протягом 14 років.

II. Розроблення та поширення норм, що захищають авторське право. Перші фіксовані відомості щодо охорони та захисту авторського права датовані XVIII ст. Так, прийнятий у 1710 р. Статут королеви Великої Британії та Ірландії Анни Стюарт був спрямований на ослаблення контролю видавців над друкуванням, визнання прав авторів, яким надавались виключні права на перевидання книги протягом 14 років після її першої публікації. Порушення виключних прав автора твору каралось штрафом та знищенням неправомірно надрукованих екземплярів. Висувалась також вимога обов’язкової реєстрації творів у компаніях книговидавців.

III. Формування патентної системи, покликаної захищати промислову власність. Розвиток патентної охорони результатів творчої діяльності пов’язаний з індустріалізацією та формуванням сильних централізованих урядів в окремих країнах. Наприклад, у Німеччині перший федеральний патентний закон набув чинності у 1877 р., Франція модернізувала свій закон від 1791 р. у 1844 р., Італія запровадила патентний закон у 1859 р., Аргентина — в 1864 р., Іспанія — в 1878 р., Бразилія — в 1882 р., Швеція — в 1884 р., Канада — в 1886 р., Індія та Японія — в 1888 р., Мексика — в 1890 р., Португалія та Південна Африка — в 1896 р. Згідно з цими законами держава гарантувала захист прав творців шляхом видачі спеціального охоронного документа — патенту. З цією метою запроваджувалась державна реєстрація винаходів, попередня експертиза заявок тощо.

Венеційський закон від 1474 р. містить згадування першого системного підходу в охороні винаходів у формі патенту, який передбачав виключне право окремої особи, що вперше обмежує су-

спільну сферу інтересів. У XVI ст. Англія за Тюдорів вже має патентну систему, а законодавчий акт щодо монополій, прийнятий у 1624 р., був першим письмовим законом, котрий забезпечував надання монопольного права на винахід на обмежений період часу.

Друга половина XVIII ст. стала золотою добою торгівлі й промисловості для багатьох країн, а також часом художньої творчості, наукових інновацій і політичних змін. Саме в це століття просвітительства багато країн створили й прийняли свої перші патентні системи. Наприклад, перший патентний закон у Франції, який забезпечив охорону прав винахідників, ухвалено у 1791 р. після Французької революції й прийняття Декларації про права людини й громадянина. У 1788 р. у Сполучених Штатах Америки прийнято Конституцію, що включала спеціальні положення стосовно патентів й охорони винаходів шляхом надання винахідникам виключних прав.

Щодо авторського права, то саме поява й поширення друкарських верстатів спричинили необхідність законодавства про авторське право. Виготовлення книг у першому тисячолітті було стомливим і повільним процесом. Переписувачі писали й копіювали книги вручну, деякі з них робили це з більшим художнім умінням, ніж інші. Рукописні книги призначалися лише для еліти. Релігійна інфраструктура була основною рушійною силою у збереженні знань у книгах, а також основним засобом поширення декількох копій тієї або іншої книги. Винахід Йоганном Гутенбергом знімних шрифтів і друкарського верстату десь у 1440 р. став однією з історичних подій, які сприяли народженню першої у світі системи авторського права. Й. Гутенбергу приписується слава друкування найдревнішої зі збережених друкованих книг у західному світі — Біблії Гутенберга, на кожній сторінці якої містяться 42 рядки. Тому вона відома як 42-рядкова Біблія або Біблія Мазаріні. Він розробив дизайн для більше ніж 300 знаків писемності, а також виливницю зі змінною шириною для розміщення суміші свинцю, сурми та олова, які в минулому столітті використовували в ливарних майстернях для виготовлення шрифтів.

Стосовно охорони винаходів, то першою була Венеція, яка у 1469 р. надала Джону Спайєру, першому книгодрукаря, виключне право “друкувати літери”. “Друкувати літери” у ті часи означало виготовляти множинні копії документа, використовуючи спосіб друкованого верстата. Джон Спайєр розробив перший шрифт для латинських літер, на який він одержав патент, — термін дії патенту минув у 1470 р., після його смерті¹.

Перші нормативні акти щодо державної охорони засобів індивідуалізації товарів і послуг, зокрема товарних знаків, були при-

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

йняті у другій половині XIX ст. (у США — у 1881 р., Великій Британії — 1883 р., Франції — 1857 р., Німеччині — 1884 р., Росії — у 1830 р.).

IV. Формування міжнародної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності у XIX—XX ст. на основі розвитку та урізноманітнення об'єктів інтелектуальної власності, ускладнення та диференціації відносин між суб'єктами світової інформаційної мережі, становлення глобального ринку інтелектуальної продукції.

Інцидент, пов'язаний із відмовою іноземних учасників брати участь у Міжнародній виставці винаходів у Відні в 1873 р. через брак міжнародних норм охорони та захисту прав інтелектуальної власності, дав поштовх для інституціоналізації міжнародних відносин у цій царині. Першою найважливішою міжнародною угодою, покликаною допомогати громадянам однієї країни в одержанні охорони результатів їхньої інтелектуальної праці в інших країнах, стала Паризька конвенція з охорони промислової власності, прийнята в 1883 р.

Водночас у середині XIX ст. автори творів науки, літератури та мистецтва виявили, що їхні праці незаконно відтворюються й продаються за кордоном. Для того щоб запобігти такій практиці, відомий французький письменник, автор романів “Знедолені” й “Собор Паризької Богоматері” Віктор Гюго та його однодумці заснували Міжнародну літературну асоціацію (у подальшому — Міжнародну літературну та художню асоціацію), одним із завдань якої було сприяння міжнародній охороні літературних і художніх творів. Це сприяло тому, що в 1886 р. було ухвалено ще один важливий міжнародний договір у галузі інтелектуальної власності — Бернську конвенцію з охорони літературних і художніх творів.

Важливо зауважити, що в основу Паризької конвенції з охорони промислової власності та Бернської конвенції з охорони літературних і художніх творів було покладено принцип національного режиму — однакової охорони прав інтелектуальної власності громадян певної держави та іноземців. У наступні роки спостерігалось постійне зростання на міжнародному рівні обсягів охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності¹.

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 38.

Історія становлення правової охорони інтелектуальної власності в Україні тісно пов'язана із загальноєвропейськими тенденціями. Протягом XVIII — на початку XX ст. на західноукраїнських землях у сфері інтелектуальної власності діяло австрійське законодавство. При цьому протягом XIX ст. в Австро-Угорщині була створена дієва система правової охорони інтелектуальної власності: прийнято відповідне законодавство, створені Патентне відомство, Патентний суд, функціонував інститут патентних повірених.

Правова охорона результатів творчої діяльності на українських землях у складі Російської імперії у XVII—XIX ст. здійснювалася на основі загальноімперського законодавства. При цьому допатентний захист ґрунтувався на привілеях. Так, у 1723 р. у Росії було затверджено “Правила видачі привілеїв на створення фабрик”, а у 1812 р. — закон “Про привілеї на різні винаходи і відкриття у художніх ремеслах”, який регламентував видачу привілеїв на власні та імпортовані винаходи терміном на 3, 5 і 10 років. Певні новації у системі захисту прав інтелектуальної власності відбулися в 1870 р., коли на зміну прерогативному прийшов облігаторний принцип видачі привілеїв, згідно з яким привілеї давались на вимогу зацікавленої особи. Прийняття Положення 1896 р. завершило процес становлення повноцінної патентної системи, яка багато в чому була наближена до сучасної правової охорони винаходів.

Першими привілеями, які, по суті, поклали початок патентному праву в Росії, був дозвіл, отриманий купцями Сухаревим і Беляєвим на відкриття заводу з виготовлення фарб. У 1752 р. М. Ломоносову була надані привілеї на виробництво кольорового скла, бісеру та інших галантерейних речей. Цікаво, що О.С. Пушкін був першим в Росії автором, який у 1820 р. отримав винагороду за публікацію поеми “Руслан і Людмила”.

Таким чином, кожному виду об'єктів інтелектуальної власності відповідає окремий вид правового регулювання, представлений специфічним субінститутом, який історично розвивався як самодостатній і певною мірою відособлений підрозділ цивільного права. Загальновизнано, що найбільш розвиненими в окремих країнах та світі загалом є інститути авторського та патентного права. Правова охорона засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу має менш тривалу історію, але за сучасних умов бурхливо розвивається. Водночас інституційне забезпечення охорони та захисту нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності є поки що найменш розвиненим.

В еволюції сучасного інституту охорони та захисту прав інтелектуальної власності можна виокремити такі тенденції:

- поширення режиму охорони прав інтелектуальної власності на нові об'єкти та нетрадиційні сфери їх застосування;
- посилення режиму правової охорони та захисту інтелектуальної власності;
- впровадження більш жорстких покарань за порушення виключних прав;
- спрощення процедури отримання правової охорони об'єктів інтелектуальної власності;
- лібералізація відносин щодо використання результатів інтелектуальної діяльності, профінансованої за рахунок державного бюджету, спеціальних цільових фондів;
- інтенсифікація міжнародного співробітництва в галузі охорони прав інтелектуальної власності, в тому числі у напрямку вирішення проблем, пов'язаних з глобалізацією економіки.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Охорона прав інтелектуальної власності. Захист прав інтелектуальної власності. Система правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Механізм охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Технічні, адміністративні, карні, цивільно-правові заходи захисту прав інтелектуальної власності. Етапи еволюції системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Основні тенденції в еволюції сучасного інституту охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Контрольні запитання і завдання

1. Чим зумовлена необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності?
2. Розкрийте економічні причини порушення прав інтелектуальної власності.
3. Охарактеризуйте сутність охорони прав інтелектуальної власності.
4. Розкрийте сутність захисту прав інтелектуальної власності.
5. Які соціально-економічні наслідки спричинює ефективний механізм охорони прав інтелектуальної власності?
6. Охарактеризуйте технічні, адміністративні, карні та цивільно-правові заходи захисту прав інтелектуальної власності.

7. Які етапи історичної еволюції системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності виокремлюють сучасні дослідники?

8. Спираючись на історичні джерела, охарактеризуйте виникнення і розвиток привілеїв як способу захисту промислової власності та авторського права.

9. Як еволюціонувала система норм, що захищають авторське право?

10. Висвітліть історичний досвід європейських країн щодо формування патентної системи, покликаної захищати промислову власність.

11. Чим зумовлено формування міжнародної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності?

12. Розкрийте історичний контекст становлення правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

13. Охарактеризуйте сучасні тенденції еволюції інститутів охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

2. Біла книга-2. Інтелектуальна власність в економіці України / О.В. Демяненко, А.В. Доровських, С.А. Кулаков, А. Лі (упорядкування). — К. : Парлам. вид-во, 2008.

3. *Боденхаузен Г.* Коментар до Паризької конвенції з охорони промислової власності / Г. Боденхаузен ; упоряд. Г.О. Андрощук. — К. : Парлам. вид-во, 1999.

4. *Елисеєв А.Н.* Институциональный анализ интеллектуальной собственности : учеб. пособие / А.Н. Елисеєв, И.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005.

5. Захист прав інтелектуальної власності в контексті вступу до СОТ : навч. посіб. / за ред. В.Т. Пятницького. — К. : VEPLAST : К.І.С. YAST, 2001.

6. Захист прав інтелектуальної власності. Досвід Сполучених Штатів Америки : зб. документів, матеріалів, статей / за ред. О.Д. Святоцького. — К., 2003.

7. Избранные речи Генерального директора ВОИС Фрэнсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>

8. *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

9. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : постанова № 5 Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>

10. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты : пер. с англ. / Т. Эггертссон. — М. : Дело, 2001.

11. *Dorr R.* Protecting Trade Secrets, Patents, Copyrights and Trademarks USA / R. Dorr, C. Munch. — N.Y., 1990.

12. *Kaufert E.* The Economics of the Patent System / Erich Kaufert. — Harwood Academic Publishers GmbH, 1989.

13. *Machlup F.* The production and distribution of knowledge in the United States / F. Machlup. — Princeton, N.Y. : Princeton University Press, 1962.

14. *Watt R.* Copyright and Economic Theory/ R. Watt, Edward Elgar. — Cheltenham, UK, 2000.

15. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

5.2. СУЧАСНА СИСТЕМА ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

5.2.1. Охорона та захист авторського і суміжних прав.

5.2.2. Охорона та захист прав на об'єкти промислової власності.

5.2.3. Охорона та захист прав на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, робіт і послуг.

5.2.4. Охорона та захист прав на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

5.2.1. Охорона та захист авторського і суміжних прав

Авторське право розширює поняття власності на сутності, що не є ресурсообмеженими. Це право не запобігає конфліктам, а створює їх.

Т. Еггертссон

Необхідною умовою розвитку науки, літератури та мистецтва є не лише визнання за творцями творів та їх правомірними користувачами певних суб'єктивних цивільних прав, а й забезпечення цих прав надійним правовим захистом.

Історично необхідність охорони та захисту прав інтелектуальної власності отримала теоретичне обґрунтування в межах таких двох основних підходів:

— *теорії природного права*, згідно з якою за автором визнається право власності на результати його духовної творчості, оскільки вони створені його працею. Зазначений підхід відображений в *європейській системі регулювання*, відповідно до якої автор має невідчужувані в принципі авторські права на твір; видавець отримує від автора права на публікацію твору; купуючи екземпляри твору, публіка отримує право вільного використання опублікованого твору в особистих цілях (цитування, копіювання тощо), а видавець оплачує працю автора;

Поява ідеї охорони авторського права пов'язана з винаходом книгодрукування, завдяки чому стало можливим поширення літературних творів. Це привело до появи нової професії: друкарів і продавців, торговців друкованою продукцією. Ці підприємці інвестували гроші у виготовлення друкарських машин, найм робочої сили, купівлю паперу, виробництво та реалізацію продукції. Для них стала небезпечною поява конкурентів, які незаконним шляхом могли виробляти аналогічну продукцію та виходити з нею на ринок. Виникла потреба в правовій охороні цих підприємців з боку влади, що набула форми привілеїв. Привілеї, які надавались в XVI—XVII ст. в Англії та Франції королями, в Німеччині — князями, надавали бенефіціаріям виключні права відтворення та розповсюдження творів на певний термін та певні засоби захисту цих прав (штрафи, арешти, конфіскації підроблених копій, стягнення збитків тощо). Однак до кінця XVII ст. система привілеїв, заснована на наданні монопольних прав королівською владою, зазнавала все більшої критики через неврахування права авторів творів.

У 1709 р. в Англії був прийнятий “Статут королеви Анни”, визнаний першим нормативним актом щодо авторського права. Основним його призначенням було забезпечення за авторами книг виключних прав на їхнє друкування та опублікування протягом 28 років з дати першої публікації. При цьому автор міг продавати свої права продавцю книг. Водночас основний наголос робився на охороні від несанкціонованого опублікування творів, відтак на практиці найбільшу вигоду отримували видавці та продавці книг. Нині авторське право в Англії засноване на положеннях Закону про авторське право 1911 р.

У Франції перехід від системи привілеїв до системи авторського права відбувся в кінці XVIII ст., коли Конституційною асамблеєю Франції в 1791 та 1793 рр. були прийняті два декрети, що заклали основу французької системи авторського права. Автору надавалося виключне право на відтворення його творів протягом всього життя та протягом 10 років після його смерті на користь спадкоємців чи правонаступників.

У Німеччині отримали поширення філософські концепції, які трактували авторське право не просто як форму власності, що забезпечує її власнику майнові вигоди, а насамперед як відображення особистості автора, який отримував права на свої твори з огляду на природну справедливість.

У США в 1776 р. був прийнятий закон про авторське право, який багато в чому базувався на положеннях англійського “Статуту королеви Анни”. Він передбачає термін охорони авторських прав на період життя автора плюс 50 років, тим самим приводячи його у відповідність практично з усіма іншими країнами, в яких джерелом походження авторського права був Статут Анни.

Міжнародна система охорони авторських прав була започаткована підписанням у 1896 р. Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів, метою якої було забезпечення взаємного визнання авторських прав різними країнами і встановлення міжнародних норм для їхнього захисту. Подальші її перегляди удосконалювали міжнародну систему охорони авторського права в світлі постійного технологічного прогресу, досягнень у сфері інформаційних та комунікаційних технологій, а також прискореного розвитку глобалізації економіки, заснованої на знаннях.

— *теорії стимулювання*, яка апелює до економічної цінності продуктів духовної творчості, що постає стимулом до творчої праці. Йдеться також про те, що автори можуть цілком присвятити себе дослідницькій роботі чи творчості, якщо будуть отримувати винагороду за свої досягнення. Оскільки останні слугують загальному благу, суспільство зацікавлене у тому, щоб сприяти авторам в їх творчості. Зазначений підхід відображений в *англо-американській* системі регулювання, зокрема в системі “копірайт”, що вибудовується відповідно до моделі права власності, згідно з якою твір є власністю автора, автор передає свої права на твір видавцю, видавець передає окремі права публіці (власникам екземплярів твору).

Основними принципами правової охорони творів науки, літератури і мистецтва є такі.

1. *Принцип автоматичної охорони*, згідно з яким авторське право на твір виникає у результаті факту його створення за умов: 1) об’єктивного існування твору, втіленого в матеріальному об’єкті та доступного іншим особам; 2) творчої праці автора, що виражається в новизні та оригінальності твору (як за формою, так і за змістом); 3) правомірного використання інших об’єктів, що охороняються (будь-який похідний твір, отриманий з первинних творів, може визнаватися об’єктом авторського права тільки в тому випадку, коли він створений з дозволу правовласників використовуваних творів).

Згідно зі ст. 5 (2) Бернської конвенції, використання авторських прав на твір і їх реалізація не пов’язані з виконанням яких би то не було формальностей¹, зокрема його реєстрацією, депонуванням та оприлюдненням. Дотримання положень Бернської конвенції щодо відсутності будь-яких формальностей підтвер-

¹ Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/berne/berne.html>

джує Угода ТРІПС, трактуючи це як умову вступу країни до Світової організації торгівлі.

Україна приєдналась до Бернської конвенції у 1995 р., прийнявши Закон України “Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і господарських творів (Паризького Акта від 24.07.1971 р., зміненого 02.10.1997 р.)” від 31.05.1995 р. № 189/95-ВР. Згідно з п. 2 ст. 11 Закону України “Про авторське право і суміжні права”, авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для його виникнення і здійснення не вимагається реєстрація чи спеціальне оформлення твору, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Водночас відмова від обов’язкової реєстрації та оприлюднення твору ускладнює охорону авторських прав. Якщо твір оприлюднено без згоди автора і не під його ім’ям, захист авторського права передбачає звернення до суду і надання доказів авторства. Без реєстрації або оприлюднення творів такі докази можуть виявитися суб’єктивними, і суд не зможе прийняти їх до відома, ставши таким чином на бік порушника закону. Саме тому Міжнародна конвенція про авторське право дає змогу державам вимагати дотримання формальностей або інших умов для набуття і здійснення авторських прав на твори, вперше опубліковані на їхній території, або на твори їхніх громадян, незалежно від місця їх опублікування¹.

Виконання зазначених формальностей передбачає розміщення на кожному примірнику твору **конвенційного знака охорони авторського права**, що складається з таких елементів:

- латинської літери “С” в колі: © (від *copyright* — авторське право);
- найменування власника майнових авторських прав (не обов’язково автора);
- року першого опублікування твору².

Таким чином, конвенційний знак охорони авторського права є сповіщенням про майнове право тих чи інших осіб. Міжнародна конвенція з авторського права встановлює, що знак охорони авторського права розміщується на кожному примірнику твору та-

¹ Международные конвенции об авторском праве. Комментарий. — М. : Прогресс, 1982. — С. 406.

² За умов перевидання твору рік перевидання не вказується, якщо нове видання в основному повторює перше видання; якщо при перевиданні з’явилися доповнення, виправлення тощо, то в ньому можуть бути вказані як рік першого видання, так і рік перевидання.

ким чином і на такому місці, щоб бути розбірливим і легко розпізнаватися. Водночас наявність або відсутність конвенційного знака не впливає на наявність авторських прав, які виникають у результаті створення й об'єктивного існування твору. Йдеться про однакову правову охорону творів, на яких проставлено знак охорони, і творів без такого знака.

Для забезпечення ідентифікації твору можлива також його реєстрація в авторсько-правових товариствах, нотаріальне засвідчення авторського права на твір, яке передбачає юридичне засвідчення підпису автора на оригіналі твору, або дотримання якої-небудь іншої формальності з метою інформування третіх осіб про те, що цей твір охороняється, а також спрощення процесу доведення провини порушника авторських прав.

Закон, що вводить правило копірайту, був прийнятий у 1790 р. Він захищав авторів книг, карт і креслень, які мали права на свій твір протягом 14 років, а також могли після закінчення цього терміну продовжити його ще на 14 років. Протягом наступних років копірайтом було дозволено захищати будь-які видання, що вийшли з друку (1802 р.), музичні твори (1831 р.), драматичні твори (1856 р.), фотографії (1865 р.), кінофільми (1912 р.), абсолютно всі літературні твори (1953 р.), комп'ютерні програми (1980 р.), архітектурні проекти, комп'ютерну графіку, художні інсталяції та перформанси (1991 р.). Водночас термін дії копірайту був продовжений на період до смерті автора і ще 50 років після цього (1978 р.). В 1998 р. у США був прийнятий закон, згідно з яким авторські права на той чи інший твір зберігаються до кінця життя його автора плюс 70 років. Рішення Конгресу було оскаржено в суді супротивниками такого підходу, які виходили з того, що величезні масиви інформації знову залишаються недоступними для суспільства. Однак у 2003 р. Верховний суд США підтвердив його правочинність.

2. Принцип узгодження особистих інтересів автора із суспільними, який передбачає визнання за автором монопольного права на використання його твору, закріплення за ним широкого кола виключних особистих та майнових прав. Водночас у законодавчому порядку визначаються випадки, коли твори можуть вільно використовуватися іншими особами.

3. Принцип невідчужуваності особистих немайнових прав автора (права авторства, права на ім'я та захист репутації автора), які не можуть перейти до інших осіб навіть за згоди автора. Водночас майнові права автора можуть передаватися іншим особам за авторським договором, у порядку успадкування, відповідно до законодавства (службові твори).

4. *Принцип національного режиму та територіальності*, пов'язаний з географічними обмеженнями дії авторського права. Йдеться про те, що авторські права охороняються законом певної країни від неправомочних дій, передбачених законодавством у галузі інтелектуальної власності та вчинених у цій країні. Водночас твори громадян певної держави, створені та оприлюднені на її території, будуть охоронятись на території інших держав за умов підписання відповідних міждержавних угод.

5. *Принцип обмеженості охорони авторського права в часі*. Як уже зазначалося, особисті немайнові права автора охороняються безстроково. Водночас виключні майнові права автора, що виникають з моменту створення твору, діють протягом усього життя автора та ще 50 років (у деяких країнах 70, у країнах Європейського Союзу — 75 років) після його смерті. Після закінчення терміну дії авторського права твір набуває статусу суспільного надбання і може вільно використовуватися будь-якою особою без виплати авторської винагороди (за умов дотримання особистих немайнових прав автора). При цьому в деяких країнах не підлягають охороні твори, не зафіксовані в матеріальній формі, а також тексти законів, ухвали судів і рішення адміністративних органів. Водночас в інших країнах такі офіційні тексти підпадають під дію авторського права, їхнім правовласником вважається держава, яка використовує ці твори в інтересах усього суспільства.

6. *Принцип свободи творчості та незалежності правової охорони твору від його змісту, призначення, достоїнств, способу вираження*. Йдеться також про те, що творці вільні у виборі теми, сюжету, жанру твору, форми втілення своїх ідей, самостійно вирішують питання виходу свого твору в світ тощо. Отже: 1) охорона поширюється на твори, які виходять за межі звичайного розуміння літератури та мистецтва (технічні керівництва, промислові каталоги, патентна, заявкова, креслярсько-конструкторська, нормативно-технічна документація, звіти про науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи тощо); 2) не можна заборонити правову охорону твору, який суперечить інтересам певних осіб та груп, ідеології чи поглядам панівних політичних партій тощо¹.

¹ Див.: Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/berne/berne.html>; Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) (1984). — Geneva. WIPO. — № 223 (E). — 2000. — P. 20; Договор ВОИС по авторскому праву. — Женева : ВОИС. — № 226 (K). — 2000. — С. 6.

У ст. 9 (2) Угоди ТРІПС встановлено, що авторсько-правова охорона надається на виразні форми, а не на ідеї, процедури, методи експлуатації або математичні концепції як такі. Відповідно до ст. 2 Договору ВОІВ за авторським правом, авторсько-правова охорона поширюється на форму вираження, а не на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі. Водночас міжнародні договори визнають такими, що не охороняються авторським правом, не лише ідеї, а й процеси, методи функціонування та математичні концепції як такі. При цьому деякі ідеї, процеси та методи можуть охоронятися патентним правом.

Водночас Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів визнає право цензури, тобто право уряду кожної із країн-учасниць дозволяти або забороняти в законодавчому чи адміністративному порядку поширення, виконання або показ будь-якого твору чи постановки, щодо яких компетентний орган визнає необхідним застосувати це право¹. Йдеться про заходи, спрямовані на заборону:

— пропаганди війни, тероризму, бандитизму, геноциду, розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі, порнографії, закликів до повалення або зміни конституційного устрою, скоєння інших злочинів проти держави та її громадян;

— створення шкідливих комп'ютерних програм, зокрема комп'ютерних вірусів, комп'ютерних програм для неправомірного і несанкціонованого доступу до захищених комп'ютерних систем та мереж з метою оволодіння, модифікації та використання конфіденційної інформації;

— розголошення відомостей, що становлять державну, комерційну таємницю, або відомостей, які можуть бути використані на шкоду інтересам держави.

Таким чином, *специфіка авторського права полягає в тому, що охороні підлягають форми вираження ідей, а не самі ідеї творців*. Відособлені від форми зміст, тема, сюжет, інформація тощо не захищені від привласнення та використання іншими особами. Водночас для різних видів творів значення змісту та форми щодо їх правової охорони є неоднаковим. Так, для наукових творів пріоритетним є не емоційний, а раціональний вплив, тому форма твору не обов'язково повинна бути оригінальною. Водно-

¹ Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/berne/berne.html>

час твори мистецтва покликані справляти емоційний вплив, тому пошук оригінальної форми таких творів відіграє важливу роль.

Авторське право регламентує відносини, що складаються між творцями, їх спадкоємцями та суб'єктами, зацікавленими у використанні творів літератури, науки та мистецтва (видавництвами, редакціями періодичних видань, кіностудіями, радіостанціями, театрами, концертними організаціями тощо). Водночас законодавство забезпечує правову охорону суб'єктів суміжних прав (виконавців, виробників фонограм, компаній телебачення та радіомовлення тощо).

Необхідність охорони та захисту суміжних прав зумовлена розвитком сучасних технологій, які уможливають репродукування інтелектуальних продуктів без повторення усіх етапів їх створення; виготовлення якісних копій з уже існуючих записів, їх поширення та комерційну експлуатацію.

Для сповіщення третіх осіб щодо своїх виключних прав та попередження їх порушення творці суміжних прав використовують **знак охорони суміжних прав**, який складається з трьох елементів:

- латинської букви “R” в колі ®;
- імені (найменування) власника суміжних прав;
- року першого випуску твору.

Відсутність такого знака не позбавляє власника суміжних прав можливостей їх охорони та захисту, однак може створювати певні труднощі при реалізації відповідних заходів.

Саме тому Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення (1971) проголошує важливою вимогою національного законодавства щодо захисту інтересів виробників фонограм дотримання низки формальностей, у тому числі наявності усіх трьох елементів знака охорони на дозволенних для поширення серед публіки копіях фонограм.

Порушення прав автора можуть бути пов'язані з порушенням його майнових (незаконне копіювання та розповсюдження творів, плагіат тощо) та особистих прав (випуск у світ твору без зазначення імені автора, зі змінами, самовільно здійсненими видавництвом, постановка драматичного твору зі змінами без схвалення автора, спотворення твору тощо). Яскравими прикладами порушення авторських та суміжних прав є **літературне піратство** (нелегальне тиражування та поширення літературних творів без дозволу авторів та видавців), **відеопіратство** (нелегальне копіювання та поширення копій фільмів, телепередач на дисках, касетах, у комп'ютерних мережах тощо), **аудіопіратство** (неле-

гальне копіювання та розповсюдження копій музичних композицій на аудіокасетах, компакт-дисках, у комп'ютерних мережах тощо).

Плагіат — це привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора. Останнім часом це явище набуло значного поширення, зокрема в комп'ютерних мережах. В Інтернеті розміщено багато творів, автори яких не зазначені зовсім, або зазначені неправильно. Крім того, приймаються заявки на підготовку курсових, дипломних та дисертаційних робіт будь-якої спрямованості. У зв'язку з цим у багатьох навчальних та науково-дослідних закладах світу нині широко використовуються програмні засоби і бази даних для боротьби з плагіатом.

Водночас у сучасній літературі немає загальноприйнятого визначення плагіату. Автори одного з найбільших англомовних ресурсів для виявлення плагіату "Turnitin" трактують як плагіат: крадіжку ідеї або слів іншої людини та представлення їх як власних; використання результатів праці інших людей без зазначення першоджерел; крадіжку мистецького, наукового або іншого твору чи його частини та видання їх за свої власні; представлення вже існуючих ідей або продуктів як нових та оригінальних. При цьому подається така класифікація плагіату:

- видання виконаної іншим автором праці за свою без внесення в неї жодних змін;
- копіювання значної частини чужої праці в свою без внесення в запозичений матеріал жодних змін;
- копіювання інформації з кількох різних джерел без внесення в неї виправлень або "маскування плагіату" самостійним написанням перехідних речень між скопійованими частинами;
- внесення незначних виправлень у скопійований матеріал (переформулювання речень, зміна порядку слів у них тощо);
- повне запозичення текстів з інших джерел з цілковитим їх перефразуванням;
- видання власної, колись уже написаної роботи за нову¹.

Згідно із законодавством України, **підстави для судового захисту авторського і суміжних прав виникають у випадках:**

- вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і суміжних прав;

¹ Что такое плагиат, или О западных стандартах научной этики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.osvita.org.ua/articles/68.html>

— піратства у сфері авторського права і суміжних прав (опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення);

— плагіату (оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору);

— вчинення дій, що створюють загрозу порушенню авторського права і суміжних прав;

— вчинення дій щодо свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;

— підроблення, зміни чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;

— розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі.

Важливою проблемою інформаційного суспільства є *проблема правової охорони таких новітніх об'єктів інтелектуальної власності, як програми для ЕОМ та бази даних*. Це зумовлено зацікавленістю виробників електронно-обчислювальної техніки та програмного забезпечення до неї в отриманні максимального прибутку та недопущенні так званого *програмного піратства* (незаконного копіювання програм для ЕОМ, використання товарних знаків загальновідомих фірм — виробників програмного забезпечення тощо). Найпоширенішими порушеннями виключних прав на програми для ЕОМ є такі:

— продаж контрафактних примірників комп'ютерних програм, розміщених на компакт-дисках, та їх продаж за цінами, значно нижчими за ціни оригінальних примірників;

— несанкціонована установка на жорстких дисках комп'ютерів, що пропонуються на продаж, неліцензійного програмного забезпечення;

— поширення контрафактних копій програм через глобальні комп'ютерні мережі;

— використання комп'ютерних програм без відповідного дозволу (ліцензії) автора, невиконання умов ліцензійного договору тощо.

Згідно з нормами авторського права програми для ЕОМ та бази даних охороняються незалежно від їх призначення, достоїнств, матеріального носія за дотримання таких умов:

- їх існування в об'єктивній формі;
- творчого характеру діяльності їхніх авторів.

Правова охорона поширюється на всі види програм для ЕОМ, у т. ч. операційні системи і програмні комплекси, виражені будь-якою мовою, в якій завгодно формі, включаючи вихідну програму (програму, написану символьною мовою програмування, доступною людському сприйняттю, що є вихідним набором даних для транслятора ЕОМ) і об'єкту програму (програму, машинною мовою, яка перетворена транслятором у машинний код і готова до завантаження в ЕОМ).

Водночас правова охорона не поширюється на ідеї та принципи, що лежать в основі цих інтелектуальних продуктів, у тому числі на ідеї та принципи організації інтерфейсу (взаємодії програми і комп'ютера) і алгоритму (математичного забезпечення програми), а також мови програмування. Як об'єкт, що охороняється, виступає конкретна реалізація певного алгоритму у вигляді сукупності даних і команд (послідовності операцій і дій над цими операціями).

Виключні права на програми для ЕОМ та бази даних мають територіальний характер, тобто їх дія обмежується територією окремої держави. Для охорони та захисту цих прав на території інших держав необхідне укладення відповідних двосторонніх та багатосторонніх угод.

Для визнання і здійснення авторського права на програми для ЕОМ та бази даних не потрібні депонування, реєстрація та дотримання інших формальностей. Для сповіщення про свої виключні права правовласник може використовувати знак охорони авторського права, починаючи з першого випуску у світ відповідного інтелектуального продукту. При цьому особисті немайнові права автора охороняються безстроково.

У більшості країн світу правомірне використання комп'ютерних програм засноване на укладанні ліцензійних договорів, які регламентують обсяг, форму та спосіб використання комп'ютерних програм. При купівлі ліцензійних примірників комп'ютерних програм або примірників програм вільного користування покупцеві надається документальне підтвердження правомір-

ності їх використання. При цьому примірники комп'ютерних програм, що реалізуються на CD-дисках, обов'язково мають бути марковані контрольними марками.

Слід взяти до уваги, що історичний процес формування правової охорони комп'ютерних програм складається з таких двох етапів:

- 1) до середини 70-х років XX ст. комп'ютерні програми охоронялись на основі патентного законодавства;
- 2) із середини 70-х років XX ст. комп'ютерні програми стали охоронятися переважно авторським правом.

Таким чином, комп'ютерним програмам притаманна так звана множинність охорони. Йдеться про те, що нині можливі варіанти одночасної охорони програм ЕОМ нормами як патентного, так і авторського права, зокрема у випадку їх комбінації з промисловим способом або з машиною, в якій використаний такий спосіб.

У 80-ті роки широко обговорювалося питання щодо того, чим мають охоронятися комп'ютерні програми — патентною системою, системою авторського права чи ними обома. Стало зрозуміло, що комп'ютерні програми можуть розвиватися й процвітати лише маючи сильну охорону в рамках інтелектуальної власності. Ці дискусії закінчилися виробленням прийнятого для всіх принципу: комп'ютерні програми як такі має захищати авторське право, а пристрої, котрі використовують комп'ютерні програми, або винаходи з використаними в них програмами мають охоронятися патентами. Ця правова розробка завершилася укладанням міжнародних угод (Угода ТРІПС і ДАП), за якими сторони зобов'язані надавати правову охорону програмному забезпеченню. Законодавство, що визначає патентоспроможність програмного забезпечення, ще не гармонізоване в міжнародному масштабі, оскільки деякі країни вважають комп'ютерні програми патентоспроможними, а інші визнають винаходами об'єкти, що включають комп'ютерні програми як допоміжний компонент. Зараз у більшості країн комп'ютерні програми й апаратні засоби комп'ютерів можуть охоронятися як патентним законом, так і авторським правом залежно від природи об'єкта інтелектуальної власності.

Каміл Ідріс

Водночас захист інтелектуальної власності стосовно комп'ютерних програм широко дебатуються як на національному, так і на міжнародному рівнях. На думку деяких дослідників, значне поширення в окремих країнах піратських комп'ютерних програм

веде до технологічної залежності на основі утвердження певних стандартів. Як аргумент наводиться приклад піратських “Windows”, які стали міжнародним стандартом для персональних комп’ютерів, від чого фірма “Microsoft”, на думку цих спеціалістів, скоріше виграла, ніж програла.

Щодо баз даних (об’єктивної форми представлення та організації сукупності даних, систематизованих так, щоб вони могли бути знайдені та опрацьовані з допомогою ЕОМ), то їх правова охорона подібна до охорони збірок літературних творів. Відтак ці інтелектуальні продукти охороняються незалежно від того, чи є їх складові (дані, на яких вони ґрунтуються) об’єктами авторського права. Водночас, якщо бази даних включають об’єкти інтелектуальної власності, що охороняються, авторське право на них визначається лише при дотриманні авторських прав на кожний із творів, що входить до бази даних. При цьому існування авторського права на базу даних не перешкоджає іншим особам самостійно здійснювати підбір і організацію даних, що входять до цієї бази. Нині як бази даних охороняються також так звані цифрові фотографії, отримані з допомогою цифрової фотокамери, оскільки, використовуючи останню, фотограф здійснює не фотографічний твір, а цифрове зображення певного об’єкта, яке охороняється авторським правом як база даних.

Особи, авторські та суміжні права яких порушені, можуть вжити таких заходів:

— вимагати від порушника визнання та поновлення відповідних прав інтелектуальної власності;

— звернутись до суду з позовом про поновлення порушених прав та (або) припинення дій, що порушують чи створюють загрозу їх порушення;

— подати позови про відшкодування завданої моральної шкоди;

— подати позови про відшкодування збитків (у тому числі втраченої вигоди), стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним відповідних прав або виплату компенсацій;

— вимагати припинення підготовчих дій до порушення авторського і суміжних прав;

— вимагати, в тому числі у судовому порядку, публікації у засобах масової інформації даних та судових рішень щодо порушення авторського і суміжних прав;

— вимагати прийняття інших, передбачених законодавством заходів, пов’язаних із захистом авторського права та суміжних прав.

Форми захисту авторських та суміжних прав поділяються на:

- *судові* (захист у судах);
- *несудові* (адміністративно-правовий захист та самозахист).

Суд має право постановити рішення чи ухвалу про:

- відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторського права і (або) суміжних прав, з визначенням розміру відшкодування;

Цікавим є досвід США щодо охорони та захисту авторського права, яке регулюється на федеральному рівні Актом про авторське право 1976 р. Згідно з цим документом захисту підлягають твори оригінального (самостійного, творчого) та винахідницького характеру на будь-якому матеріальному носіїві, в т. ч. твори літератури, музичні та драматичні твори, пантоміми та хореографічні постановки, ілюстрації, графічні твори та скульптури, звукозаписи, а також твори архітектури. При цьому комп'ютерні програми, бази даних, каталоги, довідники та інші види компіляції даних реєструються як літературні твори.

Важливими положеннями авторського права є те, що, по-перше, воно поширюється не на ідеї, концепції і системи, а лише на форму їх вираження; по-друге, відтворення твору, який захищається авторським правом з метою використання не захищеної патентом ідеї, концепції чи системи, не визнається порушенням; по-третє, бланки або форми, що використовуються для запису інформації (хронологічні карти, бухгалтерські книги, щорічники тощо), не підпадають під дію положень про захист авторського права, оскільки на них поширюється положення про патенти.

В Акті про авторське право знайшла відображення доктрина “добросовісного” використання творів, яку розвивали у США протягом багатьох років з метою збалансування інтересів авторів і суспільства. “Добросовісне” використання є привілеєм осіб, які не мають авторського права на твір. Для визначення дій “добросовісними” враховуються мета і характер використання твору; природа авторського твору; частина твору, що була використана; вплив такого використання на вартість авторського твору.

Відповідно до Акта 1998 р. на твори поширюються три рівні захисту:

- для творів, написаних після 1 лютого 1978 р., авторське право діє протягом усього життя автора та 70 років після його смерті;
- для творів, написаних до 1 січня 1978 р. і не опублікованих до цього часу, правовий захист виникає автоматично, при цьому термін дії авторського права такий самий, як і для першої категорії;
- для творів, написаних і опублікованих до 1 січня 1978 р. чинне законодавство розширює термін поновлення авторського права з 28 до 67 років, надаючи творам загальний строк захисту 95 років.

Після винесення остаточного рішення щодо порушення авторських прав суд може вилучити та знищити всі примірники твору, створені чи використані порушником. При цьому фактичні збитки власника авторського права підлягають відшкодуванню. Особи, визнані винними у порушенні авторського права в США, сплачують штраф у розмірі від 500 до 20 000 дол., водночас сума може бути збільшена на розсуд суду до 100 000 дол.

— відшкодування збитків, завданих порушенням авторського права і (або) суміжних прав;

— стягнення з порушника авторського права і (або) суміжних прав доходу, отриманого внаслідок порушення;

— виплату компенсації, що визначається судом, у розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат замість відшкодування збитків або стягнення доходу;

— заборону опублікування творів, їх виконань чи постановок, випуску примірників фонограм, відеограм, їх сповіщення, припинення їх розповсюдження, вилучення (конфіскацію) контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення, публікацію у пресі інформації про допущене порушення тощо, якщо у процесі судового розгляду буде доведено факт порушення авторського права і суміжних прав або факт наявності дій, що створюють загрозу порушення цих прав;

— вимагати від осіб, які порушують авторське право і суміжні права позивача, інформацію про третіх осіб, задіяних у виробництві й розповсюдженні контрафактних примірників творів та об'єктів суміжних прав, і про канали розповсюдження.

I. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 цього Кодексу.

II. Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема:

1) про застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

**Цивільний кодекс України.
Кн. 4. Право інтелектуальної
власності. Ст. 432**

При визначенні розмірів збитків, які мають бути відшкодовані особі, права якої порушено, а також для відшкодування моральної шкоди суд зобов'язаний виходити із суті порушення, майнової і моральної шкоди, завданої особі, яка має авторське право і суміжні права, а також із можливого доходу, який могла б одержати ця особа. У розмір збитків, завданих особі, права якої порушено, додатково можуть бути включені судові витрати, яких зазнала ця особа, а також витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката.

5.2.2. Охорона та захист прав на об'єкти промислової власності

Якість національного патентного законодавства свідчить про серйозність зобов'язань уряду щодо заохочення як самих інновацій, так і забезпечення дотримання пов'язаних із цим прав ІВ, а також його переконаність у позитивній ролі, яку відіграє патентна система в розвитку націй.

К. Ідріс

Найважливішим механізмом охорони та захисту прав промислової власності є патентна система, покликана забезпечити баланс інтересів суспільства та творців винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо. Потреба в такій системі зумовле-

на неможливість прямої охорони результатів технічної або художньо-конструкторської творчості засобами авторського права. На відміну від об'єктів авторського права винаходи, корисні моделі та промислові зразки як вирішення певних конструкторських завдань у принципі можуть бути повторені та створені незалежно один від одного різними особами.

В основі цієї системи лежить *патентне право* — сукупність правових норм, що регламентують систему охорони об'єктів промислової власності шляхом видачі патентів.

Патент — це державний охоронний документ на нове технічне рішення у певній галузі, що засвідчує його першість (пріоритет) та авторство і встановлює виключні права патентовласника, дійсні на території держави, де був виданий цей охоронний документ протягом законодавчо встановленого терміну. Таким чином, від імені держави патент засвідчує: 1) охороноздатність об'єкта; 2) встановлення права авторства на об'єкт; 3) визнання права власності на об'єкт; 4) визнання пріоритету на об'єкт.

Термін “патент” походить від латинського слова “patentis”, що означає “свідоцтво, грамота”. Водночас є версія, згідно з якою в основі походження цього терміна лежить англійське словосполучення “Letters Patend”, що в перекладі означає “відкрита грамота”. Ця назва пов'язується з історичними обставинами зародження патентування, коли охоронні документи, які видавались авторам новацій і забезпечували їхні виключні права, не скріплювались печаткою як звичайні листи. Як правило, печатка ставилась у нижній частині охоронного документа так, щоб його можна було розгорнути, не зламавши печатку.

Сучасні дослідники виокремлюють такі *три періоди в еволюції патентів*:

1) XV—XVII ст. — *розвиток системи привілеїв*, які існували у вигляді документа про надання особливого права окремій особі. Надання таких привілеїв було прерогативою королівської влади, своєрідною милістю, яка надавалась сувереном васалу. Так, промислові привілеї надавали права на розробку корисних копалин, використання нової техніки, організацію нового виробництва на основі імпортованої техніки та технології тощо. Перше у світі патентне свідоцтво було видане у Венеціанській республіці (Патентний кодекс 1474 р.);

2) 1790—1883 рр. — *розвиток національних патентів*, які отримували винахідники на підставі об'єктивних умов. При цьо-

му охорона винаходів за кордоном не практикувалася. Національні патенти в Англії почали видавати в період промислової революції з 1760 р. Майже одночасно в США (1790) та Франції (1791) були прийняті патентні закони, які передбачали видачу патентів усім винахідникам за визначених у них умов. Першим справжнім патентом у США вважається патент, виданий у 1646 р. англійцю Дж. Дженклу, який надавав йому право на створення металургійного виробництва на 14 років.

У першій половині XIX ст. патентні закони були прийняті в більшості європейських країн. У Росії перший патентний закон був прийнятий у 1812 р. і з наступними змінами проіснував до 1896 р., коли було запроваджено Положення про привілеї на винаходи та вдосконалення, що застосовувалось до 1917 р. У радянський період першим нормативним документом, що регулював патентні відносини, було Положення про винаходи (1919 р.). Далі основними документами в галузі патентного права були: Положення про відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції (1973 р.), Положення про промислові зразки (1981 р.), у яких замість терміна “патент” використовувався термін “авторське свідоцтво”. Виключне право на використання винаходів та промислових зразків у цей період належало державі. У 1990 р. був прийнятий Закон про винахідництво СРСР, згідно з яким було скасовано авторські свідоцтва та проголошено патент єдиним охоронним документом;

3) з 1883 до сьогодні — *забезпечення охорони винаходів за межами країни їх походження та розвиток міжнародної торгівлі патентами і ліцензіями.* 20 березня 1883 р. у Парижі відбулася дипломатична конференція, яка завершилась підписанням Конвенції про охорону промислової власності та заснуванням Міжнародного союзу з охорони промислової власності. Таким чином, було створено підґрунтя для забезпечення правової охорони національних винаходів в інших країнах та подальшого інституційного оформлення міждержавних відносин у цій сфері. На Стокгольмській дипломатичній конференції в 1967 р. було укладено угоду про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності як спеціалізованого органу ООН. У наступні роки були підписані Договір про патентну кооперацію (1970), Європейська патентна конвенція (1973), створені Європейське та Євразійське патентні відомства тощо.

За сучасних умов щорічно в світі реєструється майже 800 тис. заявок на винаходи і видається приблизно 400 тис. охоронних до-

кументів (патентів, авторських свідоцтв, свідоцтв про корисність тощо). Особливо інтенсивним є процес патентування в Японії, США та Західній Європі. Якщо Японії для того, щоб зареєструвати перший мільйон патентів знадобилося 95 років, то для реєстрації другого мільйона — лише 15 років.

На думку фахівців, “патент є виключним правом, виданим на винахід (виріб або процес, який забезпечує новий спосіб виконання чого-небудь або пропонує нове технічне рішення певної проблеми). Він забезпечує охорону винаходу на обмежений період часу, зазвичай на 20 років від дати подання заявки у країні або країнах, у яких він патентується, в обмін на публічне розкриття винахідником свого винаходу.

Патентовласник має право вирішувати, хто може, а хто не може використовувати запатентований винахід, а також право дати дозвіл або ліцензію іншим сторонам на використання винаходу на основі взаємно погоджених умов. Власник може також продати своє право на винахід будь-кому, хто потім стає новим власником цього патенту”¹.

У 1895 р. російський фізик та електротехнік Олександр Попов змонтував перший у світі радіоприймач. У січні 1896 р. у “Журналі Російського фізико-хімічного товариства” він опублікував статтю “Прилад для виявлення і реєстрації електричних коливань”, у якій навів схему і докладний опис принципу дії радіоприймача. В березні цього ж року вчений на експериментальному приладі наочно продемонстрував бездротову передачу сигналів на відстань 250 метрів.

Влітку повідомлення про розробки О. Попова надійшло до Італії в Університет міста Болонья, де з ними ознайомився італійський радіотехнік Гульєльмо Марконі. 2 червня 1896 р. він подав попередню заявку № 12039 на патент “Удосконалення в передачі електричних імпульсів і сигналів і в апаратурі для цього”, а в 1897 р. отримав в Англії патент на винахід, що повторював схему раніше оприлюдненого в публікації О. Попова пристрою. Цей факт спонукав російського вченого, який свій винахід не патентував, виступити зі спеціальними заявами щодо свого пріоритету в Росії та за кордоном. З часом Г. Марконі багато зробив для розвитку радіо. Створивши комерційне підприємство, він першим здійснив трансатлантичну передачу, яку багато вчених вважали неможливою через кривизну земної поверхні. Діяльність Г. Марконі щодо розвитку радіо-

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 73.

техніки та поширення радіо як засобу зв'язку була відзначена в 1909 р. Нобелівською премією.

Водночас заслуги О. Попова у винаході радіо були відмічені присудженням йому золотої медалі на Паризькому електротехнічному конгресі в 1900 р. Його пріоритет у винаході радіо остаточно визнали через століття, і на відзначення 100-річчя цієї події ЮНЕСКО оголосила 1995 р. Міжнародним роком радіо.

Згідно з визначенням Всесвітньої організації інтелектуальної власності, “патент є виключним правом, наданим на винахід, який може бути продуктом чи способом, які дозволяють зробити будь-що по-новому або пропонують нове технічне розв'язання задачі.

У сучасній науковій літературі сформувались *такі основні економічні концепції патентів*:

— *концепція стимулювання винахідництва*, згідно з якою патентування спонукає винахідників до творчості;

— *концепція розкриття*, згідно з якою патентний захист забезпечує широкий доступ до інформації про винаходи та їх використання, стимулюючи винахідників не тримати в таємниці результати їх творчої праці;

— *концепція розвитку та комерціалізації*, згідно з якою патентування стимулює інвестиції, необхідні для розвитку та комерціалізації інтелектуальної власності;

— *концепція розвитку перспективних досліджень*, згідно з якою патентування породжує кумулятивний ефект розвитку похідного винахідництва.

Шляхом надання власнику юридичного захисту на певний термін, патенти формують специфічні правила ринкового обігу відповідних об'єктів інтелектуальної власності.

Характеризуючи *економічну роль патентів*, дослідники звертають увагу на такі аспекти:

1) стимулює індивідів до заняття творчою розумовою діяльністю з метою отримання монопольного прибутку (концепція обмеженої монополії патенту);

2) створює можливості для широкого використання нових винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо з метою недопущення втрат за умов відсутності інноваційної діяльності (концепція конкретної ролі патенту)¹.

¹ *Kitch E.M. Patents: Monopolies of Property Rights? / E.M. Kitch // Palmer, John and Zerba / Richard O. (Eds.), Research in Law and Economics. — Vol. S. — JAI Press Inc. London, 1986.*

Патентна система надає винахіднику можливість одержувати доходи на трьох рівнях.

По-перше, він може відшкодувати свої витрати (ті, що зазнав, створюючи свій винахід, — зазвичай це капітал, час, обладнання та праця).

По-друге, патентна система робить вірогіднішою ситуацію, за якої винахідник може отримувати прибуток (позитивну різницю порівняно з інвестиціями) за рахунок роздрібного продажу виробів, які втілюють його винахід. Можливість отримання такого прибутку (за рахунок більших обсягів продажу або вищих, ніж це звичайно буває за продажу аналогічних виробів, цін) залежить від того, наскільки винахід дійсно підвищує привабливість і бажаність придбання виробів, що його втілюють, а також від того, чи існують на ринку аналогічні або альтернативні вироби, здатні замінити цей виріб.

По-третє, патентна система дає йому можливість одержувати доходи від ліцензування або переуступки (продажу) патенту третім особам, які зможуть використати його на тих ринках, що не представляють інтересу для винахідника, або використати для цього дистриб'юторську мережу, якою не володіє винахідник, або створювати нові винаходи і нові продукти за рахунок комбінування цього винаходу з іншими винаходами й виробами. Треті особи (ліцензіати й нові правонаступники патенту) сплачують винахідникові роялті (тобто платежі у формі певної частки від продажу), а також авторську винагороду.

Каміл Ідріс

Інститут патентного права регулює майнові, а також пов'язані з ним особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням винаходів, корисних моделей, промислових зразків. Водночас *розвиток відносин інтелектуальної власності приводить до урізноманітнення об'єктів патентного права*. На сьогодні у розвинених країнах патентним правом охороняються штами мікроорганізмів, продукти програмного забезпечення і навіть ділові методи, відображені у вигляді комп'ютерних програм.

Суб'єктами патентного права є:

— *автори та співавтори технічних та художньо-конструкторських рішень* (особи, творчою працею яких створено винахід, промисловий зразок, корисну модель тощо);

— *патентовласники* (особи, які володіють патентом на винахід, корисну модель або промисловий зразок і виключними правами на використання зазначених об'єктів, що впливають з патентів);

— *спадкоємці авторів розробок або власників патентів*.

За природою патентне право є виключним правом, що належить до науково-технічної сфери творчої інтелектуальної діяльності. Його носій може сам використовувати об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються, давати дозвіл на використання цих об'єктів певним особам і водночас забороняти всім іншим суб'єктам господарювання використовувати цей об'єкт без дозволу патентовласника. Відтак сучасні дослідники розрізняють:

— *патентне право в об'єктивному розумінні* (цивільно-правовий інститут, що регулює виключні та інші майнові й особисті немайнові відносини, що виникають у зв'язку з визнанням авторства та охороною винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо, встановленням режиму їх використання, матеріальним та моральним стимулюванням і захистом прав їх авторів та патентовласників);

— *патентне право у суб'єктивному розумінні* (виключне та інше майнове і особисте немайнове право конкретного суб'єкта, пов'язане з певним винаходом, корисною моделлю, промисловим зразком тощо).

Найважливішими міжнародними документами в галузі патентного права є Паризька конвенція з охорони промислової власності від 20 березня 1883 р.; Вашингтонський договір про патентну кооперацію від 19 червня 1970 р.; Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію від 24 березня 1971 р.; Локарнська угода про заснування Міжнародної класифікації промислових зразків від 8 жовтня 1968 р.; Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків від 6 листопада 1925 р.; Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів для цілей патентної процедури від 28 квітня 1977 р.; Конвенція про заснування ВОІВ від 14 липня 1967 р. Водночас, незважаючи на велике значення міжнародних угод як джерел патентного права, в окремих країнах визначальну роль у цій царині відіграють національні нормативні правові акти.

Таким чином, продукти людської творчості перетворюються на об'єкти патентного права у випадках, пов'язаних з прикладними аспектами використання результатів науково-технічних досліджень за умов об'єктивної ймовірності створення ідентичних об'єктів різними особами незалежно одна від одної, що викликає необхідність формальної процедури встановлення пріоритету (першості) творця того чи іншого інтелектуального продукту.

Порівняльний аналіз авторського та патентного права наведено в табл. 5.2.

Таблиця 5.2. Порівняльний аналіз авторського та патентного права

Авторське право	Патентне право
Охороняє художню форму та мову твору	Охороняє зміст рішень творців
Виходить з того, що форму авторського твору фактично не можна повторити	Виходить з того, що зміст пристрою, способу, речовини чи художньо-конструкторського рішення може бути розроблено іншими особами абсолютно незалежно від першого розробника
Правова охорона об'єктів авторського права і суміжних прав може настати з моменту створення цих об'єктів	Правова охорона об'єктів промислової власності настає тільки при одержанні охоронного документа (патенту, свідоцтва)
Створення об'єкта авторського права автоматично веде до виникнення правової охорони, якщо не порушено умови охороноздатності	Створення об'єкта промислової власності не веде до правових наслідків до тих пір, поки національне, регіональне або міжнародне відомство не видасть охоронний документ на цей об'єкт (після проходження відповідної процедури)

Стосовно співвідношення двох підсистем правової охорони об'єктів інтелектуальної власності (патентного права та авторського права), сучасні дослідники розрізняють такі *три типи правових систем*:

— *кумулятивна (суміщена) правова система*, яка передбачає сумісне використання двох типів охорони — авторського права і патентного права; така система широко використовується у Франції на основі застосування до результатів творчої праці принципу “єдності мистецтва”;

— *сепаратна правова система*, яка не допускає суміщення законодавства про авторське право та патентного законодавства; при цьому авторське право застосовується виключно до об'єктів інтелектуальної власності, що не мають промислового або комерційного використання, як, наприклад, в Італії, Великій Британії, Португалії;

— *проміжна правова система*, яка допускає часткове суміщення норм авторського права і права промислової власності; така система має місце в Німеччині, Швейцарії, Іспанії та деяких інших країнах.

Згідно з чинним законодавством одні об'єкти інтелектуальної власності охороняються авторським, інші — патентним правом. Проте є об'єкти інтелектуальної власності, які можуть охоронятися як авторським, так і патентним правом, зокрема твори прикладного мистецтва, промислові зразки, топології інтегральних мікросхем тощо. На думку сучасних дослідників, комп'ютерні програми та інші комп'ютерно орієнтовані інформаційні об'єкти можна розглядати як промислові зразки і корисні моделі, що актуалізує проблему застосування до них кумулятивної правової системи. При цьому у США більшість промислових зразків, включно з алгоритмами і бізнес-схеми, потрапляють під дію патентного законодавства, однак у деяких штатах визнаються можливості застосування до них норм авторського права.

З метою ліквідації відмінностей у патентних системах ЄС і США, які полегшували доступ до європейських програмних новинок, блокуючи можливість ознайомлення з американськими розробками, Європейський парламент у вересні 2003 р. затвердив Директиву про патентоспроможність винаходів, які реалізовано за допомогою персональних комп'ютерів, запровадивши так звані софтверні патенти. Однак прагнення Євросоюзу запровадити патентування винаходів у сфері програмного забезпечення викликало критику фахівців у цій галузі, які звертають увагу на те, що користь від цього отримають великі корпорації, а невеликі фірми, які не мають достатніх ресурсів, щоб займатися правовим захистом власних винаходів та ліцензіями, зазнають збитків. Звертається також увага на те, що нові правила підірвуть можливості створення та поширення безплатних комп'ютерних програм, зміцнять позиції великих компаній — власників патентів, що буде перешкоджати розвитку інформаційного суспільства та сприятиме зростанню “цифрової” нерівності.

Неодмінною умовою надання правової охорони тій чи іншій розробці в рамках патентної системи є офіційне визнання її об'єктом патентного права. ***Процедура оформлення патентних прав складається з таких основних етапів:***

1) *складання та подання до патентного відомства заявки* (сукупності документів) стосовно одного винаходу, корисної моделі, промислового зразка або групи винаходів, корисних моделей, промислових зразків, пов'язаних єдиним винахідницьким задумом тощо. Як правило, заявка має містити такі документи: заяву на видачу патенту, опис винаходу, корисної моделі, промислового зразка, формулу винаходу, реферат винаходу (корисної моделі), рисунки (креслення або інші графічні матеріали), креслення, схеми, карти тощо;

2) *розгляд (експертиза) заявки в патентному відомстві* відповідно до закону та правил, встановлених на його основі. Щодо

заявок, які пройшли формальну або попередню експертизу з позитивним результатом, патентне відомство публікує відомості про заявку, за винятком випадків, коли її відкликано. Водночас патенти на винаходи та промислові зразки видаються лише після проведення експертизи заявок по суті (патентної експертизи), під час якої аналізується та встановлюється відповідність заявленого об'єкта умовам надання правової охорони;

3) *видача патенту, державна реєстрація прав* на винахід, корисну модель, промисловий зразок, публікація в офіційних бюлетенях відповідних відомостей про державну реєстрацію, публікація патентного опису (виданої друкарським способом та доступної всім зацікавленим особам, брошури (окремих листків), у якій вичерпно викладена сутність винаходу, найменування із зазначенням заявника, автора чи співавтора, країни та відомства, де видано патент, його номера, кваліфікаційного індексу та дати пріоритету), який розсилається передплатникам та зберігається у бібліотеках.

Статистика засвідчує тенденцію до постійного зростання кількості патентних заявок у різних країнах. Відтак патентний захист перетворюється на стратегічну мету як окремих компаній, так і держави в цілому. На сьогодні лідерами в галузі патентування є США, Західна Європа, Японія. Наприклад, на Японію та Німеччину нині припадає більше 60 % виданих у світі патентів. Водночас значення патентного захисту є різним для різних галузей промисловості. Так, патентний захист відіграє надзвичайно важливу роль у фармацевтичній галузі, однак в електронній промисловості, де життєвий цикл продукції є відносно коротким, більш поширеним є засекречування інформації.

Американські фахівці зазначають, що в США провідні компанії намагаються отримати патенти з метою:

- блокування конкуренції;
- отримання роялті;
- зміцнення свого становища лідерів;
- здійснення перехресного ліцензування;
- активного просування своїх товарів на ринок.

За цих умов *патентування виконує дві основні функції*:

1) *оборонну*, спрямовану на захист від конкурентів завойованих сегментів ринку;

2) *агресивну*, спрямовану на завоювання нових сегментів ринку¹.

¹ Dorr R. Protecting Trade Secrets, Patents, Copyrights and Trademarks USA / R. Dorr, C. Munch. — N. Y., 1990. — P. 91—92.

Основні принципи патентного права нерозривно пов'язані з охороною та захистом прав патентовласника, які є абсолютними, виключними та обмеженими (рис. 5.2).

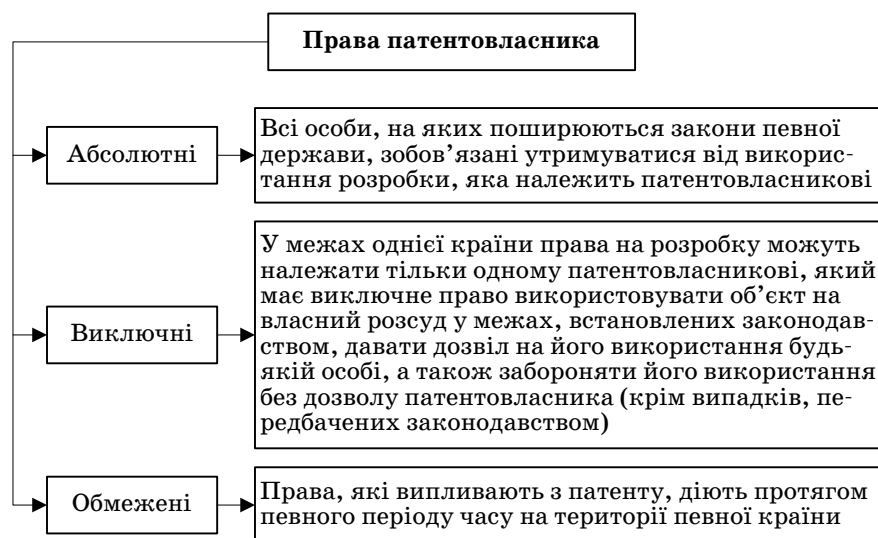

Рис. 5.2. Основні ознаки прав патентовласника

Основні принципи патентного права:

1. Надання правової охорони лише тим об'єктам інтелектуальної власності, які офіційно визнані патентоспроможними на основі критеріїв новизни, неочевидності та промислової придатності.

2. Надання правової охорони в обсязі, визначеному формулою (описом) поданої патентної заявки з урахуванням її пріоритету. Наділення авторів запатентованих об'єктів особистими немайновими, а в деяких випадках і майновими правами незалежно від того, чи є вони патентовласниками.

3. "Патентна чистота" об'єктів промислової власності, що вимагає використання останніх без порушення патентних прав інших осіб.

4. Визнання за власником патента виключних прав на використання запатентованих об'єктів інтелектуальної власності та встановлення санкцій за порушення цих прав.

5. Територіальний принцип охорони, згідно з яким патент видається відповідно до національного законодавства і всі пов'язані з ним права географічно обмежені кордонами країни чи регіону.

Йдеться також про те, що видача патенту в одній країні не зобов'язує інші країни видавати патенти на той самий об'єкт інтелектуальної власності, водночас припинення дії патенту в одній країні не тягне за собою припинення дії патенту на цей об'єкт в іншій країні.

6. *Узгодження інтересів власників патентів та суспільства в цілому* шляхом: встановлення терміну та території дії патенту, за межами яких розробка надходить у загальне користування; створення умов для ознайомлення всіх зацікавлених осіб з новітніми розробками; запровадження винятків зі сфери патентної монополії, зумовлених суспільними потребами.

Відповідно до ст. 464 Цивільного кодексу України майновими правами інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є:

- право на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка;
- виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (видавати ліцензії);
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, промислового зразка, у тому числі забороняти таке використання;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Залежно від суб'єкта, правомочного подавати заявки на видачу патенту, й отримувати патент, сучасні системи патентування поділяються на заявкові та авторські. Водночас виходячи з того, які обставини з'ясовуються при вирішенні питання щодо видачі патенту, *розрізняють явочну, перевірочну та проміжну системи патентування* (рис. 5.3).

Заявкова система патентування передбачає, що патент видається першому заявнику на його ім'я, незалежно від того, автором, законним правонаступником автора він є чи особою, що привласнила чужий винахід.

Авторська система патентування базується на тому, що патент може бути виданий або самому автору, або його правонаступнику; при цьому ім'я автора вказується на заявці на видачу патенту і в патенті, крім випадків, коли сам автор та заявник просять не вказувати ім'я автора.

Явочна система патентування передбачає, що заявка на видачу патенту розглядається на предмет з'ясування дотримання заявником формальних вимог патентоспроможності відповідного

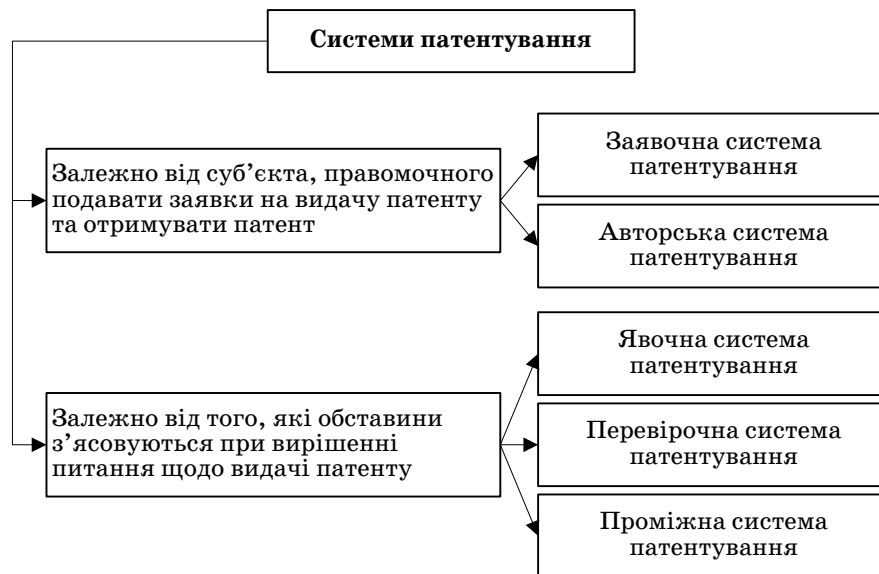

Рис. 5.3. Класифікація систем патентування

об'єкта (за винятком вимоги новизни, яка не перевіряється і сто- сується ризику заявника). При цьому будь-яка зацікавлена особа може звернутися до суду з позовом про анулювання патенту, якщо вважає, що видача останнього призвела до порушення її прав.

Перевірочна система патентування заснована на тому, що заявка досліджується на предмет наявності новизни та винахід- ницького рівня відповідного об'єкта. У цьому випадку патентне відомство проводить не лише формальну експертизу, а й експер- тизу по суті технічної новизни, що патентується. Видача патентів за цієї системи є більш тривалою, водночас ступінь довіри до та- ких патентів більший.

Звичайно патентна система створюється на основі таких мірку- вань: а) сприяти процесу творчості та винахідництва шляхом надан- ня виключних прав власності й розумного періоду часу для забез- печення окупності витрат на НДР при створенні винаходу; б) спри- яти інвестиціям з метою комерціалізації нових винаходів шляхом надання обмежених виключних прав у реалізації винаходу та його маркетингу; в) сприяти поширенню знань та інформації за допомо- гою публікації патентних заявок і виданих патентів на благо прове- дення подальших НДР та суспільства в цілому. Ці причини більшою мірою важливі для економіки розвинених країн, ніж тих, що розви-

ваються, або найменш розвинених, внаслідок низки факторів, які визначають творчість і винахідництво у цих країнах.

Критики патентної системи висувають гіпотезу, що внаслідок зазначених вище факторів економічні блага, які є результатом інновацій, будуть перетікати із країн, що розвиваються, до розвинених, а інвестиції капіталу в країнах, що розвиваються, звичайно концентруються на підприємствах, котрі належать іноземцям або контролюються ними. Останнє, зрозуміло, призводить до виплати відрахувань (роялті) на користь підприємств, що належать іноземному капіталу. Кожний з цих факторів, взятий окремо, як здається, переважає не на користь країн, що розвиваються.

Проте патентна система пропонує дійсні та позитивні переваги, особливо для країн, що розвиваються. Наприклад, вона сприяє переданню технології й укладанню патентних ліцензій завдяки активному використанню патентної інформації. Більше того, її можна використати як практичний дороговказ, приймаючи рішення щодо інвестування корпораціями, які прагнуть знайти в країнах, що розвиваються, нижчі ціни для своєї виробничої діяльності. У багатьох випадках функціонування патентної системи є показником рівня охорони, яка надається технологіям, що перебувають у приватній власності, при їхньому впровадженні у країнах, що розвиваються, або їхній передачі цим країнам, а також приблизною оцінкою ризику при впровадженні винаходу, який не має повної патентної охорони, у певному секторі промисловості з високим рівнем патентування. Якість національного патентного законодавства свідчить про серйозність зобов'язань уряду щодо заохочення як самих інновацій, так і забезпечення дотримання пов'язаних із цим прав ІВ, а також його переконаність у позитивній ролі, яку відіграє патентна система в розвитку націй.

Каміл Ідріс

Проміжна система патентування передбачає, що експертиза за заявки має неповний характер, однак її відхилення можливе як за результатами формальної експертизи, так і за результатами перевірки, проведеної третіми особами, які оскаржують заявку. Така система характерна для багатьох країн, які не мають можливості для проведення експертизи заявок по суті.

Слід зазначити, що серед дослідників проблем інтелектуальної власності *немає єдності в питаннях оцінки ролі та значення патентного права в сучасній ринковій економіці*. Деякі автори (Ф. Махлуп, Е. Пенроуз, Дж. Робінсон, С. Едвардс) вбачають у цьому праві гальмо для вільного використання досягнень науково-технічного прогресу та подолання економічної відсталості менш розвинених країн. На думку відомого західного дослідника

Ф. Махлупа, “обмеження випуску продукції є сутністю патентної системи... гальмування є її прямим абсолютно достовірним ефектом, а стимулювання — лише побічним і не таким достовірним наслідком”¹. Інший західний вчений Е. Пенроуз стверджує: “Більшість країн усвідомили, що шкода, завдана наданням необмеженого патентного захисту винаходам, зробленим за кордоном, значно перевищує будь-яку користь, отриману від їх захисту”².

Водночас їхні опоненти (П. Мейнхард, Х. Фокс, Б. Уайт, Д. Соєрс, Р. Стілерман) звертають увагу на важливу роль патентного права, покликаного захищати творців інтелектуальної власності, стимулювати їхню активність та сприяти прогресивному розвитку суспільства. Прихильники зазначеного підходу наводять конкретні приклади, коли відмова від патентування на користь вільного поширення знань перетворювалась на основну перешкоду їх промислового освоєння, як це було з винаходом пеніциліну А. Флемінгом.

Патентна система більшості країн регламентує набуття статусу власника патенту особою, яка першою зареєструвала винахід. Виняток становлять США, чие законодавство передбачає можливість видачі патенту тому, хто зможе довести, що саме він є автором винаходу.

Крім патентів практиці відомі й інші засоби охорони винаходів. Так, законодавство КНДР, Монголії, Куби, колишнього Радянського Союзу регламентувало видачу такого охоронного документа, як авторське свідоцтво на винахід. Авторське свідоцтво видавалося державними органами авторам (співавторам) винаходу і засвідчувало визнання нового технічного рішення винаходом, пріоритет винахідника, його авторство. Водночас власником прав на винахід проголошувалась держава, яка виплачувала винахіднику певну винагороду.

Нині суб’єкти господарювання патентують винаходи з метою підвищення власної конкурентоспроможності, створення перешкод для виходу суперників на певний сегмент ринку, захоплення нових ринкових ніш, у тому числі на світових ринках товарів і послуг. Водночас *патентування винаходів має вибірковий характер*, оскільки:

¹ *Machlup F.* Economic Review of the Patent System / F. Machlup. — Wash., 1958. — P. 77—78.

² *Penrose E.* The Economic of the International System / E. Penrose. — Baltimore, 1951. — P. 226—227.

— фірми патентують винаходи, призначені для власного споживання, продажу ліцензій та комерційного використання у тих сферах, які здатні забезпечити максимальний ефект;

— фірми не патентують винаходи, в яких термін проходження заявки у патентному відомстві перевищує термін їх комерційної реалізації, а також конкурентоспроможні “піонерні” винаходи, секрети яких можуть бути збережені та захищені як ноу-хау (наприклад, секрет виробництва французьких парфумів “Шанель № 5” або секрет виробництва екстракту для випуску напою “Coca-Cola” тощо).

Міжнародна практика підтверджує можливість тривалої та надійної охорони як секретів виробництва охороноздатних рішень, одержання патентних прав на які з тих чи інших причин вважається недоцільним. Так, ще у 1903 р. аптекар Брахем зі штату Північна Кароліна (США) винайшов темно-коричневий сироп, який назвав “Pepsi” (“енергійний”, “такий, що примножує сили”). Нині цей секрет використовують більше тисячі заводів відомої фірми “Pepsi”, розташованих у різних країнах світу. Водночас секрет виробництва цього сиропу знають лише три члени правління фірми, які мають ключі від сейфа, де зберігається рецепт. Цікаво, що відкрити сейф вони можуть лише разом і не мають права знаходитись утрюх в одному автомобілі чи літаку. При цьому дублікат ключа від сейфа зберігається в банку, який фінансує фірму.

Водночас загальною світовою тенденцією стає зростання кількості так званих *службових винаходів*, власниками патентів на які виступають не окремі особи (автори), а їх правонаступники — приватні фірми або державні заклади. Насамперед це стосується винаходів, здатних забезпечити вагому економічну віддачу. У випадку, коли винаходи мають не прикладний, а теоретичний характер і не обіцяють швидкої віддачі, фірми займають менш жорстку позицію стосовно авторів винаходів.

Світовий досвід демонструє також *збільшення кількості держав, що надають правову охорону корисним моделям*. Це зумовлено:

— зростанням ролі та значення малого і середнього інноваційного бізнесу, зацікавленого у швидкому та недорогому оформленні виключних прав на власні розробки;

— збільшенням кількості нових технічних рішень, які за своїм рівнем перевищують раціоналізаторські пропозиції, але не досягають рівня винаходів;

— підвищенням ролі та значення галузей, що виробляють товари народного споживання, насамперед пристроїв, які мають короткий термін служби і пов'язані з інститутом корисної моделі.

Специфіка охорони таких об'єктів прав інтелектуальної власності, як корисні моделі, пов'язана з тим, що у більшості держав світу:

— на корисну модель видається охоронний документ, який називається у різних країнах “свідоцтвом”, “патентом” або “малим патентом”;

— процедура розгляду заявки та видачі охоронного документа на корисну модель в цілому збігається з процедурою, яка застосовується при видачі патенту на винахід;

— власник охоронного документа на корисну модель володіє виключним правом на цю модель на термін, коротший за термін, передбачений патентом на винахід;

— перевагами прав на корисні моделі порівняно з правами на винаходи є їх швидка і проста реєстрація, нижчий рівень вимог до винахідницького рівня, коротший (але як правило достатній) термін охорони. Так, у більшості країн національний патент можна отримати за 2—3 роки, європейський — за 4 роки, а корисна модель реєструється, як правило, протягом 6 місяців.

Законодавче регулювання проблем охорони корисних моделей було започатковано у Німеччині у 1891 р., коли Імперський суд ухвалив висновок щодо охорони технічних рішень, які є новими, але не мають достатнього винахідницького рівня. Слідом за Німеччиною охорону корисних моделей почали здійснювати Іспанія, Португалія, Китай та Польща (в межах загального законодавства про промислову власність), а також Данія, Італія, Японія (на основі спеціальних законів). Водночас законодавством окремих розвинених країн (США, Канади, Великобританії та ін.) охорона корисних моделей не регламентується.

Неоднаковим є також режим правової охорони корисних моделей та термін дії охоронних документів у різних країнах світу. Цікаво, що у 1995 р. Комісія ЄС наголосила на необхідності гармонізації національних законодавств країн Союзу щодо охорони прав на корисні моделі, з метою налагодження взаємовигідної торгівлі об'єктами промислової власності та розвитку конкуренції у тих галузях промислового виробництва, які виробляють товари споживчого призначення.

Вирішальними умовами патентоспроможності корисних моделей є новизна, промислова придатність та наявність у зовніш-

ньому вигляді виробу художньо-естетичних рис. При цьому правовій охороні підлягають саме художньо-естетичні ознаки виробу, тоді як його функціональні особливості можуть вільно копіюватись будь-якими особами.

За цих обставин *не визнаються патентоспроможними:*

— рішення об'єктів, обумовлені виключно технічними функціями конкретних виробів;

— рішення об'єктів нестійкої форми з рідких, газоподібних, сипучих речовин;

— рішення об'єктів архітектури (крім малих архітектурних форм), промислових, гідротехнічних та інших стаціонарних споруд;

— рішення об'єктів, які суперечать суспільним інтересам та моральним принципам.

За умов розвиненої ринкової економіки вирішальним фактором зростання комерційної цінності благ є урахування естетичних уподобань споживачів. Відтак оформлення зовнішнього вигляду виробів набуває важливого значення у підвищенні конкурентоспроможності товаровиробників. **Правова охорона промислових зразків** спрямована на захист результатів творчої діяльності дизайнерів, пов'язаної з оригінальними розробками зовнішнього вигляду товарів. Основним охоронним документом при цьому є патент.

Нині у світі охорону промислових зразків здійснюють близько 80 країн, у яких щороку подається близько 210 тис. заявок на таку охорону, з яких більше 160 тис. реєструється відповідними уповноваженими органами. Інформацію про промислові зразки публікують 38 країн і чотири міжнародні організації.

До 1 січня 2004 р. в Україні видавалось чотири види охоронних документів на винахід (патент на винахід; патент на секретний винахід; деклараційний патент та деклараційний патент на секретний винахід), а також два види охоронних документів на корисні моделі (деклараційний патент на корисні моделі та деклараційний патент на секретну корисну модель), які засвідчували пріоритетність, авторство та право власності на винахід чи корисну модель. Відповідно до нового Цивільного кодексу України з 1 січня 2004 р. заявки на деклараційні патенти не приймаються. Термін дії патенту на винахід становить 20 років, на корисну модель — 10, на промисловий зразок — 15 років від дати подання заявки до Укрпатенту в установленому законом порядку. Водночас до 1 січня 2011 р. в Україні будуть діяти деклараційні патенти на винаходи, а до 1 січня 2015 р. — деклараційні патенти на корисні моделі, заявки на які були подані до набрання чинності новим Цивільним кодексом України.

Інтенсифікація комерційного обміну засобами індивідуалізації та загострення конкурентної боротьби на сучасних ринках товарів та послуг змушує правовласників засобів індивідуалізації, з одного боку, захищати свої права, з іншого — шукати компромісні рішення з метою недопущення порушення відповідних виняткових прав.

5.2.3. Охорона та захист прав на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, робіт і послуг

Охорона знака для товарів і послуг несе в собі значні економічні переваги для суспільства, оскільки заохочує продавців робити інвестиції в якість рекламованих товарів.

К. Ідріс

Інститутом правової охорони засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу та виробленої ними продукції (робіт, послуг) регулюються відносини, що виникають у процесі створення та використання таких об'єктів промислової власності, як фірмові найменування, товарні знаки, знаки обслуговування, найменування місць походження товарів. При цьому **в системі правової охорони засобів індивідуалізації можна виокремити дві взаємопов'язані та відносно відособлені частини:**

1) **субінститут засобів індивідуалізації продукції, робіт та послуг** (товарні знаки, знаки обслуговування, найменування місць походження товарів);

2) **субінститут засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу** (фірмові найменування).

Правова охорона товарних знаків та знаків обслуговування у більшості країн ґрунтується на таких важливих передумовах, як державна реєстрація позначень та добросовісність заявника. Водночас можливий позареєстраційний захист товарних знаків за умов, що вони належать до категорії загальновідомих у розумінні статті 6bis Паризької конвенції про охорону промислової власності.

Початок охорони товарних знаків пов'язують з британським правом середини XIX ст., згідно з яким власник товарного знака став розглядатися як особа, що має право на виключення інших

осіб від умисного використання репутації, набутої під цим знаком. У 1870 р. Конгрес США прийняв закон про товарні знаки, який проіснував сім років та був визнаний неконституційним. Новий закон про товарні знаки був прийнятий у США у 1905 р. У Західній Європі охорона товарних знаків на законодавчій основі була запроваджена в XIX — середині XX ст. Закон про охорону товарних знаків, прийнятий у Франції в 1857 р., діяв більше 100 років. У Німеччині правова охорона товарних знаків була вперше запроваджена імперським законом 1874 р., сфера дії якого поширювалась лише на зображувальні товарні знаки. Перший всеохопний закон про товарні знаки був прийнятий у цій країні в 1896 р. Зазначені закони досить детально регламентували питання придбання, використання та захисту торговельних марок, а також коло товарних позначень, які могли виступати об'єктами виключних прав.

З розвитком міжнародної торгівлі посилилася зацікавленість виробників товарів та послуг в отриманні надійної правової охорони зареєстрованих торговельних марок в інших країнах. Формування сучасної міжнародної системи охорони товарних знаків та знаків обслуговування пов'язане з підписанням 20 березня 1883 р. Паризької конвенції про охорону промислової власності. З часом вона була доповнена Мадридською угодою про міжнародну реєстрацію знаків, підписаною в 1891 р., та іншими важливими міжнародними документами в цій галузі.

Захист товарних знаків та знаків обслуговування здійснюється з метою недопущення недобросовісної конкуренції, підтримання позитивної репутації та іміджу товаровиробників, забезпечення споживачів якісною продукцією та скорочення їхніх витрат на пошук необхідної інформації, стимулювання інвестиційної діяльності, пов'язаної з розвитком нових високоякісних виробництв, тощо.

Інституційний аналіз інтелектуальної власності передбачає дослідження альтернативних систем специфікації прав власності на засоби індивідуалізації, які визначають рівень та структуру трансакційних витрат, пов'язаних зі створенням, використанням та захистом відповідних прав. Світовій практиці відомі *дві централізовані (законодавчо закріплені) системи надання правової охорони засобам індивідуалізації*:

— *система попереднього використання*, за якої виключні права надаються за фактом першого використання;

— *реєстраційна система*, за якої виключні права надаються за фактом централізованої реєстрації¹.

¹ Шаститко А.Е. Неинституциональная экономическая теория / А.Е. Шаститко. — М. : ТЕИС, 1999. — С. 72.

На думку сучасних дослідників, система попереднього використання гнучко диференціює засоби індивідуалізації за ступенем охороноздатності, забезпечує економічну ефективність у мікроекономічному аспекті та дає можливість повніше реалізувати економічні переваги від використання засобів індивідуалізації.

Кількість чинних товарних знаків у всіх країнах світу досягла 4 млн і постійно зростає. Нині у світі щорічно подається близько 600 тис. заявок на товарні знаки і реєструється майже 400 тис. знаків. Термін дії свідоцтв на товарні знаки в більшості країн майже не обмежується і постійно продовжується. Водночас у таких країнах, як Австралія, Бразилія, Ірландія та ін. термін дії такого свідоцтва становить 7 років і продовжується до 14 років; 10-річний термін дії (з продовженням ще на 10 років) запроваджено в Україні, Австралії, Німеччині, Мексиці, Польщі та ін. країнах; у США свідоцтво видається на 20 років. Цікаво, що загальновідомі товарні знаки стали об'єктом правової охорони у 1925 р. після доповнення Паризької конвенції про охорону промислової власності спеціальною статтею, норми якої зобов'язували країни Паризького союзу відхилити або визнавати недійсною реєстрацію та забороняти застосування товарних знаків, що відтворюють, імітують чи є прикладом інших товарних знаків або здатні викликати плутанину зі знаками, що, за визначенням компетентного органу країни, є загальновідомими.

За сучасних умов загальновідомі товарні знаки охороняються Угодою TRIPS, Директивою ЄС про товарні знаки, а також постановою Європейської комісії від 20 грудня 1993 р. про товарні знаки Співдружності, Спільною резолюцією Генеральної Асамблеї Всесвітньої організації інтелектуальної власності та Асамблеї Паризького союзу про положення щодо охорони загальновідомих знаків, прийнятою у вересні 1999 р.

Відсутність диференційованого підходу при реєстраційній системі призводить до “перевиробництва” вимог та критеріїв до позначення, яке претендує на охороноздатність. Водночас прописаних критеріїв виявляється недостатньо для попередження опортуністичної поведінки¹.

Згідно з Паризькою конвенцією про охорону промислової власності *правова охорона фірмових найменувань* здійснюється у всіх країнах Союзу без обов'язкового подання заявки чи реєстрації. Водночас конкретні механізми регулювання цих прав мають значні відмінності у різних країнах. При цьому захист прав

¹ Елисеєв А.Н. Институциональный анализ интеллектуальной собственности : учеб. пособие / А.Н. Елисеєв, И.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005. — С. 80—98.

на фірмові найменування може здійснюватись як у судовому порядку через заборону неправомірного використання фірмового найменування та відшкодування збитків власнику, так і адміністративним шляхом на основі відмови від реєстрації фірмового найменування, тотожного раніше зареєстрованому.

Правова охорона найменувань місць походження товарів передбачає їх реєстрацію, яка, однак, не забезпечує надання виключних прав. Право користування цим самим найменуванням, зареєстрованим у визначеному порядку, надається будь-яким суб'єктам господарювання за умови, що результати їхньої праці (товари, послуги) пов'язані з одним і тим самим географічним місцем.

Останнім часом проблема охорони географічних зазначень набуває все більшої актуальності. З метою забезпечення належної правової охорони географічних зазначень деякі країни активно використовують міжнародні правові механізми з метою "відвоювання" своїх географічних зазначень, які незаконно використовуються іншими країнами. Широковідомим є досвід Франції, яка приділяє значну увагу проблемам захисту своїх географічних зазначень, зокрема за такими групами товарів, як спиртні напої та сири. Йдеться, наприклад, про географічне зазначення "Cognac" (за назвою місцевості у Франції), яке у вигляді слова "Коньяк" широко використовується на території багатьох країн світу.

Подібні проблеми виникають і в інших країнах. Зокрема, португальськими фахівцями було виявлено, що серед неправомірного використання географічних зазначень перше місце в світі серед найменувань вин займає португальський "Портвейн". На другому місці стоїть таке географічне зазначення, як "Херес". Досить поширеним є також неправомірне вживання таких назв вин, як "Бургундське" і "Мадейра".

Відомі випадки неправомірного використання болгарських географічних зазначень. Так, одна шведська компанія протягом певного часу реалізовувала йогурт в упаковці, що містила зображення фрагментів національного болгарського танцю "хоро". У Нідерландах для одного з видів йогурту використовувалось позначення "болгарський". У Німеччині бринза голландського походження продавалась під назвою "болгарська біла овеча бринза" тощо.

Правова охорона торговельної марки в Україні передбачена Цивільним і Господарським кодексами України (2003) та Законом України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" (1993). Правове регулювання комерційних найменувань здійснюється згід-

но з Цивільним та Господарським кодексами України, а також із Законом України “Про захист від недобросовісної конкуренції” (1996). Крім того, в інституційному середовищі України діють Паризька конвенція про охорону промислової власності, Договір про закони щодо товарних знаків, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків, Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків, Ніццька угода про міжнародну класифікацію виробів і послуг для реєстрації знаків тощо.

У п. 1 ст. 22 угоди TRIPS наголошується, що географічними зазначеннями є зазначення, які визначають товар як такий, що походить з певної території, регіону або місцевості, за умови, що якість, репутація або інші характеристики цього товару значною мірою пов’язані з його географічним походженням. При цьому країни — учасниці угоди зобов’язуються забезпечувати для зацікавлених сторін законні способи запобігання недобросовісній конкуренції, пов’язаній з використанням будь-яких засобів визначення або представлення товару, які свідчать, що товар походить з географічної території іншої, ніж реальне місце походження товару, у спосіб, який вводить в оману споживачів.

Охорона географічних зазначень у країнах Європейського Союзу базується на двох категоріях регламентів з питань сільськогосподарської продукції, зокрема вин і спиртних напоїв: 1) тих, що охоплюють загальні питання організації ринку сільськогосподарської продукції; 2) тих, що охоплюють питання суто охорони географічних зазначень.

При цьому в межах Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) накопичено значний досвід розроблення та реалізації різноманітних регламентів і директив, що містять загальну концепцію охорони та захисту найменувань місць походження товарів, визначення країни походження, вимоги до оформлення відповідних сертифікатів тощо. Так, зокрема Регламент № 510/2006 “Про охорону географічних зазначень і зазначень походження сільськогосподарської продукції та продуктів харчування” є найважливішим правовим документом, норми якого обов’язкові для всіх держав — членів ЄЕС.

Географічні зазначення, зареєстровані відповідно до регламентованих вимог, мають захист проти прямого або непрямого використання в торгівлі позначень, що охороняються щодо іншої категорії товарів з метою отримання вигоди від репутації цих зазначень, імітації та посилення на зазначення, що охороняються, якщо навіть при цьому згадується справжнє місце походження

товару, а також використання цих зазначень у перекладі або з де-локалізуючими застереженнями, зокрема “метод”, “фасон”, “тип”, “імітація” тощо.

Крім того, з 1992 р. в ЄС функціонують інформаційні системи (PDO — охорона найменування місця походження та PGI — охорона географічного зазначення), які заохочують виробництво іншої сільськогосподарської продукції, охороняють назви продуктів від неправомірного використання імітації, інформують споживачів про особливі якості продукції тощо).

Особлива увага приділяється контролю за використанням географічних зазначень і якості відповідних товарів. Захищені в межах ЄС географічні зазначення або зазначення походження є предметом офіційного контролю, що діє на основі системи перевірок (згідно з Регламентом ЄС № 882/2004 від 29 квітня 2004 р.). Державні служби або приватні організації, які здійснюють такий контроль, надають Комісії ЄС відповідну інформацію, що публікується в офіційному журналі.

При цьому сільськогосподарська продукція та продукти харчування із зареєстрованими в ЄС географічними зазначеннями містять на маркуванні вказівку *protected geographical indication* (“захищене географічне зазначення”) і символіку ЄС. Розміщення такої вказівки та символіки на маркуванні продукції, що походить з третьої країни, можливе за умови реєстрації назви такої продукції згідно з Регламентом Комісії (ЄС) № 1898/2006. Список зареєстрованих географічних зазначень опублікований Європейською Комісією на її офіційному сайті в Базі даних походження та реєстрації (*Database of origin and registration*)¹.

Основними законодавчими актами, що встановлюють обсяг правової охорони географічного зазначення й основні правомочності щодо певного об’єкта в нашій країні, є Цивільний кодекс України (книга четверта, глава 45 “Право інтелектуальної власності на географічне зазначення”) та Закон України “Про охорону прав на зазначення походження товарів” від 16 червня 1999 р.

Термін “зазначення походження товару” охоплює такі терміни, як “просте зазначення походження товару” (будь-яке словесне чи зображувальне позначення, що прямо або побічно вказує на географічне місце походження товару) і “кваліфіковане зазначен-

¹ Шатова И.А. Законодательное урегулирование проблемных вопросов, связанных с правовой охраной географических указаний в Украине (в свете европейского опыта) / И.А. Шатова // Актуальные проблемы интеллектуальной собственности : мат-лы вступлений XVIII Междунар. науч.-практ. конф. — Ялта, 12—16.09.2011. — С. 195—204.

ня походження товару”, яке, в свою чергу, охоплює терміни “найменування місця походження товару” (назва географічного місця, яка вживається як позначення у назві товару, що походить із зазначеного географічного місця та має особливі властивості, виключно або головним чином зумовлені характерними для конкретного географічного місця природними умовами чи поєднанням цих природних умов з характерним для конкретного географічного місця людським фактором) і “географічне зазначення походження товару” (назва географічного місця, яка вживається як позначення у назві товару, що походить з цього географічного місця і має визнані якості, репутацію або інші характеристики, в основному зумовлені характерними для конкретного географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих природних умов і людського фактора).

В Україні десятки зазначень походження товарів зареєстровані як словесні або комбіновані товарні знаки, серед них, зокрема, назви мінеральних вод “Трускавецька”, “Нафтуса”, “Миргородська”, “Моршинська”, “Нарзан”. Деякі з них навіть внесені до відповідних Державних стандартів України.

Цікаво зауважити, що таких товарних знаків, як “Нафтуса”, в Україні вже декілька, причому на ім’я виробників, які не мають жодного стосунку до трускавецької “Нафтусі”. Неконтрольоване використання цих позначень призводить до їх розмивання, втрати репутації, довіри до цього унікального надбання. Адже географічні зазначення слугують захисту нематеріальних цінностей, таких як ринкова диференціація, репутація, стандарти якості. Вони також є носіями культурної ідентичності нації, регіону.

На жаль, в Україні контролю немає. Тому і з’являються вітчизняні “САНПАРІ” “TEQUILA”, коньяк “Марсель”, горілка “HELSINKI” (щоб обійти закон, були зареєстровані два товарні знаки “HEL” і “SINKI”), вина “ТОКАУ”, “КРИМ”, “ХВАНЧКАРА”, “КИНЗМАРАУЛИ”.

Характерно, наприклад, що на сьогодні до державного реєстру знаків для товарів і послуг занесено 17 знаків, які містять словесне позначення “Трускавецька” і призначені серед іншого для води. Нараховується 10 різних власників вказаних знаків, а самі знаки різняться такими прикметниками: “заповідна”, “джерельна”, “курортна”, “кришталева”, “оригінальна”, “природна”, “особлива”, “класична”, “справжня”¹.

Правова охорона простого зазначення походження товару надається на основі його використання. Вона полягає в недопущенні використання зазначень, що є помилковими або вводять в ома-

¹ Біла книга-2. Інтелектуальна власність в економіці України. — К.: Парлам. вид-во, 2008. — С. 234—235.

ну споживача щодо дійсного географічного місця походження товару. Просте зазначення походження товару не підлягає реєстрації. Правова охорона кваліфікованих зазначень походження товарів надається на підставі їх реєстрації, яка діє безстроково від дати реєстрації.

5.2.4. Охорона та захист прав на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності

Усе більшою мірою створення національного багатства, а також пов'язаних з ним соціальних і культурних благ ґрунтується на генеруванні й керуванні трьома концептами, що починаються на "і": інновації, інформації та ідеї з використанням ще одного "і" — Інтернету.

К. Ідріс

Щодо охорони та захисту прав на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності, то необхідно зауважити, що в більшості розвинутих країн такі результати інтелектуальної діяльності, як секрети виробництва (ноу-хау), топології інтегральних мікросхем та селекційні досягнення, забезпечуються спеціальною правовою охороною. Йдеться про об'єкти інтелектуальної власності, які відрізняються тим, що: 1) не можуть бути зараховані до жодної з груп традиційних об'єктів інтелектуальної власності; 2) кожний з них має особливості, що визначають специфіку їх правової охорони.

Охорона та захист секретів виробництва і комерційних таємниць в умовах ринкової економіки захищає виробників від недобросовісної конкуренції та протиправних дій з боку конкурентів (підробки продукції, її антиреклами, використання подібних або тотожних торговельних марок, які вводять споживачів в оману тощо). Така охорона, на відміну від охорони об'єктів патентного права, не пов'язана з реєстрацією та формальною процедурою видачі охоронного документа. При цьому вимоги добросовісної конкуренції допускають можливість самостійного створення іншими особами аналогічних результатів, однак забороняють використання чужих технічних та комерційних секретів, отриманих незаконними способами: шляхом промислового шпигунства (крадіжки за допомогою злому чи електронних засобів),

хабарництва (підкупу працівників з метою порушення ними зобов'язань щодо конфіденційності) та неналежного відрекомендування (видання себе за іншу особу, в тому числі посадову). Водночас ідентифікація певної інформації як секретної передбачає здійснення низки заходів зі збереження її конфіденційності (в тому числі шляхом укладання угод про нерозголошення із суб'єктами, що мають доступ до цієї інформації).

Слід враховувати, що термін дії секретів виробництва та комерційних таємниць є необмеженим, водночас є значні ризики випадкового чи ненавмисного розкриття секретної інформації, її незалежного перевідкриття, в результаті чого секрети виробництва перестають існувати. Інший недолік секретів виробництва (порівняно з об'єктами патентного права) пов'язаний з обмеженими можливостями їх захисту та значно нижчою ймовірністю отримання компенсації у випадку їх порушення. Так, охорона ноу-хау здійснюється, як правило, на основі ліцензійної угоди і оформляється як абсолютно конфіденційна інформація. Водночас охорона ноу-хау не пов'язана з державною реєстрацією та оформленням спеціального охоронного документа. Будь-яка юридична чи фізична особа, яка самостійно розробила або добросовісно придбала ноу-хау, визнається правомочною щодо володіння останньою. Відтак у випадку незалежного створення ідентичних ноу-хау кількома незалежними авторами їх охорона стає проблематичною.

Найбільш розвинену законодавчу базу та захист ноу-хау мають США. В основі цієї системи лежить Єдиний закон про торговельні секрети (1979 р.) та Закон США про економічне шпигунство (1996 р.). Згідно із законодавством США покарання за крадіжку інтелектуальної власності передбачає позбавлення волі строком до 15 років і штраф у розмірі 500 тис. дол.

Важливо зауважити, що на відміну від інших об'єктів інтелектуальної власності, відповідальність за порушення секретів виробництва впливає не з факту копіювання чи використання певної інформації, а насамперед з огляду на використання незаконних методів їх отримання. Крім того, на відміну від патентної охорони, охорона секретів виробництва не надає їх власникам виняткових прав на використання відповідної інформації. Інші особи можуть використати цю інформацію, якщо вони здобули її законним способом (шляхом проведення самостійних досліджень, аналізу загальнодоступної літератури тощо).

Таким чином, охорона і захист секретів виробництва (ноу-хау) дають можливість зберегти конфіденційність інформації, що має

комерційну цінність, власними силами за мінімальних фінансових і тимчасових витрат. Нескладна процедура встановлення режиму комерційної таємниці, що не передбачає звернення до державних органів, робить ноу-хау доступним і привабливим інструментом правової охорони інформації, призначеним для використання головним чином у сфері підприємницької діяльності. Водночас основним недоліком механізму охорони секретів виробництва є потенційний ризик того, що хтось із працівників або контрагентів може порушити умови конфіденційності і розкрити відомості, що становлять секрет виробництва, третім особам. У зв'язку з цим правовласники (власники) намагаються по можливості не розширювати коло суб'єктів, які знають зміст відомостей про ноу-хау, та використовувати сучасні методи захисту конфіденційної інформації (правові, технічні, фізичні).

У США вперше в судовій практиці було застосовано поняття комерційної таємниці. Остання трактується як інформація, що має самостійну економічну цінність (обмежена в доступі, не загальнодоступна) і є об'єктом захисту. Практика захисту комерційної таємниці у цій країні передбачає укладення угоди щодо її збереження при прийнятті на роботу. Незаконному заволодінню комерційною таємницею присвячена значна кількість законодавчих актів США, зокрема федеральний Закон про економічне шпигунство (1996).

У Німеччині комерційна таємниця трактується як будь-яка інформація, пов'язана з діяльністю підприємства, яка, на думку її власника, повинна зберігатися в таємниці. Згідно з додатком до трудової угоди, працівник зобов'язується не розголошувати інформацію, яка стала йому відомою в процесі виконання службових обов'язків, особливо ділові секрети. На законодавчому рівні передбачена кримінальна відповідальність за шкоду, заподіяну особою, яка, здійснюючи підприємницьку діяльність, з метою конкуренції здійснює не сумісні з "чесною практикою" дії (незаконне використання або розкриття третій особі інформації, що має ознаки секретності).

У Франції застосовуються поняття "виробничі або промислові секрети" і "комерційна таємниця". Секретами вважається конфіденційна інформація виробничого характеру, що має комерційну цінність (відомості стосовно організаційної структури підприємства, постачальників, клієнтів, бізнес-планів та звітів, персоналу тощо), тобто це поняття трактується значно ширше, ніж поняття "виробничих секретів". Усі секрети охороняються договірним правом і законодавством, що регулює питання недобросовісної конкуренції.

У Великобританії поняття комерційної таємниці офіційно не визначено, оскільки не існує законодавчого акта щодо її захисту. Пра-

вове регулювання здійснюється на основі судових прецедентів. Головним принципом конфіденційного права є “втрата довіри” власника комерційної таємниці до особи, яка не виконала зобов’язань щодо збереження відповідної інформації.

У Китаї в 1988 р. було затверджено Положення про комерційні служби безпеки, які не є структурними підрозділами державних правоохоронних органів і надають свої послуги державним та приватним підприємствам на контрактній основі. Рішення про те, яку інформацію необхідно охороняти на кожному підприємстві (організації), приймається на договірній основі і базується на економічному розрахунку.

В Японії захист комерційної таємниці на законодавчому рівні не передбачено. Водночас департаменти кадрів, які є на кожній фірмі, зобов’язані здійснювати контроль за дотриманням режиму секретності, що базується на кодексі поведінки службовців та вихованні почуття відданості фірмі. Так, зокрема, кодекс поведінки службовців забороняє передачу стороннім особам інформації, віднесеної до комерційної таємниці, працю за сумісництвом без дозволу керівництва, укладання угод, які можуть негативно вплинути на довіру клієнтів, нанесення навмисних економічних збитків, здійснення корупційних дій тощо.

У Росії на законодавчому рівні визначено, що інформація становить службову або комерційну таємницю, якщо вона має дійсну або потенційну комерційну цінність через те, що не відома третім особам на законних засадах, до неї немає вільного доступу, а власник інформації вживає всі необхідні заходи з охорони її конфіденційності. Закон “Про комерційну таємницю”, прийнятий у липні 2004 р., регулює зарахування інформації до комерційної таємниці, передачу такої інформації, забезпечення її конфіденційності з метою забезпечення балансу інтересів власника інформації, що є комерційною таємницею, та інших економічних суб’єктів, у тому числі держави, на ринку товарів і послуг, а також запобігання недобросовісній конкуренції.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює питання, пов’язані з комерційною таємницею в Україні, є Цивільний кодекс, який набрав чинності з 1 січня 2004 р. У гл. 46 ЦК України наведено визначення комерційної таємниці, яка віднесена до об’єктів права інтелектуальної власності, визначено її ознаки, підстави та форми захисту тощо. Йдеться про інформацію, яка має комерційну цінність, не відома третім особам, і в результаті цього її власник має переваги у виробництві та реалізації товарів на ринку.

Останнім часом спостерігається поживлення інтересу науковців та практиків до пошуку ефективних механізмів захисту секретів виробництва. За деякими оцінками, витрати іноземних

фірм на охорону своєї комерційної таємниці становлять нині близько 15 % їхніх витрат виробництва. Вважається, що система захисту комерційної таємниці повинна охоплювати всі види діяльності підприємства і включати комплекс заходів щодо захисту від несанкціонованого доступу та неправомірного використання, а також відповідальності за незаконний доступ і використання відповідної інформації. На думку відомого американського фахівця з питань безпеки установ та підприємств А. Паткоса, *найефективнішим є системний підхід до захисту будь-якої конфіденційної інформації*, який передбачає:

- ідентифікацію інформації, що потребує захисту та виявлення її ключових індикаторів;
- визначення термінів, необхідних конкурентам для її розкриття;
- виявлення конкурентів, яким потрібна інформація, можливих шляхів її здобуття;
- пошук слабких місць у забезпеченні охорони цієї інформації та розроблення заходів з їх ліквідації;
- аналіз діяльності служб та функціональних підрозділів на предмет виявлення можливих шляхів витоку інформації, розроблення відповідних превентивних заходів;
- складання хронологічного опису заходів, виконання яких потребує попередження загрози втрати секретної інформації;
- визначення економічної доцільності та ефективності запропонованих механізмів захисту секретної інформації та підготовку відповідної аналітичної довідки.

Щодо охорони та захисту прав на такі нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності, як селекційні досягнення, то на міжнародному рівні важливу роль у цьому процесі відіграє Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (*Union Internationale pour la protection des obtentions vegetales*, UPOV) — міжнародна міждержавна організація, заснована Міжнародною конвенцією з охорони нових сортів рослин, яка була підписана в Парижі в 1961 р. Конвенція набула чинності в 1968 р. і переглядалася в Женеві в 1972, 1978 і 1991 рр.

Система охорони сортів рослин (що є одним з об'єктів інтелектуальної власності) у тому вигляді, як вона передбачена Міжнародною Конвенцією з охорони нових сортів рослин (Конвенція UPOV), надає виробникові нового сорту (у більшості випадків передовому фермерові) виключне право на використання свого сорту й заохочує його до нових вкладень коштів для виведення нових сортів, тим самим сприяючи розвитку сільського господарства, садівництва й

лісового господарства. Більше того, система охорони сортів рослин UPOV включає важливе положення, за яким всі інші селекціонери звільняються від зобов'язань перед селекціонером, котрий створив певний новий сорт при використанні останнього з метою одержання нових сортів — за деякими винятками. Це унікальне положення сприяє синергічному просуванню вперед при створенні нових сортів рослин, ґрунтуючись на сукупному прогресі, досягнутому всіма селекціонерами. Іншою важливою рисою Конвенції UPOV є так званий “фермерський привілей”, відповідно до якого фермери можуть зберігати зібраний матеріал сортів, що охороняються, для розмноження на власних ділянках за умови, що дотримуються законні інтереси відповідних селекціонерів.

Камі́л Ідріс

Метою UPOV є забезпечення визнання членами Союзу досягнень селекціонерів, які займаються виведенням нових сортів рослин, шляхом надання їм права інтелектуальної власності на підставі низки чітко обумовлених принципів. Для отримання правової охорони новий сорт повинен бути: відмінним від загальновідомих сортів, досить однорідним, стабільним і новим у тому сенсі, що він не повинен бути предметом комерційного збуту до певних дат, встановлених шляхом посилання на дату подачі заявки на надання охорони.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Охорона та захист авторського права. Основні принципи правової охорони творів науки, літератури і мистецтва. Конвенційний знак охорони авторського права. Копірайт. Охорона та захист суміжних прав. Знак охорони суміжних прав. “Піратство” у сфері інтелектуальної власності. Плагіат. Правова охорона програм для ЕОМ та баз даних. Патентне право. Патент. Основні економічні концепції патентів. Суб’єкти патентного права. Об’єкти патентного права. Патентне право в об’єктивному розумінні. Патентне право в суб’єктивному розумінні. Функції патентування. Принципи патентного права. Основні системи патентування. Охорона та захист засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг. Охорона нетрадиційних об’єктів інтелектуальної власності.

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте основні принципи правової охорони творів науки, літератури і мистецтва.
2. Як у розвинених країнах світу охороняються авторські та суміжні права?
3. Яку роль виконує конвенційний знак охорони авторського права?
4. Здійсніть порівняльний аналіз систем охорони авторського та патентного права.
5. Що таке плагіат? Які прояви плагіату розрізняють сучасні дослідники?
6. Охарактеризуйте інститут охорони прав на програми для ЕОМ та бази даних. Розкрийте сутність, основні риси та принципи патентного права.
7. Охарактеризуйте суб'єктів та об'єкти патентного права.
8. Чому патент нині є основним інструментом захисту прав промислової власності?
9. Розкрийте основні економічні концепції патентів.
10. Охарактеризуйте основні принципи патентного права.
11. Якою є сучасна класифікація систем патентування?
12. У чому полягають роль та значення патентного права в сучасній ринковій економіці?
13. Чому, на вашу думку, в сучасному світі зростає кількість країн, що надають правову охорону корисним моделям?
14. Розкрийте сутність механізму охорони прав на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.
15. У чому виявляється специфіка охорони і захисту секретів виробництва та комерційних таємниць?
16. Розкрийте суперечності розвитку сучасної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Література

1. Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/berne/berne.html>.
2. Біла книга-2. Інтелектуальна власність в економіці України / О.В. Дем'яненко, А.В. Доровських, С.А. Кулаков, А. Лі (упоряд.). — К. : Парлам. вид-во, 2008.
3. *Боденхаузен Г.* Коментар до Паризької конвенції з охорони промислової власності / Г. Боденхаузен ; упоряд. Г.О. Андрощук. — К. : Парлам. вид-во, 1999.

4. *Валладарес Дж.А.* Ремесло копирайтинга : пер. с англ. / Дж.А. Валладарес. — СПб. : Питер ; М., 2005.
5. *Горленко С.А.* Правовая охрана наименований мест происхождения товаров / С.А. Горленко. — М. : ВНИИПИ, 1998.
6. *Гришаев С.П.* Правовая охрана программ для ЭВМ / С.П. Гришаев. — М., 1992.
7. *Демченко Т.С.* Охрана товарных знаков (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / Т.С. Демченко. — К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Коропецького НАН України, 2004.
8. *Елисеєв А.Н.* Институциональный анализ интеллектуальной собственности : учеб. пособие / А.Н. Елисеєв, И.Е. Шульга. — М. : ИНФРА-М, 2005.
9. Законодательство Украины об интеллектуальной собственности. — Х., 2002.
10. Захист прав інтелектуальної власності в контексті вступу до СОТ : навч. посіб. / за ред. В.Т. Пятницького. — К. : VEPLAST : К.І.С. : YAST, 2001.
11. Захист прав інтелектуальної власності. Досвід Сполучених Штатів Америки : зб. документів, матеріалів, статей / за ред. О.Д. Святоцького. — К., 2003.
12. Избранные речи Генерального директора ВОИС Фрэнсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>
13. *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.
14. Інтелектуальна власність : словник-довідник : у 2 т. / за ред. О.Д. Святоцького, В.Л. Петрова. — К., 2000.
15. *Кодинець А.О.* Право на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг у цивільному праві України : монографія / А.О. Кодинець. — К. : Київ. ун-т, 2007.
16. *Кравець Л.Г.* Полезные модели — альтернативная форма правовой охраны изобретений / Л.Г. Кравець. — М. : ИНИУ Роспатента, 2000.
17. Международные конвенции об авторском праве. Комментарий. — М. : Прогресс, 1982. — С. 406.
18. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : постанова № 5 Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.
19. Промислова власність в Україні: проблеми правової охорони : зб. наук. ст. / за ред. Ю.С. Шемчушенка, Ю.Л. Бошицького.

— К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Коропецького НАН України, 2004.

20. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты : пер. с англ. / Т. Эггертссон. — М. : Дело, 2001.

21. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) (1984). — Geneva. WIPO. — № 223 (E). — 2000.

22. *Dorr R.* Protecting Trade Secrets, Patents, Copyrights and Trademarks USA / R. Dorr, C. Munch. — N.Y., 1990.

23. *Kaufers E.* The Economics of the Patent System / Erich Kaufers. — Harwood Academic Publishers GmbH, 1989.

24. *Machlup F.* The production and distribution of knowledge in the United States / F. Machlup. — Princeton, N.Y. : Princeton University Press, 1962.

25. *Watt R.* Copyright and Economic Theory / Richard Watt. — Cheltenham, UK : Edward Elgar, 2000.

26. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: /http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

Розділ 6

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

6.1. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1.1. Формування глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності.

6.1.2. Регулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності.

6.1.1. Формування глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності

Існування міжнародної системи інтелектуальної власності покликане заохочувати індивідуальну творчу діяльність з тим, щоб ми могли скористатись нею в економічному, соціальному і культурному планах.

К. Ідріс

Загальновизнано, що сучасне світове господарство поступово перетворюється на неподільну глобальну цілісність, у якій постійно формуються та реалізуються різнопланові та різноспрямовані процеси, виникають нові глобальні ринки (капіталів, страхування, інтелектуальної власності), з'являються нові засоби передачі інформації (інформаційні системи, Інтернет, стільниковий зв'язок), утверджуються нові дійові особи (транснаціональні корпорації, міжнародні організації, громадські рухи), розробляють-

ся нові “правила гри” у вигляді багатосторонніх угод з питань економічного співробітництва.

Характерною ознакою сучасності є інтенсифікація міжнародного обміну результатами інтелектуальної діяльності, який за темпом розвитку перевищує торгівлю звичайними товарами. Важливо взяти до уваги, що міжнародний обмін результатами інтелектуальної діяльності здійснюється як за допомогою традиційних форм міжнародних економічних відносин (міжнародної торгівлі, прямих іноземних інвестицій, міграції висококваліфікованої робочої сили тощо), так і за допомогою специфічних організаційних форм, що виникають у процесі купівлі-продажу об'єктів інтелектуальної власності (ліцензійної торгівлі, франчайзингу, прокату кінопродукції, міжнародних аудіо- та відеотрансляцій, міжнародних виставок та наукових симпозіумів тощо).

Локомотивами інтернаціоналізації відносин інтелектуальної власності є транснаціональні компанії, які спрямовують інвестиції в НДДКР та розміщують дослідницькі центри в різних країнах. Йдеться про формування глобальних ланцюжків створення вартості, коли винаходи, створені вченими — резидентами однієї країни, фінансуються з-за кордону і належать іноземним компаніям; компанії різних країн здійснюють спільні інвестиції в дослідження; вчені — резиденти різних держав ведуть спільну науково-дослідну та винахідницьку діяльність тощо. Важливо зауважити, що зазначені процеси не лише відображають розвиток міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності, а й справляють зворотний стимулюючий вплив на глобалізацію світогосподарської життєдіяльності людства, що виражається у перетворенні інтелектуальної власності на ефективний засіб глобалістського контролю над науково-технічною сферою та відтворенням капіталу, економіки і суспільства в цілому.

Основними формами придбання прав інтелектуальної власності в умовах транснаціональної інноваційної діяльності є ліцензування; прямі іноземні інвестиції; заснування спільних підприємств; злиття (поглинання). При цьому *розрізняють прямі та непрямі форми міжнародного обміну інтелектуальною власністю* (рис. 6.1). Зазначаючи, що нові знання та технології можуть передаватися безпосередньо у вигляді інформації або за допомогою речових носіїв (продукції, створеної на основі цих знань і технологій), сучасні дослідники виокремлюють:

1) *невідчужувані форми передачі результатів інтелектуальної діяльності*, пов'язані з міграцією висококваліфікованої робо-

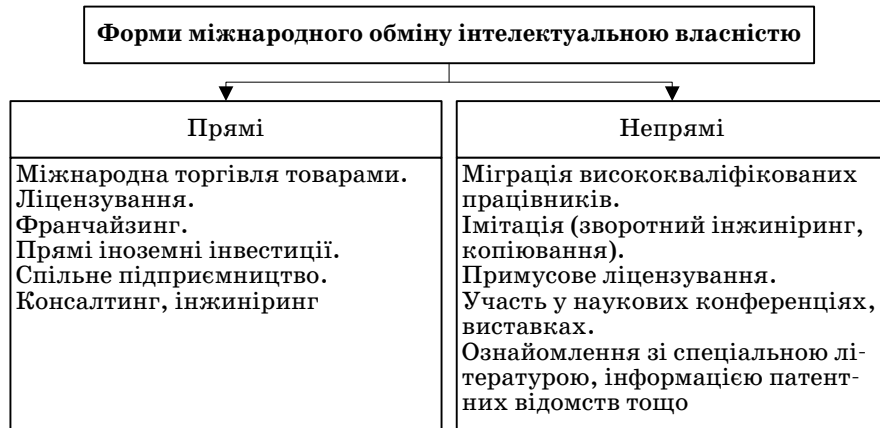

Рис. 6.1. Основні форми міжнародного обміну інтелектуальною власністю

чої сили, проведенням спільних НДДКР, участю в міжнародних наукових конференціях, виставках тощо;

2) *відчужувані форми передачі результатів інтелектуальної діяльності*, пов'язані з міжнародними поставками високотехнологічної продукції;

3) *комбіновані форми передачі результатів інтелектуальної діяльності*, пов'язані з укладанням угод щодо комплексного надання останніх, зокрема поставку комплексного устаткування і франчайзингу;

4) *умовно відчужувані форми передачі результатів інтелектуальної діяльності*, пов'язані з ліцензійною торгівлею, за якої результати інтелектуальної діяльності повністю не відчужуються (невиключна ліцензія) або відчужуються на визначений період часу (виняткова ліцензія).

Таким чином, зростання обсягів ліцензійної торгівлі, трансферу технологій, купівлі-продажу наукоміткої продукції, патентів, ноу-хау, надання консалтингових, інжинірингових послуг сприяють формуванню глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності, похідного щодо ринків наукоміткої та інформаційної продукції. Водночас права інтелектуальної власності перетворюються на важливий інструмент глобальної конкуренції держав та їх союзів за доступ до інноваційних ресурсів та ринків інноваційної продукції.

Важливо взяти до уваги, що на етапі глобалізації економіки *товарний обмін об'єктами інтелектуальної власності по-*

стає самостійною сферою міжнародних економічних відносин та характеризується такими особливостями:

— об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є результати інтелектуальної діяльності, що отримали правову охорону (об'єкти інтелектуальної власності);

— торгівля об'єктами інтелектуальної власності по суті становить передачу прав на нове знання;

— основними об'єктами інтелектуальної власності в міжнародному праві і, відповідно, у світовій торгівлі постають авторські та суміжні права; винаходи, промислові зразки, корисні моделі, товарні знаки, знаки обслуговування, географічні зазначення; ноу-хау, топології інтегральних мікросхем, сорти рослин, породи тварин тощо;

— комерційні операції на цьому ринку здійснюються у вигляді міжнародної торгівлі патентами та ліцензіями;

— головними суб'єктами світової торгівлі й об'єктами інтелектуальної власності є потужні транснаціональні корпорації;

— міжнародна торгівля об'єктами інтелектуальної власності потребує створення та реалізації дієвої системи міжнародних угод та договорів щодо захисту відповідних прав.

— структура зазначеного ринку є неоднорідною в територіальному аспекті, оскільки спостерігається чітка поляризація країн світового господарства за рівнем освоєння та комерціалізації інтелектуальної власності, що обумовлює напрями, способи й ефективність міжнародного обміну результатами інтелектуальної діяльності.

На сучасному етапі розвитку світового господарства основними суб'єктами міжнародної торгівлі результатами інтелектуальної діяльності є розвинені країни. Зокрема, на частку країн ОЕСР припадає більше 90 % світової торгівлі правами на об'єкти інтелектуальної власності, в той час як решта країн світу (близько 10 % майже 100 країн) практично не бере участь у міжнародному обміні ліцензіями, частка промислово розвинених країн у світовому експорті ліцензій іноді наближається до 100 % (98,4 % в 1989 р.).

Основними чинниками, що впливають на вибір країни — потенційного ринку збуту зазначеної продукції, є такі:

— економічна та політична стабільність;

— рівень захисту прав інтелектуальної власності;

— наявність конкуруючих форм передачі інтелектуальної власності;

— обсяг ринку (чисельність населення, рівень доходів на одну особу);

- вартість робочої сили та природних ресурсів;
- підприємницький (у тому числі інвестиційний) клімат;
- наявність тіньового ринку, корупції тощо.

Важливою тенденцією сучасності є *розвиток нових форм міжнародного співробітництва у сфері обміну об'єктами інтелектуальної власності*, зокрема формування стратегічних альянсів, мета яких — досягнення за допомогою партнера певних стратегічних переваг, яких обом сторонам складно або неможливо досягти самотійно.

У Доповіді ВОІВ за 2011 р. звертається увага на те, що сума глобальних витрат на НДДКР майже подвоїлася в реальному вираженні за період 1993—2009 рр. При цьому більша частина таких витрат все ще припадає на країни з високим рівнем доходу (майже 70 % світового обсягу). Зазначені країни витрачають на НДДКР близько 2,5 % від ВВП, що більш ніж удвічі перевищує показник витрат країн із середнім рівнем доходу. Частка країн з низьким і середнім рівнем доходу у витрачанні коштів на НІОКР за період 1993—2009 рр. збільшилася на 13 %. Значна частка такого зростання (понад 10 %) припадає на Китай, який вийшов на друге місце серед великих світових держав, що здійснили витрати на НДДКР в 2009 р.

На думку авторів доповіді, міжнародний характер інновацій стає все більш вираженим внаслідок різкого збільшення частки рецензованих науково-технічних статей, автори яких — визнані на міжнародному рівні експерти, а також частки патентів на винаходи, автори яких — фахівці з більш ніж однієї країни. Крім того, транснаціональні компанії інтенсифікують процес розміщення своїх установ НДДКР у різних країнах, зокрема в деяких країнах із середнім рівнем доходу.

У доповіді зазначається, що існують конкретні докази того, що інновації набувають все більше спільного і відкритого характеру, хоча складно оцінити справжні масштаби і значення нових підходів. Спільне виробництво об'єктів інтелектуальної власності здійснюється через альянси НДДКР, зокрема договірні партнерські відносини та спільні підприємства на акціонерній основі. Дані про такі альянси обмежені й іноді важко тлумачаться, однак вони дають змогу зробити висновок, що найбільш часто в такі альянси вступають компанії, зайняті у сферах ІКТ, біотехнології та хімічної промисловості¹.

¹ World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: /http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

На думку сучасних дослідників, стратегічні альянси як нова форма міжнародної кооперації у сфері науково-технологічного обміну є ефективним механізмом зниження витрат і ризиків технологічних інновацій. Як основні види стратегічних альянсів на ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності виокремлюють:

- 1) стратегічні альянси з проведення НДДКР (спільні міжнародні дослідницькі проекти);
- 2) спільні наукові проекти з фінансування і здійснення фундаментальних досліджень;
- 3) альянси з комерціалізації наукових розробок;
- 4) альянси з виробництва високих технологій;
- 5) стратегічні альянси зі спільного просування того чи іншого товару;
- 6) міжнародні мережі спеціальних об'єднань з передачі технологій;
- 7) стратегічні альянси ліцензіарів та ліцензіатів;
- 8) стратегічні альянси з боротьби з піратством, недобросовісною конкуренцією та захистом прав інтелектуальної власності;
- 9) міжнародні альянси, які об'єднують митні служби у сфері захисту інтелектуальної власності;
- 10) альянси податкових служб у галузі оподаткування транснаціональних операцій;
- 11) міжнародні альянси оцінювачів, що здійснюють вартісне оцінювання інтелектуального капіталу;
- 12) міжнародні альянси інформаційних компаній і об'єднань;
- 13) альянси патентних відомств різних країн.

Основні мотиви щодо вступу в подібні стратегічні альянси такі: отримання додаткового доходу від наявних активів, можливість фактичного розширення виробництва без додаткових капіталовкладень, започаткування нового бізнесу на основі нових технологій партнера, отримання ексклюзивного доступу до постачальників, придбання нових технологій, ноу-хау, швидкий і ефективний вихід на ринок тощо.

Як уже зазначалося, **провідна форма розвитку глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності за сучасних умов — ліцензійна торгівля**. Незважаючи на те, що поява перших ліцензійних угод датується кінцем XVIII ст., формування міжнародного ринку ліцензій як специфічного сегмента світової торгівлі відбулося лише у другій половині XX ст. Розрізняють такі **два основні етапи розвитку ліцензійної торгівлі**:

- 1) *кінець XVIII — середина XX ст.* — генезис ліцензійної торгівлі та її еволюція від разових угод купівлі-продажу окремих винаходів на національних ринках до налагодження систематично-

го міжнародного обміну ліцензіями між провідними промислово розвинутими країнами, який, проте, розвивався більш низькими темпами, ніж світова торгівля в цілому. Так, на початку 50-х років ХХ ст. щорічні валютні надходження і платежі за ліцензії у всьому світі не перевищували 400 млн дол.;

2) *середина ХХ ст. — дотепер* — інтенсифікація міжнародної торгівлі ліцензіями, перетворення її на провідну форму міжнародних економічних відносин. Протягом цього етапу в систему міжнародної торгівлі ліцензіями включились практично всі країни світу, а щорічний обсяг валютних надходжень від світової торгівлі ліцензіями збільшився з 350 млн дол. в 1950 р. до 143 млрд дол. в 2005 р., тобто більш ніж у 400 разів¹. На сьогодні світовий ринок ліцензій більше ніж в 3,5 разу перевищує темпи зростання традиційних ринків товарів та послуг і оцінюється приблизно в 150 млрд дол. на рік.

На думку сучасних дослідників, світовий ринок ліцензій є системою економічних відносин між продавцями та покупцями прав на використання науково-технічних досягнень, які забезпечують отримання додаткового прибутку в процесі їх промислового застосування та мають єдину ліцензійну форму обігу на ринку.

Характерні ознаки сучасного світового ринку ліцензій такі:

— збільшення частки ринку ліцензій у світовій торгівлі (нині середньорічні темпи зростання міжнародної торгівлі ліцензіями в 3—4 рази перевищують темпи розвитку торгівлі традиційними товарами);

— посилення концентрації міжнародної торгівлі ліцензіями в промислово розвинених країнах (на частку промислово розвинених країн у 2005 р. приходилося більше 90 % всього продажу і близько 78 % всіх закупівель ліцензій);

— нерівномірність розвитку, пов'язана з тим, що найвищі темпи міжнародної торгівлі ліцензіями спостерігаються в таких наукомістких галузях, як електроніка, хімія, ресурсозберігаючі та нанотехнології, машинобудування, гінна інженерія, ракетно-космічна галузь, легка та харчова промисловість;

— формування світових центрів міжнародної торгівлі ліцензіями (США, Західна Європа, Японія) та загострення конкурентної боротьби між ними;

— становлення та розвиток нових форм і методів ліцензійного обміну на основі залучення в сферу ліцензійної торгівлі не лише

¹ *Мухопад В.И.* Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010. — С. 42—43.

об'єктів промислової власності, що охороняються патентами, а й об'єктів авторського права, результатів НДДКР, ноу-хау;

— ускладнення форм та методів ліцензійної торгівлі, яка стає важливою складовою міжнародних комерційних угод у вигляді супутніх ліцензій;

— формування нового напрямку обміну ліцензіями — міжнародної внутрішньофірмової ліцензійної торгівлі під впливом транснаціоналізації економіки.

Нині міжнародна *внутрішньофірмова торгівля ліцензіями в межах транснаціональних корпорацій* (торгівля ліцензіями між материнськими компаніями ТНК та їх численними зарубіжними філіями, дочірніми фірмами та змішаними компаніями) перевищує 60 % всіх операцій на світовому ринку ліцензій. Специфіка такої торгівлі полягає в тому, що обмін об'єктами інтелектуальної власності здійснюється по суті між складовими єдиного виробничо-господарського комплексу. При цьому діяльність філій, дочірніх фірм та змішаних компаній ТНК регулюється національним законодавством країн розміщення, згідно з яким їхні комерційні операції з материнськими компаніями, зокрема укладання ліцензійних угод, мають статус зовнішньоторговельних угод.

Незважаючи на те, що антимонопольне законодавство більшості країн перешкоджає створенню для філій ТНК на національних ринках більш сприятливих умов порівняно з місцевими компаніями, зокрема забороняє укладання ліцензійних угод за заниженими цінами, материнські компанії реалізують інтереси ТНК шляхом передачі своїм компаніям більшого обсягу прав (виключні та повні ліцензії), надання більших обсягів технічної допомоги тощо. Прибуток, отриманий ТНК від реалізації товарів, виготовлених з використанням таких ліцензій, значно перевищує розміри ліцензійної винагороди від незалежних фірм.

На думку сучасних дослідників, однією із тенденцій розвитку глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності є перехід від патентної охорони окремих виробів до агресивних форм захисту перспективних секторів ринку наукомісткої продукції. Йдеться про *“патентні війни”*, пов'язані з використанням виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності в конкурентній боротьбі. Стратегія ведення “патентних війн” заснована на технологіях патентної агресії та патентного тиску на конкурентів з метою їх витіснення з ринку. Залежно від цілей, принципів та механізмів ведення “патентних війн” сучасні транснаціо-

нальні корпорації використовують такі основні патентні стратегії:

1) *стратегію простої більшості патентів*, що базується на завоюванні домінуючого становища в патентному просторі ринку наукомісткої продукції шляхом концентрації якомога більшої кількості актуальних патентів у портфелі фірми. Цю стратегію, як правило, реалізують великі корпорації, здатні інвестувати значні кошти в об'єкти інтелектуальної власності з метою забезпечення захисту не стільки окремих технічних рішень, скільки цілого сектору товарного ринку;

2) *стратегію “патентної повені”*, що ґрунтується на концентрації науково-технічних зусиль однієї фірми на залученні значних ресурсів для проведення НДДКР, патентування їх результатів та обмеження можливостей конкурентів просуватися вперед у цьому напрямі;

3) *стратегію патентного блокування*, яка поєднує елементи стратегії “патентної повені” зі стратегією отримання простої більшості патентів. Йдеться про заповнення патентного простору навколо конкурента, “облогу” ефективного патенту фірми-конкурента десятками вузькоспеціалізованих патентів суміжного характеру, наслідком чого є блокування патенту та втрата конкуруючою компанією можливості його розвивати.

Улюбленим інструментом підриву виробничої стратегії конкурента стало блокуюче патентування. Суть його полягає в тому, щоб встигнути запатентувати власну розробку раніше, ніж конкурент встигне розпочати виробництво подібного товару. Таким чином, можна буде подавати позов і забороняти випуск конкурентної продукції. Водночас якщо у компанії — власника патенту не вистачає виробничих потужностей для випуску продукції, можна продати патент або надати ліцензію в обмін, наприклад, на частку в підприємстві.

Приміром, у 2002 р. корпорація “Time Warner’s America Online” запатентувала технологію програми обміну миттєвими повідомленнями, до яких, власне, належить також відома ICQ. Патент покрив практично всі основні функції ICQ, що стало неприємною несподіванкою для конкурентів “Microsoft” та “Yahoo”, які мають подібні програми. Адже AOL як власник цієї технології одержала можливість ініціювати позови проти будь-якої компанії, що створила подібний софт після дати реєстрації цього патенту.

Крім того, при вторгненні до прибуткових ринкових сегментів з високою конкуренцією компанія може застосовувати стратегію патентного прикриття, яка полягає в реєстрації й купівлі максимальної

кількості ключових патентів, необхідних для агресивного розвитку на новому ринку. Таким чином, компанії забезпечують свій бізнес так званою патентною стіною. У разі виявлення клонованої продукції правовласник зможе притягнути до суду недобросовісного конкурента. В Україні вже кілька років різні судові інстанції ухвалюють рішення щодо справи відомої німецької фармацевтичної компанії "Наттерманн" проти компанії "Наброс". Суперечка ведеться з приводу скасування реєстрації патенту на промисловий зразок упакування для ліків з назвою "Ессел Форте". Позивач наголошує, що цим порушуються його права на торговельний знак "Ессенціале Форте". І на сьогодні Вищий господарський суд підтримує позицію позивача¹.

6.1.2. Регулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності

Глобальний ринковий простір стає воєтину світовим і все доступнішим завдяки новим комунікаційним технологіям. Іншими словами, економічний ландшафт і місце інтелектуальної власності в ньому повністю змінилися.

К. Ідріс

Сучасні тенденції глобалізації економіки, лібералізації світових ринків, стрімкого прогресу технологій у галузі міжнародних комунікаційних систем, інтенсифікації та зміни форм конкурентної боротьби, утвердження інтелектуальної діяльності як рушійного фактора розвитку інформаційного суспільства загострюють проблему розроблення узгоджених правил взаємодії між окремими країнами та між суб'єктами відносин інтелектуальної власності цих країн. Загальновизнано, що механізми регулювання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності справляють суттєвий вплив на обсяги прямих іноземних інвестицій, ліцензійних угод, рівень розвитку національних інноваційних систем та конкурентоспроможність суб'єктів господарювання усіх рівнів.

Йдеться також про те, що в умовах формування глобального конкурентного середовища результати творчої інтелектуальної праці можуть бути скопійовані та впроваджені конкурентами

¹ *Городницький Э.* Властью, данною патентом / Э. Городницкий // Власть денег. — 2005. — 24 июня.

майже миттєво, внаслідок чого виробники втрачатимуть прибуток. Відтак формування міжнародної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності набуває першочергового значення в умовах глобалізації економіки.

Важливо зауважити, що становлення міжнародної системи комерціалізації, охорони та захисту прав інтелектуальної власності відбувалося впродовж XIX—XX ст., було укладено низку міжнародних угод та створено міжнародні організації, що визначають порядок та умови співпраці різних країн у цій сфері. При цьому всі види міжнародних угод та організацій, які регулюють міжнародні відносини у сфері інтелектуальної власності, умовно поділяються на такі три групи:

1) *глобальні міжнародні угоди та організації*: Паризька конвенція з охорони промислової власності, Всесвітня конвенція з авторського права, Бернська конвенція з охорони літературних та художніх творів, Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), Женевський договір про міжнародну реєстрацію наукових відкриттів, Договір про патентну кооперацію (РСТ) тощо; Всесвітня організація інтелектуальної власності);

2) *регіональні міжнародні угоди та організації*: Європейська патентна конвенція, Євразійська патентна конвенція, Андський пакт тощо; Євразійська патентна організація, Африканська організація інтелектуальної власності, Африканська регіональна організація промислової власності та ін.;

3) *предметні міжнародні угоди і організації*: Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків, Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм, Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків, Лісабонська угода про охорону найменувань місць походження та їх міжнародну реєстрацію, Міжнародна конвенція про охорону нових сортів рослин тощо, Товариства товарних знаків тощо.

До впливових міжнародних організацій, які здійснюють моніторинг і регулювання найважливіших процесів у сфері глобалізації відносин інтелектуальної власності, належать Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), Світова організація торгівлі (СОТ), Світовий банк (СБ), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Основні функції цих наднаціональних утворень у зазначеній сфері пов'язані з розробленням та реалізацією міжнародних договорів і проектів у галузі інтелектуальної власності, регулюванням міжнародної торгівлі об'єк-

тами інтелектуальної власності, стимулюванням міжнародного науково-технічного співробітництва, посередництвом у спірних чи конфліктних ситуаціях, поширенні інформації, яка сприяє глибшому розумінню відносин інтелектуальної власності та їх ролі у світовій економіці, тощо.

При цьому практика сучасного світогосподарського розвитку доводить, що *проблеми врегулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності є складними та суперечливими* внаслідок посилення нерівномірності економічного розвитку країн світу, відмінностей у співвідношенні імітаційних та інноваційних стратегій національних економік, дисбалансу інтересів країн, що експортують та імпортують об'єкти інтелектуальної власності.

Йдеться про те, що стрімке зростання масштабів використання результатів інтелектуальної діяльності в сучасному світі не спрямоване на вирішення гострих глобальних проблем. Головною метою компаній, організацій та країн, які зосредили в своїх руках монополні права на володіння та використання переважної більшості створюваних у світі результатів інтелектуальної діяльності, є отримання прибутку та посилення своїх позицій у глобальній конкурентній боротьбі. Водночас нерегульований процес використання результатів творчої інтелектуальної діяльності в інтересах вузького кола країн та корпорацій, технологічна і соціально-економічна поляризація світового господарства загострює полеміку щодо напрямів інституційно-організаційного впорядкування відносин інтелектуальної власності за умов глобалізації.

Розвинені країни, країни-інноватори зацікавлені у впровадженні дієвого механізму комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності та підтриманні високого рівня захисту прав інтелектуальної власності задля підвищення власної конкурентоспроможності, пожвавлення інвестиційної активності та нарощування експорту високотехнологічної продукції.

У доповіді Комісії з прав на інтелектуальну власність “Поєднання захисту прав на інтелектуальну власність з політикою розвитку” (Великобританія, 2002) зазначається, що в розвинених країнах інтелектуальна власність сприяє економічному зростанню, зниженню рівня бідності, залученню іноземних інвестицій та трансферу технологій завдяки стимулюванню винахідництва й нових технологій¹. Наполягаючи на впровадженні більш жор-

¹ Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy / Commission on intellectual Property Rights [El. resource]. — URL: <http://www.iprcommission.org>.

стких “правил гри” на глобальному ринку об’єктів інтелектуальної власності, урядовці цих країн звертають увагу на зниження конкурентоспроможності незахищеної виключними правами продукції, зростаючі ризики навмисного та ненавмисного порушення прав третіх осіб, у тому числі під час транскордонних переміщень об’єктів інтелектуальної власності, слабкість позицій інноваційних підприємств та організацій, які ігнорують капіталізацію своїх нематеріальних активів тощо. Відтак проблеми охорони інтелектуальної власності в цих країнах прирівнюються до стратегічних проблем розвитку та національної безпеки.

Інтелектуальна власність є “потужним інструментом” економічного розвитку, який поки не використовується з оптимальною ефективністю в усіх країнах, особливо в тих, що розвиваються. Інтелектуальна власність надає можливість зростання й економічного розвитку, але не так, як під час гри у казино, коли одні виграють, а інші втрачають. Навпаки, чим ширше міжнародне визнання й використання інструментів інтелектуальної власності, тим більше з’являється інновацій і більше творчих змін, і тим інтенсивніше відбувається культурне й економічне зростання¹.

Водночас країни з низьким рівнем економічного розвитку, держави, які виступають споживачами інтелектуального продукту або імітаторами інновацій, не зацікавлені в прийнятті жорстких заходів щодо охорони прав інтелектуальної власності. У цих країнах побутує переконання, що жорстка система охорони та захисту прав інтелектуальної власності:

— не в змозі стимулювати винаходи та науково-дослідні роботи в країнах, що розвиваються, з огляду на нестачу необхідного кадрового та технічного потенціалу, низький рівень життя населення, неспроможність пред’являти попит на інноваційну продукцію;

— сприяє утвердженню монополії високорозвинених країн на встановлення цін на інтелектуальні блага шляхом інвестування чи укладання ліцензійних угод;

— призводить до падіння життєвого рівня населення країн, що розвиваються, внаслідок підвищення вартості товарів, що містять інтелектуальну власність;

— породжує загрозу усунення конкуренції, оскільки експортери об’єктів інтелектуальної власності за відсутності власних

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.

науково-технічних розробок у країнах-імпортерах прагнуть ввести обмеження на продаж відповідної продукції;

— підриває національну безпеку країн, що розвиваються, низький науково-технічний потенціал яких не дає змоги розробляти власні технології, що призводить до посилення їх технологічної залежності від розвинутих країн.

Відстоюючи власні інтереси у глобальному економічному середовищі, країни, що розвиваються, розглядають жорстку систему захисту прав інтелектуальної власності як один із чинників “приватизації знань” у світовому масштабі та монополізації ринків транснаціональними корпораціями; механізм, за допомогою якого розвинені країни диктують свої умови країнам, що розвиваються, встановлюючи монополію на інноваційні товари та послуги. Наслідком цього є поглиблення розриву в рівнях технологічного розвитку промислово розвинених та відсталих країн, уповільнення загальноцивілізаційного процесу створення та впровадження інновацій, становлення глобального інформаційного суспільства. Стверджуючи, що захист прав інтелектуальної власності розвиненими країнами негативно впливає на економіку країн, що розвиваються, захисники такого підходу зазначають таке: запозичення, копіювання і контрафактне виробництво розробок більш розвинених країн є ефективним способом подолання відсталості країн, що розвиваються. Саме тому ці країни демонструють небажання гармонізувати свої національні системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності з вимогами міжнародних норм у цій сфері, не забезпечують належного контролю за реалізацією чинних норм, не перешкоджають функціонуванню тих галузей економіки, які існують за рахунок порушення інтелектуальних прав, тощо.

Відображенням такої позиції стала Декларація і Програма дій форуму тисячоліття “Ми, народи: ООН в XXI ст.” (26 травня 2000 р.), яка містить заклик до Організації Об’єднаних Націй щодо звільнення країн, що розвиваються, від дотримання угод Світової організації торгівлі про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності і недопущення винесення цих питань на обговорення в рамках будь-яких нових раундів переговорів.

Однак опоненти такого підходу звертають увагу на те, що не розвинена та не гармонізована на міжнародному рівні національна система охорони і комерціалізації інтелектуальної власності знижує привабливість країн, що розвиваються, для іноземних інвесторів, які намагаються вкладати кошти в підприємства зі 100-процентним іноземним капіталом без участі місцевих під-

приємців, обмежуючись передачею в країну тільки застарілих технологій.

Водночас слід взяти до уваги, що позиція країн, що розвиваються, стосовно міжнародної системи регулювання відносин інтелектуальної власності з часом зазнала певних змін. До середини ХХ ст. більшість з них намагалася обмежити охорону інтелектуальної власності в межах національних систем, не приєднуючись або формально належачи до виконання вимог чинних на той час міжнародних угод (Бернської конвенції з охорони літературних і художніх творів, Паризької конвенції з охорони промислової власності, Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків, Гаазької угоди про міжнародне депонування промислових зразків тощо).

У подальшому під тиском країн — експортерів високотехнологічної продукції країни, що розвиваються, стали більш активно залучатися до міжнародної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Водночас реалізація багатьох положень міжнародних угод у цій сфері була проблематичною, зокрема тому, що не було дієвого механізму їх примусового виконання. Це стало однією з визначальних причин укладання в межах ГАТТ/СОТ міжнародної угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угоди TRIPS), спрямованої на розбудову дієвого механізму реалізації прав інтелектуальної власності в глобальному масштабі.

На думку більшості дослідників, характерною ознакою сучасного етапу є інтенсифікація розвитку міжнародної системи регулювання відносин інтелектуальної власності, у тому числі шляхом посилення охорони прав інтелектуальної власності, виведення її зі сфери загального користування, зокрема шляхом “приватизації” тих її об’єктів, які перебувають у громадському користуванні. Яскравим прикладом цього слугує прийняття Європейським Союзом Директиви в галузі охорони прав на інтелектуальну власність, яка передбачає збільшення тривалості терміну авторських прав до 20 років. Якщо подібні рішення будуть прийняті в інших країнах, то зросте ймовірність внесення відповідних змін до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів.

В останні роки спостерігається справжня експансія в справі захисту прав інтелектуальної власності. І ця тенденція не обмежується тільки промислово розвиненими державами. Мова йде про глобальні процеси. Головне, з чим ми стикаємося сьогодні, — істотні

зрушення в географії інновацій. Спочатку інновації були характерні для промислово розвинених країн. Нині держави Північно-Східної Азії (наприклад, Китай і Республіка Корея) кидають серйозний виклик іншим країнам, продовжуючи стрімко розвивати сферу інновацій. Так, за останні 15 років сумарна частка міжнародних патентних заявок, поданих відповідно до договору ВОІВ про патентну кооперацію (РСТ) заявниками з Японії, Китаю та Кореї, збільшилась з 7,6 до 29,2 %.

**Френсіс Гаррі,
Генеральний директор ВОІВ**

У зв'язку з цим вітчизняні та зарубіжні дослідники звертають увагу на *необхідність належного інституційного забезпечення розвитку інтелектуальної власності в сучасному світогосподарському середовищі, здатного забезпечити узгодження інтересів різних країн, гармонізацію національних законодавств та плідне міжнародне співробітництво у цій царині*. В останні роки найважливіші заходи у сфері міжнародних економічних відносин та міжнародного права були спрямовані на подальший розвиток та удосконалення інституційного механізму комерціалізації, охорони та захисту прав інтелектуальної власності, спрощення процедури отримання такої охорони, визнання ключової ролі прав інтелектуальної власності у зростанні соціально-економічного добробуту та культурного розвитку народів світу.

На сьогодні інтелектуальна власність є об'єктом багатьох міжнародних угод, найважливіша з яких — *Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (Convention establishing the World Intellectual Property Organization)*, підписана в Стокгольмі 14 липня 1967 р., яка набрала чинності в 1970 р. В основу Конвенції було покладено ідею широкого співробітництва і взаємодопомоги держав при збереженні незалежних національних систем охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ, World Intellectual Property Organization, WIPO) — спеціалізований заклад у системі ООН, міжурядова організація, що регулює міжнародну систему охорони прав інтелектуальної власності та здійснює адміністративні функції щодо багатосторонніх угод з приводу її правових та економічних аспектів.

ВОІВ була створена в 1893 р. на дипломатичній конференції, коли два бюро, які виконували адміністративні функції Паризь-

кої (з охорони промислової власності) і Бернської (про охорону літературних і художніх творів) конвенцій, об'єдналися в одну установу, що отримала назву БІРПІ (Об'єднані міжнародні бюро з охорони інтелектуальної власності). З метою надання БІРПІ статусу повноправної міжурядової організації у 1967 р. у Стокгольмі була підписана Конвенція щодо заснування ВОІВ, яка у 1974 р. замінила БІРПІ. Нині членами ВОІВ є 185 держав (понад 90 % всіх країн світу), крім того статус спостерігачів на засіданнях цієї організації мають близько 250 неурядових та міжурядових організацій. Україна є членом ВОІВ з 26 квітня 1970 р.

Структура управління ВОІВ складається з таких рівнів:

1) *керівні органи: Генеральна Асамблея ВОІВ*, членами якої є держави — члени ВОІВ за умови, що вони також є членами Асамблеї Паризького і (або) Бернського союзів; *Конференція ВОІВ*, членами якої є всі держави — члени ВОІВ; *Координаційний комітет ВОІВ*, до якого входять держави — члени ВОІВ, що є членами Виконавчого комітету Паризького і (або) Бернського союзів, а також Швейцарська Конфедерація як країна місцеперебування ВОІВ; *асамблеї кожного із союзів*, адміністративні функції яких виконує ВОІВ, а також *Конференція представників держав — учасниць договорів*, прийнятих відповідно до раніше прийнятого Акта за умови, що уперше договір був укладений до проведення Стокгольмської дипломатичної конференції 1967 р.;

2) *комітети експертів*, створені відповідно до положень договорів, які встановлюють міжнародні класифікації об'єктів промислової власності (Ніццька угода 1957 р., Локарнська угода 1968 р., Страсбурзька угода 1971 р., Віденська угода 1973 р.), з метою періодичного перегляду відповідних класифікаційних систем;

3) *комітети*, створені в межах головних органів (Бюджетний комітет, Комітет із співпраці у галузі промислової власності, Комітет зі співпраці у сфері авторського права і суміжних прав, Комітет з питань інформації у сфері промислової власності, комітети експертів, створені для спеціальних цілей, тощо);

4) *робочі групи*, що створюються комітетами з метою сприяння обговоренню і розв'язанню окремих проблем.

Штаб-квартира ВОІВ знаходиться в Женеві, бюро зв'язку з ООН — у Нью Йорку. Виконавчим головою ВОІВ є Генеральний директор, що обирається Генеральною Асамблеєю на шестирічний термін, який може бути продовжений. Генеральні директори ВОІВ: 1970—1973 рр. — Георг Боденхаузен (Georg Bodenhausen, Голландія); 1973—1997 рр. — Арпад Богш (Arpad Bogsch, США); 1997—2008 рр. — Каміл Ідріс (Kamil Idris, Судан); з 2008 р. дотепер — Френсіс Гаррі (Francis Gurry, Австралія). Секретаріат ВОІВ має назву *Міжнародного бюро ВОІВ*, у складі якого функціонує заснований у 1994 р.

Арбітражний і посередницький центр, який надає послуги з урегулювання комерційних спорів між приватними сторонами з питань інтелектуальної власності.

Членом ВОІВ може стати будь-яка держава, що є членом Паризького або Бернського союзів, а також будь-яка інша держава — член ООН будь-якої з пов'язаних з ООН спеціалізованих установ або Міжнародного агентства з атомної енергії і (або) є стороною Статуту Міжнародного суду і (або) запрошена Генеральною Асамблеєю ВОІВ стати учасником Конвенції про заснування цієї організації (Конвенції ВОІВ).

Слід взяти до уваги, що ВОІВ є однією з 16 спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй, фінансово незалежною, оскільки внески держав-членів становлять лише 5—6 % її щорічних надходжень. Основні фінансові надходження ВОІВ пов'язані з оплатою послуг, наданих приватному сектору (депонування міжнародних патентних заявок, міжнародна реєстрація торговельних марок і промислових зразків, сплата за послуги арбітражу тощо). При цьому кожна держава має лише один голос, незалежно від величини її ВВП, кількості населення та розміру членських внесків. Така практика дає змогу враховувати інтереси всіх країн — членів ВОІВ при прийнятті спірних рішень.

Доходи ВОІВ є результатом ринкового використання послуг, які Організація пропонує через свої глобальні системи інтелектуальної власності: Договір про патентну кооперацію (РСТ), Мадридську систему для реєстрації знаків, Гаазьку систему для реєстрації зразків і Центр ВОІВ з арбітражу та посередництва. У 2011 р. попит на наші послуги в цих системах повернувся на докризові рівні і почав набирати темпи. Подачі міжнародних заявок у рамках системи РСТ, Мадридської та Гаазької систем зросли, відповідно, на 9,58; 7,4 і 21,5 %.

***Вступна промова Генерального
директора ВОІВ Френсіса Гаррі
на Асамблеї держав — членів ВОІВ
26 вересня — 5 жовтня 2011 р.***

Згідно зі Стокгольмською конвенцією про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 р. ***основні цілі створення ВОІВ такі:***

— налагодження взаєморозуміння і розвиток співпраці між державами на основі взаємної вигоди, поваги до суверенітету і рівності;

— заохочення творчої діяльності, сприяння охороні інтелектуальної власності у всьому світі;

— модернізація і підвищення ефективності адміністративної діяльності союзів країн-учасниць, створених у сфері охорони промислової власності, а також охорони літературних і художніх творів при повній повазі до самостійності кожного із союзів.

В останні роки стратегічні цілі ВОІВ були переглянуті і розширені. *Основними стратегічними цілями, сформульованими у Програмі і бюджеті ВОІВ на 2008—2009 рр., є такі:*

— збалансований розвиток міжнародної нормативної бази інтелектуальної власності;

— надання високоякісних послуг у глобальних системах охорони інтелектуальної власності;

— сприяння використанню інтелектуальної власності в інтересах розвитку;

— координація та розвиток глобальної інфраструктури інтелектуальної власності;

— надання довідкової інформації та аналітичних даних у сфері інтелектуальної власності;

— міжнародне співробітництво, спрямоване на забезпечення поваги до інтелектуальної власності;

— вирішення питань інтелектуальної власності в контексті глобальних стратегічних завдань;

— забезпечення оперативного зв'язку між ВОІВ, її державами-членами і всіма зацікавленими сторонами;

— ефективна адміністративно-фінансова підтримка, що дає можливість ВОІВ виконувати свої програми¹.

ВОІВ у співпраці з державами-учасницями ставить перед собою мету — стимулювання активного зростання обсягів глобальних інвестицій у нагромадження знань шляхом створення надійної та ефективної системи інтелектуальної власності, що враховує потреби та інтереси новаторів, інвесторів та суспільства в цілому. Крім того, ми прагнемо розширити участь суспільства у створенні благ інноваційного шляху розвитку економіки, заснованої на використанні знань. Ми націлюємо свої програми на підтримку формування сприятливого середовища для створення національних інноваційних і творчих активів, а також для залучення прямих іноземних ін-

¹ Пересмотренные Программа и бюджет на двухлетний период 2008—2009 гг. (утверждены Ассамблеями государств — членов ВОИС 12 декабря 2008 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.wipo.int/export/sites/www/about-wipo/ru/budget/pdf/rev_prog_budget_08_09.pdf

вестицій шляхом просування ідей максимально ефективного використання цієї системи та підвищення поваги до прав інтелектуальної власності у всіх державах — членах організації.

Крім того, наша організація надає широкий спектр послуг, що дають змогу з найменшими витратами полегшити отримання міжнародного захисту прав на винаходи, торговельні марки, промислові зразки. Ми також забезпечуємо ефективний доступ до необхідної інформації з питань, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Організація пропонує привабливу альтернативу затяжній і вельми дорогій процедурі судового розгляду у вигляді власної системи арбітражу та третейського суду. В умовах глобалізації та вкрай високого рівня конкуренції в світі винахідники і підприємства (незалежно від масштабів їх діяльності) повинні мати можливість захистити і використовувати свої інтелектуальні активи найбільш простим і економічно ефективним способом. І той спектр маловитратних і зручних послуг, який ми надаємо, можна вважати нашою реакцією на задоволення існуючих потреб.

**Френсіс Гаррі,
Генеральний директор ВОІВ**

Досягненню зазначених цілей сприяють такі *основні функції ВОІВ*:

- 1) сприяння розробленню заходів, розрахованих на поліпшення охорони інтелектуальної власності в усьому світі і на гармонізацію національних законодавств у цій галузі;
- 2) укладання міжнародних договорів з охорони інтелектуальної власності;
- 3) виконання адміністративних функцій Паризького союзу, спеціальних Союзів, утворених у зв'язку з цим Союзом, і Бернського союзу;
- 4) надання техніко-юридичної допомоги у царині інтелектуальної власності;
- 5) збирання і поширення інформації, проведення досліджень і публікація їх результатів;
- 6) забезпечення діяльності служб, що полегшують міжнародну охорону інтелектуальної власності;
- 7) виконання будь-яких інших належних дій¹.

Таким чином, діяльність ВОІВ спрямована на подальший розвиток та інституціоналізацію системи міжнародних відносин інтелектуальної власності шляхом розроблення відповідних норм

¹ Стокгольмська конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності [Електронний ресурс.] — Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_.

та стандартів, забезпечення адміністративної співпраці між союзами у сфері охорони інтелектуальної власності та заохочення укладення нових договорів; надання технічної та юридичної допомоги країнам, що розвиваються; сприяння модернізації національного законодавства в різних країнах, врегулюванню суперечок у сфері охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності; реєстрації об'єктів промислової власності; організації досліджень та сприяння обміну інформацією у цій царині з метою підвищення ефективності комерціалізації та охорони об'єктів інтелектуальної власності тощо

Союзи країн-учасниць, адміністративні функції яких виконує ВОІВ, засновані на конкретних договорах, які визначають інституційні засади розвитку міжнародного співробітництва у XXI ст., проголошеному ВОІВ століттям інтелектуальної власності. **При цьому розрізняють міжнародні договори трьох категорій** (рис. 6.2):

— **договори, які формують міжнародну систему охорони інтелектуальної власності.** До цієї групи договорів на сьогодні входять дев'ять договорів та конвенцій, що врегульовують визнані державами — членами ВОІВ стандарти регулювання відносин інтелектуальної власності в кожній країні, зокрема Договір про патентне право (*Patent Law Treaty, PLT*), Угода ВОІВ про авторське право (*WIPO Copyright Treaty, WCT*), Договір про закони щодо товарних знаків (*Trademark Law Treaty, TLT*), Паризька конвенція про охорону промислової власності (*Paris Convention for the Protection of Industrial Property*) та ін.;

— **договори, які лежать в основі практичного забезпечення міжнародної охорони інтелектуальної власності.** До цієї групи входять десять договорів, які забезпечують дію кожної міжнародної реєстрації чи поданої заявки у будь-якій державі — учасниці угоди, зокрема Договір про патентну кооперацію (*Patent Cooperation Treaty, PCT*), Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків (*Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks*), Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків (*Hague Agreements Concerning the International Deposit of Industrial Designs*) тощо;

— **договори, які створюють класифікаційні системи та процедури їх удосконалення й оновлення.** До цієї групи входять договори, які відіграють допоміжну роль, пов'язану зі створенням та порядком використання класифікаційних систем, покликаних полегшити пошук необхідної інформації стосовно об'єктів інтелектуальної власності, зокрема Локарнська угода щодо за-

Рис. 6.2. Класифікація міжнародних угод, укладених у рамках ВОІВ

снування Міжнародної класифікації промислових зразків (*Locarno Agreement Establishing an International Classification for Industrial Designs*), Ніццька угода про міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків (*Nice Agreement Concerning the International Classification of Goods and Services for the Purposes of the Registration of Marks*), Страсбурзька угода про міжнародну патентну класифікацію (*Strasbourg Agreement Classification the international Patent Classification*) та ін.

Діяльність ВОІВ охоплює такі основні напрями:

1) **адміністративний**: адміністрування багатосторонніх міжнародних конвенцій, зберігання текстів договорів, офіційних їх перекладів, додаткових договорів, заяв держав про вступ, вирішення конфліктів, забезпечення процедури перегляду договорів тощо. Нині ВОІВ адмініструє 23 міжнародні угоди у сфері інтелектуальної власності;

2) **реєстраційний**: прями послуги заявникам і власникам прав на промислову власність з питань обробки міжнародних заявок для отримання охоронних документів відповідно до договорів про патентну кооперацію, а також з питань реєстрації товарних знаків та промислових зразків);

ВОІВ відіграє провідну роль:

— у створенні та розвитку збалансованої і доступної міжнародної системи інтелектуальної власності, яка може бути використана для досягнення цілей державної політики на національному та міжнародному рівнях;

— у полегшенні та заохоченні використання системи інтелектуальної власності не лише з метою стимулювання і поширення інновацій і творчості та їх застосування для цілей економічного розвитку, а також для забезпечення порядку на ринку та боротьби з плутаниною і фальсифікацією;

— в ідентифікації рішень на основі інтелектуальної власності, які можуть надати допомогу у вирішенні глобальних проблем, зокрема пов'язаних зі зміною клімату, продовольчою безпекою, охороною здоров'я та розширенням розриву в знаннях між націями;

— як основне джерело і сховище інформації у сфері інтелектуальної власності шляхом розроблення глобальних баз даних, надання економічного аналізу та статистичних даних і зміцнення знань у галузі термінології та перекладу.

**Френсіс Гаррі,
Генеральний директор ВОІВ**

3) **програмний**: забезпечення ширшого визнання країнами чинних міжнародних договорів з питань інтелектуальної влас-

ності, їх оновлення, розроблення нових договорів, організація діяльності зі співробітництва з метою розвитку тощо;

4) **освітній**: підготовка кадрів у галузі охорони інтелектуальної власності, зокрема через Центр дистанційного навчання та WIPOnet — глобальну мережу інтелектуальної власності, покликану з'єднати ділові процеси національних відомств у режимі онлайн.

Таким чином, **Всесвітня організація інтелектуальної власності**:

— сприяє підвищенню ефективності охорони прав інтелектуальної власності шляхом розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері;

— розробляє правові норми та надає відповідні рекомендації щодо регламентації правових і адміністративних аспектів інтелектуальної власності;

— надає консультації та розробляє типові закони щодо врегулювання відносин інтелектуальної власності на національному та міжнародному рівнях;

— є міжнародним центром обміну інформацією у сфері інтелектуальної власності, надає навчальну та техніко-юридичну допомогу країнам;

— визначає міжнародні стандарти в галузі інтелектуальної власності, знання яких є обов'язковим для спеціалістів, що працюють у цій сфері;

— здійснює реєстрацію об'єктів права промислової власності та їх подальшу охорону;

— організує дослідження глобальних проблем у сфері інтелектуальної власності;

— сприяє врегулюванню суперечок у галузі інтелектуальної власності між суб'єктами приватного права;

— здійснює діяльність із гармонізації національних законодавств та процедур у сфері інтелектуальної власності.

Важливим напрямом діяльності ВОІВ є надання технічної та правової допомоги країнам, що розвиваються. Зокрема, постійна програма ВОІВ із співробітництва в цілях розвитку в галузі промислової власності передбачає надання допомоги країнам, що розвиваються, за такими основними напрямами:

1) навчання держаних службовців та представників приватного сектору (юристів, тимчасових повірених у галузі промислової власності та ін.);

2) надання юридичної допомоги та консультацій щодо розроблення нових проєктів та перегляду чинних законодавчих актів у галузі промислової власності;

3) створення й розвиток відомств та організацій промислової власності;

4) надання допомоги в стимулюванні розвитку раціоналізаторської та винахідницької діяльності;

5) використання технічної інформації, що міститься в патентних документах;

6) розроблення програм для законодавців та працівників судової системи;

7) підвищення обізнаності працівників місцевих підприємств у галузі охорони інтелектуальної власності.

Важливим напрямом діяльності ВОІВ є боротьба з міжнародним піратством у сфері інтелектуальної власності. У 2004 р. у Брюсселі за сприяння ВОІВ спільно із Світовим альянсом бізнес-лідерів у боротьбі з контрафактною продукцією (GBLAAC), Міжнародною асоціацією торгових марок (INTA), Міжнародною асоціацією управління безпекою (ISNA) та іншими впливовими міжнародними організаціями відбувся I Всесвітній конгрес із боротьби з підробками товарів і торговельних марок.

У Заяві конгресу зазначається, що інтелектуальна власність є могутнім інструментом підвищення добробуту та економічного розвитку країн світу. Водночас піратство та торгівля контрафактною продукцією перетворились на зростаючу загрозу інтелектуальній власності, економічному розвитку, здоров'ю та безпеці споживачів у багатьох країнах у глобальному масштабі. Це пов'язано з тим, що:

— підробка товарів завдає істотної шкоди національним інтересам, бізнесу через втрату бюджетних доходів, розпорошення урядових засобів, негативний вплив на економічний розвиток й іноземні інвестиції;

— у значній кількості підроблених товарів використовуються небезпечні, неперевірені або нестандартні інгредієнти чи компоненти, які становлять загрозу здоров'ю і безпеці споживачів;

— виробництво, розповсюдження і роздрібний продаж контрафактних товарів усе більше підпадають під контроль великих злочинних організацій, а також використовуються для фінансування діяльності деяких терористичних угруповань;

— торгівля контрафактними товарами сприяє підвищенню рівня корупції в публічному та приватному секторах;

— продаж контрафактних товарів завдає значних фінансових збитків, призводить до втрати репутації виробників, торговців та власників торговельних марок, підриває довіру до них споживачів тощо.

У Заяві наголошується на спільній зацікавленості та нагальній потребі у вдосконаленні співробітництва та координації на національному, регіональному та глобальному рівнях між різними органами влади та промисловими групами, які намагаються протидіяти швидко зростаючій торгівлі контрафактними товарами. У зв'язку з цим Конгрес рекомендував:

— *запровадити тривале співробітництво громадського та приватного секторів на світовому рівні, в тому числі між міжнародними установами, що відповідають за боротьбу з контрафактними товарами;*

— *запровадити регіональні ініціативи громадського та приватного секторів щодо протидії підробкам товарів;*

— *провести зустрічі на вищому рівні для власників торговельних марок приватного сектору й організацій, що працюють над проблемами підробок з метою координації та підвищення ефективності дій у цій сфері;*

— *надати допомогу країнам у модернізації їхніх можливостей щодо боротьби з контрафактними товарами, сприянні отриманню матеріальних вигод від захисту інтелектуальної власності;*

— *завершити розроблення Всесвітньою митною організацією “типового законодавства” щодо захисту прав інтелектуальної власності на кордоні;*

— *забезпечити повну імплементацію та активну підтримку ініціативи Інтерполу щодо захисту прав інтелектуальної власності та боротьби з контрафактними товарами;*

— *підтримати зусилля ВОІВ надати країнам допомогу з підвищення рівня знань суддів та прокурорів, які займаються питаннями захисту прав інтелектуальної власності, у тому числі запровадження, у разі доцільності, спеціальних судів для розгляду справ щодо захисту прав інтелектуальної власності;*

— *забезпечити подальше розроблення відповідних стандартів, стратегій та інструментів протидії підробкам з боку Всесвітньої митної організації;*

— *заохочувати уряди до підвищення пріоритетності та виділення додаткових ресурсів для посилення боротьби з протизаконною торгівлею тощо¹.*

¹ Перший всесвітній конгрес по боротьбі з підробками товарів і торговельних марок. Заява // Інтелектуальна власність. — 2004. — № 8. — С. 24—26.

Можна сказати, що впевненість у здатності ВОІВ розвивати міжнародну правову структуру не тільки заслуговує схвалення, а й необхідна з огляду на масштабність проблем, які постають перед постійно зростаючою системою інтелектуальної власності в світі. Такі проблеми зумовлені не просто труднощами, а також змінами, особливо в сфері ІВ, масштабним переходом до економічних систем, у яких нематеріальні активи все більшою мірою є метою інвестицій та джерелом створення багатства.

Серед проблем у сфері ІВ слід виокремити три, які, як на мене, будуть домінувати в майбутні роки.

Перша — це управління попитом, або кількістю заявок на охорону прав ІВ, які подаються по всьому світу. Оскільки в науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи по всьому світу щорічно інвестується понад 1,2 трлн дол. США, не дивно, що кількість заявок на охорону прав ІВ продовжує зростати. Нам слід розглядати це як довгострокову тенденцію, навіть якщо вона буде короткостроково уповільнюватися в нинішніх економічних умовах. Так, у Сполучених Штатах Америки перший патент за чинною системою нумерації був виданий у 1836 р. У 1911 р. був виданий мільйонний патент, а у 2011 р. — восьмимільйонний патент. У Китаї в 1989 р. було подано 9659 патентних заявок, а також 48 411 заявок на реєстрацію товарних знаків і 158 заявок на реєстрацію промислових зразків. А вже через 20 років у Китаї було подано 241 367 патентних заявок, 795 759 заявок на реєстрацію товарних знаків і 367 613 заявок на реєстрацію промислових зразків.

Другою серйозною проблемою є перехід до цифрових форматів та Інтернету. Багато пам'яток нашої культури, зокрема компакт-диски та відеодиски для музики і фільмів, газети і, можливо, в кінцевому рахунку, книги, є “вимираючими видами”. Один з прогнозів пророкує, що газети припинять своє існування до 2040 р. або до 2050 р. Я наводжу ці приклади не для того, щоб оплакувати їх, щоб нагадати, що недалеко той час, коли переважна більшість джерел нашого культурного споживання, крім виступів перед публікою і персональних контактів, буде доступна тільки в цифрових форматах і через Інтернет. Світ, у якому музичні аудіовізуальні та літературні культурні творіння стануть контентом, а їх вираження віртуальним, не така вже далека реальність.

Третя проблема, яку я хотів би згадати, — це підвищення потенціалу найменш розвинених країн щодо їх участі в системі ІВ та її використання для заохочення інновацій і творчості. Ми досягли певного прогресу у вдосконаленні забезпечення наших послуг, створенні потенціалу шляхом введення стратегічного планування і “включення як основного компонента” або включення в усі служби Організації роботи з розвитку потенціалу країн, що розвиваються. Ми також розробили низку баз даних, платформ і послуг, які збільшують можливість країн, що розвиваються, використовувати знання

та інформацію, що генеруються системою ІВ. Ми здійснюємо проекти автоматизації та модернізації відомств більш ніж в 50 країнах, а близько 40 країн очікують реалізацію таких проектів. Але ми знаємо, що завжди є можливість подальшого вдосконалення, і ми сподіваємося на тісну роботу з державами-членами з метою досягнення цього вдосконалення.

**Вступна промова Генерального
директора ВОІВ Френсіса Гаррі
на Асамблеї держав — членів ВОІВ
26 вересня — 5 жовтня 2011 р.**

1 жовтня 2011 р. у м. Токіо (Японія) Канада, США, Австралія, Японія, Марокко, Нова Зеландія, Сінгапур та Південна Корея підписали *Торговельну угоду проти контрафакту* (Anti-Counterfeiting Trade Agreement, АСТА) — багатосторонню міжнародну угоду, що встановлює міжнародні стандарти та правові норми у боротьбі з порушеннями інтелектуальної власності в глобальному масштабі. Предметом урегулювання є питання обігу контрафактних товарів, торгівлі непатентованими лікарськими препаратами та поширення творів, що охороняються законом про авторське право, через Інтернет (інтернет-піратство).

Угода АСТА забезпечує правову основу для розслідувань і забезпечення прав інтелектуальної власності в глобальному масштабі. Мається на увазі, що учасники угоди:

— зобов'язуються застосовувати ефективні заходи щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності, які не перешкоджають торгівлі правами на об'єкти інтелектуальної власності та не допускають можливих зловживань у цій сфері;

— забезпечують судовій владі право видавати приписи, спрямовані на припинення порушення прав інтелектуальної власності або поширення нелегальних товарів;

— беруть на себе зобов'язання ефективно розслідувати і захищати права інтелектуальної власності в транскордонних ситуаціях¹.

Відповідно до Угоди АСТА злочином вважається навмисна підробка товарного знака та піратство в промислових масштабах і (або) сприяння у здійсненні подібних порушень. Окремо розглядається копіювання кінематографічних творів у кінотеатрі під час сеансу (Telesync), звинувачення у якому виноситься на роз-

¹ Anti-Counterfeiting Trade Agreement [El. resource]. — URL: http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/assets/pdfs/Text_ACTA_02Oct2010-eng.pdf

гляд сторін. Покаранням за ці злочини може бути як позбавлення волі, так і фінансова відповідальність. Окрема стаття регулює питання вилучення і знищення контрафактної продукції.

Щодо регулювання та захисту прав інтелектуальної власності в цифровому середовищі, то Угода АСТА спрямована на забезпечення дієвості та ефективності процедур, у тому числі короткострокових превентивних і стримуючих. При цьому наголошується на тому, що реалізація положень угоди не повинна перешкоджати торгівлі правами інтелектуальної власності або порушувати базові принципи свободи слова, права на справедливий судовий розгляд та права на недоторканність приватного життя. Водночас зазначається, що сторони можуть вимагати розкриття інформації ISP щодо абонентів, підозрюваних у порушенні прав інтелектуальної власності. Слід взяти до уваги, що Угода АСТА поширює правову охорону на технічні засоби, які використовуються для захисту захищених авторським правом записів, тобто їх несанкціоноване використання або поширення є підставою звернення до суду.

Противники Угоди АСТА звертають увагу на те, що основну частку прибутків від її прийняття отримають великі міжнародні корпорації. На їхню думку, програма містить значні потенційні небезпеки для розвитку свободи слова і прав людини, оскільки проголошені в ній розмиті вимоги можуть бути використані для посилення контролю за суспільством у глобальній мережі Інтернету.

Зазначені аргументи стали підставою для того, щоб низка країн (Мексика, Швейцарія, країни Європейського Союзу та ін.) утрималася від підписання Угоди АСТА. Водночас багато з них підтвердило свою підтримку подібним ініціативам та заявило про намір продовжувати роботу з підготовки й прийняття угоди в найкоротші терміни. Відповідно до ст. 39 Угоди зацікавлені країни мають час для приєднання до Угоди до 31 березня 2013 р.

Важливу роль у регулюванні міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності відіграє *Світова організація торгівлі* (COT, World Trade Organization, WTO), яка надає цим питанням першочергового значення.

До складу Генеральної Ради COT входять три організації: Рада з торгівлі послугами, Рада з торгівлі товарами та *Рада з інтелектуальної власності*, яка здійснює нагляд за виконанням Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights,

TRIPS), що була підписана 15 квітня 1994 р. і набрала чинності 1 січня 1995 р.

Процес формування системи міжнародних економічних відносин, побудованих на узгоджених правилах лібералізації зовнішньоекономічної діяльності і світової торгівлі зокрема, є складним і тривалим.

З 1948 до 1994 р. провідну роль у регулюванні міжнародної торгівлі відіграла Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) — багатостороння міжнародна угода, яка визначала принципи і правові норми торговельних відносин країн-учасниць на основі пристосування національного зовнішньоторговельного законодавства до єдиних вимог.

За майже півстолітню історію ГАТТ було проведено 8 раундів багатосторонніх торговельних переговорів. Упродовж перших трьох десятиріч діяльність ГАТТ була зосереджена на лібералізації міжнародної торгівлі шляхом взаємного зниження митно-тарифного захисту. Але одночасно зі зниженням митних бар'єрів у світовій торгівлі з'явилися проблеми, пов'язані з нетарифними обмеженнями, що потребували спільного розв'язання. З цієї причини в ході 7-го Токійського раунду багатосторонніх переговорів (1973—1979 рр.) сферу регулювання ГАТТ значно розширено. Було укладено пакет угод щодо врегулювання правил митної оцінки, технічних бар'єрів у торгівлі, імпортного ліцензування, введення антидемпінгових компенсаційних мит тощо.

Однак, незважаючи на досягнуті успіхи, в регулюванні міжнародної торгівлі залишилось багато невирішених питань, більше того, поступово почали накопичуватися нові проблеми. Розвиток світогосподарських зв'язків, НТР і поглиблення валютно-фінансового співробітництва сприяли зростанню самостійної ролі й експортного потенціалу сфери послуг (телекомунікаційних, банківських, страхових, туристичних, транспортних) у міжнародній економіці. На початку 80-х років загострилися питання торговельних аспектів прав інтелектуальної власності внаслідок зростання масштабів торгівлі товарами з підробленими товарними знаками, відео-, комп'ютерного піратства, використання чужих наукових і конструкторських розробок.

За цих обставин відсутність загальновизнаних правил у світовій торгівлі послугами та міждержавних домовленостей щодо охорони прав інтелектуальної власності стала гальмом на шляху подальшого розвитку міжнародних економічних відносин. Виникла також необхідність у створенні ефективного міжнародного інституту, який зміг би охопити багатосторонніми угодами широкий спектр міждержавних торговельно-економічних зв'язків і мати широке коло повноважень у врегулюванні світової торгівлі.

Обговоренню цих складних старих і нових проблем була присвячена робота 8-го Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів, який тривав найдовше — з 1986 до 1993 р. У результаті семирічних переговорів було розроблено та узгоджено пакет із 28 домовленостей та юридичних норм. Ці угоди охопили широке коло різноманітних видів діяльності й уперше набули комплексного характеру, включивши до сфери міжнародного регулювання торгівлю послугами, а також питання захисту прав інтелектуальної власності, інвестицій, пов'язаних із торгівлею, тощо.

Важливим результатом Уругвайського раунду стало створення Світової організації торгівлі, до компетенції якої увійшли нові (раніше не регульовані в рамках ГАТТ) питання. На сьогодні СОТ виконує роль міжнародного форуму для проведення торговельних переговорів, арбітра міждержавних торговельних суперечок і здійснює нагляд за широким спектром торговельно-політичних угод, маючи набагато ширші повноваження завдяки вдосконаленню низки процедур щодо прийняття рішень. Водночас СОТ є інституційним механізмом реалізації домовленостей Уругвайського раунду.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) є додатком 1С Маракешської угоди про заснування Світової організації торгівлі і регулює широкий спектр відносин у сфері інтелектуальної власності (авторське право і суміжні права, право на товарні знаки та знаки обслуговування, географічні зазначення, промислові зразки, патенти, топології інтегральних мікросхем, закриту інформацію тощо) з метою забезпечення охорони відповідних прав у міжнародній торгівлі при дотриманні принципів національного режиму, режиму найбільшого сприяння й транспарентності (рис. 6.3).

Угода TRIPS складається із 73 статей. При цьому ст. 1—8 формують загальний розділ, ст. 9—13 стосуються авторського права, ст. 14 — суміжних прав, ст. 15—39 — промислової власності, ст. 40—73 присвячені забезпеченню прав інтелектуальної власності.

Загальні положення Угоди TRIPS стосуються таких питань:

— *характеру та сфери дії зобов'язань* (члени Угоди можуть, але не зобов'язані, передбачати у своєму законодавстві вищій рівень охорони, ніж це передбачено угодою, вони є вільними у визначенні методу впровадження цієї угоди в межах їх національних законодавчих систем);

— *об'єктів інтелектуальної власності*, зокрема авторського права та суміжних прав, товарних знаків, географічних зазна-

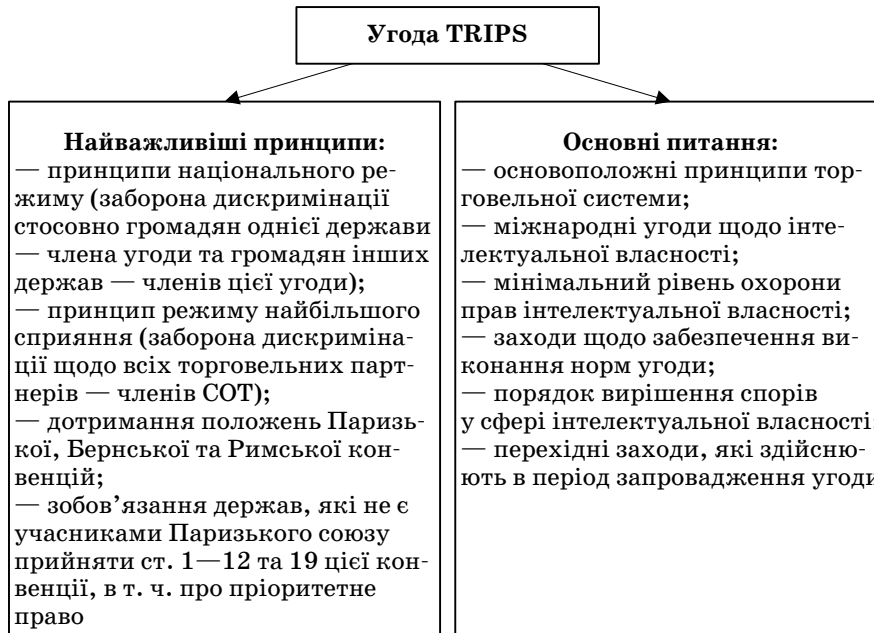

Рис. 6.3. Основні принципи та питання Угоди TRIPS

чень, промислових зразків, патентів, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, захисту нерозголошеної інформації тощо;

— *режиму права інтелектуальної власності*, зокрема принципів, які мають враховуватися в національному законодавстві, а саме:

1) *принципу національного режиму*, який вимагає від учасників Угоди надання громадянам інших країн — членів Угоди режиму, передбаченого цією Угодою;

2) *принципу режиму найбільшого сприяння*, згідно з яким стосовно охорони інтелектуальної власності будь-які вигоди, пільги, привілеї, імунітети, що надаються членом Угоди громадянам будь-якої країни, надаються відразу і безумовно громадянам усіх інших країн — учасниць Угоди відповідно до принципу “торгівлі без дискримінації”.

У розділах, присвячених авторському праву, йдеться про зобов'язання країн — членів СОТ дотримуватися Бернської конвенції з охорони літературних і художніх творів щодо обов'язкових положень (ст. 2—19 Бернської конвенції), факультативних положень (які не є обов'язковими і стосуються особистих немайнових

рав автора¹) та об'єктів, що не охороняються (ідей, процедур, методів експлуатації або математичних концепцій), виходячи з того, що правова охорона надається лише “виразним формам”.

Важливо зауважити, що норми угоди TRIPS аналогічні нормам угод, які адмініструються ВОІВ. Водночас угода TRIPS поширила на систему міжнародної охорони та комерціалізації інтелектуальної власності традиційний для міжнародної торгівлі режим найбільшого сприяння. Крім того, в угоді TRIPS відображені нові норми, що стосуються охорони комп'ютерних програм та баз даних, прокату товарів із втіленими творами, що охороняються, терміну охорони анонімних творів та творів під псевдонімом, розширення “трирівневого критерію” Бернської конвенції тощо. Так, зокрема, за авторами комп'ютерних програм та кінематографічних творів визнано виключне право прокату; термін захисту прав артистів-виконавців та виробників фонограм збільшено з 20 до 50 років; передбачено два види захисту прав на географічні зазначення та найменування місць походження товарів (загальний та стосовно вин і спиртних напоїв) тощо.

На думку багатьох дослідників, *найважливіші досягнення Угоди TRIPS у галузі практичного забезпечення захисту прав інтелектуальної власності такі:*

— запровадження механізмів контролю в галузі встановленого міжнародного режиму на національному (державні структури та суди) та міжнародному (органи СОТ) рівнях;

— поширення дії механізму вирішення міжнародних суперечок СОТ на сферу відносин інтелектуальної власності.

При цьому держави — учасниці Угоди TRIPS самостійно вирішують питання щодо виконання положень угоди в межах своїх правових систем. У процесі розроблення та зміни національного законодавства у сфері інтелектуальної власності вони зберігають право охороняти свої інтереси в галузі життєво важливих для їх технічного, соціально-економічного та культурного розвитку секторів, забезпечення національної та міжнародної безпеки тощо.

Важливо зауважити, що Угода TRIPS передбачає здійснення прийнятних процедур щодо проведення ефективних дій проти актів порушення прав інтелектуальної власності та зловживань, не створюючи бар'єрів на шляху законної торгівлі. При цьому *Угода TRIPS охоплює п'ять основних сфер:*

¹ Згідно зі ст. 9(1) угоди TRIPS, країни — члени СОТ можуть не визнавати особисті немайнові права авторів, надані ст. 6bis Бернської конвенції, та не мають зобов'язань стосовно прав, що випливають із цієї статті.

1) порядок застосування основоположних принципів міжнародних угод з питань торгівлі та дотримання прав інтелектуальної власності;

2) порядок забезпечення достатніх заходів з охорони та захисту прав інтелектуальної власності;

3) заходи з охорони та захисту прав інтелектуальної власності на територіях окремих держав;

4) порядок вирішення суперечок з питань інтелектуальної власності між державами — членами СОТ;

5) спеціальні заходи на перехідному етапі до нової системи охорони прав інтелектуальної власності¹.

Таким чином, *Угода TRIPS*:

— є торговельною угодою, а не договором прямої дії, відтак передбачає прийняття відповідного національного законодавства;

— вперше включає інтелектуальну власність у контекст світової торгівлі та пов'язаних з нею глобальних проблем;

— детально регламентує процес забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності;

— уніфікує судові процедури захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності у країнах — членах СОТ;

— передбачає заходи із попередження порушень прав інтелектуальної власності без створення перешкод на шляху торгівлі продуктами інтелектуальної діяльності;

— регламентує відповідальність за зловживання правами інтелектуальної власності, жорсткі заходи боротьби з піратством та контрафактною продукцією тощо.

Таким чином, основне призначення Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності полягає у сприянні заохоченню технічних нововведень, передачі та поширенню інновацій на основі взаємовигідного співробітництва виробників та споживачів інтелектуальних продуктів, гармонійного поєднання їх прав та обов'язків, підвищення соціально-економічного добробуту населення. Згідно зі ст. 7 Угоди TRIPS захист та контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності мають сприяти запровадженню технологічних нововведень, передачі та поширенню технологій для обопільної вигоди виробників і споживачів у такий спосіб, що сприяє підвищенню соціального та економічного добробуту, а також балансу прав і обов'язків сторін. Угода також передбачає, що права інтелектуальної власності повинні відповідати критеріям права на захист, передбаченим Паризькою

¹ Джерело: <http://www.inservice.ru/documents/wto/about/2-6.html>

конвенцією (1967), Бернською конвенцією (1971), Римською конвенцією та Договором з інтелектуальної власності стосовно інтегральних мікросхем.

Водночас слід взяти до уваги, що, на думку багатьох дослідників, угода TRIPS більшою мірою відповідає інтересам високорозвинених країн, здатних до генерації нових знань та інтелектуальних продуктів, і не забезпечує належної підтримки розвитку відносин інтелектуальної власності у країнах, що розвиваються. Згідно з дослідженням інвестиційного клімату та системи інтелектуальної власності в більш ніж 10 країнах, включаючи Бразилію, Аргентину, Гватемалу та інші, проведеним у середині 1990-х років Міжамериканським банком розвитку за ініціативи американського уряду, угода TRIPS не забезпечує належної підтримки розвитку місцевого високотехнологічного виробництва, науки та технологій у країнах, що розвиваються.

У 1995 р. у Женеві між СОТ і ВОІВ була підписана Угода щодо взаємодопомоги і співробітництва у сфері охорони інтелектуальної власності, що набула чинності з 1 січня 1996 р. і стала важливим кроком на шляху зближення двох впливових міжнародних організацій та сформованих ними міжнародних стандартів щодо охорони інтелектуальної власності. Найважливішими напрямками співробітництва цих організацій є такі:

— консультативна та практична допомога щодо перегляду і вдосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності;

— реалізація на національному та регіональному рівнях комплексних програм навчання та інформування посадових осіб, виробників, споживачів інших суб'єктів відносин інтелектуальної власності;

— надання підтримки країнам, що розвиваються, в отриманні інформаційних ресурсів та вирішенні проблем комп'ютеризації для забезпечення їх участі в глобальній інформаційній мережі ВОІВ;

— впровадження нових стандартів у галузі охорони та забезпечення прав інтелектуальної власності;

— надання фінансової допомоги для полегшення участі окремих країн у заходах і засіданнях ВОІВ, пов'язаних з подальшим прогресивним розвитком нових міжнародних норм і практики.

Важливими інститутами, що забезпечують урегулювання відносин інтелектуальної власності на глобальному рівні є різного роду громадські організації, у тому числі Міжнародна асоціація з охорони промислової власності (AIPPI), Міжнародна федерація

винахідницьких організацій (IFIA), Міжнародна федерація патентних повірених (FICPI), Ліцензійне товариство (LES), Міжнародна асоціація власників товарних знаків (INTA), Міжнародна федерація виробників фонограм (IFPI), Міжнародна конвенція товариств авторів і композиторів (SIZAC) тощо.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Глобальний ринок прав на об'єкти інтелектуальної власності. Прямі та непрямі форми міжнародного обміну інтелектуальною власністю. Відчужувані, невідчужувані та умовно відчужувані форми передачі результатів інтелектуальної діяльності. Ліцензійна торгівля. Основні етапи розвитку ліцензійної торгівлі. Світовий ринок ліцензій. "Патентні війни". Патентні стратегії. Регулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності. Глобальні міжнародні угоди та організації. Регіональні міжнародні угоди та організації. Предметні міжнародні угоди і організації. Всесвітня організація інтелектуальної власності. Основні функції ВОІВ. Програмні, реєстраційні та класифікаційні договори, укладені в рамках ВОІВ. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS). Принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння Угоди TRIPS. Угода щодо взаємодопомоги і співробітництва у сфері охорони інтелектуальної власності (1985).

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте найважливіші передумови формування глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності.
2. Охарактеризуйте прямі та непрямі форми міжнародного обміну інтелектуальною власністю.
3. Розкрийте специфіку товарного обміну об'єктами інтелектуальної власності.
4. Дайте характеристику нових форм міжнародного співробітництва у сфері обміну об'єктами інтелектуальної власності.
5. Охарактеризуйте сутність та основні етапи розвитку ліцензійної торгівлі.
6. Розкрийте характерні ознаки сучасного світового ринку ліцензій.
7. Що таке "патентна війна"? Які основні патентні стратегії реалізують під час її проведення транснаціональні корпорації?

8. Чому існує об'єктивна необхідність регулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності?

9. Чи всі країни однаковою мірою зацікавлені в жорсткому захисті прав на об'єкти інтелектуальної власності?

10. Охарактеризуйте основні групи міжнародних угод та організацій, які регулюють міжнародні відносини у сфері інтелектуальної власності.

11. Розкрийте основні цілі створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності.

12. Які функції виконує Всесвітня організація інтелектуальної власності?

13. Як класифікуються міжнародні угоди, укладені в рамках ВОІВ?

14. Які основні напрями охоплює діяльність ВОІВ?

15. Яку роль у врегулюванні проблем міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності відіграє Світова організація торгівлі?

16. Розкрийте основні положення Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS).

17. Охарактеризуйте найважливіші досягнення Угоди TRIPS в галузі практичного забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

18. Розкрийте сутність та особливості міжнародної Угоди щодо взаємодопомоги і співробітництва у сфері охорони інтелектуальної власності (1985).

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна діяльність в контексті глобалізаційних процесів / В.Д. Базилевич // Вища школа. — 2008. — № 2. — С. 26—33.

2. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_051

3. Избранные речи Генерального директора ВОИС Фрэнсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>

4. *Конов Ю.П.* Рынок интеллектуальной собственности : учеб. для вузов / Ю.П. Конов, Л.П. Гончаренко. — М. : Экономика, 2010.

5. *Минков А.М.* ВОИС и основные универсальные международные соглашения в сфере интеллектуальной собственности / А.М. Минков. — М. : Изд-во РУДН, 2000.

6. *Мухопад В.И.* Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010.
7. Парижская конвенция по охране промышленной собственности: от 20 марта 1883 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/paris/paris.html>
8. Перший всесвітній конгрес по боротьбі з підробками товарів і торговельних марок. Заява // Інтелектуальна власність. — 2004. — № 8. — С. 24—26.
9. Результаты Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів : тексти офіц. документів. — К. : Вимір, Секретаріат міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998.
10. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности : <http://www.wipo.org>.
11. Стокгольмська конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_
12. Anti-Counterfeiting Trade Agreement [El. resource]. — URL: http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/assets/pdfs/Text_ACTA_02Oct2010-eng.pdf
13. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

6.2. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

6.2.1. Міжнародне співробітництво у сфері патентного права.

6.2.2. Міжнародні аспекти охорони та захисту авторського і суміжних прав.

6.2.1. Міжнародне співробітництво у сфері патентного права

Неможливо бачити перешкоди для промислового руху в забезпеченні прав винахідників; нікому не заборонено придумати і зробити краще; і досвід засвідчує, що країни, в яких видавалось найбільше патентів, найбагатші винахідництвом і найбільш успішні на терені промисловості

М.Х. Бунге

Інституційно-організаційні засади міжнародного співробітництва в галузі патентного права були закладені в другій половині XIX ст., коли під впливом глобалізації економіки прийшло усвідомлення настійної необхідності гармонізації законодавства окремих країн, розроблення та впровадження системи міжнародної правової охорони інтелектуальної власності.

Інтернаціоналізація правової охорони промислової власності була започаткована *Паризькою конвенцією про охорону промислової власності* (1883). Метою Конвенції стали гармонізація законодавства щодо промислової власності на міжнародному рівні, створення умов, які полегшують громадянам та організаціям окремих держав придбання та захист прав на об'єкти промисло-

вої власності. Цьому сприяли утворення Союзу з охорони промислової власності (Паризького союзу) та встановлення єдиних для країн-учасниць правил надання правової охорони таким об'єктам промислової власності, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки і знаки обслуговування, фірмові найменування і вказівки щодо походження або найменування місця походження товарів, а також запобігання недобросовісній конкуренції.

Необхідність укладення міжнародної угоди щодо захисту промислової власності стала очевидною, коли уряд Австро-Угорської імперії запропонував іншим країнам взяти участь у міжнародній виставці винаходів у Відні в 1873 р. З'ясувалось, що багато іноземних винахідників відмовились від участі у виставці через неадекватну правову охорону, яка надавалась експонатам.

Внаслідок цього в Австрії був прийнятий закон, який надавав тимчасову охорону для всіх іноземців, які представили свої винаходи, товарні знаки, промислові зразки тощо, а також був скликаний Віденський конгрес із патентних реформ.

У 1878 р. у Парижі відбувся Міжнародний конгрес із промислової власності, в рішеннях якого йшлося про необхідність скликання міжнародної (дипломатичної) конференції для визначення основ уніфікованого законодавства у сфері промислової власності. Наступним кроком стало проведення в 1880 р. у Парижі Міжнародної конференції, яка прийняла проект конвенції щодо охорони промислової власності.

У 1883 р. у Парижі відбулася нова Дипломатична конференція, яка завершилась прийняттям та підписанням 11 країнами Паризької конвенції про охорону промислової власності.

До кінця XIX ст. кількість країн — членів цієї конвенції зросла до 19. Після підписання в 1883 р. Паризька конвенція час від часу переглядалась (у Римі в 1886 р., у Мадриді в 1890 і 1891 рр., у Брюсселі в 1897 і 1900 рр., у Вашингтоні в 1911 р., у Гаазі в 1925 р., у Лондоні в 1934 р., у Лісабоні в 1958 р., у Стокгольмі в 1967 р., у Женеві в 1980 р., 1982 та 1984 рр., у Найробі в 1981 р. тощо).

За винятком актів, прийнятих на конференціях з перегляду Паризької конвенції в Брюсселі та Вашингтоні, які більше не діють, всі попередні акти продовжують діяти. Водночас найбільша кількість країн є на сьогодні прихильниками останнього Стокгольмського акта 1970 р.

Пізніше було підписано ще п'ять спеціальних угод, які розвинули ідеї та принципи Паризької конвенції, в т. ч.:

- Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків (1891);
- Мадридська угода щодо недопущення фальшивих або таких, що можуть ввести в оману, позначень товарів (1891);

— Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків (1925);

— Ніццька угода про міжнародну класифікацію товарів і послуг з метою реєстрації знаків (1957);

— Лісабонська угода про охорону найменування місць походження та їх міжнародну реєстрацію (1958).

Станом на червень 2007 р. країнами — членами Паризької конвенції є 171 країна світу. В Україні окремі положення Паризької конвенції діяли з часу приєднання до неї СРСР (1965). Після проголошення незалежності нашої держави Уряд України Заявою від 26 серпня 1992 р. підтвердив дію на території держави Паризької конвенції, прийнятої 20 березня 1883 р., в тому вигляді, в якому вона була переглянута в Стокгольмі 14 липня 1967 р. і доповнена 2 жовтня 1979 р.

Встановлене Паризькою конвенцією інституційне забезпечення правової охорони промислової власності включає чотири групи положень, а саме:

1) *положення стосовно норм міжнародного публічного права, які регламентують права і обов'язки країн-учасниць, формують органи Паризького союзу, визначають їх функції і повноваження (положення щодо створення національних служб охорони промислової власності, публікації відповідних матеріалів, порядку ратифікації Конвенції або приєднання до неї, порядку вирішення спорів між країнами-учасницями тощо);*

2) *положення стосовно прийняття національних законів з питань охорони промислової власності, зокрема регламентування термінів, які стосуються права пріоритету; обов'язків країн-учасниць щодо боротьби з недобросовісною конкуренцією тощо;*

3) *положення стосовно прав і обов'язків приватних осіб тією мірою, якою ці правила передбачають застосування до них національного законодавства;*

4) *положення стосовно прав та обов'язків приватних осіб, які безпосередньо регулюють конкретну ситуацію, не посилаючись на національне законодавство країн-учасниць.*

Найважливішими принципами Паризької конвенції є такі:

— *принцип національного режиму, який передбачає, що кожна з країн — учасниць Угоди зобов'язана надавати громадянам інших країн — членів Союзу таку саму охорону, яку ця країна надає власним громадянам. Зазначений принцип поширюється також на тих осіб, які не є громадянами країн — членів Союзу, але мають постійне місце проживання або торговельне чи промислове підприємство у країні — члені Союзу;*

— *принцип конвенціонального пріоритету*, згідно з яким заявка, подана в одній із країн — членів Паризького союзу, надає заявникові право подати такі ж заявки (протягом 6—12 місяців від дати подання першої заявки) до будь-якої країни — учасниці Угоди. Ці заявки розглядаються як пріоритетні, так, ніби вони подані в один день з першою заявкою.

Необхідність запровадження останнього принципу зумовлена тим, що об'єкти промислової власності, запатентовані в одній країні, не стають автоматично патентоспроможними в інших країнах. Право конвенціонального пріоритету дозволяє здійснювати комерційну розробку об'єкта промислової власності відразу після подання заявки у своїй країні, оскільки особа, яка подала заявку в одній із держав — членів Союзу, користується у всіх інших країнах пріоритетом, що розраховується з моменту подання заявки в першій країні.

Стосовно охорони промислової власності громадяни кожної країни Союзу користуються в усіх інших країнах Союзу тими самими привілеями, що надаються тепер чи будуть надаватись згодом відповідними законами власним громадянам, не обмежуючи при цьому прав, спеціально передбачених цією Конвенцією. На підставі цього їхні права будуть охоронятися так само, як і права громадян цієї країни, і вони будуть користуватися тими самими законними засобами захисту від будь-якого посягання на їхні права, якщо при цьому дотримуються умови та формальності, приписувані власним громадянам.

Паризька конвенція про захист промислової власності. Ст. 2.

Слід зазначити, що *Паризька конвенція не ліквідує територіальний характер прав патентовласника* (територіальне обмеження дії патенту), оскільки не передбачає запровадження міжнародного патенту та не зобов'язує країни-учасниці до взаємного визнання виданих ними патентів. Водночас ст. 6 Конвенції регламентує видачу Євразійським патентним відомством так званого євразійського патенту на винахід за умов дотримання вимог щодо новизни, винахідницького рівня та можливостей промислового застосування. Відповідна заявка розглядається міжнародною комісією, яка приймає рішення щодо видачі патента, максимальний термін дії якого становить 20 років. Євразійський патент діє на території країн — учасниць Союзу з дати його опублікування, плата за його підтримку встановлюється у кожній державі окремо. Водночас відмова Європейського патентного відомства у ви-

дачі патенту не позбавляє заявника можливості отримати патент у будь-якій країні — учасниці Паризької угоди.

Таким чином, з прийняттям Паризької конвенції низка важливих питань патентного права (перелік об'єктів правової охорони, критерії охороноздатності, терміни дії патентів тощо) залишилися в компетенції країн-учасниць. Крім того, не були вирішені питання щодо уніфікації вимог до оформлення заявки, організації патентного пошуку та експертизи тощо. Необхідність кооперації і співробітництва держав-учасниць у вирішенні цих питань сприяла розробленню нових угод у рамках Паризької конвенції. Нині під її егідою діють вісім спеціальних угод, два договори та один протокол. При цьому розвиток міжнародної патентної системи у ХХ ст. був підпорядкований довгостроковій меті забезпечення ефективних механізмів регулювання міжнародних відносин у сфері інтелектуальної власності шляхом запровадження простих, своєчасних та надійних процедур охорони та захисту прав інтелектуальної власності, створення стимулів для інновацій, міжнародного ліцензування, комерційних угод та інших способів поширення нових знань, інформації, технологій.

Важливим етапом на цьому шляху стало підписання представниками 50 країн у Вашингтоні у 1970 р. *Договору про патентну кооперацію* (РСТ — Patent Cooperation Treaty), який набрав чинності 24 січня 1978 р. і сприяв міжнародному співробітництву щодо подання патентних заявок, пошуку та проведеної експертизи, а також поширенню технічної інформації, що міститься в заявках.

Підписання Договору про патентну кооперацію зумовлено бурхливим розвитком промисловості в другій половині ХХ ст. і активізацією зовнішньоторговельної діяльності держав. Перша незалежна конференція з розроблення Договору РСТ відбулася в лютому 1967 р. за участю представників шести держав (Франції, Західної Німеччини, Японії, СРСР, Великобританії, США) та Міжнародного інституту в Гаазі. Наступним кроком на цьому шляху стало скликання Дипломатичної конференції у Вашингтоні (1970), яка відкрила країнам — учасникам Паризької конвенції для підписання Договору про патентну кооперацію. Договір набув чинності 1 червня 1978 р. При цьому країни — учасниці Договору РСТ, утворили Міжнародний союз патентної кооперації, керівним органом якого є Асамблея. До складу Асамблеї входять 142 держави — члени Договору. Україна є членом Договору РСТ з грудня 1991 р.

У 2001 р. відбулася 29-та (17-та позачергова) сесія Асамблеї РСТ, на якій був створений Комітет з реформування РСТ. Основною

метою такого реформування стало спрощення і раціоналізація процедури подання і розгляду міжнародних заявок, виходячи з необхідності приведення норм РСТ відповідно до інших міжнародних договорів. При цьому передбачалася реалізація двох етапів реформ: короткострокового, спрямованого на спрощення деяких процедур подання і розгляду міжнародних заявок та довгострокового, пов'язаного з кардинальними змінами в системі РСТ.

У квітні 2007 р. завершилася робота з реалізації першого етапу реформ, результатом якої стали суттєві зміни у положеннях РСТ, які, в свою чергу, тією чи іншою мірою торкнулись національних законодавств 137 держав — учасниць РСТ, а також таких міжурядових організацій, як Африканська регіональна організація промислової власності (ARIPO), Євразійське патентне відомство (EA), Європейське патентне відомство (EP), Африканська організація інтелектуальної власності (OAPI).

Згідно з Договором РСТ, міжнародна патентна заявка може бути подана громадянином або особою, що проживає в будь-якій державі-учасниці до національного патентного відомства, регіональної міжнародної організації з охорони промислової власності або Міжнародного бюро ВОІВ. Подана заявка стає об'єктом регіональної міжнародної організації з охорони промислової власності “міжнародного пошуку”, який може здійснюватися одним з національних патентних відомств, яким надано статус міжнародного пошукового органу, або Європейським патентним відомством, які готують “звіт про міжнародний пошук” — перелік посилань на опубліковані патентні документи, які можуть впливати на патентоспроможність винаходу за міжнародною заявкою.

З появою системи РСТ процедура проходження міжнародної заявки з моменту її подання і до прийняття рішення щодо охороноздатності заявленого винаходу поділяється на такі два етапи:

1) *національний*, який передбачає видачу охоронного документа національним патентним відомством відповідно до норм та процедур національного законодавства;

2) *міжнародний*, який передбачає:

— встановлення міжнародної системи подання лише однієї заявки в одне патентне відомство однією мовою;

— проведення формальної експертизи міжнародної заявки цим патентним відомством;

— проведення міжнародного пошуку та написання відповідного звіту, який доводиться до відома заявника, а згодом публікується;

- централізовану публікацію міжнародних заявок, міжнародних звітів про пошук тощо;
- проведення у деяких випадках міжнародної попередньої експертизи.

На сьогодні Договір РСТ є наріжним каменем міжнародної патентної системи. Країни, що приєдналися до цієї системи, мають можливість шляхом подання однієї патентної заявки за процедурою РСТ одержати патентну охорону усіх інших країнах-учасниках. З лютого 2004 р. ВОІВ запровадила нові послуги, які дозволяють здійснювати подачу заявок в електронній формі, водночас скорочено розмір мит у рамках РСТ.

Витрати на отримання патенту на винахід середньої складності і його підтримка протягом перших трьох років (з урахуванням витрат на патентного повіреного) можуть становити 3000—4000 євро в країнах Європи, 7500 — в США, 9600 — в Японії. Вартість європейського патенту для восьми країн оцінюється в 40 тис. євро. Патентування винаходів за системою РСТ призводить до додаткових порівняно з національною процедурою витрат у розмірі 2100 євро (3800, якщо проводиться експертиза), проте дає додатковий час для вибору країни патентування та інші переваги¹.

На думку сучасних дослідників, *основними перевагами Договору РСТ порівняно з традиційною процедурою зарубіжного патентування в рамках Паризької конвенції є такі:*

- можливість отримати патентну охорону за межами окремої держави найбільш зручним та ефективним способом шляхом подання однієї міжнародної заявки згідно з процедурою РСТ в одне патентне відомство однією мовою;
- наявність у заявника “строкової” пільги, тобто запасу часу до переходу на національний етап, оскільки максимальний термін для входження в національну фазу, передбачений ст. 22 (1) РСТ, становить 30 місяців з дати пріоритету;
- можливість оцінити доцільність подальшої процедури патентування свого винаходу до оплати національного мита на підставі інформації, що міститься в звіті про міжнародний пошук й у висновку міжнародної попередньої експертизи;
- спрощення діяльності національних патентних відомств, полегшення доступу до національних патентних систем;

¹ Актуальные проблемы интеллектуальной собственности : материалы выступлений на XVIII междунар. науч.-практ. конф. — Ялта, 12—16 сентября 2011 г. — С. 84.

— наявність пільг при оплаті міжнародного та національного мита;

— полегшення та прискорення доступу до сучасної технічної інформації внаслідок централізованої публікації міжнародних заявок після закінчення 18 місяців від дати пріоритету і розсилки опублікованих брошур у всі держави-учасниці.

Таким чином, система РСТ створює вагомі переваги для патентних відомств (зменшення навантаження персоналу), заявників (зниження витрат та зростання поінформованості), аналітиків (забезпечення банком цінної технічної інформації, корисної для стратегічного прогнозування) та національної економіки в цілому (створення сприятливих умов для придбання нових технологій, залучення іноземних інвестицій тощо).

За даними ВОІВ, в останні роки кількість міжнародних патентних заявок, поданих із використанням Договору про патентну кооперацію, щорічно збільшується. При цьому лідерами у патентуванні винаходів є США (їх частка у загальній кількості заявок перевищує 35 %), Японія (16 %), Німеччина (12 %). Таким чином, на частку цих трьох країн припадає більше половини всіх заявок, поданих із використанням РСТ. Україна знаходиться у четвертій десятці за кількістю поданих заявок, проте їх частка не перевищує 0,1 % загальної кількості.

Спостерігається стійка тенденція до залучення технології в кожний аспект нашого повсякденного життя і в кожну сферу економічного існування. З прискоренням цієї тенденції економічна цінність інновацій підвищилася, а разом з тим і бажання набувати відповідні права власності. Коли в 1883 р. була укладена Паризька конвенція з охорони промислової власності, в усьому світі подавалося близько 80 000 заявок на видачу патентів або нових технічних рішень. У минулому році ця кількість становила 1,7 млн. Як сказав Артур Конан Дойль, “знання породжують знання, як гроші приносять відсоток”. Функціональним наслідком цієї тенденції є те, що система стає жертвою власного успіху. Патентні відомства задихаються від потреби в їхніх послугах і вибиваються з сил, намагаючись функціонувати досить адекватно, відповідаючи на потреби економіки. На сьогодні у всьому світі налічується близько 3,5 млн нерозглянутих заявок на видачу патентів. Якість роботи патентних відомств, які змушені справлятися з такою величезною потребою, також розглядається під критичним кутом. Договір про патентну кооперацію (РСТ) — фінансова основа цієї Організації — був розроблений з метою надання багатосторонніх коштів для вирішення проблем, пов’язаних із інтернаціоналізацією патентної системи. Хоча договір

є одним із вдалих прикладів успішного міжнародного співробітництва, виходячи з різних причин, пов'язаних, найімовірніше, з поведінкою учасників цієї системи, ніж із самою системою, він є не досить адекватним вирішенням кризи, пов'язаної з управлінням потребами. В своїй основі ця проблема є міжнародною, що виникає у зв'язку з глобалізацією ринкової поведінки і зростанням різноманітності мов, на яких створюється технологія. РСТ надає кращу основу для вибудовування подальшого вирішення, ніж будь-який інший розглянутий або такий, що знаходиться в межах нинішніх уявлень, варіант.

**Промова Френсіса Гаррі
на Генеральній Асамблеї ВОІВ
з нагоди його призначення
Генеральним директором
22 вересня 2008 р.**

1 червня 2000 р. в Женеві був підписаний *Договір про патентне право* (PLT — Patent Law Treaty), що набув чинності 28 квітня 2005 р. Основною метою договору стало спрощення та підвищення ефективності засобів отримання патентної охорони в різних країнах світу в інтересах зацікавлених суб'єктів відносин промислової власності. За словами Генерального директора ВОІВ на той час Каміла Ідріса, “успішне виконання цілей, передбачених системою PLT, є величезним кроком у більш масштабному процесі зменшення вартості патентування на міжнародному рівні”¹.

Важливою формою міжнародного співробітництва у сфері охорони інтелектуальної власності є діяльність регіональних міжнародних організацій. У 1973 р. була підписана *Європейська (Мюнхенська) конвенція про видачу європейського патента* (Convention on the Grant of European Patents, EPC), яка набула чинності в 1977 р. Відповідно до укладеної угоди в цей час розпочало роботу Європейське патентне відомство та було ухвалено рішення про видачу єдиного патенту, дійсного для всіх країн — членів Конвенції.

Європейське патентне відомство (ЄПВ), що знаходиться в Мюнхені і має філіал у Гаазі, приймає, розглядає та публікує заявки на винаходи та видає відповідні патенти. Європейський патент на винахід діє 20 років від дати подання заявки і має силу національного патенту на території кожної із зазначених у заявці держав. Процедура патентування в ЄПВ є дорожчою порівняно з

¹ За матеріалами сайту: <http://www.wipo.int/eng/pressrel/2000/h222.htm>.

традиційним процесом патентування, однак має значні переваги, оскільки подання заявки однією мовою (англійською, німецькою або французькою) в одне патентне відомство через одного патентного повіреного може завершитись отриманням патенту, що діє на території всіх або кількох держав — учасниць Європейської патентної конвенції.

Кожна країна — учасниця Європейської конвенції зобов'язалася створити:

— *спеціальне відомство промислової власності*, одним із завдань якого стало видання офіційного періодичного бюлетеня з прізвищами власників патентів та коротким описом запатентованих винаходів, репродукціями зареєстрованих товарних знаків, відомостей про промислові зразки тощо;

— *центральне сховище для ознайомлення громадян з патентами на винаходи, промисловими зразками тощо.*

У 1994 р. у Москві на засіданні Ради глав урядів країн СНД була підписана *Євразійська патентна конвенція*, яка набула чинності в 1995 р. Конвенцію підписали голови урядів Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану та України. Після ратифікації Конвенції парламентами країн, що її підписали, і передачі ратифікаційних документів до ВОІВ вона набрала чинності на територіях цих країн. В Україні ця Конвенція не ратифікована.

Патентна система нині є основним джерелом економічного та технічного інтелекту. Вона показує, які галузі технології і які саме технології розвиваються, які країни і компанії активно беруть участь у розробленні конкретних технологій, в яких країнах вони патентують ці технології, де існує свобода дій і де немає права власності, що обтяжує конкретну технологію.

Основна місія ВОІВ полягає у забезпеченні ефективної роботи цієї функції, передачі її в розпорядження всьому світу і, зокрема, іншим сферам загальнодержавної політики, таким як охорона здоров'я, доступний і зручний для користування реєстр технологій людства. ВОІВ володіє інструментарієм, відомим як PATENTSCOPE ©, в якому міститься близько восьми мільйонів патентних документів, і протягом нинішнього року ця кількість збільшиться до 20 мільйонів. Наша мета полягає в тому, щоб збільшити цей фонд таким чином, щоб він у повному обсязі охоплював весь світ. Для досягнення цієї мети ми реалізуємо програми оцифрування та автоматизації в 61 країні, що розвивається. Після оцифрування збірок патентної документації вони будуть введені в центральну базу даних.

Нам також необхідно мати набагато досконаліші засоби доступу до цієї інформації, оскільки сьогодні майже третина світової технології виробляється з використанням китайської, японської та корейської мов. Для цього ми працюємо над впровадженням засобів крос-мовного пошуку та вдосконаленням методів машинного перекладу, які нині досить хороші, щоб сказати, потрібен чи не потрібен вам переклад.

Патентна система також стикається з безліччю завдань, зокрема пов'язаних зі зростанням попиту на отримання патентного захисту. У 2007 р. у світі на стадії розгляду перебувало 4,2 млн патентних заявок. Недавнє дослідження показало, що подібні затримки щорічно завдають світовій економіці збитки на мільярди доларів. Однозначно необхідно знайти вихід з цієї ситуації, і ми спільно з державами-членами ведемо пошук методів підвищення ефективності в діяльності патентних служб всього світу і впровадження максимально ефективних методик обміну досвідом.

**Френсіс Гаррі,
Генеральний директор ВОІВ**

Згідно з Євразійською патентною конвенцією створено *Євразійське патентне відомство* та ухвалено рішення щодо видачі єдиного патенту, що діє на території країн-учасниць. При цьому було проголошено, що держави-учасниці зберігають повний суверенітет у розвитку національних систем правової охорони винаходів. Йдеться про те, що конвенція не обмежує прав держав-учасниць щодо видачі національних патентів, а також не перешкоджає їхній участі в інших міжнародних організаціях у сфері охорони промислової власності.

Враховуючи, що нині охорону промислової власності за кордоном можна здійснити в рамках різних договорів і угод, *важливого значення набуває вибір процедури патентування, оптимальної з погляду комерційних інтересів майбутніх правовласників*. Це може бути традиційна процедура, система РСТ або (у випадку європейських країн) отримання європейського патенту, а для країн СНД — отримання євразійського патенту.

Доцільність патентування результатів інтелектуальної діяльності за кордоном визначається на основі аналізу співвідношення між отримуваною економічною вигодою і витратами на патентування.

Залежно від того, якому саме об'єкту промислової власності необхідно забезпечити охорону, а також від того, на якій саме території така охорона буде кращою, українські заявники можуть вибрати такі, доступні для них, процедури:

1. *Традиційна процедура* — передбачає подання заявки безпосередньо в те національне патентне відомство, на території якого заявник зацікавлений в одержанні охоронного документа. В цьому випадку заявники використовують права, які їм можуть бути надані відповідно до Паризької конвенції. Така процедура виправдовує себе в тих випадках, коли заявники зацікавлені у швидкій охорони своїх винаходів на території держав, кількість яких, як правило, не перевищує трьох-чотирьох і в яких для заявника вже визначена перспектива реалізації винаходів, що патентуються.

У представленому ВОІВ огляді діяльності в галузі інтелектуальної власності “Інтелектуальна власність у фактах і цифрах-2011” (WIPO IP Facts and Figures, 2011) зазначається, що у 2009 р. на частку 10 провідних відомств світу припадало 87 % загальної кількості патентних заявок, причому близько 60 % з них було подано в США, Японії та Китаї. У цілому 94 % всіх патентних заявок було подано у 20 провідних відомств світу. У 2008—2009 рр. спостерігалось зменшення кількості патентних заявок у Японії (на 10,8 %), у США ситуація залишилася практично без змін, а в Китаї кількість патентних заявок збільшилась на 8,5 %. Незважаючи на те, що в 2008—2009 рр. у більшості провідних відомств світу спостерігалось зменшення кількості патентних заявок у цілому, в п'ятирічному періоді позитивна динаміка зростання була відзначена майже в половині випадків.

У звіті “Показники діяльності у сфері інтелектуальної власності в 2011 р.” (World Intellectual Property Indicators — 2011, WIPI), опублікованому ВОІВ, також зроблено висновок щодо істотного зростання кількості заявок на об'єкти інтелектуальної власності, поданих у світі в 2010 р. При цьому звертається увага на те, що відновлення темпів зростання кількості заявок на об'єкти ІВ відбувалося значно швидше, ніж відновлення економічної ситуації в цілому. Так, у 2010 р. кількість заявок на видачу патенту в світі збільшилась на 7,2 % порівняно з 5,1 % збільшення глобального ВВП. Загальна кількість заявок на патент у світі досягла найвищого рівня за всю історію подання заявок — 1,98 млн.

При цьому на Китай і США припадає найбільша кількість поданих заявок — чотири п'ятих від 7,2 % загальносвітового зростання кількості заявок на патент. Так, у патентному відомстві США в 2010 р. після дворічного періоду майже нульової динаміки спостерігається 7,5 % зростання, до нього надійшла найбільша кількість заявок — 490 226. Патентне відомство Китаю, до якого надійшло 391 177 заявок, обігнало за цим показником патентне відомство Японії (344 598 заявок) і стало другим найбільшим одержувачем заявок на патент в 2010 р. При цьому темпи зростання кількості по-

даних заявок виражалися двозначними цифрами в Китаї (24,3 %), Європейському патентному відомстві (12,2), Сінгапурі (11,9) та Російській Федерації (10,2 %).

У звіті зазначається, що в останнє десятиліття в патентному відомстві Китаю спостерігалось найбільш різке збільшення темпів зростання подання заявок. У період між 2001 і 2010 рр. річне зростання цього показника становило в середньому 22,6 % (від 63 450 заявок у 2001 р. до 391 177 заявок у 2010 р.). При цьому заявники-резиденти з Японії (172 945 заявок) і США (178 355 заявок) подали найбільшу кількість заявок на патент за межами своєї країни. Водночас заявники-резиденти з Канади, Ізраїлю, Нідерландів і Швейцарії подали більше 80 % від загальної кількості своїх заявок за кордоном. З іншого боку, заявники-резиденти з Китаю подали лише невелику частину (5 %) своїх заявок за кордоном.

На основі аналізу патентної активності в різних сферах технології у звіті зроблено висновок про те, що найбільшу частку заявок на патент у всьому світі становлять заявки на патент у галузі комп'ютерних технологій, електротехнічного обладнання та аудіовізуальних технологій. Водночас відносна важливість різних сфер технології істотно відрізняється в різних країнах. Так, заявки на патент у галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) склали найбільшу частку заявок, поданих у Фінляндії та Швеції. Водночас найбільша кількість заявок у галузі фармацевтики подана в Бельгії, Індії та Швейцарії.

З 2000 р. тривало безперервне збільшення кількості виданих патентів (на відміну від поданих заявок на патент). Лише в 2010 р. загальна кількість патентів, виданих у світі в цілому, становила 909 тис., що на 100 тис., або на 12,4 % більше, ніж у 2009 р. При цьому збільшення кількості патентів, виданих заявникам-резидентам, становило дві третини від загального зростання. Цікаво, що на патентні відомства Японії і США припадає 80 % від загального зростання кількості виданих патентів.

2. Відповідно до регіональної процедури закордонне патентування здійснюється за допомогою подання заявки в регіональне патентне відомство. У цьому випадку заявники використовують ті права, які їм можуть бути надані відповідно до тієї чи іншої регіональної конвенції. Така процедура виправдовує себе в тих випадках, коли заявники зацікавлені в охороні своєї промислової власності на території декількох держав — учасниць одного і того самого регіонального договору або угоди. До таких регіональних договорів належать Європейська та Євразійська патентні конвенції, а також Угода про створення африканської організації інтелектуальної власності й Угода про створення африканської регіональної організації з охорони промислової власності. Дві останні

угоди охоплюють практично всі країни Африки, причому одна з них (Угода про створення африканської організації інтелектуальної власності) включає франкомовні країни, а друга (Угода про створення африканської регіональної організації з охорони промислової власності) — англomовні.

3. *Міжнародна процедура* виправдовує себе у випадку зацікавленості заявника в охороні свого винаходу на території максимально можливої кількості держав, у тому числі на території держав, які не є учасниками будь-якої регіональної конвенції або угоди. У такому випадку доцільно скористатися тими перевагами, які надають міжнародні договори. У сфері охорони таких об'єктів промислової власності, як винаходи і корисні моделі, до таких міжнародних договорів належить Договір про патентну кооперацію. Проте, незалежно від того, яка з процедур закордонного патентування буде обрана, будь-яка з них передбачає знання особливостей як національних патентних законодавств передбачуваних держав патентування, так і міжнародних договорів та угод, що регулюють процедуру закордонного патентування з їх використанням, що, напевно, становить основну складність для українських заявників при патентуванні за кордоном¹.

Міжнародне співробітництво у сфері охорони товарних знаків та знаків обслуговування було започатковане *Мадридською угодою про міжнародну реєстрацію знаків (Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks)*, яка була затверджена 14 квітня 1891 р. Ця угода уможливила отримання правової охорони знаків у всіх країнах Мадридського союзу шляхом подання однієї типової заявки в Міжнародному бюро ВОІВ. Заявки на таку реєстрацію спочатку подаються у національні патентні відомства, а вже потім реєструються у Міжнародному бюро. Інформація про ці товарні знаки та знаки обслуговування друкується у періодичному журналі на основі Міжнародної класифікації товарів і послуг для реєстрації знаків. Термін міжнародної реєстрації знаків для товарів і послуг — 20 років. Станом на вересень 2009 р. членами Мадридської угоди є 84 країни, в тому числі з грудня 1991 р. — Україна.

У подальшому Мадридська угода неодноразово переглядалася (Брюссель, 1900 р.; Вашингтон, 1911 р.; Гаага, 1925 р.; Ніцца, 1957 р.; Стокгольм, 1967 і 1979 рр.).

¹ Актуальные проблемы интеллектуальной собственности : материалы выступлений на XVIII междунар. науч.-практ. конф. — Ялта, 12—16 сентября 2011 г.

Оскільки в Мадридській угоді не брали участі деякі країни — визнані лідери у сфері товарних знаків (США, Великобританія, Японія), у червні 1989 р. в Мадриді була проведена Дипломатична конференція, яка завершилась підписанням *Протоколу до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків*, який ліквідував труднощі щодо приєднання окремих держав до цієї угоди.

Слід взяти до уваги, що міжнародна реєстрація знаків для товарів і послуг вигідна:

- власникам знаків, які після їх реєстрації в державі-учасниці, що є країною походження, подають тільки одну заявку однією мовою (французькою або англійською) та сплачують збір до одного органу — Міжнародного бюро;

- національним патентним відомствам, обсяги роботи яких скорочуються за рахунок того, що Міжнародне бюро публікує спеціальні правила міжнародної реєстрації знаків для спрощення роботи користувачів.

У представленому ВОІВ огляді діяльності в галузі інтелектуальної власності “Інтелектуальна власність у фактах і цифрах-2011” (WIPO IP Facts and Figures, 2011) зазначається, що в глобальних масштабах найбільш затребуваною формою ІВ є охорона товарних знаків, на яку з 2005 р. щорічно подається понад 3 млн заявок. При цьому на частку Китайського відомства з товарних знаків припадає четверта частина всіх заявок на реєстрацію товарних знаків, поданих у 2009 р.

Сукупна кількість заявок на реєстрацію товарних знаків, поданих у чотири азійських відомства (Китаю, Індії, Японії та Республіки Корея), становить 37 % від загальносвітової. Найбільший приріст подання заявок за період з 2005 по 2009 рр. (13,5 %) спостерігається в Індії, в той час як один з найвищих показників річного приросту (20,8 %) — в Китаї (2008—2009 рр.). Кількість заявок у рамках Мадридської системи міжнародної реєстрації товарних знаків, адміністративні функції якої виконує ВОІВ, після спаду в 2009 р. повернулася до попередніх показників і в 2010 р. збільшилась з 36 до 37,5 тис.

Водночас у звіті “Показники діяльності в сфері інтелектуальної власності в 2011 р.” (World Intellectual Property Indicators — 2011, WIPI) зазначається, що кількість заявок на товарні знаки в 2010 р. збільшилася на 11,8 % і досягла 3,66 млн, що засвідчило рекордно високий рівень зростання після 2,6 % зниження в 2009 р.

При цьому на частку патентного відомства Китаю припадає три п'ятих від 11,8 % зростання загальносвітової кількості заявок. У патентне відомство цієї країни в 2010 р. порівняно з 2009 р. було по-

дано близько чверті мільйона додаткових заявок — більше, ніж сумарна кількість заявок, поданих за рік у патентні відомства Франції, Німеччини та Сполученого Королівства. Двозначне зростання кількості заявок спостерігалось у 2010 р. у відомствах Китаю (Гонконг — САР) (18,3 %), Мексики (16), Франції (13,1), Бразилії (11,5) та Російської Федерації (11,4 %). Більш змішана картина вимальовується для країн з низьким і середнім рівнями доходу. У країнах Східної Європи спостерігався істотний спад кількості заявок (Естонія — -15,1 %, Грузія — -13 і Литва — -14,8 %), тоді як у деяких неєвропейських країнах відбувалося швидке збільшення їх кількості (Аргентина — +17,1 %, Мадагаскар — +16, Панама — +24 і Південна Африка — +13,9 %).

Важливим кроком на шляху розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони товарних знаків став Договір про закони щодо товарних знаків (Договір ТЛТ), підписаний у 1994 р. у Женеві, який набрав чинності у 1996 р. Головна мета Договору — спрощення та раціоналізація на міжнародному рівні адміністративних процедур, пов'язаних з національними і регіональними заявками на реєстрацію товарних знаків та подальшою їх підтримкою. Більшість положень Договору пов'язані з процедурами, які повинні здійснювати національні патентні відомства, а саме: заявками на реєстрацію, змінами після реєстрації, продовженням реєстрації. Станом на травень 1998 р. учасниками Договору були 18 держав. Після ратифікації Договору Верховною Радою України, із серпня 1996 р. наша держава стала однією з п'яти перших країн, на території яких набув чинності Договір ТЛТ.

У 1981 р. був підписаний Найробський договір про охорону олімпійського символу (Nairobi Treaty on the Protection of the Olympic Symbol), згідно з яким усі держави-учасниці зобов'язані захищати олімпійський символ (п'ять переплетених кілець) від використання з комерційною метою (в рекламних оголошеннях, як знак на товарах тощо) без дозволу Міжнародного олімпійського комітету. Водночас у випадку, коли Міжнародному комітету сплачується ліцензійний митний збір за дозвіл на використання олімпійського символу з комерційною метою, частина прибутків спрямовується до зацікавлених національних олімпійських комітетів. Нині учасницями Договору є 40 країн. Україна приєдналася до Найробського договору в 1998 р.

У 1958 р. була укладена *Лісабонська угода про охорону найменувань місць походження та їх міжнародну реєстрацію*.

Згідно з цією угодою найменування місць походження реєструються Міжнародним бюро ВОІВ у Женеві за заявками відповідних компетентних органів держав і доводяться до відома держав, що домовляються. Останні зобов'язуються охороняти зареєстровані у міжнародному порядку найменування доти, доки вони охороняються в країні походження.

Текст угоди переглядався у Стокгольмі в 1967 і 1979 рр. Згідно з угодою у 1966 р. набула чинності Лісабонська система, учасниками якої є 26 держав. Україна не є членом Лісабонського союзу.

Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для цілей реєстрації знаків була підписана в 1957 р. та переглядалась у 1967, 1977, 1979 рр. Угодою запроваджена Класифікація товарів і послуг з метою їх реєстрації, яка складається з переліку класів (34 класи для товарів і 8 — для послуг) та алфавітного переліку товарів і послуг. Перелік містить близько 11 000 найменувань. Обидва переліки періодично переглядаються Комітетом експертів, у якому представлені всі держави — учасниці Угоди. Нині діє сьома редакція Класифікації, що набула чинності із січня 1997 р. Патентні відомства держав-учасниць повинні робити позначку про символи класів під час кожної реєстрації

Незважаючи на те, що учасницями Ніццької угоди станом на травень 1998 р. були лише 54 країни, фактично запровадженою нею класифікацією користуються більш ніж 100 країн (у тому числі Україна), а також Міжнародне бюро ВОІВ, Відомство Бенілюксу з товарних знаків, Африканська організація інтелектуальної власності (АОІВ), а також Відомство з гармонізації внутрішнього ринку (знаки для товарів і промислові зразки) Європейського товариства.

Віденська угода про запровадження Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків була підписана у 1973 р. і переглянута у 1983 р. Згідно з цією угодою на міжнародному рівні було запроваджено класифікацію для знаків, які містять або складаються із зображувальних елементів. Класифікація складається з 29 категорій, 144 груп і 1569 підгруп, відповідно до яких класифікуються зображальні елементи знаків. Нині діє третя редакція Класифікації, прийнята в 1992 р. Компетентні відомства держав — учасниць Віденської угоди зазначають відповідні символи класифікації в усіх офіційних документах і публікаціях, пов'язаних з реєстрацією знаків та її продовженням. Учасницями Віденської угоди є лише 12 країн. Водночас запроваджену нею класифікацію використовують більше 30 країн, а також Міжнародне бюро ВОІВ і Відомство Бенілюксу з товарних знаків.

6.2.2. Міжнародні аспекти охорони та захисту авторського і суміжних прав

Інтелектуальна власність — невід’ємний механізм трансформації знань у ліквідні комерційні активи.

Ф. Гаррі

Міжнародне співробітництво у сфері охорони та захисту авторського права було започатковане ще у середині XIX ст. на основі укладення двосторонніх договорів. Перший міжнародний договір про охорону авторського права був підписаний 9 вересня 1886 р. у м. Берні і набув чинності 5 грудня 1887 р. З часом *Бернська конвенція* зазнала змін, які були внесені в 1896, 1908, 1914, 1928, 1948, 1967, 1971 і 1979 рр. Так, зокрема в 1979 р. до Бернської конвенції було додано додатковий розділ для залучення в її члени країн, що розвиваються. Адміністрування Бернської конвенції здійснює ВОІВ. Країни — учасниці Конвенції утворюють Міжнародний союз з охорони літературних і художніх творів (Бернський союз), який нині налічує 165 держав. Україна приєдналася до Бернської конвенції 31 травня 1995 р.

В основі Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів лежать такі принципи:

1) *принцип національного режиму*, згідно з яким творам, створеним в одній з країн — членів Бернського союзу, забезпечується така сама охорона в інших країнах-учасницях;

2) *принцип автоматичної охорони*, згідно з яким охорона авторських прав не обумовлюється виконанням будь-яких формальностей і не пов’язана з реєстрацією, депонуванням тощо;

3) *принцип незалежності охорони*, згідно з яким твори отримують охорону незалежно від існування охорони чи терміну її дії у країні походження товару;

4) *принцип ретроактивної охорони*, згідно з яким гарантується охорона творів, термін охорони яких не закінчився в будь-якій країні Бернського союзу;

5) *принцип територіальності*, відповідно до якого законодавство будь-якої країни діє тільки на національній території і не може мати сили за її межами;

6) *принцип обмеження права на відтворення*, згідно з яким допускається відтворення творів у певних особливих випадках за умов, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному вико-

ристанню твору і не ущемляє необґрунтованим чином законні інтереси автора.

1. Щодо творів, з яких авторам надається охорона на підставі цієї Конвенції, автори користуються в країнах Союзу, крім країни походження твору, правами, які надаються нині або будуть надані в подальшому відповідними законами цих країн своїм громадянам, а також правами, особливо надаваними цією Конвенцією.

2. Користування цими правами і здійснення їх не пов'язані з виконанням будь-яких формальностей; таке користування і здійснення не залежать від існування охорони в країні походження твору. Отже, крім установлених цією Конвенцією положень, обсяг охорони, як і засоби захисту, що забезпечують автору охорону його прав, регулюються виключно законодавством країни, в якій виникає потреба в ній.

3. Охорона в країні походження регулюється внутрішнім законодавством. Проте, якщо автор не є громадянином країни походження твору, стосовно якого йому надається охорона на підставі цієї Конвенції, він користується в цій країні такими самими правами, як і автори — громадяни цієї країни.

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, ст. 5

Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів передбачені:

1) *виключні майнові права*: право на переклад, право на адаптацію і аранжування твору, право на публічний показ або виконання драматичних, музично-драматичних і музичних творів, право публічно декламувати літературні твори, право передачі для публічного ознайомлення вистав або виконання таких творів, право на мовлення, право відтворювати твір будь-яким способом і в будь-якій формі, право використовувати твір як основу аудіовізуального твору;

2) *особисті немайнові права автора*: право автора вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному заподіяти шкоду честі або репутації автора.

Щодо тривалості охорони загальне правило зводиться до того, що охорона повинна надаватися до закінчення 50-го року після смерті автора. Для творів прикладного мистецтва і фотографічних творів мінімальний термін охорони закінчується через 25 років з часу створення такого твору.

Бернська конвенція встановлює такі норми охорони авторського права:

— охорона поширюється на будь-які наукові, літературні, художні твори незалежно від способу чи форми їх вираження;

— особистими немайновими правами авторів визнаються: право автора на твір та право на захист репутації автора;

— майновими правами авторів проголошуються: право на відтворення твору, право на публічне виконання твору, право на сповіщення для загального відома про виконання твору, право на переробку твору тощо;

— тривалість охорони авторського права становить термін життя автора та не менш ніж 50 років після його смерті.

Відповідно до Бернської конвенції не потребує дозволу автора використання цитат з його творів або використання самих творів як ілюстрації у процесі навчання за умов обов'язкового зазначення імені автора (дотримання права авторства).

1. Дозволяється використання цитат із твору, який правомірно зроблено доступним для загального відома, за умови дотримання добрих звичаїв і в обсязі, виправданому поставленою метою, включаючи цитування статей із газет і журналів у формі оглядів преси.

2. Законодавством країн Союзу і спеціальними угодами, які укладені або будуть укладені між ними, може бути дозволене використання літературних або художніх творів у обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, радіо- і телевізійних передачах і звукозаписах або зображення навчального характеру за умови, що таке використання здійснюється при дотриманні добрих звичаїв.

3. При використанні творів відповідно до попередніх пунктів цієї статті зазначається джерело та ім'я автора, якщо воно позначене на цьому джерелі.

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, ст. 10

Слід взяти до уваги, що Бернська конвенція містить низку положень щодо міжнародного захисту авторського права, а саме:

— записи, ввезені без дозволу зацікавлених сторін у країну, де вони вважаються незаконними, підлягають арешту (ст. 13);

— контрафактні примірники твору підлягають арешту в будь-якій країні Союзу, в якій цей твір користується правовою охороною (ст. 16).

У 1996 р. в Женеві був підписаний *Договір ВОІВ про авторське право*, який відобразив подальший розвиток основних поло-

жень Бернської конвенції з урахуванням сучасних технологій та нових, не врегульованих раніше прав. Серед об'єктів, що охоплюються авторським правом, у Договорі виділяються комп'ютерні програми (незалежно від способу чи форми їх вираження), які охороняються як літературні твори, та компіляції даних (бази даних) у будь-якій формі, яка за підбіркою та розташуванням даних є результатом інтелектуальної творчості. Згідно з договором права авторів поділяються на такі:

— *право на розповсюдження* (виключне право дозволяти доводити для загального відома оригінал та екземпляри своїх творів шляхом продажу чи іншої передачі права власності);

— *право на прокат* (виключне право дозволяти комерційний прокат для публіки оригіналів або екземплярів комп'ютерних програм, кінематографічних творів та творів, втілених у фонограмах);

— *право на доведення до загального відома* (виключне право доводити будь-яке повідомлення до загального відома різними способами, в т. ч. через систему Інтернет).

При цьому в договорі сформульовано такі норми авторського права:

- дотримання положень Бернської конвенції;
- охорона форми вираження ідей, процесів, методів функціонування або математичних концепцій;
- охорона комп'ютерних програм як літературних творів;
- охорона компіляцій даних або іншої інформації;
- прокат комп'ютерних програм, кінематографічних творів і творів, втілених у фонограмах;
- право доступу до творів у цифровому середовищі;
- обмеження майнових прав на основі “трирівневого критерію”;
- охорона технічних засобів захисту творів;
- охорона електронної інформації про управління правами;
- розширення принципу ретроактивності.

Питання охорони суміжних прав вперше обговорювались на дипломатичній конференції в Римі у 1928 р. в контексті розгляду пропозицій щодо внесення змін до Бернської конвенції. Дискусії з цього приводу були продовжені у Брюсселі у 1948 р., однак не були завершені прийняттям відповідних угод. Лише у 1960 р. в Гаазі на нараді експертів Міжнародного бюро з охорони інтелектуальної власності, ЮНЕСКО і МОП був розроблений проект Конвенції, презентованої на Дипломатичній конференції в Римі 26 жовтня 1961 р. На цій конференції була прийнята *Міжнарод-*

на конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (Римська конвенція), яка набрала чинності 18 травня 1964 р. Для того щоб приєднатися до Римської конвенції, держава повинна бути не лише членом ООН, а і членом Бернського союзу або Всесвітньої конвенції з авторського права, оскільки за відсутності дієвої системи захисту авторського права охорона суміжних прав не може вважатися ефективною.

Римська конвенція 1961 р. ґрунтується на принципі національного режиму. Відтак крім прав, що гарантуються цією конвенцією і формують мінімальний рівень охорони, в державах-учасниках іноземні виконавці, виробники фонограм і організації ефірного мовлення користуються тими ж правами, які надаються цими державами своїм громадянам.

Римська конвенція проголошує:

- право виконавців дозволяти або забороняти запис своїх виконань, їх відтворення, мовлення тощо;
- право виробників фонограм дозволяти чи забороняти пряме чи непряме відтворення їх фонограм;
- право організації мовлення дозволяти чи забороняти відтворення їх передач, запис, відтворення таких записів тощо.

Водночас Римська конвенція допускає обмеження майнових прав авторів у національних законах у випадках особистого використання творів, використання коротких уривків у зв'язку з репортажами про поточні події, використання творів з метою навчання, наукових досліджень тощо.

Згідно з конвенцією тривалість охорони прав виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення повинна становити щонайменше 20 років, рахуючи з кінця року, коли був зроблений запис, у разі фонограм і включених до них виконань; коли відбулося виконання, у разі виконань, не включених до фонограм; коли передача вийшла в ефір, у разі радіопередач. Однак найчастіше національні закони, в тому числі України, передбачають 50-річний термін охорони.

Масове поширення піратства фонограм у другій половині ХХ ст., пов'язане з упровадженням високоякісних аналогових систем магнітного запису, викликало до життя *Женевську конвенцію про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм*, прийняту в 1971 р. Женевська конвенція 1971 р. зобов'язує країни-учасниці охороняти інтереси виробників фонограм від відтворення екземплярів фонограм без згоди правовласника, а також від імпорту таких екземплярів з метою їх публічного сповіщення (сповіщення для загального відо-

ма). Суб'єктами прав, які надає ця Конвенція, є виробники фонограм — фізичні або юридичні особи, які першими зробили запис звуків на фонограму. Характерною рисою Конвенції є відмова від принципу національного режиму та застосування права держави, громадянином якої є виробник фонограм.

Женевська конвенція зобов'язує держави-учасниці охороняти інтереси виробників фонограм, що є громадянами інших держав, від виготовлення дублікатів фонограм без згоди виробників; введення таких дублікатів з метою розповсюдження для загального відома; розповсюдження таких дублікатів для загального відома. При цьому охорона може надаватись як відповідно до законодавства у сфері авторського права та законодавства у сфері суміжних прав, так і законодавства щодо недобросовісної конкуренції та кримінального права. Тривалість охорони повинна становити не менше 20 років, починаючи з дати першої публікації фонограми, однак найчастіше національні закони, зокрема України, передбачають 50-річний термін охорони.

Значне поширення у 70-ті роки супутникового зв'язку дало поштовх до обговорення на міжнародному рівні проблем урегулювання правовідносин у цій сфері. У 1974 р. ряд країн підписали *Брюссельську конвенцію про поширення сигналів, які несуть програми, що передаються через супутники*. Країни — учасниці Конвенції взяли на себе зобов'язання щодо заходів, спрямованих на поширення на своїй або зі своєї території передачі будь-якого сигналу, що несе програму, будь-яким поширюючим органом, для якого сигнал, що передається на супутник або проходить через нього, не призначений. Такими чином, Брюссельська конвенція забезпечує захист від несанкціонованого поширення посередниками сигналів, що несуть програми, споживачам за плату без дозволу правовласників на програми, що передаються.

У 1996 р. в Женеві був підписаний *Договір ВОІВ щодо виконавців і фонограм*, який не зачіпає прав авторів творів і поширюється на виконавців та виробників фонограм. Відповідно до цього договору:

— *виконавці отримують виключні права щодо своїх виконань*: забороняти чи дозволяти ефірне мовлення, сповіщення для загального відома незаписаних виконань, запис своїх незаписаних виконань, пряме чи непряме відтворення своїх виконань, записаних на фонограму, доведення для загального відома оригіналу та екземплярів своїх фонограм шляхом продажу чи іншої передачі прав власності тощо;

— виробники фонограм отримують виключні права забороняти чи дозволяти пряме або непряме відтворення своїх фонограм будь-яким способом у будь-якій формі, сповіщення для загально-го відома оригіналу та екземплярів своїх фонограм шляхом продажу або іншої передачі прав власності, комерційний прокат оригіналу та екземплярів своїх фонограм для публіки після їх поширення тощо.

Договірні Сторони, укладають угоду,

Бажаючи вдосконалювати та підтримувати охорону прав виконавців і виробників фонограм найбільш ефективним та однаковим шляхом,

Вважаючи за необхідне введення нових міжнародних правил з метою забезпечення адекватного рішення питань, що виникають у зв'язку з економічним, соціальним, культурним та технічним розвитком,

Визнаючи глибокий вплив розвитку та зближення інформаційних та комунікаційних технологій на виробництво та використання виконань і фонограм,

Вважаючи за необхідне збереження балансу між правами виконавців і виробників фонограм та інтересами широкої публіки, особливо в сфері освіти, наукових досліджень та доступу до інформації.

Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 р.

Крім того, Договір зобов'язує договірні сторони передбачати засоби правового захисту від обходу технічних засобів (наприклад, кодування), що використовуються у зв'язку зі здійсненням своїх прав і проти усунення або зміни інформації, такої як зазначення певних даних, які ідентифікують виконавця, виконання, виробника фонограми і фонограму, необхідної для управління (наприклад, ліцензування, збирання і розподіл гонорарів) наведеними правами.

Важливим етапом на шляху розвитку міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності стало прийняття 14 травня 1991 р. Радою Європейського Співтовариства *Директиви № 91/250/СЄЕ про правову охорону комп'ютерних програм*, яка набула чинності 1 січня 1993 р. Згідно зі ст. 1 цієї Директиви держави-учасниці зобов'язалися охороняти комп'ютерні програми як літературні твори відповідно до Бернської конвенції. Водночас зазначається, що авторським правом захищаються

лише втілення самої програми, а не ідеї та принципи, що лежать в основі будь-якого елемента цієї програми. Згідно з Директивою комп'ютерна програма може підлягати охороні, якщо вона оригінальна і є результатом інтелектуальної творчості самого автора.

Відповідно до ст. 4 Директиви виключне право на комп'ютерну програму означає право здійснювати та дозволяти:

— *копіювання комп'ютерної програми (постійне чи тимчасове, повне або часткове) будь-якими засобами і в будь-якій формі;*

— *декодування, адаптацію, компонування та будь-яке інше перетворення певної комп'ютерної програми;*

— *будь-яку форму розповсюдження комп'ютерних програм.*

Таким чином, копіювання та будь-яке інше публічне поширення оригіналу або копії комп'ютерної програми можливе лише з дозволу правовласника. Водночас у Директиві визначені випадки вільного використання комп'ютерних програм, а саме:

— відтворення одного примірника;

— адаптація комп'ютерної програми правовласником для використання на певному комп'ютері відповідно до його призначення або для архівних цілей чи для заміни законно придбаного примірника комп'ютерної програми у разі його втрати, пошкодження або непридатності.

Одним з важливих міжнародних документів, що регулюють відносини в галузі авторського та суміжних прав, є *Директива Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу від 11 березня 1996 р. № 96/9 “Про юридичний захист баз даних”*. Відповідно до цієї Директиви охороні авторських прав підлягають структура баз даних як результат інтелектуальної творчості, їх вибір і розташування. Водночас охорона не поширюється на зміст баз даних.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Паризька конвенція про охорону промислової власності. Договір про патентну кооперацію (РСТ). Договір про патентне право (PLT). Європейська (Мюнхенська) патентна конвенція. Євразійська патентна конвенція. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків. Лісабонська угода про охорону найменувань місць походження та їх міжнародну реєстрацію. Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для цілей реєстра-

ції знаків. Віденська угода про запровадження Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Договір ВОІВ про авторське право. Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (Римська конвенція). Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм. Брюссельська конвенція про поширення сигналів, які несуть програми, що передаються через супутники. Договір ВОІВ щодо виконавців і фонограм.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте сутність та напрями міжнародного співробітництва у сфері патентного права.
2. Розкрийте основну мету Паризької конвенції та встановлене нею інституційне забезпечення міжнародної правової охорони промислової власності.
3. Які основні принципи міжнародної охорони промислової власності запроваджені Паризькою конвенцією?
4. Охарактеризуйте сутність та призначення Договору про патентну кооперацію (РСТ).
5. Які два етапи процедури проходження міжнародної заявки з моменту її подання і до прийняття рішення щодо охороноздатності заявленого винаходу передбачені Договором РСТ?
6. Які переваги має Договір РСТ порівняно з традиційною процедурою зарубіжного патентування в рамках Паризької конвенції?
7. Чому, на думку Генерального директора ВОІВ К. Ідріса, успішне виконання Договору РСТ є величезним кроком у процесі зменшення вартості патентування на міжнародному рівні?
8. Зробіть порівняльний аналіз Європейської та Євразійської патентних конвенцій.
9. Які чинники, на вашу думку, визначають вибір процедури патентування, оптимальної з погляду комерційних інтересів майбутніх правовласників?
10. Охарактеризуйте інституційне забезпечення міжнародного співробітництва у сфері охорони товарних знаків та знаків обслуговування.
11. Розкрийте міжнародні аспекти охорони та захисту авторського і суміжних прав.
12. Які принципи лежать в основі Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів?

13. Розкрийте мету та основні положення Договору ВОІВ про авторське право.

14. Розкрийте мету та основні положення міжнародних угод щодо охорони та захисту суміжних прав.

15. Яким чином забезпечується на сьогодні міжнародна правова охорона комп'ютерних програм та баз даних?

Література

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_051

2. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_769

3. Договір про закони щодо товарних знаків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_102

4. Евразийская патентная конвенция [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_420

5. Избранные речи Генерального директора ВОИВ Френсиса Гарри [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.int/about-wipo/ru/dgo/speeches/>

6. Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_124

7. Конвенція про розповсюдження несучих програм сигналів, що передаються через супутники [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_250

8. Минков А. Международная охрана интеллектуальной собственности / А. Минков. — СПб. : Питер, 2001.

9. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_763

10. Парижская конвенция по охране промышленной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakonu.rada.gov.ua/laws/show/395_123

11. Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів : тексти офіц. док. — К. : Вимір, Секретаріат міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998.

12. Сайт Всемирной организации интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wipo.org>.
13. Статистична інформація по об'єктам промислової власності від ВОІВ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//http://www.wipo.int/ipstats/en/links/about.html](http://www.wipo.int/ipstats/en/links/about.html)
14. *Чурин Н.Ф.* Интеллектуальная промышленная собственность в структуре мировой экономики / Н.Ф. Чурин. — М. : Экономист, 2005.
15. Convention on the Grant of European Patents (European Patent Convention) [El. resource]. — URL: <http://www.epo.org/law-practice/legal-texts/html/epc/2010/e/ma1.html>
16. Paris Convention for the Protection of Industrial Property [El. resource]. — URL: [//http://www.wipo.int/treaties/en/ip/paris/trtdocs_wo020.html](http://www.wipo.int/treaties/en/ip/paris/trtdocs_wo020.html)
17. WIPO IP Facts and Figures, 2011 [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/statistics/943/wipo_pub_943_2011.pdf
18. World Intellectual Property Indicators — 2011, WIPI [El. resource]. — URL: <http://www.wipo.int/ipstats/en/wipi/>
19. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

6.3. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В ЕПОХУ ІНТЕРНЕТУ

Ніколи ще наша здатність виробляти багатство не була такою величезною, ніколи ще наша нездатність спрямувати це процвітання на благо всіх людей не була настільки очевидною.

Ж. Женерьо

Перехід до інформаційної економіки нерозривно пов'язаний з бурхливим розвитком електронних засобів зв'язку, новітніх цифрових технологій, які істотно скорочують терміни відтворення інформації, забезпечують можливості її використання, внесення змін та швидкого постачання інтелектуальних продуктів споживачам.

Нове тисячоліття характеризується тривалою експансією та зростаючим використанням інформаційних і комунікаційних технологій, передусім Інтернету, який привів до інформаційного буму або навіть так званого цифрового стрибка в цій галузі з кінця 90-х років та до стрімкого відриву протягом наступних десяти років. Розпочався подальший розвиток так званої мережі Web 2.0, яка для одних є тільки гаслом, що забувається за мить, проте для інших є наступною спіраллю еволюції, що має назву інтерактивної цифрової комунікації та обіцяє нові економічні можливості. Разом з цим, але беручи до уваги погляд у майбутнє та громадські дискусії щодо багатьох інших проблем сучасності, таких як подальша тривала глобалізація, кліматичні зміни, нестача енергії, отримуваної з вичерпних ресурсів та промислової сировини, та ще багатьох глобальних негараздів, світ стає ще більш складним, комплексним та більш неосяжним, ймовірно навіть більш ризикованим, його розвиток є ще менш узгодженим і таким, що не піддається обрахунку...

Предметно обговорювана сучасність з її підвищеною рефлексією багатьом здається навряд чи раціональною та більш передбачуваною, ніж раніше. У будь-якому випадку вона навряд чи більш вкладається в прості, компактні визначення та однозначні терміни — навіть, якщо активні сучасники намагаються знову це зробити.

Ханс-Дітер Кюблер

Перетворення Інтернету на провідний засіб спілкування, обміну інформацією та ведення бізнесу породжує нові явища в системі відносин інтелектуальної власності, обумовлені віртуальною сутністю, транскордонністю та динамічністю цієї глобальної мережі.

Можливості Інтернету величезні: від освіти і розважальних програм до електронної комерції. Всі ці зміни підвищили значущість знань, а можливості Інтернету перетворилися на ефективні засоби для оптимального отримання вигод від цих знань та інтелектуальної власності. Наприклад, Інтернет полегшив доступ дослідників і винахідників до практично неосяжного обсягу патентної інформації, котра зберігається в електронному вигляді й здобувається з патентних документів, поданих до національних і регіональних патентних відомств або за договором РСТ. Ці масиви інформації, у свою чергу, викликали до життя новий вид промисловості, пов'язаний зі стрімким збільшенням кількості провайдерів онлайн-послуг, які пропонують засоби патентного пошуку та менеджменту. Останні дають змогу користувачам швидко й ефективно перевіряти оригінальність їхніх власних досліджень; знаходити корисні для себе винаходи; аналізувати тенденції і нові науково-дослідні роботи у конкретних галузях техніки та відстежувати маркетингову стратегію конкурентів, звертаючи особливу увагу на ті країни, в яких вони збираються одержати патенти. Можливості, які відкриває сучасна технологія для повного й творчого використання патентних баз даних, у свою чергу, можуть породжувати вдалі ідеї з величезним і ще не використаним ринковим потенціалом — як, наприклад, у разі антибіотика азітроміцину, виявленого фармацевтичною компанією “Пфайзер” (“Pfizer”), що випадково натрапила на відповідний патент, здійснюючи пошук у базі даних Відомства США з патентів і товарних знаків¹.

Загально визнано, що сучасна система Інтернету має складну структуру, в якій умовно можна виокремити засоби масової інформації, засоби зв'язку, потужну базу даних, тематичні клуби, а також такі новітні види комерційної діяльності, як інтернет-магазини, інтернет-реклама тощо. У 2011 р. кількість інтернет-користувачів у світі досягла 2,1 млрд осіб, з них: 922,2 млн осіб в Азії, 476,2 млн в Європі, 271,1 млн в Північній Америці, 15,9 млн в Латинській Америці та країнах Карибського басейну, 118,6 млн в Африці, 68,6 млн на Середньому Сході, 21,3 млн в Океанії та

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 67.

Австралії. Найбільша кількість користувачів Інтернету в 2011 р. проживала в Китаї — 485 млн осіб. При цьому в 2011 р. у світі нараховувалось 3,146 млрд акаунтів електронної пошти та 555 млн веб-сайтів¹.

Щодо України, то станом на початок 2011 р. майже третина громадян України були користувачами мережі Інтернет — за підрахунками Міжнародного союзу електрозв'язку, їх кількість становить близько 15 млн. Такими новими формами комунікацій, як “соціальні медіа” нині охоплено близько 7—8 млн наших співвітчизників, тобто в Україні стрімко формується масова інтернет-аудиторія та специфічне “мережеве” соціокультурне середовище, подібне за своїми основними параметрами до тих, що функціонують у розвинених країнах².

Водночас необхідно взяти до уваги, що *широке використання Інтернету у сфері інтелектуальної власності породжує не лише нові можливості, а й низку проблем щодо ефективного захисту та охорони прав інтелектуальної власності* (рис. 6.4).

Рис. 6.4. Суперечності розвитку інтелектуальної власності в епоху Інтернету

З одного боку, *Інтернет як супермедійний засіб комунікації полегшує інформаційний обмін, пришвидшує рух інформації, сприяє подальшому розвитку глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності та вдосконалення механізмів узго-*

¹ Джерело: <http://www.towave.ru/>

² Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011. — С. 67.

дження інтересів усіх зацікавлених сторін. Наприклад, у 1998 р. Генеральна асамблея ВОІВ ухвалила проект WIPONET, спрямований на спрощення операцій у сфері інтелектуальної власності шляхом створення світової мережевої інфраструктури, здатної зробити доступною інформацію щодо інтелектуальної власності для широкого загалу.

З іншого боку, формування “кіберпростору”, який має глобальні та цифрові характеристики, створює проблеми захисту прав інтелектуальної власності, що мають територіальні та часові параметри, а також географічні та фізичні межі. Діючі норми, як правило, зорієнтовані на поширення творів на матеріальних носіях, що охороняються авторським правом, тоді як в Інтернеті їх використання є практично необмеженим. Крім того, застосування програм у глобальній комп’ютерній мережі дає змогу здійснити практично необмежений експорт та імпорт об’єктів інтелектуальної власності.

Необмежені можливості Інтернету у сфері передавання інформації, перенесення зростаючої кількості літературних творів, фільмів, комп’ютерних програм у цифрове середовище породжують реальну загрозу зміни та фальсифікації цих творів, створення дешевих і високоякісних копій, їх широкого розповсюдження з порушенням авторських прав. Користувачі комп’ютерів зі спеціальними пристроями отримують можливості запису та перезапису фонограм на комп’ютерні диски з подальшим їх відтворенням на будь-якому побутовому пристрої. Існує також реальна загроза підробки знаків для товарів і послуг, поширення комп’ютерного піратства тощо.

Таким чином, проникнення комерційних відносин у мережу Інтернет породжує якісно нові проблеми, пов’язані з охороною прав на об’єкти інтелектуальної власності. Закони та нормативні акти, для яких суттєвим є поняття національних кордонів, все більшою мірою стають непридатними до застосування, оскільки більш важливого значення набуває швидкість фіксації та реєстрації інформаційних об’єктів, що захищаються авторським правом, а також зручність та ефективність маніпулювання ними. Це зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до охорони та захисту цих прав, усвідомлення того, що *інституційне середовище функціонування інтелектуальної власності в індустріальну епоху виявилось непридатним для інформаційного суспільства*, в якому все більш актуальними стають проблеми охорони авторського і суміжних прав у цифровому просторі; охорони ділових методів та недопущення порушення прав щодо

засобів індивідуалізації недобросовісної конкуренції в електронній торгівлі.

На думку сучасних дослідників, *основними перешкодами на шляху розвитку відносин інтелектуальної власності в епоху Інтернету є такі:*

— конфлікт доменних імен і товарних знаків у глобальній інформаційній мережі;

— невирішеність питання щодо правомірності патентування способів ведення бізнесу;

— проблеми охорони творів у цифровій формі;

— проблеми захисту комп'ютерних програм та баз даних;

— проблеми максимально широкого доведення до відома суспільства (через мережу Інтернет) інформації про патенти тощо.

Загальновідомо, що доступ до Інтернету забезпечують провайдери — організації, що мають спеціальне обладнання для публікації інформації в глобальній мережі. Ця інформація розміщується на сайтах, що мають свої адреси і так звані доменні імена.

Доменні імена (domain name) — імена, що використовуються для адресації комп'ютерів та ресурсів в Інтернеті, які на сьогодні є діловими чи особистими ідентифікаторами. Хоча доменні імена як такі не є формою інтелектуальної власності, вони виконують функцію ідентифікації, подібну тій, яку виконують знаки для товарів і послуг, надаючи необхідні орієнтири користувачам глобальної мережі та спрощуючи процедуру пошуку сайтів у Інтернеті.

На сьогодні система індивідуалізації віртуального, мережевого світу вступила в суперечність із системою індивідуалізації “реального” світу (системою знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань тощо). Так, на відміну від законодавства щодо товарних знаків, доменні імена мають режим вільної реєстрації за правилом першості. Відтак система реєстрації доменних імен породжує певні суперечності у сфері охорони прав інтелектуальної власності, оскільки із двох компаній, які законним чином використовують однакові торговельні знаки щодо різних класів товарів та послуг, лише одна може зареєструвати доменне ім'я, що відповідає її торговельній марці, тоді як інша компанія змушена обирати інше доменне ім'я.

Адресні імена Інтернету виражаються словами. При цьому система адрес Інтернету має ієрархічну структуру, за якої розділені між собою крапками доменні імена поділяються на домени верхнього рівня (загальні чи родові, наприклад: com., net., org) та національні

(введені відповідно до коду країни, наприклад “.ua” — для України, “.fr” — для Франції). Присвоєння міжнародних родових доменних імен здійснює спеціальний орган Інтернету — LANA (Адресне бюро мережі Інтернет).

У третьому кварталі 2011 р. у світі було зареєстровано 220 млн доменних імен та 86,9 млн національних доменів (“.cn”, “.uk”, “.de” тощо). При цьому на кінець 2011 р. у світі налічувалося 95,5 млн доменних імен “.com”; 13,8 млн “.net”; 9,3 млн “.org”; 7,6 млн “.info”; 2,1 млн “.biz”.

Повноцінне становлення та розвиток системи адресних імен Інтернету в Україні, зокрема формування її національного сегмента, започатковані у грудні 1992 р., коли офіційно був зареєстрований домен “.ua.” Кількість хостів у цьому домені збільшилась з 10 тис. у 1997 р. до 90 тис. у 2004 р.

Станом на 7 травня 2012 р. українці зареєстрували 650 тис. імен в домені “.ua”. За підсумками квітня 2012 р., загальна кількість доменних імен у домені “.ua” досягла 650,9 тис., збільшившись стосовно відповідного періоду попереднього року на 15,6 %. При цьому найпопулярніший публічний домен “com.ua” нараховує майже 250 тис. доменних імен (17 %). Серед географічних доменів найпопулярнішим є домен столиці kiev.ua, в якому зареєстровані 53,89 тис. доменних імен (8,7 %). На сьогодні послуги реєстрації доменів у доменах “.ua”, “.com.ua”, “.kiev.ua” надають 182 реєстратори. Частка ринку, яку контролюють п'ять найбільших реєстраторів, становить 52,41 %¹.

Можливість вільного вибору доменних імен спричиняє конфлікти через протиправне явище, відоме як *кіберсквотинг* (від англ. “cybersquatting” — *кіберзахоплення, або захоплення доменних імен*) — реєстрацію найменувань доменів, що збігаються із засобами індивідуалізації або подібні до них, із їх наступним недобросовісним використанням як для власних комерційних цілей, так і для перепродажу власникам відповідних засобів індивідуалізації. Таким чином, йдеться про порушення виключного майнового права на об'єкти інтелектуальної власності.

Кіберсквотери використовують принципи реєстраційної системи доменних імен, що ґрунтується на правилі першості, для реєстрації назв торговельних марок, фірмових найменувань, прізвищ, відомих імен без згоди їх власників. Користуючись тим, що така реєстрація проста, дешева, виконується в режимі реального часу (on-line) і не потребує підтвердження правомірності обраного доменного імені, порушники прав інтелектуальної власності реє-

¹ Джерело: comments.ua

струють величезну кількість доменних імен, виставляючи їх з часом на продаж або пропонуючи їх компаніям — власникам відомих знаків для товарів і послуг за досить значні суми. Таким чином справжній власник позбавляється можливості використовувати свої виключні права на засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів та послуг у процесі реєстрації доменного імені і змушений викуповувати їх у своїх недобросовісних конкурентів у випадку, якщо він вирішить, наприклад, зайнятися електронною комерцією. Основним мотивом, який спонукає тих чи інших суб'єктів до кіберсквотингу, є отримання додаткового доходу шляхом:

- перепродажу зареєстрованого домену особі, якій правомірно належать право на об'єкт інтелектуальної власності або його елементи, але яка своєчасно не встигла, не змогла або не забажала зареєструвати відповідне доменне ім'я;

- ведення недобросовісної електронної торгівлі, за якої імена доменів помилково асоціюються з дійсними виробниками відомих високоякісних товарів, сприяючи зростанню обсягів їх реалізації.

Зазначені можливості виникають у зв'язку з існуючою нині неузгодженістю систем реєстрації доменів та об'єктів промислової власності (рис. 6.5). У Заключній доповіді про процес щодо назв доменів у рамках ВОІВ від 30 квітня 1999 р. зазначається: “Незважаючи на те, що доменні імена з самого початку були призначені для полегшення пошуку серверів, вони почали відігравати більш важливу роль ідентифікаторів, які можуть входити в конфлікт із системою ідентифікаторів, яка існувала до появи Інтернету і яка охороняється через механізм інтелектуальної власності”.

За деякими даними, нині більше 70 % імен доменів, зареєстровані особами, які не мають жодних прав на відповідні об'єкти інтелектуальної власності.

Слід взяти до уваги, що на сьогодні в жодній країні доменні імена не визнаються об'єктами інтелектуальної власності. Це цілком природно, адже домени технічно захищені і не потребують правової охорони. Реєстрація доменного імені робить його власника єдиною особою, що може використовувати домен. Інші особи отримують доступ до його сайту за відповідною адресою. Відтак, на думку багатьох дослідників, жодна додаткова правова охорона не потрібна ні користувачам, ні реєстраторам доменних імен. Більше того, запровадження такої охорони може призвести до паралічу системи реєстрації доменних імен, оскільки реєстра-

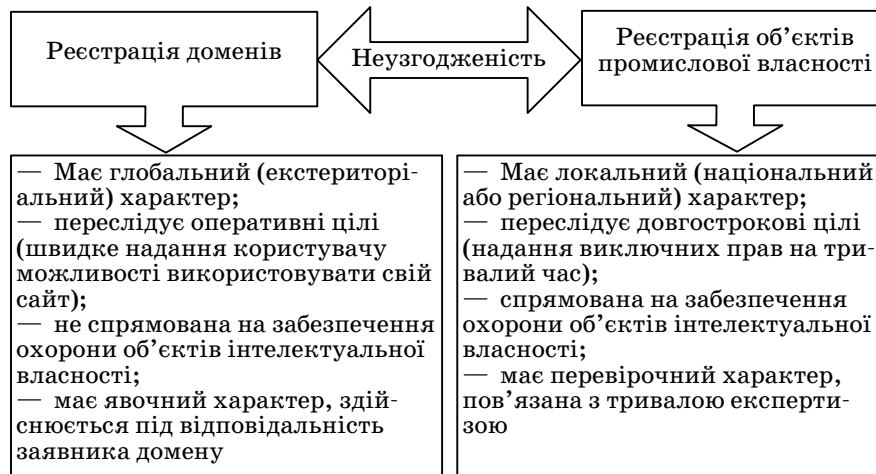

Рис. 6.5. **Неузгодженість систем реєстрації доменів та об'єктів інтелектуальної власності**

ція доменного імені буде поставлена в залежність від правомірності використання інших об'єктів інтелектуальної власності з дозволу їх правовласників. За цих обставин більш доцільним є прийняття спрощених норм анулювання доменних імен, зареєстрованих з порушенням прав інтелектуальної власності третіх осіб.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що законодавство окремих країн світу передбачає певні заходи для припинення шахрайства при реєстрації доменних імен. Наприклад, у США прийнятий спеціальний закон, що посилює заходи проти піратів, які реєструють як мережеві адреси популярні товарні знаки і фірмові найменування. Юридична особа, яка використовує своє фірмове найменування і товарний знак при реєстрації доменного імені в Німеччині, має такі самі права на їх захист, як і на захист засобів індивідуалізації. У Пакистані власники товарних знаків мають пріоритетні права на їх реєстрацію як мережевих адрес. У Сінгапурі чужі товарні знаки підлягають виключенню з реєстру тощо.

З метою усунення конфліктів щодо інтелектуальної власності в мережі Інтернет Всесвітня організація інтелектуальної власності прийняла рекомендації, які були схвалені Корпорацією Інтернету з присвоєння назв і адрес (ICANN). Відповідно до цих рекомендацій була введена в дію *Універсальна стратегія розгляду спорів щодо доменних імен (UDRP)*, покликана надавати допомогу власникам знаків для товарів і послуг, які постраждали від

кіберсквотингової діяльності. Відповідно до UDRP було встановлено уніфіковану та обов'язкову систему адміністративного врегулювання спорів, пов'язаних з кіберсквотингом на основі призначення ВОІВ “нейтральних” експертів з розгляду справ та винесення рішень щодо передачі або анулювання доменних імен.

Іншою подією, яка відбулася у галузі ІВ у рамках Інтернету, була боротьба, спрямована на витіснення з Інтернету кіберсквоттерів, котрі захоплювали знаки для товарів і послуг, заявляючи на них свої права, з недобросовісними намірами. Кіберсквоттери реєстрували доменні імена (особливо як адреси веб-сайтів), щодо яких у них звичайно не було жодних практичних планів використання і які були ідентичними або подібними до знаків для товарів і послуг або відомих імен інших осіб, а потім намагалися продавати їх назад власникам відповідного знака або відомого імені з прибутком для себе. Справи деяких кіберсквоттерів, порушені проти них відповідно до Процедури ВОІВ з розв'язання спорів щодо доменних імен, широко висвітлювалися в пресі, і це ще раз підкреслило важливість знаків для товарів і послуг, включаючи їх нову роль як засобів ідентифікації веб-сайту у світі комерції. Питання про доменні імена — це ще один приклад того, як Інтернет відкриває нові аспекти у традиційних об'єктах інтелектуальної власності, змушуючи все співтовариство користувачів ІВ шукати оперативні та ефективні рішення стосовно проблеми великої економічної важливості¹.

Одним із чотирьох провайдерів послуг з урегулюванню спорів у сфері доменних імен є центр ВОІВ з арбітражу та посередництва, на який припадає більше 60 % усіх позовів за процедурою UDRP. У 2002 р. ВОІВ створила базу даних щодо справ з “кіберсквотингу”, розглянутих центром з арбітражу. Важливим напрямом вирішення цієї проблеми стало також надання ВОІВ послуг щодо бази даних у режимі он-лайн для попереднього звірення на предмет відповідності чи невідповідності певної назви домену товарному знаку. Водночас, на думку багатьох дослідників, зазначені заходи ВОІВ не є ефективними, оскільки обсяги кіберсквотингу продовжують збільшуватися.

Ще однією гострою проблемою інформаційної епохи є *проблема порушення авторських прав у цифровому середовищі*.

На думку сучасних дослідників, з появою Інтернету плагіат перетворився на серйозну проблему. За даними опитування, про-

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 69.

веденого професором Д. Маккейбом з Ратгерського університета 37 % з 30 тис. студентів в 34 коледжах США користуються `copy&paste` для копіювання витягів з чужих робіт, знайдених у мережі. Водночас 20 % університетських професорів у США використовують програми, здатні виявити плагіат.

Подібним програмним забезпеченням користується все більша кількість видавництв, юридичних фірм, інтернет-компаній, державних органів. Так, Рада Безпеки ООН використовує один із популярних інтернет-сервісів, який дає змогу вишукувати плагіаторів, створений компанією iParadigms LLC з Окленда (Каліфорнія). Детектор плагіату Turnitin сьогодні використовують більш ніж 2500 вищих навчальних закладів США і більш ніж 1000 закордонних вузів¹.

Ми є свідками міграції більшості, якщо не всіх, форм вираження культури в цифрову технологію та Інтернет — музики, фільмів, програм новин, літератури, культурних програм та спортивних заходів. Виникають також нові форми вираження культури. Рясніє контент, що генерується користувачами. Наприклад, у звітах YouTube міститься інформація про те, що кожную хвилину в YouTube закачується десять годин відеопрограм. Водночас весь світ, починаючи від президентів, провідних діячів культури і спорту аж до тинейджерів, захоплюється “твітінгом”.

Жодне з цих перетворень по суті не є ні хорошим, ні поганим. Однак вони є фундаментальними і свідчать про виклик, який стоїть перед інститутом авторського права. Мета цього інституту зрозуміла — забезпечити ринковий механізм, який витягує певну цінність з культурних трансакцій, щоб дати можливість авторам мати гідне матеріальне існування, одночасно забезпечуючи найбільше поширення доступного творчого контенту. Питання стосується не стільки самої мети цієї системи, скільки засобів її досягнення в умовах конвергенції цифрового середовища. Факти свідчать про те, що нішіні засоби переживають глибокий стрес. Наприклад, у випадку музики, за оцінкою цієї галузі в 2008 р., нелегальний обмін між користувачами становив 40 млрд файлів, тобто рівень піратства досягнув 95 %.

**Доповідь Генерального директора
Ф. Гаррі на Асамблеї держав — членів
ВОІВ 22 вересня — 1 жовтня 2009 р.**

Найпоширенішим порушенням виключних авторських прав на програми для ЕОМ є розповсюдження контрафактних копій програм по глобальних комп’ютерних мережах.

¹ Антонов В.М. Интеллектуальная собственность и компьютерное авторское право / В.М. Антонов. — К. : КНТ, 2005. — С. 512—513, 518.

Під *комп'ютерним піратством* зазвичай розуміють несанкціоноване правовласником копіювання, використання і поширення програмного забезпечення. У сучасній літературі розрізняють *такі найбільш поширені різновиди комп'ютерного піратства*:

1) *“просте” незаконне копіювання програмного продукту кінцевими приватними користувачами й організаціями*, які не володіють правами на виконання таких дій, у тому числі обмін комп'ютерними програмами з приятелями і колегами за межами організації, встановлення програмних продуктів у організації на більшу кількість комп'ютерів, ніж це передбачено ліцензійною угодою, тощо;

2) *незаконне встановлення програмного забезпечення на жорсткі диски комп'ютерів*, зокрема компаніями — постачальниками обчислювальної техніки, які продають її з попередньо встановленими неліцензійними копіями програм;

3) *нелегальне тиражування комп'ютерних програм* шляхом широкомасштабного виготовлення та поширення різними каналами збуту їх підробок;

4) *порушення вимог ліцензійного договору*, наприклад продаж академічної ліцензії комерційному підприємству;

5) *інтернет-піратство*, пов'язане з поширенням нелегальних копій програмних продуктів у мережі Інтернету.

Згідно з Дослідженням комп'ютерного піратства за 2010 р., опублікованого Асоціацією виробників програмного забезпечення (BSA) в партнерстві з дослідницькою компанією IDC, зазначене явище продовжує становити серйозну загрозу для глобальної економіки. Незважаючи на те, що в 54 із понад 100 охоплених дослідженням країн показник комп'ютерного піратства знизився і лише в 19 збільшився, у глобальному масштабі його рівень підвищився з 41 до 43 %. Найбільший внесок у таку негативну динаміку внесли Китай, Індія та Бразилія. Стосовно України, то вона третій рік поспіль демонструє зростання рівня піратського програмного забезпечення, який досягнув 86 % і вивів нашу країну на 7-ме місце в світі за цим показником. За даними BSA, комерційна вартість неліцензійного програмного забезпечення, встановленого на персональних комп'ютерах в Україні в 2010 р., досягла рекордних 571 млн дол.

Водночас у звіті зазначається, що переважна більшість громадян чітко розуміє цінність інтелектуальної власності та її роль у забезпеченні економічного зростання. Підтвердженням цьому є результати опитування громадської думки, проведеного міжна-

родною компанією “Ipsos Public Affairs”, за результатами якого 7 із 10 респондентів у світі вважають за необхідне оплачувати результати роботи винахідників, щоб стимулювати розвиток технологій.

2 травня 2012 р. було опубліковано щорічний звіт “Special 301”, підготовлений Міжнародним альянсом інтелектуальної власності (ІІРА) і присвячений адекватності й ефективності захисту прав інтелектуальної власності в країнах — торговельних партнерах США. У звіті вказується на те, що проблеми глобального піратства у сфері авторських прав та перешкод доступу на ринки завдають значних збитків американській економіці. При цьому надано рекомендації щодо занесення 32 країн/територій до списку Торгового представництва США (USTR) як таких, що не забезпечують належний та ефективний захист прав інтелектуальної власності або не надають справедливий і рівноправний доступ до своїх ринків. ІІРА також запропонував конкретні рішення для розгляду в рамках “Ініціатив та завдань індустрії авторських прав на 2012 рік”.

У звіті зазначається, що США визнають зусилля, яких докладає Україна для покращення захисту прав інтелектуальної власності і правозастосування, доказом чого є згода України підготувати й ухвалити План дій у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Сполучені Штати закликають Україну працювати над виконанням заходів, зазначених у Плані дій і спрямованих на вирішення проблеми використання урядовими установами неліцензійного програмного забезпечення, внесення змін до Закону України про авторське право, покращення відповідного правозастосування. Водночас Україна залишається у списку країн, що потребують нагляду¹.

Special 301 Watch List

З метою зниження рівня комп’ютерного піратства BSA рекомендує державним органам відповідних країн створити ефективне нормативне поле на підставі Договору ВОІВ про авторське право та запровадити дієві механізми правоохоронного забезпечення виконання законодавства у сфері авторських і суміжних прав. Йдеться також про реалізацію програм легалізації ПО, проведення активної просвітницької роботи та підвищення поінформованості населення про авторське право та ризики піратства, запровадження примусових перевірок правоохоронними органами, впровадження управління цифровими правами (DRM) і популя-

¹ З повним текстом звіту можна ознайомитися на сайті: <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/reports-and-publications/2011/2011-special-301-report>.

ризація використання системи управління програмним забезпеченням (SAM)¹.

Однією з гострих проблем розвитку інтелектуальної власності в епоху Інтернету є *поширення електронної торгівлі об'єктами інтелектуальної власності*. Йдеться про те, що сучасний режим електронної торгівлі, яка розвивається у вільному “кіберпросторі” за відсутності митних формальностей та контрольних процедур, вигідний розвиненим країнам і транснаціональним корпораціям, які домінують на ринку інтернет-послуг, виступаючи як їх нетто-експортери. Водночас для переважної більшості країн нетто-імпортерів все більш нагальною стає проблема суворого дотримання в цій сфері норм і принципів справедливої конкуренції, розроблення ефективних механізмів захисту прав інтелектуальної власності, зокрема оцифрованих об'єктів, що обертаються в глобальній електронній мережі, формату і засобів електронної передачі даних, що містять елементи ноу-хау, доменних імен тощо. Йдеться також про запровадження дієвих механізмів визначення країни походження товару, калькуляції митної вартості, класифікації електронних угод і об'єктів електронної торгівлі для митних цілей тощо.

Поряд зі сприянням процесам інновації й ефективнішого управління та використання ІВ Інтернет ставить перед співтовариством ІВ низку проблем. Одна з них, яка стосується інноваційних шляхів здійснення бізнесу в режимі он-лайн, нещодавно привернула особливу увагу преси. Електронна комерція (e-commerce) постала практично з нічого у 1995 р., і, як очікується, через десятиліття перетвориться у галузь промисловості з оборотом в 1 трильйон доларів США.

Електронна комерція, що забезпечує безпосереднє укладання і виконання прямих ділових угод (business-to-business), у 2000 р. виросла на 189 % порівняно з 1999 р. За таких високих ставок спостерігався певний бум у пошуку можливостей патентування методів, спрямованих на полегшення для покупців і продавців проведення бізнесу у кіберпросторі. Найвідомішим прикладом є славетний спосіб закупівель фірми Amazon.com за допомогою одного клацання електронною мишкою — так званий “одноцигликовий шоппінг”, який дає можливість клієнтам робити замовлення, оплачувати й призначати доставку своїх покупок за допомогою одного клацання мишкою комп'ютера. Іншим класичним прикладом є онлайн-ова технологія фірми “Dell”, захищена понад як 40 патентами, котра дає

¹ Повну версію звіту див. на сайті BSA: <http://portal.bsa.org/globalpiracy2011/>

зможу клієнтам комплектувати комп'ютер на замовлення, тобто за індивідуальною специфікацією, отриманою від клієнта. Фактично нові методи ведення бізнесу охоплюють всі сфери — від системи онлайн-аукціону зі зворотним зв'язком (надається фірмою "Priceline.com") до технології "Chase Manhattan Bank", котра забезпечує контрольне звіряння образів і підтвердження кредитної карти.

Електронна комерція вже почала здійснювати величезний вплив на структуру наших ринків та регулюючі системи і водночас ставити питання, які потребують уваги різних галузей права. Оскільки системи інтелектуальної власності у різних країнах розроблялися незалежно одна від одної, виходячи з фундаментального принципу, відповідно до якого кожна країна має суверенітет щодо охорони ІВ і правозастосовної практики на власній території, то міжнародний характер електронної комерції та пов'язаних з нею питань ІВ ускладнюють розроблення відповідних рішень та потребують обережності щодо застосування заходів державного впливу, які могли б ігнорувати потенційні колізії при перетинанні кордонів¹.

На сьогодні серед дослідників немає єдності щодо вирішення зазначених проблем. Можна виокремити принаймні *три підходи до розв'язання проблем охорони та захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет*.

1. *Охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Інтернеті є недоцільною, оскільки інформація за своєю сутністю радикально відрізняється від традиційних благ*. На думку прихильників цього підходу, процес поширення інтелектуальних продуктів через мережу Інтернет не піддається контролю та регламентації, відтак все більшого значення набуває система безкоштовного розповсюдження програмного забезпечення з подальшим платним обслуговуванням та наданням різного роду інформаційних послуг.

У зв'язку з цим слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку світової економіки все більшого поширення набувають організації, діяльність яких спрямована на легальне вільне розповсюдження об'єктів авторського права і суміжних прав, зокрема комп'ютерних програм, літературних, музичних творів та творів образотворчого мистецтва. Наприклад, матеріали електронної енциклопедії "Вікіпедія" доступні на умовах ліцензії GNU Free Documentation License (GFDL), яка базується на принципі "copyleft" та Creative Commons Attribution/ShareAlike. Згідно із

¹ *Ідріс К.* Інтелектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006. — С. 68.

ліцензією статті “Вікіпедії” можуть копіюватись, модифікуватись та розповсюджуватись за умови, що на їхні копії чи нові версії, поширюється така сама свобода використання та розповсюдження, як і на оригінали, й у кожному випадку зазначається автор запозиченої з “Вікіпедії” статті (пряме посилання на статтю з “Вікіпедії” задовольняє цю вимогу щодо визнання авторських прав)¹.

Щодо підтримки створення і поширення вільного програмного забезпечення, то, на думку засновника руху вільного програмного забезпечення Р. Столлмана, воно має базуватися на таких основних правах:

- право використовувати програми за власним вибором;
- право вивчати вихідні коди програм і змінювати їх на власний розсуд з метою роботи цієї програми за власним вибором;
- право розповсюджувати точні копії програм;
- право розповсюджувати копії зміненої програми².

На практиці відомі випадки, коли автори, виконавці розміщують твори, записи виконань на основі так званої добровільної винагороди — виплати користувачами винагороди за використання музичних творів за бажанням без визначення її розміру. Прикладом може бути відомий російський сайт kroogi.ru, який дає змогу безкоштовно розміщувати авторські твори (музикальні композиції, художні твори, киги, відео, фотографії тощо) для прослуховування та скачування.

2. *Охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Інтернеті традиційними способами не можлива, відтак виникає об'єктивна необхідність створення нового інституційного середовища у цій сфері.* Наголошуючи та тому, що власність взагалі втрачає будь-яке значення в інформаційному суспільстві (суспільстві знань), відомі західні дослідники стверджують, що на відміну від традиційного суспільства, у якому гарантією захисту виступало право, в інформаційній економіці основну роль відіграють моральні норми. Прихильники зазначеного підходу звертають увагу на зміни у людській психології, системі мотивацій, переваг, норм поведінки та акцентують увагу на виникненні нової “інформаційної” моралі, в якій доступ до інформації отримує

¹ Актуальные проблемы интеллектуальной собственности : мат-лы XVIII Междунар. науч.-практ. конф. — Ялта, 12—16 сентября 2011 г. — С. 156.

² Мун П. Интервью с Ричардом Столлманом / Питер Мун [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://habrahabr.ru/blogs/linux/31248>

етичне значення. Відтак кожна особистість виявляє зацікавленість не лише у власних знаннях, а й у доступі до цих знань всіх членів суспільства¹.

3. Охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності необхідна та можлива традиційними способами, шляхом внесення необхідних змін у національне та міжнародне законодавство.

З метою доповнення та вдосконалення наявної міжнародної охорони для об'єктів авторського права та суміжних прав у цифровій формі і в цифровому середовищі на *Дипломатичній конференції ВОІВ у грудні 1996 р. були прийняті Договори з авторського права та з виконання і фонограм (так звані інтернет-договори)*. Таким чином була закладено правову основу для захисту інтересів авторів у кіберпросторі та забезпечення власникам відповідних прав можливостей щодо використання ефективної охорони при розповсюдженні їхніх творів через Інтернет шляхом електронної торгівлі.

Згідно з Договорами ВОІВ 1996 р. право на відтворення було поширено на випадки їх відтворення “будь-яким чином і в будь-якій формі”, в т. ч. цифровій. Щодо проблем розміщення товарів у мережі Інтернет було прийнято рішення, що таке розміщення можливе лише з дозволу правовласника. Відповідно до Договору з авторського права, автори літературних та художніх творів володіють виключними правами дозволяти будь-яке сповіщення своїх творів до загального відома, в т. ч. шляхом доступу до цих творів з будь-якого місця, в будь-який час, за власним вибором представників публіки. Крім того, згідно з досягнутими домовленостями, країни можуть переносити та відповідним чином поширювати на цифрове середовище обмеження та вилучення, прийняті відповідно до Бернської конвенції. З метою недопущення несанкціонованого розповсюдження об'єктів права інтелектуальної власності в цій сфері нині активно використовуються такі захисні методи, як шифрування, паролі, водяні знаки, контроль доступу, електронні конверти тощо. Водночас зростаюча увага приділяється розробці національного та міжнародного законодавства, створенню відповідного правового поля.

Спроби світового співтовариства пристосувати інформаційні технології до захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності знайшли відображення *у системах DRM — “цифрового управ-*

¹ Див., напр.: *Drucker P.E. The Age of Discontinuity: Guide lines to Our Changing Society / P.E. Drucker. — New Brunswick (US) ; L., 1994. — P. 317; Boyle I. Shamans, Software, and Splens: Law and the Construction of the Information Society / I. Boyle. — Cambridge (Ma) ; L, 1996. — P. 18.*

ліній правами". Ці системи спрямовані на затвердження певних правил щодо використання об'єктів інтелектуальної власності на основі визначення:

- *суб'єктів, яким надається доступ до творів;*
- *ціни об'єктів інтелектуальної власності;*
- *умов доступу до творів, у т. ч. надання користувачам права копіювання та внесення змін до творів, визначення часу протягом якого їм надається право доступу до цих творів;*
- *регламентації кількості та видів технічних засобів, за допомогою яких здійснюється доступ.*

Таким чином, системи DRM спрямовані на автоматизацію процесу ліцензування творів та забезпечення чіткого виконання умов ліцензій. Технічні засоби DRM забезпечують захист прав суб'єктів авторського права у цифровому середовищі, сприяють приборканню піратства щодо об'єктів авторського права, їх ефективній та адекватній охороні при поширенні у глобальній мережі та подальшому розвитку міжнародної співпраці у галузі науки, культури і мистецтва.

Інтернет-компанія Google, яка займає провідні позиції у сфері пошукових систем в Інтернеті (її частка на відповідному ринку перевищує половину всіх запитів користувачів), змушена була впритул підійти до вирішення проблеми пошуку інформації з легальним контентом і одночасно блокування піратського. Цьому сприяла ухвала французького Верховного Суду, в якій зазначалось, що Google має виключити зі своїх підказок у пошуковій системі назви деяких торентів, зокрема найбільш популярних: RapidShare і Megaupload. З позовом про те, що Google, показуючи в підказках інформацію, пов'язану з піратством, фактично сприяє споживанню нелегального контенту і порушення авторських прав, в 2010 р. до суду звернулася французька звукозаписна компанія SNEP.

Незважаючи на те, що Google змогла в суді довести що не несе відповідальності за незаконне поширення піратського відео на сервісі YouTube, для керівництва компанії стало очевидно, що якщо вона не вживатиме жодних кроків у сфері захисту авторських прав, кількість судових позовів буде зростати. Зокрема, в 2010 р. Міжнародна федерація звукозаписних компаній на підставі проведених досліджень заявила, що близько чверті користувачів Інтернету незаконно скачували музику, знаходячи її через пошукову систему Google.

З метою вирішення проблеми незаконного розповсюдження захищеного авторським правом контенту в мережі Інтернет компанія Google розпочала тестування оновленої системи пошуку, в яку внесено зміни. Тепер легальні ресурси будуть першими показуватися в

списку пошукових запитів, в той час як піратські будуть відображатися в самому кінці такого списку. Крім того, якщо компанії звукозапису, кіностудії або приватні особи виявлять порушення авторських прав на будь-яких сайтах, пошукова система Google буде відправляти повідомлення про видалення контенту¹.

Ці питання були в центрі уваги Міжнародної конференції ВОІВ з електронної торгівлі та інтелектуальної власності, яка відбулась у 1999 р. у Женеві. На Конференції як першочергові були виокремлені проблеми приєднання якомога більшої кількості держав до Договору про авторське право та Договору про виконання та фонограми (1996 р.); розробки законодавчих основ захисту баз даних як об'єктів авторського права; гармонізації норм щодо авторизації угод, які здійснюються в мережі, а також норм щодо захисту інформації, шифрування, аутентифікації, цифрових підписів та допомоги країнам, що розвиваються, щодо входження в Глобальну мережу ВОІВ, врахування їхніх інтересів тощо.

На завершення Конференції було оголошено так званий "**Цифровий порядок денний ВОІВ**", який включає такі десять пунктів:

1. *Розширення участі у міжнародному співробітництві з питань інтелектуальної власності країн, що розвиваються, шляхом використання Глобальної мережі ВОІВ WIPONET та інших засобів з метою забезпечення доступу до відповідної інформації, участі у формуванні глобальної політики та розширення можливостей використання ресурсів інтелектуальної власності в електронній торгівлі.*

2. *Набрання чинності Договорами ВОІВ щодо авторського права та виконань і фонограм.*

3. *Сприяння адаптації міжнародного законодавства з метою полегшення електронної комерції шляхом поширення принципів Договору про виконання та фонограми на аудіовізуальні твори; узгодження прав організацій мовлення з вимогами цифрової епохи; досягнення прогресу у сфері міжнародних договорів щодо баз даних.*

4. *Виконання рекомендацій Доповіді про процес щодо назв доменів у рамках ВОІВ, досягнення сумісності між ідентифікаторами в реальному та віртуальному світах шляхом впровадження правил взаємної поваги та усунення суперечностей між системою назв доменів і правами інтелектуальної власності.*

5. *Розробка принципів, які б лягли в основу запровадження в подальшому на міжнародному рівні правил щодо відповідальнос-*

¹ Джерело: uapress.info

ті провайдерів онлайнних послуг у сфері інтелектуальної власності.

6. Сприяння адаптації організаційно-правової структури з метою полегшення використання інтелектуальної власності в інтересах суспільства у глобальній економіці шляхом адміністративної координації та реалізації (за бажанням користувачів) практичних систем стосовно до взаємної оперативної підтримки та взаємодії між системою електронного управління авторським правом та методами таких систем; надання ліцензій у режимі онлайн на представлену в цифровому вигляді культурну спадщину, врегулювання в режимі он-лайн суперечок у сфері інтелектуальної власності тощо.

7. Впровадження та подальший розвиток онлайнних процедур подання та обробки міжнародних заявок для цілей РСТ, Мадридської системи та Гаазької угоди.

8. Вивчення та пошук (у разі необхідності) сучасних та ефективних рішень щодо заходів, спрямованих на вдосконалення управління представленого у цифровому вигляді культурного надбання шляхом розробки типових процедур і бланків для глобального ліцензування таких об'єктів; нотаріального засвідчення електронних документів; впровадження процедур сертифікації web-вузлів на предмет відповідності певним нормам та процедурам у сфері інтелектуальної власності.

9. Вивчення нових проблем, що виникають у сфері інтелектуальної власності та пов'язані з електронною торгівлею з метою запровадження відповідних норм та процедур.

10. Співпраця з іншими міжнародними організаціями з метою координації позицій з питань інтелектуальної власності¹.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Інтернеті. Доменні імена. Кіберсквотинг. Інтернет-договори. Універсальна стратегія розгляду спорів щодо доменних імен (UDRP). Комп'ютерне піратство. Інтернет-піратство. Електронна торгівля об'єктами інтелектуальної власності. Договори про авторське право та про виконання і фонограми (інтернет-договори). Системи цифрового управління правами (DRM). "Цифровий порядок денний ВОІВ".

¹ За матеріалами сайту: <http://ecommerce.wipo.int/agenda-ru.doc>.

Контрольні запитання і завдання

1. Які нові явища в системі відносин інтелектуальної власності виникли внаслідок перетворення Інтернету на провідний засіб спілкування, обміну інформацією та ведення бізнесу?
2. Які проблеми щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності породжує проникнення комерційних відносин у мережу Інтернет?
3. Чому інституційне середовище функціонування інтелектуальної власності в індустріальну епоху виявилось непридатним для інформаційного суспільства?
4. Охарактеризуйте основні перешкоди на шляху розвитку відносин інтелектуальної власності в епоху Інтернету.
5. Чи є доменні імена формою інтелектуальної власності?
6. У чому полягає конфлікт доменних імен і товарних знаків у глобальній інформаційній мережі?
7. Що таке кіберсквотинг? Як можна запобігти захопленню доменних імен?
8. У чому виявляється неузгодженість систем реєстрації доменів та об'єктів інтелектуальної власності?
9. Охарактеризуйте сутність та призначення Універсальної стратегії розгляду спорів щодо доменних імен.
10. Розкрийте сутність та найважливіші напрями вирішення проблеми порушення авторських прав у цифровому середовищі.
11. Що таке комп'ютерне піратство? Які найважливіші чинники сприяли його виникненню?
12. Охарактеризуйте найбільш поширені різновиди комп'ютерного піратства.
13. Які заходи можуть сприяти зниженню рівня комп'ютерного піратства в світі?
14. Розкрийте сутність та проблеми розвитку електронної торгівлі об'єктами інтелектуальної власності.
15. Охарактеризуйте основні підходи до розв'язання проблем охорони та захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет.
16. Яким чином міжнародні договори про авторське право та про виконання і фонограми (так звані інтернет-договори) сприяють урегулюванню проблем розвитку інтелектуальної власності в епоху Інтернету?
17. У чому полягає основне призначення системи цифрового управління правами?
18. Розкрийте мету та основні положення "Цифрового порядку денного ВОІВ".

Література

1. *Антонов В.М.* Интеллектуальна власність і комп'ютерне авторське право / В.М. Антонов. — К. : КНТ, 2006.
2. *Бабкин С.А.* Интеллектуальная собственность в Интернет / С.А. Бабкин. — М. : Центр ЮрИнфоР®, 2006.
3. *Базилевич В.Д.* Формування ринку електронної комерції в Україні / В.Д. Базилевич // Вісник інституту економічного прогнозування. — 2002. — № 2. — С. 32—36.
4. *Дашян М.С.* Право информационных магистралей: вопросы правового регулирования в сфере Интернет / М.С. Дашян. — М. : Волтерс Клувер, 2007.
5. Интеллектуальная собственность в Интернете. Обзор проблем. — ВОИС, 2002.
6. *Ідріс К.* Интеллектуальна власність — потужний інструмент економічного зростання : пер. з англ. / Каміл Ідріс. — К. : Укрпатент, 2006.
7. *Копцева О.В.* Где @ порылась? Защита прав в Интернете / О.В. Копцева. — М. : Эксмо, 2009
8. *Кюблер Х.-Д.* Міфи про суспільство знань / Х.-Д. Кюблер. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010.
9. *Boyle I.* Shamans, Software, and Spleens: Law and the Construction of the information Society / I. Boyle. — Cambridge : Mass : L., 1996.
10. *Drucker P.E.* The Age of Discontinuity: Guide lines to Our Changing Society / P.E. Drucker. — New Brunswick (US) ; L., 1994.
11. *Lindsay D.* International Domain Name Law: ICANN and the UDRP / David Lindsay. — Oxford, 2007
12. Protection of copyright and related rights in the digital context. The WIPO “INTERNET TREATIES”. — 2003.
13. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource] — URL: /http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

Розділ 7

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

7.1. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

XXI століття — це епоха економіки, заснованої на знаннях, і в цих умовах інтелектуальна власність буде рушійною силою.

К. Ідріс

Утвердження інноваційної моделі економічного зростання та інтеграція України в Європейське Співтовариство потребують суттєвого піднесення ролі та значення національного інтелектуального капіталу, активізації процесів входження держави у міжнародні структури, які регулюють відносини інтелектуальної власності, здобуття членства у Світовій організації торгівлі, забезпечення участі в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) тощо.

Аналіз засвідчує, що на сьогодні в Україні зроблено важливі кроки на шляху формування та розвитку інституту інтелектуальної власності, створення відповідного законодавчого поля, гармонізованого до міжнародних вимог. **Чинна нормативно-правова база України включає значний перелік нормативних актів, що регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності**, зокрема Конституцію України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, Мит-

ний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кримінально-виконавчий кодекс України, окремі норми законів України, 11 спеціальних законів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, 18 багатосторонніх міжнародних договорів, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти та стандарти в сфері інтелектуальної власності.

На думку сучасних дослідників, започаткування правових відносин у сфері інтелектуальної власності в Україні пов'язане з епохою середньовіччя, для якої характерна спорадичність відповідних процесів, відсутність державного регулювання і системи позитивного права, що визначають правила поведінки у цій сфері.

Розвиток права інтелектуальної власності на українських землях у ХХ ст. характеризувався значною неоднорідністю. Наприкінці ХVІІІ — на початку ХХ ст., коли українські землі перебували у складі Австрійської (згодом Австро-Угорської) та Російської імперій, на них поширювалося австрійське та російське законодавство у сфері інтелектуальної власності, сформоване під впливом європейської доктрини авторського права та права промислової власності. У період відродження української державності на початку ХХ ст. були зроблені важливі кроки на шляху інституційного забезпечення розвитку інтелектуальної власності в Україні, а саме: розроблені проекти конституційних норм, законодавчих, підзаконних нормативних актів, організаційно-правового механізму захисту інтелектуальної власності. У 20—30-ті роки ХХ ст. на західноукраїнських землях діяло відповідне законодавство Республіки Польща, де на державному рівні було визнано важливість захисту прав інтелектуальної власності для забезпечення національної безпеки.

У радянський період правове регулювання відносин інтелектуальної власності здійснювалося на основі загальносоюзного законодавства, що відображало специфіку адміністративно-командної системи управління. Йдеться про проголошення принципу суспільної власності на винаходи, існування державної монополії на патентування радянських винаходів за кордоном, визнання юридичних осіб суб'єктами прав на винаходи, створені у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо.

Після здобуття Україною незалежності на початку 90-х років ХХ ст. система правової охорони об'єктів інтелектуальної власності опинилась у кризовому стані, що було зумовлено відсутністю її національного інституційного забезпечення. Протягом 1991—1994 рр. були закладені основи законодавчої бази національної системи

правової охорони результатів інтелектуальної діяльності. Важливою подією на цьому шляху стало закріплення права інтелектуальної власності у Конституції України та прийняття Цивільного кодексу України, який містить книгу 4 “Право інтелектуальної власності”. Водночас процес адаптації національного законодавства до законодавства ЄС відбувався надзвичайно повільно, головним чином, під впливом зовнішніх чинників. До цього часу в системі інституційного забезпечення прав інтелектуальної власності в Україні існує значна кількість проблем, зумовлена неузгодженістю між нормативно-правовими актами у цій царині та недосконалістю судового захисту прав інтелектуальної власності.

Так, у ст. 41 Конституції України проголошується право кожного громадянина “володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності”¹. Фіксація права інтелектуальної власності в Конституції України означає, що держава бере на себе зобов’язання забезпечити своїм громадянам ефективний захист цього права, підтримку та охорону будь-яких видів творчої інтелектуальної діяльності. При цьому ст. 54 Конституції України гарантує захист не лише моральних, але і матеріальних інтересів авторів: “Громадянам гарантується свобода літературної, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв’язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди”².

16 січня 2003 р. Верховна Рада України прийняла *новий Цивільний кодекс, що містить окрему книгу “Право інтелектуальної власності”*, положення якої покликані врегулювати цивільно-правові питання, пов’язані з набуттям, здійсненням та захистом прав інтелектуальної власності. У цьому основоположному нормативному документі право інтелектуальної власності розглядається як складова системи цивільних прав. Відтак до правовідносин у сфері інтелектуальної власності застосовуються всі ті норми Цивільного кодексу України, що мають загальний характер і стосуються регулювання всіх цивільно-правових відносин, зокрема норми щодо прав і дієздатності осіб, засобів і способів захисту порушених прав, правовідносин, пов’язаних зі спадковим

¹ Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. : Велес, 2004. — С. 15.

² Там само. — С. 17.

правом, правоздатністю іноземних громадян і осіб без громадянства. При цьому право інтелектуальної власності трактується як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт інтелектуальної власності.

Згідно зі ст. 420 цього кодексу *до об'єктів права інтелектуальної власності належать:*

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- конструювання (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні позначення;
- комерційні таємниці.

У Цивільному кодексі України визначений правовий режим майнових прав щодо відносин інтелектуальної власності. Згідно зі ст. 424 *майновими правами інтелектуальної власності є такі:*

- право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності;
- інші майнові права, встановлені законом.

Залежно від об'єкта права інтелектуальної власності *Цивільний кодекс України диференціює майнові права інтелектуальної власності таким чином:*

- майнові права інтелектуальної власності на твір;
- майнові права інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав (виконання, фонограми, відеограми та програми (передачі) організацій мовлення);
- майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок;
- майнові права інтелектуальної власності на конструювання інтегральної мікросхеми;

- майнові права на раціоналізаторську пропозицію;
- майнові права інтелектуальної власності на сорти рослин, породи тварин, засвідчені патентом;
- майнові права інтелектуальної власності на комерційні найменування;
- майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку;
- майнові права інтелектуальної власності на географічне зазначення;
- майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

Відповідно до сучасних тенденцій розвитку відносин інтелектуальної власності законодавство України дозволяє формувати статутний фонд підприємств за рахунок майнових прав інтелектуальної власності.

Відповідно до ст. 4 Національного стандарту № 1, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440, *оцінка майна та майнових прав проводиться з дотриманням таких принципів:*

- 1) *корисності* (майно має цінність лише за умов його здатності задовольняти потреби потенційних власників або користувачів);
- 2) *попиту і пропозиції* (врахування співвідношення попиту та пропозиції);
- 3) *заміщення* (врахування поведінки покупців на ринку, які не сплачуватимуть за придбання майна суми, більшої за мінімальну ціну майна такої самої корисності);
- 4) *очікування* (вартість об'єкта оцінки визначається розміром економічних вигід, які очікуються від володіння, користування та розпорядження ним);
- 5) *внеску, граничної продуктивності* (врахування впливу на вартість об'єкта оцінки факторів виробництва, пропорційної їхньому внеску в загальний дохід);
- 6) *найбільш ефективного використання* (врахування залежності ринкової вартості об'єкта оцінки від його найефективнішого використання).

Згідно із законодавством України право власності на будь-який об'єкт інтелектуальної власності документується договорами між замовником і виконавцем; патентами на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин; свідоцтвами на знаки для товарів і послуг, на твори науки, літератури і мистецтва, у тому числі на програмний продукт та інформаційну базу даних, науково-технічну інформацію; ліцензійними договорами на част-

кову або повну передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності; часткою статутного фонду у вигляді об'єктів права інтелектуальної власності певної юридичної особи; статтею “Нематеріальні активи” балансу юридичної особи тощо.

Відносини щодо прав промислової власності в Україні регулюються загальним законодавством України у сфері інтелектуальної власності, спеціальними законами України (“Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, “Про охорону прав на промислові зразки”, “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”, “Про охорону прав на зазначення походження товарів”, “Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем”, “Про захист від недобросовісної конкуренції”), постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України (“Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів”, “Про державну систему депонування штамів мікроорганізмів”, “Про затвердження Угоди про взаємне забезпечення збереження міждержавних секретів у галузі правової охорони винаходів” та ін.), відомчими нормативно-правовими актами (“Правила складання і подання заявки на винахід і заявки на корисну модель”, “Правила складання і подання заявки на промисловий зразок”, “Правила складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва Україн на знак для товарів і послуг”, “Положення про Державний реєстр України назв місць походження товарів і прав на використання реєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів” тощо).

Відносини щодо авторського права та суміжних прав регулюються загальним законодавством України у сфері інтелектуальної власності, спеціальними законами України (“Про авторське право і суміжні права”, “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних”, “Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків, призначених для лазерних систем зчитування”), указами Президента України (“Про державну економічну підтримку вітчизняних друкованих засобів масової інформації”, “Про деякі питання державної підтримки книговидавничої справи” та ін.), постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України (“Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір”, “Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав”, “Про затвердження порядку легалізації комп'ютерних програм в органах виконавчої

влади” та ін.), відомчими нормативно-правовими актами (“Про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва дисків для систем лазерного зчитування”, “Про затвердження правил використання комп’ютерних програм у навчальних закладах” та ін.).

Так, Закон України “Про авторське право і суміжні права” (1993) охороняє особисті немайнові та майнові права авторів та їх правонаступників, пов’язані зі створенням та використанням творів науки, літератури, мистецтва, а також права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення. Об’єктами авторського та суміжних прав згідно з цим законом є:

- твори у галузі науки, літератури та мистецтва;
- виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів;
- фонограми, відеограми;
- передачі (програми) організацій мовлення.

Закон України “Про авторське право і суміжні права” відповідає вимогам Угоди TRIPS щодо поширення ретроактивного захисту авторського права; запровадження ретроактивного захисту суміжних прав; скасування застережень щодо суспільного надбання, зроблених Україною під час її приєднання до Бернської конвенції; надання національного режиму захисту іноземним виробникам фонограм шляхом внесення змін до документів про приєднання України до Женевської конвенції; запровадження більшої прозорості на основі вимоги опублікування інформації про порушення авторського права, а також про винесення відповідних судових рішень; вдосконалення механізму захисту прав інтелектуальної власності.

З метою посилення боротьби з піратством у 2003 р. в Україні був прийнятий Закон “Про внесення змін до Закону України “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм”, нормами якого було введено маркування контрольною маркою у вигляді голографічного захисного елемента примірників комп’ютерних програм, баз даних, відеограм. Законом також запроваджено маркування таких носіїв авторського і суміжних прав, як вінілові диски та кіноплівка, з метою запобігання незаконному їх використанню в розважальній та кіноіндустрії.

1 лютого 2011 р. Верховна Рада України постановою № 2956-VI прийняла за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань авторського права і суміжних прав законопроект № 6523, який передбачає низку нововведень, зокрема:

— збільшення терміну охорони прав виконавців та виробників фонограм;

— відповідальність за несплату ліцензійних відрахувань роялті під час використання творів та фонограм, зокрема у сферах телерадіомовлення, кабельної ретрансляції, громадського харчування і торгівлі, готельного та ресторанного бізнесу;

— введення принципу репрезентативності як критерію для визначення уповноважених організацій, які збиратимуть і розподілятимуть роялті;

— впровадження більш справедливої схеми розподілу винагороди між авторами, виконавцями, виробниками фонограм;

— внесення змін до Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу та інших законодавчих актів України;

— посилення кримінальної та адміністративної відповідальності щодо порушників авторських та (або) суміжних прав тощо¹.

Як зазначалося, Україна є членом Всесвітньої організації інтелектуальної власності та учасником багатьох міжнародних конвенцій і договорів у цій сфері. Участь України в міжнародній співпраці у сфері інтелектуальної власності реалізується в таких формах:

— співробітництво з ВОІВ, участь у роботі її керівних органів, постійних комітетів, комітетів експертів і робочих груп;

— участь у відповідних міжнародних союзах, договорах і угодах;

— співпраця з регіональними організаціями у сфері інтелектуальної власності;

— двостороння міжурядова співпраця у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності;

— співпраця на рівні відповідних державних установ, закладів (експертних, наукових, освітніх, інформаційних) та громадських організацій.

Важливою складовою системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні є сукупність відповідних державних установ, закладів (експертних, наукових, освітніх, інформаційних) та громадських організацій (рис. 7.1). *Головний орган (установа), що забезпечує реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні, — Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.* У квітні 2000 р. у складі МОН було утворено Державний департамент інтелектуальної власності — урядовий орган державного управління, на який було покладе-

¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=37985

но виконання конкретних завдань у галузі правової охорони інтелектуальної власності. Відповідно до Указу Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” від 9 грудня 2010 р. на базі ліквідованого Державного департаменту інтелектуальної власності було створено Державну службу інтелектуальної власності України¹.

Рис. 7.1. Система державної охорони прав інтелектуальної власності в Україні

Згідно з Положенням “Про Державну службу інтелектуальної власності України” від 8 квітня 2011 р. Державна служба інтелектуальної власності України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері

¹ Див. офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України: site:sips.gov.ua

інтелектуальної власності. Її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки, молоді та спорту України. Відповідно до покладених на неї завдань, *Державна служба інтелектуальної власності України виконує такі функції:*

- узагальнює практику застосування законодавства з питань інтелектуальної власності, розробляє пропозиції щодо вдосконалення відповідних нормативно-правових та законодавчих актів;

- організовує експертизу об'єктів права інтелектуальної власності, видає на них патенти/свідоцтва;

- проводить реєстрацію договорів про передачу прав на об'єкти права інтелектуальної власності, що охороняються на території України, ліцензійних договорів;

- визначає уповноважені заклади експертизи та доручає їм проведення експертизи заявок;

- веде державні реєстри об'єктів права інтелектуальної власності;

- організовує проведення перевірок суб'єктів господарювання на предмет дотримання законодавства у сфері інтелектуальної власності;

- аналізує стан дотримання суб'єктами господарювання всіх форм власності вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності;

- здійснює міжнародне співробітництво у сфері правової охорони інтелектуальної власності і представляє інтереси України у відповідних міжнародних організаціях;

- організовує інформаційну та видавничу діяльність у сфері правової охорони інтелектуальної власності;

- організовує роботу з підготовки та перепідготовки спеціалістів з питань інтелектуальної власності;

- видає офіційні бюлетені з питань інтелектуальної власності;

- здійснює атестацію представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених);

- вивчає, узагальнює та аналізує досвід зарубіжних країн, а також практику застосування законодавства України у сфері інтелектуальної власності;

- розробляє та вносить пропозиції щодо вдосконалення та гармонізації норм законодавства України з нормами міжнародних договорів, учасницею яких є або має намір бути Україна;

- регулює діяльність організацій колективного управління;

— запроваджує заходи щодо розвитку системи збирання та розподілу винагороди за використання об'єктів права інтелектуальної власності та/або суміжних прав;

— запроваджує заходи, пов'язані із забезпеченням відтворювачів, імпортерів та експортерів примірників, що містять об'єкти права інтелектуальної власності і суміжних прав, контрольними марками та веденням Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок;

— ліцензує виробництво дисків для лазерних систем зчитування, матриць;

— забезпечує присвоєння та визнання спеціальних ідентифікаційних кодів, нанесених на диски та/або матриці, що експортуються, або матриці, що імпортуються;

— видає документи для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України;

— погоджує видачу державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування аудіовізуальної продукції щодо дотримання авторського права і суміжних прав;

— запроваджує заходи з легалізації комп'ютерних програм та правомірною їх використання;

— веде реєстр виробників та розповсюджувачів програмного забезпечення;

— здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням суб'єктами господарювання всіх форм власності вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності;

— здійснює управління об'єктами державної власності тощо¹.

На виконання Указу Президента України "Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні" від 27 квітня 2001 р. Кабінет Міністрів України затвердив Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності від 17 травня 2002 р. Це Положення регламентує діяльність державних інспекторів з питань інтелектуальної власності, їх права та обов'язки. Основним завданням державного інспектора є здійснення державного контролю за дотриманням суб'єктами господарювання незалежно від форм власності вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності. Державні інспектори з питань

¹ Положення про Державну службу інтелектуальної власності України : затверджено Указом Президента України від 8 квітня 2011 р. № 436/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436/2011>.

інтелектуальної власності, які є співробітниками Держслужби, разом з представниками правоохоронних і контролюючих органів здійснюють перевірки щодо дотримання законодавства у сфері інтелектуальної власності в регіонах України.

Важливу роль у системі державного регулювання відносин інтелектуальної власності в Україні відіграє *державне підприємство “Український інститут промислової власності” (ДП “УІПВ”)*, створене відповідно до наказу Міністерства освіти та науки України від 7 червня 2000 р.¹ Його головною функцією є здійснення експертизи заявок на такі об’єкти права інтелектуальної власності, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, композиції (топографії) інтегральних мікросхем, а також торговельні марки та географічні зазначення.

Основними напрямками діяльності ДП “УІПВ” є такі:

- прийняття заявок на видачу охоронних документів на об’єкти промислової власності, проведення експертизи відповідних заявок на відповідність їх умовам надання правової охорони;
- забезпечення здійснення державної реєстрації об’єктів промислової власності, змін їх правового статусу та офіційної публікації відповідних відомостей;
- участь у розробленні пропозицій щодо формування державної політики в сфері охорони промислової власності, заходів щодо її реалізації та здійсненні цих заходів;
- участь у розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони промислової власності;
- забезпечення в межах своїх повноважень виконання міжнародних зобов’язань України у сфері охорони промислової власності, участь у підготовці та укладанні відповідних міжнародних договорів;
- участь в організації підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з питань охорони промислової власності;
- забезпечення здійснення державної реєстрації договорів про передачу права власності на об’єкти промислової власності, що охороняються в Україні, та договорів про видачу дозволу (ліцензійних договорів) на їх використання;
- забезпечення виконання завдань Державної програми інформатизації України в частині, що стосується промислової власності;
- інформаційне забезпечення функціонування державної системи охорони промислової власності: створення, актуалізація та

¹ Див. офіційний сайт державного підприємства “Український інститут промислової власності”: <http://www.uipv.org/>

забезпечення функціонування патентно-інформаційної бази, необхідної для проведення експертизи, та довідково-пошукового апарату;

— забезпечення фізичних та юридичних осіб інформацією про об'єкти промислової власності;

— забезпечення формування фондів національної патентної документації в органах державної системи науково-технічної інформації України;

— проведення науково-дослідних робіт і підготовка пропозицій з питань удосконалення методології проведення експертизи, підвищення її якості, юридичного та технологічного забезпечення;

— участь у судових справах стосовно об'єктів промислової власності;

— матеріально-технічне і методологічне забезпечення у сфері охорони промислової власності¹.

Так, лише за 2011 р. у ДП “УІПВ” надійшло понад 47 тис. заявок, з них майже 16 тис. — на винаходи і корисні моделі; близько 2 тис. — на промислові зразки та близько 30 тис. — на знаки для товарів і послуг (у тому числі понад 21 тис. заявок — за національною процедурою). При цьому протягом року видано близько 16 тис. патентів на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, а також зареєстровано майже 17 тис. свідоцтв на знаки для товарів і послуг².

7 червня 2010 р. на сервер ДУ “Український інститут промислової власності” (далі — Укрпатент) надійшла перша електронна заявка на винахід з використанням електронного цифрового підпису. 31 серпня цього року успішно завершилася експериментальна апробація технології подання електронних заявок, що тривала 3 місяці. ...Не можна не висловити задоволення у зв'язку з помітним прогресом у галузі застосування найсучаснішої техніки та нових інформаційних технологій у процедурі придбання прав на об'єкти промислової власності. Держслужба активно працює в напрямі широкого впровадження внутрішнього і зовнішнього електронного документообігу, використовуючи найсучасніші технології для інформаційного забезпечення та удосконалення якості експертизи заявок. Сьогодні ми здійснюємо комплекс робіт, пов'язаних з практичним

¹ http://sips.gov.ua/ua/uipv/ukrpatent_-_golov.html

² *Петров Ю.Д.* Украинский институт промышленной собственности в русле развития государственной системы правовой охраны интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.uipv.org/ua/index.html?_m=publications&_t=rec&id=2487.

використанням нової безпаперової (електронної) технології документообігу. Повний перехід від паперового до електронного діловодства є пріоритетним завданням інформаційного забезпечення діяльності Укрпатенту. Слід відзначити також активну участь Держслужби в Координаційній раді проекту з промислового випуску регіонального патентно-інформаційного продукту країн СНД на CD-ROM.

Ці досягнення дають підстави для реалізації перспектив придбання держслужбою та її органом експертизи статусу Міжнародного пошукового органу та Міжнародного органу попередньої експертизи в системі міжнародного Договору про патентну кооперацію (РСТ).

**М. Паладій,
Голова Державної служби
інтелектуальної власності**

ДП “УІПВ” має філію — *Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг*, завданням якого є інформаційне забезпечення та організаційна підтримка інноваційного бізнесу шляхом надання інформації щодо процедури набуття прав на винаходи, корисні моделі, торговельні марки, промислові зразки, їх використання і захисту.

У I кварталі 2012 р. в Україні розпочалися дослідні випробування першої стадії Цифрової патентної бібліотеки (ЦПБ). Користувачі отримали доступ через мережу Інтернет (<http://library.ukrpatent.org/>) до таких інформаційних фондів і ресурсів ЦПБ, як головний (зведений) електронний каталог ЦПБ; алфавітний каталог інформаційних ресурсів ЦПБ; фонд предметних каталогів першої стадії ЦПБ; фонд патентів України на винаходи, корисні моделі та промислові зразки; фонд патентів на винаходи зарубіжних країн; фонд заявок; фонд міжнародних класифікацій; фонд нормативно-правових актів України з питань правової охорони винаходів, корисних моделей, промислових зразків; фонд корисної інформації для тих, хто бажає набути права інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі та промислові зразки.

Лише за I півріччя 2012 р. сайт ЦПБ відвідали 22 320 користувачів. Ними було виконано 147 736 переглядів баз даних ЦПБ. При цьому географічно користувачі ЦПБ представлені таким чином: 87 % — Україна, 4 — Росія, 9 % — США, Німеччина, Китай, Франція, Італія, Білорусь, Іспанія, Мексика¹.

¹ Офіційний сайт Українського інституту промислової власності: <http://www.uipv.org/>

Державне підприємство “Українське агентство з авторських та суміжних прав” (ДП “УААСП”) створене за наказом Міністерства освіти і науки України 7 червня 2000 р. Його головною функцією є колективне управління майновими правами суб’єктів авторського права, зокрема такими категоріями майнових прав, як використання об’єктів авторського права шляхом публічного виконання, в тому числі на радіо та телебаченні, відтворення творів за допомогою механічного, магнітного та іншого запису, репродукування, відтворення аудіовізуальних творів чи звукозаписів творів в особистих цілях та ін.

Слід взяти до уваги, що ДП “УААСП” — єдина в Україні організація, яка має міжнародне визнання, тобто є постійним і повноважним членом Міжнародної конфедерації авторських та композиторських товариств (CISAC), що об’єднує 222 авторсько-правових товариств у 118 країнах світу. У рамках співпраці з членами CISAC ДП “УААСП” укладені договори з організаціями колективного управління іноземних держав (США, Великобританії, Німеччини, Франції, Росії, Італії, Іспанії та ін.) про взаємне представництво інтересів щодо забезпечення охорони майнових прав авторів та їх правонаступників. На сьогодні ДП “УААСП” представляє інтереси понад 6 тисяч українських авторів, а також інтереси більш ніж 2,5 мільйона іноземних авторів, правами яких на території України управляє ДП “УААСП” на підставі договорів з відповідними іноземними авторсько-правовими організаціями. При цьому ДП “УААСП” передані в управління майнові права на використання музичних творів від найпотужніших світових правласників. Відтак ця установа здійснює управління найбільшим каталогом музичних творів в Україні, що охоплює близько 95 % музичних творів світу¹.

Інститут інтелектуальної власності і права виконує функцію підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері інтелектуальної власності. Він готує спеціалістів і магістрів зі спеціальності “Інтелектуальна власність”, а також підвищує кваліфікацію патентних повірених, патентознавців, професійних оцінювачів прав на об’єкти права інтелектуальної власності, здійснює підвищення кваліфікації за спеціальним навчальним курсом суддів, митників, представників правоохоронних органів та органів контролю тощо.

¹ Див офіційний сайт Державного підприємства “Українське агентство з авторських та суміжних прав”: <http://www.uacrr.kiev.ua/ua.about>

Державне підприємство “Інтелзахист” створено відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 6 серпня 2002 р. з метою удосконалення організації видачі контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних, а також посилення захисту прав у сфері інтелектуальної власності. Таким чином, основні завдання, на виконання яких спрямована діяльність ДП “Інтелзахист”, такі:

— організація і забезпечення ведення Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних;

— забезпечення процесу видачі контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних;

— здійснення інших заходів, пов’язаних із захистом прав інтелектуальної власності¹.

Важливою ланкою системи регулювання відносин інтелектуальної власності в Україні є громадські організації, а саме: Всеукраїнська асоціація патентних повірених, Всеукраїнська асоціація інтелектуальної власності, Всеукраїнська асоціація авторських і суміжних прав, Товариство винахідників і раціоналізаторів України, Українська Асоціація власників товарних знаків України, інші громадські організації. Крім того, захист прав інтелектуальної власності в Україні здійснюють Міністерство внутрішніх справ України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Служба безпеки України, Державна податкова служба України, а також суди відповідно до цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та митного законодавства.

В Україні за роки незалежності створена державна система правової охорони інтелектуальної власності. Зокрема, сформована нормативно-правова база, що в цілому відповідає міжнародним нормам і стандартам, розбудована відповідна інфраструктура, запроваджені механізми реалізації правових норм.

Останнім часом значно підвищився рівень захисту прав інтелектуальної власності, налагоджується координація дій правоохоронних та контролюючих органів з боротьби із піратством у сфері інтелектуальної власності, створена система патентно-інформаційного забезпечення, національна система підготовки, перепідготовки й

¹ http://sips.gov.ua/ua/dpi/intel_golov.html

підвищення кваліфікації фахівців у сфері інтелектуальної власності, запроваджені сучасні методи здійснення експертизи заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності.

Щорічно зростає кількість заявок на реєстрацію об'єктів інтелектуальної власності. У середньому за рік надходить близько 35 тис. заявок (у тому числі близько 15 % від іноземних заявників) та видається понад 25 тис. охоронних документів. Значним досягненням стало істотне скорочення строків розгляду заявок на винаходи, корисні моделі, торговельні марки.

Позитивні зрушення сталися й у сфері авторського права та суміжних прав. Здійснено майже 27 тис. реєстрацій прав автора на твір, запроваджено моніторинг телерадіоканалів, посилено як державний контроль за використанням об'єктів авторського права і суміжних прав, так і з боку суб'єктів господарювання.

Починаючи з 2002 р., проводиться інвентаризація комп'ютерних програм, які використовуються в органах виконавчої влади, та здійснюються заходи щодо їх легалізації. Результатом зазначеної діяльності стало майже 50-відсоткове зменшення неліцензійного програмного забезпечення в органах виконавчої влади. Проте таке програмне забезпечення залишається ще досить поширеним явищем, що загрожує безпеці урядових комп'ютерних систем, а також зменшує ефективність заходів, спрямованих на заохочення недержавних установ легалізувати своє програмне забезпечення.

Та все-таки, за оцінкою IFPI, за останні роки рівень піратства в Україні, зокрема в музичному секторі, зменшився з 85 до 65 %.

Важливим досягненням є виключення України із списку країн "пріоритетного спостереження" "Special 301", що сприяло прискоренню вступу нашої держави до СОТ.

Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009–2014 рр.

Позитивними виявами розвитку системи державного регулювання інтелектуальної власності в Україні сучасні дослідники вважають поетапне розширення сфери її дії; все більшу адаптацію до норм міжнародного права; запровадження комплексного підходу до вирішення наявних проблем, розширення сфери державного регулювання ринку інтелектуальної власності; концентрацію зусиль на захисті та регулюванні тих його сегментів, які перебувають під безпосереднім впливом інноваційних технологій тощо.

Водночас, на думку багатьох вітчизняних фахівців, законодавство України з питань інтелектуальної власності лише проде-

кларувало перетворення інтелектуальних продуктів на товари, але не запровадило ефективного механізму комерціалізації відносин інтелектуальної власності, чітких “правил гри” у цій сфері. Водночас серйозною проблемою, яка гальмує інноваційний розвиток нашої держави є відсутність дійового захисту майнових прав на об’єкти інтелектуальної власності та належної виконавчої інфраструктури щодо реалізації чинного законодавства.

Йдеться про те, що *процес формування та розвитку відносин інтелектуальної власності в Україні пов’язаний з низкою проблем*, зумовлених формуванням інноваційної економіки в умовах незрілості ринкового інституційного середовища, невідповідності між неформальними і формальними інститутами, політичними та економічними інтересами. До основних груп проблем у сфері розвитку відносин інтелектуальної власності, які стримують становлення нової інноваційної моделі вітчизняної економіки, належать такі.

I. Проблеми регулювання відносин, що виникають між суб’єктами інноваційної діяльності при створенні об’єктів інтелектуальної власності: специфікації прав власності на результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, що фінансуються за рахунок держбюджету або через державні заклади; забезпечення патентної чистоти продуктів інноваційної діяльності; колективного управління авторським та суміжними правами тощо.

II. Проблеми придбання та оплати майнових прав на використання об’єктів інтелектуальної власності, комерційного використання інтелектуальної власності як нематеріальних активів: нерозвиненості інститутів, що забезпечують комерціалізацію об’єктів інтелектуальної власності; передачі на комерційних засадах прав на об’єкти інтелектуальної власності; розвитку франчайзингу, трансферу технологій за кордон, налагодження системи інноваційного аудиту; формування життєздатного та ефективного інноваційного ринку, венчурного капіталу, сучасних форм кооперації інноваційного бізнесу; удосконалення механізму оцінки і передачі прав на об’єкти інтелектуальної власності тощо.

III. Проблеми забезпечення надійної та ефективної охорони та захисту прав інтелектуальної власності, економіко-правового стимулювання розвитку індустрії інформаційних технологій: відсутність узгодженої цілісної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності, дієвих механізмів захисту від піратства тощо.

Незважаючи на очевидність переваг використання інтелектуальної власності, її залучення до господарської діяльності вітчизняних підприємств та організацій відбувається вкрай повільно, оскільки національний капітал все ще орієнтований на короткострокові схеми самозростання, а не на вирішення стратегічних завдань, пов'язаних з розвитком високотехнологічних та інтелектомістких виробництв. До цього слід додати невідпрацьованість державної регуляторної політики, спрямованої на продуктивну взаємодію науки та виробництва, брак попиту на нові розробки з боку великих вітчизняних компаній, більшість з яких намагаються придбати технології та обладнання на вторинному ринку за кордоном замість того, щоб замовляти науково-технологічні розробки у вітчизняних науковців. Водночас має місце неконтрольована передача перспективних наукових і конструкторських розробок за кордон, їхній вплив з України.

Однією з найгостріших проблем українського ринку об'єктів інтелектуальної власності є нерозвиненість відповідної інфраструктури, яка перебуває на стадії формування і не виконує належним чином своїх функцій. Відсутність необхідної інформації та недостатня компетентність учасників угод у сфері відносин інтелектуальної власності значно знижує їхню ефективність, призводячи до купівлі за кордоном застарілих технологій за завищеними цінами.

Актуальними для України є проблеми тінізації ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності, поширення контрафактної продукції та піратства. За даними Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, протиправна діяльність суб'єктів господарювання у сфері інтелектуальної власності набуває, як правило, таких форм:

- незаконне ввезення на територію країни або тиражування у підпільних цехах на її території з наступним поширенням шляхом оптово-роздрібного продажу контрафактної аудіовізуальної продукції, програмного забезпечення та баз даних;

- незаконне розповсюдження аудіовізуальних творів, фонограм, комп'ютерного програмного забезпечення та баз даних з використанням мережі Інтернет;

- порушення авторських прав на ринку комп'ютерного програмного забезпечення (так зване компютерне піратство) шляхом: незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм на носіях інформації (дискетах, компакт-дискках); незаконної установки програмного забезпечення на комп'ютерну техніку, яка в подальшому реалізується у торговельній мережі; ви-

користання неліцензійного комп'ютерного програмного забезпечення в бухгалтерському обліку, виробничій діяльності, при наданні комп'ютерних послуг населенню;

— незаконне розповсюдження аудіовізуальних творів, фонограм, комп'ютерних програм, баз даних у мережі Інтернет;

— незаконне публічне сповіщення (доведення до загального відома) об'єктів авторського права і суміжних прав;

— виробництво різного роду фальсифікованої продукції з незаконним використанням товарних знаків і фірмових найменувань відомих вітчизняних і зарубіжних виробників;

— порушення прав на об'єкти права промислової власності.

У результаті проведених протягом 2005—2011 рр. заходів виявлено 460 злочинів, пов'язаних з незаконним використанням 169 знаків для товарів і послуг. Лише в першому півріччі 2011 р. виявлено 644 злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, у тому числі 106 за фактами незаконного використання знаків для товарів і послуг. Розслідування за 684 кримінальними справами закінчено, справи направлені в суди.

Виявлено більше 2 тисяч адміністративних правопорушень за фактами порушення прав інтелектуальної власності.

Зупинено діяльність 80 підпільних цехів з виготовлення контрафактної продукції, з яких 46 з виробництва фальсифікованої продукції з незаконним використанням знаків для товарів і послуг.

Всього у порушників вилучено фальсифікованої продукції з незаконним використанням товарних знаків на суму 30 млн гривень (3,8 млн дол. США)¹.

Згідно з висновками Всесвітнього огляду економічних злочинів 2011 р., підготовленого "PricewaterhouseCoopers":

— 36 % організацій в Україні зафіксували випадки економічної злочинності за останні 12 місяців;

— третина організацій не проводять оцінювання ризиків шахрайства;

— незаконне привласнення майна (73 %), корупція та хабарництво (60 %) залишаються найпоширенішими видами економічної злочинності в Україні;

— кількість внутрішніх шахрайських операцій суттєво зростає (на 22 %) порівняно з 2009 р.;

¹ Актуальные проблемы интеллектуальной собственности : материалы XVIII Междунар. науч.-практ. конф. — Ялта, 12—16 сентября 2011 г. — С. 326.

- більшість українських респондентів, які зафіксували випадки шахрайства, оцінюють збитки в розмірі до 5 млн дол. США;
- 40 % злочинів були скоєні вищим керівництвом організацій;
- кожен п'ятий працівник, який скоїв економічний злочин в організаціях, не поніс покарання;
- кіберзлочинність стала одним із п'яти найпоширеніших економічних злочинів в Україні;
- кожен третій респондент (37 %) вважає, що ризик кіберзлочинності підвищився за останні 12 місяців;
- понад 25 % організацій не мають відповідної політики та механізмів реагування на кіберзлочини;
- 46 % опитаних не проходили навчання в сфері кібербезпеки протягом останніх 12 місяців;
- 58 % респондентів з України заявили, що в їх організаціях немає процесу моніторингу відвідування соціальних мереж¹.

Згідно зі Звітом щодо глобального піратства у сфері авторських прав та перешкод доступу на ринки “Special 301”, підготовленого Міжнародним альянсом інтелектуальної власності (ІІРА), Україна повинна бути занесена до Списку особливого нагляду (Priority Watch List) через дуже слабкий захист і високий рівень (один з найвищих у Європі) як фізичного, так і цифрового піратства у сфері авторських прав. У звіті зазначається, що Україна є ключовою країною в регіоні, оскільки вона експортує цифрову піратську продукцію по всьому світу, включаючи також діяльність декількох піратських сайтів, що працюють за системою оплати за авантаження, та деяких з найпопулярніших BitTorrent сайтів у світі. Досить поширеним є використання неліцензійного програмного забезпечення на великих і малих підприємствах, навіть в уряді, адміністрації. На думку експертів ІІРА, відсутність ефективних протизлочинних заходів або належної правової бази дозволила Україні утвердитися в ролі “тихої гавані” для піратів у сфері авторських прав, що розповсюджують неліцензійне бізнесове та розважальне програмне забезпечення, музику, фільми (в тому числі записані шляхом незаконної зйомки камерою у кінотеатрах) і книги. У грудні 2011 р. ІІРА звернувся до уряду США, рекомендуючи переглянути право України вважатися країною — бенефіціаром Загальної системи преференцій (GSP), а дію її переваг припинити або відкликати через відсутність поліпшень безпосередньо у сферах прав

¹ Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів. Кіберзлочини в центрі уваги [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua.pdf

інтелектуальної власності та доступу до ринків. ІПА також рекомендував, щоб уряд США провів позапланову перевірку (OCR) України не пізніше середини 2012 р. для того, щоб прискорити здійснення відповідного плану дій¹.

За даними міжнародного конгресу з боротьби з піратством, Україна слідом за Канадою, Китаєм, Росією та Іспанією зайняла 5-те місце серед країн, в яких спостерігаються проблеми з дотриманням авторських прав. У звіті конгресу за 2011 р. зазначається, що рівень інтернет-піратства та використання неліцензійного програмного забезпечення підприємствами України досяг таких масштабів, на які більше не можна закривати очі. На сьогодні файлообмінники і сайти, з яких можна безкоштовно скачати контент, працюють в Україні абсолютно відкрито, скаржаться в конгресі. На решту веб-сайтів, які просто мають доступ до піратських фільмів, музики, книг (demonoid.me, extratorrent.com, upload.com.ua, fileshare.in.ua, torrents.net.ua, EX.ua), припадало в 2010 р. 50 % нелегального контенту, зазначається в звіті.

У зв'язку з цим слід зазначити, що з метою реалізації законодавчих норм щодо попередження, виявлення, припинення та розслідування правопорушень у сфері інтелектуальної власності в Україні функціонують спеціальні підрозділи у Міністерстві внутрішніх справ України, Службі безпеки України, Державній митній службі України, діяльність яких спрямована на недопущення виробництва та розповсюдження на території України контрафактної продукції.

Практика застосування національного законодавства виявила проблеми, пов'язані із розбудовою в Україні цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності, передусім у сфері авторського права і суміжних прав. На жаль, все ще поширеним явищем українського ринку є неправомірне використання об'єктів авторського права і суміжних прав, що призводить до зменшення бази оподаткування, погіршення міжнародного іміджу України, зниження її інвестиційної привабливості й занепаду вітчизняної індустрії, що базується на авторському праві і суміжних правах.

Складність вирішення цих проблем зумовлена багатьма об'єктивними причинами, які необхідно усунути, а саме: надприбутковістю "піратського" бізнесу; недостатнім контролем з боку правоохоронних та контролюючих органів; неадекватно слабкою відповідальністю, передбаченою законодавством за неправомірне використання об'єктів авторського права і суміжних прав; низькою правовою

¹ <http://www.uami.org.ua/ua/events/news/148.html>

культурою переважної більшості суспільства, що підтримує “піратство”, купуючи дешеву неліцензійну продукцію.

Залишається неврегульованим також питання щодо розпорядження майновими правами на об’єкти права інтелектуальної власності, створеними із залученням бюджетних коштів, включаючи ті, які стосуються сфери національної безпеки та оборони держави, що обмежує вплив держави на ефективність введення таких об’єктів у цивільний обіг. Оскільки права інтелектуальної власності є приватними правами, то це питання досить складне й потребує вирішення на законодавчому рівні.

Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009–2014 рр.

У травні 2003 р. в Україні було затверджено Програму скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів з боротьби з незаконним виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків та інших об’єктів інтелектуальної власності, спрямовану на удосконалення правових норм, стандартів та запровадження організаційних заходів щодо легалізації виробництва та розповсюдження продукції, на яку поширюються права інтелектуальної власності.

Триває робота, пов’язана з Легалізацією використання комп’ютерних програм і баз даних в органах виконавчої влади в рамках затвердженої урядом у 2002 р. Концепції легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням. Зокрема, розроблено Концепцію державної цільової програми ліцензування (легалізації) програмного забезпечення, що використовується органами державної влади, на 2011–2015 роки.

Таким чином, аналіз сучасного стану та проблем розвитку інтелектуальної власності в Україні дає можливість зробити висновки щодо відповідності чинного національного законодавства міжнародним нормам і стандартам за низької ефективності правозастосовної практики в процесах реєстрації, обігу та захисту прав на об’єкти інтелектуальної власності.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Нормативно-правова база становлення та розвитку інтелектуальної власності в Україні. Регулювання відносин щодо прав промислової власності в Україні. Регулювання відносин щодо автор-

ського права і суміжних прав в Україні. Державна служба інтелектуальної власності України. Державне підприємство “Український інститут промислової власності”. Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг. Державне підприємство “Українське агентство з авторських та суміжних прав”. Державне підприємство “Інтелзахист”. Всеукраїнська асоціація патентних повірених. Всеукраїнська асоціація інтелектуальної власності. Всеукраїнська асоціація авторських і суміжних прав. Товариство винахідників і раціоналізаторів України. Асоціація власників товарних знаків України.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте процес становлення та розвитку нормативно-правового забезпечення інтелектуальної власності в Україні.

2. Яким чином у Цивільному кодексі України врегульовуються питання, пов'язані з набуттям, реалізацією та захистом прав інтелектуальної власності?

3. Які принципи покладено в основу оцінювання майна та майнових прав інтелектуальної власності в Україні згідно з Національним стандартом № 1?

4. Які нормативно-правові документи регулюють відносини щодо прав промислової власності в Україні?

5. Які нормативно-правові документи України регулюють відносини щодо авторського права та суміжних прав?

6. Учасником яких міжнародних конвенцій та договорів у сфері інтелектуальної власності є Україна?

7. У яких формах реалізується участь України в міжнародній співпраці в сфері інтелектуальної власності?

8. Охарактеризуйте систему державної охорони прав інтелектуальної власності в Україні.

9. Які функції виконує Державна служба інтелектуальної власності України?

10. Охарактеризуйте основні напрями діяльності державного підприємства “Український інститут промислової власності”.

11. Яку роль у системі регулювання відносин інтелектуальної власності в Україні відіграють громадські організації?

12. Розкрийте позитивні риси та обмеження законодавства України з питань інтелектуальної власності.

13. З якими основними проблемами пов'язаний процес формування та розвитку відносин інтелектуальної власності в Україні?

14. У чому виявляються особливості функціонування інтелектуальної власності в сучасній Україні?

15. Які проблеми розвитку інституту інтелектуальної власності в Україні потребують, на вашу думку, першочергового вирішення?

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

2. Біла книга-2. Інтелектуальна власність в економіці України / О.В. Дем'яненко, А.В. Доровських, С.А. Кулаков, А. Лі (упорядкування). — К. : Парлам. вид-во, 2008.

3. Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика : науково-практ. вид. : у 4 т. / за ред. О.Д. Святоцького. — К. : Ін Юре, 1999.

4. Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання / за заг. ред. проф. В.І. Полохала ; автор-упоряд.: Г.О. Андрощук. — К. : Парлам. вид-во, 2010.

5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. : Велес, 2004.

6. Нормативні і правові акти України у сфері інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [site:sips.gov.ua](http://sips.gov.ua)

7. Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [site:sips.gov.ua](http://sips.gov.ua)

8. Офіційний сайт Українського інституту промислової власності (Украпатенту) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uipv.org/>

9. Офіційний сайт Державного підприємства “Українське агентство з авторських та суміжних прав” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uacr.kiev.ua/ua.about>

10. Положення про Державну службу інтелектуальної власності України : затверджено Указом Президента України від 8 квітня 2011 р. № 436/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436/2011>.

11. Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2010—2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//http://sips.gov.ua/ua/plans_reports.html](http://sips.gov.ua/ua/plans_reports.html)

12. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства “Український інститут промислової власності” за I півріччя 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/i_upload/file/IndProperty%201half2012_web.pdf

13. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів. Кіберзлочини в центрі уваги [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua.pdf

14. Цивільний кодекс України : офіц. текст : прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. — К. : Ін Юре, 2003.

7.2. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Це раніше інформація обслуговувала “реальні справи”. Сьогодні вона і є реальна справа.

Т. Стюарт

Глобалізація світогосподарських процесів, системна трансформація суспільства та ускладнення механізмів функціонування вітчизняної економіки породжують нову філософію економічного зростання та потребують концептуального усвідомлення інноваційної моделі розвитку, здатної забезпечити прогресивні структурні зрушення, підвищення якості життя та досягнення високої конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Загальноновизнано, що інноваційна модель розвитку ґрунтується на ефективному використанні інтелектуального потенціалу, широкомасштабному впровадженні в господарський обіг продуктів інтелектуальної праці, різкому зростанні масштабів обороту інтелектуальної власності, цілеспрямованому та системному відтворенні наукомістких галузей, які формують ядро новітнього технологічного укладу.

Досвід показує, що інтенсифікація інноваційних процесів у провідних країнах світу та перетворення нововведень у провідний фактор їх економічного піднесення та соціального прогресу нерозривно пов'язані з утвердженням національних інноваційних систем (НІС) як нового механізму господарського саморозвитку та основи радикальних постіндустріальних перетворень.

На думку західних дослідників, національна інноваційна система є системою інститутів суспільного та приватного секторів, взаємозв'язок та функціонування яких сприяють розробці, інформуванню та проникненню нових технологій¹.

Подібне визначення НІС дає російський вчений Н.І. Іванова, наголошуючи на тому, що “національна інноваційна система є

¹ Technical Chang Economic Theory / G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson. — L. : Printer Publishers, 1988. — P. 1—5.

комплексом інститутів правового, фінансового та соціального характеру, які забезпечують інноваційні процеси та мають міцне національне коріння, традиції, політичні та культурні особливості”¹. Згідно з визначенням експертів ООН, “НІС — це система взаємовідносин між наукою, промисловістю та суспільством, за якої інновації слугують основою розвитку промисловості та суспільства, а ті, у свою чергу, стимулюють розвиток інновацій і визначають найважливіші напрями наукової діяльності”².

Водночас фахівці ОЕСР визначають національну інноваційну систему як сукупність інститутів приватного й державного секторів, що окремо та у взаємодії зумовлюють розвиток і поширення нових технологій у межах певної країни³.

Національна інноваційна система — це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу.

Метою розвитку національної інноваційної системи є створення умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників шляхом технологічної модернізації національної економіки, підвищення рівня їх інноваційної активності, виробництва інноваційної продукції, застосування передових технологій, методів організації та управління господарською діяльністю для покращення добробуту людини та забезпечення стабільного економічного зростання.

Концепція розвитку національної інноваційної системи⁴

Відповідно до Концепції розвитку національної інноваційної системи, схваленої Кабінетом Міністрів України 17 червня 2009 р., *основними елементами НІС є такі підсистеми:*

— *державного регулювання* (законодавчі, структурні та функціональні інституції, які встановлюють та забезпечують дотри-

¹ *Иванова Н.И.* Формирование и эволюция национальных инновационных систем / Н.И. Иванова. — М. : ООД и МЭМО РАН, 2001. — С. 61.

² National Innovation Systems. — Paris : OESD, 1999. — P. 4.

³ OECD proposed guidelines for collecting and interpreting technological innovation data. Oslo manual. — Paris : OECD, 1992.

⁴ Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>

мання норм, правил, вимог в інноваційній сфері та взаємодію всіх підсистем національної інноваційної системи;

— *освіти* (вищі навчальні заклади, науково-методичні та методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні та місцеві органи управління освітою, а також навчальні заклади, які проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів);

— *генерації знань* (наукові установи та організації незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств);

— *інноваційної інфраструктури* (виробничо-технологічна, фінансова, інформаційно-аналітична та експертно-консалтингова складові, а також технополіси, технологічні та наукові парки, інноваційні центри та центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори та інноваційні структури інших типів; інформаційні мережі науково-технічної інформації, експертно-консалтингові та інжинірингові фірми, інституційні державні та приватні інвестори);

— *виробництва* (організації та підприємства, які виробляють інноваційну продукцію і надають послуги та (або) є споживачами технологічних інновацій)¹.

Таким чином, *національна інноваційна система* — складна, багаторівнева, динамічна система суспільних відносин, інституцій та організацій, які забезпечують генерування, поширення та практичне використання нововведень, виробництво та реалізацію наукомісткої продукції, формування інноваційної культури та відповідного способу мислення населення.

Технопарк — це певний науково-виробничий комплекс, що включає науково-дослідний центр і промислову зону, в якій на умовах оренди розташовуються малі підприємства. Його основна мета — впровадження нових технологій. Автором терміна “дослідно-промисловий парк” (research industrial park) є професор електротехніки Фредерік Терман, віце-президент Стенфордського університету (1951). Головна ідея полягала у використанні частини території, що належала університету, для створення компактною промислової

¹ Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p)

зони, привабливої для підприємств електронної та авіакосмічної індустрії, що сформувалася в Каліфорнії під час Другої світової війни та стрімко розвивалася після її закінчення. Джерелом фінансування були військові замовлення федерального уряду. Зазначена зона була привабливою не стільки через наявність доріг, інженерних комунікацій, зв'язку, зручних промислових будівель та інфраструктури сфери обслуговування, скільки через постійні взаємовигідні контакти з науковцями університету.

Як правило, кожен технопарк включає бізнес-інкубатор, тобто будівлю або кілька будівель, де протягом обмеженого часу (від 2 до 5 років) орендують приміщення новостворені малі підприємства. За цей час фірма має "стати на ноги" і залишити бізнес-інкубатор, перейшовши в просторіші приміщення технопарку або взагалі за його межі. За даними Національної асоціації бізнес-інкубаторів США, співвідношення успішних компаній і компаній-банкротів у звичайних умовах становить 20 : 80, а в бізнес-інкубаторах навпаки — 80 : 20.

Бізнес-інкубатор може існувати і сам по собі, пропонуючи своїм клієнтам офісні та виробничі площі з відповідним комплексом технічних послуг (телефон, Інтернет) і консультації з правових та комерційних питань (бізнес-плани, маркетинг, реклама, бухгалтерія). Технопарки, на відміну від бізнес-інкубаторів, пропонують в оренду площі на необмежений термін і передусім спрямовані на впровадження нових технологій. Подальший розвиток технопарку приводить до виникнення технополісу. Цим терміном прийнято називати науково-виробничий комплекс з розвинутою інфраструктурою сфери обслуговування, що охоплює територію цілого міста.

Завдяки реалізації ідеї Ф. Термана було створено славетну Кремнієву долину, яка по суті є високотехнологічним (high-tech) регіоном, та розпочався справжній бум технопарків. Нині 23 із 25 найбільших університетів США мають власні технопарки. У європейській інноваційній структурі діє понад 260 технопарків, у Великобританії їх понад 40. В Ізраїлі щорічно стартують від 1300 до 2000 нових компаній. Японська модель інтеграції науки і виробництва передбачає будівництво нових міст-технополісів, яке спонсорує держава. Наприклад, технополіс "Tsukuba" включає 3 технопарки, більше 50 державних дослідних інститутів, на які припадає майже половина бюджетних коштів, виділених на науково-дослідні роботи. Активно розвиваються технопарки також у Китаї, Індії, Малайзії, Індонезії, Сінгапурі, Південній Кореї і на Тайвані.

Щодо українських технопарків, то їх можна поділити на такі три категорії:

- створені при ВНЗ НДІ без будь-якої підтримки держави, що не мають жодних пільг (технопарк "Львівська політехніка");
- створені у спеціальних економічних зонах (СЕЗ) і користуються такими самими податковими пільгами, як і решта підпри-

емств цих зон (технопарк “Яворів”, бізнес-інкубатор СЕЗ “Славутич”);

— створені на базі великих наукових центрів або ВНЗ, що мають потужні дослідні підрозділи, підпадають під дію Закону України № 991-XIV від 16 липня 1999 р. “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків” і користуються спеціальними пільгами (технопарки “Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона”, “Інститут монокристалів”, “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка”, “Вуглемаш”, “Інститут технічної теплофізики”, “Укрінфотех”, “Інтелектуальні інформаційні технології”, “Київська політехніка”)¹.

Будучи стрижневою складовою макроекономічної динаміки **національна інноваційна система:**

— *забезпечує сприйняття і практичну реалізацію нових ідей у різних сферах людської діяльності;*

— *формує новий механізм саморозвитку суспільства, посилює його адаптаційний потенціал і здатність до прогресивних структурних зрушень;*

— *забезпечує прискорене зростання продуктивності факторів виробництва та ефективну взаємодію освіти, науки, бізнесу, громадських та урядових установ;*

— *спрямовує інноваційні процеси у русло реалізації національних пріоритетів соціально-економічного розвитку, поліпшує конкурентоспроможність національних економік у глобальному середовищі.*

Необхідно зазначити, що формування національної інноваційної системи є складним багатоплановим процесом, детермінованим інституційними особливостями конкретної країни. **Найважливішими принципами її ефективного функціонування є такі:**

— *якісна визначеність, цілісність, органічний взаємозв'язок та взаємоузгодженість технологічних, економічних, інституційних та соціально-ціннісних аспектів інноваційних змін;*

— *структурна повнота, збалансований розвиток нано-, мікро-, мезо-, макро- та глобального рівнів інноваційної діяльності;*

— *оптимальне поєднання ринкових механізмів науково-технологічного розвитку та заходів державного регулювання інно-*

¹ Технопаркам — зелене світло [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ip-centr.kiev.ua/newcipip/control/uk/publish/article/main?art_id=110579&cat_id=108025

ваційних процесів, спрямоване на посилення інтегральних властивостей національної інноваційної системи.

На думку сучасних дослідників, **найважливішими підсистемами НІС є такі:**

- *приватний сектор*, який продукує інновації на основі власних досліджень і розробок та забезпечує їх комерціалізацію;
- *державний сектор*, який сприяє продукуванню фундаментальних знань, стратегічних технологій, створює інфраструктуру та сприятливе інвестиційне середовище для діяльності приватних фірм.

До найважливіших рівнів інноваційної діяльності сучасні дослідники відносять:

- *нанорівень*: інноваційна діяльність окремої людини (здобуття знань, інвестування у наукомістку сферу шляхом придбання товарів та послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності та задоволення власних потреб);
- *мікрорівень*: інноваційна діяльність окремого підприємства, що здійснює розробку і (або) випуск наукомісткої продукції, а також надає наукомісткі послуги (освіта, фінанси, юридичний супровід, інформаційне забезпечення тощо);
- *мезорівень*: інноваційна діяльність, яка здійснюється групою підприємств на рівні мережевих або корпоративних структур, переважно в межах однієї держави;
- *макрорівень*: інноваційна діяльність, яка здійснюється в межах певної держави, її інституційну основу становить національна інноваційна система;
- *гіперрівень*: інноваційна діяльність, яка здійснюється об'єднаними національними інноваційними системами (наприклад, у рамках ЄС);
- *глобальний рівень*: отримання та поширення інновацій на рівні глобальних формалізованих (наприклад фундаментальної науки) і неформалізованих (наприклад Інтернету) мереж.

Ефективне функціонування національної інноваційної системи передбачає вирішення комплексу суперечностей, пов'язаних з необхідністю органічного поєднання політичних, економічних, інституційних, соціально-психологічних, культурних чинників інноваційної динаміки; системи державного регулювання інноваційних змін та ринкових механізмів функціонування підприємницького сектору; пріоритетного розвитку національних галузей високих технологій та тенденцій глобалізації сучасного інформаційного простору.

Інноваційні процеси в економіці нерозривно пов'язані з функціонуванням інституту інтелектуальної власності, механізми якого охоплюють об'єкти, джерела та результати інноваційної діяльності. Інститут інтелектуальної власності дає можливість органічно інтегрувати інтелектуальну інноваційну діяльність у систему суспільного відтворення, адаптувати інтелектуально-інформаційний продукт до реалій ринку, забезпечити баланс інтересів суспільства та творців інтелектуального продукту.

Розбудова національної інноваційної системи сприяє перетворенню інституту інтелектуальної власності на важливий інструмент загальнонаціональної інноваційної політики, дієвий важіль державного регулювання напрямів, швидкості та ефективності інноваційних процесів. Водночас *інститут інтелектуальної власності:*

1) *формує передумови розбудови національної інноваційної системи* на основі обміну інноваційною діяльністю та полегшення транзакцій інтелектуального продукту між творцями, посередниками, кінцевими споживачами; перетворення об'єктів інтелектуальної власності на вагому складову активів суб'єктів господарювання, індикатор їх досягнень у науково-технічній сфері; тісного переплетення інтересів учасників інноваційного процесу з економічними інтересами, мотивами безпеки, стабільності та духовно-естетичного розвитку нації; формування інноваційної культури та відповідних цінностей, традицій, їх перетворення на реальний регулятор соціально-економічного життя;

2) *виступає рушійною силою розвитку національної інноваційної системи* на основі активізації системних науково-технічних досліджень, міжсуб'єктної та міжгалузевої дифузії інновацій, поглиблення кооперації між суб'єктами інноваційного процесу на основі трансферу інтелектуальних продуктів, об'єднання ресурсів та проведення спільних досліджень, розвитку новітніх форм патентно-ліцензійної кооперації фірм (патентних пулів, альянсів, систем перехресного ліцензування тощо), залучення споживачів до інноваційного процесу шляхом їх участі у визначенні спрямованості інновацій;

3) *збагачує національну інноваційну систему, розширює її межі* на основі відображення новітніх науково-технічних досягнень у процесі реєстрації і охорони доменних імен у мережі Інтернет, функціонування електронних систем подання та обробки патентних заявок, формування сучасних елементів інфраструктури (патентно-інформаційних систем, спеціалізованих патентних судів, інституту патентних повірених), поширення аудиту та меха-

нізмів страхування інтелектуальної власності, розвитку різноманітних посередницьких структур (організацій з колективного управління майновими правами інтелектуальної власності, патентних фондів тощо); створення умов для інтеграції в національну інноваційну систему малого та середнього бізнесу;

4) *сприяє розвитку системи фінансування національної інноваційної системи, раціоналізації структури витрат* на основі відшкодування та капіталізації інноваційних витрат шляхом реалізації об'єктів інтелектуальної власності, продажу прав інтелектуальної власності, укладання ліцензійних угод, залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій, створення сприятливого іміджу інноваційних формувань, переплетення відносин щодо об'єктів інтелектуальної власності з новітніми інноваційно-господарськими відносинами (лізингом, франчайзингом тощо).

Таким чином, *феномен інтелектуальної власності доповнює діяльність суб'єктів інноваційної сфери системно орієнтованими та національно-інтегрованими аспектами, сприяючи вирішенню проблем розбудови національної інноваційної системи.*

Україна, яка входила до “тридцятки” країн світової інтелектуальної еліти, успадкувала від СРСР значний науково-технічний потенціал. За даними досліджень, проведених ООН на початку XXI ст., Україна посідала одне з перших місць у світі за кількістю наукових співробітників, займала 75-те місце серед 175 країн за індексом розвитку людського потенціалу. При цьому рівень освіченості українців перевищував середній індекс країн Східної Європи і СНД¹.

На сьогодні Україна залишається серед світових лідерів за такими напрямками фундаментальної науки, як фізика, математика, інформатика, хімія, фізіологія, медицина; має піонерні напрацювання та прикладні розробки у сфері лазерної, криогенної, аерокосмічної техніки, засобів зв'язку та телекомунікацій, програмних продуктів; входить у “вісімку” держав, які мають необхідний науково-технічний потенціал для створення авіакосмічної техніки, та у “десятку” найбільших суднобудівних країн світу.

Сьогодні українська наука спроможна виконувати дослідження та отримувати значущі на світовому рівні результати у низці пере-

¹ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції / авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України ; М-во економіки та з питань європейської інтеграції України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004.

дових галузей фундаментальної науки, зокрема у матеріалознавстві, математиці та теоретичній фізиці, оптиці та оптоелектроніці, аерокосмічних технологіях, радіофізиці міліметрового та субміліметрового діапазонів, інформатиці, імунобіотехнології, молекулярній діагностиці, розробленні новітніх лікарських засобів, а саме вітчизняних антибіотиків, кріобіології та кріомедицині, нейрофізіології¹.

Проте на відміну від розвинених країн, у нашій країні до цього часу домінує відтворення третього (чорна металургія, електроенергетика, залізничний транспорт, багатотоннажна неорганічна хімія) та четвертого (органічна хімія полімерних матеріалів, кольорова металургія, нафтопереробка, автомобілебудування, точне машинобудування, приладобудування, електронна промисловість, автоперевезення на основі широкого споживання нафти) технологічних укладів. При цьому близько 60 % обсягів виробленої продукції належить до третього, а 35 % — до четвертого технологічних укладів. Частка продукції вищих технологічних укладів не перевищує 4 % для п'ятого та 0,1 % для шостого. Зростання ВВП за рахунок впровадження передових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7 %, в той час як у розвинених країнах цей показник досягає 60 і навіть 90 %².

Технологічний уклад — цілісне стійке утворення, замкнений цикл, який включає добування, отримання первинних ресурсів, усі стадії їх переробки та випуск набору кінцевих продуктів. Формування технологічних укладів пов'язане з хвилеподібними циклами, тривалість яких становить приблизно 50 років:

— I хвиля (1785—1835) — формування *першого технологічного укладу*, заснованого на нових технологіях у текстильній промисловості, використанні енергії води;

— II хвиля (1830—1890) — формування *другого технологічного укладу*: розвиток залізничного транспорту, механізація виробництва майже всіх видів продукції на основі використання парового двигуна (символ укладу — вугілля, транспортна інфраструктура);

— III хвиля (1880—1940) — формування *третього технологічного укладу*: використання у промисловому виробництві електроенергії, розвиток важкого машинобудування, електротехнічної промисловості, хімічної промисловості (символ укладу — радіозв'язок, телеграф);

¹ Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011. — С. 63.

² Національна стратегія розвитку “Україна-2015”. — К. : Укр. форум, 2008. — С. 38—39.

— IV хвиля (1930—1980) — формування *четвертого технологічного укладу*: подальший розвиток енергетики, використання нафти, нафтопродуктів, газу, нових засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів (символ укладу — фордівська конвеєрна технологія);

— V хвиля (середина 80-х років) — формування *п'ятого технологічного укладу*: впровадження досягнень у галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, використання нових видів енергії, освоєння космічного простору (символ укладу — мікроелектроніка);

— VI хвиля (кінець XX — початок XXI ст.) — вимальовуються контури *шостого технологічного укладу*, заснованого на біотехнології, системах штучного інтелекту, глобального інформаційного зв'язку (Інтернету), інтегрованих високошвидкісних транспортних системах тощо.

Отже, на відміну від розвинених країн, вітчизняна інноваційна система поки що не відповідає вимогам сьогодення. Вона характеризується структурною деформованістю, інституційною неповнотою, неузгодженістю та незбалансованістю технологічних, економічних та соціально-ціннісних аспектів і механізмів інноваційної діяльності.

У зв'язку з цим необхідно зауважити, що економіка України обтяжена інерцією попереднього екстенсивного розвитку. За даними звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність 2010—2011 рр., рейтинг України за підіндексом “інновації” знизився до 63-го місця проти 62-го у 2009—2010 рр. На зниження цього рейтингу вплинуло погіршення таких його складових, як інноваційна спроможність (37-ме місце проти 32-го), якість науково-дослідних інститутів (68-ме місце проти 56-го), взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері досліджень і розвитку (72-ге місце проти 64-го), державні закупівлі новітніх технологій і продукції (112-те місце проти 85-го)¹.

Суттєвими перешкодами на шляху формування національної інноваційної системи є:

— *стабільне скорочення реальних обсягів фінансування науково-технологічного комплексу, невідповідність між структурою новітніх технологічних змін та структурою інвестицій. Так, загальний обсяг видатків на дослідження й розробки у ВВП України (наукомісткість ВВП) протягом 2000—2009 рр. зменшився з 1,16 до 0,95 % (у тому числі з держбюджету 0,41 %). Якщо краї-*

¹ The Global Competitiveness Report 2010—2011. WEF [El. resource]. — URL: <http://www.weforum.org>

ни ЄС витрачають на дослідження і розробки 25—30 % від загальних асигнувань на утримання вищих навчальних закладів, то Україна — трохи більше 3 %. На науку та дослідження в Україні виділяється 0,9 % ВВП, в той час як у країнах ОЕСР — 2 %, в Японії та США — близько 3 %, а за Лісабонською стратегією — до 3 %¹;

— *недосконалість нормативно-правової системи регулювання інноваційної діяльності*, фрагментарність та декларативність інноваційного законодавства, його неузгодженість з інвестиційною, фіскальною, монетарною та соціальною політикою. Йдеться про те, що чинна законодавча база науково-технологічного та інноваційного розвитку України все ще не відповідає сучасним вимогам і практично не впливає на темпи такого розвитку. У ній лишаються невирішеними питання стимулювання інноваційної діяльності та витрат на наукові дослідження і розробки, формування інноваційних венчурних фондів, реалізації політики інноваційних пріоритетів держави тощо.

Наприклад, до цього часу залишаються нереалізованими норми закону України “Про інноваційну діяльність” від 4 липня 2002 р. № 40-IV, що стосуються особливого оподаткування об’єктів інноваційної діяльності (сплата ПДВ, податку на прибуток суб’єктами інноваційної діяльності та земельного податку в розмірі 50 % діючої ставки оподаткування), застосування прискореної амортизації із 20-відсотковою ставкою для основних фондів групи 3, звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ при ввезенні в Україну сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів, які не виробляються в Україні, необхідних для виконання пріоритетного інноваційного проекту) через щорічне зупинення їх дії відповідними законами про Держбюджет України на 2003—2005 рр. З 25 березня 2005 р. ці статті законодавчого акта було виключено на підставі Закону “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 р.” та деяких інших законодавчих актів України” № 2505-IV²;

— *нагромадження структурних диспропорцій, пов’язаних з консервацією застарілих енергоємних технологій* (енергоємність

¹ Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011. — С. 62, 64.

² Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України. — К. : НІСД, 2012. — С. 14—16.

ВВП України у 3—5 разів перевищує показники розвинених країн);

— *стратегічно програшна структура зовнішньої торгівлі та міжнародної конкурентоспроможності*, заснованої на цінових факторах та порівняльних перевагах у вартості робочої сили і природних ресурсів. На сьогодні Україна представлена на світових ринках переважно у низько- та середньотехнологічних секторах із незначним рівнем доданої вартості. Експорт високотехнологічної продукції в Україні протягом останніх десяти років постійно зменшувався. Якщо у 2001 р. його частка становила 5,5 %, то в 2011 р. — близько 4 %, тоді як, наприклад, у Китаї цей показник за цей період зріс удвічі — з 18 до 35 %.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень, експорт товарів з України майже наполовину складається з низькотехнологічної та сировинної продукції: у структурі товарного експорту у січні — листопаді 2011 р. частка чорних металів становила 27,2 %, мінеральних продуктів — 15,1 %, продукції хімічної промисловості — 7,8 %. При цьому Україна задовольняє попит внутрішнього ринку на високотехнологічні товари переважно за рахунок імпорту (частка цього сегмента в структурі загального імпорту товарів в Україну за 2003—2011 рр. становила в середньому 4,9 %). Імпорт високотехнологічних товарів в Україну у січні — листопаді 2011 р. становив 3427,1 млн дол. США і був більшим за аналогічний показник січня — листопада 2010 р. на 19,3 %¹;

— *надмірна зовнішньоекономічна залежність країни*, поглиблення дисбалансу між розвитком зовнішнього та внутрішнього ринків. Як відомо, частка експорту у ВВП сягнула 60 %, тоді як у розвинених країнах цей показник коливається від 10 до 20 % (США, Японія — 10 %, Франція, Польща — 20 %);

— *низький рівень технологічної готовності промислових підприємств в Україні, несприйняття ними новітніх технологій*, зокрема, внаслідок використання застарілого обладнання у виробничих процесах. Згідно зі звітами Всесвітнього економічного форуму про Глобальну конкурентоспроможність за показником “Технологічна готовність”, Україна займала 65-те місце (зі 134) у 2008/2009 рр., 80-те місце (зі 133) у 2009/2010 рр. та 83-те місце (зі 139) у 2010/2011 рр. Негативна динаміка спостерігалась за такими показниками, як “Сприйняття новітніх технологій підпри-

¹ Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України. — К. : НІСД, 2012. — С. 6—7.

емствами” (80-те, 97-ме, 92-ге та 82-ге місця у 2008/2009 рр., 2009/2010 рр., 2010/2011 рр. та 2011/2012 рр. відповідно) та “Доступність новітніх технологій” (82-ге, 90-те та 96-те місця у 2008/2009 рр., 2009/2010 рр., 2010/2011 рр. та 2011/2012 рр. відповідно). На думку сучасних фахівців, неефективна інноваційна політика у промисловості призводить до закріплення наздоганяючої моделі інноваційного розвитку, що ґрунтується на суто споживацькому ставленні підприємств до придбаних з-за кордону інтелектуальних продуктів, та до технологічної залежності України від розвинутих країн. Про це свідчать значний обсяг виплат та стабільно низька частка надходжень від розпорядження українськими підприємствами об’єктами інтелектуальної власності за участю іноземних контрагентів¹;

— *слабка інноваційна спрямованість інвестицій*. Якщо у 2000 р. частка підприємств, що впроваджували інновації, становила 14,8 %, то в 2011 р. цей показник зменшився до 12,8 %. При цьому частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції знизилась з 6,8 у 2001 р. до 3,8 % у 2011 р.²;

— *нерозвиненість інноваційної інфраструктури та ринкових механізмів, здатних забезпечити перетворення науки та інновацій на ефективний чинник економічного зростання, повільне формування сучасного ринку інноваційної продукції*;

— *відсутність системної дієвої державної науково-технічної політики*, недосконалість системи державної підтримки науково-технологічного комплексу країни, недостатній рівень державного впливу на активізацію інноваційних процесів тощо. Проведений фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень аналіз розвитку та застосування правової бази регулювання діяльності технопарків в Україні показав недостатню увагу з боку держави до забезпечення їх ефективного функціонування та нестабільність правового поля регулювання їх діяльності. Так, Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 р.” та деяких інших законодавчих актів України” від 25 березня 2005 р. № 2505-IV із Закону України “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” від 16 липня 1999 р. № 991-XIV виключено положення, які надавали спеціальний режим інноваційної діяльності технопаркам. Внесенням змін до Закону України “Про спе-

¹ Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України. — К. : НІСД, 2012. — С. 8, 17.

² http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

ціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” від 12 січня 2006 р. № 3333-IV деякі пільги відновлено, водночас не передбачено звільнення від податків імпорту нового устаткування, обладнання та комплектуючих, а також матеріалів. Натомість введено норму щодо відстрочення податкових платежів за ПДВ при імпорті устаткування, обладнання та комплектуючих — на 720 календарних днів, при імпорті матеріалів — на 180.

Згідно із Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Податкового кодексу України” від 2 грудня 2010 р. № 2756-VI скасовано всі заходи державного сприяння інноваційній діяльності технологічних парків шляхом цільового субсидювання, крім звільнення від сплати ввізного мита при ввезенні в Україну для реалізації проєктів технологічних парків нового устаткування, обладнання та комплектуючих, а також матеріалів, які не виробляються в Україні, та його зарахування на спеціальні рахунки технопарків, їх учасників та спільних підприємств.

Йдеться також про відсутність в Україні державного регулювання передачі технологій, створених приватними авторами (винахідниками), при здійсненні міжнародної торгівлі. Законом України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” від 14 вересня 2006 р. № 143-V лише передбачено контроль з боку держави за придбанням технологій, на купівлю або використання яких виділяються державні кошти¹;

— *низький рівень правової культури суспільства та нестача кваліфікованих фахівців* у сфері інтелектуальної власності, неефективність системи державного контролю, захисту та охорони прав інтелектуальної власності.

Водночас необхідно зазначити, що започаткування нової якості економічного зростання вітчизняної економіки, зумовлене розширенням внутрішнього ринку та пожвавленням інвестиційної активності, створює сприятливі передумови як для ефективного використання існуючого потенціалу національної інноваційної системи (висококваліфікованих трудових ресурсів, розвиненої мережі освітніх та наукових закладів, окремих високотехнологічних галузей, здатних виробляти сучасну наукомістку продукцію, потужного потенціалу розвитку внутрішнього ринку високотехнологій тощо), так і для її якісного оновлення та прогресивної динаміки.

¹ Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України. — К. : НІСД, 2012. — С. 15—17.

Принципово важливим є усвідомлення того, що *розбудова інноваційної економіки є закономірною реакцією на вимоги ринку та виклики глобалізації, які зачіпають системні основи господарського розвитку*. Відтак прогресивні структурні зрушення також повинні мати системний характер та втілюватись у цілісній інноваційній політиці, здатній забезпечити узгоджену діяльність економічних суб'єктів, конструктивну та збалансовану реалізацію наукового, освітнього, технологічного та виробничого потенціалів, об'єднаних цілісним внутрішнім ринком та відповідним інституційним середовищем.

Необхідно зазначити, що об'єктивні процеси еволюції складних економічних систем пов'язані з інноваційними перетвореннями, потребують *диференційованої структурної політики*, стримуючої стосовно нижчих та стимулюючої щодо вищих технологічних укладів. Водночас слід врахувати, що зміна структурних пріоритетів у напрямку переходу від капіталомістких до наукомістких виробництв, переорієнтації капіталовкладень на розвиток науки, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, високотехнологічних галузей загострює соціально-економічні проблеми трансформаційного періоду.

За цих умов вирішального значення набувають *пріоритетний розвиток внутрішнього ринку*, одночасне та стійке зростання внутрішнього попиту та пропозиції інноваційної продукції, стимулювання інноваційної активності національного капіталу в напрямку випуску продукції з високою часткою доданої вартості.

Важливо також підкреслити, що розбудова національної інноваційної системи є не лише провідним чинником конкурентоспроможного зростання вітчизняної економіки, а й важливою передумовою вирішення низки соціальних проблем, оскільки практика підтверджує, що створення одного робочого місця в науково-технологічній сфері відкриває можливість для запровадження семи робочих місць у галузі виробництва¹.

Світовий досвід переконує, що *основним ініціатором створення та розбудови національної інноваційної системи є держава*, покликана забезпечити перехід від спонтанного розвитку інноваційних процесів до їх стратегічного планування на основі визначення та наукового обґрунтування перспективних структурних зрушень, концентрації фінансових та інтелектуальних ресурсів на реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки.

¹ Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України: Матеріали наук.-практ. конф. — К., 2003. — С. 16.

Діяльність держави у сфері інтелектуальної власності в інформаційному суспільстві спрямована на розробку законодавчих та нормативних актів щодо охорони прав інтелектуальної власності, захист національних інтересів, формування ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності, стимулювання інноваційної діяльності, пільгове оподаткування інтелектуальних видів діяльності тощо.

1. Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентноздатної продукції.

2. Основними принципами державної інноваційної політики є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємства у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

**Закон України “Про інноваційну діяльність”
від 4 липня 2002 р. № 40-IV. — Ст. 3.**

Формування національної інноваційної системи суттєво збагачує кількісні та якісні характеристики учасників обороту інтелектуальної власності, загострюючи проблему специфікації прав інтелектуальної власності, залучення останніх до економічного обороту в новій якості (застави при кредитних угодах, внеску в статутний капітал фірми).

Водночас діяльність держави як активного регулятора і дієвого учасника обороту інтелектуальної власності наповнює новим змістом її традиційні функції у сфері інтелектуальної власності. **У процесі розбудови національної інноваційної системи держава:**

— забезпечує узгодженість законодавчої бази інституту інтелектуальної власності з нормативними актами у сфері науково-дослідної та інноваційної діяльності;

— розширює використання різного роду договірних відносин, їх органічне поєднання з адміністративними нормами та регуляторами;

— забезпечує узгодженість національних правових норм з міжнародними стандартами в галузі охорони та захисту прав інтелектуальної власності;

— сприяє органічній інтеграції патентних даних у загальний оборот науково-технічної інформації, оперативному надходженню патентної інформації до потенційних користувачів тощо;

— розширює перелік послуг споживачам патентної інформації, зміцнює кадрове забезпечення інституту інтелектуальної власності;

— сприяє практичному використанню об'єктів інтелектуальної власності у комерційних цілях на основі самостійної чи змішаної комерціалізації прав інтелектуальної власності державними структурами, передачі комерційним структурам прав інтелектуальної власності, що належать державним інститутам, передачі елементів державного ресурсу інтелектуальної власності в довірче управління приватним компаніям, регулювання податкових та інших преференцій за оборотом та використанням інтелектуальної власності, надання кредитів, субвенцій під гарантії у вигляді прав інтелектуальної власності тощо.

Таким чином, **опанування інноваційного шляху розвитку вітчизняної економіки потребує:**

1) виявлення стратегічно важливих зон економічного зростання та стимулювання розбудови новітніх технологічних укладів;

2) формування сприятливого до інновацій інституційного середовища, всебічного використання нових можливостей мережних взаємодій та кластеризації;

3) створення розгалуженої мережі інноваційної інфраструктури, активізації венчурного капіталу;

4) запровадження дієвих механізмів фінансово-ресурсного забезпечення і комерціалізації наукових досліджень та розробок, ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності;

5) поглиблення інтеграції фундаментальної науки, вищої освіти та високотехнологічної промисловості на основі розвитку підприємницької активності та інноваційної культури;

6) формування внутрішнього ринку інновацій та розширення присутності на ньому вітчизняних товаровиробників;

7) переорієнтації інвестиційних потоків на розвиток освіти, науки, науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, високотехнологічних виробництв тощо;

8) прискорення інтеграції України у світовий науково-технологічний простір, розширення міжнародного співробітництва в інноваційно-інвестиційній сфері.

Відповідно до Концепції розвитку національної інноваційної системи, схваленої Кабінетом Міністрів України 17 червня 2009 р. **основними напрямками розвитку національної інноваційної системи є такі:**

— створення конкурентоспроможного вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок та забезпечення умов для його розширеного відтворення шляхом забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти (підвищення рівня комп'ютеризації вищих навчальних закладів; активізації їхньої науково-технічної та інноваційної діяльності та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур у системі освіти тощо), підвищення результативності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок (інтеграції вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, сприяння розвитку міжнародного партнерства у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень, спрямованих на створення нових видів інноваційної продукції тощо), забезпечення розширеного відтворення знань на основі інтеграції діяльності вищих навчальних закладів, академічних та галузевих наукових установ (підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень і розробок; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності; посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідницького типу на базі провідних вищих навчальних закладів тощо);

— розвиток інноваційної інфраструктури шляхом забезпечення фінансово-кредитної підтримки реалізації конкуренто-

спроможних науково-технічних та інноваційних програм і проєктів (мережі спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ, механізму страхування ризиків під час реалізації високотехнологічних інноваційних проєктів; інвестування венчурного капіталу у високотехнологічні інноваційні проєкти тощо), розвитку виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури (інноваційних структур, орієнтованих на підтримку малого інноваційного бізнесу; наукових парків на базі вищих навчальних закладів, технологічних парків, технополісів та інноваційних структур інших типів; регіональних центрів інноваційного розвитку), розвитку ефективної інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової інфраструктури інноваційної діяльності (систем науково-технічної інформації та інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики, проведення моніторингу стану інноваційного розвитку національної економіки; прогнозно-аналітичних та стратегічних маркетингових досліджень науково-технологічного та інноваційного розвитку), створення умов для трансферу технологій та підвищення ефективності охорони прав інтелектуальної власності (ефективної системи капіталізації результатів інтелектуальної діяльності; дієвого механізму трансферу технологій тощо);

— *створення ефективної системи державної підтримки модернізації економіки на основі технологічних інновацій шляхом запровадження відповідно до норм Європейського Союзу та СОТ прозорого та ефективного механізму стимулювання й державної підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання (надання державної підтримки для реалізації інвестиційних та інноваційних програм і проєктів за пріоритетними напрямками інноваційної діяльності, забезпечення стимулюючої ролі амортизаційної політики в оновленні основних фондів), ефективного механізму державно-приватного партнерства, спрямованого на досягнення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку в окремих секторах наукомісткого виробництва переважно на основі впровадження вітчизняних технологій (використання результатів науково-технологічного прогнозування та пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності під час розроблення та внесення змін до державних цільових програм, запровадження механізму стимулювання інвестування власних або залучених коштів виконавцями проєктів за державними цільовими науковими, науково-технічними та інноваційними програмами тощо), забезпечення підтримки та захисту національного виробника*

(сприяння експорту вітчизняної інноваційної продукції на світовий ринок; надання фінансової підтримки для патентування об'єктів промислової власності за кордоном; проведення виставкових заходів у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, надання підтримки виставковій діяльності вітчизняних виробників високотехнологічної продукції тощо);

— *підвищення рівня інноваційної культури суспільства* шляхом формування позитивного ставлення до інновацій у суспільстві (популяризації інноваційної діяльності через засоби масової інформації, запровадження навчальних програм, спрямованих на виховання у дітей та молоді творчого мислення та позитивного ставлення до інновацій), розвитку кадрового потенціалу у сфері інноваційної діяльності (підвищення кваліфікації державних службовців органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо формування та реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності, підвищення якості підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань менеджменту інноваційної діяльності тощо)¹.

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні (далі — пріоритетні напрями) — науково і економічно обґрунтовані та визначені відповідно до цього Закону напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень.

1. Стратегічними пріоритетними напрямами на 2011—2021 роки є:

1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;

2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;

3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;

4) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;

¹ Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p)

5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;

6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;

7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI

Отже, однією з найважливіших передумов утвердження інноваційної моделі економічного зростання є подолання застарілих уявлень про залежність господарського прогресу виключно від розширеного відтворення матеріально-речових складових суспільного багатства. Довгострокові пріоритети ринкових трансформацій повинні передбачати нарощування інвестицій у розвиток людського капіталу на основі реформування системи освіти, розширення доступу до знань, нових інформаційних технологій, забезпечення широкомасштабних капіталовкладень у гуманітарно-інтелектуальну сферу, поступової зміни соціально-економічного генотипу нації у напрямку зростання соціальної активності, відповідальності, самостійності, вивільнення творчого потенціалу людини, становлення громадянського суспільства з розвиненими демократичними інститутами, здатними забезпечити самореалізацію особистості та самоорганізацію суспільства в глобальному інноваційному середовищі.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Національна інноваційна система. Структура національної інноваційної системи. Функції національної інноваційної системи. Принципи ефективного функціонування НІС. Рівні інноваційної діяльності. Технологічний уклад. Види технологічних укладів. Основні напрями розвитку НІС в Україні.

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте сутність та призначення національної інноваційної системи.

2. Охарактеризуйте найважливіші структурні складові національної інноваційної системи.

3. Які рівні інноваційної діяльності виокремлюють сучасні дослідники?
4. Які функції виконує національна інноваційна система в процесах макроекономічної динаміки?
5. Охарактеризуйте найважливіші принципи функціонування національної інноваційної системи.
6. Яку роль відіграє інститут інтелектуальної власності у розбудові національної інноваційної системи?
7. Чому, на відміну від розвинених країн, вітчизняна інноваційна система поки що не відповідає вимогам сьогодення?
8. Які перешкоди на шляху формування національної інноваційної системи існують, на вашу думку, в Україні?
9. Яку роль відіграє держава у сфері формування та розвитку інтелектуальної власності в розвинених країнах світу? В Україні?
10. Розкрийте головну мету та найважливіші принципи державної інноваційної політики.
11. Охарактеризуйте основні напрями розвитку національної інноваційної системи.

Література

1. *Иванова Н.И.* Национальные инновационные системы / Н.И. Иванова. — М. : Наука, 2002.
2. Концепція розвитку національної інноваційної системи : схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р., № 680 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>
3. Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011.
4. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови / І.П. Макаренко, П.М. Копка, О.Г. Рогожин, В.П. Кузьменко ; за наук. ред. І.П. Макаренка. — К. : Ін-т проблем нац. безпеки, 2007.
5. Національна стратегія розвитку “Україна-2015”. — К. : Укр. форум, 2008.
6. *Осецький В.М.* Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики : монографія / В.М. Осецький. — К., 2004.
7. *Патон Б.* Інноваційний шлях розвитку економіки України / Б. Патон. — К., 2001.
8. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI [Електронний ре-

курс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

9. Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України. — К. : НІСД, 2012.

10. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982.

11. *Lundvall В.А.* National System of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning / В.А. Lundvall. — London : Pinter Publishers, 1992.

12. National Innovation Systems. — Paris : OESD, 1999.

13. National innovation systems. A comparative analysis / ed. R. Nelson. — Oxford : Univ. press, 1993.

14. The Global Competitiveness Report 2010-2011. WEF [El. resource]. — URL: <http://www.weforum.org>

15. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

7.3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Інтелектуальна власність — одна з основоположних і необхідних умов для економіки, що базується на знаннях, в контексті інституційного будівництва і створення матеріальних благ. Ідеї можуть робити внесок в економічний розвиток тоді, коли інновації, отримані внаслідок цих ідей, трансформуються в економічні активи через механізми системи інтелектуальної власності.

К. Ідріс

Пришвидшення просування вітчизняної економіки у загальноцивілізаційному руслі становлення високорозвинутого інформаційного суспільства та зростання добробуту населення потребує вирішення низки проблем, пов'язаних із захистом прав та економічних інтересів суб'єктів інноваційного процесу, створенням належних соціально-економічних умов для розвитку цивілізованого ринку інтелектуальної власності, забезпеченням трансферу сучасних технологій, міжнародного обміну інформацією та знаннями.

Загальновизнано, що інноваційну діяльність суб'єктів господарювання за сучасних умов усе більше пронизують відносини інтелектуальної власності, що забезпечує високу віддачу від використання нематеріальних активів, зниження витрат виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється. “Активізація інноваційної діяльності та заохочення розвитку інноваційно активних підприємств потребують удосконалення інституційного середовища”, — зазначається у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України. Йдеться про необхідність:

— забезпечення імплементації положень законодавства Європейського Союзу щодо захисту права інтелектуальної власності у вітчизняне законодавство, вдосконалення охорони майнових прав суб'єктів авторського права;

— спрощення та уніфікації патентних процедур, правил передачі й управління процедурами інтелектуальної власності, створеної у результаті проведення науково-дослідних робіт із фінансуванням із держбюджету;

— здійснення інституційного оформлення механізму обліку інтелектуальної власності, створеної за рахунок бюджетних коштів (насамперед на стадії, що передують оформленню заявок на патенти);

— здійснення заходів щодо формування мережевої взаємодії наукових, науково-дослідних, дослідно-виробничих і виробничих установ, організації постійного процесу виявлення та моніторингу факторів і бар'єрів, що перешкоджають інноваційній діяльності, введення в практику розроблених інституційних інструментів¹.

У зв'язку з цим слід зазначити, що прихильники сучасної теорії економічного зростання акцентують увагу на тому, що одним із основних і найбільш важливих інструментів економічної політики держави є проактивна політика в сфері інтелектуальної власності. На думку відомого західного дослідника М. Портера, держава має відігравати роль своєрідного каталізатора конкурентоспроможності, впливаючи на всі чотири складові національного ромба детермінант конкурентної переваги країни (факторні умови, в тому числі технологічні ресурси; умови попиту, наявність споріднених і підтримуючих галузей, конкурентоспроможних на міжнародному ринку; стратегію фірм, їх структуру та конкурентів)².

Модель ромба конкурентних переваг була розроблена відомим західним дослідником М. Портером у книзі "Конкурентна перевага для націй" (The Competitive Advantage of Nations) на основі досліджень, проведених у 10 провідних країнах світу. Зазначена модель пояснює порівняльне становище країн та регіонів у системі міжнародної конкуренції.

Як відомо, традиційна економічна теорія як основний фактор порівняльної переваги для країн та регіонів розглядала географічне становище, чисельність населення, природні та трудові ресурси. Виходячи з того, що зазначені чинники важко піддаються зовнішньому впливу, прихильники традиційного підходу досить скептично

¹ Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011. — С. 125.

² Портер М. Міжнародна конкуренція / М. Портер. — М. : Международ. отношения, 1993. — С. 92.

ставились до перспективи підвищення наявних економічних можливостей країн.

Однак, на думку М. Портера, стійке економічне зростання ніколи не базувалось виключно на перерахованих вище базових факторах. Натомість вчений обґрунтував концепцію “кластерів” — географічного зосередження взаємопов’язаних компаній, що розвиваються в зонах концентрації певних ресурсів і знань, які досягають критичної межі і починають відігравати вирішальну роль у певній сфері, забезпечуючи стійку регіональну чи глобальну конкурентні переваги. Основними напрямками, за якими кластери можуть впливати на конкуренцію, є підвищення продуктивності компаній у кластері, стимулювання інновацій та розвитку інноваційних напрямів. При цьому конкурентна перевага країни є результатом взаємодії чотирьох взаємопов’язаних чинників і взаємодій між компаніями в зазначених кластерах, а саме:

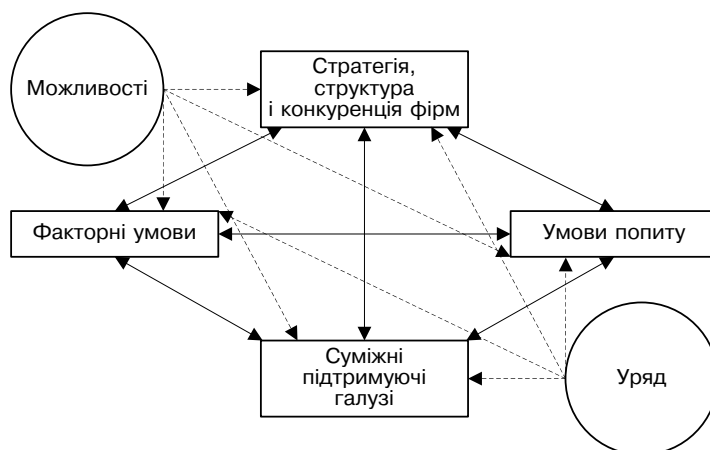
1) стратегія, структура і конкуренція фірм, орієнтована на сучасні динамічні умови, що спонукають їх збільшувати продуктивність і стимулювати інновації;

2) умови попиту, пов’язані з вимогливістю клієнтів, які здійснюють постійний тиск на виробників, змушуючи їх покращувати конкурентоспроможність шляхом виробництва високоякісних інноваційних товарів;

3) суміжні підтримуючі галузі, просторова близькість яких полегшує обмін інформацією і сприяє безперервному обміну ідеями та інноваціями;

4) факторні умови, зокрема так звані спеціалізовані чинники виробництва (кваліфіковані трудові ресурси, капітал, інфраструктура), які передбачають значні, стійкі інвестиції і не піддаються дублюванню.

Модель конкурентного ромба Майкла Портера

Слід взяти до уваги, що при виборі пріоритетних напрямів довгострокової економічної політики необхідно враховувати закономірності сучасного економічного розвитку, основним джерелом якого є науково-технічний прогрес, що визначається інтелектуально-освітнім потенціалом суспільства, рівнем розвитку науки, науково-технічним рівнем виробництва, інноваційною активністю суб'єктів господарювання тощо. У цьому контексті заслуговує на увагу схвалена Державним департаментом інтелектуальної власності України *Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки*, розроблена з метою максимально повного, своєчасного та якісного забезпечення процесів набуття і захисту прав інтелектуальної власності відповідно до міжнародних норм і стандартів. Одним із перспективних завдань, на вирішення яких спрямована ця концепція, є вдосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності за такими основними напрямками:

- адаптація національного законодавства до законодавства ЄС;
- приведення законодавства з питань інтелектуальної власності у відповідність до Цивільного кодексу України;
- удосконалення нормативно-правової бази експертизи заявок на об'єкти промислової власності;
- посилення законодавчого захисту прав інтелектуальної власності;
- узгодженість актів національного законодавства у сфері інтелектуальної власності між собою та узгодженість національного законодавства України у сфері інтелектуальної власності із загальним міжнародним законодавством;
- вчасне врахування у спеціальних законах щодо інтелектуальної власності змін, які сталися у міжнародному праві;
- вдосконалення правових механізмів економічного стимулювання творчої праці;
- приєднання в разі необхідності до нових міжнародних договорів¹.

Основними шляхами та засобами вирішення завдань, що стоять перед державною системою правової охорони інтелектуальної власності, в концепції визначено такі (рис. 7.2).

¹ Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/normative_acts.html

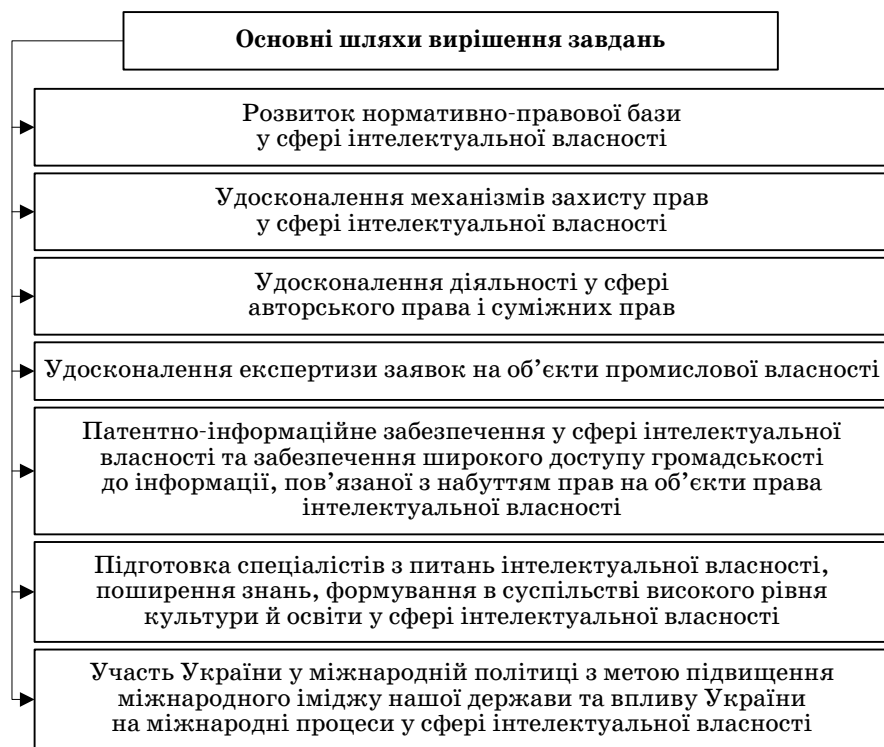

Рис. 7.2. Основні шляхи вдосконалення відносин інтелектуальної власності в Україні згідно з Концепцією розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки

1. *Розвиток нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності*, а саме: продовження адаптації національного законодавства до законодавства ЄС; приведення законодавства з питань інтелектуальної власності у відповідність до Цивільного кодексу України; приведення норм Цивільного кодексу України у відповідність до усталених міжнародних норм у сфері інтелектуальної власності; приведення у відповідність актів національного законодавства у сфері інтелектуальної власності між собою та із загальним законодавством України; забезпечення лібералізації, спрощення, прискорення, максимальної зручності для заявників процедур набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності; забезпечення максимальної формалізації для підрозділів державної системи правової охорони інтелектуальної власності процедур щодо проведення експертизи заявок на об'єкти промислової; посилення дієвості й доступності правових і адміністратив-

них механізмів захисту прав інтелектуальної власності; законодавче посилення захисту прав інтелектуальної власності тощо.

2. *Удосконалення механізмів захисту прав у сфері інтелектуальної власності*, а саме: посилення державного контролю та координації дій правоохоронних і контролюючих органів щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності; забезпечення представництва Міністерства освіти і науки України та/або органів і установ державної системи правової охорони інтелектуальної власності в усіх судах на всій території України, в яких зазначені особи є стороною процесу; ініціювання питання щодо доцільності створення спеціалізованого Патентного суду (Суду з питань інтелектуальної власності) для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності; сприяння запровадженню альтернативних способів вирішення спорів (медіація); скорочення термінів та покращення якості розгляду звернень юридичних і фізичних осіб, що надходять до закладів та установ державної системи правової охорони інтелектуальної власності тощо.

3. *Удосконалення діяльності у сфері авторського права і суміжних прав*, зокрема сприяння легальному бізнесові у сфері авторського права й суміжних прав з метою детінізації цього ринку; активізація співпраці й налагодження ділового партнерства суб'єктів авторського права і суміжних прав з державними органами й громадськими об'єднаннями; здійснення заходів щодо легалізації програмного забезпечення, яке використовується в органах виконавчої влади, в тому числі шляхом збільшення бюджетного фінансування цих заходів; здійснення заходів щодо включення державними телерадіокомпаніями до своїх бюджетів видатків на виплату винагороди за використання об'єктів авторського права і суміжних прав; запровадження заходів щодо вдосконалення системи колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав та діяльності організацій колективного управління.

4. *Удосконалення експертизи заявок на об'єкти промислової власності*, а саме: здійснення заходів, спрямованих на визначення можливості й доцільності набуття відомством статусу Міжнародного пошукового органу та Міжнародного органу попередньої експертизи в системі міжнародного Договору про патентну кооперацію; запровадження електронного діловодства щодо експертизи заявок на об'єкти промислової власності та вдосконалення технології розгляду заявок на об'єкти промислової власності на основі впровадження автоматизованих систем; удосконалення мето-

дичного забезпечення діяльності експертизи заявок на об'єкти промислової власності, забезпечення ідентичного застосування норм законодавства та формалізація прецедентів; запровадження системи подання заявок через мережу Інтернет в електронному вигляді й скорочення до мінімуму кількості заявок, що подаються на паперових носіях; скорочення термінів розгляду заявок на об'єкти промислової власності з урахуванням термінів конвенційних пріоритетів відповідно до Паризької конвенції про охорону промислової власності тощо.

5. *Патентно-інформаційне забезпечення у сфері інтелектуальної власності та забезпечення широкого доступу громадськості до інформації, пов'язаної з набуттям прав на об'єкти права інтелектуальної власності*, зокрема всебічний розвиток основних напрямів патентно-інформаційного забезпечення у сфері інтелектуальної власності; удосконалення інформаційного забезпечення процедури експертизи заявок на об'єкти промислової власності відповідно до світових тенденцій переважного використання інформаційних ресурсів, що надаються в глобальній мережі Інтернет, у тому числі доступу до комерційних баз даних; уніфікація процедури міжнародного обміну патентною документацією з урахуванням тенденцій переходу відомств з питань інтелектуальної власності багатьох країн до представлення патентної інформації лише в Інтернеті; розроблення та реалізація комплексу заходів, спрямованих на створення цифрової патентної бібліотеки, тощо.

6. *Підготовка спеціалістів з питань інтелектуальної власності, поширення знань, формування в суспільстві високого рівня культури й освіти у сфері інтелектуальної власності*, а саме: формування правової культури з питань інтелектуальної власності серед широких верств населення, в тому числі з використанням сучасних телекомунікаційних засобів; оновлення форм і методів роботи щодо підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів у сфері інтелектуальної власності; розвиток міжнародного співробітництва з питань освіти у сфері інтелектуальної власності; удосконалення науково-методичного забезпечення освітньої діяльності; покращення інформування широкої громадськості про діяльність державної системи правової охорони інтелектуальної власності тощо.

7. *Участь України у міжнародній політиці з метою підвищення міжнародного іміджу нашої держави та впливу України на міжнародні процеси у сфері інтелектуальної власності*, а саме: активізація участі в адміністративно-організаційній діяль-

ності ВОІВ, програмній і бюджетній політиці цієї організації; послідовне відстоювання національних інтересів у рамках участі у керівних органах ВОІВ, постійних комітетах і робочих групах, реалізація та ініціювання спільних проектів, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку малих і середніх підприємств; проведення досліджень норм міжнародного права з метою визначення проблемних питань та ефективних шляхів їх розв'язання; здійснення аналізу норм міжнародних договорів з метою визначення доцільності приєднання до них; проведення досліджень щодо визначення доцільності членства України в Європейській патентній організації з метою вивчення переваг і недоліків вступу до цієї організації; відстоювання інтересів України щодо взаємного захисту географічних зазначень у рамках переговорного процесу стосовно створення зони вільної торгівлі з урахуванням потреб національних виробників тощо.

У минулому інтелектуальна власність була езотеричною галуззю права, заповідним краєм для технічних фахівців і корпоративних юристів. Однак часи змінилися: революція в галузі інформаційних технологій, а також зростаючі темпи, вплив і значення винахідництва та інновацій у сполученні зі стрімкою глобалізацією вивели інтелектуальну власність на авансцену. Із закуткового питання вона перетворилася на ключовий фактор при формуванні урядової політики й стратегічного планування корпорацій.

Каміл Ідріс

Слід взяти до уваги, що 14 грудня 2009 р. Державний департамент інтелектуальної власності схвалив *Програму розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 рр.*, спрямовану на реалізацію положень Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2010—2014 рр. Метою розроблення Програми стало визначення комплексу заходів щодо подальшого розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, забезпечення підвищення ефективності її функціонування в сучасних умовах та створення засад для оптимізації супровідних процесів, а саме:

— забезпечення дієвого захисту правових, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів держави;

— забезпечення набуття, здійснення та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності на рівні економічно розвинутих країн, удосконалення механізмів реалізації норм чинного законодавства;

- забезпечення максимальної зручності для заявників процедури набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності шляхом її спрощення та прискорення діловодства;
- зменшення рівня піратства та недопущення розповсюдження контрафактної продукції;
- сприяння підвищенню науково-технічного потенціалу нації, конкурентоспроможності національної економіки, її розвитку на інноваційній основі;
- сприяння покращенню інвестиційного клімату України, підтримка підприємництва;
- заохочення до більш ефективного використання малими та середніми підприємствами можливостей державної системи, підвищення рівня знань з питань інтелектуальної власності представників малого й середнього бізнесу;

Законодавство у сфері інтелектуальної власності має розвиватися шляхом імплементації сучасних міжнародних норм та усунення розбіжностей у чинних редакціях спеціальних законів України, кодексах України та актах міжнародного законодавства, включаючи норми директив Ради ЄС та Європейського Парламенту, зокрема такі:

Директиви 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 29 квітня 2004 року про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності;

Директиви 98/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 6 липня 1998 року про правову охорону біотехнологічних винаходів;

Директиви 98/71/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 13 жовтня 1998 року про правову охорону промислових зразків;

Регламенту Ради ЄС 207/2009 від 26 лютого 2009 року про торговельну марку Європейського Співтовариства;

Директиви Ради Європейських Співтовариств 87/54/ЄЕС від 16 грудня 1986 року про правову охорону топографії напівпровідникових виробів;

Регламенту Ради ЄС № 510/2006 від 20 березня 2006 року про захист географічних зазначень та позначень походження сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;

Директиви Ради Європейських Співтовариств 89/552/ЄЕС від 3 жовтня 1989 року про координацію певних положень, визначених законами, підзаконними актами, та адміністративних заходів у державах-членах, що стосуються здійснення діяльності з телевізійного мовлення;

Директиви Ради Європейських Співтовариств 91/250/ЄЕС 14 травня 1991 року про правову охорону комп'ютерних програм;

Директиви 93/83/ЄС від 27 вересня 1993 року Ради Європейських Співтовариств про узгодження деяких положень авторського права і суміжних прав за застосування їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 96/9/ЄС від 11 березня 1996 року про правову охорону баз даних;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2001/84/ЄС від 27 вересня 2001 року про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/115/ЄС від 12 грудня 2006 року про право на прокат, право на позичку і деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/116/ЄС від 12 грудня 2006 року про строк охорони авторських прав і певних суміжних прав.

Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 рр.

— оновлення та вдосконалення системи освіти у сфері інтелектуальної власності, спрямованої на підвищення рівня інноваційної культури суспільства, активності використання набутих знань та результатів інтелектуальної діяльності;

— активізація поширення знань, пов'язаних з інтелектуальною власністю;

— розширення міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності, покращення іміджу України¹.

Реалізація зазначених заходів сприятиме створенню умов для ефективного функціонування та розвитку інституту інтелектуальної власності в Україні, в тому числі:

— забезпечення набуття та захисту прав інтелектуальної власності всіх учасників цивільних правовідносин на рівні економічно розвинених держав;

— активного сприяння соціально-економічному розвитку України;

¹ Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/normative_acts.html

- входження України як рівноправного партнера до Європейського Співтовариства;
- покращення інвестиційного клімату України та підтримки підприємництва;
- підвищення міжнародного іміджу нашої держави та активної участі України в усіх міжнародних процесах у сфері інтелектуальної власності;
- підвищення рівня свідомості та правової культури українського суспільства у сфері інтелектуальної власності;
- створення умов для реалізації конституційних прав громадян на доступність освіти у сфері інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;
- задоволення потреб національної економіки країни у фахівцях у сфері інтелектуальної власності;
- підвищення якості та рівня підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів у сфері інтелектуальної власності, у тому числі працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, суддів тощо;
- запровадження нових напрямів науково-методичного забезпечення освітньої діяльності, пов'язаної з підготовкою кадрів у сфері інтелектуальної власності;
- удосконалення механізмів сприяння підприємству, зокрема малому і середньому бізнесу.

Слід взяти до уваги, що важливим напрямом удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення фінансової стабільності установ, які займаються інноваційною діяльністю, розвитку венчурного бізнесу, стимулювання НТП, зростання довіри до суб'єктів інноваційного процесу, поступової інтеграції України до світової системи господарювання та зміцнення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів господарювання є **розвиток страхування інтелектуальної власності** та приведення цієї галузі у відповідність до світових стандартів. На сучасному етапі розвитку інституту інтелектуальної власності **об'єктами страхування виступають такі випадки:**

- порушення прав творця та власника об'єктів інтелектуальної власності;
- неотримання патенту або винагороди за використання об'єктів інтелектуальної власності;
- угоди про конфіденційність та ліцензійні угоди купівлі-продажу об'єктів інтелектуальної власності;
- кредити під заставу інтелектуальної власності;
- права авторів та суміжні права тощо.

Специфіка страхування об'єктів інтелектуальної власності пов'язана зі значними ризиками, що виникають при здійсненні нововведень, придбанні патентних ліцензій, у тому числі організаційними, трансляційними, податковими, інфляційними, кредитними ризиками, ризиком нежиттєздатності, пов'язаним із інноваційною природою інтелектуальної власності тощо. Водночас унікальність та неповторність результатів інтелектуальної творчої діяльності, нерозвиненість ринку інтелектуальної власності, неналежне інформаційне забезпечення викликають значні труднощі при оцінюванні нематеріальних активів, не дають змоги формалізувати та уніфікувати процедури страхування, встановити середній рівень ризику тощо.

У країнах Європи страхування інтелектуальної власності почало розвиватись з 60—70-х років ХХ ст. Спочатку цей вид страхування захищав:

- осіб, які володіли патентами, від збитків, викликаних порушенням патентних прав;
- страхувальників від претензій щодо порушення патентних прав, висунутих держателями патентів.

З часом страхування інтелектуальної власності стало забезпечувати відшкодування судових витрат, викликаних відповідними судовими розглядами.

На сьогодні в Європі страхування інтелектуальної власності здійснює швейцарська компанія "Swiss Re", французька компанія "Groupama Mutuelle, d'assurance", андерайтери Ллойда; Hiscox, у США — компанія "Venture Programs". Значну активність у цій сфері проявляє також англійський брокер "Glencairn". При цьому більша частина премії припадає на США, в яких страхування інтелектуальної власності поширене серед компаній, що виробляють зброю, харчові продукти та фармацевтичні вироби.

Висока невизначеність, притаманна сфері інтелектуальної діяльності, приводить до дуже обережного підходу страхових компаній, які діють у цій сфері.

На думку фахівців, страхування інтелектуальної власності в Європі та США може бути поділене на два основні типи страхових покриттів:

- 1) страхування судових витрат;
- 2) страхування захисту вартості патенту.

При цьому значного поширення набуло страхове покриття зі страхування судових витрат у справах відповідача і менш поширеним є покриття зі страхування судових витрат позивача; ще рідше компанії страхують захист вартості патента.

Як правило, судові витрати складають значні, інколи шестизначні, суми і стягуються з осіб, які програли справу.

Страхове покриття із захисту вартості патенту може заключатись у 2 формах:

- страхове покриття із захисту майбутніх доходів;
- страхове покриття із захисту витрат на дослідницькі роботи та роботи з розвитку.

Подібному страховому покриттю, як правило, надають перевагу фармацевтичні компанії¹.

За сучасних умов інтелектуальна власність постає стратегічним економічним ресурсом та ключовим елементом підвищення конкурентоспроможності національних економік. За цих обставин важливого значення набувають розроблення та реалізація національної стратегії розвитку інтелектуальної власності. **Національна стратегія розвитку інтелектуальної власності** — це сукупність сформульованих і реалізованих державою довгострокових заходів щодо стимулювання, сприяння та управління процесами розвитку відносин інтелектуальної власності.

У зв'язку з цим слід взяти до уваги, що ще в 2007 р. про розроблення національної стратегії розвитку інтелектуальної власності заявили 23 держави та об'єднання держав. Їх спільною метою було підвищення глобальної конкурентоспроможності за рахунок власних інновацій та пришвидшення темпів інноваційного зростання шляхом активізації процесів створення, розвитку та управління інтелектуальною власністю. При цьому кожна з таких стратегій характеризувалась специфічними рисами. Так, лейтмотивом Стратегії розвитку інтелектуальної власності в США стало збереження глобального економічного лідерства та забезпечення національної безпеки. Метою реалізації Стратегії розвитку інтелектуальної власності в Японії було її утвердження як нації, заснованої на інтелектуальній власності, що передбачає розвиток людського капіталу та активізацію міжнародної патентної діяльності. Основний пункт Стратегії розвитку інтелектуальної власності в Китаї — захист прав інтелектуальної власності, підвищення інформованості суспільства з цих питань та формування відповідної суспільної свідомості тощо.

Таким чином, сучасний етап модернізації економіки України загострює потребу в реалізації комплексної системи заходів щодо вдосконалення відносин інтелектуальної власності. **Стратегічні пріоритети розвитку інтелектуальної власності в Україні такі:**

¹ Страховое дело. — 2005. — № 12. — С. 17—19.

1) подальша трансформація вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності з урахуванням кращого світового досвіду, його гармонізація з міжнародними нормами та стандартами;

2) вдосконалення національної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності з урахуванням міжнародно визнаних норм та принципів впровадження дієвого механізму реалізації цих норм та запобігання несанкціонованому використанню об'єктів інтелектуальної власності;

3) створення необхідних передумов для функціонування цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності, впровадження ефективного механізму комерціалізації інтелектуальної власності та новітніх форм її використання (франчайзингу, передачі під заставу, опціонних угод, лізингових і рейтингових договорів), нормативного забезпечення оцінювання вартості нематеріальних активів, розвитку відповідної інфраструктури тощо;

4) стимулювання створення та швидкого введення до господарського обігу нових об'єктів права інтелектуальної власності, комерціалізація запатентованих науково-технічних досягнень; державна підтримка винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці;

5) подальший розвиток інформаційного забезпечення діяльності у сфері інтелектуальної власності, удосконалення патентно-інформаційної бази, комплектування фондів національної патентної документації в регіонах, підключення до глобальної інформаційної мережі WIPOnet згідно з довгостроковою програмою ВОІВ, удосконалення національної системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інтелектуальної власності;

6) активізація процесів підвищення ефективності діяльності державних та розвитку недержавних організацій з питань охорони прав інтелектуальної власності, сприяння громадським ініціативам правовласників, зацікавлених в охороні та захисті своїх прав, формування у населення правової культури, поваги до прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Водночас необхідно враховувати, що соціогуманістичний вимір економіки знань передбачає врахування не лише соціально-економічних (зростання добробуту, прибутковості, довговічності нововведень), а й національно-духовних аспектів розвитку інноваційного суспільства, пов'язаних з прогресивністю й демократичністю нових ідей та духовним збагаченням нації.

Навчальний тренінг

Основні терміни і поняття

Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки. Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 рр. Страхування інтелектуальної власності. Стратегічні пріоритети розвитку інтелектуальної власності в Україні.

Контрольні запитання і завдання

1. Яку роль відіграє вдосконалення відносин інтелектуальної власності в системі заходів сучасної модернізації економіки України?

2. Розкрийте мету та основні положення Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2009—2014 роки.

3. Охарактеризуйте основні пріоритети розвитку нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності в Україні.

4. Яким чином, на вашу думку, потрібно вдосконалювати механізми захисту прав у сфері інтелектуальної власності в Україні?

5. Розкрийте основні напрями покращання діяльності в сфері авторського права і суміжних прав в Україні.

6. Охарактеризуйте основні шляхи та засоби удосконалення експертизи заявок на об'єкти промислової власності в Україні.

7. Які основні напрями вдосконалення патентно-інформаційного забезпечення у сфері інтелектуальної власності в Україні?

8. Чи потрібно, на вашу думку, забезпечувати широкий доступ громадськості до інформації, пов'язаної з набуттям прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні?

9. Охарактеризуйте основні шляхи формування в українському суспільстві високого рівня культури й освіти у сфері інтелектуальної власності.

10. Яким чином, на вашу думку, потрібно підвищувати міжнародний імідж нашої держави та її вплив на глобальні процеси у сфері інтелектуальної власності?

11. Розкрийте мету та основні положення Програми розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 рр.

12. У чому виявляється специфіка страхування об'єктів інтелектуальної власності? Чи існують проблеми впровадження цього інституту в Україні?

13. Розкрийте стратегічні пріоритети розвитку відносин інтелектуальної власності в Україні.

Література

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. — К. : Знання, 2008.

2. Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання / за заг. ред. проф. В.І. Полохала ; автор-упоряд.: Г.О. Андрощук. — К. : Парлам. вид-во, 2010.

3. Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/normative_acts.html

4. *Мазур І.І.* Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І.І. Мазур. — К. : Київ. ун-т, 2006.

5. Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011.

6. *Портер М.* Международная конкуренция : пер. с англ. / М. Портер ; под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. — М. : Международ. отношения, 1993.

7. Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/normative_acts.html

8. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки). Шляхом європейської інтеграції / авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. та прогнозування НАН України ; М-во економіки та з питань європейської інтеграції України. — К. : ІВУ Держкомстату України, 2004.

9. Страхування : підручник / за ред. В.Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2008.

10. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. — К. : НІСД, 2011.

11. World Intellectual Property Report 2011. The Changing Face of Innovation [El. resource]. — URL: http://www.wipo.int/econ_stat/en/economics/wipr/

ГЛОСАРІЙ

Автор — творець певного твору (письменник, художник, винахідник та ін.) фізична особа, творчою працею якої створено твір у галузі науки, літератури та мистецтва.

Авторство — причетність фізичної особи до створення певного твору.

Авторське право — у суб'єктивному розумінні — виключне право на відтворення, опублікування, продаж змісту і форми літературних, художніх, музичних та інших творів; в об'єктивному розумінні — економіко-правовий інститут, що регулює відносини з приводу створення та використання творів науки, літератури і мистецтва, виражених в усній, письмовій або іншій об'єктивній формі, що уможлиблює їх відтворення; розділ цивільного права, який регулює правовідносини, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва.

Авторська винагорода (гонорар) — винагорода, що виплачується автору за використання його твору у формі одноразового платежу, процентних відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору або змішаних платежів. Розмір і порядок обчислення винагороди за створення і використання твору встановлюються відповідним авторським договором.

Авторський договір — договір, укладений між автором твору або його правонаступником і користувачем твору.

Аудіовізуальний твір — твір, зафіксований на певному матеріальному носіїві (кіноплівці, магнітній плівці, магнітному диску, компакт-диску), сприйняття якого можливе лише за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів (наприклад кінофільм, телепередача).

Асоціативний знак — товарний знак, тотожний (аналогічний) або схожий зі знаками, вже зареєстрованими тією самою особою щодо однорідних товарів і (або) послуг.

База даних (компіляція даних) — сукупність творів, даних або будь-якої іншої інформації, яка за підбором, упорядкуванням та розташуванням є результатом творчої інтелектуальної праці і до якої можливий індивідуальний доступ за допомогою електронних або інших засобів.

Безпатентна ліцензія — дозвіл на використання науково-технічних рішень, які не мають правової охорони, або рішень, термін правової охорони яких вичерпався.

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів — перша міжнародна угода, що містить загальні принципи охорони авторських прав, підписана 9 вересня 1886 р. у м. Берні. Набула чинності в 1887 р. та переглядалася в 1896, 1908, 1914, 1928, 1948, 1967, 1971 і 1979 рр. Країни — учасниці конвенції утворили Бернський союз.

Бренд — широковідомий товарний знак; товар (послуга), компанія або концепція, виділені суспільною свідомістю з маси подібних; набір символів та асоціацій, що формують у суб'єктів ринку позитивний образ продукції фірми.

Брюссельська конвенція про поширення сигналів, які несуть програми, що передаються через супутники, — міжнародна угода, укладена в 1974 р., спрямована на запобігання незаконному розповсюдженню будь-якого сигналу, який несуть програми, що передаються через супутники. Розповсюдження є незаконним, якщо на нього не було одержано дозволу від організації (радіомовної або телевізійної), яка прийняла рішення щодо елементів програми. Положення цієї конвенції не застосовуються, якщо розповсюдження сигналів здійснюється із супутників прямого мовлення.

Венчурний капітал — капітал, вкладений у сферу підвищеного ризику, в інноваційний бізнес, пов'язаний з просуванням на ринок нових товарів та послуг, розроблених на основі використання новітніх технологій.

Відеограма — відеозапис на відповідному матеріальному носіїві (магнітній стрічці, диску) виконання чи будь-яких рухомих зобра-

жень (крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору).

Відомство промислової власності (патентне відомство) — компетентний державний орган, відповідальний за проведення єдиної політики в галузі охорони промислової власності та уповноважений видавати охоронні документи на об'єкти промислової власності.

Відтворення твору — виготовлення примірників або значної частини твору в будь-якій матеріальній формі.

Відчуження — передача об'єкта власності іншій особі; один із способів реалізації власником належних йому правомочностей. Розрізняють платне (на основі відносин купівлі-продажу) та безоплатне (на основі дарування) відчуження об'єкта власності.

Відчуження виключного права — перехід виключного права від правовласника до правонаступника на умовах, зафіксованих у письмовому договорі; одна із форм реалізації власником правомочності щодо розпорядження належним йому об'єктом інтелектуальної власності або майновими правами на нього.

Вільне використання комп'ютерних програм — право особи, яка правомірно володіє екземпляром комп'ютерної програми, без отримання дозволу автора або іншого власника авторських прав на використання такої програми і без виплати додаткової винагороди: 1) вносити в комп'ютерну програму зміни, необхідні для її функціонування на технічних засобах користувача; 2) здійснювати будь-які дії, пов'язані з функціонуванням комп'ютерної програми відповідно до її призначення, зокрема запис або збереження в пам'яті комп'ютера; 3) виготовляти резервний екземпляр комп'ютерної програми, призначений лише для архівних цілей і для заміни втраченого, знищеного або непридатного для використання екземпляра; 4) декомпільовувати комп'ютерну програму з метою досягнення здатності до взаємодії незалежно від розробленої такою особою комп'ютерної програми з іншими програмами, що можуть взаємодіяти з декомпільованою програмою.

Вільне використання твору — зумовлена обмеженнями авторського права можливість безоплатного використання твору в певних випадках без отримання на це дозволу, однак з дотриманням умов, установлених законодавством, які стосуються переважно використання й охорони особистих немайнових прав автора; мотивується переважно інформаційними цілями або потребами розвитку освіти, науки і культури.

Видавець — особа, яка здійснює опублікування твору, як правило, для продажу шляхом випуску в світ його примірників.

Видавництво — спеціалізоване підприємство, що займається підготовкою і випуском у світ видавничої продукції.

Видавці деяких видів творів — особи, які видають енциклопедії, енциклопедичні словники, газети, журнали, збірки наукових праць.

Виключна ліцензія — передача виключного майнового права на використання об'єкта інтелектуальної власності тільки одному правонаступнику в повному обсязі (на монопольних засадах), на визначеній території і на обумовлений термін.

Виключне право — засвідчене охоронним документом монопольне право власника використовувати об'єкт інтелектуальної власності на власний розсуд і санкціонувати його використання іншими особами.

Виключних прав теорія — теорія, прихильники якої стверджують, що розвиток інтелектуальної власності принципово змінює сутність традиційних правомочностей володіння, користування і розпорядження, на зміну яким приходить сукупність виключних прав, що мають територіально обмежений, тимчасовий характер і допускають одночасну експлуатацію об'єкта власності необмеженим колом осіб.

Виконавці — актори, співаки, музиканти, танцюристи, інші особи, які виконують твори літератури або мистецтва (співають, читають, декламують, грають на музичних інструментах тощо).

Виконання твору — подання твору шляхом гри, танцю, декламації, співу, за допомогою музичних та інших інструментів, а також таких технічних пристроїв і процесів, як мікрофони, телерадіомовлення або кабельне телебачення.

Вилучення примірників твору — форма реалізації особистого немайнового права автора, який має право вирішувати, доводити свій твір до загального відома чи припинити будь-яке подальше публічне його використання.

Винагорода — грошова сума, що виплачується автору об'єкта інтелектуальної власності, виконавцю, виробнику фонограм, організації радіотелемовлення та іншим зацікавленим правовласникам за використання об'єкта інтелектуальної власності у випадках, передбачених законодавством.

Винахід — оригінальне технічне рішення, що стосується певного продукту (пристрою, речовини, штаму мікроорганізмів, культури клітин рослин, тварин) або способу (процесу, операцій, прийому тощо), здатне забезпечити корисний ефект; об'єкт промислової власності, якому надається правова охорона шляхом патентування за умов його новизни, неочевидності та промислової придатності.

Винахідник — фізична особа, творчою працею якої створено винахід.

Винахідницький рівень — критерій патентоспроможності винаходу, що характеризує його неочевидність для середнього фахівця в певній конкретній галузі знань.

Витратний підхід до оцінки вартості об'єкта інтелектуальної власності — підхід, що ґрунтується на визначенні величини витрат, необхідних для повного відновлення або заміщення об'єкта оцінювання з урахуванням його зносу. Ґрунтується на таких методах: метод визначення початкових витрат, метод вартості заміщення, метод відновної вартості, метод планових витрат, метод коефіцієнтів.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ, World Intellectual Property Organization, WIPO) — спеціалізований заклад у системі ООН, міжурядова організація, що регулює міжнародну систему охорони прав інтелектуальної власності та здійснює адміністративні функції щодо багатосторонніх угод з приводу її правових та економічних аспектів. Створена в результаті підписання 14 липня 1967 р. у Стокгольмі Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (Convention establishing the World Intellectual Property Organization).

Генерація знання — процес творення нового знання шляхом опрацювання інформації, джерелом якого є творча інтелектуальна активність — свідома діяльність особистості, здатної накопичувати, засвоювати та творчо переробляти інформацію.

Географічне зазначення — об'єкт промислової власності; географічна назва країни, області, району, місцевості, що слугує для позначення виробу, що походить з цієї країни, області, району, місцевості, якість і особливості якого пояснюються винятково або головним чином географічним середовищем, включаючи природні та людські чинники.

Гетеронім (літературний поденник) — загальноприйнята назва автора, який пише для іншої особи, котра оприлюднює гетеронімний твір (книги, статті, тексти доповідей, виступів тощо) від власного імені.

Глобальні інноваційні вузли — науково-технічні (технологічні) парки, що виникли на території окремих країн як ефективні механізми здійснення сучасних науково-технологічних розробок (наприклад, Силіконова долина в США).

Гудвіл (від англ. *good will* — добра воля) — нематеріальний актив, який враховується при купівлі-продажу компанії в цілому; перевищення ринкової оцінки сукупних активів компанії над сумою окремо взятих ринкових цін цих активів.

Депонування рукопису — передача вузькоспеціальних робіт (переважно у вигляді машинописного оригіналу) на збереження до бібліотек та інформаційних центрів, що інформують спеціалістів про їх наявність і видають їхні копії для вивчення. Депонування рукописів

практикується у тих випадках, коли їхнє розмноження звичайними способами друку є недоцільним; для поповнення інформаційних фондів; як свідчення про авторство, факт і дату написання твору.

Державна науково-технічна експертиза — законодавчо врегульований науково-дослідний процес, мета якого — перевірка охороноздатності заявлених об'єктів промислової власності, що здійснюється уповноваженим державним закладом експертизи.

Державна реєстрація об'єктів промислової власності — внесення до Державного реєстру відомостей про охоронні документи на об'єкти промислової власності.

Державна служба інтелектуальної власності України — центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в сфері інтелектуальної власності, створений відповідно до указу Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” від 9 грудня 2010 р. на базі ліквідованого Державного департаменту інтелектуальної власності.

Державне підприємство “Інтелзахист” — державне підприємство, створене відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 6 серпня 2002 р. з метою удосконалення організації видачі контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, а також посилення захисту прав у сфері інтелектуальної власності.

Державне підприємство “Українське агентство з авторських та суміжних прав” (ДП “УААСП”) — державне підприємство, створене за наказом Міністерства освіти і науки України 7 червня 2000 р., головна функція якого — колективне управління майновими правами суб'єктів авторського права, зокрема такими категоріями майнових прав, як використання об'єктів авторського права шляхом публічного виконання, в тому числі на радіо та телебаченні, відтворення творів за допомогою механічного, магнітного та іншого запису, репродукування, відтворення аудіовізуальних творів чи звукозаписів творів в особистих цілях та ін.

Державне підприємство “Український інститут промислової власності” (ДУ “УІПВ”) — державне підприємство, створене відповідно до наказу Міністерства освіти та науки України від 7 червня 2000 р., головна функція якого — проведення формальної та кваліфікаційної експертизи заявок на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем та зазначення походження товарів).

Дизайн — будь-яке розміщення елементів, що становлять твори мистецтва, а також попередні нариси творів, які необхідно створити.

Диференціація прав власності — спеціалізація економічних суб'єктів на реалізації конкретних правомочностей, які входять до пучка прав власності.

Договір — угода кількох осіб щодо взаємних прав та зобов'язань стосовно певних дій.

Договір Світової організації інтелектуальної власності про авторське право — договір, підписаний на Дипломатичній конференції в Женеві 20 грудня 1996 р., щодо охорони авторських прав для цифрових об'єктів та в цифровому середовищі, зокрема комп'ютерних програм (незалежно від способу або форми їх вираження) і баз даних (компіляцій даних або іншої інформації в будь-якій формі), які за добром і розташуванням змісту є результатом творчої розумової діяльності. Набув чинності 6 березня 2002 р.

Договір Світової організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми — договір, підписаний на Дипломатичній конференції в Женеві 20 грудня 1996 р., щодо охорони та захисту прав виконавців (акторів, співаків, музикантів тощо) і виробників фонограм (фізичних або юридичних осіб, які беруть на себе ініціативу і несуть відповідальність за запис звуків виконання), зокрема права на відтворення, розповсюдження, прокат записаних на фонограму виконань, права зробити їх доступними, а також права на використання фонограм. Набув чинності 2 травня 2002 р.

Договір про патентне право (PLT) — договір, який набув чинності 28 квітня 2005 р. і був спрямований на спрощення та підвищення ефективності засобів отримання патентної охорони в різних країнах світу в інтересах зацікавлених суб'єктів відносин промислової власності.

Договір про патентну кооперацію (PCT) — договір, підписаний представниками 50 країн у Вашингтоні в 1970 р., щодо створення Міжнародного союзу патентної кооперації та встановлення єдиного порядку складання та подання заявок на отримання міжнародного охоронного документа, який діє у всіх країнах — учасницях угоди. Набув чинності 1 червня 1978 р. і є відкритим для будь-якої держави — учасниці Паризької конвенції з охорони промислової власності.

Договір про передачу повноважень — договір щодо передачі авторами організаціям з колективного управління повноважень та права дозволяти іншим особам використовувати їх твори з дотриманням певних умов.

Доіндустріальне суспільство — етап розвитку людської цивілізації, на якому домінує первинний технологічний уклад, господарська діяльність спрямовується на задоволення життєво необхідних потреб у процесі взаємодії людини з природою; провідна сфера виробництва — видобувна; базові технології є працемісткими; як страте-

гічний ресурс використовується сировина; найважливіший принцип функціонування — традиціоналізм та орієнтація на минулий досвід.

Доменні імена — імена, що використовуються для адресації комп'ютерів та ресурсів у Інтернеті, ділові чи особисті ідентифікатори, що спрощують користувачам пошук сайтів у глобальній комп'ютерній мережі. Не є об'єктами інтелектуальної власності.

Дуалізм інтелектуальної власності — двоїстість об'єкта інтелектуальної власності, який є нематеріальним (винахід, літературний, мистецький твір тощо) та одночасно втіленим у матеріальну форму (продукт, книга, картина тощо).

Економічна теорія прав власності — економічна теорія, започаткована у 60—70 роках ХХ ст. представниками неоінституціоналізму (Р. Коузом, А. Алчіаном, Г. Демзетцом, Д. Нортон, Р. Познером, С. Пейовичем, О. Вільямсоном та ін.), згідно з якою права власності трактуються через два взаємопов'язані аспекти: а) як санкціоновані поведінкові відносини, що виникають між людьми у зв'язку з існуванням благ та стосовно їх використання; б) як набір, пучок часткових повноважень, правомочностей на прийняття рішень стосовно того чи іншого ресурсу, сукупність яких формує “повне” право власності.

Ексклюзивна ліцензія — ліцензійна угода щодо передачі виключних прав на використання об'єкта інтелектуальної власності в межах, передбачених договором, зі збереженням за ліцензіаром права на використання цього об'єкта у частині прав, які не передаються ліцензіату.

Євразійська патентна конвенція — міжнародна угода, підписана у Москві в 1994 р., яка започаткувала діяльність Євразійського патентного відомства, уповноваженого видавати єдиний патент, що діє на території всіх країн — учасниць цієї конвенції.

Європейська (Мюнхенська) конвенція про видачу Європейського патенту — міжнародна угода (підписана в 1973 р. у Мюнхені, набула чинності в 1977 р.), яка започаткувала діяльність Європейського патентного відомства, уповноваженого видавати єдиний патент, дійсний для всіх країн-учасниць.

Європейське патентне відомство — патентне відомство, створене відповідно до Європейської (Мюнхенської) конвенції, яке проводить прийняття, розгляд і публікацію заявок на винаходи, і видачу єдиного патенту, дійсного для всіх країн-учасниць.

Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм — міжнародна

угода, підписана у 1971 р. у Женеві, яка зобов'язує країни-учасниці охороняти інтереси виробників фонограм від відтворення екземплярів фонограм без згоди правовласника, а також від імпорту таких екземплярів з метою їх публічного сповіщення. Характерною ознакою цієї конвенції є відмова від принципу національного режиму та застосування права держави, громадянином якої є виробник фонограми. Набула чинності в 1974 р.

Загальновідомий знак — товарний знак (знак обслуговування), який у результаті використання став добре відомим широкому колу споживачів. Згідно зі ст. 6bis Паризької конвенції про охорону промислової власності всі країни — учасниці цієї конвенції зобов'язані надавати на своїй території захист знакам, які за визначенням компетентного органу країни реєстрації чи використання набули статусу загальновідомих.

Загальнодоступні відомості — відомості, що містяться в джерелах інформації, з якими будь-яка особа може познайомитися без спеціального дозволу або про зміст яких їй може бути сповіщено законним шляхом.

Зазначення походження товарів — об'єкт промислової власності; позначення товарів, які походять з певної місцевості.

Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів, послуг — знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів, які виконують інформаційну, розрізняльну, гарантійну, рекламну та захисну функції.

Засоби розповсюдження програм — наземні передавачі, супутники, кабельні мережі, що поширюють програми для загального або колективного сприйняття на певних частотах (каналах).

Захист інформації — сукупність правових норм та організаційно-технічних заходів, спрямованих на недопущення заподіяння шкоди інтересам власника інформації або автоматизованих систем і осіб — користувачів інформації, в тому числі внаслідок їх несанкціонованого використання або псування.

Захист прав інтелектуальної власності — сукупність заходів, спрямованих на визначення та відновлення прав інтелектуальної власності у випадку їх порушення. Здійснюється в установленому законодавством адміністративному або судовому порядку шляхом притягнення порушника до дисциплінарної, цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Збірники літературних або художніх творів — усі види компіляцій з відібраних творів та уривків з них (антології, хрестоматії, енциклопедії тощо).

Знаки для товарів і послуг — об'єкт власності, що підлягає спеціальній реєстрації; позначення для вирізнення товарів і послуг одних юридичних чи фізичних осіб від однорідних товарів і послуг інших юридичних чи фізичних осіб.

Знаки обслуговування — об'єкт промислової власності, що підлягає спеціальній реєстрації, умовні символічні позначення, призначені для індивідуалізації послуг та ідентифікації їх джерел.

Знання — форма існування та систематизації результатів пізнавальної діяльності людини, об'єктивована знаковими засобами мови.

Знання кодифіковані — знання, які можна систематизувати, зафіксувати, скопіювати, передати, забезпечити їм правову охорону.

Знання некодифіковані — знання, які не можна повністю зафіксувати, важко виокремити, захистити, проконтролювати їх використання.

Знання імпліцитні — знання, які часто є неусвідомленими та інтуїтивними, мають приватний характер, не можуть бути формалізованими.

Знання експліцитні — знання, які беруть незначну участь у процесі пізнання, можуть бути висловлені та перенесені, структуровані та передані.

Індустріальне суспільство — етап розвитку людської цивілізації, на якому домінує вторинний технологічний уклад, господарська діяльність спрямована в першу чергу на задоволення матеріальних потреб на основі взаємодії людини з перетвореною нею природою, базові технології — машинні, капіталомісткі, енергія є стратегічним ресурсом, а провідним принципом функціонування є економічне зростання.

Інжиніринг — надання на комерційній основі (за контрактом) різноманітних інженерно-консультаційних послуг (укладання технічних завдань, проведення передпроектних робіт, техніко-економічних досліджень, розробка технічної документації, проектна та конструкторська розробка об'єктів техніки, технології, консультації та нагляд під час монтажу, пусканалагоджувальних робіт, консультування економічного, фінансового, маркетингового та іншого характеру.

Інноваційна діяльність — діяльність, спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок, впровадження нововведень, випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг тощо.

Інноваційний капітал — складова інтелектуального капіталу, здатність до нововведень, оновлення, в т. ч. захищені комерційним

правом інтелектуальна власність, інші нематеріальні активи та цінності.

Інноваційний процес — процес створення, поширення та використання інновацій.

Інноваційний розвиток — 1) процес цілеспрямованої реалізації прогресивних нововведень, спрямований на інтенсифікацію певної сфери людської діяльності (наприклад, технологічні інновації у сфері виробництва); 2) певний результат, пов'язаний з новим способом задоволення існуючих суспільних потреб, заснований на використанні досягнень науково-технологічного прогресу.

Інноваційні кластери — комплекси підприємств, промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профспілок, громадських організацій, союзів тощо, які сформувались на основі територіальної консолідації, утворення мереж спеціалізованих постачальників, споживачів, єдності технологічних зв'язків та взаємодоповнення, інноваційно-технологічних мереж, використання спільної наукової бази тощо.

Інновація — 1) як об'єкт — новостворені і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукти, послуги, організаційно-технічні рішення виробничого, комерційного, адміністративного та іншого характеру, які істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; 2) як процес — вкладення коштів в економіку, що забезпечує модернізацію техніки і технології.

Інтегральна схема (мікросхема) — мікромініатюрний електричний пристрій, елементи якого нерозривно пов'язані, конструктивно, технологічно та електрично об'єднані між собою.

Інтелект (від лат. *intellectus*) — розуміння, пізнання, розумові здібності людини.

Інтелектуальна власність — система відносин, що виникають з приводу привласнення ідеальних об'єктів, виражених в об'єктивованих інтелектуальних продуктах, втілених у науково-технічних, літературних та мистецьких творах; сукупність виключних прав особистого немайнового і майнового характеру на результати творчої інтелектуальної діяльності; санкціоновані суспільством та державою поведінкові відносини щодо результатів інтелектуальної діяльності у науково-технічній, літературній та мистецькій сферах.

Інтелектуальна діяльність — одна з форм життєдіяльності людини; заснована на знаннях свідомо активність особистості, здатної накопичувати, засвоювати та творчо опрацьовувати інформацію.

Інтелектуальний капітал — накопичена у результаті інтелектуальної діяльності сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва та обміну з метою отримання доходу.

Інтелектуальний потенціал — можливості щодо реалізації певної мети, створені інтелектуальними ресурсами різних рівнів.

Інтелектуальний продукт — продукт розумової творчої праці; результат інтелектуальної діяльності, представлена на матеріальних носіях інформація, яка містить нове знання і має змістове значення для певного інтелектуально підготовленого кола осіб.

Інтелектуальні активи — ідентифіковані, описані та занесені до відповідного реєстру організації нематеріальні активи: зафіксований та задокументований інтелектуальний капітал, доступний співробітникам організації.

Інтелектуальні ресурси — людський капітал (природна розумова діяльність людини, здатність мислити, перетворювати інформацію на знання), штучний інтелект (машинне відтворення певних інтелектуальних дій людини, пов'язаних зі сприйняттям інформації та деякими елементами міркування) та інтелектуальні продукти (представлена на матеріальних носіях інформація, що містить нове знання, яке є результатом інтелектуальної праці).

Інформаційна економіка — термін, впроваджений відомим західним дослідником М. Кастельсом для позначення способу розвитку суспільства, в якому конкурентоспроможність суб'єктів господарювання визначається їхньою здатністю генерувати, обробляти та ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях.

Інформаційна послуга — здійснення в законодавчо визначеній формі інформаційної діяльності з доведення інформаційної продукції до споживачів із метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

Інформаційна продукція — матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб суб'єктів господарювання.

Інформаційна система — організаційно впорядкована сукупність документів та інформаційних технологій, у т. ч. з використанням засобів обчислювальної техніки і зв'язку, що реалізують інформаційні процеси.

Інформаційні процеси — процеси збирання, обробки, накопичення, пошуку та розповсюдження інформації.

Інформація (від лат. *informatio* — у буквальному розумінні — знаходження, надання форми тому, що раніше було невідомим, безформним) — новина, повідомлення, які знижують невизначеність і сприяють зростанню обізнаності, поінформованості отримувача; документальні або публічно оголошені відомості про події та явища, які відбуваються в суспільстві, державі та довкіллі. У ринковій економіці набуває статусу товару — призначених для обміну продукції, послуг фізичних та юридичних осіб, які займаються інформаційною діяльністю.

Кабельне телебачення — система колективних антен, що приймають програми і розподіляють їх шляхом використання комбінованих кабелів, один із засобів зв'язку за допомогою дротів, на який при використанні творів, що охороняються, необхідно зазвичай одержувати дозвіл.

Картографічний твір — двовимірні та тривимірні зображення архітектурних, географічних, топографічних та інших об'єктів, що стосуються науки, техніки, будівництва та втілені на матеріальному носієві.

Кіберсквотинг (від англ. *cybersquatting* — кіберзагарбання) — недобросовісна реєстрація доменних імен, що збігаються із засобами індивідуалізації або подібні до них, з їх наступним недобросовісним використанням для комерційних цілей; використання найменувань об'єктів інтелектуальної власності або їх елементів як доменних імен особами, які не є власниками відповідних виключних прав.

Клієнтський капітал — відносини фірми зі своїми замовниками та покупцями, які сприяють успішній реалізації вироблених нею товарів і послуг (засоби індивідуалізації, комерційна мережа, ділові зв'язки, договори маркетингового і технологічного співробітництва, слава та репутація клієнтів тощо).

Кодифікація знань — представлення знань у формі усних або письмових текстів, баз даних, картотек, символічної або графічної інформації на різноманітних матеріальних носіях (паперових, аудіо-, відео-, електронних).

Колективне управління авторськими і суміжними правами — система управління, за якої суб'єкти зазначених прав передають права щодо виконання певних повноважень із забезпечення реалізації особистих (немайнових) і майнових прав суб'єктів авторського і суміжних прав (право на ведення переговорів щодо укладання угод про умови експлуатації творів, виконань та фонограм авторів різними категоріями користувачів; право надання дозволів та здійснення контролю за таким використанням; право збирання відповідної винагороди та розподілу її між відповідними суб'єктами) спеціально створеним організаціям.

Колективний знак — знак для товарів і послуг, який слугує для позначення продукції, що має спільні якісні характеристики і виробляється підприємствами, пов'язаними господарсько-правовими чи організаційно-правовими відносинами.

Комерціалізація інтелектуальної власності — відносини з приводу використання інтелектуальної власності в ринковій економіці, які набувають інституційного оформлення в угодах щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності як специфічного товару, введено-

го у господарський обіг; продаж виключних майнових прав інтелектуальної власності на договірній основі.

Комерційна концесія (від лат. *concessio* — дозвіл, поступка) — термін, що використовується в Україні для законодавчого регулювання комерційних відносин, відомих у міжнародній практиці як франчайзинг. Згідно з договором комерційної концесії одна сторона (правовласник) зобов'язується за плату надати другій стороні (користувачеві) право користуватись комплексом належних їй правомочностей з метою виготовлення і (або) продажу певного товару (послуги), в т. ч. право на фірмове найменування, комерційне позначення, торговельну марку, винахід тощо.

Комерційна таємниця — секретна інформація, що має комерційну цінність через її невідомість та недоступність третім особам, до якої немає вільного доступу на законних підставах і стосовно якої власник вживає заходів щодо конфіденційності.

Комерційне найменування — постійна назва юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності, яка індивідуалізує і вирізняє його з-поміж інших.

Компіляція (від лат. *compilatio* — пограбування, накопичення виписок, збірка документів) — збирання та впорядкування матеріалів або даних, що вже існували раніше, їх оригінальне розміщення, в результаті якого створюється авторський твір.

Компіляція комп'ютерної програми — перетворення вихідного тексту програми в об'єктний код, що є необоротним процесом.

Комп'ютерна програма — об'єкт авторського права, упорядкована сукупність команд та даних для отримання певного результату за допомогою комп'ютера; набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів тощо, виражений у формі, придатній для застосування комп'ютером, які приводять його в дію для досягнення певної мети або результату. Це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладні програми, виражені у вихідному або об'єктному кодах.

Конвенційний знак охорони авторського права — знак, який власник виключних авторських прав використовує для сповіщення про свої права. Розміщується на кожному примірнику твору і складається з трьох елементів: 1) латинської літери “С” у колі © (від англ. *copyright* — авторське право); 2) імені (найменування) власника виключних авторських прав; 3) року першого опублікування твору. Є офіційним зазначенням охорони всіх примірників опублікованого твору.

Конвенційний знак охорони суміжних прав — знак, який виробник фонограми і виконавець використовує для сповіщення про свої права. Розміщується на кожному примірнику фонограми і (або) її упаковці і складається з трьох елементів: 1) латинської літери “Р”, у

колі (від англ. *performer* — виконавець та *phonogram producer* — виробник фонограм); 2) імені (найменування) власника виключних суміжних прав; 3) року першого опублікування фонограми.

Конвенція — міжнародний договір (угода) щодо певного спеціального питання (наприклад з охорони промислової власності).

Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) — прийнята в 1967 р. у Стокгольмі конвенція, яка визначає мету, функції, адміністративні засади функціонування Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Набула чинності в 1970 р.

Контрафактна продукція — продукція, виготовлена і розповсюджена з порушенням авторського і суміжних прав.

Контрафактний товар — товар, вироблений та реалізований без дозволу власників об'єктів інтелектуальної власності, втілених у цьому товарі. Комерційне виробництво контрафактної продукції часто позначають жаргонним терміном “піратство”.

Контрафакція (від лат. *contrafactio* — підробка) — порушення прав інтелектуальної власності на основі самовільного та протизаконного виготовлення і поширення чужих творів, порушення виключних прав патентовласників, несанкціонованого використання товарних знаків, виготовлення “піратських” примірників аудіовізуальних записів, фонограм або їх дублікатів тощо.

Копірайт (від англ. *copyright* — право копіювання) — знак охорони авторського права, який розміщується на кожному екземплярі твору і складається з трьох елементів: латинської букви “С” в колі ©, імені автора та року першого опублікування твору.

Користування — одна з основних правомочностей власника, санкціоновані суспільством відносини щодо здобування у процесі використання корисних властивостей об'єкта власності.

Корисна модель — об'єкт промислової власності, нове, промислово придатне конструктивне виконання пристрою, що є результатом інтелектуальної творчої діяльності людини в галузі механіки стосовно тих об'єктів, які мають просторову форму.

Критерії охороноздатності об'єктів промислової власності — загальноновизнані критерії, які є необхідною умовою надання правової охорони винаходам, корисним моделям, промисловим зразкам та іншим об'єктам промислової власності, у т. ч. новизна, винахідницький рівень, промислова придатність та відповідність суспільним інтересам і принципам моралі.

Літературний твір — будь-який оригінальний письмовий твір художнього, публіцистичного чи прикладного характеру незалежно від його цінності чи призначення, втілений на матеріальному носіїві.

Літературно-мистецька діяльність — особливий вид творчої інтелектуальної діяльності, що втілюється у творах літератури та мистецтва.

Ліцензіар — правовласник, який є продавцем ліцензії; юридична або фізична особа, яка зобов'язується передати виключне майнове право на об'єкт інтелектуальної власності іншій особі за певну винагороду на умовах, передбачених ліцензійним договором.

Ліцензіат — 1) покупець ліцензії, юридична чи фізична особа, яка купує права на використання об'єктів інтелектуальної власності на умовах, передбачених ліцензійним договором; 2) юридична особа чи індивідуальний підприємець, який має ліцензію на здійснення певного виду діяльності.

Ліцензійна угода — угода між продавцем виключних майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності (ліцензіаром) та їх покупцем (ліцензіатом) щодо використання цього об'єкта на умовах, передбачених у ліцензійному договорі.

Ліцензія (від лат. *licentia* — свобода, право) — у широкому розумінні дозвіл, що надається державними органами суб'єктам господарювання на здійснення певного виду діяльності при обов'язковому дотриманні передбачених відповідних органом вимог та умов; у вузькому розумінні — дозвіл на використання об'єкта інтелектуальної власності, що надається на підставі ліцензійного договору.

Ліцензія виключна — надання ліцензіату виключного права на використання предмета ліцензії на договірних умовах та збереження за ліцензіаром прав на використання предмета ліцензії в частині, не переданій ліцензіату.

Ліцензія невиключна (проста) — надання ліцензіату прав на використання предмета ліцензії з одночасним збереженням таких самих прав за продавцем.

Ліцензія пакетна — примусове включення до предмета ліцензії (поряд із наданням прав на потрібну ліцензіату технологію) морально застарілої, малозначущої технології; використовується як тактичний засіб для підвищення вартості ліцензії.

Ліцензія перехресна (“крос-ліцензія”) — взаємна переуступка прав юридичними особами при укладанні ліцензійного договору; використовується у випадках, коли партнери не можуть здійснювати свою виробничу і (або) комерційну діяльність, не порушуючи прав один одного.

Ліцензія повна — ліцензія, відповідно до якої ліцензіар надає ліцензіату всі права на використання об'єкта інтелектуальної власності без яких-небудь обмежень на весь термін дії охоронного документа.

Ліцензія поворотна — надання ліцензіару права на використання удосконалень об'єкта техніки або технології, розроблених ліцензіатом.

Ліцензія примусова — дозвіл на використання об'єкта інтелектуальної власності, виданий компетентним державним органом без згоди власника охоронного документа за рішенням судових органів або іншого органу.

Ліцензійний договір — письмова угода між правовласником (ліцензіаром) і правонаступником (ліцензіатом) щодо умов передачі виключного майнового права на об'єкт інтелектуальної власності за відповідну плату.

Ліцензійний платіж — форма винагороди ліцензіара, передбачена ліцензійним договором (одноразові паушальні платежі, платежі у вигляді періодичних відрахувань (роялті), передача ліцензіару цінних паперів тощо).

Логотип (від гр. *logos* — слово, *typos* — відбиток) — словесний знак для товарів та послуг в особливому графічному виконанні (наприклад, з використанням різних шрифтів).

Людський капітал — комплекс накопичених людиною знань, практичних навичок, творчих здібностей, культурних і моральних цінностей, її фізичних характеристик, які використовуються з метою збільшення доходу.

Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків — міжнародна угода щодо реєстрації знаків для товарів і послуг, затверджена 14 квітня 1891 р., яка регламентує отримання правової охорони знаків у всіх країнах Мадридського союзу шляхом подання однієї типової заявки в Міжнародне бюро Всевітньої організації інтелектуальної власності.

Майнові права — суб'єктивні права учасників економіко-правових відносин, пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням тощо певним майном, а також з тими матеріальними вимогами, які виникають у зв'язку з розподілом та обміном цим майном. Основним майновим правом творців інтелектуальних продуктів (авторів творів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків тощо) є право на винагороду.

Меритократія (від лат. *merit* — заслуга, буквально: влада і гр. *kratos* — влада найбільш обдарованих) — термін, впроваджений англійським соціологом М. Янгом; концепція, згідно з якою в процесі еволюції людського суспільства утвердиться принцип висування на керівні посади найбільш талановитих особистостей зі значним інтелектуальним потенціалом, здатних генерувати нові знання, вихідців з усіх соціальних прошарків.

Метод вартості заміщення — метод оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, заснований на визначенні мінімальної ціни об'єктів, що мають аналогічну споживчу вартість.

Метод визначення початкових витрат — метод оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, заснований на врахуванні фактично здійснених витрат згідно з бухгалтерською звітністю підприємства за певний період.

Метод відновної вартості — метод оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, заснований на визначенні суми витрат, необхідних для створення нової точної копії оцінюваного активу з урахуванням сучасних цін на необхідні ресурси.

Метод дисконтування — метод оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, згідно з яким розрахунок поточної вартості цих об'єктів здійснюється шляхом приведення всіх майбутніх надходжень чистого прибутку від їх використання на дату проведення оцінювання за визначеною оцінювачем ставкою дисконтування.

Метод звільнення від роялті — метод оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, заснований на визначенні вартості цих об'єктів шляхом додавання майбутніх грошових потоків роялті, приведених з використанням ставки дисконтування до поточної вартості.

Метод капіталізації прибутку — метод оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, згідно з яким поточна вартість цих об'єктів визначається шляхом зіставлення щорічного прибутку від їх комерційного використання та коефіцієнта капіталізації.

Метод порівняльного аналізу продажу — метод оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності, заснований на зіставленні вартості цих об'єктів з вартістю аналогічних об'єктів, які були реалізовані на ринку.

Методи оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності — основні методи розрахунку ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності, розроблені в рамках витратного (такого, що ґрунтується на врахуванні витрат на відтворення первинної вартості об'єктів інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів підприємства з урахуванням їх подальшого поліпшення або заміни), порівняльного (базованого на визначенні вартості об'єктів інтелектуальної власності шляхом порівняння з вартістю їх аналогів) та прибуткового (заснованого на врахуванні залежності вартості об'єктів інтелектуальної власності від майбутніх доходів, пов'язаних з їх використанням) підходів.

Міжнародна конвенція про авторське право — міжнародна угода щодо охорони авторських прав на наукові, літературні та художні твори, підписана в 1952 р. у Женеві (набула чинності в 1955 р.). Від-

повідно до цієї угоди випущені у світ твори громадян будь-якої держави-учасниці користуються в кожній такій державі тією самою охороною, яку ця держава надає творам своїх громадян; авторське право включає виключне право перекладати, випускати в світ переклади, а також давати дозвіл на випуск у світ перекладів; термін його охорони не може бути коротшим за життя автора і 25 років після його смерті.

Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (Римська конвенція) — міжнародна угода спрямована на співробітництво країн-учасниць у галузі охорони та захисту суміжних прав (прийнята на Дипломатичній конференції в Римі 26 жовтня 1961 р., набрала чинності 18 травня 1964 р.).

Міжнародна охорона авторських прав — охорона авторських прав, що здійснюється на підставі міжнародних угод: Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (1886 р.), Міжнародної конвенції про авторське право (1952 р.), Договору ВОІВ про авторське право (1996 р.), Договору ВОІВ про виконання і фонограми (1996 р.), Римської конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (1961 р.), Женевської конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (1971 р.), Брюссельської конвенції про поширення сигналів, які несуть програми, що передаються через супутники (1974 р.) тощо.

Міжнародне бюро ВОІВ — спеціалізований інститут Всесвітньої організації інтелектуальної власності, що функціонує з 1970 р. і виконує організаційні та адміністративні функції щодо більшості міжнародних угод у сфері охорони інтелектуальної власності.

Мовлення (телебачення і радіомовлення) — передача на відстань звукової і (або) візуальної інформації за допомогою електромагнітних хвиль, які розповсюджуються пристроями для передачі і приймаються необмеженою кількістю телерадіоприймачів.

Музичне виконання — виконання музичних творів (інструментальне, вокальне).

Музичні твори — поєднання звуків, виражене в нотному записі, партитурі тощо.

Мультимедійні твори — сукупності творів і виконань у цифровій формі, що знаходяться на локальному матеріальному носії (жорсткому диску, CD, DVD і т. ін.), доступ до яких здійснюється в інтерактивному режимі.

Найменування місць походження товарів — позначення, що включають сучасне або історичне найменування певного географіч-

ного об'єкта (країни, місцевості, населеного пункту тощо), або походне від нього найменування стосовно товарів, специфічні якості яких зумовлені людським і (або) природними факторами, характерними для цього географічного об'єкта.

Народна творчість — твори, створені невідомими особами, які складаються з характерних елементів традиційної художньої спадщини, що зберігаються етнічною общиною або окремими особами і відображають їхні традиційні творчі погляди (казки, поезія, танці, художні форми народних обрядів тощо).

Наукові твори — письмові твори наукової, науково-популярної та науково-художньої спрямованості, втілені на матеріальних носіях.

Науково-технічна діяльність — різновид творчої діяльності, пов'язаний з досягненням певних науково-технічних результатів (науково-дослідна, проектно-конструкторська, проектно-технологічна, винахідницька, раціоналізаторська діяльність тощо), що сприяє забезпеченню суспільства необхідними для його життєдіяльності інтелектуальними продуктами, в т. ч. засобами та предметами праці.

Науково-технічні розробки — систематичні роботи, засновані на знаннях, здобутих у результаті досліджень і (або) практичного досвіду, спрямовані на створення нових чи вдосконалення вже наявних матеріалів, продуктів, пристроїв, процедур, послуг, систем та методів.

Науково-технічні послуги — послуги у галузі науково-технічної інформації, патентно-ліцензійної діяльності, метрології та контролю якості, науково-технічного консультування, впровадження інновацій тощо.

Науково-технічні твори — твори науково-технічного і прикладного змісту, втілені на матеріальних носіях.

Національна інноваційна система — складна, багаторівнева, динамічна система суспільних відносин, інституцій, організацій та механізмів, які формують умови генерування, поширення та практичного використання нововведень, виробництва та реалізації наукомісткої продукції, утвердження інноваційної культури та відповідного способу мислення населення.

Національна стратегія розвитку інтелектуальної власності — сукупність сформульованих і реалізованих державою довгострокових заходів щодо стимулювання, сприяння та управління процесами розвитку відносин інтелектуальної власності.

Національний режим інтелектуальної власності — основний принцип більшості міжнародних конвенцій і договорів з охорони ін-

телектуальної власності, пов'язаний з наданням однакових прав як національним, так і зарубіжним громадянам та юридичним особам.

Недобросовісна конкуренція — недобросовісні дії, що зачіпають, обмежують законні інтереси осіб, які провадять аналогічну підприємницьку діяльність, а також споживачів шляхом введення їх в оману щодо виробника, призначення, способу, місця виготовлення, якості та інших властивостей товарів (послуг), некоректного порівняння в рекламі, копіювання зовнішнього оформлення товару тощо. Законодавство більшості країн забороняє недобросовісну конкуренцію і передбачає заходи, спрямовані на боротьбу з нею.

Немайнові права — суб'єктивні права учасників правовідносин, що забезпечують певні нематеріальні інтереси творців (права на авторство, на ім'я, на оприлюднення, на відзив, на захист репутації автора тощо). Немайнові права є невідчужуваними особистими правами, які охороняються безстроково.

Нематеріальні активи — активи, які не мають матеріальної форми: об'єкти інтелектуальної власності, а також інші аналогічні права, визнані у законодавчому порядку об'єктом права власності платника податку.

Ноу-хау (від англ. *know-how*, букв.: знаю як) — не захищені охоронними документами та не оприлюднені повністю чи частково конфіденційні знання або досвід технічного, виробничого, управлінського, комерційного чи фінансового характеру, що застосовуються у фаховій діяльності та становлять комерційну або службову таємницю.

Об'єкти авторського права — оприлюднені чи неоприлюднені твори науки, літератури та мистецтва (книги, брошури, статті, комп'ютерні програми; усні твори (виступи, лекції, промови, проповіді тощо), твори створені для сценічного показу (музичні з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та ін.); аудіовізуальні твори; скульптури, картини, малюнки, гравюри, літографії тощо; твори архітектури; фотографії; твори прикладного мистецтва, якщо вони не охороняються законодавством про охорону промислової власності; ілюстрації, карти, плани, ескізи, пластичні твори, що належать до географії, геології, топографії, архітектури та інших галузей науки; сценічні оброблення творів і фольклору, придатні для сценічного показу; похідні твори (переклади, адаптації, аранжування, інші переробки творів й оброблення фольклору); збірники творів, оброблень фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, включаючи бази даних, інші складові твору за умови, що вони є результатом творчої праці з добру, координації або упорядкування змісту тощо), які є результатом

творчої діяльності особистості незалежно від їх призначення, позитивних якостей, змісту, способу та форми вираження за умов втілення цих результатів в об'єктивній формі, що уможливорює їх сприйняття іншими людьми.

Об'єкти інтелектуальної власності — результати інтелектуальної діяльності, яким надана правова охорона, зокрема літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці тощо; права власності юридичних та фізичних осіб на результати творчої розумової діяльності у науково-технічній, виробничій та гуманітарній сферах (авторське право та суміжні права, права промислової власності).

Об'єкти суміжних прав — об'єкти інтелектуальної власності, що стосуються прав виконавців, виробників звуко- та відеозаписів, організацій ефірного та кабельного мовлення (виконання, фонограми, програми мовлення).

Об'єкти, що не охороняються авторським правом, — офіційні документи (закони, постанови, рішення тощо) та їх офіційні переклади; офіційні символи і знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки тощо); витвори народної творчості; повідомлення про новини дня або повідомлення про поточні події, що мають характер звичайної інформації; результати, одержані за допомогою технічних засобів, призначених для виробництва певного роду, без здійснення творчої діяльності, безпосередньо спрямованої на створення індивідуального твору.

Об'єктивізація знання — процес перетворення знання із суб'єктивної в об'єктивну форму, пов'язану з матеріальними носіями (технічним обладнанням, документацією, програмами, книгами тощо). Водночас, втілюючись у річ, знання залишаються за своєю природою ідеальною субстанцією.

Оприлюднення твору — здійснення за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав дій, що вперше роблять твір доступним для загального відома шляхом його опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо.

Опублікування твору — випуск в обіг за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав примірників твору, фонограми, відеограми у кількості, що задовольняє розумні потреби публіки шляхом їх продажу, здавання в майновий найм, побутового

чи комерційного прокату, надання доступу до них через електронні системи інформації таким чином, що будь-яка особа може його отримати з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором або передачі права власності на них чи володіння ними іншими способами, а також депонування рукопису твору, фонограми, відеограми у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю одержання у ньому примірника (копії) твору, фонограми, відеограми.

Опціон (від лат. *optio* — вибір, бажання) — попередня угода про укладення договору в майбутньому (в терміни, узгоджені сторонами); можливість вибору між окремими альтернативними варіантами угоди або зміни її початкових умов.

Опціонна угода — угода, відповідно до якої потенційний ліцензіат одержує право на більш детальне ознайомлення з об'єктом інтелектуальної власності з метою прийняття рішення про укладання ліцензійного договору на використання зазначеного об'єкта відповідно до попередньо узгоджених умов.

Організація мовлення — організація радіомовлення, ефірного, кабельного та супутникового телебачення, комп'ютерного мережевого мовлення (*web-casting*), що створюють власні передачі та об'єкти авторського, суміжних прав або використовують передачі інших осіб чи організацій.

Організація ефірного мовлення — теле-, радіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі в ефір за допомогою радіохвиль (лазерних променів, гамма-променів тощо) у будь-якому частотному діапазоні, в тому числі з використанням супутників.

Організація кабельного мовлення — теле-, радіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі на віддалі сигналу за допомогою того чи іншого виду наземного, підземного й підводного кабелю (провідникового, оптоволоконного тощо).

Організаційний капітал — систематизована і формалізована компетентність (поінформованість, обізнаність, авторитетність) працівників компаній, а також організаційні можливості та системи, які посилюють їхні творчі можливості (інформаційні ресурси, електронні мережі, організаційна структура, мобільність). Поділяється на інноваційний та процесний капітал.

Оригінальний твір — справжній власний твір автора, не скопійований повністю або в основному з іншого твору; у випадку похідного твору оригінальність полягає в індивідуальному методі переробки раніше існуючого твору.

Основні принципи охорони авторських прав — принцип національного режиму (твори, країною походження яких є одна з договірних держав, повинні користуватися тією самою охороною в кожній з інших договірних держав, яка надається творам їх власних громадян), принцип автоматичної охорони (охорона не повинна обумовлюватися виконанням будь-яких формальностей) і принцип незалежності охорони (охорона не залежить від наявності охорони в країні походження твору).

Особисті права — права, надані для охорони інтересів певної особистості, які опосередковано стосуються вимог авторів або виконавців щодо використання їх творів або виконань.

Особисті немайнові права — право авторства (виконання), право на захист репутації автора (виконавця), які є безстроковими та невіддільними від особистості автора.

Охорона прав інтелектуальної власності — регулювання відносин з приводу створення та використання об'єктів інтелектуальної власності за допомогою системи відповідних правових норм; сукупність економічних, юридичних, політичних та інших заходів, спрямованих на запобігання порушенням прав інтелектуальної власності.

Охоронний документ — документ, що підтверджує право його власника на об'єкт інтелектуальної власності та забезпечує його правову охорону.

Паризька конвенція про охорону промислової власності — багатостороння міжнародна угода, укладена в 1883 р. і спрямована на гармонізацію національних законодавств країн-учасниць на основі загальних принципів охорони промислової власності (принципи національного режиму та пріоритету), а також полегшення придбання та захисту прав на відповідні об'єкти. Є відкритою для участі будь-яких держав, готових взяти на себе відповідні зобов'язання. Україна бере участь у Паризькій конвенції з 25 грудня 1991 р.

Патент (від лат. *patens* — відкритий) — охоронний документ на об'єкт промислової власності, що видається уповноваженим компетентним державним органом (патентним відомством) і засвідчує пріоритет та авторство його творця, а також виключні права особи, яка володіє патентом на винахід, корисну модель, промисловий зразок, сорт рослин тощо на певній території протягом законодавчо встановленого терміну.

Патент європейський — патент, виданий Європейським патентним відомством (ЄПВ) відповідно до Європейської патентної конвенції (ЄПК).

Патентна грамота — офіційний бланк для оформлення патенту, який видається в одному примірнику незалежно від кількості власників патенту.

Патентна інформація — будь-яка інформація, що міститься в патентних документах.

Патентна ліцензія — ліцензія на використання об'єкта промислової власності, захищеного патентом.

Патентна угода — угода між юридичними особами щодо можливого використання патенту.

Патентна чистота — властивість об'єкта промислової власності, пов'язана з можливістю його використання в певній країні без порушення чинних на її території охоронних документів стосовно виключного права.

Патентне право — сукупність виключних прав на використання технічного чи художньо-конструктивного рішення, зокрема винаходу, корисної моделі, промислового зразка (у суб'єктивному розумінні); галузь цивільного права, що встановлює систему охорони прав на технічні та художньо-конструктивні рішення шляхом видачі патентів (в об'єктивному розумінні).

Патентний повірений — представник у справах інтелектуальної власності, який надає фізичним та юридичним особам допомогу щодо оформлення її правової охорони, здійснює представництво фізичних та юридичних осіб перед патентним відомством та організаціями, що входять до єдиної державної патентної системи.

Патентний пул — угода між монополіями з метою усунення конкуренції між ними, згідно з якою всі патенти, що є власністю учасників угоди, передаються організації, яка в подальшому надає учасникам пулу ліцензії на використання відповідних об'єктів промислової власності.

Патентний фонд — упорядковане зібрання патентних документів, довідково-пошуковий апарат до нього, а також нормативно-методичні та інші матеріали з питань охорони промислової власності.

Патентовласник — фізична чи юридична особа, якій належить патент на об'єкт інтелектуальної власності.

Патентоспроможність об'єктів промислової власності — відповідність об'єктів промислової власності умовам надання передбаченого законодавством охоронного документа (патенту): новизна, неочевидність, винахідницький рівень, промислова придатність, відповідність суспільним інтересам і нормам моралі.

Патентування — комплекс заходів щодо отримання патенту з метою забезпечення правової охорони таких об'єктів промислової власності, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин тощо.

Паушальний платіж — встановлена в результаті переговорів, чітко визначена, зафіксована ліцензійна винагорода за право користуватись об'єктом інтелектуальної власності, що не залежить від фактичного обсягу виробництва та реалізації продукції і виплачується одноразово або за декілька разів (при набранні чинності ліцензійним договором, передачі ліцензіату технічної документації, після випуску перших зразків продукції тощо).

Первісні суб'єкти авторського права — творці, які володіють усім комплексом виключних майнових та особистих немайнових прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Передача організації мовлення — передача, створена самою організацією ефірного або кабельного мовлення чи за її замовленням за рахунок її коштів іншою організацією; поширювані в ефір або по кабелю виконання, в тому числі літературних, художніх і музичних творів, а також звуки і зображення реальних та віртуальних об'єктів.

Переклад — вираження форми письмових або усних творів мовою, відмінною від мови оригіналу.

Переробка (обробка) твору — перетворення твору одного виду в інший вид, зміна жанру раніше існуючого твору в результаті переробки або зміни твору в межах одного й того самого жанру з метою пристосування й до інших умов використання; переробка творів, що охороняються авторським правом, здійснюється тільки за дозволом правовласника.

Піратство у сфері інтелектуальної власності — жаргонний термін, що позначає несанкціоноване комерційне виготовлення, продаж або інше введення в обіг об'єктів інтелектуальної власності; незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання комерційної вигоди без згоди правовласників.

Плагіат (від лат. *plagio* — краду) — порушення авторського права, навмисне привласнення авторства; недозволене запозичення чи відтворення чужого літературного, художнього чи мистецького твору (його частини) під своїм іменем або псевдонімом, не сумісне з творчою діяльністю, нормами моралі та закону, що охороняє авторське право.

“Повний перелік” прав власності — запропонований англійським дослідником А. Оноре перелік прав власності, що включає одинадцять елементів, у т. ч. права володіння, користування, розпорядження (управління), привласнення (право на дохід), на залишкову вартість, на безпеку, на перехід об'єкта власності у спадок, на безстроковість, на заборону шкідливого використання, на відповідальність через відшкодування та на залишковий характер.

Показ твору — демонстрація оригіналу або примірника твору безпосередньо або на екрані за допомогою плівки, діапозитива, теле-

візійного кадру або інших технічних засобів, а також демонстрація окремих кадрів аудіовізуального твору без дотримання їх послідовності.

Порушення авторського права — несанкціоноване використання твору, що охороняється авторським правом, у тих випадках, коли дозвіл на його використання передбачений законом.

Порушення прав інтелектуальної власності — неправомірне використання об'єктів інтелектуальної власності.

Постіндустріальне суспільство — етап цивілізаційного розвитку людства, на якому домінують новітні технологічні уклади, відбувається інтелектуалізація усіх сфер суспільного життя, провідну роль відіграють знання та інформація, які перетворюються на стратегічний ресурс розвитку людства.

Похідний твір — твір, що є творчою переробкою, трансформацією, адаптацією або будь-якою іншою зміною вже існуючого оригінального авторського твору (реферат, анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору, переклад, музичне аранжування, звукозапис, художня репродукція тощо) без завдання шкоди його охороні.

Похідні суб'єкти авторського права — творці похідних творів (перекладів, обробок, рефератів, резюме, оглядів, аранжувань) та збірок (енциклопедій, антологій, компіляцій даних (баз даних)), якщо здійснені ними переробка та відбір є результатом творчої розумової праці.

Походження товарів — належність товарів до певного місця, з якого вони походять, тобто місця їх виготовлення, видобування або перероблення.

Походження товарів географічне — країна, регіон або певна місцевість виготовлення, видобування або перероблення товарів.

Походження товарів негеографічне — належність товару до певного виробника (підприємства), що його виробляє, видобуває або переробляє.

Права автора — складові авторського права на твір, що стосуються різних способів або аспектів його використання та визначають дії, від яких правовласник повинен бути захищений; поділяються на майнові та особисті немайнові права.

Права власності — санкціоновані суспільством поведінкові відносини, що виникають між людьми у зв'язку з існуванням та використанням рідкісних благ; набір, пучок часткових повноважень, правомочностей та прийняття рішень стосовно того чи іншого ресурсу.

Прав власності теорія — теорія, представники якої права автора будь-якого творчого результату виводять із інтелектуальної діяль-

ності, визнаючи їх невід'ємними природними правами, незалежно від узаконення державою (пропріетарний підхід).

Правовласник — фізична або юридична особа, якій належить (за законом або відповідно до договору) право на об'єкт інтелектуальної власності.

Право інтелектуальної власності — право фізичних та юридичних осіб на володіння, користування та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності.

Правомочність — передбачена законом можливість учасника правовідносин здійснювати певні дії або вимагати цього від інших учасників.

Правомочності суб'єктів авторського права — правомочності, що поділяються на дві основні групи: 1) особисті немайнові права, невідчужувані від особистості творця, такі, що охороняються безстроково і не можуть передаватись іншим особам (права на авторство, ім'я, оприлюднення, відзив тощо); 2) майнові права, пов'язані з використанням твору на основі договірних відносин (права на відтворення, розповсюдження, публічне виконання, демонстрацію, експонування твору, його запис, переклад, переробку тощо).

Правонаступництво — перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої.

Прибутковий (дохідний) підхід до оцінювання вартості об'єктів інтелектуальної власності — підхід, що ґрунтується на ідеї залежності економічної цінності об'єктів інтелектуальної власності від майбутніх доходів, пов'язаних з їх використанням. При цьому дохід від використання об'єктів інтелектуальної власності визначається як різниця між грошовими надходженнями (за надання права використовувати об'єкт інтелектуальної власності (наприклад, роялті, паушальними платежами)) та грошовими виплатами за визначений період. Основними методами, які використовуються в рамках цього підходу, є метод дисконтування, метод капіталізації прибутку та метод комерційної значимості.

Прикладні дослідження — оригінальні дослідження, які визначають можливі шляхи використання результатів фундаментальних досліджень, спрямовані на здобуття нових знань та призначені переважно для здійснення конкретної практичної мети чи завдання.

Принципи авторського права — основні вихідні положення системи авторського права: свобода творчості, невідчужуваність особистих немайнових прав автора, свобода авторського договору, узгодження особистих інтересів автора з інтересами суспільства.

Принцип автоматичної охорони — одне з основних положень системи авторського права, згідно з яким права на об'єкти авторського права і суміжних прав виникають унаслідок самого факту їх ство-

рення, відтак для їхньої охорони не потрібні будь-які формальності (реєстрація, депонування, нотаріальне посвідчення тощо).

Принцип дихотомії — одне з основних положень системи авторського права, що встановлює правову відмінність між ідеями і змістом твору та проголошує, що в творах науки, літератури чи мистецтва охороняються не ідеї, а форми їх вираження.

Принцип дуалізму інтелектуальної власності — одне з основних положень системи інтелектуальної власності, відповідно до якого нематеріальні об'єкти інтелектуальної власності об'єктивно існують лише як такі, що втілені в матеріальні об'єкти.

Принцип конвенціонального пріоритету — один із найважливіших принципів Паризької конвенції, згідно з яким заявка, подана в одній із країн — членів Паризького союзу, надає заявникові право подати такі самі заявки (протягом 6—12 місяців від дати подання першої заявки) до будь-якої країни — учасниці угоди. Зазначені заявки розглядаються як пріоритетні, так, ніби вони подані в один день з першою заявкою.

Принцип національного режиму — один із найважливіших принципів Паризької конвенції, згідно з яким кожна з країн-учасниць зобов'язана надавати громадянам інших країн — членів Паризького союзу таку саму охорону промислової власності, яку ця країна надає власним громадянам.

Принципи патентного права — основні вихідні положення системи патентного права: надання патентної охорони лише патентоспроможним об'єктам інтелектуальної власності; їхня “патентна чистота”; визнання за власником патенту виключних прав на використання запатентованих об'єктів; встановлення санкцій за порушення цих прав; узгодження інтересів власника патенту з інтересами суспільства.

Пріоритет — першість у часі при здійсненні будь-якої діяльності.

Програмне забезпечення — упорядкована сукупність команд і даних для отримання певного результату за допомогою різних технічних засобів і пристроїв, зокрема комп'ютера (наприклад комп'ютерні програми).

Промислова власність — інтелектуальна власність, що охоплює права на такі об'єкти, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування, зазначення походження або найменування місця походження товарів.

Промислова придатність — критерій охороноздатності, що характеризує можливість використання об'єкта інтелектуальної власності у промисловості, сільському господарстві, охороні здоров'я та інших галузях.

Промисловий зразок — результат творчої діяльності людини у сфері художнього конструювання; художнє або художньо-конструкторське рішення, що визначає зовнішній вигляд виробу і має правову охорону як об'єкт промислової власності.

Публічне виконання — представлення за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав творів, виконань, фонограм, передач організацій мовлення шляхом декламації, гри, співу, танцю та іншим способом як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою будь-яких пристроїв і процесів (за винятком передачі в ефір чи по кабелях).

Публічний показ — демонстрація оригіналу або примірника творів, виконань, передач організацій ефірного і кабельного мовлення безпосередньо або на екрані за допомогою плівки, слайда, кадру або інших пристроїв.

Публічне сповіщення (сповіщення для загального відома) — сповіщення в ефір по кабелю або іншим способом зображень і (або) звуків творів, виконань, фонограм, передач організацій ефірного і кабельного мовлення.

Рівень техніки — ступінь втілення в новостворених об'єктах техніки перспективних науково-технічних ідей (рішень), що узагальнюються в конкретних техніко-економічних характеристиках промислової продукції.

Розповсюдження об'єктів авторського права і (або) суміжних прав — будь-яка дія, за допомогою якої об'єкти авторського права і (або) суміжних прав безпосередньо чи опосередковано пропонуються публіці.

Роялті (від англ. *royalty* — королівські привілеї) — періодичні відрахування ліцензіару (продавцю ліцензії) за право користування предметом ліцензійної угоди, які встановлюються у вигляді фіксованих ставок, що виплачуються ліцензіатом (покупцем ліцензії) через узгоджені проміжки часу протягом дії ліцензійної угоди. Ставка роялті встановлюється у відсотках від собівартості ліцензованої продукції, валового прибутку, в розрахунку на одиницю продукції, що випускається, або вартості продажу продукції; особливий різновид авторської винагороди, що становить частку автора в доходах, одержаних від використання його твору.

Рукопис — оригінальний примірник письмового твору в зафіксованому автором вигляді; у більш широкому розумінні — неопублікований примірник оригіналу.

Свідectво про реєстрацію знака для товарів і послуг — охоронний документ, який засвідчує право його власника на використання

знака для товарів і послуг, розпорядження ним і заборону його використання іншими особами.

Світова організація торгівлі (СОТ) — заснована у 1994 р. в м. Маракеші головна офіційна інституція міжнародної торговельної системи, міжурядова організація, яка відіграє роль міжнародного форуму для проведення торговельних переговорів, арбітра міждержавних торговельних суперечок, інституційного механізму реалізації домовленостей Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів тощо.

Селекційне досягнення — нетрадиційний об'єкт інтелектуальної власності, а саме: новий сорт рослини або нова порода тварини.

Система цифрового управління правами (DRM) — міжнародна система, спрямована на захист прав суб'єктів інтелектуальної власності у цифровому середовищі та боротьбу з піратством у сфері авторського права.

Система доменних імен — база даних, у якій символічні імена доменів відповідають їх цифровим адресам.

Слоган (від англ. *slogan*) — рекламний лозунг, девіз, спрямований на створення іміджу фірми та рекламу її продукції.

Службовий винахід — винахід, створений за дорученням роботодавця або у зв'язку з виконанням винахідником своїх службових обов'язків.

Спадкоємці — особи, які за законом або заповітом успадковують майнове право інтелектуальної власності.

Специфікація прав власності — термін, що широко використовується в економічній теорії прав власності та означає чітке визначення та закріплення прав і обов'язків власників, надійний захист їх правомочностей. У розвинених країнах історично склалися дві правові традиції щодо специфікації прав власності: *англосаксонська* (право власності трактується як складний пучок часткових повноважень, який може розширюватись або скорочуватись, і визнається, що в процесі розвитку права власності відбувається постійне його розщеплення та диференціація на часткові повноваження, якими добровільно обмінюються суб'єкти господарювання) і *континентальна* (абсолютизація права власності як священного, недоторканного, необмеженого та неподільного, сконцентрованого в руках одного економічного суб'єкта; еволюція власності трактується як обмеження, урізання єдиного і неподільного раніше права власності).

Співавторство — спільна належність двом чи більше особам права на об'єкт інтелектуальної власності, створений у результаті їх спільної творчої праці.

Споживчий капітал — складова інтелектуального капіталу, відносини фірми зі споживачами її продукції, що набувають прояву в прихильності, вірності, доброзичливості покупців тощо.

Спотворення твору — будь-які внесені до твору зміни, що спотворюють справжнє значення або форму його вираження і є порушенням особистих немайнових і майнових прав.

Справедлива винагорода — винагорода за використання творів авторів, за виконання, використання фонограм та радіо- і телепередач, що охороняються авторським правом, у розмірах і порядку, які відповідають нормам і діють при видачі дозволів на такі види використання.

Строк чинності права інтелектуальної власності — тривалість охорони особистих немайнових та майнових прав. У більшості країн особисте немайнове право є безстроковим, а тривалість виключних майнових прав залежить від виду об'єкта інтелектуальної власності.

Структурний капітал — складова інтелектуального капіталу, все, що дає можливість працівникам реалізувати свій потенціал: технічне і програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, знаки для товарів і послуг, відносини з клієнтами. Поділяється на клієнтський і організаційний капітал.

Суб'єкти авторського права — особи, працею яких створено науковий, літературний чи художній твір (автори, співавтори, укладачі та ін.), а також особи, які отримали авторські права за договорами чи в результаті подій, визначених законом (спадкоємці авторів, роботодавці та ін.).

Суб'єкти інтелектуальної власності — персоніфіковані носії відносин інтелектуальної власності (окремі особи, колективи, суспільство в цілому, держава, наднаціональні утворення).

Суб'єкти суміжних прав — суб'єкти відносин щодо похідних та залежних від прав авторів творів (виконавці, виробники записів (фонограм, відеограм), організації ефірного та кабельного мовлення).

Субліцензія — надання ліцензіатом права на використання об'єкта інтелектуальної власності третім особам за згодою ліцензіара і на умовах, передбачених у їх ліцензійній угоді.

Суміжні права — об'єднані в єдиний інститут з авторським правом, близькі або похідні від нього права, що стосуються творчої діяльності виконавців, виробників фонограм, відеограм, організацій ефірного та кабельного мовлення.

Суспільне надбання — твори та об'єкти суміжних прав, термін дії авторського права і (або) суміжних прав на які закінчився.

Твір — результат творчої діяльності у сфері науки, літератури та мистецтва, що відповідає вимогам авторського права.

Твір анонімний — твір, випущений у світ без зазначення прізвища або псевдоніму його автора.

Твір колективний — твір, створений двома або більше фізичними особами.

Твір несамостійний — похідний твір (переклад, обробка, анотація, реферат, резюме, огляд, інсценізація, аранжування та інші переробки творів науки, літератури і мистецтва) або збірник (енциклопедія, антологія, база даних та інші складені твори, які за добором і розташуванням матеріалів є результатом творчої праці).

Твір оригінальний — самостійний початковий твір, що є продуктом творчої праці, на основі якого можуть створюватися похідні твори.

Твір похідний — твір, створений шляхом творчої переробки раніше існуючого твору або в творчих елементах його перекладу на іншу мову.

Твір складений (збірник, компіляція) — твір, складений з раніше існуючих творів (їх частин) без особистої участі їх авторів (антологія, хрестоматія, енциклопедія, довідник, база даних тощо).

Твір спільний — твір, створений двома або більше авторами.

Твір, створений за замовленням, — твір, створений відповідно до угоди між автором та іншою фізичною або юридичною особою, яка замовила його авторів за погодженою з ним винагороду.

Твір службовий — твір, створений у порядку виконання працівником службових обов'язків або службового завдання роботодавця. Особисте немайнове право на такий твір належить його автору, а виключне майнове право — роботодавцю, якщо в договорі між ним і автором не передбачене інше.

Творчість — розумова діяльність людини, що відображає уявлення про навколишній світ у нових, оригінальних формах та змісті у всіх сферах людської діяльності.

Теорема Коуза — теорема, виведена на основі досліджень відомого західного дослідника Р. Коуза, згідно з якою чітке визначення (специфікація) прав власності та нульові трансакційні витрати приводять до того, що алокація ресурсів (структура виробництва) залишається незмінною та ефективною незалежно від змін у розподілі прав власності (якщо абстрагуватись від ефекту доходу).

Технічні засоби захисту — технічні пристрої, технологічні розробки, призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права і (або) суміжних прав при сприйнятті і (або) копіюванні захищених (закодованих) записів у фонограмах (відеограмах) і передачах організацій мовлення чи для контролю доступу до використання об'єктів авторського права і суміжних прав.

Технологічний уклад — стійке цілісне утворення, замкнений цикл, який включає добування, отримання первинних ресурсів, всі стадії їх переробки та випуск набору кінцевих продуктів. Сучасні дослідники розрізняють від п'яти до шести технологічних укладів, що історично склалися в процесі розвитку людської цивілізації (1 — заснований на нових технологіях у текстильній промисловості та використанні енергії води; 2 — пов'язаний з розвитком залізничного транспорту, механізацією виробництва на основі використання парового двигуна; 3 — заснований на розвитку важкого машинобудування, електроенергетики, хімічної промисловості; 4 — пов'язаний з подальшим розвитком електроенергетики, використанням нафти, газу, нових синтетичних матеріалів; 5 — пов'язаний з розвитком мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, освоєнням Космосу; 6 — заснований на розвитку біотехнології, систем штучного інтелекту, глобального інформаційного зв'язку тощо).

Технологічні інновації — діяльність суб'єктів господарювання, спрямована на розробку та впровадження технологічно нових продуктів (продуктові інновації) та процесів (процесові інновації).

Товарний знак — об'єкт промислової власності, умовне символічне позначення, що слугує для індивідуалізації товарів та ідентифікації джерел їх походження; позначення для вирізнення товарів і послуг, вироблених і наданих одними виробниками, від однорідних товарів і послуг, вироблених і наданих іншими виробниками.

Товарний знак звуковий — товарний знак, представлений у вигляді музичного твору або його частини, шумів різного походження тощо.

Товарний знак комбінований — товарний знак, представлений у вигляді комбінації різних елементів, образотворчих, словесних, об'ємних та інших позначень.

Товарний знак образотворчий — товарний знак, представлений у вигляді зображення різних предметів, живих істот, фігур будь-якої форми, композиції ліній, плями тощо.

Товарний знак об'ємний — товарний знак, представлений у вигляді тривимірного об'єкта, фігури і комбінації ліній, фігур.

Товарний знак словесний — товарний знак, представлений у вигляді слова, сполучення літер, що мають словесний характер, лексичні образи.

Топологія (топографія) інтегральних мікросхем — нетрадиційний об'єкт інтелектуальної власності, зафіксоване на матеріальному носіїві просторово-геометричне розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми і з'єднань між ними.

Торговельна марка (англ. *trade mark*) — об'єкт промислової власності, умовне символічне позначення, що ідентифікує товари та

джерела їх походження; будь-яке позначення, призначене та придатне для вирізнення товарів і послуг однієї особи з-поміж товарів і послуг інших осіб.

Трансакційні витрати — витрати, що виникають у зв'язку з передачею прав власності. Включають: витрати на збирання та обробку ринкової інформації, ведення переговорів, укладення та юридичне оформлення угод, забезпечення їх виконання та компенсації збитків у випадку їх порушення, витрати, пов'язані з опортуністичною поведінкою контрагентів тощо.

Трансляція — розповсюдження телевізійних або радіомовних програм за допомогою технічних засобів зв'язку.

Угода TRIPS (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights) — угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, невід'ємна складова угоди СОТ, підписана 15 квітня 1994 р. і спрямована на міжнародне регулювання правил щодо торгівлі інтелектуальними продуктами, інвестицій в інтелектуальну діяльність, охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг — філія державного підприємства “Український інститут промислової власності”, місією якої є інформаційне забезпечення та організаційна підтримка інноваційного бізнесу шляхом надання інформації щодо процедури набуття прав на винаходи, корисні моделі, торговельні марки, промислові зразки, їх використання і захисту.

Умови патентоспроможності — умови, за яких об'єкт промислової власності може набути правової охорони (для винаходу — новизна, винахідницький рівень і промислова придатність; для корисної моделі — новизна і промислова придатність; для промислового зразка — новизна; для сорту рослин — новизна, вирізняльність, однорідність та стабільність за виявом ознак, породжених певним генотипом чи певною комбінацією генотипів).

Універсальна стратегія розгляду спорів щодо доменних імен (UDRP) — уніфікована та обов'язкова система адміністративного врегулювання спорів щодо недобросовісної реєстрації назв доменів (кіберсквотингу), розроблена Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) у ході процесу в рамках ВОІВ за назвою доменів у Інтернеті та прийнята Корпорацією Інтернету з присвоєння назв і номерів (UCANN).

Управління інтелектуальною власністю — цілеспрямований вплив на процеси створення та використання об'єктів інтелектуальної власності з метою підвищення ефективності її функціонування.

Фірмове найменування — об'єкт промислової власності, найменування юридичної особи, суб'єкта господарювання, яке дає можливість ідентифікувати конкретне підприємство та вирізнити його з-поміж інших.

Фонограма — звукозапис на відповідному носіїві (магнітній стрічці, диску, грамофонній платівці, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що належить до аудіовізуального твору.

Форма вираження твору — форма, що уможливорює сприйняття твору, наприклад виконання, декламування, фіксація тощо.

Франчайзер — особа, яка передає іншим особам ліцензію на технологію виробництва товарів або надання послуг.

Франчайзі — особа, яка отримує ліцензію (франшизу) на технологію виробництва товарів або надання послуг.

Франчайзинг (від лат. *franchise* — привілея, пільга, особливе право) — угода, відповідно до якої франчайзі (юридична або фізична особа, що отримує ліцензію) зобов'язується здійснювати виробничу і (або) комерційну діяльність згідно з домовленістю, досягнутою з франчайзером (продавцем ліцензії); комплексна ліцензія на передачу технології виробництва товарів чи надання послуг з урахуванням досвіду і репутації ліцензіара; одна з форм співпраці малого і великого бізнесу, за якої потужні корпорації укладають угоди з невеликими фірмами, передаючи останнім право діяти від імені цих корпорацій.

Фундаментальні дослідження — експериментальні або теоретичні дослідження, спрямовані на здобуття нових знань щодо закономірностей розвитку природи та суспільства, результатом яких є гіпотези, теорії, методи тощо.

Юридична особа — фірма (компанія, організація, підприємство, установа), яка, виконуючи покладені на неї функції, виступає самостійним суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ¹

Загальне законодавство України у сфері інтелектуальної власності

Конституція України

Кодекси України:

Цивільний кодекс України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Кримінальний кодекс України.

Митний кодекс України.

Кримінально-процесуальний кодекс України.

Господарський процесуальний кодекс України.

Кодекс законів про працю України.

Цивільний процесуальний кодекс України.

Закони України:

Про захист економічної конкуренції.

Про Антимонопольний комітет України.

Про культуру.

Про інноваційну діяльність.

Про зовнішньоекономічну діяльність.

Про господарські товариства.

Про об'єднання громадян.

Про інформацію.

Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні.

Про режим іноземного інвестування.

Про науково-технічну інформацію.

¹ Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/normative_acts.html

Про інвестиційну діяльність.
Про телебачення і радіомовлення.
Про захист інформації в автоматизованих системах.
Про наукову і науково-технічну експертизу.
Про наукову і науково-технічну діяльність.
Про рекламу.
Про інформаційні агентства.
Про видавничу справу.
Про народні художні промисли.
Про архітектурну діяльність.
Про професійних творчих працівників і творчі союзи.
Про кінематографію.

Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності стосовно виконання вимог, пов'язаних із вступом України до СОТ.

Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні.

Укази Президента України:

Положення про Державну службу інтелектуальної власності України.

Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні.

Про Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні.

Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

Деякі питання виконання Угоди про співробітництво у сфері правової охорони й захисту інтелектуальної власності та створення Міждержавної ради з питань правової охорони й захисту інтелектуальної власності.

Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України з питань інтелектуальної власності від 14 вересня 2011 р. № 957.

Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України з питань інтелектуальної власності від 31 серпня 2011 р. № 904.

Про деякі питання надання Міністерством освіти і науки, молоді та спорту і Державною службою інтелектуальної власності платних адміністративних послуг.

Про затвердження Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності.

Про затвердження Концепції легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням.

Про утворення Державної патентної бібліотеки.

Про затвердження Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених).

Про затвердження Порядку використання комп'ютерних програм в органах виконавчої влади.

Про внесення змін до Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності.

Про внесення змін до Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Про затвердження Національного стандарту № 4 "Оцінка майнових прав інтелектуальної власності".

Про затвердження Положення про Координаційну раду з питань захисту прав інтелектуальної власності УЄФА та складу Координаційної ради.

Декрет Кабінету Міністрів України "Про державне мито".

Декрет Кабінету Міністрів України "Про стандартизацію і сертифікацію".

Відомчі нормативно-правові акти:

Дослідні випробування процесів складання, подання та експертизи заявок на об'єкти права інтелектуальної власності у формі електронного документа.

Положення про офіційні видання державної системи правової охорони інтелектуальної власності.

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з питань інтелектуальної власності.

Наказ "Про затвердження нормативних документів, необхідних для застосування Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених).

Наказ "Про запровадження у вищих навчальних закладах навчальної дисципліни "Інтелектуальна власність".

Наказ "Про створення підрозділів з питань інтелектуальної власності".

Положення "Про державний реєстр представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених)".

Положення про апеляційну комісію Державного департаменту інтелектуальної власності.

Наказ "Щодо питань атестації представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених)".

Спеціальне законодавство України у сфері інтелектуальної власності

Спеціальне законодавство України у сфері промислової власності

Закони України:

- Про охорону прав на винаходи і корисні моделі.
- Про охорону прав на знаки для товарів і послуг.
- Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем.
- Про захист від недобросовісної конкуренції.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

- Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів.
- Про державну систему депонування штамів мікроорганізмів.
- Про затвердження Угоди про взаємне забезпечення збереження міждержавних секретів у галузі правової охорони винаходів.
- Про порядок виплати винагороди авторам винаходів і промислових зразків, що охороняються чинними на території України свідоцтвами СРСР.
- Про Всеукраїнський конкурс інноваційних технологій.
- Про затвердження Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності.
- Постанова КМУ "Деякі питання надання Міністерством освіти і науки, молоді та спорту і Державною службою інтелектуальної власності платних адміністративних послуг" від 30 травня 2012 р. № 550.
- Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) чи зареєстрованої топографії інтегральної мікросхеми.

Відомчі нормативно-правові акти:

Винаходи:

- Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель.
- Правила розгляду заявки на винахід та заявки на корисну модель.
- Зміни до Правил складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель.
- Положення про Державний реєстр патентів України на винаходи.

Положення про Державний реєстр патентів України на корисні моделі.

Положення про Державний реєстр патентів і деклараційних патентів України на секретні винаходи.

Положення про Державний реєстр деклараційних патентів України на секретні корисні моделі.

Інструкція про порядок продовження строку дії патенту на винахід, об'єктом якого є засіб, використання якого потребує дозволу компетентного органу.

Зміни до Інструкції про порядок продовження строку дії патенту на винахід, об'єктом якого є засіб, використання якого потребує дозволу компетентного органу”.

Інструкція про офіційну публікацію заяви про готовність надання будь-якій особі дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) та клопотання про її відкликання.

Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на винахід (корисну модель) та видачу ліцензії на використання винаходу (корисної моделі).

Промислові зразки:

Правила складання та подання заявки на промисловий зразок.

Зміни до Правил складання та подання заявки на промисловий зразок.

Правила розгляду заявки на промисловий зразок.

Положення про Державний реєстр патентів України на промислові зразки.

Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на промисловий зразок та видачу ліцензії на використання промислового зразка.

Інструкція про офіційну публікацію заяви про надання будь-якій особі дозволу на використання запатентованого промислового зразка та клопотання про її відкликання.

Знаки для товарів і послуг:

Правила погодження питань про внесення позначення, що містить офіційну назву держави “Україна”, до знака для товарів і послуг.

Правила складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг.

Правила погодження питань про внесення позначення, що містить офіційну назву держави “Україна”, до знака для товарів і послуг.

Положення про Комісію щодо погодження питань про внесення позначення, що містить офіційну назву держави “Україна”, до знака для товарів і послуг.

Положення про Державний реєстр свідоцтв України на знаки для товарів і послуг.

Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на знак для товарів і послуг та видачу ліцензії на використання знака для товарів і послуг.

Зазначення походження товарів:

Правила складання, подання та проведення експертизи заявки на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару та/або права на використання реєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару.

Зміни до Правил складання, подання та проведення експертизи заявки на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару та/або права на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару.

Положення про перелік видових назв товарів.

Положення про Державний реєстр України назв місць походження товарів і прав на використання реєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів.

Топографії інтегральних мікросхем:

Правила складання, подання та розгляду заявки на реєстрацію топографії інтегральної мікросхеми.

Положення про Державний реєстр України топографій інтегральних мікросхем.

Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на топографію інтегральної мікросхеми та видачу ліцензії на використання топографії інтегральної мікросхеми.

Інші:

Положення про комісію ДДІВ по атестації представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених).

Наказ МОНУ про запровадження нової системи номерів заявок на об'єкти права промислової власності.

Рекомендації щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською, французькою, німецькою та італійською мовами.

Інструкція про порядок ознайомлення будь-якої особи з матеріалами заявки на об'єкт права інтелектуальної власності.

Спеціальне законодавство України у сфері авторського права і суміжних прав

Закони України:

Про авторське право і суміжні права.

Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування.

Укази Президента України:

Про невідкладні заходи щодо соціального захисту діячів літератури і мистецтва в умовах переходу до ринкових відносин.

Про державну економічну підтримку вітчизняних друкованих засобів масової інформації.

Про деякі питання державної підтримки книговидавничої справи.

Про невідкладні заходи щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності в процесі виробництва, експорту, імпорту та розповсюдження дисків для лазерних систем зчитування.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

Про розміри відрахувань до фондів творчих спілок України за використання творів літератури та мистецтва.

Про затвердження Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів.

Про затвердження положень з питань розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Про затвердження Тимчасового положення про мінімальні ставки гонорару та авторської винагороди за фільми, що створюються за державним замовленням на кіностудіях України.

Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір.

Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Державної служби інтелектуальної власності.

Про затвердження порядку застосування спеціальних заходів до суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у сфері виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування.

Про затвердження Порядку надання, зберігання та видачі примірників дисків для лазерних систем зчитування.

Про затвердження розміру, порядку та умов виплати винагороди (роялті) за комерційне використання опублікованих з комерційною метою фонограм, відеограм, їх примірників та зафіксованих у них виконань.

Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав.

Про затвердження Концепції легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням.

Про затвердження Порядку легалізації комп'ютерних програм в органах виконавчої влади.

Про затвердження порядку присвоєння і нанесення на диски для лазерних систем зчитування спеціального ідентифікаційного коду та визнання спеціальних ідентифікаційних кодів, нанесених на диски, що імпортуються.

Про основні вузли для спеціалізованого обладнання з виробництва дисків для лазерних систем зчитування, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню.

Про розмір відрахувань виробниками та імпортерами обладнання і матеріальних носіїв, із застосуванням яких у домашніх умовах можна здійснити відтворення творів і виконань, зафіксованих у фонограмах і (або) відеограмах.

Відомчі нормативно-правові акти:

Наказ “Про затвердження Положення про Реєстр виробників та розповсюджувачів програмного забезпечення”.

Про затвердження Порядку визначення уповноважених організацій колективного управління...

Про порядок виплати авторської винагороди за передачу виключних майнових прав на фільм і його використання, що створюється за державним замовленням Міністерства культури і мистецтв України.

Про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування.

Про затвердження Порядку обліку організацій колективного управління та здійснення нагляду за їх діяльністю.

Про затвердження Порядку здійснення відрахувань виробниками та імпортерами обладнання і матеріальних носіїв, із застосуванням яких у домашніх умовах можна здійснити відтворення творів і виконань, зафіксованих у фонограмах і (або) відеограмах.

Про утворення Реєстру комп'ютерних програм.

Про затвердження правил використання комп'ютерних програм у навчальних закладах.

Про затвердження Порядку застосування фінансових санкцій до суб'єктів господарювання за порушення вимог Закону України “Про

особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування матриць”.

Про затвердження Порядку визначення уповноважених організацій, які здійснюватимуть збирання і розподіл між суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав коштів від відрахувань (відсотків) виробниками та імпортерами обладнання і матеріальних носіїв, із застосуванням яких у домашніх умовах можна здійснити відтворення творів і виконань, зафіксованих у фонограмах і (або) відеограмах.

Про затвердження Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування, матриць.

Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення організаціями колективного управління форм звітності.

Нормативно-правові акти та методичні видання щодо захисту прав інтелектуальної власності УЄФА:

Закон України “Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні”.

Проект Закону України “Про права інтелектуальної власності та репутацію Об'єднання європейських футбольних асоціацій”.

Тимчасові правила виконання процедурних вимог УЄФА під час проведення експертизи заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг.

Тимчасові правила виконання процедурних вимог УЄФА під час проведення експертизи заявки на промисловий зразок.

Методичні рекомендації “Забезпечення виконання вимог УЄФА під час проведення експертизи заявок на знаки для товарів і послуг”.

Методичні рекомендації “Забезпечення виконання вимог УЄФА під час проведення експертизи заявок на промислові зразки”.

Посібник “Методичні рекомендації щодо запобігання паразитичному маркетингу”.

Посібник “Методичні рекомендації щодо державної реєстрації прав на інтелектуальну власність”.

Брошура “Інтелектуальна власність Об'єднання європейських футбольних асоціацій. Правова охорона та захист в Україні”.

Оприлюднення проектів нормативно-правових актів:

Проект наказу МОНмолодьспорту “Про затвердження Правил складання та подання заявки на знак для товарів і послуг” (обговорення тривало до 19 березня 2012 р.).

Проект наказу МОНмолодьспорту “Про затвердження Положення про Реєстр виробників та розповсюджувачів програмного забезпечення” (обговорення тривало до 26 січня 2012 р.).

Проект наказу “Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва...” (обговорення тривало до 18.11.2011 р.).

Проект наказу МОНУ “Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності...” (обговорення тривало до 18.11.2011 р.).

Проект постанови КМУ “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 623” (обговорення тривало до 6 жовтня 2011 р.).

Проект Закону України “Про права інтелектуальної власності та репутацію Об’єднання європейських футбольних асоціацій” (обговорення тривало до 23 липня 2011 р.).

Проект Закону України “Про ратифікацію Угоди про співпрацю у сфері правової охорони і захисту ІВ та створення Міждержавної ради з питань правової охорони і захисту ІВ” (обговорення тривало до 27 травня 2011 р.).

Проект наказу МОНУ “Про скасування наказу “Про затвердження Ліцензійних умов ...” (Повторно. Обговорення тривало до 20 травня 2011 р.).

Проект наказу МОНУ “Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності...” (Повторно. Обговорення тривало до 20 травня 2011 р.).

Проект наказу МОНУ “Про скасування наказу “Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва дисків...” (обговорення тривало до 17 квітня 2011 р.).

Проект наказу МОНУ “Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності...” (обговорення тривало до 17 квітня 2011 р.).

Проект Закону України “Про внесення зміни до статті 9 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” (обговорення тривало до 15 березня 2011 р.).

Концепція державної цільової програми ліцензування ПЗ, що використовується органами державної влади, на 2011—2015 рр.

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ТА УГОДИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Міжнародні договори, адміністративні функції яких виконує ВОІВ:

- Сінгапурський договір про право з торговельних марок.
- Конвенція, що засновує Всесвітню організацію інтелектуальної власності.
- Всесвітня конвенція про авторське право.
- Паризька конвенція про охорону промислової власності.
- Договір про патентну кооперацію.
- Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків.
- Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів.
- Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин.
- Договір про закони щодо товарних знаків.
- Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури.
- Найробський договір про охорону Олімпійського символу.
- Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків.
- Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків.
- Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм.
- Договір ВОІВ про авторське право.
- Договір ВОІВ про виконання і фонограми.
- Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення.
- Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків.
- Договір про патентне право.
- Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію.
- Локарнська угода про заснування Міжнародної патентної класифікації.
- Віденська угода про заснування Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків.

Міжнародні угоди держав — учасниць СНД:

- Угода про співробітництво в галузі авторського права і суміжних прав.
- Угода про взаємне забезпечення збереження міждержавних секретів в галузі правової охорони винаходів.

Угода про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних зазначень.

Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про визначення компетентного органу з виконання Угоди між Україною та Грузією про взаємну правову охорону географічних зазначень для вин, спиртних напоїв та мінеральних вод”.

Угода про співпрацю у сфері правової охорони і захисту інтелектуальної власності та створення Міждержавної ради з питань правової охорони і захисту ІВ.

Міжурядові угоди:

Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в сфері охорони промислової власності.

Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в сфері охорони промислової власності.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Виконавчою Владою Грузії про співробітництво у сфері охорони промислової власності.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво в галузі охорони промислової власності.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво у сфері охорони прав інтелектуальної власності.

Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в області охорони промислової власності.

Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво у сфері охорони авторського права і суміжних прав.

Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності.

Угода про співробітництво у сфері інтелектуальної власності між Кабінетом Міністрів України і Урядом Китайської Народної Республіки.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про взаємну охорону прав на результати інтелектуальної діяльності, що створені та надані в ході двостороннього військово-технічного співробітництва.

Угода між Україною та Грузією про взаємну правову охорону географічних зазначень для вин, спиртних напоїв та мінеральних вод.

Угода між КМУ та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону прав на результати інтелектуальної діяльності, що використо-

вуються та отримані в ході двостороннього військово-технічного співробітництва.

Міжнародні договори міжвідомчого характеру:

Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою та Відомством Данії.

Стандарти у сфері інтелектуальної власності:

Стандарти Всесвітньої організації інтелектуальної власності.
Державні стандарти України (ДСТУ).

НАЙВАЖЛИВІШІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ, КОНВЕНЦІЇ ТА УГОДИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Програмні міжнародні угоди:

Паризька конвенція про охорону промислової власності (прийнята на Дипломатичній конференції в Парижі в 1883 р., розвинена Мадридським протоколом 1911 р.), із змінами та доповненнями.

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, прийнята 9 вересня 1886 р., із змінами та доповненнями.

Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій ефірного мовлення (Римська конвенція), підписана в 1952 р.

Найробський договір про охорону олімпійського символу, підписаний в 1981 р.

Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури, підписаний в 1977 р.

Мадридська угода про недопущення неправдивих або таких, що вводять в оману, зазначень походження товарів, підписана в 1891 р., із змінами та доповненнями.

Договір про закони щодо товарних знаків (Договір TLT), підписаний у Женеві в 1994 р.

Міжнародна конвенція про охорону селекційних досягнень, підписана в 1961 році, із змінами та доповненнями.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода TRIPS), підписана в 1995 р.

Класифікаційні міжнародні угоди:

Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію, підписана в 1971 р., із змінами та доповненнями.

Ніццька угода про міжнародну класифікацію товарів і послуг з метою реєстрації знаків (Ніццька угода), підписана в 1957 р.

Віденська угода про введення Міжнародної класифікації образотворчих елементів знаків для товарів (Віденська угода), підписана в 1973 р.

Локарнська угода про введення Міжнародної класифікації промислових зразків (Локарнська угода), підписана в 1968 р.

Реєстраційні міжнародні угоди:

Договір про патентну кооперацію (Договір РСТ), підписаний в 1970 р., переглянутий в 1979 та 1984 рр.

Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків (Мадридська угода), підписана у 1891 р. і доповнена Мадридським протоколом 1989 р.

Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків, підписана в 1925 р., із змінами і доповненнями.

Лісабонська угода про охорону найменувань місць походження та їх міжнародної реєстрації, підписана в 1958 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ № 4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності”¹

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів
України від 3 жовтня 2007 р. № 1185

Загальна частина

1. Національний стандарт № 4 (далі — Стандарт) є обов’язковим для застосування суб’єктами оціночної діяльності під час проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності, а також особами, які здійснюють відповідно до законодавства рецензування звітів про оцінку.

Стандарт може застосовуватись для визначення розміру збитків, завданих у зв’язку з неправомірним використанням об’єктів права інтелектуальної власності.

2. Об’єктами оцінки відповідно до цього Стандарту є майнові права інтелектуальної власності, які належать до об’єктів у нематеріальній формі.

3. У цьому Стандарті наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

авторська винагорода — плата творцю (винахіднику, автору) за використання об’єкта права інтелектуальної власності, розмір якої визначається договором з урахуванням положень нормативно-правових актів з питань інтелектуальної власності;

база роялті — показник господарської діяльності, який використовується для визначення величини роялті;

залишковий строк корисного використання об’єкта права інтелектуальної власності — період починаючи з дати оцінки до закінчення строку корисного використання об’єкта права інтелектуальної власності;

комбінований платіж — ліцензійний платіж, що включає роялті та паушальний платіж;

контрафактна продукція — продукція або примірник, які випускаються, відтворюються, публікуються, розповсюджуються, реалізуються тощо з порушенням майнових прав інтелектуальної власності;

¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF>

ліцензійна продукція — продукція, виготовлена з використанням об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який надані згідно з ліцензійним договором чи ліцензією на використання об'єкта права інтелектуальної власності (далі — ліцензійний договір);

ліцензійний платіж — плата за надання прав на використання об'єкта права інтелектуальної власності, що є предметом ліцензійного договору. До ліцензійних платежів належать паушальний платіж, роялті та комбінований платіж;

паушальний платіж — одноразовий платіж, який становить фіксовану суму і не залежить від обсягів виробництва (продажу) продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності;

роялті — ліцензійний платіж у вигляді сум, які сплачуються періодично, залежно від обсягів виробництва або реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності; ставка роялті — частка бази роялті у відсотковому виразі, яка використовується для визначення величини роялті;

строк корисного використання об'єкта права інтелектуальної власності — строк, протягом якого є імовірність отримання економічної вигоди від використання об'єкта права інтелектуальної власності за умови чинності майнових прав на такий об'єкт;

фактичний строк корисного використання об'єкта права інтелектуальної власності — період від початку строку корисного використання об'єкта права інтелектуальної власності до дати оцінки.

Інші терміни вживаються у значенні, наведеному в національних стандартах оцінки майна та інших нормативно-правових актах з питань оцінки майна та інтелектуальної власності.

4. Вибір бази оцінки майнових прав інтелектуальної власності здійснюється відповідно до вимог, установлених Національним стандартом № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” (1440-2003-п) (далі — Національний стандарт № 1).

5. Нормативно-правовими актами з питань оцінки можуть установлюватися особливості застосування та порядок визначення оціночної вартості майнових прав інтелектуальної власності.

6. Застосування методичних підходів та обґрунтування висновку про вартість майнових прав інтелектуальної власності здійснюються з урахуванням вимог, установлених Національним стандартом № 1 (1440-2003-п) та цим Стандартом.

7. Відповідно до цього Стандарту оцінюються майнові права на такі об'єкти права інтелектуальної власності:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;

компіляції даних (бази даних);
виконання;
фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
раціоналізаторські пропозиції;
сорти рослин, породи тварин;
комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
комерційні таємниці;
інші об'єкти, що згідно із законодавством належать до об'єктів права інтелектуальної власності.

8. Для проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності застосовуються такі методичні підходи:

дохідний;
порівняльний;
витратний.

Особливості застосування методичних підходів

9. Дохідний підхід до оцінки майнових прав інтелектуальної власності ґрунтується на застосуванні оціночних процедур переведення очікуваних доходів у вартість об'єкта оцінки.

Дохідний підхід застосовується для оцінки майнових прав інтелектуальної власності у випадку, коли можливо визначити розмір доходу, що отримує або може отримувати юридична чи фізична особа, якій належать такі права, від їх використання.

10. Основними методами дохідного підходу, що застосовуються для оцінки майнових прав інтелектуальної власності, є метод непрямої капіталізації (дисконтування грошового потоку) та метод прямої капіталізації доходу.

Зазначені методи застосовуються для оцінки цілісного майнового комплексу, в якому використовується об'єкт права інтелектуальної власності, і майнових прав інтелектуальної власності як окремих об'єктів оцінки. У разі оцінки майнових прав інтелектуальної власності шляхом виділення вартості майнового права з вартості цілісного майнового комплексу оціночні процедури повинні відповідати вимогам Національного стандарту № 3 "Оцінка цілісних майнових комплексів" (1655-2006-п).

11. Застосування методів непрямої капіталізації (дисконтування грошового потоку) та прямої капіталізації доходу для оцінки майнових прав інтелектуальної власності передбачає визначення розміру

тієї частини доходу, що отримана у зв'язку з наявністю у юридичної або фізичної особи таких прав. При цьому грошовим потоком чи доходом може бути:

для методів переваги у прибутку і розподілу прибутків — різниця між прибутком суб'єкта права інтелектуальної власності, отриманого в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності, та прибутком, отриманим без використання такого об'єкта;

для методу додаткового прибутку — додатковий прибуток, який отримано суб'єктом права інтелектуальної власності в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності;

для методу роялті — ліцензійний платіж за надання прав на використання об'єкта права інтелектуальної власності.

12. Застосування методу переваги у прибутку передбачає дисконтування або пряму капіталізацію різниці між прибутком від діяльності суб'єкта права інтелектуальної власності, що провадиться з використанням об'єкта права інтелектуальної власності, та прибутком, отриманим від такої діяльності, за умови, що вона провадиться без використання зазначеного об'єкта.

Метод переваги у прибутку може застосовуватися шляхом оцінки станом на одну дату цілісного майнового комплексу суб'єкта права інтелектуальної власності та цього комплексу, виходячи з припущення про відсутність у його складі майнових прав інтелектуальної власності. При цьому вартість цілісного майнового комплексу оцінюється шляхом дисконтування грошових потоків або шляхом прямої капіталізації доходу за умови відповідного обґрунтування у звіті про оцінку. Вартість майнових прав інтелектуальної власності дорівнює різниці у вартості цілісних майнових комплексів, визначеній відповідно до абзацу другого цього пункту.

Джерелом формування переваги у прибутку, що виникає в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності, зокрема, може бути:

збільшення ціни реалізації одиниці продукції (товарів, робіт, послуг);

збільшення обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у натуральному виразі;

скорочення витрат, пов'язаних з виробництвом та/або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг).

13. Метод розподілу прибутків полягає у виділенні тієї частини прибутку, що отримана в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності, із загальної суми прибутку суб'єкта права інтелектуальної власності з подальшим переведенням такої частини прибутку у вартість майнових прав інтелектуальної власності. Процедура переведення здійснюється шляхом дисконтування або прямої

капіталізації прибутку за умови обґрунтування застосування однієї із зазначених оціночних процедур у звіті про оцінку.

14. Застосування методу додаткового прибутку передбачає пряму капіталізацію додаткового прибутку, який може отримувати суб'єкт права інтелектуальної власності в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності понад середній прибуток, який отримують подібні суб'єкти, що не мають переваги володіння такими майновими правами.

Метод додаткового прибутку застосовується за умови, що оцінювачем не виявлено підстав для того, щоб припускати наявність у складі цілісного майнового комплексу суб'єкта права інтелектуальної власності інших нематеріальних активів, крім оцінюваного майнового права інтелектуальної власності.

15. Метод роялті застосовується за умови, що майнові права інтелектуальної власності надані або можуть бути надані за ліцензійним договором іншій фізичній або юридичній особі.

Метод полягає у визначенні суми дисконтованих доходів від ліцензійних платежів.

За базу роялті може прийматись виручка від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг), обсяг виробленої чи реалізованої ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) в натуральному виразі, величина доходу (прибутку) від реалізації ліцензійної продукції (товарів, робіт, послуг) та інші показники господарської діяльності.

Ставка роялті визначається на підставі результатів аналізу ринку подібних об'єктів права інтелектуальної власності, за використання яких сплачується роялті.

Під час визначення розміру ліцензійних платежів враховуються вид та строк дії ліцензійного договору, кількість ліцензійних договорів, сфера використання об'єкта права інтелектуальної власності, обсяг переданих прав, характеристики об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який є предметом ліцензійного договору, залишковий строк його корисного використання, строк освоєння процесу виробництва та/або реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з використанням об'єкта права інтелектуальної власності, ступінь готовності такого об'єкта до використання за призначенням та інші показники, що можуть вплинути на розмір ліцензійних платежів.

16. Під час застосування методу непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) прогностичний період визначається з урахуванням залишкового строку корисного використання об'єкта оцінки.

Вартість реверсії об'єкта оцінки визначається у разі висловлено-го оцінювачем обґрунтованого припущення про отримання доходу в

результаті його використання, зокрема від продажу, в період, що настає за прогнозним.

17. Визначення ставки дисконту та капіталізації проводиться відповідно до встановлених Національним стандартом № 1 (1440-2003-п) та цим Стандартом вимог.

Під час порівняльного аналізу дохідності інвестування в об'єкти права інтелектуальної власності та альтернативні об'єкти проводиться аналіз ризиків, пов'язаних із:

ступенем готовності об'єкта оцінки до використання;

строками освоєння, рівнем досягнення прогнозованих (планованих) технічних, економічних, екологічних та інших характеристик об'єкта оцінки або продукції (товарів, робіт, послуг), виробленої та/або реалізованої з використанням такого об'єкта;

можливістю неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, зокрема виготовленням та реалізацією контрафактної продукції;

іншими притаманними об'єкту, що оцінюється, ризиками.

18. Витратний підхід до оцінки майнових прав інтелектуальної власності ґрунтується на визначенні вартості витрат, необхідних для відтворення або заміщення об'єкта оцінки.

Витратний підхід застосовується для визначення залишкової вартості заміщення (відтворення) майнових прав інтелектуальної власності шляхом вирахування з вартості відтворення (заміщення) величини зносу.

Вартість відтворення майнових прав інтелектуальної власності визначається шляхом застосування методу прямого відтворення, а вартість заміщення — методу заміщення.

19. Метод прямого відтворення ґрунтується на визначенні поточної вартості витрат, пов'язаних із створенням (розробленням) або придбанням на дату оцінки майнових прав інтелектуальної власності, які оцінюються, приведенням об'єкта права інтелектуальної власності в стан, що забезпечує його найбільш ефективно використання, з урахуванням витрат на правову охорону, маркетингові дослідження, рекламу тощо, а також розмір прибутку суб'єкта господарювання, який створив (розробив) такий об'єкт.

20. Метод заміщення застосовується для оцінки майнових прав інтелектуальної власності, заміщення яких можливе та економічно доцільне.

Вартість заміщення визначається на підставі інформації про поточну вартість витрат станом на дату оцінки на створення (розроблення) або придбання, приведення об'єкта права інтелектуальної власності, подібного до об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який оцінюються і який за своїми споживчими,

функціональними, економічними показниками може бути йому рівноцінною заміною, в такий стан, що забезпечує його найбільш ефективне використання, а також інформації про витрати, пов'язані з проведенням маркетингових досліджень і рекламою подібного об'єкта, та про розмір прибутку суб'єкта господарювання, який створив (розробив) подібний об'єкт.

21. Поточна вартість витрат зменшується на величину зносу (знецінення) майнових прав інтелектуальної власності, яка визначається залежно від залишкового строку корисного використання об'єкта оцінки методом строку життя. Метод строку життя передбачає визначення зносу шляхом ділення фактичного строку корисного використання об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який оцінюються, на суму фактичного та залишкового строків корисного використання такого об'єкта.

Залишковий строк корисного використання визначається на підставі результатів порівняльного аналізу строків корисного використання подібних об'єктів права інтелектуальної власності або виходячи із строку чинності майнових прав інтелектуальної власності, що оцінюються. У разі припущення про безкінечно довгий строк корисного використання об'єкта оцінки знос не враховується.

22. Порівняльний підхід до оцінки майнових прав інтелектуальної власності застосовується у разі наявності достатнього обсягу достовірної інформації про ціни на ринку подібних об'єктів та умови договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти.

У разі застосування порівняльного підходу до оцінки майнових прав інтелектуальної власності подібність об'єктів визначається з урахуванням їх виду, галузі (сфери) застосування, економічних, функціональних та інших характеристик.

Сукупність елементів порівняння формується з факторів, які впливають на вартість майнових прав інтелектуальної власності. До таких факторів, зокрема, належать наявність правової охорони майнових прав інтелектуальної власності; умови фінансування договорів, предметом яких є майнові права інтелектуальної власності; галузь або сфера, в якій може використовуватись об'єкт права інтелектуальної власності, майнові права на який оцінюються; функціональні, споживчі, економічні та інші характеристики такого об'єкта; рівень його новизни; залишковий строк корисного використання; придатність до промислового (комерційного) використання.

23. Оцінка окремих видів майнових прав інтелектуальної власності може проводитись за умови відповідного обґрунтування із застосуванням методу залишку, який поєднує три методичні підходи і передбачає такі оціночні процедури:

визначення загальної вартості всіх необоротних активів шляхом обчислення ринкової вартості цілісного майнового комплексу із за-

стосуванням методів дохідного або порівняльного підходу, зменшеної на розмір робочого капіталу;

визначення вартості кожного з об'єктів у матеріальній формі, довгострокових фінансових інвестицій, довгострокової дебіторської заборгованості, відстрочених податкових активів із застосуванням методів дохідного, порівняльного або витратного підходів;

визначення загальної вартості необоротних активів як суми вартості активів, обчисленої відповідно до абзацу третього цього пункту;

визначення різниці між вартістю активів, обчисленою відповідно до абзацу другого цього пункту, та вартістю активів, обчисленою відповідно до абзацу четвертого цього пункту, і обґрунтування віднесення такої різниці до вартості майнових прав інтелектуальної власності.

Методи залишку і додаткового прибутку застосовуються за умови, що оцінювачем не виявлено підстав для того, щоб припускати наявність у складі цілісного майнового комплексу суб'єкта права інтелектуальної власності інших нематеріальних активів, крім оцінюваного майнового права інтелектуальної власності.

Особливості деяких етапів проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності та визначення розміру збитків, пов'язаних з неправомірним використанням об'єкта права інтелектуальної власності.

24. Під час проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності встановлюються обставини та визначаються обмеження, пов'язані з особливостями таких об'єктів і сфери їх застосовування.

Заходи, передбачені підготовчим етапом до оцінки майнових прав інтелектуальної власності, та оцінка проводяться в установленій Національним стандартом № 1 (1440-2003-п) послідовності.

25. Під час обстеження об'єкта права інтелектуальної власності, яке проводиться з метою його ідентифікації, з'ясовується наявність матеріального носія об'єкта та документів, що засвідчують майнові права інтелектуальної власності і факт видачі дозволу на використання об'єкта права інтелектуальної власності. До таких документів належать:

патент (деклараційний патент) — для винаходів, корисних моделей, промислових зразків, сортів рослин, порід тварин;

авторське свідоцтво СРСР на винахід (у разі, коли не закінчився двадцятирічний строк дії авторського свідоцтва починаючи з дати подання заявки на винахід);

свідоцтво — для торговельних марок (знаків для товарів і послуг), компонування (топографії) інтегральних мікросхем;

договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності;

договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності;
ліцензійний договір;
договір комерційної концесії;
договір про трансфер технологій;
інші договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності;
виписка з відповідних державних реєстрів;
інші документи, пов'язані з ідентифікацією майнових прав інтелектуальної власності.

26. Розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності визначається станом на дату оцінки із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, виходячи з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції.

27. Проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності, що містять секретну інформацію, проводиться з дотриманням вимог Закону України "Про державну таємницю" (3855-12).

Інші питання

28. Звіт про оцінку майнових прав інтелектуальної власності складається у повній формі з урахуванням вимог, установлених пунктами 56, 59, 60 і 61 Національного стандарту № 1 (1440-2003-п), та визначених цим Стандартом особливостей.

29. Рецензування звітів про оцінку майнових прав інтелектуальної власності та визначення розміру збитків, пов'язаних з неправомірним використанням об'єкта права інтелектуальної власності, проводиться відповідно до вимог Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" (2658-14), Національного стандарту № 1 (1440-2003-п) та цього Стандарту.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ¹

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Фонду державного
майна України № 740
від 25 червня 2008 р.

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції
України 6 серпня 2008 р.
за № 726/15417

І. Загальні положення

1.1. Ця Методика розроблена відповідно до статті 9 Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” (2658-14) з урахуванням вимог Національного стандарту № 4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 № 1185 (1185-2007-п) (далі — Національний стандарт № 4).

1.2. У цій Методиці всі терміни вживаються у значенні, наведеному в національних стандартах оцінки майна та інших нормативно-правових актах з оцінки майна та інтелектуальної власності.

1.3. Ця Методика застосовується для проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності суб'єктом оціночної діяльності — суб'єктом господарювання у випадках, визначених статтею 7 Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” (2658-14).

1.4. У разі визначення вартості майнових прав інтелектуальної власності як активів суб'єкта господарювання державного або комунального сектору економіки такій оцінці передують підготовчий етап, на якому здійснюється інвентаризація з виявленням не відображених у бухгалтерському обліку майнових прав інтелектуальної власності.

За результатами виявлення об'єктів права інтелектуальної власності (далі — ОПВ), відповідно до статті 421 Цивільного кодексу

¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08>

України (435-15) визначаються суб'єкт права інтелектуальної власності та відповідно до статті 424 цього Кодексу його майнові права інтелектуальної власності. Відображення майнових прав на ОПІВ у бухгалтерському обліку проводиться з урахуванням визначеного суб'єкта права інтелектуальної власності за результатами інвентаризації та оцінки за умови, що вони відповідають вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку до визнання таких об'єктів активами.

II. Методичні засади оцінки майнових прав інтелектуальної власності

2.1. Процедура оцінки майнових прав інтелектуальної власності включає послідовність дій, що визначені в розділі “Загальні вимоги до проведення незалежної оцінки майна” Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 (1440-2003-п) (далі — Національний стандарт № 1).

2.2. Вибір бази оцінки майнових прав інтелектуальної власності здійснюється відповідно до вимог, установлених Національним стандартом № 1 (1440-2003-п).

2.3. При визначенні ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності слід ураховувати:

нематеріальний, унікальний характер об'єкта оцінки;

фактичне використання ОПІВ, майнові права на який оцінюються;

можливі галузі та сфери його використання, найбільш вірогідну емність і частку, яку він може займати на ринку, витрати на виробництво і реалізацію продукції, що виготовляється з використанням ОПІВ, об'єм і структуру інвестицій, необхідних для освоєння і використання ОПІВ у тій або іншій галузі чи сфері діяльності;

ризиків освоєння і використання ОПІВ у різних галузях чи сферах діяльності, зокрема ризиків недосягнення технічних, економічних, експлуатаційних і екологічних показників, ризиків недоброчесної конкуренції та інші;

стадії розробки і освоєння ОПІВ;

можливість отримання і ступінь правової охорони;

обсяг переданих прав та інші умови договорів про створення за замовленням і використання ОПІВ та інших договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти;

розмір та умови виплати винагороди за використання ОПІВ;

інші чинники, що мають суттєвий вплив на вартість майнових прав інтелектуальної власності.

2.4. Під час визначення вартості майнових прав інтелектуальної власності оцінювач застосовує кілька методичних підходів та методів, що найбільш повно відповідають визначеним меті оцінки, виду вартості за наявності достовірних інформаційних джерел для її проведення. Неможливість або недоцільність застосування певного методичного підходу, пов'язана з відсутністю чи недостовірністю необхідних для цього вихідних даних про об'єкт оцінки та іншої інформації, окремо обґрунтовується у звіті про оцінку майнових прав. Оцінювач має право самостійно визначати доцільність застосування в рамках кожного з методичних підходів того чи іншого методу оцінки. При цьому враховуються база оцінки, обсяг і достовірність інформації, необхідної для застосування того чи іншого методичного підходу та методу.

2.5. Застосування методів дохідного підходу здійснюється у випадку, коли можливо визначити розмір доходу, що отримує або може отримувати юридична чи фізична особа, якій належать майнові права інтелектуальної власності.

В оцінці ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності дохідний підхід посідає пріоритетне місце як підхід, який найбільш достовірно відображає цінність об'єкта оцінки.

Дохідний підхід базується на врахуванні принципів найбільш ефективного використання та очікування, відповідно до яких вартість об'єкта оцінки визначається як поточна вартість очікуваних доходів від найбільш ефективного використання об'єкта оцінки, включаючи дохід від його можливого перепродажу.

2.6. Визначення вартості майнових прав інтелектуальної власності здійснюється за допомогою методів дохідного підходу: методу непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) та методу прямої капіталізації доходу.

2.7. В оцінці методами непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) або прямої капіталізації доходу застосовуються оціночні процедури методів переваги в прибутку, розподілі прибутків, додаткового прибутку та роялті, визначені в Національному стандарті № 4 (1185-2007-п). Основними етапами наведених методів є:

визначення величини і поточної структури грошових потоків, що створюються з використанням ОПІВ;

визначення величини відповідної ставки дисконту (ставки капіталізації);

розрахунок вартості майнових прав інтелектуальної власності шляхом капіталізації грошових потоків, які виникають у результаті використання ОПІВ.

2.8. Визначення ставки дисконту та ставки капіталізації проводиться відповідно до вимог, установлених Національним стандартом № 1 (1440-2003-п) та Національним стандартом № 4 (1185-2007-п).

2.9. Для визначення ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності величина платежів за надане право використання ОПІВ за методом переваги у прибутку розраховується на основі найбільш вірогідного значення, яке може скластися, коли сторони договору діють розсудливо, маючи в своєму розпорядженні всю необхідну інформацію, і без примусу, а на величині платежів не відображаються будь-які надзвичайні події та обставини.

Основними формами вигід від використання ОПІВ є:

скорочення витрат на виробництво і реалізацію продукції (товарів, робіт, послуг) і/або на інвестиції в необоротні та оборотні активи, зокрема відсутність витрат на отримання права на використання ОПІВ, зниження витрат на виробництво (створення) та реалізацію продукції (товарів, робіт, послуг), наприклад відсутність необхідності сплати ліцензійних платежів, відсутність потреби у виділенні з прибутку найбільш вірогідної частки ліцензіара;

збільшення ціни одиниці продукції (товарів, робіт, послуг), що виготовляється (реалізується, здійснюється, надається);

збільшення обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у натуральному виразі;

зниження виплат податків, зборів (інших обов'язкових платежів);

скорочення платежів, пов'язаних з обслуговуванням боргу;

зменшення ризику отримання грошового потоку від використання ОПІВ;

поліпшення тимчасової структури грошового потоку від використання ОПІВ;

комбінування зазначених форм.

Дохід від використання ОПІВ, майнові права на які оцінюються, визначається на основі прямого зіставлення величини, ризиків і часу отримання грошового потоку від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), виробленої (реалізованих, виконаних, наданих) з використанням таких ОПІВ, з величиною, ризиками і часом отримання грошового потоку, що отримала б особа, якій належать майнові права інтелектуальної власності (далі — правоволоділець) без використання такої інтелектуальної власності.

2.10. Пошук економічної ефективності (доходу) від використання ОПІВ під час реалізації процедур методу переваги у прибутку здійснюється за такими напрямками:

перевага в ціні одиниці продукції (товарів, робіт, послуг), що виготовляється (реалізовується, виконується, надається) з використанням ОПІВ, майнові права на який оцінюються;

скорочення витрат у собівартості одиниці продукції (товарів, робіт, послуг) в умовно-змінній їх частині;
скорочення витрат у собівартості одиниці продукції (товарів, робіт, послуг) в умовно-постійній їх частині;
перевага в обсязі реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
надходження ліцензійних платежів.

2.11. Економічна ефективність (дохід) від використання ОПІВ, майнові права на які оцінюються, визначається за допомогою процедури порівняння показників їх використання в господарській діяльності праволодільця.

Визначення економічної ефективності (доходу) також може здійснюватись на припущенні оцінювача про те, що оцінювані майнові права не належать їх теперішньому праволодільцю (метод роялті). У такому випадку особа, що використовує право на використання ОПІВ, яке їй не належать, зобов'язана була б використовувати ОПІВ на підставі ліцензійного договору, що зобов'язує її здійснювати ліцензійні платежі на користь праволодільця. Розмір таких платежів розраховується з урахуванням пункту 15 Національного стандарту № 4 (1185-2007-п) та практики укладання ліцензійних договорів, що склалася. У такому випадку економічна ефективність (дохід), що утворюється в результаті відсутності зобов'язання зі сплати ліцензійних платежів, ототожнюється з додатковим прибутком, що створюється інтелектуальною власністю.

У методі роялті розмір умовного ліцензійного платежу визначається шляхом множення бази роялті на ставку роялті, визначену відповідно до вимог абзацу четвертого пункту 15 Національного стандарту № 4 (1185-2007-п).

Дохід, що утворюється від економії на умовних ліцензійних платежах, є додатковим прибутком. Такий прибуток розглядається як розрахунковий грошовий потік, який створює об'єкт оцінки за умови його надання у використання відповідно до ліцензійного договору, істотні умови якого відповідають умовам подібних ліцензійних договорів, на основі якого оцінювач будує прогноз надходження майбутніх грошових потоків.

2.12. Використання порівняльного підходу здійснюється за наявності достовірної, доступної, достатньої за обсягом інформації про ціни продажу, ціни пропонування подібних об'єктів та умови подібних договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти.

2.13. Суть порівняльного підходу полягає у визначенні вартості таких об'єктів на основі інформації про ціни продажу (пропонування) об'єктів подібного призначення і корисності, що склалися внаслідок укладання подібних договорів або намірів щодо їх укладання. Оціночні процедури методу ґрунтуються на:

зборі інформації про ціни продажу (пропонування) об'єктів подібного призначення та корисності з урахуванням пункту 16 Національного стандарту № 1 (1440-2003-п);

визначенні сукупності елементів порівняння для об'єкта оцінки відповідно до пункту 22 Національного стандарту № 4 (1185-2007-п);

проведенні порівняльного аналізу і коригуванні в разі потреби цін продажу (пропонування) подібних об'єктів з метою врахування наявності істотних відмінностей об'єкта оцінки та (або) договору, для укладення якого проводиться оцінка, від подібних об'єктів та (або) подібних договорів;

визначенні вартості об'єкта оцінки шляхом узгодження отриманих результатів.

2.14. Під час оцінки за порівняльним підходом необхідно врахувати три умови застосування методу порівняння продажів:

наявність інформації про продаж об'єктів подібного призначення і корисності на ринку;

доступність інформації про ціни продажу і дійсні умови здійснення відповідних договорів;

наявність аналітичної інформації про ступінь впливу відмінних особливостей і характеристик таких об'єктів на їх вартість.

У разі відсутності такої аналітичної інформації оцінювач може самостійно провести відповідне аналітичне дослідження з відображенням його результатів у звіті про оцінку.

2.15. Визначення ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності з використанням порівняльного підходу здійснюється шляхом коригування цін продажу (пропонування) подібних об'єктів, що склалися внаслідок укладання договорів, істотні умови яких відповідають або відповідатимуть умовам, що висуваються для визначення ринкової вартості.

2.16. Визначення ринкової вартості з використанням порівняльного підходу включає такі основні процедури:

визначення елементів як істотних характеристик та властивостей, за якими здійснюється порівняння об'єкта оцінки з подібними об'єктами (далі — елементи порівняння);

визначення щодо кожного з елементів порівняння характеру і ступеня відмінностей кожного подібного об'єкта від об'єкта оцінки;

визначення щодо кожного з елементів порівняння величини коригування цін подібних об'єктів, які відповідають характеру і ступеню відмінностей кожного такого об'єкта від об'єкта оцінки за кожним елементом порівняння;

коригування щодо кожного з елементів порівняння цін кожного подібного об'єкта з метою зменшення їх відмінностей від об'єкта оцінки;

розрахунок ринкової вартості майнових прав інтелектуальної власності шляхом обґрунтованого узагальнення скоригованих цін подібних об'єктів.

2.17. До елементів порівняння належать чинники об'єкта оцінки й умов договорів з інтелектуальною власністю, що склалися на ринку, які впливають на його ринкову вартість.

Найбільш важливими елементами порівняння для визначення ринкової вартості об'єкта оцінки є:

обсяг майнових прав інтелектуальної власності, що оцінюються;

умови фінансування договорів з майновими правами інтелектуальної власності (співвідношення власних і позикових коштів, умови надання позикових коштів);

час, який дорівнює періоду від дати укладення договору з подібним об'єктом або оприлюднення наміру щодо укладання такого договору до дати оцінки;

галузь або сфера, у якій використовується або може використовуватися ОПІВ, майнові права на який оцінюються;

територія, на яку поширюється дія майнових прав, що оцінюються;

фізичні, функціональні, технологічні, економічні, екологічні та інші характеристики продукції (товарів, робіт, послуг), яка може виготовлятися (реалізовуватися, виконуватися, надаватися) з використанням ОПІВ;

попит на продукцію (товари, роботи, послуги), яка може виготовлятися (реалізовуватися, виконуватися, надаватися) з використанням ОПІВ;

наявність конкурувальних пропозицій щодо подібних об'єктів та їх використання;

питома вага обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), виготовлених з використанням ОПІВ, майнові права на який оцінюються;

строк корисного використання ОПІВ, майнові права на який оцінюються;

розмір витрат та час, потрібні для освоєння ОПІВ;

типіві умови платежу за подібними договорами з інтелектуальною власністю;

інші умови укладання договорів з інтелектуальною власністю.

2.18. Для визначення розміру коригування цін на подібні об'єкти можуть застосовуватися такі оціночні процедури:

пряме попарне зіставлення цін на подібні об'єкти, що відрізняються один від одного тільки за одним елементом порівняння, з подальшим визначенням на базі отриманої таким чином інформації

розміру грошової суми, на яку коригується ціна подібного об'єкта щодо даного елемента порівняння;

пряме попарне зіставлення доходу від використання двох подібних об'єктів, що відрізняються один від одного тільки щодо одного елемента порівняння, з подальшим визначенням шляхом капіталізації різниці доходів розміру грошової суми, на яку коригується ціна подібного об'єкта щодо даного елемента порівняння;

визначення витрат, пов'язаних з визначенням характеристики елемента порівняння, за яким подібний об'єкт відрізняється від об'єкта оцінки, до стану, у якому буде відсутня така різниця;

визначення величини коригування цін на подібні об'єкти із зазначенням у звіті про оцінку майнових прав об'єкту характеру та розміру такого коригування.

2.19. Використання витратного підходу здійснюється за наявності можливості відтворення або заміщення об'єкта оцінки.

Витратний підхід до оцінки інтелектуальної власності заснований на визначенні вартості витрат, необхідних для прямого відтворення або заміщення об'єкта оцінки, з урахуванням величини зносу.

2.20. Визначення вартості об'єкта оцінки з використанням витратного підходу включає такі основні процедури:

визначення на дату оцінки поточної вартості витрат, пов'язаних із створенням (розробленням) або придбанням на дату оцінки майнових прав інтелектуальної власності, які оцінюються (метод прямого відтворення), або майнових прав на об'єкт, подібний до об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який оцінюються, який за своїми споживчими, функціональними, економічними показниками може бути йому рівноцінною заміною (метод заміщення), приведенням об'єкта права інтелектуальної власності в стан, що забезпечує його найбільш ефективно використання, з урахуванням витрат на правову охорону, маркетингові дослідження, рекламу тощо, а також розмір прибутку суб'єкта господарювання, який створив (розробив) такий об'єкт;

визначення величини зносу об'єкта оцінки щодо нового об'єкта;

розрахунок залишкової вартості заміщення (відтворення) об'єкта оцінки шляхом вирахування величини зносу об'єкта оцінки у вартості витрат на створення нового об'єкта, ідентичного або подібного до об'єкта оцінки.

2.21. Сума витрат на створення ідентичного або подібного об'єкта включає прямі і непрямі витрати, пов'язані зі створенням (розробкою, придбанням) ОПВ і приведенням його до стану, придатного для використання за призначенням, а також прибуток інвестора — величину найбільш вірогідної винагороди за інвестування капіталу у створення ОПВ.

2.22. Поточна вартість витрат на створення ідентичного або подібного нового об'єкта може бути визначена шляхом приведення до дати оцінки фактично зазнаних правоволодільцем у минулому витрат на створення об'єкта оцінки або шляхом калькулювання витрат у цінах, що діють на дату оцінки, усіх ресурсів (елементів витрат), необхідних для створення подібного об'єкта. Для приведення фактично зазнаних витрат до дати оцінки слід керуватися індексами зміни цін за елементами витрат. У разі відсутності доступної достовірної інформації про індекси зміни цін за елементами витрат можливе використання індексів зміни цін, що склалися у відповідних галузях та сферах діяльності.

Прибуток інвестора може бути розрахований, виходячи із норми доходу на інвестований капітал за його найбільш вірогідного аналогічного за рівнем ризику інвестування і періоду часу, необхідного для створення об'єкта оцінки.

2.23. Витратний підхід застосовується для оцінки тих об'єктів оцінки, які виникають на створені самим правоволодільцем ОПІВ і для яких на дату оцінки не існує активного ринку (науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, програмні продукти спеціального призначення та інші).

Залежно від того, яка документація, що підтверджує витрати на створення об'єкта оцінки, може бути надана правоволодільцем, оцінювач обирає процедуру оцінки, найбільш прийнятну для конкретного випадку:

якщо в замовника є документально зафіксований кошторис витрат, оцінювач може застосувати метод прямого відтворення;

якщо кошторис відсутній, він може бути розроблений самим оцінювачем відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи", затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242 (з0750-99), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02.11.99 за № 750/4043 (зі змінами), та Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 "Витрати", затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 № 318 (з0027-00), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.01.2000 за № 27/4248 (зі змінами), з метою проведення оцінки методом заміщення.

2.24. Метод прямого відтворення ґрунтується на використанні документально підтверджених даних щодо витрат, пов'язаних із створенням (розробленням) або придбанням на дату оцінки майнових прав інтелектуальної власності, які оцінюються, приведенням об'єкта права інтелектуальної власності до стану, що забезпечує його найбільш ефективного використання, з урахуванням витрат на правову охорону, маркетингові дослідження, рекламу тощо, а також роз-

мір прибутку суб'єкта господарювання, який створив (розробив) такий об'єкт. Його особливістю є обов'язковість збільшення виявлених фактично зазначених витрат на коефіцієнт з метою їх приведення до рівня цін на товари, роботи, послуги на дату оцінки. Такий коефіцієнт може визначатись на підставі індексу споживчих цін, що розраховується Держкомстатом, або відповідних галузевих індексів.

2.25. Оцінка об'єкта оцінки за методом прямого відтворення проводиться в такій послідовності:

досліджується фінансова звітність, бухгалтерська облікова документація (первинні та зведені документи, реєстри бухгалтерського обліку) суб'єкта права інтелектуальної власності за той період, протягом якого виконувалася робота зі створення (розробки) ОПІВ і доведення його до стану, придатного для використання в запланованих цілях, під час чого виявляються всі фактичні витрати, безпосередньо пов'язані зі створенням (розробкою) об'єкта оцінки;

складається календарний графік фактичного витрачання коштів, пов'язаного з витратами на створення (розробку) та доведення ОПІВ до стану, придатного для його використання за призначенням;

здійснюється приведення виявлених фактичних витрат від дати їх зазначення до дати оцінки за допомогою коефіцієнтів, що враховують зміну цін за час, що минув з моменту здійснення витрат до дати оцінки;

скориговані витрати підсумовуються, і отримана сума збільшується на розмір середнього підприємницького прибутку, що склався у відповідній галузі (сфері);

визначається в грошовому виразі величина зниження вартості об'єкта оцінки за рахунок зносу, визначеного на дату оцінки;

визначається залишкова вартість відтворення об'єкта оцінки шляхом зменшення отриманої відповідно до абзацу п'ятого цього пункту величини витрат на величину зносу.

2.26. Під час застосування методу заміщення визначається сума витрат, які необхідні для створення, розробки або придбання нового ОПІВ, який за своїми споживчими, функціональними, економічними показниками може бути рівноцінною заміною об'єкта, майнові права на який оцінюються. Такі витрати повинні бути розраховані на основі цін, що діють на дату оцінки, на матеріали, товари, роботи, послуги і оплату праці у відповідному регіоні і у відповідній галузі або сфері діяльності.

Вартість об'єкта оцінки за даним методом визначається в такій послідовності:

виявляються фактичні витрати всіх ресурсів, пов'язаних зі створенням і введенням у господарський оборот ОПІВ, у їх натуральному виразі. Ці дані беруться з бухгалтерської облікової документації

(первинних та зведених облікових документів, реєстрів бухгалтерського обліку) суб'єкта права інтелектуальної власності, який створив (розробив, придбав) ОПІВ, за той період, протягом якого виконувалася робота зі створення (розробки, придбання) об'єкта і доведення його до стану, придатного для використання за призначенням;

на основі фактичних витрат ресурсів і цін на матеріали, товари, роботи, послуги і оплату праці у відповідному регіоні і у відповідній галузі або сфері діяльності, що діють на дату оцінки, розраховується загальна сума витрат;

визначена сума витрат збільшується на розмір середнього прибутку, який отримують у відповідній галузі (сфері);

визначається в грошовому виразі величина зниження вартості об'єкта оцінки за рахунок зносу, визначеного на дату оцінки;

визначається залишкова вартість заміщення об'єкта оцінки шляхом зменшення отриманої відповідно до абзацу п'ятого цього пункту величини витрат на величину зносу.

Вартість заміщення відображає вартість створення (розробки, придбання) об'єкта, подібного до об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який оцінюються, який за своїми споживчими, функціональними, кономічними показниками може бути йому рівноцінною заміною. При цьому базовим припущенням є функціональна подібність об'єкта.

Застосування цього методу можливе двома шляхами:

з використанням інформації про розмір витрат на створення (розробку, придбання) та доведення до стану, придатного для використання із запланованою метою, подібного за призначенням та корисністю об'єкта (у разі її наявності);

на підставі складеної оцінювачем відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи", затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242 (з0750-99), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02.11.99 за № 750/4043 (зі змінами), та Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 "Витрати", затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 № 318 (з0027-00), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.01.2000 за № 27/4248 (зі змінами), калькуляції витрат на створення (розробку, придбання) та доведення до стану, придатного для використання із запланованою метою, подібного за призначенням та корисністю об'єкта в разі відсутності документально підтвердженої інформації про розмір відповідних витрат.

2.27. Оцінка окремих видів майнових прав інтелектуальної власності може проводитись методом залишку за умови відповідного обґрунтування у звіті про оцінку доцільності застосування цього мето-

ду, який поєднує три методичні підходи і передбачає виконання оціночних процедур відповідно до пункту 23 Національного стандарту № 4 (1185-2007-п).

III. Рекомендації до проведення оцінки

3.1. Оцінка майнових прав інтелектуальної власності проводиться відповідно до наведених у цій Методиці та національних стандартах оцінки майна засад різних підходів, методів, оціночних процедур, які найбільш повно відповідають обраній базі оцінки та інформаційній забезпеченості оцінки в кожному окремому випадку її проведення.

Остаточна величина вартості об'єкта оцінки визначається оцінювачем шляхом обґрунтованого узагальнення отриманих за різними методами оцінки результатів розрахунків вартості майнових прав інтелектуальної власності.

Узагальнення результатів розрахунків здійснюється оцінювачем на підставі обраних ним критеріїв узагальнення і встановлених пріоритетів таких критеріїв шляхом порівняння між собою результатів розрахунків за кожним із критеріїв.

3.2. Під час оцінки оцінювач зобов'язаний використовувати інформацію, що забезпечує достовірність оцінки, і складати звіт про оцінку як документ, що містить відомості, які підтверджують усі припущення та розрахунки, прийняті і проведені в процесі оцінки. Об'єм інформації, необхідної для проведення оцінки, вибір джерел інформації і порядок її використання повинні забезпечувати належну достовірність оцінки.

3.3. Звіт про оцінку майнових прав інтелектуальної власності складається у повній формі з урахуванням вимог, установлених пунктами 56, 59, 60 і 61 Національного стандарту № 1(1440-2003-п, та з урахуванням особливостей, установлених Національним стандартом № 4 (1185-2007-п) та цією Методикою.

3.4. Порядок затвердження (погодження) та визначення строку дії висновку про вартість майнових прав інтелектуальної власності як активів суб'єкта господарювання державного та комунального сектору економіки та господарських товариств з державною часткою (часткою комунального майна) у статутному фонді встановлюються методикою оцінки майна, що затверджується Кабінетом Міністрів України. В інших випадках строк дії висновку про вартість у разі потреби може визначатися суб'єктом оціночної діяльності — суб'єктом господарювання, який проводив оцінку, із зазначенням у звіті про оцінку майнових прав інтелектуальної власності, якщо такий строк не встановлений законодавством.

3.5. Результати переоцінки майнових прав інтелектуальної власності відображаються в бухгалтерському обліку відповідно до вимог Інструкції з обліку необоротних активів бюджетних установ, затвердженої наказом Державного казначейства України від 17.07.2000 № 64 (з0459-00), зареєстрованої у Міністерстві юстиції України 31.07.2000 за № 459/4680 (зі змінами), або пункту 19 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242 (з0750-99), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 02.11.99 за № 750/4043 (зі змінами).

Додаток 6

КОНЦЕПЦІЯ розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки¹

СХВАЛЕНО
рішенням Колегії Державного
департаменту інтелектуальної власності
(Протокол від 11 березня 2009 р. № 11)

1. Мета Концепції

Концепція приймається з метою визначення шляхів подальшого розвитку та вдосконалення державної системи правової охорони інтелектуальної власності, пріоритетами якої є максимально повне, своєчасне, якісне забезпечення фізичним та юридичним особам набуття і захисту прав інтелектуальної власності відповідно до міжнародних норм і стандартів.

2. Розвиток національної системи правової охорони інтелектуальної власності

В Україні за роки незалежності створена державна система правової охорони інтелектуальної власності. Зокрема, сформована нормативно-правова база, що в цілому відповідає міжнародним нормам і стандартам, розбудована відповідна інфраструктура, запроваджені механізми реалізації правових норм.

Останнім часом значно підвищився рівень захисту прав інтелектуальної власності, налагоджується координація дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з піратством у сфері інтелектуальної власності, створена система патентно-інформаційного забезпечення, національна система підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців у сфері інтелектуальної власності, запроваджені сучасні методи здійснення експертизи заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності.

Щорічно зростає кількість заявок на реєстрацію об'єктів інтелектуальної власності. В середньому за рік надходить близько 35 тис. за-

¹ Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/plans_reports.html

явок (в тому числі близько 15 % від іноземних заявників) та видається понад 25 тис. охоронних документів. Значним досягненням стало істотне скорочення строків розгляду заявок на винаходи, корисні моделі, торговельні марки.

Позитивні зрушення сталися і у сфері авторського права та суміжних прав. Здійснено майже 27 тис. реєстрацій прав автора на твір, запроваджено моніторинг телерадіоканалів, посилено як державний контроль за використанням об'єктів авторського права і суміжних прав, так і з боку суб'єктів господарювання.

Починаючи від 2002 р., проводиться інвентаризація комп'ютерних програм, які використовуються в органах виконавчої влади та здійснюються заходи щодо їх легалізації. Результатом зазначеної діяльності стало майже 50-відсоткове зменшення неліцензійного програмного забезпечення в органах виконавчої влади. Проте таке програмне забезпечення залишається ще досить поширеним явищем, що загрожує безпеці урядових комп'ютерних систем, а також зменшує ефективність заходів, спрямованих на заохочення недержавних установ легалізувати своє програмне забезпечення.

Та все ж, за оцінкою ІФРІ, за останні роки рівень "піратства" в Україні, зокрема в музичному секторі, зменшився з 85 до 65 %.

Важливим досягненням є виключення України із списку країн "пріоритетного спостереження" "Special 301", що сприяло прискоренню вступу нашої держави до СОТ.

3. Перспективні завдання, на вирішення яких спрямована Концепція

Одним із основних напрямів зовнішньої політики нашої держави є її інтеграція як повноправного члена у світове і європейське економічне й культурне співтовариство. Важливою складовою цього процесу в Україні є створення максимально сприятливих правових, організаційних та економічних умов для юридичних і фізичних осіб щодо набуття, здійснення і захисту прав інтелектуальної власності.

Насамперед це стосується удосконалення національного законодавства в сфері інтелектуальної власності. Зміни до чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності мають бути спрямовані на:

- адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС;
- приведення законодавства з питань інтелектуальної власності у відповідність до Цивільного кодексу України;
- удосконалення нормативно-правової бази експертизи заявок на об'єкти промислової власності;
- посилення законодавчого захисту прав інтелектуальної власності;

— узгодження актів національного законодавства у сфері інтелектуальної власності між собою та узгодженість національного законодавства України в сфері інтелектуальної власності із загальним міжнародним законодавством;

— вчасне врахування у спеціальних законах щодо інтелектуальної власності змін, які сталися у міжнародному праві;

— вдосконалення правових механізмів економічного стимулювання творчої праці;

— приєднання, в разі необхідності, до нових міжнародних договорів.

Необхідність посилення захисту прав інтелектуальної власності зумовлена наступними чинниками. Відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським співтовариством та його державами-членами Україна взяла на себе зобов'язання удосконалити захист прав інтелектуальної власності з метою забезпечення в нашій державі рівня захисту, аналогічного до існуючого в ЄС.

У 2007 р. розпочато переговорний процес щодо нового базового договору між Україною та Європейським Союзом, що потребуватиме передусім посилення захисту прав інтелектуальної власності. Крім того, передбачається, що майбутня Угода про Зону вільної торгівлі між Україною і Європейським Союзом (ЗВТ) міститиме окремий розділ “Інтелектуальна власність”, який визначатиме базові принципи правової охорони інтелектуальної власності. Нарешті, наша держава має забезпечувати захист прав інтелектуальної власності відповідно до норм і стандартів СОТ, членом якої вона стала у травні 2008 р.

Зростаюча щороку кількість виданих охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, підвищення активності правовласників щодо захисту своїх прав паралельно спричиняють збільшення кількості судових справ у цій сфері. В свою чергу, велика завантаженість судів загальної юрисдикції, недостатня кількість суддів відповідної кваліфікації призводять до того, що справи розглядаються по кілька років. Тому на часі впровадження альтернативних способів розв'язання спорів у сфері інтелектуальної власності, зокрема медіації, та вивчення питання, пов'язаного із створенням в Україні спеціалізованого Патентного суду (Суду з питань інтелектуальної власності).

Практика застосування національного законодавства виявила проблеми, пов'язані із розбудовою в Україні цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності, передусім у сфері авторського права і суміжних прав. Проте, на жаль, все ще поширеним явищем українського ринку є неправомірне використання об'єктів авторського права і суміжних прав, що призводить до зменшення

бази оподаткування, погіршення міжнародного іміджу України, зниження її інвестиційної привабливості й занепаду вітчизняної індустрії, що базується на авторському праві і суміжних правах.

Складність вирішення цих проблем зумовлена багатьма об'єктивними причинами, які необхідно усунути, а саме: надприбутковість "піратського" бізнесу; недостатнім контролем з боку правоохоронних та контролюючих органів; неадекватно слабкою відповідальністю, передбаченою законодавством за неправомірне використання об'єктів авторського права і суміжних прав; низькою правовою культурою переважної більшості суспільства, що підтримує "піратство", купуючи дешеvu неліцензійну продукцію.

Залишається неврегульованим також питання щодо розпорядження майновими правами на об'єкти права інтелектуальної власності, створеними із залученням бюджетних коштів, включаючи такі, які стосуються сфери національної безпеки та оборони держави, що обмежує вплив держави на ефективність введення таких об'єктів у цивільний оборот. Оскільки права інтелектуальної власності є приватними правами, то це питання досить складне й потребує вирішення на законодавчому рівні.

Діяльність, пов'язана із створенням об'єктів права інтелектуальної власності, набуттям прав на них, здійсненням та захистом цих прав, потребує досконалої системи патентно-інформаційного забезпечення у сфері інтелектуальної власності в Україні з урахуванням світового досвіду та рекомендацій ВОІВ, світових тенденцій формування й використання інформаційних ресурсів (у тому числі комерційних баз даних), що надаються в глобальній мережі Інтернет.

Враховуючи новітні тенденції у сфері охорони прав інтелектуальної власності на міжнародному рівні, зростаючу кількість заявок на об'єкти промислової власності та необхідність прискорення надання прав на ці об'єкти, нагальним є впровадження у закладі експертизи системи електронного документообігу, зокрема електронного подання заявок. Актуальним залишається питання підготовки кадрів, здатних ефективно управляти правами інтелектуальної власності та надавати кваліфіковану допомогу щодо набуття, здійснення й захисту цих прав.

Повільними є темпи інтеграції національної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері інтелектуальної власності до європейського освітнього простору.

У контексті міжнародного співробітництва необхідним є поглиблення співробітництва з ВОІВ. У зв'язку зі зміною керівництва цієї організації на наступні сім років існує нагальна потреба розпочати діалог з ВОІВ на новому рівні, виступивши з авторитетною позицією щодо розроблення та впровадження політики цієї впливової міжна-

родної фундації. Інструментами активізації співробітництва має стати більш повне використання освітніх програм Академії ВОІВ, залучення представників України до роботи її Секретаріату.

В рамках європейської інтеграції перед Україною постало питання щодо визначення доцільності й можливості приєднання нашої держави до Європейської патентної конвенції та членства України у Європейській патентній організації (ЄПО).

Надзвичайно важливою подією для нашої держави стало здобуття можливості проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. Підготовка та проведення чемпіонату вимагає здійснення комплексу заходів щодо забезпечення правової охорони інтелектуальної власності УЄФА.

4. Шляхи і засоби вирішення завдань, що стоять перед державною системою правової охорони інтелектуальної власності

Розв'язання існуючих проблем у сфері інтелектуальної власності передбачає виконання комплексу робіт у таких напрямках:

1. Розвиток нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності:

— продовження адаптації національного законодавства до законодавства ЄС;

— приведення законодавства з питань інтелектуальної власності у відповідність до Цивільного кодексу України;

— приведення норм Цивільного кодексу України у відповідність з усталеними міжнародними нормами у сфері інтелектуальної власності;

— приведення у відповідність актів національного законодавства у сфері інтелектуальної власності між собою та із загальним законодавством України;

— забезпечення лібералізації, спрощення, прискорення, максимальної зручності для заявників процедур набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності;

— забезпечення максимальної формалізації для підрозділів державної системи правової охорони інтелектуальної власності процедур щодо проведення експертизи заявок на об'єкти промислової власності та усіх правовідносин системи з особами, які отримують послуги щодо набуття, здійснення й захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності;

— врахування при удосконаленні законодавства з питань інтелектуальної власності необхідності забезпечення діяльності закладів державної системи правової охорони інтелектуальної власності та суб'єктів права інтелектуальної власності в сучасних умовах інфор-

маційного суспільства й необхідності використання інформаційно-комп'ютерних та телекомунікаційних технологій;

— посилення дієвості й доступності правових і адміністративних механізмів захисту прав інтелектуальної власності;

— законодавче посилення захисту прав інтелектуальної власності, зокрема шляхом посилення відповідальності за порушення авторських прав;

— максимальне врахування у спеціальних законах у сфері інтелектуальної власності змін, що відбуваються в міжнародному праві, з одночасним забезпеченням охорони національних інтересів України;

— вивчення питання щодо доцільності розробки та прийняття законів про приєднання України до нових міжнародних договорів, зокрема до Європейської патентної конвенції, Лісабонської угоди щодо охорони географічних зазначень тощо;

— визначення прийнятих механізмів правової охорони нових об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема традиційних проявів культури/фольклору, традиційних знань, генетичних ресурсів тощо;

— вдосконалення правового регулювання економічних аспектів права інтелектуальної власності, в тому числі системи сплати зборів і мита за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, вдосконалення правових механізмів економічного стимулювання творчості тощо;

— удосконалення системи колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав та механізмів діяльності організацій колективного управління.

2. Удосконалення механізмів захисту прав у сфері інтелектуальної власності:

— посилення державного контролю та координації дій правоохоронних і контролюючих органів щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності;

— забезпечення представництва Міністерства освіти і науки України та/або органів і установ державної системи правової охорони інтелектуальної власності в усіх судах на всій території України, в яких зазначені особи є стороною процесу;

— ініціювання питання щодо доцільності створення спеціалізованого Патентного суду (Суду з питань інтелектуальної власності) для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності;

— сприяння запровадженню альтернативних способів вирішення спорів (медіація);

— скорочення термінів та покращення якості розгляду звернень юридичних і фізичних осіб, що надходять до закладів та установ державної системи правової охорони інтелектуальної власності;

— розширення повноважень Апеляційної палати Держдепартаменту, забезпечення відкритості прийнятих нею рішень, надання можливості третім особам подавати заперечення проти рішень Держдепартаменту.

3. Удосконалення діяльності у сфері авторського права і суміжних прав:

— сприяння легальному бізнесові у сфері авторського права й суміжних прав з метою детінізації цього ринку;

— активізація співпраці й налагодження ділового партнерства суб'єктів авторського права і суміжних прав з державними органами й громадськими об'єднаннями;

— здійснення заходів щодо легалізації програмного забезпечення, яке використовується в органах виконавчої влади, в тому числі шляхом збільшення бюджетного фінансування цих заходів;

— здійснення заходів щодо включення державними телерадіокомпаніями до своїх бюджетів видатків на виплату винагороди за використання об'єктів авторського права і суміжних прав;

— запровадження заходів щодо вдосконалення системи колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав та діяльності організацій колективного управління.

4. Удосконалення експертизи заявок на об'єкти промислової власності

— здійснення заходів, спрямованих на визначення можливості й доцільності набуття відомством статусу Міжнародного пошукового органу та Міжнародного органу попередньої експертизи в системі міжнародного Договору про патентну кооперацію;

— запровадження електронного діловодства щодо експертизи заявок на об'єкти промислової власності та вдосконалення технології розгляду заявок на об'єкти промислової власності на основі впровадження автоматизованих систем;

— удосконалення методичного забезпечення діяльності експертизи заявок на об'єкти промислової власності, забезпечення ідентичного застосування норм законодавства та формалізація прецедентів;

— запровадження системи подання заявок через мережу Інтернет у електронному вигляді й скорочення до мінімуму обсягів заявок, що подаються на паперових носіях;

- скорочення строків розгляду заявок на об'єкти промислової власності із врахуванням строків конвенційних пріоритетів відповідно до Паризької конвенції про охорону промислової власності;
- удосконалення контролю за якістю експертизи заявок.

5. Патентно-інформаційне забезпечення у сфері інтелектуальної власності та забезпечення широкого доступу громадськості до інформації, пов'язаної з набуттям прав на об'єкти права інтелектуальної власності

- всебічний розвиток основних напрямів патентно-інформаційного забезпечення у сфері інтелектуальної власності;
- удосконалення інформаційного забезпечення процедури експертизи заявок на об'єкти промислової власності відповідно до світових тенденцій переважного використання інформаційних ресурсів, що надаються в глобальній мережі Інтернет, у тому числі доступу до комерційних баз даних;
- уніфікація процедури міжнародного обміну патентною документацією, який здійснюється з метою комплектування патентних фондів державної системи правової охорони інтелектуальної власності, з урахуванням тенденцій переходу відомств з питань інтелектуальної власності багатьох країн до представлення патентної інформації лише в Інтернеті;
- здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення постійного комплектування патентно-інформаційних ресурсів України національною патентною документацією, удосконалення цього процесу шляхом поступового переходу до комплектування офіційними публікаціями виключно на електронних носіях;
- розробка та реалізація комплексу заходів, спрямованих на створення цифрової патентної бібліотеки.

6. Підготовка спеціалістів з питань інтелектуальної власності, поширення знань, формування в суспільстві високого рівня культури й освіти у сфері інтелектуальної власності

- формування правової культури з питань інтелектуальної власності серед широких верств населення, в тому числі з використанням сучасних телекомунікаційних засобів;
- проведення публічних інформаційних акцій по роз'ясненню негативних наслідків неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності, в тому числі із залученням власників таких прав;
- оновлення форм і методів роботи щодо підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації різних соціальних категорій та вікових груп населення, патентних повірених, працівників органів

державної влади, місцевого самоврядування й керівників підприємств, установ та організацій, до компетенції яких належать питання інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;

— створення умов для підготовки наукових кадрів у сфері інтелектуальної власності;

— розвиток міжнародного співробітництва з питань освіти у сфері інтелектуальної власності шляхом створення міжнародного навчально-наукового центру і запровадження освітньої діяльності, пов'язаної із реалізацією міжнародних магістерських програм підготовки фахівців у сфері інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;

— удосконалення науково-методичного забезпечення освітньої діяльності;

— охоплення навчанням у сфері інтелектуальної власності нових категорій населення, насамперед шкільної молоді старшого віку;

— створення умов для підготовки й видання нових наукових розробок, книжок, в тому числі навчальних посібників у сфері інтелектуальної власності;

— удосконалення нормативно-правової бази діяльності представників у сфері інтелектуальної власності (патентних повірених), зокрема шляхом посилення контролюючої ролі громадськості за їх діяльністю, сприяння постійному підвищенню кваліфікації патентних повірених, посилення державного впливу на якість надання ними послуг з набуття, здійснення й захисту прав інтелектуальної власності;

— розвиток міжнародної співпраці, у тому числі поглиблення співробітництва з Академією ВОІВ;

— покращення інформування широкої громадськості про діяльність державної системи правової охорони інтелектуальної власності.

7. Участь України у здійсненні міжнародної політики з метою підвищення міжнародного іміджу нашої держави та впливу України на міжнародні процеси у сфері інтелектуальної власності

— активізація участі в адміністративно-організаційній діяльності ВОІВ, програмній і бюджетній політиці цієї організації;

— послідовне відстоювання національних інтересів у рамках участі у керівних органах ВОІВ, постійних комітетах і робочих групах, реалізація та ініціювання спільних проектів, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку малих і середніх підприємств;

- проведення досліджень норм міжнародного права з метою визначення проблемних питань та ефективних шляхів їх розв'язання;
- здійснення аналізу норм міжнародних договорів з метою визначення доцільності приєднання до них;
- проведення досліджень щодо визначення доцільності членства України в Європейській патентній організації з метою вивчення переваг і недоліків вступу до цієї організації;
- реалізація Програми співробітництва на 2008—2010 рр. між Державним департаментом інтелектуальної власності та Європейським патентним відомством;
- відстоювання інтересів України щодо взаємного захисту географічних зазначень у рамках переговорного процесу відносно створення зони вільної торгівлі з урахуванням потреб національних виробників;
- здійснення комплексу заходів щодо забезпечення правової охорони інтелектуальної власності УЄФА у зв'язку з проведенням в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу. Зокрема, активізація участі в утвореній при Кабінеті Міністрів України Координаційній раді з питань захисту прав інтелектуальної власності УЄФА та вдосконалення діяльності створеної при Держдепартаменті постійно діючої групи експертів з питань інтелектуальної власності УЄФА. Зокрема, забезпечення невідкладного й ефективного проведення експертизи заявок, пов'язаних із інтелектуальною власністю УЄФА, з тим, щоб державна реєстрація прав на них здійснювалась впродовж 6 місяців від дня їх подання, а також був забезпечений терміновий розгляд заперечень проти реєстрації заявок, що порушують права УЄФА.

5. Фінансове забезпечення виконання Концепції

Фінансування заходів, пов'язаних з реалізацією завдань Концепції, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, видатків, спрямованих на розвиток державної системи правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, та інших джерел, не заборонених законодавством.

ПРОГРАМА
розвитку державної системи правової охорони
інтелектуальної власності в Україні
на 2010—2014 роки¹

СХВАЛЕНО
рішенням Колегії Державного
департаменту інтелектуальної власності
(Протокол від 14 грудня 2009 р. № 14)

1. Проблема, на розв'язання якої спрямована Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010—2014 роки (далі — Програма)

Існуюча в Україні державна система правової охорони інтелектуальної власності (далі — державна система) в цілому відповідає міжнародним нормам і стандартам. Однак необхідність враховувати новації міжнародного правового регулювання у сфері інтелектуальної власності, сучасні пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики держави, зокрема вимоги щодо створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також прагнення активно сприяти використанню інтелектуальних ресурсів нації для економічного зростання країни, обумовлює потребу її вдосконалення. Програма спрямована на реалізацію положень прийнятої Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2010—2014 роки.

2. Мета Програми

Метою розробки Програми є визначення комплексу заходів щодо подальшого розвитку державної системи у 2010—2014 роках, забезпечення підвищення ефективності її функціонування в сучасних умовах та створення засад для оптимізації супровідних процесів, а саме:

— забезпечення дієвого захисту правових, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів держави;

¹ Офіційний веб-портал Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sips.gov.ua/ua/plans_reports.html

- забезпечення набуття, здійснення та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності на рівні економічно розвинутих країн, удосконалення механізмів реалізації норм чинного законодавства;
- забезпечення максимальної зручності для заявників процедури набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності шляхом її спрощення та прискорення діловодства;
- зменшення рівня піратства та недопущення розповсюдження контрафактної продукції;
- сприяння підвищенню науково-технічного потенціалу нації, конкурентоздатності національної економіки, її розвитку на інноваційній основі;
- сприяння покращенню інвестиційного клімату України, підтримка підприємництва;
- заохочення до більш ефективного використання малими та середніми підприємствами можливостей державної системи, підвищення рівня знань з питань інтелектуальної власності представників малого й середнього бізнесу;
- оновлення та вдосконалення системи освіти у сфері інтелектуальної власності, спрямованої на підвищення рівня інноваційної культури суспільства, активності використання набутих знань та результатів інтелектуальної діяльності;
- активізація розповсюдження знань, пов'язаних з інтелектуальною власністю;
- розширення міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності, покращення іміджу України.

3. Шляхи і засоби розв'язання проблеми

Розвиток і вдосконалення державної системи має здійснюватися шляхом комплексного та системного виконання таких завдань:

3.1. Удосконалення нормативно-правової бази, а саме:

- 1) внесення змін до чинних нормативно-правових актів;
- 2) розробки нових нормативно-правових актів;
- 3) приєднання до міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності.

При цьому метою внесення змін до чинних нормативно-правових актів та розробки нових нормативно-правових актів є:

- реалізація визначених напрямків зовнішньої та внутрішньої політики нашої держави;
- адаптація національного законодавства до законодавства ЄС;
- врахування змін, що відбуваються в міжнародному праві, з одночасним забезпеченням національних інтересів України;

— виконання зобов'язань за міжнародними договорами, учасницею яких є Україна;

— врахування набутого досвіду та практики застосування законодавства у сфері інтелектуальної власності, у тому числі вдосконалення нормативно-правової бази щодо проведення експертизи заявок на об'єкти права інтелектуальної власності;

— узгодження національних нормативно-правових актів між собою;

— законодавче врегулювання питань, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, правовідносини щодо яких не врегульовані або недостатньо врегульовані спеціальним законодавством. Зокрема, удосконалення правових норм щодо колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав; введення в господарський обіг об'єктів права інтелектуальної власності, створених з використанням коштів державного бюджету; оцінка прав інтелектуальної власності; забезпечення прав на комерційну таємницю.

3.1.1. Законодавство у сфері інтелектуальної власності має розвиватися шляхом імплементації сучасних міжнародних норм та усунення розбіжностей, які існують у чинних редакціях спеціальних законів України, кодексах України та актах міжнародного законодавства, включаючи норми директив Ради ЄС та Європейського Парламенту, зокрема такі:

Директиви 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 29 квітня 2004 року про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності;

Директиви 98/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 6 липня 1998 року про правову охорону біотехнологічних винаходів;

Директиви 98/71/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 13 жовтня 1998 року про правову охорону промислових зразків;

Регламенту Ради ЄС 207/2009 від 26 лютого 2009 року про торговельну марку Європейського Співтовариства;

Директиви Ради Європейських Співтовариств 87/54/ЄЕС від 16 грудня 1986 року про правову охорону топографії напівпровідникових виробів;

Регламенту Ради ЄС № 510/2006 від 20 березня 2006 року про захист географічних зазначень та позначень походження сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;

Директиви Ради Європейських Співтовариств 89/552/ЄЕС від 3 жовтня 1989 року про координацію певних положень, визначених законами, підзаконними актами, та адміністративних заходів у

держав-членах, що стосуються здійснення діяльності з телевізійного мовлення;

Директиви Ради Європейських Співтовариств 91/250/ЄЕС 14 травня 1991 року про правову охорону комп'ютерних програм;

Директиви 93/83/ЄС від 27 вересня 1993 року Ради Європейських Співтовариств про узгодження деяких положень авторського права і суміжних прав за застосування їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 96/9/ЄС від 11 березня 1996 року про правову охорону баз даних;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2001/84/ЄЕС від 27 вересня 2001 року про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/115/ЄС від 12 грудня 2006 року про право на прокат, право на позичку і деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності;

Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2006/116/ЄС від 12 грудня 2006 року про строк охорони авторських прав і певних суміжних прав.

3.1.2. Удосконалення законодавства в питаннях підвищення ефективності використання та захисту прав інтелектуальної власності потребує внесення змін до чинних законів з урахуванням набутого досвіду їх практичного застосування. У першу чергу удосконалення потребують:

— Закон України “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних”;

— Закони України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” та “Про охорону прав на промислові зразки” стосовно розширення повноважень державних інспекторів з питань інтелектуальної власності відповідно до пропозиції Європейської бізнес-асоціації.

3.1.3. Приєднання до міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності має здійснюватися в разі доцільності після всебічного й глибокого аналізу положень міжнародних договорів та прогнозування можливих позитивних і негативних наслідків такого приєднання. Вирішення зазначених питань потребує проведення наукових досліджень. Зокрема, це стосується приєднання до таких важливих

міжнародних актів як Європейська патентна конвенція та Лісабонська угода щодо охорони географічних зазначень.

3.2. Забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності

3.2.1. З метою розв'язання актуальних проблем захисту *авторського права і суміжних прав* необхідно вжити таких заходів:

1) продовження співпраці з бізнес-структурами щодо реалізації законодавства у сфері авторського права і суміжних прав з метою стабілізації ринкових відносин, спрямованих на легітимне використання об'єктів авторського права і суміжних прав;

2) проведення спільної роботи з державними органами (МВС, СБУ, Держмитслужба, ДПА), судами, а також громадськими об'єднаннями щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування з метою зменшення рівня піратства в Україні, створення сприятливих умов для легітимного розвитку промисловості та підприємництва, які базуються на створенні та використанні об'єктів авторського права і суміжних прав, недопущення неправомірного використання зазначених об'єктів;

3) продовження практики запровадження заходів щодо проведення планової інвентаризації комп'ютерних програм з метою здійснення контролю за станом дотримання законодавства з питань їх правової охорони та визначення потреби в нових програмах;

4) активізація співпраці з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення та Державним комітетом телебачення і радіомовлення України щодо передбачення в кошторисах державних телерадіоорганізацій витрат з виплати винагороди за використання об'єктів авторського права і суміжних прав;

5) внесення змін до нормативно-правових актів та забезпечення їх практичної реалізації, спрямованої на вдосконалення системи колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав;

6) запровадження заходів, спрямованих на легалізацію програмного забезпечення, яке використовується в органах виконавчої влади, зокрема шляхом збільшення бюджетного фінансування цих заходів;

7) активізація співпраці суб'єктів господарювання з державними органами та громадськими об'єднаннями шляхом організації семінарів, "круглих" столів з питань захисту авторського права і суміжних прав та участі в них.

3.2.2. З метою вирішення актуальних проблем, пов'язаних з підвищенням ефективності *захисту прав на об'єкти промислової власності*, необхідно вжити таких заходів:

1) здійснення аналізу судової практики та вироблення пропозицій для вищих спеціалізованих судів України для підготовки їх рекомендацій судам першої та другої інстанцій з метою забезпечення однакового застосування норм права інтелектуальної власності та захисту інтересів Міністерства освіти і науки України та/або органів і установ державної системи правової охорони інтелектуальної власності в усіх судах на всій території України, у яких зазначені особи є стороною процесу;

2) організація обговорення питання доцільності створення спеціалізованого Патентного суду (Суду з питань інтелектуальної власності) для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності (проведення семінарів, "круглих столів" тощо) за участю представників судової гілки влади;

3) проведення спільних заходів з правоохоронними й контролюючими органами з метою посилення державного контролю та координації дій щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності;

4) проведення тренінгів, семінарів та інших заходів з метою запровадження медіації як ефективного способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності;

5) скорочення строків розгляду звернень юридичних і фізичних осіб, що надходять до закладів та установ державної системи;

6) удосконалення організаційно-правового функціонування Апеляційної палати Державного департаменту інтелектуальної власності (далі — **Апеляційна палата**) шляхом розширення її повноважень, забезпечення відкритості прийнятих нею рішень, надання можливості третім особам подавати заперечення проти рішень Державного департаменту інтелектуальної власності;

7) запровадження ведення реєстру рішень Апеляційної палати про визнання знаків для товарів і послуг добре відомими в Україні;

8) сприяння легальному бізнесу у сфері використання об'єктів права інтелектуальної власності з метою детінізації цього ринку;

9) створення бази даних щодо адміністративних правопорушень, пов'язаних з використанням об'єктів права інтелектуальної власності;

10) ініціювання пропозицій щодо збільшення чисельності державних інспекторів з питань інтелектуальної власності та опрацювання питання створення Державної інспекції з відповідним статутом;

11) виконання зобов'язань (гарантій), визначених регламентом УЄФА, шляхом забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності УЄФА у зв'язку з проведенням в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, а також вимог УЄФА сто-

совно захисту її прав інтелектуальної власності та сприяння терміновому розгляду будь-якого позову, поданого УЄФА стосовно захисту прав інтелектуальної власності.

3.3. Удосконалення експертизи заявок на об'єкти права промислової власності

1) удосконалення процедури набуття прав інтелектуальної власності в умовах зростання обсягів робіт, що виконуються Державним підприємством “Український інститут промислової власності” (далі — Укрпатент), з одночасним забезпеченням високої якості та стислих строків розгляду заявок;

2) здійснення заходів, спрямованих на визначення можливості та доцільності набуття відомством статусу Міжнародного пошукового органу та Міжнародного органу попередньої експертизи в системі Договору про патентну кооперацію (РСТ);

3) скорочення трудовитрат при зростанні обсягів здійснюваних робіт шляхом таких змін:

— удосконалення існуючої системи експертизи заявок на об'єкти промислової власності та системи державної реєстрації прав на них;

— удосконалення технологічних процедур, пов'язаних з наданням правової охорони об'єктам інтелектуальної власності;

— створення матеріальних і технічних умов для функціонування національної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, що відповідатимуть сучасним стандартам Європейського Співтовариства;

— підвищення рівня автоматизації діловодства, виключення дублювання функцій;

4) підвищення якості експертизи за рахунок вжиття таких заходів:

— проведення на постійній основі моніторингу стану експертизи, прогнозування тенденцій її розвитку;

— використання сучасних технологій;

— розробки та впровадження методологічних матеріалів;

— ліквідації подвійних стандартів у правозастосувальній практиці;

— забезпечення безперервного навчання всіх категорій співробітників державної системи та підвищення кваліфікаційних вимог під час формування кадрового складу експертів.

3.4. Патентно-інформаційне забезпечення у сфері інтелектуальної власності та забезпечення широкого доступу громадськості до інформації, пов'язаної з набуттям прав на об'єкти інтелектуальної власності

1) реалізація заходів щодо патентно-інформаційного забезпечення функціонування системи правової охорони об'єктів промислової власності в Україні з урахуванням світового досвіду та рекомендацій Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ);

2) забезпечення уніфікації та гармонізації патентної документації України відповідно до міжнародних стандартів ВОІВ та національного законодавства;

3) розвиток міжнародного співробітництва у сфері патентної інформації, документації та стандартизації. Удосконалення міжнародного обміну патентною документацією відповідно до світових тенденцій у цій сфері;

4) поетапний перехід від паперової технології до електронної (безпаперової) технології опрацювання сукупності технологічних документів (матеріалів заявок, листів, клопотань, платіжних документів тощо) та документів загального діловодства (вхідна/вихідна кореспонденція, накази, розпорядження, службові записки тощо) в закладі експертизи — Укрпатенті;

5) поетапне впровадження в Укрпатенті системи електронного подання заявок на всі об'єкти права промислової власності із застосуванням електронного цифрового підпису;

6) створення цифрової патентної бібліотеки з дистанційним доступом користувачів до її інформаційних ресурсів через мережу Інтернет;

7) удосконалення патентно-інформаційного забезпечення експертизи заявок.

3.5. Розвиток міжнародного співробітництва та участь України в здійсненні міжнародної політики з метою підвищення міжнародного іміджу нашої держави та впливу України на міжнародні процеси у сфері інтелектуальної власності

1) забезпечення заходів щодо виконання міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності, учасницею яких є Україна;

2) участь у розробці сучасних принципів та норм міжнародного права у сфері інтелектуальної власності;

3) використання досвіду і ресурсів зарубіжних відомств і міжнародних організацій з метою підготовки і підвищення кваліфікації українських спеціалістів у сфері інтелектуальної власності;

4) розвиток двосторонніх зв'язків для вирішення питань про взаємне використання результатів пошуків та експертизи з метою скорочення трудовитрат експертів;

5) розвиток співробітництва з патентними відомствами інших держав, зокрема активізація обміну досвідом щодо захисту прав УЄФА під час проведення чемпіонатів з футболу;

6) сприяння діловому співробітництву з міжнародними державними та недержавними організаціями, установами іноземних держав з питань правової охорони інтелектуальної власності;

7) організація й проведення в Україні та за кордоном конференцій, семінарів, круглих столів, стажувань, тренінгів та інших заходів з питань правової охорони інтелектуальної власності за участю представників міжнародних організацій та іноземних відомств;

8) розвиток міжнародного співробітництва з питань освіти у сфері інтелектуальної власності:

— поглиблення співробітництва з Всесвітньою Академією ВОІВ, Академією ЄПВ та іншими освітніми організаціями;

— запровадження освітньої діяльності, пов'язаної з реалізацією міжнародних магістерських програм підготовки фахівців у сфері інтелектуальної власності;

— створення Міжнародного навчально-наукового центру з питань розвитку сфери інтелектуальної власності та забезпечення розвитку його правової та матеріально-технічної бази.

3.6. Підготовка спеціалістів з питань інтелектуальної власності, поширення знань, формування в суспільстві високого рівня культури та освіти у сфері інтелектуальної власності

З метою оновлення та вдосконалення системи національної освіти, пов'язаної з формуванням суспільної свідомості та розвитком людських ресурсів у сфері інтелектуальної власності, сприяння підвищенню конкурентоздатності національної економіки, її розвитку на інноваційній основі передбачається:

1) підготовка спеціалістів для державної системи, а також для правоохоронних та контролюючих органів, судів;

2) формування правової культури з питань інтелектуальної власності серед широких верств населення, у тому числі й з використанням сучасних телекомунікаційних засобів, зокрема:

— розробка програм щодо підвищення рівня обізнаності з питань інтелектуальної власності для різних соціальних категорій та вікових груп населення;

— надання знань з питань інтелектуальної власності представникам засобів масової інформації, у тому числі з використанням сучасних телекомунікаційних технологій, інформаційно-просвітницьких заходів;

— створення електронних навчальних посібників з питань інтелектуальної власності;

3) оновлення форм та методів роботи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації патентних повірених, суддів, представників органів державної влади, місцевого самоврядування, ке-

рівників підприємств, установ і організацій, різних соціальних категорій та вікових груп населення, до компетенції яких відносяться питання інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності:

- розробка та впровадження системи дистанційного навчання фахівців з питань інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;

- розвиток матеріально-технічного та кадрового забезпечення базового навчального закладу державної системи правової охорони інтелектуальної власності;

- створення Інтернет-порталу вищих навчальних закладів України, що здійснюють підготовку кадрів з питань інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;

- включення до змісту освіти в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах навчальних курсів з питань інтелектуальної власності;

4) створення умов для підготовки наукових кадрів у сфері інтелектуальної власності:

- започаткування наукового видання у сфері інтелектуальної власності;

- відкриття аспірантури з питань економіки інтелектуальної власності;

5) удосконалення науково-методичного забезпечення освітньої діяльності:

- удосконалення галузевих стандартів вищої освіти зі спеціальності “Інтелектуальна власність”;

- розробка типових програм та підручників за дисциплінами освітньо-професійних програм підготовки фахівців з питань інтелектуальної власності відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів.

6) удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність представників у сфері інтелектуальної власності (патентних повірених):

- удосконалення порядку атестації патентних повірених;

- підвищення кваліфікації патентних повірених;

7) постійне підвищення кваліфікації експертів, спеціалістів, діяльність яких пов’язана з виконанням функцій із забезпечення правової охорони інтелектуальної власності, включаючи здійснення адміністративного та судового захисту;

8) забезпечення участі спеціалістів державної системи в роботі міжнародних організацій з питань інтелектуальної власності, міжнародних семінарах, конференціях, засіданнях робочих груп з питань правової охорони інтелектуальної власності тощо.

4. Очікувані результати виконання Програми

У результаті виконання цієї Програми будуть створені умови для ефективного функціонування державної системи, а саме:

- забезпечення набуття та захисту прав інтелектуальної власності всіх учасників цивільних правовідносин на рівні економічно розвинених держав;
- активного сприяння соціально-економічному розвитку України;
- входження України як рівноправного партнера до Європейського Співтовариства;
- покращення інвестиційного клімату України та підтримки підприємництва;
- підвищення міжнародного іміджу нашої держави та активної участі України в усіх міжнародних процесах у сфері інтелектуальної власності;
- підвищення рівня свідомості та правової культури українського суспільства у сфері інтелектуальної власності;
- створення умов для реалізації конституційних прав громадян на доступність освіти у сфері інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;
- задоволення потреб національної економіки країни у фахівцях у сфері інтелектуальної власності;
- підвищення якості та рівня підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів у сфері інтелектуальної власності, у тому числі працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, суддів тощо;
- запровадження нових напрямків науково-методичного забезпечення освітньої діяльності, пов'язаної з підготовкою кадрів у сфері інтелектуальної власності;
- удосконалення механізмів сприяння підприємництву, зокрема малому і середньому бізнесу.

5. Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів та джерела фінансування

Прийняття та реалізація Програми не потребують додаткового фінансування з державного або місцевих бюджетів та змін матеріально-технічних і трудових ресурсів.

Навчальне видання

БАЗИЛЕВИЧ Віктор Дмитрович

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ

Підручник

В Україні книгу можна придбати за адресами:

- м. Київ, вул. Стрілецька, 28 (вхід з двору), маг. "Абзац", тел. (044)581-15-68, 238-82-66;
- м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, маг. "Наукова думка", тел. (044)278-06-96;
- м. Київ, вул. Лисенка, 3-А, маг. "Книгарня "Є", тел. (044)235-88-54;
- м. Київ, вул. Спаська, 5, маг. "Книгарня "Є", тел. (044)351-13-38;
- м. Київ, проспект Повітрофлотський, 33/2, маг. "Книгарня "Є", тел. (044)275-67-42;
- м. Володимир-Волинський, вул. Ковельська, 6, маг. "Книгарня "Є", тел. (03342)2-19-57;
- м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1, маг. "Кобзар", тел. (0432)61-77-44;
- м. Вінниця, вул. Соборна, 89, маг. "Книгарня "Є", тел. (0432)52-93-41;
- м. Донецьк, вул. Артема, 84, маг. "Ідея", тел. (062)238-09-32;
- м. Житомир, вул. Київська, 17/1, маг. "Знання", тел. (0412)47-27-52;
- м. Житомир, вул. Скорульського, 8, маг. "Мегакнига", тел. (0412)37-90-62;
- м. Запоріжжя, просп. Леніна, 142, маг. "Спеціальна книга", тел. (0612)13-85-53;
- м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 31, маг. "Книгарня "Є", тел. (0342)72-29-04;
- м. Івано-Франківськ, Вічовий майдан, 3, маг. "Сучасна українська книга", тел. (03422)3-04-60;
- м. Луцьк, просп. Волі, 41, маг. "Знання", тел. (0332)77-00-46;
- м. Львів, пл. Галицька, 12, маг. "Глобус", тел. (032)235-51-77;
- м. Львів, просп. Шевченка, 8, маг. "Українська книгарня", тел. (032)235-74-91;
- м. Львів, просп. Свободи, 7, маг. "Книгарня "Є", тел. (032)235-73-68;
- м. Львів, просп. Шевченка, 16, маг. "Ноти", тел. (032)261-19-64;
- м. Одеса, вул. Буніна, 33, маг. "Будинок книги", тел. (0482)32-17-97;
- м. Полтава, вул. Шевченка, 29, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (0532)61-26-76;
- м. Рівне, вул. Соборна, 57, маг. "Слово", тел. (0362)26-94-17;
- м. Сімферополь, вул. Пушкіна, 8, маг. "Військова книга", тел. (0652)27-87-05;
- м. Суми, вул. Козацький Вал, 1, маг. "Книголюб", тел. (0542)22-53-00;
- м. Тернопіль, вул. Й. Сліпого, 1, маг. "Дім книги", тел. (0352)43-03-71;
- м. Тернопіль, вул. Чорновола, 14, маг. "Книжкова хата", тел. (0352)52-24-33;
- м. Тернопіль, вул. Валова, 7-9, маг. "Книгарня "Є", тел. (0352)25-44-59;
- м. Ужгород, просп. Свободи, 3, маг. "Книги", тел. (0312)61-36-95;
- м. Харків, вул. Сумська, 3, маг. "Книгарня "Є", тел. (057)731-59-49;
- м. Харків, вул. Сумська, 51, маг. "Books", тел. (057)714-04-70, 714-04-71;
- м. Херсон, вул. Декабристів, 22, маг. "Учбова книга", тел. (0552)22-26-10;
- м. Хмельницький, вул. Подільська, 25, маг. "Книжковий світ", тел. (0382)79-25-59.

Книготорговельним організаціям та оптовим покупцям звертатися за тел.: (044) 537-63-61, 537-63-62; факс: 235-00-44.

E-mail: sales@znannia.com.ua

Підп. до друку 17.09.2013. Формат 60×90 1/16. Папір офс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 42. Обл.-вид. арк. 43. Наклад 300 пр. Зам.

Видавництво "Знання", 01030, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3596 від 05.10.2009.
Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36
E-mail: sales@znannia.com.ua, <http://www.znannia.com.ua>